

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ - СКОПЈЕ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“ - СКОПЈЕ

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

[ANNUAL]

книга 35

Скопје, 2009

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
Faculty of Philology „Blaže Koneski“

ISSN 1409-8571

Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
Faculty of Philology „Blaže Koneski“

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

ANNUAL

книга 35

Скопје / Skopje

2009

Издавач: Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје

За издавачот: проф. д-р Максим Каранфиловски, декан

РЕДАКЦИСКИ ОДБОР:

Маргарита Велевска
Рајна Кошка-Хот
Радица Никодиновска
Ваљбона Тоска
Назим Ибрахим

EDITORIAL BOARD

Margarita Velevska
Rajna Koška-Hot
Radica Nikodinovska
Valjbona Toska
Nazim Ibrahim

Адреса: Филолошки факултет „Блаже Конески“, п.фах 567
1000 Скопје, Република Македонија

Address: Faculty of Philology „Blaze Koneski“, PO Box 567
1000 Skopje, Republic of Macedonia

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

на Филолошки факултет „Блаже Конески“
на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје
Книга 35, 2009

ANNUAL COLLECTION

of the Faculty of Philology „Blaze Koneski“
of the University „St. Cyril and Methodius“ - Skopje
Volume 35, 2009

Печати: БороГрафика – Скопје

Тираж: 300

СОДРЖИНА

ЈАЗИК И ДИДАКТИКА	9
Алил Севин КРИТИЧКОТО МИСЛЕЊЕ ВО НАСТАВАТА ЗА ЛИТЕРАТУРА	25
Маргарита ВЕЛЕВСКА ИДЕНТИФИКУВАЊЕ И РЕАЛИЗИРАЊЕ НА КОМПАРАТИВНИТЕ РЕЧЕНИЦИ ВО СИСТЕМОТ НА ЗАВИСНОСЛОЖЕНИТЕ ВО ФРАНЦУСКИОТ ЈАЗИК	25
Сања Гавриловска ПОТЕКЛО И ПОДЕМ НА АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК ВО ФУНКЦИЈА НА СТРУКАТА	37
Анастасија Киркова-Наскова ПОКАЗАТЕЛИ НА СТРАНСКИ ИЗГОВОР ВО АНГЛОМАКЕДОНСКИОТ МЕЃУЈАЗИК	45
Анета Наумоска НАВЛЕГУВАЊЕТО НА ПОЛОВАТА СТЕРЕОТИПИЗАЦИЈА ВО АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК НАСПРОТИ МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	63
Билјана Наумоска КРАТОК ПРЕГЛЕД НА УПОТРЕБАТА НА САКСОНСКИОТ ГЕНИТИВ ВО АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК И НЕГОВИТЕ ЕКВИВАЛЕНТИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	69
Радица Никодиновска ПРЕДЛОГ МОДЕЛ ЗА ИЗРАБОТКА НА ЗАДАЧИ ЗА ЕВАЛУАЦИЈА НА ПРЕВОД	83
Анжела Николовска СТРАТЕГИИТЕ ЗА ПРЕЗЕНТИРАЊЕ ВОКАБУЛАР И НИВНОТО ВЛИЈАНИЕ ВРЗ СТРАТЕГИИТЕ ЗА УСВОЈУВАЊЕ ВОКАБУЛАР ПРИ ИЗУЧУВАЊЕ НА АНГЛИСКИОТ КАКО СТРАНСКИ ЈАЗИК ВО Р.МАКЕДОНИЈА	105
Димитар Пандев ГЕНЕТСКАТА МЕТАФОРА ВО ФОЛКЛОРОТ	121
Марија Паунова КОН НЕКОИ ОСОБЕНОСТИ НА ГЕНИТИВОТ ВО МАКЕДОНСКИТЕ ЦРКОВНОСЛОВЕНСКИ РАКОПИСИ	129

Силвана Симоска ТОЛКУВАЊЕТО КАКО ПРОФЕСИЈА – ВО МИНАТОТО И ДЕНЕС	141
Ваљбона Тоска ОСНОВНИ КЛАСИФИКАЦИИ НА ПОСЕСИВНИТЕ ИМЕНСКИ СИНТАГМИ ВО АЛБАНСКИОТ И ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	153
Мира Трајкова КУЛТУРОЛОШКИТЕ СОДРЖИНИ ВО УЧЕБНИЦИ ЗА НАСТАВА ПО ФРАНЦУСКИ ЈАЗИК	169
Ајтен Камили ПСИХОЛИНГВИСТИЧКА АНАЛИЗА КАЈ ЕДНОЈАЗИЧНИТЕ, ДВОЈАЗИЧНИТЕ И ПОВЕЌЕЈАЗИЧНИТЕ ГОВОРТЕЛИ	185
Аслан Хамити ДОЛЖИНАТА НА САМОГЛАСКИТЕ ВО АЛБАНСКИОТ ЈАЗИК	191
Јоана Хаџи-Лега Христоска КРАТОК ПРИКАЗ НА ГРЧКИОТ ЕЛЕМЕНТ ВО АРОМАНСКИОТ	199
Фадил Хоџа ИСТОРИСКИ ПРЕГЛЕД НА РАЗВОЈОТ НА ТУРСКО – ЧАГАТАЈСКИОТ ЈАЗИК И ЛИТЕРАТУРА	207
КНИЖЕВНОСТ И КУЛТУРА	217
Румена Бужаровска СУРОВИОТ СВЕТ НА ФЛАНЕРИ О'КОНОР: ПАРОДИЧНИТЕ ЕЛЕМЕНТИ ВО РАСКАЗОТ „ГРБОТ НА ПАРКЕР”	219
Соња Витанова Стрезова ДЕКОНСТРУКЦИЈА НА ИДЕНТИТЕТ: ДРУГИОТ ВО РАСКАЗИТЕ „АНТОЛОГИЧАР” И „КУКА ВО СОЛУН” ОД ДРАГИ МИХАЈЛОВСКИ	231
Соња Витанова Стрезова МЕТАФОРАТА НА МЕСЕЧАРСТВОТО ВО РАСКАЗОТ „МЕСЕЧАРИ“ ОД ДРАГИ МИХАЈЛОВСКИ	239
Марија Ѓорѓиева Димова РОМАНЕСКНИ И-СТОРИИ ЗА ЕДНА РЕАФИРМАЦИЈА НА ОДНОСОТ КНИЖЕВНОСТ – ИСТОРИЈА	243
Владимир Мартиновски ПОЕТСКИТЕ ДИЈАЛОЗИ НА ИВ БОНФОА СО ЛИКОВНИТЕ УМЕТНОСТИ	257

Весна Мојсова-Чепишевска АКТИВНОТО И ДИНАМИЧНО „Ж“ НАСПРЕМА ПАСИВНОТО И СТАТИЧНО „О“	273
Снежана Петрова INTRODUCTION À LA CULTURE LITTÉRAIRE FRANÇAISE DU XVII SIECLE	285
Солзица Поповска ВОВЕДУВАЊЕ НА КРИТИЧКО И НА КРЕАТИВНО МИСЛЕЊЕ ВО НАСТАВАТА	291
Науме Радически АСПЕКТИ КОН РАЗВОЈНИТЕ И ТИПОЛОШКИТЕ СПЕЦИФИЧНОСТИ НА МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА	301
Димитрија Ристески ТВОРЕШТВОТО НА Н.В. ГОГОЉ ВО МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРНА И КУЛТУРНА СРЕДИНА	311
Славица Србиновска ЗА ЕДНА ФЕНОМЕНОЛОГИЈА НА СЛИКАТА И ЗБОРОТ	317
Искра Тасевска Хаци-Бошкова МАСКИРАНАТА КАРНЕВАЛИЗАЦИЈА ВО „СЛОВО ЗА ПРАЗНИЦИТЕ“ НА КИРИЛ ПЕЈЧИНОВИЌ	331
ЕКСПОЗЕА ОД МАГИСТЕРСКИ И ДОКТОРСКИ ТРУДОВИ	339
Ненад Вујадиновиќ ЗА МОЖНАТА УПОТРЕБА НА НЕКОИ ИСКУСТВА ОД ОБЛАСТА НА ОГЛАСУВАЊЕТО ВО ПРОЦЕСОТ НА РЕШАВАЊЕ НА СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ ПРАШАЊА	341
Лучиана Гуидо Шремпф РЕКЛАМИТЕ НА ИТАЛИЈАНСКИ И НИВНАТА ПРИМЕНА ВО НАСТАВАТА ПО ИТАЛИЈАНСКИ КАКО СТРАНСКИ ЈАЗИК	349
Билјана Грујоска Трајковска АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК ВО ЛИКОВНИТЕ УМЕТНОСТИ	367
Татјана Б. Ефтимоска ЕСЕЈОТ КАКО КНИЖЕВЕН ЖАНР	381

Билјана Мирчевска – Бошева ФРАЗЕМИ СО ЗНАЧЕЊЕ <i>ВРЕМЕ</i> ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО РУСКИОТ ЈАЗИК	393
Назим ИБРАХИМ ТУРСКИОТ ГОВОР ВО ВАЛАНДОВСКО	401
Елена ОНЧЕВСКА ДРАМСКИ ИМПРОВИЗАЦИИ ВО ЛЕКТОРСКАТА НАСТАВА ПО СОВРЕМЕН АНГЛИСКИ ЈАЗИК	415
Татјана Панова-Игњатовиќ МАКЕДОНИЈА ВО ДЕЛАТА НА МАЈЛС ФРАНКЛИН	431
Емилија Саржоска-Георгиевска „КОНТРАСТИРАЊЕ НА ДИСКУРСИ: КОХЕРЕНТНОСТ ВО ПИСМЕНИ СОСТАВИ НА МАКЕДОНСКИ И НА АНГЛИСКИ ЈАЗИК“	451
Јоана Хаци-Лега Христоска СЕМИОЛОГИЈА НА ОРГАНИТЕ НА ГОВОРОТ ВО ФРАНЦУСКИОТ И ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	457
ПРИКАЗИ	463
Нина Анастасова Шкрињариќ „БИОГРАФИЈА“ НА ЕДНА КНИГА	465
Ирина БАБАМОВА ОД ФРАНЦУСКО-МАКЕДОНСКИТЕ ЛИНГВИСТИЧКИ ИСТРАЖУВАЊА	477
ПРЕДАВАЊА	481
Златко Крамариќ (Хрватска) ЗА ИМЕТО И ЗА ИДЕНТИТЕТОТ	483
Wolfgang Motsch Die deutsche Sprache im Zeitalter globaler Veränderungen	495

ЈАЗИК И ДИДАКТИКА

Алил Севин

КРИТИЧКОТО МИСЛЕЊЕ ВО НАСТАВАТА ЗА ЛИТЕРАТУРА

1. Досегашни истражувања за примена на стратегиите за критичко мислење во наставата

Тешко може да се замисли дека учениците по природен пат може да дојдат до ефективно критичко мислење и дека критичкото мислење на тој начин може да стане дел од содржината на наставната програма.

Се прават напори за развивање на стратегии кои ќе придонесат кон најдобар начин на реализација на наставата, а воедно ќе ги поттикнуваат учениците на критичка анализа, осмислување и на критичко размислување. Тука треба да ги споменеме оние кои се занимаваат со оваа проблематика и оние кои имале свој придонес во развивањето на стратегите на критичкото мислење, пред сè, во наставата:

Во 1970 година Блум (*Bloom*) заедно со своите соработници ја развива “Таксономијата на воспитните цели” (22). Сите истражувања кои се направени се темелат на Блумовата таксономија. Роберт Енис (*Robert Ennis*) (31) со своето истражување се обидува да ги определи и да ги означи способностите на критичкото мислење што претставува едно од првите истражувања. Тука се вклучува и Фишер (*Fisher*) (32) кој со своите истражувања има придонеси кон оваа тема. Бејер (*Beyer*) (20) во своите истражувања ги истакнува особините кои ги поседуваат критичките мислителите. Со ова се занимава и Мек Пек (*McPeck*) (38).

Паул (*Paul*), Бинкер (*Binker*), Џенсен (*Jensen*) и Крелоу (*Krelau*) (44) се занимаваат со примена на стратегиите на критичкото мислење; тие нудат неколку модели кои се директно поврзани со наставата и имаат придонеси во развојот и на другите техники.

Ешмен (*Ashman*) и Конвеј (*Conway*) (16) се занимаваат со мислењето, со критичкото и творечкото мислење, како и со сфаќањето на важноста на содржината. Мур (*Moore*) (39) им дава поголема важност на прашањето кои за време на наставата се упатуваат кон учениците и кои влијаат врз нивното активно учество, како и врз нивното критичко мислење. Крокенк (*Cruckshank*), Бинер (*Bainer*) и Меткалф (*Metcalf*) (25) се занимаваат со типови прашања (какви треба да бидат прашањата) - прашања од пониско и од повисоко ниво, потоа општи и посебни прашања и прашања според содржината или според текот на следење.

Инци Сан (*Inci San*) (49) ја предлага творечката драма како една образовна стратегија која придонесува во изградбата на личните погледи. Негови истомисленици се О'Хара (*O'Hara*) и Устундаг (*Üstündağ*) (50).

Кристон (*Christon - 1990*) (43, 202) се занимава со стратегиите на учење во зависност од меѓусебната соработка. Покрај Кристон со ова се занимаваат и Демирел (*Demirel*) (43), како и Робертсон (*Robertson*) и Рин-Зостек (*Rene-Szostak*) (48) кои предлагаат два вида дијалогска работа за подобра дискусија (расправа).

Анџело (*Angelo*) (15) во своите истражувања дава предност на вреднувањето на техниките внатре во класот со цел да се види што имаат научено учениците и што е најважно.

Проектот *Со читање и пишување до критичко мислење* (ЧПКМ) – *Reading and Writing for Critical Thinking (RWCT)* – се состои од инволвирање и унапредување на наставата со примена на методи и на техники кои промовираат критичко мислење кај учениците и кај студентите и создаваат услови за нивно поактивно ангажирање во процесот на учењето. Тука се спомнуваат Стеел (*J. S. Steele*), Мередит (*K. S. Meredith*) и Темпел (*S. Temple*).

Ричард Паул (*Richard Pau*) и Линда Елдер (*Linda Elder*) како раководители на центарот за критичко размислување *Center for Critical Thinking*, се занимаваат со идентификување на способностите за творечко размислување.

Постојат и многу други кои придонеле во развојот на стратегиите за критичкото мислење и кои понудиле модели поврзани со наставата, зависно од тоа за кој наставен предмет станува збор.

Покрај сите овие настојувања треба да се знае дека учениците преку критичкото мислење стекнуваат способност како да размислуваат критички, да бидат слободни, среќни, креативни и да се во состојба да ги решаваат сите проблеми кои ќе ги сретнат во животот. Но, сето ова не е можно да се постигне само преку критичкото мислење. Но, едно е вистина дека сето тоа ќе има големи придонеси во постигнувањето на поставената цел.

2. Стекнување навика за критичко мислење - Едно од важните прашања кое се наметнува е како и на кој начин најдобро може да се стекне навика за критичко мислење¹.

¹ Често се прави грешка кога критичкото мислење се смета за “предмет” кој може да се предава, или група вештини кои треба да се научат напамет и да се применат. Директно од ова произлегува и прашањето ако не е предмет, тогаш што е критичкото размислување. Се сугерира дека критичкото размислување е резултат. Тоа е дел од севкупното размислување, при што лицето само по себе почнува да размислува критички, односно тоа му се јавува на природен начин поради неговите интеракции со идеи и со информации. Тоа е еден активен процес, кој намерно се иницира или се јавува случајно. До ова се доаѓа кога лицето самото на себе ќе си ги постави следниве прашања: “Што ми значи оваа информација?”; “Како ќе можам да го искористам ова знаење?”; “Каква врска има ова знаење со она што веќе го знам?”; “Дали

Киванч (*Kivanç*) смета дека “Најдоброто нешто што може да се направи за децата е да стекнат способност за сестраност и за критичко размислување, да се во состојба во која ќе може да одлучуваат во животот” (37). Од ова може да се заклучи дека сестраното мислење и критичкиот пристап се важни за образованието. Ова исто така, може, да претставува и тема на дискусија.

Кога станува збор за примена, Пасмур (*Pasmoore*) дискутира околу можните одговори кои се добиени од прашањето “дали предавањето за критичкото размислување претставува проблем во: пренесувањето на некоја појава, при стекнувањето навики, во развојот на вештините, во развојот на способностите, при оформувањето на карактерот или нешто сосема поинакво од сето ова” (42). Според Пасмур, учењето за вештини и стекнувањето вештини се разликуваат. Тој вели дека “читањето на една книга за тоа како треба да се управува со еден автомобил, не е исто како да се умее да се вози автомобил”. Според него способноста да се управува со автомобил се разликува од способноста да се чита книга за тоа како треба да се управува со еден автомобил. Тој предлага да не се даваат примери како треба критички да се размислува, напротив учениците треба тоа да го учат со потполно доживување на наставната содржина. Според него да се умее критички да се размислува повеќе претставува карактерна особина отколку вештина.

Развојот на критичкото мислење не зависи само од класниот раководител туку и од училишната атмосфера во која влијаат разни фактори и повеќе процеси поврзани еден со друг.

Истражувањата кои се направени досега покажуваат дека учениците преку критичкото мислење за време на учењето стекнуваат способности како:

- да разликуваат што знаат, а што не знаат;
- да учествуваат активно во наставата и во групната работа со што своите способности и знаења ќе ги делат со другите;
- да стекнуваат знаења за демократичност;
- да може самостојно да мислат и да решаваат задачи и проблеми независно од другите;
- да стекнуваат трајни знаења околу темата.
- да се запознаваат самите себеси, а да ги запознаваат и другите;
- да стануваат свесни и чувствителни самите кон себеси и кон околината;
- да поседуваат љубов кон животот;
- да учат да дискутираат, а со тоа се намалува агресивното однесување;
- да стекнуваат способност да веруваат самите во себеси;
- да се овозможи ученикот да добие пофалба и симпатија;

ова знаење ми помага?”; “Што мислам во врска со овие идеи?”, “Какви последици ќе настанат за мене и за другите ако се придржувам кон овие идеи?” (9, 12-13).

- да расте интересот, мотивацијата кон наставните предмети;
- да се јавува и да се развива чувство за истражување.

Во постигнувањето на сето ова класните раководители или наставниците, за да ги активираат учениците критички да размислуваат, треба да внимаваат и да настојуваат, пред сè на следново:

- кај учениците да се поттикне и да се развие желба да креираат нови мисли (идеи);
- да се влева сигурност дека секој ученик е способен и дека може да мисли;
- да се даде можност учениците да прават кратки, средни и долгорочни планови;
- да се натераат да не се колебаат и да се решителни;
- да се даде до знаење дека и од грешки се учи;
- да се помогне учениците да ја откријат важноста на тематската содржина;
- да се даде можност учениците да ја развијат и да ја користат својата моќ за фантазирање;
- да се помогне учениците да развијат позитивен став кон себеси. (Што може да правам);
- да се навикнуваат учениците позитивно да се посветуваат самите со себеси (Паметен сум, полн сум со енергија, може да правам);
- да се упатуваат учениците да ги користат своите сопствени познанија. (Претпоставки – интуиција);
- да се натераат да откријат дека од нивната заедничка работа може да се создаде добро дело, (Дека треба да се обрати и на другите);
- да се влеве искреност кај учениците - (Зошто, што, како и колку може да мислам? Колку сум искрен во своите мисли?);
- да се охрабруваат учениците;
- да се развива креативноста кај учениците;
- да се натераат учениците да се активираат целосно, користејќи ја сета своја енергија, и сестрано да се развиваат како физички така и психички;
- да се натераат учениците да даваат важност на планирањето и на решавањето.

Учењето преку критичкото мислење дава можност учениците да ги развиваат своите мисловни способности, вештини и интереси преку кои ќе умеат да го вреднуваат точното.

Погрешно е да се мисли дека еден поединец мора да има критички став за сите теми или да нема. Но, важно е дека ако се буди еднаш критичкиот пристап поединецот ќе може далеку да ги надмине своите лични проблеми.

Кога станува збор за возрасни, мислејќи на универзитетите треба да се истакнат забелешките на Банкс, Мек.Корти и Расол (*Banks, Mc. Corty end Rassol*) (17) на тема на критичкото мислење. Првиот пристап за критичкото мислење во академскиот свет бил прифаќање и почит на личните мисли. Во нормалниот живот ставот “сакај ме, сакај ги моите мисли” можно е, но во академската платформа правилата се различни. Во оваа платформа не станува збор за лични желби и интереси, туку како го замислуваме светот и за каков свет се стремиме. Во академскиот свет, вториот пристап е секогаш поставување на прашањето “Зошто?”. Сè е тема на истражување. Затоа сè што се кажува може за тоа да се дискутира и да се врши истражување. Ова е нужно за решавање на проблемите. Третиот пристап е креирање на нови судови и колку што е можно тестирање на сите можни процеси, а ова може да трае и со години. Но, критичкото мислење е важно за сфаќањето на светот и за академскиот успех. Во академски рамки својството да се поттикне мислењето и почитувањето на овие мислења е потребно за секој поединец кој треба да го разбере светот и да има место во сите сфери на учење и на подучување.

Каков придонес може да имаат наставниците во подучувањето на критичкото мислење? Во врска со ова се истакнуваат прашањата поврзани со темата, кои наставниците треба да си ги поставуваат и самите на себеси бидејќи и тие чувствуваат потреба од критичко мислење за нивната наставна работа. Тоа се:

- Колку често на своите ученици им поставувате прашања кои го поттикнуваат мислењето?
- Дали го мерите наученото со нејасно сеќавање на своите ученици? Дали наученото е сеќавање?
- Дали мислат вашите ученици за тоа што научиле?
- Дали вашите ученици поставуваат прашања кои покажуваат дека тие мислат?
- Дали сте во состојба да дадете примери од вашето воспитување дека ги терате вашите ученици да мислат и колку што е можно повеќе да ги насочувате кон критичко размислување.
- Зошто сте наставник? (17, 12).

Преку одговорите на овие прашања може да се види колку наставниците придонесуваат во развојот на критичкото мислење кај своите ученици.

3. Критичкото мислење во наставата по мајчин јазик и по литература - Во воспитно—образовниот систем наставата по мајчин јазик и по литература не може да се изведува одвоено од критичкото мислење. Но, тоа не значи дека наставата ќе претставува средство за подучување на критичкото мислење. Во рамките на учењето и на подучувањето по мајчин јазик и по литература ќе биде опфатено критичкото мислење што ќе влијае врз сестраното развивање на активностите на самата настава. Според Хуфман

(Huffman) во академска смисла неуспешни се оние ученици кои се далеку од литературното однесување, кои со едноставно читање и пишување не може да ги задоволат очекувањата во академските рамки. Тие се ограничени со знаења од научни работи и од искуства и во литературното учење наидуваат на тешкотии. Истражувачите сметаат дека оној кој ќе се обиде да ги збогати своите литературни знаења ќе стекне и академски успех (35, 115).

Според Хуфман (Huffman) сите дефиниции кои се однесуваат на критичкото мислење се градат со помош на јазикот. Дефинициите на критичкото мислење може да покажат разлики. Според ова повеќето теоретичари се согласуваат во тоа дека “со сите можни варијанти и со употребата на целиот капацитет во решавањето на проблемите или во воспоставувањето на комуникацијата, јазикот претставува средство на критичкото мислење” (35, 117). Од оваа дефиниција се гледа дека учењето и подучувањето на јазикот и на литературата со учењето на критичкото мислење се неодвоени и тесно поврзани еден со друг. А тоа произлегува како резултат на тоа дека и литературата и јазикот се хранат еден со друг во изнаоѓањето на нови мисли и идеи.

Владимир Набоков (меѓу 1948 – 1958 година) кој предавал литература во повеќето американски универзитети како Корнел (*Cornell*) и Харвард (*Harvard*) вели: “Моите предавања, освен друго, претставуваат детективска работа во откривањето и во изнесувањето на тајните од литературните дела”. Набоков: Во *Мадам Бовари*, *Ана Каренина*, *Татковци и синови*, *Во дупка*, *Дон Кихот* и други, во книгата под наслов *Час по книжевност* (1988г.) го следи истиот став. Детективската работа што ја има направено Набоков, според карактеристиките, може да се смета како еден вид критичко размислување (41).

Набоков без да ги има предвид прифатените вистини и предрасуди во овие дела, следи еден пат како: читање меѓу параграфи, споредување, правење анализи, решавање на проблеми, откривање на можни алтернативи, поставување прашања, внимателно и рационално мислење, а на крај заклучил дека во врска со литературните дела може да се креираат нови мисли.

Не е добро учениците да се држат во ограниченост, во еден потесен круг, напротив на учениците кои се подготвуваат за живот треба да им се даде можност да гледат и да толкуваат литературни дела од различни аспекти и со сите можни варијанти како што го има тоа направено Набоков. Не може да се дискутира за тоа колку е важна литературата кај секој поединец кој се подготвува во животот да открие и да ја сфати смислата за човекот, за животот, како и за меѓучовечките и општествените односи.

Пасмур (*Passmore*) инсистира наставата по литература да не се користи како цел за пренесување само на знаења, напротив заедно со критичкото мислење да се користат сите можности кои помагаат во сестраното развивање на учениците (42, 647). Чикрикчи (*Çikrikçi*) критичкото мислење од настава

го пренесува во општествената средина. Според него критичкото размислување не претставува ниво на едноставно мислење (26).

Критичкото мислење се врзува со демократските принципи, со социјалната нееднаквост и со антидемократските вистини. Поединецот кога воспоставува однос меѓу своите лични доживувања со општествените услови веќе почнува критички да мисли.

Во наставата критичкото мислење се развива со давања примери од секојдневниот живот. Учениците претежно даваат примери кои ги имаат доживеано дома или во училиште со своите другари или за време на работа и сл. Бидејќи ученикот, мислејќи на овој начин за дискусиите, се обидува да го толкува и да го разбере уметничкиот текст, па затоа често се мисли дека наместо прашањето дали може да се воспостави каква било врска меѓу литературата и критичкото мислење дека е поправилно и пофункционално да се поставува прашањето како може да се развие и да се создаде човек кој ќе умее критички да мисли преку посебностите на литературното подучување.

4. Критичкото мислење и литературата за деца - Погрешен е заклучокот дека само возрасните може да мислат критички. Напротив, и малите деца се способни така да размислуваат, се разбира во зависност од нивната возраст. Тие доброволно се ангажираат во решавање на сложени проблемски задачи и покажуваат високи нивоа на одлучување (8, 4). Ова упатува на прашањето: кога почнува човекот критички да размислува? Според Банкс, МекКорти и Расол (*Banks, Mc. Corty and Rassol*) (1993, s.5; 17) како почеток на критичкото мислење може да се земе периодот кога детето почнува да поставува прашања, а со цел да ги открие предметите и појавите со кои тоа е опкружено. Тоа значи дека никој не е без способноста за критичко размислување. На ова се надоврзува проблемот како ќе се дознае кој е критички мислител. Според Бустром (*Boostrom*) тоа е оној кој не го прифаќа директно раскажаното, туку испитува и истражува работи кои не се јасно истакнати во текстот, кој умее да чита и меѓу параграфи (Boostrom 1992, s.198; 40, 5).

Развојот на креативното и критичкото мислење кај децата најчесто се постигнува преку слики со кои тие едноставно се обидуваат да ја сфатат содржината и да ја откријат пораката на текстот.

Литературата за деца го поттикнува не само мислењето за различни теми туку преку авантурите, искуствата и чувствата кои се истакнати во книгата се развива естетското чувство и фантазијата кај децата. Значи, литературата за деца преку критичкото мислење поттикнува креативно и мисловно ангажирање на учениците преку активностите како: дискусија околу прочитаното, со помош на слики да се опише и да се раскаже темата, да се резимира прочитаното, драмата како игра и сл.

Но, колку книгите се достапни во развојот на креативното и критичкото мислење кај децата зависи од нивната стручна подготвеност.

Книгата првенствено треба да претставува предизвик, објект на љубопитност, сознајно нетрпение и мотив таа да се чита со истражување, да се доживува со длабоки емоции и да се засака како трајна вредност. На ова се надоврзува и прашањето како да се задржи интересот и вниманието на децата за време додека се чита една книга.

Бруно Бетелхајм, кој многу внимателно ги проучувал овие проблеми вели “За да го задржи вистински вниманието на детето, една приказна² мора да го забавува и да ја поттикнува неговата љубопитност; ама, за да му го збогати животот, таа мора да ја поттикне неговата фантазија; мора да му помогне да го развива својот интелект и да ги објаснува своите чувства; мора да биде во согласност со неговите стравови и стремежи; мора во целост да ги препознае неговите тешкотии, истовремено укажувајќи на решенијата на проблемите што го вознемируваат. Накусо, приказната треба во исто време да биде поврзана со сите аспекти на личноста на детето - и тоа без омаловажување; напротив, признавајќи ја сета сериозност на неговите проблеми, при што ќе ја поддржува неговата самодоверба и вербата во иднината, ...” (19, 19; 2, 24-25).

Вистина е дека во последно време се настојува книгите содржински да се збогатуваат, да поттикнуваат желба и интерес за читање, како и мисловно и креативно ангажирање на младите читатели.

БИБЛИОГРАФИЈА НА КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Кирилица:

1. Вујаклија, Милан. *Лексикон страних речи и изрази*, Просвета, Београд, 1996/97.
2. Вladoва, Јадранка. *Литературата за деца*, Издавач ТНИД “ЃУРЃА”, Скопје, 2001.
3. Димитријевић, Радмило. *Методика наставе книжевности и матерњег језика*, увођење ученика у књижевно дело, приручник за наставнике, Завод за издавање уџбеника социјалистичке републике Србије – Београд.
4. Димитријевић, Радмило. *Проблеми наставе книжевности и матерњег језика I*, Основе наставе книжевности и матерњег језика - садржаји и методе, Завод за уџбенике и наставна средства Србије, Београд.
5. Мередит, Куртис С. и др. *Прирачник 5, Кооперативно учење* - подготвено за проектот “Со читање и пишување до критичко мислење”, Институтот Отворено Општество – Македонија.

² Терминот приказна во овој случај се употребува во смисла **фабула** на една наративна раскажувачка структура.

6. Мередит, Куртис С. и др.. *Прирачник 8 - Создавање читатели кои размислуваат* - подготвено за проектот “Со читање и пишување до критичко мислење”, Институтот Отворено Општество – Македонија.

7. Стил, Џини Л. и др.. *Прирачник - Со читање и пишување до критичко мислење*, Институтот Отворено Општество – Македонија.

8. Стил, Џини. Л. и др.. *Прирачник 1 - Рамка за критичкото мислење низ наставниот план и програма*, подготвено за проектот со “Со читање и пишување до критичко мислење”, Институтот Отворено Општество – Македонија.

9. Стил, Џини. Л. и др.. *Прирачник 2 - Поттикнување на критичкото мислење*, подготвено за проектот “Со читање и пишување до критичко мислење”, Институтот Отворено Општество – Македонија.

10. Стил, Л. Џини и др.. *Прирачник 4 - Понатамошни наставни техники за промовирање на критичкото размислување* - подготвено за проектот “Со читање и пишување до критичко мислење”, Институтот Отворено Општество – Македонија.

11. Темпл, Чарлс и др.. *Прирачник 3 - Читање, пишување и дискусија за секоја дисциплина*, подготвено за проектот “Со читање и пишување до критичко мислење” Институтот Отворено Општество – Македонија.

12. Темпл, Чарлс и др.. *Прирачник 6 - Планирање лекции и оценување*, подготвено за проектот “Со читање и пишување до критичко мислење”, Институтот Отворено Општество - Македонија.

13. Темпл, Чарлс и др.. *Прирачник 7 - Работилница за пишување: од самоизразување до пишани аргументи*, подготвено за проектот “Со читање и пишување до критичко мислење”, Институтот Отворено Општество – Македонија.

Латиница:

14. Akarsu, Bedia. *Çağdaş Felsefe, Kant'tan günümüze Felsefe akımları*, Beşinci baskı, İnkılap Kitabevi, Ankara, 1994.

15. Angelo, T. Albert. *Beginning the Dialogue: Thoughts on Promoting Critical Thinking: Classroom Assessment for Critical Thinking*, Teaching of Psychology, 22 no1., 1995.

16. Ashman, A. F and R. N. F. Conway. *An Introduction to Cognitive Education*, London and New York, Routledge, 1997.

17. Banks, C., McCarthy, J. and Rasool, J.. *Critical Thinking - Reading and writing in a Diverse World*. California: Wadsworth Publishing Company, 1993.

18. Baran, Ethem ve Uslu, Hakkı. M. Ruhi Şirin: Çocuk Edebiyatı mı Medeniyet Sütü mü?, (Söyleşi), *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, NİSAN 2002, YIL : 3, SAYI : 26
19. Betelhajm, Bruno. *Značenje bajki*, Biblioteka Zenit, Beograd, 1979.
20. Beyer, K. Barry. “*Common Sense About Teaching Thinking Skills*, Educational Leadership, 41,3, 1983.
21. Binbaşioğlu, Cavit. *Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Binbaşioğlu Yayınevi, Ankara, 1982.
22. Bloom, B., J. T. Hastings and G. F. Madaus. *Handbook on Formative and Summative evaluation of Student Learning*, New York, McGrawhill, 1974.
23. Chance, Peter. *Thinking in the Classroom: A surveys of Programs*. New York, Usa, Teachers College, Columbia Universty, 1986.
24. Cramer, K.W.. “*Critical Thinking: Implications for Research.*” School Library Media Quarterly. 18, No. 1, 1983, p.13-18.
25. Cruickshanks, R. D., D. L. Bainer and K. K.Metcalf. *The Act of Teaching*, New York, USA, McGraw-Hill, 1995.
26. Çıkrıkçı - Demirtaşlı, N.. *Eleştirel Düşünme: Bir Ölçme Aracı ve Bir Araştırma*. Çukurova Üniversitesi, 3. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresin’de Sunulan Bildiri, 1996.
27. Çıkrıkçı, N.. Watson – Glaser Eleştirel Akıl Yürütme Gücü Ölçeğinin (From YM) Lise Öğrencileri Üzerindeki Ön Deneme Uygulaması, *A. Ü. Eğitim Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cild: 25, Sayı: 2, 1992, sf. 559-596.
28. Dewey, John. *Nasıl Düşünüyoruz?*, Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi, İstanbul, 1975.
29. Demirtaşlı, N. Çıkrıkçı. *Eleştirel Düşünme: Bir Ölçme Aracı ve Bir Araştırma*. Çukurova Üniversitesi, 3. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresin’de Sunulan Bildiri, 1996.
30. Ennis, H. Robert. *A Taxonomy of Critical Thinking Skill: Theory and Practice*, New York, USA, Freeman, 1986.
31. Erdoğan, İrfan. *Eğitimde Değişim Yöntemi*, Pegam A Yayıncılık, 2 Baskı, 2004.
32. Fisher, Robert. *Teaching Children to Think*, UK, Stanley Thornes, 1990.
33. Gibson, Crag. *Critical Thinking: Implication for Instruction*, RQ, 35 no 1, 1995.
34. Gülleryüz, Hasan. *Yaratıcı Beyin Gücü ve Okuma Yetişi*, Tekağaç Eylül Yayıncılık, Ankara, 2004.
35. Huffman, L. E., Johnston, L. Huntley and Spries, H.A.. *Developing a Critical Stance Toward Text Thought Reading Writing and Speaking*. Journal of Reading, v.37, n.2, Octobar, 1993, p.114-122.
36. Johnson, D.W. and Johnson, R.T.. *Teaching children to be peacemakers*. Edina, MN: Interaction Book Compani, 1991.
37. Kıvanç, Ü. *Güya Eğitim, RADİKAL*, Ağustos, 1997, sf.4.

38. Mepek, John. *Critical Thinking and Education*, New York, St. Martins, 1981.
39. Moore, D. Kenneth. *Classroom Teaching Skills*, Boston, USA: McGraw-Hill, 1988.
40. Munzur, Fatma. *Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitaplarında Eleştirel Düşünme Eğitimi Üzerine Bir Değerlendirme* (Edebiyat 1 ve 2 Örnekleri), Yüksek lisans tezi, Ankara, 1999.
41. Nabakov, V.. *Edebiyat Dersleri*, Ada Yayınları, İstanbul, 1988.
42. Pasmoore, J. *Eleştirel Olmayı Öğretme Üstüne*, Çev. H. Ünder, A.Ü.Eğitim Bilimler Fakültesi, Cilt: 24, Sayı: 2, sf. 629-643.
43. Özcan, Demirel. *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme*, Pegem Yayıncılık, Ankara, 1999.
44. Paul, R. and other. *Critical Thinking Handbook: 4th-6th Grades A Guide for Remodelling Lesson Plans in Language Arts, Social Studies & Science*, Rohnert Park, CA, Foundation for Critical Thinking Sonoma State University, 1990.
45. Pasmoore, J. *Eleştirel Olmayı Öğretme Üstüne*, Çev. H. Ünder, A.Ü.Eğitim Bilimler Fakültesi, Cilt: 24, Sayı: 2, sf. 629-643.
46. Paul, R. and other. *Critical Thinking Handbook: 4th-6th Grades A Guide for Remodelling Lesson Plans in Language Arts, Social Studies & Science*, Rohnert Park, CA, Foundation for Critical Thinking Sonoma State University, 1990.
47. Paul, W. Richard. *Bloom's Taxonomiand Critical Thinking Istructions*. Educational Leadership, 42,8, 1984.
48. San, İnci. *Eleştirel Düşünme*, Pegem A Yayınları, Ankara, 2002.
49. San, İnci. *Yaratıcılığı Geliştiren bir Yöntem ve Yaratıcı Bireyi Yetiştiren bir Disiplin: Eğitsel Yaratıcı Drama.*, Yeni Türkiye Dergisi, No: 7, 1996. sf. 148-160.
50. Üstündağ, Tülay. *Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Dersinin Öğretiminde Yaratıcı Dramanın Erişiyeye ve Derse Yönelik Tutumlarına Etkisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacetepe Üniversitesi, 1997.
51. Vygotsky, L.S.. *Mind in society: The development of higher psychological process*, 1978.
52. Walters, K. S. "Critical Thinking in Liberal Education: A Case of Overkill." *Liberal Education*, 72, No.3, 1984, p. 233 – 249.

Alil Sevin

CRITICAL THINKING IN THE LITERATURE TEACHING

Abstract:

Lately, efforts are made for developing strategies that will contribute to finding a best way for realization of the teaching, motivating, the students to make critical analysis, creation and critical thinking. One should know that the students, using the critical thinking, became more able to think critically, to be free, happy, and creative and to be able to solve all the problems that they might encounter in their lives. However, all of this is not possible only with the critical thinking. But one thing is certain:- all of this will contribute for the accomplishment of the desired goal. The research that have been made until now show that the students, using the critical thinking while studying, become more capable to think independently and to solve tasks and problems irrespective of others. The studying with the use of critical thinking makes possible for the students to develop their thinking ability, skills and interests with which they will be able to evaluate what is correct. In the educational and training system, the classes of the mother tongue and literature cannot be performed separately from the critical thinking. During the teaching, the critical thinking is developed by giving examples of the everyday life.

Key words: critical thinking, students, teaching, literature, ability.

Алил Севин

КРИТИЧКОТО МИСЛЕЊЕ ВО НАСТАВАТА ЗА ЛИТЕРАТУРА

Rezime:

Во последно време се прават напори за развивање на стратегии кои ќе придонесат кон најдобар начин на реализација на наставата, а воедно ќе ги поттикнуваат учениците на критичка анализа, осмислување и на критичко размислување. Треба да се знае дека учениците преку критичкото мислење стекнуваат способност како да размислуваат критички, да бидат слободни, среќни, креативни и да се во состојба да ги решаваат сите проблеми кои ќе ги сретнат во животот. Но, сето ова не е можно да се постигне само преку критичкото мислење. Но, едно е вистина дека сето тоа ќе има големи придонеси во постигнувањето на поставената цел. Истражувањата кои се направени досега покажуваат дека учениците преку критичкото мислење за време на учењето стекнуваат способности самостојно да мислат и да

решаваат задачи и проблеми независно од другите. Учењето преку критичкото мислење дава можност учениците да ги развиваат своите мисловни способности, вештини и интереси преку кои ќе умеат да го вреднуваат точното. Во воспитно—образовниот систем наставата по мајчин јазик и по литература не може да се изведува одвоено од критичкото мислење. Во наставата критичкото мислење се развива со давања примери од секојдневниот живот.

Клучни зборови: критичко мислење, ученик, настава, литература, способност.

Маргарита ВЕЛЕВСКА

ИДЕНТИФИКУВАЊЕ И РЕАЛИЗИРАЊЕ НА КОМПАРАТИВНИТЕ РЕЧЕНИЦИ ВО СИСТЕМОТ НА ЗАВИСНОСЛОЖЕНИТЕ ВО ФРАНЦУСКИОТ ЈАЗИК

1.0. Воведен дел

Повеќето граматичари ги сместуваат компаративните реченици во рамките на системот на зависносложени прилошки реченици (*propositions subordonnées circonstancielles*) меѓу кои спаѓаат и темпоралните, финалните, концесивните, каузалните, консекутивните и кондиционалните реченици. Во принцип, секој од авторите има сопствен пристап во обработувањето на проблематиката која се однесува на компаративната реченица. Со цел да се создаде поцелосна претстава за поимот *компаративна реченица* како и за местото кое таа го има во системот на зависносложените, ќе направиме краток преглед на третманот што таа го добила во позначајните изданија кои ги третираат прашањата од граматиката на современиот француски јазик. При изборот на авторите и изданијата се одлучивме за оние кои поцелосно и сеопфатно го обработуваат овој тип реченица која во некои граматики е сосема маргинализирана. Примерите од корпусот се ексцерпирани од дневниот и периодичниот печат.

1.1. Карл Сандфелд¹ ги обработува во посебно, мошне обемно поглавје посветено на оваа проблематика, при што наведува класификација според која постојат седум вида реченици (*propositions*) во кои зависносложената реченица може да се јави во функција на основен дел од реченицата и тоа :

- а. субјект
- б. атрибут
- в. апозиција
- г. директен објект
- д. предлошка определба
- ѓ. компаративен термин

¹ K. Sandfeld, *Syntaxe du français contemporain*, Ch. IX, 424-449.

е. прилошка определба

Во зависност од значењето, според семантичката класификација, Сандфелд наведува четири основни категории зависносложени реченици:

- а. комплетивни (супстантивни) реченици
- б. индиректно прашални реченици
- в. релативни реченици
- г. адвербијални реченици

Ова се само два од повеќето наведени класификации кои Сандфелд ги цитира во наведеното дело и, во двата случаи, компаративните реченици добиваат свое посебно место. Авторот ја одбира семантичката класификација при презентирањето на материјалот, а речениците како термини на компарација се предмет на детална обработка. При тоа, проблемот со природата на морфемата која ја воведува компаративната реченица не е посебно издвоен иако може да биде мошне значаен. Така, на пример, *comme* се наведува како еден од „термините“ кои воведуваат компаративна реченица, без да се прецизира дали се работи за сврзник, прилог или предлог.

1.2. Во делото на авторите Ле Бидоа², посебно поглавје под наслов *Компаративна реченица (Phrase de comparaison)*, мошне детално и опширно ја обработува проблематиката на овој вид реченици. Авторите Ле Бидоа не го прифаќаат терминот *зависносложена адвербијална реченица (proposition circonstancielle)* и тоа го објаснуваат со фактот дека компаративната реченица (*phrase de comparaison*) се наоѓа на еден несигурен терен, меѓу координација и субординација, дека не постои критериум за константна апсолутна вредност кој би овозможил сигурно разликување на приредената од подредената реченица, особено поради фактот дека определени сврзници може да се сретнат подеднакво и кај едниот и кај другиот тип : “La phrase de comparaison peut être tenue pour un point avancé du système syntaxique de la coordination pure et simple. Mais elle fait pressentir le système de la subordination. Ou plutôt elle relève de l’un et de l’autre système, selon le mode de la comparaison et le rapport qu’il s’agit d’établir entre les choses comparés”³.

Поглавјето за компаративната реченица ги опфаќа сите поважни прашања од оваа област : изразување на конформитет, компарација на еднаквост, нееднаквост, пропорционалност, реченици кои изразуваат преферирање и при тоа сите се илустрирани со голем број примери.

1.3. Морис Гревис⁴ ги вбројува компаративните реченици во редот на зависносложениите кои ја сочинуваат класата на адвербијалните (*propositions*

² G. et R. Le Bidois, *Syntaxe du français moderne*, T. II, Ch. II et III.

³ Id, стр. 250.

⁴ M. Grevisse, *Le Bon Usage*, стр. 1088-1094.

circonstantielles). Тие се завршен дел од поглавјето во кое се обработуваат адвербијалните реченици и, ако врз основа на овој факт барем делумно може да се размислува за значењето кое им припаѓа во системот на зависносложени реченици, тоа неспорно го потврдува мислењето на професорот Марко Папиќ кој вели : “Les problèmes multiples qui en découlent, tant ceux de classement que d’interprétation, se révèlent en tout cas plus épineux que ne le laisse soupçonner la place assez modeste que ces phrases occupant dans les manuels ou dans les bibliographies”⁵.

Во граматиката на Гревис, овие реченици имаат третман кој сосема се разликува од оној кај претходно наведените автори според тоа што, уште на самиот почеток, се наведува глобална поделба на сврзниците/ сврзничките изрази кои ги воведуваат компаративните реченици⁶ :

а. сврзникот COMME

б. останати сврзнички изрази во чиј состав влегува и сврзникот QUE.

1.4. Вартбург и Цумтор, во своето дело кое ја обработува синтаксата на францускиот јазик⁷, посветуваат посебно поглавје на оваа проблематика, под заеднички наслов *Компаративна реченица (phrase comparative)*, кое заедно со поглавјето за релативната реченица создава целина. И овие двајца лингвисти сметаат дека компаративните реченици не се исклучиво од подреден вид туку се работи за особен вид релација.

Целата проблематика е детално разгледана при што појдовна точка е споредувањето како поим. Опфатени се начините на кои се искажуваат компаративните односи (конформитет, еднаквост, преферирање, нееднаквост, пропорционалност), а авторите сметаат дека може да се означи како компаративна реченица секоја реченица којашто содржи компаративна структура. Поделбата на компаративните сврзници е идентична со онаа во граматиката на М. Гревис :

а. сврзникот COMME

б. сврзникот QUE во корелација со прилошки, придавски и заменски елементи.

1.5. Фердинанд Брино⁸, во своето дело под наслов „Мислата и јазикот“, има малку поинаков пристап при изучувањето на компаративната реченица, споредено со она што претходно веќе беше кажано. Целата проблематика е групирана по области, со повеќе поднаслови, а компаративната реченица, на која и е посветено едно од поглавјата⁹, не се разгледува како изолирана целина туку во рамките на секцијата II од книга

⁵ M. Papić, *L’expression et la place du sujet dans les Essais de Montaigne*, стр. 15.

⁶ Идентичен пристап се среќава и кај Вартбург и Цумтор.

⁷ Wartburg, Zumthor, *Précis de syntaxe du français contemporain*, стр. 138-147.

⁸ F. Brunot, *La pensée et la langue*, стр. 731-738.

⁹ Id, кн. XIX, глава VI.

XIX¹⁰, под следниов наслов : *Нелогички релации*. Областа на компаративниот систем е целосно обработена, со оригинален пристап и опфаќање на сите детали.

При дефинирањето на компаративната реченица, Ф. Брино наведува дека компарацијата може да се искаже преку координирани реченици но вообичаено е да постои однос на зависност на компаративната во однос на главната реченица : “Il arrive souvent qu’on compare en se servant de propositions coordonnées... Mais on se sert ordinairement de compléments ou de propositions subordonnées...”¹¹

1.6. Граматиката на А. Мартине се разликува од претходно споменатите изданија според именувањето на компаративните реченици како *релациони реченици* (propositions relationnelles)¹² објаснувајќи : “Traditionnellement, on les désigne souvent comme comparatives; mais le terme relationnel a été choisi de préférence à ce dernier pour marquer qu’il s’agit uniquement d’une confrontation entre deux faits, dont l’un est exprimé dans la principale et l’autre dans la subordonnée”¹³.

1.7. Авторите Вагнер и Пеншо¹⁴ сметаат дека компаративната реченица (phrase de comparaison) се изразува преку два основни типа : компаративна реченица со експлицитна субординација каде зависнослужената реченица се врзува за независната преку сврзник/ сврзнички израз и компаративна реченица со имплицитна субординација каде двете реченици се во однос на координираност. Поглавјето опфаќа и краток преглед на видовите компаративни односи во реченицата.

1.8. Во граматиката на Ларус, која е труд на повеќе автори¹⁵, компаративните реченици го наоѓаат своето место меѓу зависно адвербијалните (propositions subordonnées circonstancielles de comparaison) кои, во принцип, имаат иста улога како и прилошките определби. Сместени се на крајот од поглавјето за зависнослужените реченици поради ставот на авторите дека тие во суштина не се вистински зависнослужени реченици (бидејќи во поголемиот број случаи сврзникот QUE остава таков впечаток) ниту пак адвербијални реченици, поткрепувајќи го своето тврдење со следново : “Elles établissent entre deux faits indépendants des rapports de

¹⁰ Id, стр. 718-773.

¹¹ Id, стр. 731.

¹² A. Martinet, *La grammaire fonctionnelle du français*, стр. 218-219.

¹³ Id, стр. 218.

¹⁴ L. Wagner, P. Pinchon, *Grammaire du français classique et moderne*, стр. 613-617.

¹⁵ J.-Cl. Chevalier et autres, *Grammaire Larousse du français contemporain*, стр. 153-156.

comparaison grace à un jeu d'adverbes et de conjonctions. Sur le plan de la syntaxe, elles se distinguent nettement des propositions précédemment étudiées"¹⁶.

2. Основни карактеристики на компаративната реченица

Мошне често, различни типови зависносложени реченици се воведени од исти сврзници/ сврзнички изрази кои ги врзуваат за главната реченица. Кај компаративните реченици, таков е случајот со морфемата *COMME*. Во корпусот примери што беше истражуван, најголемиот број примери ја содржи оваа компаративна морфема која може да се сретне и кај други типови реченици, кај темпоралните и каузалните, на пример, а може да биде и дел од екскламативна или интерогативна конструкција.

За да може јасно да се разграничи за каков тип реченица се работи, да ги споменеме основните карактеристики на компаративната реченица, како и основните поими кои ќе ги користиме при разработувањето на оваа проблематика :

1. **Главна реченица** – дел кој ја содржи идејата што се споредува (*terme comparé*), одбележан со **A**
2. **Еталон** – зависносложена реченица, „основен елемент во процесот на споредување, елемент според кој се врши одмерувањето кое се содржи во главната реченица“¹⁷ – (*terme comparant*), одбележан со **B**
3. **Компаративна морфема**

Во својата студија за некои видови компаративни морфеми, Мишел Делабр¹⁸ нагласува дека постојат три основни услови (наречени „услови за минимална дефиниција“) кои мора да бидат исполнети за да може да стане збор за постоење на вистинска компаративна реченица, и тоа:

1. **Постоење на две реченици (чија форма и содржина се променливи) :**
A – Главна реченица
B – Еталон
2. **Компаративна морфема**
3. **Аналогија или сличност која дозволува споредување.**

Најголем проблем при ова слободно дефинирање создава третиот услов бидејќи често се случува аналогијата, сличноста или нееднаквоста да не бидат сосема јасно изразени во компаративната реченица која, на прв поглед, може да наликува на некој друг вид реченица, и обратно - реченици што не се компаративни може да им наликуваат.

На кој начин морфемата за компарација *COMME* може да биде идентификувана во однос на останатите идентични морфеми ?

¹⁶ Тоа се темпоралните, опозитивните, хипотетичните, каузалните, консекутивните, финалните реченици.

¹⁷ М. Рариќ, *Gramatika francuskog jezika*, стр. 201.

¹⁸ За искажување на нееднаквост, пропорционалност, преференција.

Во споменатата студија, Делабр¹⁹ предлага серија формални тестови кои се однесуваат на компаративната морфема **comme** како и на компаративните морфеми со слично значење, потоа тестови кои се однесуваат на целиот еталон (В) или на посебни делови во реченицата. Овие тестови се многу сигурни при идентификувањето на компаративните морфеми (особено на морфемата **comme**).

Од тестовите кои може да се применат во идентификувањето на компаративните морфеми го наведуваме пред сè т.н. „бришење на морфемата“. На пример :

а. реченица со глагол десно од компаративната морфема :

- (1) Peter Holm repartira **comme** il est arrive: les poches vides. (Paris Match)

б. реченица без глагол десно од компаративната морфема :

- (2) La grande muraille autour de la ville date du XIe siècle, **comme** l'église San Vincente. (Elle)

Бришењето на компаративната морфема би довело до следниов резултат:

- *(1a) Peter Holm repartira il est arrive: les poches vides.

- *(2a) La grande muraille autour de la ville date du XIe siècle, l'église San Vincente.

Врз основа на добиените реченици, може да се заклучи дека не е можно да се избрише компаративната морфема бидејќи се добива конструкција која е неприфатлива и од граматички и од логички аспект, што значи дека присуството на компаративната морфема е неопходно во реченицата.

За илустрација, ќе наведеме дека, за разлика од компаративните реченици, кај причинските и временските зависносложени реченици воведени со **comme** може да се дозволи бришење на морфемата без тоа да доведе до поголемо нарушување на целината. На пример, во причинската реченица:

- (3) **Comme** tu ne peux pas marcher sur les traces de ton cher Rubempré, tu as le choix : Dupouicq père ou fils ? (Elle)

со бришење на морфемата **comme** се добива следниов резултат:

- (3a) Tu ne peux pas marcher sur les traces de ton cher Rubempré, tu as le choix : Dupouicq père ou fils ?

¹⁹ M Delabre, *Etude syntaxique des systèmes de comparaison avec "comme", "ainsi que", "de même que" en français contemporain*, Thèse de doctorat d'Etat, Université de Paris III, 1980.

Во временската реченица :

(4) Dans un son de paumelles rouillés et de bois vermoulu, la pesante porte tourna lentement sur ses gonds **comme** nous la pousions. (Paris Match)
бришењето на компаративната морфема доведува до следниот резултат, се разбира, со мала интервенција во делот на интерпункцијата :

(4a) Dans un son de paumelles rouillés et de bois vermoulu, la pesante porte tourna lentement sur ses gonds; nous la pousions.

Втор мошне важен услов е можноста за замена на компаративната со сродна морфема : **comme** може да се замени со **ainsi que** и со **de même que** кои воведуваат компаративна реченица и кои се сметаат како конкурентни морфемии на **comme** иако се среќаваат поретко од неа :

(16) Peter Holm repartira **ainsi qu'**il est arrive: les poches vides.

(26) La grande muraille autour de la ville date du XIe siècle, **de même que** l'église San Vincente.

Можноста за меѓусебно заменување е еден од доказите дека се работи за компаративна реченица, а истиот тест може да се примени и на причински или временски зависносложени реченици.

*(36) **Ainsi que** tu ne peux pas marcher sur les traces de ton cher Rubempré, tu as le choix : Dupouicq père ou fils ?

*(3в) **De même que** tu ne peux pas marcher sur les traces de ton cher Rubempré, tu as le choix : Dupouicq père ou fils ?

*(46) Dans un son de paumelles rouillés et de bois vermoulu, la pesante porte tourna lentement sur ses gonds **ainsi que** nous la pousions.

*(4в) Dans un son de paumelles rouillés et de bois vermoulu, la pesante porte tourna lentement sur ses gonds **de même que** nous la pousions.

Во овој случај, кај причинската реченица, супститут би можел да биде сврзникот **puisque**, а не наведените компаративни сврзници :

(3г) **Puisque** tu ne peux pas marcher sur les traces de ton cher Rubempré, tu as le choix : Dupouicq père ou fils ?

а во временската **alors que** :

(4г) Dans un son de paumelles rouillés et de bois vermoulu, la pesante porte tourna lentement sur ses gonds **alors que** nous la pousions.

Освен тестовите кои се однесуваат исклучиво на компаративната морфема, постојат и такви кои ја засегнуваат примената на глаголот во еталонот. Реченица воведена со морфемата **comme** (за начин, компарација, итн.) ги дозволува сите комбинации при употребата на времињата : anteriornost, simultanost, posteriornost, за што наоѓаме потврда и во делото на познатиот лингвист А. Лориан : “Enfin, la phrase introduite par un **comme** modal (manière, comparaison, etc.) se permet toutes les combinaisons possibles dans l’emploi des temps: antériorité, simultanéité, postériorité”.²⁰

- (5) Cette année, pour la fête de Huma, auriez-vous accepté de chanter **comme** vous l’avez fait l’année dernière ? (Paris Match)
- (6) Il faut donc écrire **comme** on sent, être sûr qu’on sent bien, et se foutre de tout le reste sur la terre. (Révolution)
- (7) Il faut prendre les romans de M. Jean-Louis Curtis **comme** ils se sont présentés, **comme** ils se présentent toujours (...). (Le Monde)

Глаголот којшто е дел од компаративната конструкција не е класификуван во некоја посебна група, освен кај речениците кои изразуваат конформитет и кадешто глаголите припаѓаат на групата т.н. оперативни глаголи.

И негацијата употребена по сврзникот **comme** може, во извесна мерка, да биде критериум за разграничување. Додека кај временските реченици нема негација после **comme**, а причинските се индиферентни во однос на негацијата, кај компаративните реченици таа е можна иако не и така честа.

И инверзијата на субјектот може, во извесни услови, да биде разликувачки елемент. Кај речениците што изразуваат конформитет, инверзијата е мошне честа бидејќи тоа се воглавно кратки, стереотипни реченици чијшто глагол е непреоден или кадешто како директен предмет се јавува неутралната заменска форма **le**.

- (8) Pourtant, le deficit budgétaire va être contenu et, **comme** le dit Mitterand, il sera l’un des plus faibles des pays industrialisés. (Paris Match)

Comme, како сврзник што воведува зависносложена пременска или причинска реченица, мошне ретко дозволува инверзен ред на зборовите во реченицата.

Постојат и тестови коишто може да се применат на целата реченица. Се работи, пред сè, за можноста да се избрише целата реченица која започнува со компаративна морфема. Се разликуваат три случаи :

А. не може да се реализира бришење на еталонот ако неговиот глагол не може да се реализира и сам, без присуство на прилошко дополние

²⁰ А. Lorian, *L’ordre des propositions dans la phrase française contemporaine. La cause*, стр. 94.

- (9) Au début, je le voyais **comme** un personnage secondaire. (Elle)

Со бришење на еталонот се добива следниов пример :

- *(9a) Au début, je la voyais.

Б. Бришење на еталонот е можно но значењето на глаголот во главната реченица е значително изменето :

- (10) J'ai réagi **comme** ces orphelins de l'Assistance Publique qui ne pensent qu'à fabriquer une famille. (Paris Match)

- *(10a) J'ai réagi.

В. Некои глаголи дозволуваат бришење на еталонот, а добиениот резултат не доведува до големи промени на синтаксички и семантички план.

- (11) Le drame a commencé **comme** un hold-up banal. (Paris Match)

- *(11) Le drame a commencé.

Мошне битно е и местото на еталонот во реченицата како и неговата способност за промена на позицијата. Според генералното правило, еталонот следи по главната реченица (или по глаголот во А), без интерпункција :

- (12) Il m'accepte **comme** il n'a jamais accepté personne. (Marie Claire)

Меѓутоа, еталонот може подеднакво да се наоѓа и зад А, одвоен со интерпунктиски знаци :

- (13) Il ne bataille, **comme** les chevaliers pour leurs dames, que par amour.
(Nouvel Observateur)

како и пред А :

- (14) **Comme** son collègue imaginé par Zweig dans la "Confusion des sentiments", cet enseignants est marié. (Express)

Неопходно е да се нагласи дека и начинот на дистрибуција на причинските реченици, во најголеми број случаи, наложува зависносложената реченица да се наоѓа пред главната (А). За правилно идентификување на определен вид реченица, во ваков случај, неопходно е да се познава контекстот како и останатите лингвистички показатели кои овозможуваат прецизна класификација. Тестовите кои веќе ги наведовме овозможуваат да се добијат неопходните информации.

Постоењето на корелатив, реализиран или не во контекстот, претставува сигурен знак за идентификување на компаративна реченица. Компаративната морфема **comme** често е во корелација со сродните морфем **ainsi** и **de meme**, што овозможува јасно разликување на компаративните од причинските или временските зависносложени реченици кои ја содржат истата морфема.

- (15) Ainsi, la vie de Claude Lelouch est dialectique, **comme** un moteur à deux temps. (Express)

Еден од тестовите за препознавање на компаративната реченица е и присуството на прилози кои го „засилуваат“ и попрецизно го определуваат значењето на глаголот во еталонот. Овие прилози (на пример, **tout, précisent, exactement**, и други) се применуваат пред морфемата **comme** и заедно со неа прават израз кој има компаративно значење.

- (16) De nombreux syndicats ont boudé la manifestation, **tout comme** le bureau confédéral. (Nouvel Observateur)

Меѓутоа, не е прифатливо во сите реченици од компаративниот систем присуство на прилог. Оние кои изразуваат интензитет, на пример, тешко вклопуваат прилог во својата конструкција :

- (17) Tout nu, sur la scène, maigre **comme** un clou, (...) l'ange gardien est apparu. (Nouvel Observateur)

*(17a) Tout nu, sur la scène, **presque** maigre **comme** un clou, (...).

*(17b) Tout nu, sur la scène, **exactement** maigre **comme** un clou, (...).

Селективна библиографија

Chevalier, J.-Cl. et alii, *Grammaire Larousse du français contemporain*, Larousse, Paris, 1974.

Brunot, F., *La pensée et la langue*, Masson, Paris, 1922.

Delabre, M. *Etude syntaxique des systèmes de comparaison avec comme, ainsi que, de même que, en français contemporain*, Thèse d'Etat, Université de Paris III, 1980.

Grevisse, M., *Le Bon Usage*, Duculot, Paris, 1980, 11e éd.

Le Bidois, G. et R., *Syntaxe du français moderne*, Picard, T.I et T.II, Paris, 1967.

Martinet, A., *Grammaire fonctionnelle du français*, Didier, Paris, 1979.

Sandfeld, K., *Syntaxe du français contemporain. Les propositions subordonnées*, Droz, Genève, 1965.

Wagner, R., Pinchon, J., *Grammaire du français classique et moderne*, Hachette, Paris, 1962.

Wartburg, von W., Zumthor, P., *Précis de syntaxe du français contemporain*, A. Francke, Berne, 1958.

Résumé

Selon la plupart des grammairiens, les propositions comparatives sont classifiées dans les cadres du système des propositions subordonnées circonstancielles. En principe, chacun des auteurs a son propre accès dans l'élaboration des problèmes qui concernent le système des comparatives. Dans le but de faire une présentation plus complète de la notion de proposition comparative et de son positionnement dans le système des subordonnées, nous avons fait un bref exposé de la place qu'elle a dans les éditions les plus importantes de la grammaire du français moderne.

Сања Гавриловска

ПОТЕКЛО И ПОДЕМ НА АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК ВО ФУНКЦИЈА НА СТРУКАТА

По завршувањето на Втората светска војна настапува период на енормна експанзија на науката, техниката и економијата на меѓународно ниво и се креира свет кој го раководат две сили – технологијата и трговијата. Луѓето имаат потреба да ги изучуваат странските јазици не само заради комуникација, задоволство или престиж туку и заради фактот што странските јазици, а особено англискиот, стануваат клуч за отворање на вратите на меѓународните текови на технологијата и размената на производи и идеи. Англискиот јазик станува општоприфатен интернационален јазик на техниката и трговијата и тоа доведува до појава на нова генерација на ученици – бизнисмени, доктори, правници, економисти, инженери и др. кои го изучуваат овој јазик заради задоволување на своите специфични, професионални потреби.

Со зголемувањето на потребата од курсеви по англиски јазик прилагодени за специфични потреби во науката за јазикот продираат и нови идеи. Имено, традиционално целта на лингвистиката е да ги опишува правилата за употреба на јазикот односно граматиката, но новите тенденции го свртуваат вниманието на лингвистите од дефинирањето на формалните карактеристики на употребата на јазикот кон откривање на начинот на кој јазикот се употребува во реални ситуации. Резултат на ова истражување е сознанието дека говорниот и писмениот јазик значително варираат од еден контекст до друг. Постојат значителни разлики помеѓу, на пр. англискиот јазик во областа на техниката и истиот во областа на правото.

При подготвувањето на курсевите по англиски јазик за специфични групи на слушатели се поаѓа од идејата дека доколку јазикот варира во одделни ситуации на употреба тогаш треба да се определат карактеристиките на тие специфични ситуации кои би ја претставувале основата на специјалната настава.

Наставата по англиски јазик во функција на струката тргнува од потребите на слушателите, но без сомнение секое изучување на странскиот јазик се заснова врз некој вид потреба, па логично се наметнува прашањето што е разликата помеѓу стручниот јазик (English for specific purposes – ESP) и општиот англиски јазик (General English).

Хачинсон Т. И Вотерс А. (Hutchinson, T. & Waters A. 1987:53) сметаат дека во теоријата не постои никаква разлика, но во практиката разликата е голема. Она што го издвојува англискиот јазик во функција на структурата (ESP) од општиот англиски јазик (General English) според овие двајца автори не е постоењето на потреба туку многу повеќе постоењето на свест за оваа потреба. Наставата по англиски јазик во структурата се издвојува првенствено со својата содржина (право, економија, медицина, техника и др.) што е резултат на примарната тенденција на оваа настава да се прецизира за каква намена им е потребен англискиот јазик на одредена група слушатели.

Слушателите на АЈФС се потполно свесни за целта на нивното изучување на англискиот јазик. Со оглед на тоа што тие веќе го ориентирале своето образование кон некоја специфична област, овие слушатели гледаат на изучувањето на англискиот јазик во областа на структурата како на дополнување на нивната ориентација. Познавањето на областа на изучување им овозможува да пронајдат реален контекст за вокабуларот и структурите кои ги изучуваат во училищата. Така овие слушатели можат да го искористат она што веќе го знаат од дадената област за да го научат англискиот јазик.

Во наставата по АЈФС англискиот јазик не треба да биде презентирани како предмет на изучување изолиран од реалната употреба, ниту како збир на механички вежби. Напротив, јазикот треба да се презентира во автентичен контекст со цел слушателите да се запознаат со посебните начини на кои јазикот се употребува во нивната област на специјалност или професија.

Исто така изучувањето на англискиот јазик како странски јазик и изучувањето на англискиот јазик во областа на структурата не се разликуваат само во природата на слушателите, туку исто така и во начините на предавање. Имено додека во наставата по општ англиски јазик се дава подеднаков акцент на сите четири јазични вештини (читање, зборување, усно и писмено разбирање) во наставата по АЈФС по пат на анализа на потребите на слушателите се одредува кои јазични вештини им се најпотребни на слушателите, а според тоа се одредува и наставниот план. Така една АЈФС програма може да става акцент на вештината на читање кај студенти кои студираат бизнис администрација или може да го промовира развојот на вештината на зборување кај студенти кои се подготвуваат за структурата туристички водич.

Анализата на одделните регистри покажува дека граматиката на англискиот јазик во стручно-научната литература не се разликува од граматиката на општиот англиски јазик, иако одделни граматички и лексички форми се употребуваат многу почесто. Така во категоријата *време* доминира *simple present tense* (сегашно просто време), потоа почесто се употребува пасивната форма, модалните глаголи, особено оние кои изразуваат извесност и неизвесност, именските сложенки, логичните сврзници како на пр. *however therefore, moreover* како и т.н. семи-технички вокабулар со зборови како *consists of, contains, enables, acts as* и др. кои многу почесто се среќаваат во

текстови со научно-техничка содржина отколку во текстови со општа содржина.

Она што исто така го издвојува јазикот во функција на структурата од општиот јазик е исто така и специфичната методологија под која ја подразбираме природата на интеракцијата помеѓу наставникот по стручен странски јазик и слушателите. За разлика од наставата по општ англиски јазик, наставата по англиски јазик во функција на структурата (АЈФС)¹ се карактеризира со тоа што наставникот е еден вид јазичен консултант кој има на некој начин еднаков статус со слушателите – експерти во дадената област.

Дадли-Еванс, Т и Ст. Џон, М. Џ. (Dudley-Evans, A. & M.J. St John, 1998:4) во својата дефиниција на АЈФС издвојуваат апсолутни и варијабилни карактеристики на истиот.

Како апсолутни карактеристики ги сметаат следните :

- наставата по АЈФС е така испланирана што ги задоволува специфичните потреби на слушателите ;
- АЈФС користи методологија и активности на соодветните дисциплини;
- АЈФС е сконцентриран на јазикот : граматика, лексика, регистер и вежби за усвојување на вокабуларот на соодветната научна дисциплина;

Варијабилни карактеристики се следните:

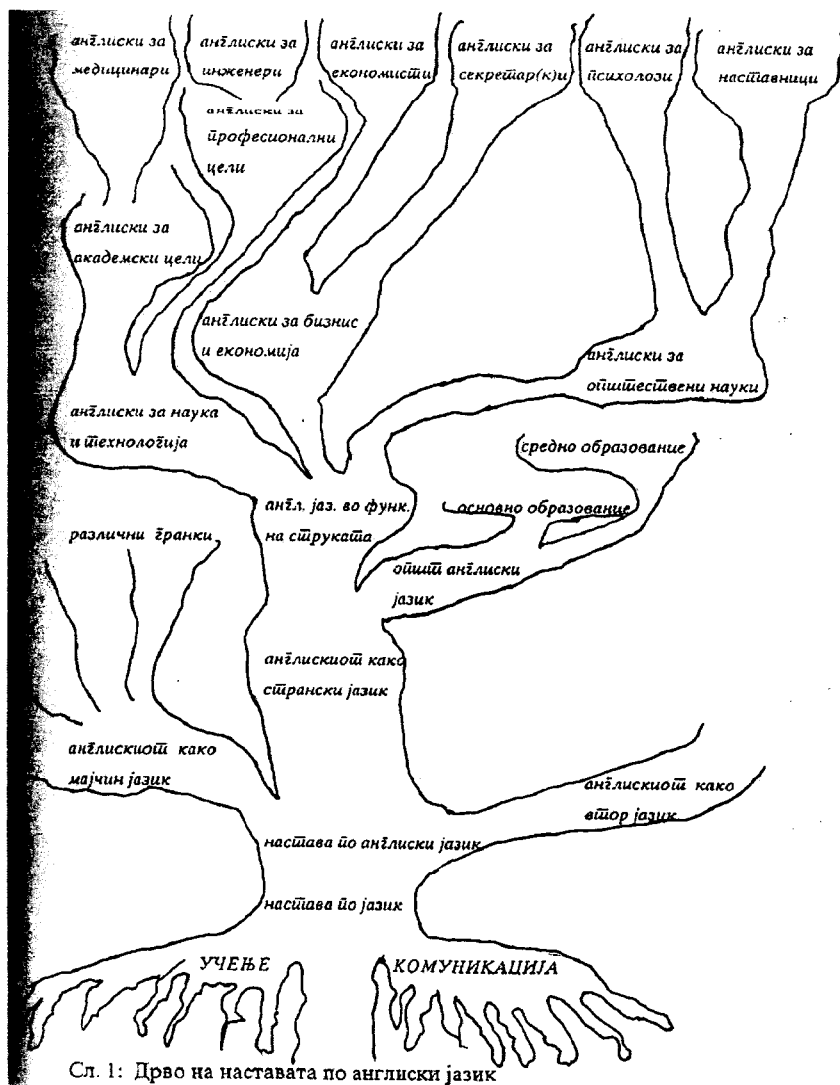
- АЈФС е поврзан со или испланиран за специфични дисциплини ;
- АЈФС може во специфични ситуации да користи различна методологија од онаа на општиот јазик ;
- АЈФС може во специфични ситуации да користи различна методологија од онаа на општиот јазик;
- АЈФС е најчесто наменет за возрасни слушатели, на високо ниво на образование или вработени, меѓутоа може да се применува и во средното образование ;
- АЈФС, општо земено е испланиран за слушатели на средно или високо ниво и бара основни познавања од областа на јазикот што се изучува, но истовремено може да се користи и со почетници.

Класификација на англискиот јазик во функција на структурата

За попрецизно дефинирање на поимот АЈФС и негово правилно сфаќање потребно е да се согледа односот на поимот АЈФС со останатиот дел на ELT (English Language Teaching- изучување на англискиот јазик). Овој

¹ Кратенката АЈФС ја користиме наместо синтагмата *англиски јазик во функција на структурата*, како што во англискиот јазик се користи ESP за English for specific purposes.

однос Хачинсон и Вотерс А. (Hutchinson, T. & Waters, 1987: 17) многу сликовито го прикажуваат во форма на дрво (сл.1).

Највисоките гранки на ова дрво го прикажуваат нивото на кое се јавуваат индивидуалните курсеви на АЈФС. Гранките непосредно под ова ниво покажуваат дека овие курсеви припаѓаат на еден од двата главни типови на АЈФС во зависност од тоа дали на слушателот му е потребен англискиот јазик во високото образование за академски цели (EAP: English for Academic purposes – Англиски за академски цели) или во рамките на

неговата професија (EOP /EVP /VESL – English for Occupational Purposes / English for Vocational purposes / Vocational English as a Second Language – Англиски за професионални цели / Англиски за стручни цели / Стручен англиски како втор јазик). Се разбира дека ова не е крута и строго издиференцирана поделба бидејќи луѓето можат да работат и учат истовремено, а исто така често пати странскиот јазик кој се изучува во рамките на образованието се применува подоцна откако изучувачот ќе се вработи.

На следното пониско ниво АЈФС курсевите се разликуваат според општите карактеристики на структурата на слушателот и може да се поделат на три категории: EST (English for Science and Technology – Англиски за наука и технологија), EBE (English for Business and Economics- Англиски за бизнис и економија) и ESS (English for Social Sciences – Англиски за општествени науки).

Доколку одиме надолу по дрвото ќе видиме дека ESP е една гранка од EFL (English as a Foreign Language – Англиски како странски јазик) и ESL (English as a Second Language – Англиски како странски јазик) и ESL (English as a Second Language- Англиски како втор јазик) кои пак се двете главни области на ELT (English language Teaching – Настава по англиски јазик). ELT претставува дел од English Teaching (јазична настава). И конечно, ова јазично дрво како и секое дрво има свои корени, а тоа се learning (учење) и communication (комуникација).

Двајцата автори Хачинсон Т. и Вотерс А. (Hutchinson, T. & A. Waters, 1987:17) земајќи го за основа ова дрво на АЈФС се обидуваат попрецизно да го дефинираат АЈФС укажувајќи на она што тој *не* претставува. Имено:

а) АЈФС не претставува изучување на специјализирани видови на англискиот јазик, односно фактот што јазикот се употребува за специјална намена не значи дека тоа е и специјална форма на тој јазик, различна од сите други форми. Навистина постојат некои карактеристики типични за одделни контексти на употреба кои слушателот ги среќава во ситуацијата – цел (target-situation), но тие разлики не можат да ја засенат многу поголемата област на заеднички карактеристики, како и целокупниот англиски јазик заедно со употребата на јазикот воопшто.

б) АЈФС не претставува само технички вокабулар и граматика за техничари, зборови и граматика за правници, економисти, хотелиери и др. “ Кога го гледаме дрвото гледаме лисја и гранки, но има многу повеќе во дрвото од ова – има многу нешта скриени од погледот во внатрешноста и под дрвото”. (Hutchinson T., Waters A. 1987:18). Дрвото се потпира на сложена подлежа структура; тука се мисли на дистинкцијата на Чомски помеѓу перформанца (performance) и компетенција (competence), односно она што луѓето го прават со јазикот и знаењето и способностите кои тоа им го овозможуваат.

в) АЈФС не се разликува од ниеден вид изучување јазик, поточно иако содржината на изучување на предметот се менува, процесот на учење кај

АЈФС- слушателот не се разликува од истиот кај слушателот на општиот англиски јазик.

Од сето горенаведено се наметнува заклучокот дека АЈФС (англискиот јазик во функција на структурата) не претставува *производ* туку повеќе *пристап* кон јазикот бидејќи тој не е посебен вид на јазик со посебна методологија и посебен вид на наставен материјал. АЈФС претставува пристап кон изучувањето на јазикот кој се заснова врз потребата на слушателот, односно тргнува од едноставното прашање: “ Зошто на овој слушател му е потребно изучувањето на странскиот јазик?” Од ова прашање потекнуваат низа други прашања сврзани со природата на јазикот кој треба да се изучува, јазичниот контекст, јазичните вештини и вежби. Значи, АЈФС е пристап кон изучувањето на јазикот во кој сите одлуки во врска со изборот, содржината и методите се засноваат врз целта на изучувањето на англискиот јазик.

Библиографија :

1. Bussman, Hadumod (1996) *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. Translated and edited by G.P.Trauth and K.Kazzazi. London and New York: Routledge
2. Crystal, D. (1991) *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* Oxford: Blackwell
3. Dudley-Evans, A.& M.J. St. John (1998) *Development in ESP*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Hutchinson, T. & Waters A. (1987) *English for Specific Purposes*. Cambridge: Cambridge University Press
5. Kennedy, C. & Bolitho R. (1984) *English for Specific Purposes*. London: Macmillan
6. Mc.Donough, J. (1984) *ESP in Perspective – A Practical Guide*. Collins
7. Robinson, P. (1980) *English for Specific Purposes*. Pergamon
8. Widdowson, H.G. (1978) *Teaching Language as Communication*. Oxford: Oxford University Press

Sanja Gavrilovska

THE ORIGINS AND DEVELOPMENT OF ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES

Resume

The development of ESP (English for Specific Purposes) started after the Second World War in a period of enormous expansion of science, technology and economy. English language became an international language of communication, technology and trade and started to attract a new generation of learners – businessmen, doctors, lawyers, economists, engineers and others who wanted to study English because of their specific, professional needs.

The most important difference between English for Specific purposes (ESP) and English as a Second language (ESL) or general English lies in the nature of the learners and their purposes for learning English. An ESP program is built on an assessment of purposes and needs of adult learners who are learning the language in order to communicate a set of professional skills and to perform specific job-related functions. ESP also concentrates more on language in context than on teaching grammar and language structures. The language skills used in ESP are determined by a needs analysis and the syllabus is designed accordingly. English for Specific Purposes (ESP) is a specific *approach* to language based on the specific needs of the learners and it integrates motivation, subject matter and content for teaching relevant skills.

Анастасија Киркова-Наскова

ПОКАЗАТЕЛИ НА СТРАНСКИ ИЗГОВОР ВО АНГЛОМАКЕДОНСКИОТ МЕЃУЈАЗИК

Изговорот како јазична компонента манифестира најголема варијантност кај изучувачите на странски јазик. Ова се рефлектира во појавата на јазичниот феномен странски изговор чија природа е многу сложена и неминовно влијае на учесниците во комуникацијата.

Усвојувањето на гласовниот систем на јазик кој не е мајчин е процес при кој од изучувачот се очекува успешно да ги совлада сегменталните и прозодиските карактеристики на странскиот јазик. Тоа подразбира развивање на способност (или фонолошка компетенција) да ги дискриминира и артикулира новите и/или сличните фонеме, нивните дистрибутивни (алофонски) варијанти, дозволивите и недозволивите фонотактички низи, и секако правилата за слоговната структура, акцентот, интонацијата и ритмот. Искуствата од истражувачката и наставната практика посочуваат на заклучокот дека карактеристиките на мајчиниот јазик особено го одредуваат изговорот на изучувачот т.е. во обид да ги совлада странските гласови, тој ја прилагодува нивната артикулација под влијание на мајчините гласови. Како резултат на преклопувањата што се јавуваат меѓу двата фонолошки системи се јавува изговор со странски примеси или „странски изговор“. Оваа лингвистичка појава е особено очигледна во говорната комуникација каде фонолошките сличности и разлики помеѓу двата јазика се јасни показатели за соговорникот во однос на јазичното потекло на говорителот. Компаративната анализа на мајчиниот и странскиот гласовен систем не ги открива нијансите кои би го помогнале или кои го попречуваат усвојувањето на правилниот изговор. Исто така, фонолошките феномени кои се очигледно различни, не секогаш се перципираат од изворните говорители како грешно изговорени; некои се прифаќаат со поголема толерантност додека пак други се третираат како отстапувања во изговорот кои водат кон неразбирливост и лоша комуникација.

1. Предмет и цел на истражувањето

Нашето истражување се концентрира на македонскиот изучувач на англискиот јазик и прави обид да објасни на кој начин тој ја совладува компонентата изговор при усвојувањето и изучувањето на англискиот јазик,

поточно, како го приспособува изговорот под влијание на мајчиниот јазик, а сепак останува доволно разбирлив за да оствари лесна и брза комуникација.

Предмет на овој магистерски труд е дескриптивната анализа на англомакедонскиот меѓујазик со посебен осврт на показателите на странски изговор препознаени од изворни говорители на англискиот јазик. Под **англомакедонски меѓујазик** го подразбираме англискиот говор на македонските изучувачи на англискиот јазик кој тие го практикуваат при комуникација. Станува збор за „...структуриран систем кој изучувачот го создава во дадена фаза на неговиот развој“ (Ellis 1995: 47), односно за јазична варијанта која е сè уште во фаза на развој при процесот на усвојување на новиот јазик, поради што е неконстантна и подложна на промени, подобрување или фосилизација. Во таа смисла, овој говор содржи карактеристики на **мајчиниот јазик**, како прв јазик (‘L1’) на изучувачите, во случајов македонскиот, и на **странскиот јазик** како втор јазик (‘L2’) односно јазик што се изучува, во случајов англискиот јазик¹. Под **показатели на странски изговор** ги подразбираме оние дистинктивни гласови од англискиот фонолошки систем кои изворните говорители на англискиот јазик ги перципираат како девијантни (или неправилни) во однос на стандардната варијанта на англискиот јазик која тие ја говорат. Под **странски изговор** поконкретно подразбираме „непатолошки говор типичен за изучувачите на странски јазик кој се разликува на делумно систематски начин од карактеристиките на говорот на изворните говорители на еден дијалект“ (Munro 1998: 139 kaj Southwood & Flege 1999: 335). Терминот „странски акцент“, кој често се употребува од македонските говорители со слично значење, свесно го избегнуваме поради повеќезначноста на зборот „акцент“ во македонскиот јазик. Следствено, целта на овој магистерски труд е да утврди кои вокални и консонантски сегменти се забележливи во изговорот на македонските изучувачи на англискиот јазик и се проценуваат како неанглиски од страна на изворните говорители на англискиот јазик. Истовремено, се разгледува и прашањето дали изворните говорители кои говорат различни варијанти на англискиот јазик како мајчин јазик различно ги перципираат девијантните гласови и кои се заедничките карактеристики за сите групи.

Обемот на студијата е ограничен на сегменталната анализа (иако одредени прозодиски аспекти кои се појавија како интересни забелешки исто така се накратко дискутирани). Основен двигател беше нашето искуство во наставата по англиски јазик и согледувањата кои сме ги стекнале во училиница во однос на тешкотиите со кои се соочуваат македонските изучувачи на англискиот јазик при усвојувањето на компонентата изговор.

¹ За повеќезначноста на дихотомијата L1- L2 и тешкотиите со нивните преводни еквиваленти говорат Бугарски (Bugarski 1983-84: 55) и Јанева (Јанева 1988: 29). Имајќи го предвид јазичното искуство на нашите испитаници и контекстот во кој е изучуван и користен англискиот јазик, се одлучивме да го користиме преводниот пар **мајчин јазик – странски јазик** насекаде низ студијата.

2. Методологија на истражувањето

За целите на истражувањето беше осмислен и спроведен експеримент во кој англискиот говор на македонски изворни говорители беше проценет од страна на англиски изворни говорители со помош на специјално креирана компјутерска веб-апликација која беше користена како инструмент за прибирање на податоци.

Вкупно 17 македонски изворни говорители беа снимени како продуцираат спонтан говор на англиски. Основна карактеристика на групата беше нејзината хомогеност: сите испитаници беа по потекло од Скопје, на возраст од 19-25 години, студенти при Катедрата за англиски јазик и книжевност, со степен на познавање на англискиот јазик Б2 и Ц1, никој од нив немал подолг престој во земја од англиското говорно подрачје. Еден англиски изворен говорител исто така беше снимен и имаше улога на контролен испитаник. Снимките на македонските испитаници и англискиот контролен испитаник беа обработени (паузите скратени и нивелирани), а потоа подложени на тест за автентичност. Вкупното времетраење на конечните снимки кои потоа беа користени како стимулни материјали во веб-апликацијата изнесуваше 373 секунди (околу 6 минути).

Вкупно 14 англиски изворни говорители учествуваа во експериментот во улога на оценувачи. Истите беа на возраст од 28-71 години, универзитетски кадар со фонетско-фонолошка експертиза, а некои од нив и со претходно искуство како оценувачи во слични студии. Оценувачите ги говорат следните варијанти на англискиот јазик: британски англиски (6), американски англиски (6), ирски англиски (1) и канадски англиски (1).

Веб-апликацијата се состоеше од повеќе делови распределени на посебни интернет-страници: а) вовед со општи инструкции за експериментот; б) прозорче за внесување на корисничкото име и лозинката за пристап; в) согласност за учество во експериментот; г) прашалник за лични податоци на оценувачите; д) аудиоснимки од македонските испитаници со 4 прашања (кои се повторуваат за секој испитаник) за консонантски варијабли, вокални варијабли, скала за проценка на степен на странски изговор и општи варијабли за проценка на изговор; е) коментар за општ впечаток на англомакедонскиот говор; и е) коментар за експериментот. Од оценувачите се очекуваше да ги преслушаат аудиоснимките за секој испитаник и да ги одговорат прашањата давајќи експертска проценка. Прашањата беа од комбиниран тип со цел добивање на посепфатна слика за показателите на странски изговор во англомакедонскиот говор, односно истите опфаќаа: а) прашања за прибирање на податоци од квантитативна природа (список на понудени варијабли за обележување) и б) прашања за прибирање на податоци за квалитативна проценка (отворени прашања со прозорчиња за коментар). Обележаните одговори и коментарите беа меморирани во база на податоци кои потоа беа статистички обработени. Времетраењето на експериментот

зависеше од темпото на одговарање на оценувачот (во просек 1-1,5 час според забелешките на оценувачите кои ја спроведуваа пилот верзијата на експериментот).

3. Резултати

Анализата на резултатите е поделена на два дела: основна и дополнителна. Во основната анализа се толкувани резултатите поврзани со фреквентната дистрибуција на консонантските и вокалните сегменти кои се забележливи во изговорот на македонските изучувачи на англискиот јазик и се проценуваат како неанглиски од страна на изворните говорители на англискиот јазик. Во неа се разгледуваат одговорите на 12 оценувачи, 6 од британско и 6 од американско потекло, како една група и како две групи. Во дополнителната анализа се коментираат неколку интересни појави кои произлегоа од одговорите на сите 14 оценувачи.

При проверка на степенот на усогласеност на оценувачите (како една група) преку споредба на нивните проценки за степенот на странски изговор по испитаник, тие демонстрираа висок степен на усогласеност во своите проценки, што е особено важно за релевантноста на сегменталните проценки. Исто така, беше утврдено дека сите македонски испитаници се оценети како говорители со странски изговор.

Според податоците од корпусот, од сите консонантски варијабли, најмногу отстапувања во говорот на македонските испитаници се забележани при обезвучување на звучните консонанти (опструенти) во финална позиција и тоа кај двете групи оценувачи во речиси идентичен број. Освен оваа сличност, се забележува голема усогласеност и во одговорите кај денталните фрикативи кои се изговараат како дентални експлозивни т.е. /ð/ изговорено /d/ и /θ/ изговорено /t/. Иако со помала зачестеност, сличност меѓу двете групи се забележува и кај следниве варијабли: глоталното /h/ се изговара како веларно /x/, /ŋ/ се изговара /ŋk/ или /ŋg/, т.е. се додава /k/ или /g/, посталвеоларното /l/ се изговара како едноударно /t/ и билабијалното /w/ се изговара како лабио-денталното /v/. Во однос на разликите помеѓу двете групи изворни говорители, се чини дека на американските оценувачи повеќе им пречи неаспирањето на безвучните експлозивни /p, t, k/ и дентализацијата, т.е. кога алвеоларните /t, d/ се изговараат како дентални. Од друга страна, на британските оценувачи им пречи вметнувањето на /l/ во секоја позиција на зборот.

Кај изговорот на вокалите, се чини дека оценувачите покажуваат поголема толерантност во однос на консонантите. Сличност се забележува кај препознаените отстапувања во должината на вокалите, за која покажуваат прилична усогласеност. Останатите варијабли (/æ/ > /e/, /ə/ > /a/, /ʌ/ > /a/, /əʊ/ > /ou/, /eɪ, aɪ, oɪ/ > /ej, aj, oj/, /ɪə, eə, uə/ > /ɪʌ, eʌ, uʌ/) се поретко обележани,

но и кај нив забележуваме кај едни поголема усогласеност меѓу групите, а кај други помала усогласеност меѓу групите. Поиндикативни се разликите: американските оценувачи повеќе ги забележуваат отстапувањата во квалитетот на вокалите /æ/ и /ʌ/ кои се изговараат како /e/ односно /a/ за разлика од британските оценувачи на кои ваквите отстапувања помалку им пречат.

Иако оваа студија се заснова на сегменталната анализа, не можеме да го занемариме фактот дека говорот секогаш се восприема како севкупност од повеќе елементи (т.е. не само од сегменталните). Од таа причина, ги споредивме параметрите кои влијаат на општиот впечаток на перципираниот говор на испитаниците. Што се однесува до севкупниот впечаток и параметрите кои најмногу влијаат на оценувачите при проценката на степенот на странски изговор, резултатите покажуваат дека највлијателни се (во редослед од најмногу кон најмалку): консонантите, интонацијата, ритмот, вокалите, граматичките грешки, акцентот, карактеристичниот глас на говорителот, и брзината на зборување (побрзо, побавно). Исто така, со групирање на испитаниците според индивидуалната вредност за општ странски изговор, се забележува една доминантна варијабла која го оддава странскиот изговор. Со други зборови, ако изговорот се перципира како добар и се движи кон изговор на изворен говорител, она што го открива испитаникот се консонантите; ако изговорот се перципира како изговор со забележливи странски примеси, но е задоволителен, она што го открива испитаникот е интонацијата; и, ако изговорот се перципира како лош и со изразити примеси, она што го издава испитаникот се вокалите и граматичките грешки.

Во делот за слободен коментар, оценувачите беа замолени да посочат конкретни примери (зборови) каде забележале сегментално отстапување. Освен коментари за понудените варијабли, оценувачите даваа коментар и за отстапувањата кои ги забележале, а не се опфатени со варијаблите. Резултатите, сумарно, ги делиме во три групи и поткрепуваме со примери од корпусот:

а) сегментални отстапувања

- обезвучување во крајна позиција: *days* (z>s), and (d>t);
- озвучување во средишна позиција: *increases* (s>z), *kindergarten* (t>d);
- дентализација на фрикативи: *thing* (θ >t), *this* (ð >d);
- веларизација на фрикатив: *helping* (h>x);
- веларизација на латерал: *life* ([l] > [ɫ]);
- неаспирирање на безвучните експлозивни: *person* ([pʰ]>[p]), *tennis* ([tʰ]>[t]);
- додавање на консонант: *swimming* (ŋ+k/g);
- испуштање на консонант: *didn't* [dɪnt];
- кратење на вокалите: *food* (u:>ʊ), *talk* (ɔ:>ɒ), *these* (i:>i);

- подигање на вокалите: *sandy* (æ > e), *children* (ɪ > i), *lot* (ʊ > o),
- спуштање на вокалите: *love* (ʌ > a), *important* (ə > a), *confidence* (ə > e);
- монофтонгизација на дифтонзите: *place* (eɪ > e), *there* (eə > e), *really* (ɪə > i), *ago* (əʊ > o);
- хиперкорекција: *consider* (ɪ > i:), *ten* (t > θ), *drama* (ɑ: > æ);
- американско влијание (преференција): *sport* (r-insertion), *beautiful* (t-voicing), *class* (ɑ: > æ), *abroad* (ɔ: > a), *stopped* (ʊ > a);

б) супрасегментални отстапувања

- нагорна интонација;
- неочекувани паузи;

в) сленг говор

- неупотреба на редуцираните форми;
- испуштање или додавање на консонанти на крајот од зборот или на границата меѓу два збора.

Оценувачите од ирско и канадско потекло не беа дел од основната анализа бидејќи еден претставник не може да се смета за група. Но, споредбата на нивните одговори со заклучоците од основната анализа посочува на конзистентност. Овие оценувачи, исто така, перципирале најмногу отстапувања кај консонантите, поточно при нивното обезвучување во финална позиција. Кај вокалите повторно се забележува поголема толерантност во однос на консонантите. И двајцата оценувачи повеќе отстапувања забележале кај варијаблата /æ/ изговорено како /e/. Ирскиот оценувач забележал и кратање на вокалите; кај канадскиот оценувач оваа варијабла не беше често обележана.

Резултатите од истражувањата кои се занимаваат со влијанието на формалната инструкција во подобрувањето на изговорот посочуваат на позитивна корелација. Овој труд немаше за цел да ја тестира валидноста на овој фактор. Сепак, имајќи го предвид фактот дека дел од испитаниците имаа, а дел немаа добиено формална фонетско-фонолошка инструкција во своето академско образование, забележавме дека првите, студенти од втора година, беа подобро оценети во однос на индивидуалните проценки на странски изговор, наспроти вторите, студенти од прва година, чиј изговор беше полошо оценет. Овој заклучок укажува на позитивното влијание на формалната фонетско-фонолошка инструкција врз англискиот говор на испитаниците.

Анализата на импресионистичките коментари на оценувачите за англомакедонскиот говор го наметнува заклучокот дека и покрај отстапувањата на сегментално и прозодиско ниво, англомакедонскиот говор е „разбирлив и јасен“ и „лесно приспособлив за комуникација и може да се

слуша подолго време“. Се чини дека неанглиската „интонација и ритам“ е веднаш забележлива, особено неупотребата на редуцирани форми, паузирање на неочекувани места, нетипични нагорни тонови, кратки тонски фрази, повторлива интонација, стакато ритам (сумарно).

4. Дискусија

Дискусијата за добиените резултати има за цел да даде појаснување за појавата на сегменталните отстапувања во англомакедонскиот меѓујазик посочени од изворните говорители на англискиот јазик, согласно најновите сознанија од истражувањата во овој домен, релевантната референтна литература и нашето искуство во наставата. Најпрво ќе ги разгледаме резултатите за консонантите и вокалите посебно, потоа резултатите од општите варијабли кои влијаат на севкупниот впечаток за степенот на странски изговор и, на крајот, резултатите од импресионистичкиот коментар на оценувачите.

Се чини дека најважен заклучок за консонантските сегменти е дека изворните говорители на англискиот јазик особено го забележуваат обезвучувањето на звучните консонанти (опструенти) во финална позиција од страна на македонските говорители. Добиениот резултат е во согласност со заклучоците од истражувањата и искуството на Силјаноски (1976, 1993). Овде само ќе надополниме и ќе потсетиме дека оваа појава е од фонетска природа, има ограничена дистрибуција и се јавува по автоматизам: директен трансфер на фонолошкото правило од мајчиниот јазик; фактот што изворните говорители ја посочија појавата како отстапување укажува на негативен трансфер (Odlin 2000). Исто така, сметаме дека посочените примери на обезвучување и озвучување на консонантите во средината на зборот повторно се должат на негативен трансфер на правилото за едначење по звучност во македонскиот јазик или идиосинкрстична хиперкорекција кај некои од испитаниците.

Адаптациите на англиските гласови во однос на местото на образување во англомакедонскиот говор имаат: а) фонемска природа (кога еден глас не постои во мајчиниот јазик и се изговара со најблискиот еквивалент); и б) фонетска (алофонска) природа (кога гласот постои во мајчиниот јазик, но се разликува по едно обележје; тој се изговара по автоматизам како мајчиниот глас). Пример за фонемска адаптација е изговорот на англиските дентални фрикативи како македонски дентални експлозиви (/ð/ > /d/ и /θ/ > /t/). Иако овие два гласа се карактеризираат со мал функционален полнеж (т.е. малубројни се минималните парови во кои /θ/ и /ð/ се контрастираат) (Catford 1987), сепак тие се дел од многу граматички зборови кои се во честа употреба во англискиот јазик (Collins & Mees 2006), на што сметаме дека се должи и застапеноста на оваа варијабла во нашиот корпус. Реакциите на изворните говорители ги рефлектираат тврдењата на Гимсон (Gimson 1994; Cruttenden 2001) дека фрикативниот систем на англискиот јазик мора да се усвои од

изучувачите во целост со цел да се постигне минимум разбирливост во комуникацијата. Друг пример претставува изговорот на билабијалното /w/ како лабио-дентално /v/, што исто така не се толерира од изворните говорители имајќи го предвид фонемскиот статус на /w/ во англискиот јазик. Овде треба да напоменеме дека оваа варијабла се карактеризира со многу мала зачестеност во нашиот корпус, што, сметаме, се должи на малкуте примери на овој контраст кои се јавија во спонтаниот говор на испитаниците; сепак, кога се јавуваат, изворните говорители ги обележуваат како девијантни. Што се однесува до фонетската адаптација на англиските гласови во англомакедонскиот говор, примери за ова наоѓаме во изговорот на: а) англискиот глотален фрикатив /h/ како македонски веларен фрикатив /x/; и б) англиските алвеоларни експлозивни /t, d/ како македонски дентални експлозивни. За разлика од /h/ > /x/ кое им пречи на изворните говорители, дентализацијата на алвеоларните експлозивни не претставува изразито забележителна девијација, што веројатно се должи на фактот дека не ја нарушува комуникацијата (Gimson 1994; Cruttenden 2001).

Во англомакедонскиот говор /ŋ/ често го губи својот фонемски статус и добива алофонски, што се манифестира со вметнување на консонантите /k/ и /g/ во позиции каде не би требало да се појават во англиските зборови, а што претставува трансфер од македонскиот јазик и има дистрибутивна природа (Силјаноски 1993; Gimson 1994; Cruttenden 2001; Giegerich 2005).

Најголемо изненадување претставуваше необележаноста на варијаблата за неаспирање на англиските безвучни експлозивни /p, t, k/, што е во спротивност на тврдењата на некои автори дека аспирањето на овие консонанти е важен акустички показател во англискиот јазик и влијае на јасноста на пораката (Cruttenden 2001; Силјаноски 1993). Исто така, нè изненадија и честите коментари за тврдиот изговор на /l/. Оваа појава е особено интересна имајќи предвид дека артикулацијата на алофоните не би требало да претставува проблем за Македонците, бидејќи двата алофона постојат во двата јазика и се акустички слични. Но, нивната различна дистрибуција во англискиот и во македонскиот јазик пред вокалите очигледно резултира со отстапувања забележливи од изворните говорители.

Типична карактеристика на англомакедонскиот говор е вметнувањето на /l/ во секоја позиција на зборот. Во однос на оваа варијабла, британските и американските говорители демонстрираа најдрастична разлика, т.е. Британците оваа појава ја забележуваат како отстапување од британскиот модел, додека Американците не ја забележуваат, бидејќи е дел од американскиот модел. Значи, дистрибутивните разлики на овој глас во двете територијални варијанти на англискиот јазик влијаат на англискиот изговор на македонските изучувачи, кои, пак, ваквата опција ја користат како стратегија за полесна комуникација (што е вообичаено и за други неизворни говорители, според Çelik 2008). Сепак, и двете групи го забележуваат македонскиот алвеоларен едноударен изговор на /r/, кој по квалитет е различен од

британската посталвеоларна реализација /ɹ/ и американската ретрофлексна реализација /ɻ/.

Како што се очекуваше, при артикулација на вокалите, Македонците демонстрираат најголеми отстапувања во должината на вокалите, што е во согласност со теорискиот *Модел за изучување на говор* на Флеги (Flege 1995, 2002, 2003), односно ако должината не постои во јазикот како акустички показател, тогаш се перципираат само спектралните показатели (по принцип на сличност). Ова особено го забележуваат изворните говорители. Исто така, тие во корпусот забележаа и издолжување на кратките вокали; при преслушување на материјалот заклучивме дека до оваа појава доаѓа поради: а) хиперкорекција; б) експресивен акцент на слогот кој го содржи краткиот вокал; и в) на границата меѓу два збора наместо пауза или при двоумење.

Кај јазичните системи со драстично различен број на вокали, како што е случајот со англискиот и македонскиот јазик, се јавува тешкотија при перцептивната диференцијација и соодветната артикулација на вокалите која се должи на меѓујазичната фонетска сличност (Strange 2007). Притоа, странските гласови се интерпретираат како примери на најсличниот мајчин вокал и како таков го продуцираат. Како што покажаа резултатите, кај најсличниот вокален контраст /e/-/æ/, доколку се греша, причината за оваа грешка е од перцептивна природа, бидејќи и двата члена на контрастот се идентификуваат како примери на една иста категорија (во случајот /e/). Ова е во согласност со испитувањата на перцепцијата и продукцијата на вокалите кај изучувачи со друго јазично потекло кои демонстрираат иста тенденција (Bohn 1995; Flege & MacKay 2004). Според тоа, инвентарот на мајчиниот јазик влијае врз изговорот на англиските вокали, што се манифестира со подигање или спуштање на вокалите, односно, се јавува стремеж странските вокали да се приспособат на вокалите на мајчиниот јазик. Слично толкување е прифатливо и за /ʌ/ изговорено како /a/ и /ə/ изговорено како /ʌ/ или /a/.

Што се однесува до дифтонзите, при анализа на дескриптивната статистика лесно може да се дојде до заклучок дека кај дифтонзите се јавуваат мали отстапувања врз основа на слабата обележаност на понудените варијабли. Но, анализата на слободните коментари на оценувачите откри дека во англомакедонскиот говор типична појава е монофтонгизацијата на дифтонзите, при што тие се реализираат како чист вокал со сличен квалитет, но не ист, на еден од елементите (почесто првиот) на дифтонгот.

Добиените резултати од анализата на општите варијабли кои влијаат на степенот на странски изговор ги издвоија консонантите, интонацијата и вокалите како највлијателни индикатори на странски изговор. Во врска со консонантите и вокалите, овој резултат го поткрепува заклучокот на повеќе автори дека правилната артикулација на консонантите е поважна за комуникацијата на англиски јазик од стремежот да се артикулираат вокалите како изворно англиски (Gimson 1994; Cruttenden 2001; Jenkins 2000); овој факт има сериозни педагошки импликации.

Забележувањето на прозодиските елементи заслужува посебно внимание. Во прашањата од отворен тип, оценувачите посочија на неанглиската прозодија на англомакедонскиот говор. Иако не беше примарно разгледуван, овој исход беше очекуван поради природата на задачата во стимулните материјали, имено, спонтаниот говор. Дополнително на зборовите каде јасно се забележуваат сегменталните отстапувања, ваквиот тип на задача вклучува и карактеристики на говорот кои се супрасегментални како акцент, интонација и ритам. Отстапувањата што изворните говорители ги опишаа, а се однесуваат на прозодијата, го рефлектираат македонскиот интонациски модел во англомакедонскиот говор: еднаква зачестеност/должина на нагласени и ненагласени слогови која резултира со неупотреба на редуцирани форми, кратки тонски фрази со чести паузи, неочекувани нагорни тонови. Ваквото влијание на интонацијата на мајчиниот јазик е во согласност со резултатите од другите студии каде прозодијата се јавува како највлијателен фактор за проценка на странскиот изговор (van Els & de Bot 1987; Anderson-Hsieh, Johnson & Koehler 1992; Magen 1998; Moyer 1999).

При општата проценка на странски изговор, освен фонолошкото, треба да се земат предвид и другите јазични нивоа при говор: синтаксата, морфологијата, лексичката флуентност и идиоматската јазична употреба. Овие домени, во фазата на меѓујазик, исто така подлежат на менливост и резултираат со граматички грешки во говорот на изучувачот, кои пак влијаат врз севкупниот впечаток кај изворните говорители. Значи, отстапувања од јазичната варијанта на изворниот говорител може да се јават на повеќе нивоа и секое да придонесе за впечатокот дека во говорот се присутни примеси на странски изговор (Derwing & Munro 1997: 15; Moyer 1999: 97). Ваквиот кумулативен ефект се појави и во нашето истражување (во слободните коментари некои од оценувачите даваа примери за граматичките грешки и неидиоматската фразеологија во говорот на испитаниците).

Еден од поважните заклучоци кои произлегоа од анализата на отворениот тип на прашање за општиот впечаток за англомакедонскиот говор е дека тој е *разбирлив* и *јасен* за англиските изворни говорители. Коментари од овој тип се јавуваа и кај оние испитаници кај кои беше забележан поизразит странски изговор. Ова е во согласност со резултатите од истражувањата на Манро и Дервинг, кои се занимаваат токму со повеќедимензионалната природа на странскиот изговор. Тие доаѓаат до заклучок дека: „во случаи кога кај испитаниците примесите на странски изговор се особено истакнати, тие не влијаат на разбирливоста на кажаното“ (Derwing & Munro 1997: 11); односно дека: „присуството на изразит странски изговор не подразбира намалена разбирливост и јасност на исказот“ (Munro & Derwing 1999: 303). Сепак, за разлика од студиите на Манро и Дервинг, должни сме да напоменеме дека во оваа студија не беа извршени поединечни проценки за параметрите разбирливост и јасност за секој испитаник.

На крајот, врз основа на изведената анализа и можно толкување на добиените резултати во ова истражување, можеме да заклучиме дека трите најиндикативни показатели на странски изговор во англомакедонскиот меѓујазик се:

1. Обезвучување на звучните консонанти (опструенти) на крајот од зборот;
2. Скратување на природната должина на вокалите (или недискриминирање на различната должина на вокалите);
3. Замена на англиските (интер)дентални фрикативи со македонските дентални експлозиви.

Интересно е да се забележи поврзаноста на првиот и вториот показател. Имено, во англискиот јазик, безвучниот консонант секогаш ја скратува должината на вокалот кој му претходи. Оттука може да се заклучи дека при секое обезвучување на консонантот во крајна положба на зборот, доколку му претходи вокал, тој ќе биде скратен автоматски, со што се губи (се намалува) значајна информација во акустичкиот сигнал, па соговорникот е можно да не ја разбере пораката и да мора да се потпре на контекстот за да се оствари успешна комуникација.

5. Заклучок

Согласно со добиените резултати, профилот на еден македонски изучувач на англискиот јазик (според нашиот примерок) ги поседува следниве карактеристики:

- а) *консонантите* – ги изговара јасно, но целосно ги обезвучува на крајот од зборот; непостојните англиски гласови ги заменува со најблискиот македонски еквивалент (/ð/ > /d/; /θ/ > /t/; /w/ > /v/), додека сличните фонетски ги приспособува според местото или начинот на образување (/h/ > /x/; /t, d/ > /t̚, d̚/; /ŋ/ > /ŋk, ŋg/); не прави разлика во квалитетот на британското /ɹ/ или американското /ɹ/ и како едноударно или повеќеударно /r/ го изговара во сите позиции под влијание на американскиот модел и англиската ортографија; латералот /l/ го изговара потврдо; аспирираните алофони [p^h, t^h, k^h] ги реализира или слабо или воопшто не ги аспирира;
- б) *вокалите* – целосно ги приспособува на македонскиот петчлен систем, ја скратува нивната природна должина (/i:/ > /i/; /a:/ > /a/, /ar/; /ɔ:/ > /o/, /or/; /u:/ > /u/, /ɜ:/ > /ər/) или

ги изговара со приближен квалитет поради благо поткревање или спуштање на јазикот (/æ/ > /e/; /ʌ/ > /a/; /ə/ > /a/; /ɪ/ > /i/; /ʊ/ > /u/; /ɒ/ > /o/); дифтонзите не ги реализира со глајд, туку ги изговара како еден малку издолжен монофтонг или одделно ги изговара двата елементи на дифтонгот;

- в) *слеан говор, акцент и интонација* – наизменично користи нагласени и ненагласени слогови со еднаква должина, ретко или воопшто не употребува редуцирани форми, зборува со кратки тонски фрази со чести паузи, исказот го завршува со нагорни тонови².

Релевантноста на добиените резултати ја гледаме во нивната можна примена во наставата на англискиот јазик како странски од аспект на подобрување на компонентата изговор. Во таа смисла, а имајќи ја предвид популаризацијата на англискиот јазик во меѓународната комуникација, односно, глобалната тенденција на изучување и користење на англискиот јазик, во наставата треба да се земаат предвид потребите и мотивите на изучувачите за изучување на англискиот јазик. Следствено, согледуваме две ситуации кои наметнуваат инаква педагошка апликација на добиените резултати: а) целта на изучувачот е да усвои фонолошка компетенција на ниво на изворен говорител согласно нормите на една од доминантните англиски варијанти; и б) целта на изучувачот е да го користи англискиот јазик во меѓународна комуникација со други изворни и неизворни говорители на англискиот јазик, при што основниот предуслов за успешна комуникација е да се разбере пораката.

Во првиот случај, изучувачот треба да внимава на подобрување на изговорот и да се стреми правилно да го усвои фонолошкиот систем на англискиот јазик. Имајќи го предвид фактот дека во целина англомакедонскиот говор е прилично разбирлив и јасен и покрај сегменталните и прозодиските отстапувања, формалната инструкција не би требало да се фокусира на секој поединечен аспект за намалување на примесите на странски изговор, туку само на оние аспекти во говорот на изучувачот кои се екстремно девијантни и директно влијаат на разбирањето на исказот од страна на слушателот, т.е. ја попречуваат комуникацијата (Munro & Derwing 1999: 305). При формалната инструкција треба да се земе предвид нивото на компетенција во јазикот на изучувачот. Изучувачите кои се на почетно ниво ќе имаат поголема корист од сегменталната инструкција (фонемски и

² Оваа генерализација ја бележиме со доза на резервираност бидејќи сметаме дека ваквата карактеристика се појави во нашиот корпус како типично обележје на изговорот на младата популација од Скопје (сите македонски испитаници во нашето истражување се типични претставници на таа популација).

фонетски разлики и отстапувања), додека изучувачите кои се на повисоко јазично ниво (средно и напредно) би имале поголема корист од прозодиска инструкција (Derwing & Munro 1997: 15). Според Моје (Moyer 1999: 99), за да можат изучувачите да достигнат фонолошка компетенција на изворен говорител, потребно е во наставните програми да се инкорпорираат повеќе снимени материјали со автентичен говор помеѓу изворни говорители во различни контексти и со различен емотивен ефект. Во почетокот изучувачите треба да бидат изложени на ваков говор одреден „тивок“ период со цел да се зајакне кај нив сензитивноста за реченичната граница искажана со акцентот и интонацијата како и илокуторната димензија на исказот, а потоа да се обидат да продуцираат сличен говор. Со други зборови, ваквата изложеност ќе ја зајакне свесноста на изучувачот за важноста на фонолошката флуентност за ефикасна комуникација. Имајќи ја предвид, пак, важноста на интонацијата за дискурсна флуентност, истражувањата во оваа област посочуваат на очигледната потреба да се инкорпорира супрасегменталната инструкција во наставата (Derwing, Munro & Wiebe 1998; Derwing & Rossiter 2003). На академско ниво, јасна е нужноста за дизајнирање на наставен план кој ќе опфаќа формална инструкција за: а) *перцепција* на гласовите (вежби за дискриминација и транскрипција, изложеност на различни варијанти на англискиот јазик и сл.); б) *продукција* на гласовите (корективни изговорни вежби, вежби за зборовниот и реченичниот акцент, интонациски вежби итн.); и в) *фонетска свест* (вежби за подигање на свеста за правилниот изговор, конзистентност во примената на новите правила и совети за автономно учење).

Во вториот случај, изучувачот се стреми кон општа разбирливост во комуникацијата, а не компетенција на изворен говорител односно взаемно разбирање на релација изворен-изворен и/или неизворен-изворен говорител. Џенкинс (Jenkins 2000: 159) во своите истражувања забележува дека одредени елементи од англискиот јазик мора да се усвојат правилно за да не дојде до нарушување на говорната интеракција заради недоразбирање. Клучните елементи ги сумира во својот модел *Lingua Franca Core*, поконкретно: 1) сите консонантски гласови (освен интерденталните фрикативи и алофоните на /l/); 2) аспирирани алофони на /p, t, k/ и опозицијата јак/слаб консонант; 3) да не се испуштаат консонанти во консонантските низи; 4) разграничување на должината на вокалите; и 5) правилна артикулација на стожерниот акцент и негова распределба во тонската фраза. Без да навлегуваме во детали можеме да резимираме дека со исклучок на 1) и 3), резултатите од ова истражување покажаа дека македонските изучувачи би имале потенцијални тешкотии со 2), 4) и 5). Токму на овие аспекти предлагаме да се обрне посебно внимание и вежба во наставата, особено во услови кога нема доволно време да се посвети на целосна фонетскофонолошка инструкција.

Се надеваме дека овој труд ќе ја подигне свеста за важноста на компонентата изговор при усвојувањето на странскиот јазик воопшто, не само кај изучувачите туку и кај наставниците кои со својот изговор исто така претставуваат модел врз основа на кој изучувачите го восприемаат странскиот јазик.

Консултирана литература:

Anderson-Hsieh, J., Jonson, R., and Koehler, K. (1992). The relationship between native speaker judgements of non-native pronunciation and deviance in segmental, prosody and syllable structure. *Language Learning*, 42 (4), 529-555.

Бабамова, Е. (1993). *Адаптација и асимилација на англизмите во македонскиот јазик*. Докторска дисертација. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Beddor, P. S., and Gottfried, T. S. (1995). Methodological issues in cross-language speech perception research with adults. In Strange, W. (Ed.), *Speech Perception and Linguistic Experience: Theoretical and Methodological Issues in Cross-Language Speech Research* (pp. 207-232). Timonium, MD: York Press.

Bohn, O.-S. (1995). Cross-language speech perception in adults: First language transfer doesn't tell it all. In Strange, W. (Ed.), *Speech Perception and Linguistic Experience: Theoretical and Methodological Issues in Cross-Language Speech Research* (pp. 279-304). Timonium, MD: York Press.

Bugarski, R. (1983-84). Terminologija u primenjenoj lingvistici. In Ridjanović, M. (Ed.), *Yearbook of the Association of Yugoslav Societies of Applied Linguistics*, Vol 7-8. (pp. 53-59). Zenica: Association of the Yugoslav Societies of Applied Linguistics.

Catford, J. C. (1987). Phonetics and the teaching of pronunciation: A systemic description of English phonology. In Morley, J. (Ed.), *Current Perspectives on Pronunciation* (pp. 87-99). Washington, DC: TESOL.

Çelik, M. (2008). A description of Turkish-English phonology for teaching English in Turkey. *Journal of Theory and Practice in Education*, 4(1), 159-175.

Collins, B., and Mees, I. M. (2006). *Practical Phonetics and Phonology: A Resource Book for Students*. London: Routledge.

Cruttenden, A. (Ed.) (2001). *Gimson's Pronunciation of English*. 6th edition. London: Arnold.

Dalton, C., and Seidlhofer, B. (2001). *Pronunciation*. Oxford: OUP.

Derwing, T. M., and Munro, M. J. (1997). Accent, comprehensibility and intelligibility: Evidence from four L1s. *Studies in Second Language Acquisition*, 19, 1-16.

Derwing, T. M., Munro, M. J., and Wiebe, G. (1998) Evidence in favour of a broad framework for pronunciation instruction. *Language Learning* 48(3), 393-410.

Derwing, T. M., and Rossiter, M. J. (2003). The effects of pronunciation instruction on the accuracy, fluency and complexity of L2 accented speech. *Applied Language Learning*, 13(1), 1-17.

Dimovska, P. (1980). *An Outline of the Pronunciation of English*. Skopje: Univerzitet „Kiril i Metodij“.

Ellis, R. (1995). *Understanding Second Language Acquisition*. Oxford: OUP.

Flège, J. E. (1995). Second language speech learning: Theory, findings and problems. In Strange, W. (Ed.), *Speech Perception and Linguistic Experience: Theoretical and Methodological Issues in Cross-Language Speech Research* (pp. 233-277). Timonium, MD: York Press.

Flège, J. E. (2002). Interactions between the native and second-language phonetic systems. In Burmeister, P., Piske, T., and Rhode, A. (Eds.), *An Integrated View of Language Development: Papers in honor of Henning Wode* (pp. 217-244). Trier: Wissenschaftlicher Verlag.

Flège, J. E. (2003). Assessing constraints on second-language segmental production and perception. In Meyer, A., and Schiller, N. (Eds.), *Phonetics and Phonology in Language Comprehension and Production, Differences and Similarities* (pp. 319-355). Berlin: Mouton de Gruyter.

Flège, J. E. and MacKay, I. R. A. (2004). Perceiving vowels in a second language. *Studies in Second Language Acquisition*, 26, 1-34.

Giegerich, H. J. (2005). *English Phonology*. Cambridge: CUP.

Gimson, A.C. (1994). *An Introduction to the Pronunciation of English*, revised 4th edition. London: Edward Arnold.

International Phonetic Association. (2005). *Handbook of the International Phonetic Association*. Cambridge: CUP.

Јанева, М. (1988). *Интернационализмите во англискиот и македонскиот јазик – контрастивна анализа*. Докторска дисертација. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Jenkins, J. (2000). *The Phonology of English as an International Language*. Oxford: OUP.

Конески, Б. (2004). *Граматика на македонскиот јазик*. Скопје: Детска Радост.

Leather, J. (1999). Second-language speech research: An introduction. In Leather, J. (Ed.), *Phonological Issues in Language Learning* (pp. 1-58). Oxford: Basil Blackwell.

Magen, H. (1999) The perception of foreign-accented speech. *Journal of Phonetics*, 26(4), 381-400.

Moyer, A. (1999). Ultimate attainment in L2 phonology: the critical factors of age, motivation, and instruction. *Studies in Second Language Acquisition*, 21, 81-108.

Munro, M. J., and Derwing, T. M. (1999). Foreign accent, comprehensibility and intelligibility in the speech of second language learners. In Leather, J. (Ed.), *Phonological Issues in Language Learning* (pp. 285-310). Oxford: Basil Blackwell.

Odlin, T. (2000). *Language Transfer: Cross-Linguistic Influence in Language Learning*. Cambridge: CUP.

Pennington, M. C. (2007). The context of phonology. In Pennington, M. C. (Ed.), *Phonology in Context* (pp. 1-24). Basingstoke: Palgrave.

Савицка, И., и Спасов, Љ. (1997). Фонологија на современиот македонски стандарден јазик: сегментална и супraseгментална. Скопје: Детска Радост.

Силјаноски, В. (1976). *Контрастивна анализа на фонолошките системи меѓу македонскиот и англискиот јазик*. Докторска дисертација. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Силјаноски, В. (1993). *Увод во изговорот на англискиот јазик*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.

Southwood, M. H., and Flege, J.E. (1999) Scaling foreign accent: direct magnitude estimation versus interval scaling. *Clinical Linguistics & Phonetics*, 13(5), 335-349.

Strange, W. (2007). Cross-language phonetic similarity of vowels: theoretical and methodological issues. In Bohn, O.-S., and Munro, M. J. (Eds.), *Language Experience and Second Language Speech Learning: In honour of James Emil Flege* (pp. 35-56). Amsterdam: John Benjamins.

van Els, T., and de Bot, K. (1987). The role of intonation in foreign accent. *The Modern Language Journal*, 71 (2), 147-155.

Anastazija Kirkova-Naskova

Abstract

This paper reports on the results of a recent study that aimed to detect and describe the most frequent vocalic and consonantal markers of Macedonian-English accented speech as perceived by native speakers of English and to find out whether native speakers who speak different standard variants of English perceive the same segments as non-native. A brief overview of the methodology design is presented with emphasis on the web application which was developed as a necessity due to lack of phonetically trained experts in Macedonia but also having in mind the benefits of the approach such as wider audience and fast results. Two types of data were collected: a) quantitative (frequency of phonetic segment variables and global foreign accent ratings on a 5-point scale), and b) qualitative (open-ended questions). The result analysis sheds light on the predicted phenomena and points out three variables as the most frequent markers of Macedonian-English accented speech: final obstruent devoicing, vowel shortening and substitution of English dental fricatives with Macedonian dental plosives. It also reflects additional phonetic aspects poorly explained in the available reference literature such as allophonic distributional differences between the two languages and intonational mismatch (sporadic use of weak forms and frequent inappropriate use of rising tones). Based on the listeners' responses, a detailed profile of the English speech produced by a Macedonian learner of English (the typical representative of our sample) is constructed and practical pedagogical implications are proposed.

Анета Наумоска

НАВЛЕГУВАЊЕТО НА ПОЛОВАТА СТЕРЕОТИПИЗАЦИЈА ВО АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК НАСПРОТИ МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Јазикот претставува средство преку кое се искажуваат внатрешните пориви на говорителите, односно вистинско огледало на човековите чувства. Тој е склоп на шаренило на разновидни форми (односно зборовни класи кои градат синтаксички единици) кои координирано дишат и се движат притоа изразувајќи ги чувствата на сите живи суштества како и нивните особини. Токму овие црти ги изедначуваат јазиците, но во општеството не можат да се најдат два јазика кои се идентични по своите карактеристики, како што не можат ни да се најдат две потполно исти зрна песок или две исти снегулки во богатата природа. Не би требало да се плашиме од човековите мисли искажани на директен начин, колку што би требало да имаме всаден страв од оние сигнали кои се прикрадуваат во јазикот на индиректен и прикриен начин, како родовите маркери кај именската класа на зборови во англискиот јазик кои во голем степен во зависност од контекстот можат да укажат на предрасуди кои говорителот (или писателот) (не)основано ги има. Како што начинот на кој едно прашање е поставено во јазикот го одредува донекаде одговорот, така и именките кои прецизно ги одбираме го одредуваат ставот кој го имаме кон соодветната тематика. Затоа и значајните разлики во однос на родот во контрастивното проучување на англискиот и македонскиот јазик доведуваат до трагање по одговорот на прашањата дали воопшто е пренесена половата стереотипизација од англосаксонското и македонското општеството во соодветните јазици (и дијалектни варијанти), и ако е потврден одговорот, тогаш во која мера и преку какви морфолошки средства или маркери.

Разликата помеѓу *пол* (*sex*) како биолошки феномен, и *род* (*gender*) како јазична појава изразувајќи се единствено во одбрани зборовни групи (Eckert and McConnell-Ginet 2003: 10) е од поодамна воспоставен факт. Родот кај одреден дел од *персоналните именки* (*personal nouns*) и кај значителен процент од *двородските именки* (*dual gender nouns*) со генерично значење во англискиот јазик е претставен како општествено изедначување со биолошкиот пол, односно како начин за пренесување на постоечките полови стереотипизации во јазикот. Настаните во историјата (особено женските ослободителни движења) играле посебна улога на 'будилник' во подигањето на

свеста за половата нееднаквост меѓу машката и женската популација во општеството и влијанието во англискиот јазик. Публикувањето на мајсторското дело на Робин Лејкоф, *Јазикот и местото на жената* (Robin Lakoff, *Language and Woman's Place*) во 1975 година претставувало круна за овие движења и се смета за приближен почеток на појавата на многу верни приврзаници на еднаквоста во секој аспект во јазикот.¹

Непобитен факт е дека родот во двата јазика има доста различен статус. “Тој е периферна граматичка категорија во англискиот, а е централна во македонскиот јазик. Ова мошне добро може да се илустрира преку фактот што во македонскиот јазик согласувањето по род е карактеристично не само на релација подмет-прирок туку и во рамките на именската група меѓу нејзиниот центар и неговите модификатори, а ваквото согласување е целосно отсутно во англискиот јазик“ (Саздов 2007: 198). Од една страна, англискиот јазик се гордее со својот *природен род* (*natural gender*), односно непостоењето на родово сложување меѓу именката и придавката од морфосинтаксичка гледна точка во англиската реченица. Од друга страна пак, се поставува македонскиот јазик во кој преовладува *граматичкиот род* (*grammatical gender*) за кој може но не мора да се рефлектира природниот пол на посебните единки. Во македонскиот јазик, како еден претставник на оваа група на јазици, од родот на именката зависат формите на другите членови на синтаксичките единици во кои се јавува таа именка. Заради граматичкиот род, како и фактот што именките се селективни по род, во современиот македонски јазик информацијата за родот кај именките се пренесува или на лексички или на граматички начин. Припадноста на именките во еден од трите рода во македонскиот јазик „не е мотивирана со изделување на персоналните именки и со воведување на природниот род како критериум“ (Минова-Гуркова 2000: 31), каков што е случајот во англискиот јазик, туку најчесто определени афиксни морфеми го определуваат родот (со исклучок кај туѓите именки каде преовладува природниот род, но и тука постои двојност кај именката). Оттука, консонантскиот завршок се врзува за машкиот род, завршокот *-а* се врзува за женскиот род, додека завршоците *-е*, *-о* (*-у*, *-и*) се врзуваат за средниот род. Од овие причини, во македонскиот јазик постои колебање во однос на родот кај именките единствено кај групата на двородски именки, поточно кај неживите именки од типот на: *жар*, *песок*, *прав*, *пепел* и *кал*. Според јазичните правила тие се употребуваат и со определби за машки род и за женски род (*песокот/песокта*), со што непосредно се покажува немотивираноста на поделбата на именките на консонант.

¹ Во ова влијателно дело, Лејкоф сликовито опишува како верувањето дека женскиот пол е попасивниот пол потајно навлегло во јазикот, но една деценија подоцна е заклучено дека еден дел од нејзините тврдења не се емпириски потврдени, а и таа самата во една подоцнежна прилика има изјавено дека не стои целосно зад тие тврдења (Baron 1986: 9, MacKay 1980: 448). Сепак оригиналниот текст останува и понатаму да се толкува.

Во продолжение, во македонскиот јазик „некои понови персонални именки на -а, кои можат да се однесуваат на лица од двата пола, имаат граматички женски род (врз основа на завршокот): *една странка, една персона, една индивидуа* и сл., без оглед на тоа дали се работи за лице од машки или од женски пол“ (Минова-Ѓуркова 2000: 32-33). Спротивно на ова, природниот род преовладува кај туѓите именки, како на пример: *аташе, гуру, макро*. Тие спаѓаат во групата на именки од машки род наместо во среден род, затоа што често не секогаш означуваат лица од машки пол (со исклучок на третата именка која во сите случаи се однесува на лице од машки пол). Значи, може да се каже дека и во македонскиот јазик се отвораат прашањата за тоа која е причината за машкиот пол да претставува почетна точка на родово размислување (а англискиот јазик со далеку повеќе примери за оваа појава), но и како на најсоодветен и ненавредлив начин да се обележи машкиот наспроти женскиот пол (род). Во англискиот јазик ова прашање како да потсетува на Пандорината кутија која еднаш отворена, тешко е да се врати во првобитната ‘нечепната’ состојба. Но како што пишува Минова-Ѓуркова, кај македонскиот јазик само по себе се наметнува логично решение заради постоењето на граматички род: ако се однесуваат овој тип на именки на лица од женски пол, тогаш би можело пред нив да стојат соодветните придавски форми за женски род (*неговиот гуру/неговата гуру*) (Минова-Ѓуркова 2000: 33) без никаква промена на надворешната форма на самата именка. Во голем дел треба горенаведените објаснувања на читателот да му ја приближат сликата за неможноста за прикрадување на општествени полови стереотипи во оваа јазична зборовна класа во македонскиот јазик.

И покрај изгубената граматичката родово обележаност во својот именски систем, англискиот јазик сепак има потреба родово да ги обележува именките кои се однесуваат на луѓето во однос на нивниот биолошкиот пол (на машки и женски род), но и да ги персонифицира неживите именки (дел од нив кои се родово променливи го присвојуваат машкиот или женскиот род, според степенот на блискост кој постои меѓу сопственикот на предметот и самиот предмет). Во современиот англиски јазик начините за разликување на машкиот род од женскиот род кај именките се по граматички пат со помош на афикси прилепени за именките (*actor/actress*), со посебни именски форми со ‘внатрешен’ род (*brother/sister*), со родови обележувачи пред именката (најчести примери се наоѓаат во областа на животинскиот вокабулар: *he-bear/she-bear*), или пак по синтаксички пат со употреба на засебни заменски форми доколку именката не е родово обележана (*A teacher should play his/her part well in the classroom.*).

Но значителен дел на други именки (*governor/governess, hero/heroine*) иако се придржуваат кон едно од овие правила, сепак длабоко во своето значење го кријат општественото мислење за одредена појава. На пример: сличноста во родовиот (половиот) пар *bachelor/spinster* (*ерген/стапа мома*) е во тоа што тие посебни именки со ‘внатрешен’ род донекаде ја делат

речничката дефиниција на *'one who is not married'* ('неоженет'/'неомажена'). Но таа дефиниција запира тука со зборот *bachelor*, додека *spinster* го поседува дополнителното (и непосакувано) значење на *'especially one past the common age for marrying'*. Логично е согледувањето дека *bachelor* е неутралната и ненавредливата форма од двете, дури и со конотација на човек кој од свои причини не сака да се жени, за разлика од *spinster* која е пејоративна форма и имплицира жена која ја надми-нала општествено дозволената граница за мажење па сега има мали шанси дека ќе си најде погоден маж. На крајот на минатиот век и на почетокот на овој век се јавила замена за *spinster*, односно *bachelor girl (woman, lady)*, но како да не се чувствува никаква промена. Примеров ја задава вистината околу фаворизирањето на едниот пол наспрема другиот.

Истиот проблем се јавува и кај двородските именки во англискиот јазик (претходно во статијава беа разгледани двородските именки во македонскиот јазик) кои се однесуваат на луѓе (*chairman, cook, friend, guest, lawyer, musician, principal, professor*). Задолжително е пред нив да се вметне родов обележувач (*gender marker*) заради допрецизирање на родот на именката (Quirk et al 1972: 189): *chairman/female chairman, principal/female principal*. Но се поставува прашањето зошто голем дел од двородските именки имаат немаркиран машки род додека женскиот род е второстепен и морфолошки обележан (како што се смета дека е случај во општеството, а само подеднакво се пренесува во јазикот). Истово прашање беше поставено во еден претходен параграф во оваа статија, во однос на македонскиот јазик, и одговорите за овие два јазика би можеле да се совпаднаат. Но главната пречка која тешко ни дозволува да се движиме напред со погодни решенија за англискиот јазик се наоѓа во непобитниот факт дека англискиот јазик за разлика од македонскиот јазик има природен род, и воопшто не можеме да се потпремe на решението дадено за македонскиот јазик (т.е. ако станува збор за именки од женски род, тогаш пред нив да стојат соодветните придавски форми за женски род) затоа што придавките во англискиот јазик имаат една единствена форма за сите родови.

Како заклучок, нека послужи оваа кратка статија како зачеток на размислувањата за идниот пат којшто англискиот јазик треба да го зафати во однос на решавање на долгогодишното прашање за пронаоѓање на најсоодветниот начин на искажување на род кај имените, но и нека претставува основа за истражување на причините заради кои половата стереотипизација нечујно навлегува во англискиот јазик пропратена со бројни примери.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

Единици на кирилица

- Минова-Ѓуркова, Лилџана. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор, 2000.
- Саздов, Симон. „За граматичката категорија род во македонскиот и во англискиот јазик.“ Годишен зборник на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ 33 (2007): 197-201.

Единици на латиница

- Baron, Dennis. *Grammar and Gender*. USA: Yale University Press, 1986.
- Eckert, Penelope, and Sally McConnell-Ginet, eds. *Language and Gender*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Lakoff, Robin T. *Language and Woman's Place: Text and Commentaries*. Revised and Expanded Edition. Ed. Mary Bucholtz. New York: Oxford University Press, 2004.
- MacKay, Donald G. "Psychology, Prescriptive Grammar and the Pronoun Problem." American Psychologist 35 (1980): 444-449.
- *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary*. 11th ed. 2003.
- Quirk, Randolph, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech, and Jan Svartvik. *A Grammar of Contemporary English*. London: Longman, 1972.

Aneta NAUMOSKA

ENTERING OF STEREOTYPES ACCORDING TO SEX IN THE
ENGLISH LANGUAGE AS OPPOSED TO MACEDONIAN

Summary

This article explores the controversial issue of whether there is such a thing as sex stereotypes in language (making a comparison between the nouns in two languages: Macedonian and English), and if in reality there is, then what linguistic markers are used to express it. By bringing attention to the fact that neither the social world nor the language conveyed to communicate meaning are separate static units, the difference between sex and gender becomes even more blurry in English (being a language that prides itself on its natural gender), while in Macedonian (being a language with grammatical gender) the examples given prove that the nouns are gender definite, hence capable to withstand the possibility of the entering of stereotypes according to sex in the language.

Билјана Наумоска

КРАТОК ПРЕГЛЕД НА УПОТРЕБАТА НА САКСОНСКИОТ ГЕНИТИВ ВО АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК И НЕГОВИТЕ ЕКВИВАЛЕНТИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Саксонскиот генитив, т.е. посесивниот падеж, претставува една од најфреквентните форми во англискиот јазик за изразување посесивност. Покрај централната употреба на саксонскиот генитив да означува сопственост, т.е. посесивност во најстрога смисла на зборот, можат да се изразат и други блиски и роднински односи, како и идентификација на одреден субјект во околината. Се работи за падеж на именки и заменки, а формата на саксонскиот генитив е единствена падежна форма која опстанала во англискиот јазик. Другите падежни форми, иако биле дел од староанглискиот јазик, со тек на време се изгубиле. Оваа конструкција, всушност, претставува единствен начин да се изрази посесивност по морфолошки пат, со додавање на 's, додека останатите посесивни конструкции се базирани на синтактичка основа.

Во модерниот англиски јазик, при изразување посесивност ваквата генитивна форма секогаш се јавува пред именката што ја модификува, односно, најчесто се употребува како дополнение на примарниот елемент кој, пак, секогаш се јавува по генитивната форма. Од друга страна, во староанглискиот јазик редоследот на зборовите во генитивната конструкција бил обратен. Имено, како резултат на флексибилниот редослед на зборови во реченицата, генитивната форма, т.е. саксонскиот генитив, можел да се јави пред или по именката која ја модификувал. Во 900. година генитивната форма се јавувала пред именката во 50% од случаите, додека во останатите 50% се јавувала по именката. До годината 1000. генитивната форма се јавувала по именката што ја модификувала во 31% од случаите, до годината 1100. во околу 23% од случаите, до годината 1200. во околу 13%, и во годината 1250. ваквата појава (генитивната форма по именката) се јавувала во помалку од 1% од случаите. Значи, до 1300. генитивната форма е засекогаш сместена пред именката која ја модификува.¹

¹ Joseph M. Williams, *Origins of the English Language – A Social and Linguistic History*. (London: Collier Macmillan Publishers, 1975) 253.

Во генитивната конструкција се јавуваат 2 ентитети: оној што поседува, т.е. сопственикот, и она што се поседува, т.е., предметот кој е во нечија сопственост. Централното значење на оваа конструкција е да го идентификува вториот ентитет со помош на првиот.² Во посесивната конструкција факторот *животност* има висок степен на значење кај првиот ентитет, додека кај вториот има релативно низок степен на значење. Според Тејлор (Taylor, 1955), следните карактеристики се јавуваат кај типична посесивност:

- 1) Сопственикот мора да е некој човек, т.е. сопственик [+ човек]. Сопственик [- човек], како и предмети не можат да поседуваат работи;
- 2) Она што е во нечија сопственост претставува одреден, конкретен предмет или збир од конкретни предмети; не се работи за нешто апстрактно;
- 3) Се работи за ексклузивен однос – за секој предмет кој е во нечија сопственост постои само еден сопственик;
- 4) Сопственикот има право да го користи предметот кој е во негова сопственост; други може да го користат него само со дозвола од сопственикот;
- 5) Сопственикот има право на предметот по пат на некаква трансакција – купување, донација или наследство. Тој го има тоа право се до некоја друга трансакција – продажба, подарок или оставнина – со која правата над истиот се префрлаат на новиот сопственик;
- 6) Сопственикот е одговорен за предметот, односно, се очекува тој да го чува него во добра состојба;
- 7) Сопственикот и предметот треба да се во просторна близина за да може сопственикот да ги применува своите права и обврски кон него;
- 8) Односот на посесивност е долгорочен и се пресметува во месеци и години, а не во минути и секунди.

Кога овие карактеристики се присутни помеѓу двата ентитета, односот посесивност може да се изрази со помош на генитивната конструкција.

Генитивната конструкција може да изразува и други видови односи помеѓу горенаведените ентитети. Некои од овие односи можат да се сметаат како *продолжетоци* на прототипот:

- 1) the dog's bone – коската на кучето

Кучето не е прототипичен сопственик бидејќи се работи за [- човек]. Сепак, односот помеѓу кучето и коската е близок до прототипот бидејќи кучето, на пример, наоѓајќи ја коската, има ексклузивно право на неа.

- 2) the secretary's computer – компјутерот на секретарката
(компјутерот кој и е даден на секретарката за нејзина редовна употреба)

² John R. Taylor, *Linguistic Characterization – Prototypes in Linguistic Theory*. (Oxford: Clarendon Press, 1955) 202.

И овој пример, како и претходниот, се смета за продолжеток на прототипична посесивност бидејќи во овој случај секретарката има ограничени права на компјутерот.

3) John's train – возот на Џон (возот на кој Џон патува)

Повторно се јавува прашањето во врска со правата кои сопственикот ги има над предметот кој го поседува. Во овој случај правата не се ексклузивни и, како и во претходниот пример, тие се ограничени.

Во следните 3 примери се гледа врската дел (од нешто) – целина:

4) John's hands – рацете на Џон

5) the cat's tail – опашката на мачката

6) the play's final act – последниот чин од претставата

Во овие примери, кои повторно се продолжетоци, се јавуваат неколку карактеристики на прототипна посесивност. Се работи за просторна блискост помеѓу двата ентитета, како и времетраење на посесивниот однос.

Како продолжеток на прототипна посесивност, генитивната конструкција може да изрази и долгорочен однос помеѓу некого или нешто и неговите особини:

7) Jovan's intelligence – Јовановата интелигенција

8) the car's road-holding ability – патните способности на колата

Посебна важност во генитивната конструкција има ексклузивната природа на односот помеѓу сопственикот и предметот кој е во негова сопственост. Додека, од една страна, сопственик [+ човек], кој, всушност, се смета за прототипен сопственик, може да поседува повеќе предмети истовремено, од друга страна, предметот кој е во нечија сопственост може да има само еден сопственик:

9) John's house – куќата на/од Џон (идентификува одредена куќа во однос на еден единствен сопственик)

Ова значи дека Џон може да биде сопственик на куќа, кола, куче и компјутер, додека таа иста куќа (кола, куче или компјутер) не може да има повеќе сопственици, т.е., не може да им припаѓа и на Џон и на Том и на Сем.

Значи, генитивната конструкција, т.е. односот посесивност, му помага на говорителот да идентификува одреден ентитет. Во таа смисла, оваа конструкција не изразува само посесивност во најстрога смисла на зборот, туку и роднински и други блиски врски или односи. Ова се гледа во следните примери:

10) John's wife – сопругата на Џон; жена му на Џон

11) Mary's rival – ривалот на Мери

12) Linda's friends – пријателите на Линда

Некој може да се опише како сопруга, ривал или пријател само од гледна точка на друг човек. Различни ситуации и контексти овозможуваат еден ист човек да биде опишан како сопруга или мајка, ривал или колега, пријател или непријател. Ист е случајот и со следните 2 примери:

13) the company's director – директорот на компанијата

14) the country's President – претседателот на државата

Значи, некој е директор или претседател од гледна точка на некоја институција во која има одредена улога.

Од семантичка гледна точка, посесивната конструкција може да изрази повеќе односи. Значи, таа идентификува, т.е. определува, еден ентитет по пат на воспоставување одреден однос помеѓу тој ентитет и некој друг ентитет. Во одредени контексти значењето на генитивната конструкција може да е прилично неопределено:

15) John's car – колата на/од Џон; може да се однесува на:

а) the car John is driving – колата која ја вози Џон;

б) the car John has rented – колата која ја изнајмува Џон;

в) the car John owns – колата која ја поседува Џон;

г) the car John has designed – колата која ја има дизајнирано Џон;

д) the car John is always talking about – колата за која постојано зборува Џон.

16) John's photograph – сликата на/од Џон; може да се однесува на:

а) the photograph John has taken – сликата која ја има сликнато Џон;

б) the photograph of John – сликата на која е сликан Џон (сликата од Џон);

в) the photograph John owns – сликата која ја поседува Џон (сликата на Џон).

Посесивниот однос се искажува со помош на заменката *whose* (чиј), која покажува припадност и на лица и на предмети, така што *whose car/photograph* (чија кола/слика) претставува прашање за идентитетот на сопственикот, а не се однесува на некој кој е во неодреден однос со дадениот предмет.

Контрастивната употреба на посесивни изрази исто така овозможува да се изрази посесивниот однос:

17) Tom's photograph, not John's (photograph) – сликата на Том, не (сликата) на Џон

Предикативните генитивни конструкции избегнуваат семантичка двосмисленост:

18) This car is John's – Оваа кола е на Џон

Пример 18) не е отворен за повеќе интерпретации како што е случајот со пример 15) и пример 16). Примерите 17) и 18) изразуваат посесивност во најстрога смисла на зборот, односно, изразуваат однос кој е многу блиску до вистинска, прототипна посесивност.

Изрази кои искажуваат однос кој е пооддалечен од прототипната посесивност не дозволуваат предикативни генитивни конструкции:

19) * This rival is Mary's – * Овој ривал е на Мери

This is Mary's rival – Овој е ривалот на Мери

20) * This door is the car's – * Оваа врата е на колата

This is the car's door – Ова е вратата на колата

21) * These arrests are yesterday's – Овие апсења се вчерашни

These are yesterday's arrests – Овие се вчерашните апсења

Друга конструкција во која се јавува генитивната форма е постгенитивната конструкција, т.е. *фразален генитив*:

22) a book of John's – книга на Џон (книга која му припаѓа на Џон)

23) a friend of Mary's – една пријателка на Мери

Може да се забележи дека во ваквата конструкција се работи за неопределена именка. Доколку предметот кој е во нечија сопственост е означен со определена именка, тогаш би се употребила предикативна генитивна конструкција:

24) This is John's book – Ова е книгата на Џон (Џон ја поседува)

– Ова е книгата од Џон (Џон ја напишал)

25) This is Mary's friend – Ова е пријателката на Мери

И во овој случај постојат ограничувања во однос на прототипната посесивност. Имено, сопственик [- човек] не може да се јави во постгенитивната конструкција:

26) * a bone of the dog's – the dog's bone = коската на/од кучето

Ваквата постгенитивна конструкција исто така не дозволува повеќе семантички интерпретации, за разлика од:

27) John's photograph (има повеќе семантички интерпретации)

а) a photograph of John's = слика која Џон ја поседува

б) a photograph of John = слика на која е насликан Џон

Од друга страна:

28) a photograph of John's (има само една семантичка интерпретација)
= слика која Џон ја поседува

Во следните 2 примера може да се види дека сличност во значење значи токму тоа, сличност, а не идентичност, односно, не значи автоматски дека двете конструкции се поврзани една со друга:

29) Lee's book – книгата на/од Ли

може да се однесува на:

а) the book Lee owns – книгата која ја поседува Ли; книгата на Ли

б) the book Lee wrote – книгата која ја напиша Ли; книгата од Ли

в) the book Lee is using – книгата која ја употребува Ли

30) The book that Lee has – книгата која ја поседува Ли

Во одредени контексти генитивната форма има субјективно значење и оттаму се јавува и поимот *субјективен генитив*:

31) the enemy's plans – плановите на непријателот (на пр. плановите на непријателот да нападне)

Во други контексти, пак, се јавува генитивна форма која има објективно значење, т.е. се работи за *објективен генитив*:

32) the enemy's defeat – поразот на непријателот (непријателот е/ќе биде поразен)

Значи, централното значење на генитивот е пред се посесивност, а во поширока смисла може да се употреби и за означување на блиска врска, односно, близок однос:

33) *Jovan's*: wife, son, servants, father, uncle, master, work, books (not just the ones he owns, but also those he has written), paintings (those he has bought or has painted himself), enemies, life, opinions, portrait (representing him) – *Јовановата*: сопруга, син, слуги, татко, вујко, господар, работа, книги (не само тие што ги поседува туку и тие што ги има напишано), слики (тие што ги има купено или самиот што ги има сликано), непријатели, живот, сфаќања, портрет (каде што тој е насликан); односно: сопругата, синот, слугите, таткото, вујкото, господарот, работата, книгите, сликите, непријателите, животот, сфаќањата, портретот на *Јован*.

Покрај овој однос на посесивност со генитивната форма, т.е. саксонскиот генитив, може да се изразуваат и други релации:³

i) опис, дескрипција, т.е. описно/дескриптивно значење:

34) *a day's work, yesterday's paper, a woman's college* – едnodневна работа, вчерашен весник, женски колеџ

ii) извршител на дејство:

35) *the wind's force, the fire's heat* – силата на ветрот, топлината на огнот

iii) примател на дејство:

36) *the traitor's execution* – погубувањето на предавникот

iv) субјект на герунд:

37) *the doctor's warning* – предупредувањето на докторот

Како што може да се забележи, во македонскиот јазик конструкцијата *на/од* + именка се јавува како најчест преводен еквивалент во ваквите случаи, а може да се јават и придавки изведени од именки.

– Комбинацијата *именка* + *'s* изразува нешто определено:

38) *Jovan's son* – синот на Јован/Јовановиот син; неговиот единствен син, или тој за кого сме зборувале

39) *my friend's brother* – брат му на другар ми/братот на мојот другар; неговиот единствен брат или тој за кого сме зборувале

40) *Dr. Clark's pupils* – учениците на д-р Кларк; сите негови ученици или оние ученици спомнати во контекстот

Доколку ова не е значењето што е имплицирано, тогаш се употребува предлошката *of*-конструкција:

³ Michael D. Moore, The late Walter S. Avis, Jim W. Corder, *Handbook of Current English*. (Toronto: Gage Publishing Limited, 1983) 82.

- 41) We are pupils of Dr. Clark – Ние сме ученици на д-р Кларк
(We are some of Dr. Clark's pupils = Ние сме некои од учениците на д-р Кларк)

Ова се сложува со употребата на определениот член во предлошката *of*-конструкција:

- 42) the son of Jovan – синот на Јован/Јовановиот син

- 43) the pupils of Dr. Clark – учениците на д-р Кларк

Ваквите форми во англискиот јазик најчесто се преведуваат со аналитичниот состав *на/од* + *именка* во македонскиот јазик. Може да се забележи и појавата на изведување придавки со присвојно значење од лични имиња, како и употребата на кратките дативни форми (посесивен датив) во комбинација со роднински термини.

– Постојат многу примери каде генитивот може да се употребува наизменично со *of*-конструкцијата:

- 44) your neighbour's house; the house of your neighbour – куќата на твојот сосед

- 45) in John's opinion; in the opinion of John – според Џон; според мислењето на Џон

- 46) the young wife of the clergyman; the clergyman's young wife – младата сопруга на свештеникот

- 47) the cover of the book; the book's cover – корицата на/од книгата

Сепак, се јавува тенденција генитивната форма да е поприфатлива кога се изразува посесивност во најстрога смисла на зборот, а особено кога се работи за лично име:

- 48) your neighbour's house – куќата на твојот сосед

- 49) in John's opinion – според Џон; според мислењето на Џон

Во ваквите примери, во македонскиот јазик повторно се јавува конструкцијата *на/од* + *именка*.

– Генитивот, покрај лични имиња, се употребува и со *God*, *Lord* и *Devil*:

- 50) God's forgiveness – Божја прошка

- 51) the Devil's advocate – адвокатот на Ѓаволот

- 52) the Lord's Prayer – Божјата молитва

- 53) the Lord's Day (= недела) – Божји ден

Сепак, генитивната форма не е единствената прифатлива форма со овие зборови со кои може да се јави и *of*-конструкцијата:

- 54) the will of God = God's will – Божја волја

- 55) in the eyes of God – во очите на Господ

- 56) the hand of God – прст Божји

- 57) for the love of God – за љубов Божја

Тука може да се забележи поголема разновидност во однос на формите кои се употребуваат како преводни еквиваленти во македонскиот јазик. Имено, покрај конструкцијата *на/од* + *именка*, се јавуваат и присвојни придавки кои се изведени од именки. Исто така вреди да се спомене и дистрибуцијата на

изведените придавки, имено, тие се јавуваат пред или по именката која ја модификуваат. Кога придавката се јавува по именката се добива архаично значење кое, во вакви примери, е сосема прифатливо и пожелно.

– *The world* најчесто се употребува со генитивот:

58) *the world's arena* – светската арена

59) *the world's movements* – светските движења

Во овој случај, во македонскиот јазик преводните еквиваленти се добиваат по пат на изведување придавки од именки. Треба да се има предвид дека тука не се искажува вистински посесивен однос, посесивност во најстрога смисла на зборот, или прототипна посесивност, туку повеќе се работи за искажување метафорично значење.

– Кога една држава или еден град се смета за политички ентитет, се употребува со генитивот за да се изрази посесивност:

60) *America's interests in Europe* – амеиканските интереси во Европа; интересите на Америка во Европа

61) *the country's resources* – државните ресурси

62) *the country's debts* – националните долгови

63) *the town's local government* – градската локална управа;
локалната управа на градот

При ваквата употреба на саксонскиот генитив во англискиот јазик, во маке-донскиот јазик како најчест преводен еквивалент повторно се јавуваат придавки изведени од именки.

– Кога именката се јавува заедно со придавка, во генитивната конструкција придавката може да се јави како модификатор на генитивниот елемент:

64) *the naughty boy's hat* (*naughty* ја модификува генитивната форма *boy's*) – капата на палавото момче

Придавка исто така може да го модификува примарниот елемент:

65) *a shrill child's voice* (*shrill* ја модификува именката *voice*) – пискав детски глас = *the shrill voice of the child* – пискавиот глас на детето

Ако придавката може да се однесува на кој било елемент, тогаш најчесто се прифаќа како модификатор на примарниот елемент, а во тој случај поприфатлива е предлошката *of*-конструкција:

66) *the fat Major's wife* = *the fat wife of the Major* –дебелата жена на мајорот (придавката *fat* ја модификува именката *wife*)
или: *the fat Major's wife* = *the wife of the fat Major* – жената на дебелиот мајор (придавката *fat* ја модификува именката *Major*)

Како преводен еквивалент се јавува конструкцијата *на/од* + именка.

– Во однос на употребата на генитивната форма со животни, таа најчесто е ограничена на повисоките сфери на животинското царство, но кај сложенки може да се јави и со животни од пониските сфери:

67) *I don't stand a dog's chance* – Немам никаква шанса

68) *He pulled the horse's ears* – Ги потегна ушите на коњот

- 69) He walked at a snail's pace – Се движеше со брзина на полжав
- 70) a fox's tail – лисичја опашка
- 71) a dog's paw – кучешка шепа
- 72) an owl's nest – буово гнездо

Во последно време може да се забележи дека тенденцијата за употреба на саксонскиот генитив со животни од сите сфери, вклучувајќи ги и тие од пониските, се зголемува и станува се почеста. Во македонскиот јазик, покрај употребата на конструкцијата *на/од + именка*, се забележува и појавата на придавки изведени од именки.

– Генитивната форма често се јавува со *ship, boat, vessel*:

- 73) the ship's cook – бродскиот готвач
- 74) the boat's crew – екипажот на бродот

Тука, повторно се забележува појавата на конструкцијата *на/од + именка*, како и појавата на придавки изведени од именки.

– Во поезија и во повисок литературен стил на изразување за искажување посесивност се употребува генитивот со нежива материја наместо предлошката *of*-конструкција, која, пак, се појавува во обичниот говор. Ова се должи на фактот што генитивната форма ја пренесува идејата за персонификација:

- 75) gold's effect – ефектот на златото
- 76) love's coffin – ковчегот на љубовта

Македонските преводни еквиваленти на англиските примери каде се искажува персонификација со саксонскиот генитив се формираат со конструкцијата *на/од + именка*.

– Генитивната форма се употребува со *end*:

- 77) from year's end to year's end – од година до година
- 78) summer's end – крајот на летото

Покрај фиксните фрази кои можат да се јават како преводни еквиваленти во македонскиот јазик, тука повторно се забележува употребата на конструкцијата *на/од + именка*.

– Генитивната форма се употребува со *edge*:

- 79) the chimney's edge – работ на оцакот
- 80) the cliff's edge – работ на гребенот

Во вакви случаи, како единствен преводен еквивалент во македонскиот јазик се јавува конструкцијата *на/од + именка*.

– Генитивната форма се употребува со *name* и со *sake* во смисла на проколнување, клетва, навреда:

- 81) in God's name – до Бога; да му се сневиди; жити Бога
- 82) for God's sake – до Бога; да му се сневиди; жити Бога
- 83) for Heaven's sake – до Бога; да му се сневиди; жити Бога
- 84) for old times' sake – за(ради) старите добри времиња

Но може да се јави и:

- 85) for the sake of peace – во име на мирот

Во македонскиот јазик ваквите фрази се јавуваат како фиксни фрази и не покажуваат еквивалентност со англиските фрази од формална гледна точка. Тука, сепак, се работи за идиоматско, метафорично значење, а не за прототипна посесивност.

– Иако со нежива материја вообичаена форма за изразување посесивност е *of*-конструкцијата, сепак во последните децении се почеста е и појавата на генитивната форма:

86) the storm's strength – силата на бурата

87) The plane's arrival was met with applause – Пристигнувањето на авионот беше поздравено со аплауз

Повторно, конструкцијата *на/од* + *именка* се јавува како најчест преводен еквивалент.

– Генитивната форма се употребува со нежива материја кога се изразуваат идеи во врска со простор, и во тој случај се јавува идиоматско значење:

88) a stone's throw (или: a stone throw) – близу; зад аголот

89) within arm's length/reach – на дофат

Ваквите идиоматски фрази во англискиот јазик се преведуваат со соодветни фрази во македонскиот јазик и повторно не се јавува формална кореспонденција во однос на формите.

– Генитивната форма често се употребува во врска со времетраење, повторно со идиоматско значење:

90) a good day's work – (напорна) целодневна работа

91) a good hour's work (work that will take more than one hour) – работа што ќе трае најмалку еден час

92) I owe six weeks' rent – Должам кирија за 6 недели

Временските индикации се прилично општи кога се јавува генитивната форма во комбинација со *time*:

93) in three weeks' time – за 3 недели; во рок од 3 недели

Генитивната форма се јавува и со зборови кои означуваат време, но не времетраење:

94) last year's snow – ланскиот/минатогодишниот снег

95) yesterday's bad weather – вчерашното невреме

Покрај појавата на придавки изведени од именки во функција на модификатори на именката со која се јавуваат, англиските фрази можат да се јават и со соодветни македонски преводни еквиваленти кои го доловуваат значењето.

– Генитивната форма најчесто се јавува како дополние на примарниот елемент:

96) his wife's fortune – богатството на жена му

Меѓутоа, во некои случаи, генитивната форма може да се јави и како примарен елемент:

97) This is no fault of Frank's – Френк не е виновен за ова

- 98) He is an old friend of Tom's – Тој е пријател на Том (предлогот *of* овозможува да се спојат 2 идеи кои на друг начин не би можеле веднаш да се спојат) (*an old Tom's friend / *a Tom's old friend)

Посесивната конструкција која се јавува во пример 98) се нарекува *предложки генитив* или *фразален генитив*. Во вакви случаи поприфатлива е употребата на предлогот *of* на кој може да му претходи *that* или *those*:

- 99) Her eyes were darker than those of her sister – Очите и беа потемни од на сестра ѝ

- 100) He had run through his own fortune and wanted to squander away that of his wife – Го имаше прокоцкано своето богатство и сега сакаше да го прокоцка и тоа на жена му

Во македонскиот јазик повторно се јавува употребата на конструкцијата *на/од + именка*.

Постои разлика помеѓу:

- 101) a portrait of the King – портрет од кралот (портрет каде е насликан тој)

- 102) a portrait of the King's – портрет на кралот (портрет кој е во сопственост на кралот)

Во овие две реченици, во македонскиот јазик може да се забележи разликата помеѓу предлозите *на* и *од*. Иако во поголемиот број случаи тие предлози може да се употребуваат наизменично при искажување на посесивен однос, сепак, треба да се води сметка да не дојде до недоразбирање бидејќи тие предлози се јавуваат со повеќе значења.

– Генитивот се јавува како примарен елемент без појава на друга именка во следните примери каде изразува локација и има идиоматско значење:

- 103) See you at David's – Ќе се видиме кај Давид

- 104) St. Paul's is one of the principal sights of London – (Црквата)

Свети Павле е една од најголемите атракции на Лондон

Ваквата конструкција се нарекува *локативен генитив* и се употребува кога зборуваме за нечиј дом, различни места (продавници, цркви, аптеки), како и за одредени услуги. Во тој случај именката која доаѓа по посесивната форма може да се изостави. Тука дури може да се јави и придавка која модификува именка која не е присутна во конструкцијата:

- 105) The confectioner's is one of the city's landmarks –

Слаткарница е една е знаменитостите на градот

Кога се работи за локативен генитив, во македонскиот јазик како најчест преводен еквивалент се јавува *кај/во/в + именка*.

– Со генитивна форма се јавуваат и следните фиксни фрази:

- 106) at/from/to death's door – тропа смртта на врата; со една нога в гроб е

- 107) to my/your heart's content – колку што ми/ти сака срце

108) at his wits' end – не знае веќе што да прави; не знае кој пат да фати

109) have sth. at one's finger's ends/finger ends – знае нешто на прсти; го има во малото прсте

110) out of/from harm's way – надвор од опасност

111) to be in luck's way – има среќа

Повторно, бидејќи се работи за идиоматски изрази во англискиот јазик, во македонскиот јазик не постои формална кореспонденција во однос на формите и како преводни еквиваленти се јавуваат соодветни македонски фрази со исто или слично значење.

Одредени фрази можат да се јават и со генитивна форма и со предлошката *of*-конструкција, но со различно значење:

112) a trapper's story – траперска приказна (приказна каква што раскажуваат трапери)

113) the story of a trapper – приказна за трапер

114) the King's English – литературен англиски

115) The English of the King varied widely at times from the King's English – Англискиот (јазик) што го употребуваше кралот понекогаш многу се разликуваше од литературниот англиски јазик

За да се појасни дистинкцијата која се прави во англискиот јазик, и во македонскиот јазик се употребуваат различни конструкции да се долови соодветното значење. Имено, во едниот случај се употребува конструкцијата *на/од* + именка, а во другиот случај се употребува придавка со присвојно значење изведена од (лична) именка.

Значи, иако највообичаена е појавата на генитивната форма со жива материја со цел да се изрази посесивност во најстрога смисла на зборот, или, пак, некаков близок однос, сепак, генитивната форма може да се јави и во други конструкции со именки кои се однесуваат на предмети:

- i) *во изрази кои искажуваат време*: today's newspaper, a month's time – денешен весник; за еден месец/во рок од еден месец
- ii) *со зборови кои се однесуваат на природни феномени*: the sun's rays, the earth's atmosphere, the tree's branches – сончевите зраци; Земјината атмосфера; гранките од дрвото
- iii) *со зборови кои се однесуваат на политички ентитети*: Japan's industrialization, America's tax system – индустријализацијата на Јапонија; американскиот даночен систем
- iv) *со имиња кои претставуваат групи од луѓе кои заедно работат*: the ship's crew, the company's new factory – екипажот на бродот; новата фабрика на компанијата

Кога се јавува во вообичаената позиција пред именка, генитивниот елемент има придавска функција. Посесивната форма *'s* може и сама да стои, без да и претходи на друга именка ако од контекстот е јасно за што се зборува и во овој случај се смета за замена:

116) Whose book is this? – It's Ema's (book)

Чија е книгава? – (Книгата е) на Ема.

117) I want today's paper, not yesterday's (paper) – Го сакам денешниот весник, не вчерашниот (весник).

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Chalker, S. & Weiner, E. *The Oxford Dictionary of English Grammar*. Oxford: Clarendon Press, 1994.

2. Jespersen, O. *A Modern English Grammar on Historical Principles: part VII Syntax*. Copenhagen: J. Jorgensen & Co, 1949.

3. Moore, M.D., (The late) Avis, W.S., Corder, J.W. *Handbook of Current English Second Canadian Edition*. Toronto: Gage Publishing Limited, 1983.

4. Taylor, J.R. *Linguistic Categorization – Prototypes in Linguistic Theory*, second edition. Oxford: Clarendon Press, 1955.

5. Williams, J.M. *Origins of the English Language – A Social and Linguistic History*. London: Collier Macmillan Publishers, 1975.

Biljana Naumoska

A BRIEF OVERVIEW OF THE USE OF THE SAXON GENITIVE IN
ENGLISH AND ITS EQUIVALENT FORMS IN MACEDONIAN

Summary

The Saxon genitive, also known as the –s genitive or the ‘apostrophe’ genitive, is one of the most frequently used constructions in the English language to express possession. Apart from its central use to indicate possession in the strictest sense of the word, as in the sense of ownership, the Saxon genitive can also be used to express other relations, as well as to identify a given subject in terms of its surroundings. The Saxon genitive represents a nominal and pronominal case and, in fact, it is the only case form that has managed to remain in the English language and survive all the changes and upheavals the English language has undergone in the course of its development. This construction is, in fact, the only way with which possession can be expressed morphologically, by adding –‘s, whereas the remaining possessive constructions are syntactically carried out. This paper will present a brief overview of the use of the Saxon genitive in English and its equivalent forms in Macedonian.

Радица Никодиновска

ПРЕДЛОГ МОДЕЛ ЗА ИЗРАБОТКА НА ЗАДАЧИ ЗА ЕВАЛУАЦИЈА НА ПРЕВОД

Секој доследен дидактички механизам, што претставува голем дел од работата на професорот, со оглед на тоа што станува збор за преминување од 'умешност' кон 'предавање' на занаетот, се состои во изготвување на задачи за коишто наставникот смета дека се носители на цели што студентите треба да ги постигнат. Според Виал ¹, задачата, основниот елемент на учењето, е место каде се откриваат и експериментираат знаењата. Одбирањето соодветни задачи за наставата претставува вистинска компетенција на наставникот. Задачите може да бидат едноставни или сложени. Во едноставните задачи потребен е само еден вид на постапка, додека пак кај сложените задачи, не само што се потребни повеќе видови постапки туку е неопходно да се користат и комбинираат поголем број на знаења. Сепак сметаме дека секоја вежба што содржи активност 'преведување', заради самата природа на преведувањето, претставува сложена задача. Во однос на наставата на преведувањето можеме да се потпремеме на различните критериуми за класифицирање на задачи предложени од страна на Виал ². Тој разликува три вида на задачи за учење : задачи за анализа, задачи за синтеза и задачи за евалуација.

Задачите за анализа одговараат на следните дидактички активности : откривање, изолирање, извлекување и класифицирање на проблеми.

Задачите за синтеза одговараат на следните дидактички активности : комбинирање, реконструкција на целина со неподредени елементи, продукција, трансформирање, ширење и транспозиција.

Задачите за евалуација можат да се состојат од : пронаоѓање на отстапувања во преводот, корекции (исправки, дотерување, адаптација, проверување (правеење на биланс, критика, давање суд).

Овде посебно ќе се осврнеме на задачите за евалуација, во таа смисла предлагаме модел кој може да служи за изработка на задачи за евалуација и

¹ Vial, M. *Instrumenter l'auto-évaluation. Contribution à la pensée complexe des faits d'éducation*. Thèse de doctorat. Université de Provence. U.F.R. Psychologie et Sciences de l'Éducation (1991 : 37).

² Vial, M. "Classer les tâches : un complexe entre évaluation et didactique", *En Question*, 6, (1996: 46).

кој се состои од пет дела кои одговараат на фазите на изработка и експериментирање :

А. дефинирање на целите на учење

Б. објаснување на задачата

В. подготовка на досието на студентот : упатства и критериуми, документ

Г. изработка на нормативен-производ

Д. експериментирање

А. Дефинирање на целите на учење

Со оглед на тоа што избраниот модел на евалуација ја става во прв план потребата од воспоставување тесна врска меѓу евалуацијата и учењето, првиот дел од досието на секоја задача за евалуација е посветен на целите на учење, предвидени во таа задача за евалуација, односно предметите на евалуацијата.

Бројот на третираните цели може да варира во зависност од сложеноста на задачата. Некои едноставни задачи можат да евалуираат само една интермедијарна цел, како на пример, граматичка тема која евалуира само една јазична цел која се однесува на познавањата и рефлексите на граматичко ниво. Други посложени задачи, како што е корегирање и евалуација на превод, овозможуваат евалуација на методолошки цели, јазични цели, професионални и текстовни цели.

Б. Објаснување на задачата

Се работи за тоа да се објасни во што се состои задачата за евалуација. Објаснувањето на задачата опфаќа четири дела : *опис* на задачата, *дидактички контекст* во кој задачата се реализира, *документот (текстот)* кој служи како поддршка на задачата и *критериумите* на евалуација.

Во *описот* треба да се објаснат операциите кои се предвидуваат за изработка на задачата и условите за реализација. Операциите, односно она што се бара од студентот да направи, она што се очекува од него, кои се веќе делумно навестени во активноста (или насловот) на задачата, треба да се прецизираат и аргументираат во самиот опис. Во него, исто така, треба да се изложат условите за реализација на задачата, односно дали станува збор за домашна задача или задача која ќе биде надгледувана од наставникот, времето дадено за изработка, користење или некористење на извори за документирање.

Во делот, насловен *дидактички концепт*, се објаснува врската меѓу таа задача за евалуација и она што било научено. Една задача за евалуација може да упатува на некоја вежба изработена за време на час или на повеќе задачи за учење, на врската меѓу таа задача за евалуација и други задачи за евалуација.

Во делот насловен **документ** се прецизира видот на документот односно текстот што служи за поддршка на задачата за евалуација. Дали се работи за автентичен документ, за модифициран автентичен документ, за изработен документ, дали се работи за извадок или за комплетен документ. Освен тоа, можат да бидат дадени и други информации во врска со документот : авторот, нарачателот на преводот, како и целта на преводот.

Во делот кој се однесува на **критериумите** на евалуација станува збор за критериуми кои ќе се следат при корегирање и оценување на задачата, односно на кој начин ќе се пресметува вкупната вредност на задачата, како ќе се доделат бодовите и нивниот број, како ќе се утврди прагот на прифатливост.

В. Досието на студентот претставува досие кое им се дели на студентите и кое се однесува на упатставата и начинот на реализирање на задачата. Тоа е составено од два дела : *упатства и критериуми* и *документ*.

Делот од досието на студентот насловен *упатства и критериуми* кој одговара на првиот дел од *Досието на студентот*, не само што му ја објаснува на студентот задачата што треба да ја реализира, односно упатствата за реализација и критериумите според кои тој ќе биде оценуван, туку дава и информации за документот кој служи за поддршка на задачата и за ситуацијата на преведување. Ситуацијата на преведување, што ја нарекуваме *специфичности кои се однесуваат на преводот* (термин преземен од Гвадек), треба секогаш да му биде соопштена на студентот дури и ако задачата не се состои во преведување на текст, бидејќи, освен во случаи на граматичка тема или тема на примена каде што станува збор за дидактички превод, задачите за евалуација се секогаш, што е многу очигледно, поврзани со прецизна ситуација на преведување.

Предлагаме две варијанти на делот од досието на студентот насловен *упатства и критериуми*. Првата одговара на директна задача за евалуација, односно превод на текст, додека втората се однесува на она што го нарекуваме индиректна задача, односно задача различна од преведувањето на еден текст.

Прва варијанта на ДОСИЕТО на студентот: *упатства и критериуми*
а) Директна задача

СПЕЦИФИЧНОСТИ НА ПРЕВОДОТ

На студентот му се даваат информации што ќе му овозможат да се смести во една прецизна ситуација на преведување и да донесува одлуки во врска со реализацијата на производот.

Вид на документот : вид на текстот, потекло, автор доколку постои, нарачател на преводот.

Цел на преводот : за што треба да служи преводот.

УПАТСТВА ЗА РЕАЛИЗАЦИЈА И ЗА ФОРМАТА НА ТЕКСТОТ

Упатствата треба да му посочат на студентот што треба да преведува (интегрален или делумен превод), каква документација може или не може да користи, времето што го има на располагање и формата што се очекува од него (почитување на пагинацијата, редот, големината на буквите, и сл.). Може исто така да му биде поставено прашање или некакво објаснување.

КРИТЕРИУМИ НА ЕВАЛУАЦИЈА

Се работи за тоа да му се објасни на студентот врз основа на кои критериуми ќе биде евалуиран и кој ќе биде прагот на прифатливост.

Втора варијанта на ДОСИЕТО НА СТУДЕНТОТ : упатства и критериуми

б) Индиректна задача

ВИД НА ДОКУМЕНТОТ

Текстовна поддршка на која ќе работи студентот.

СПЕЦИФИЧНОСТИ НА СИТУАЦИЈАТА НА ПРЕВЕДУВАЊЕ

Покрај видот на текстот треба да се прецизира и целта на задачата.

УПАТСТВА ЗА РЕАЛИЗАЦИЈА И ЗА ФОРМАТА НА ТЕКСТОТ

Најпрво треба да се дадат упатствата во врска со она што студентот треба да го направи, на кој начин да го направи и за колку време. За студентот точно да го реализира она што се очекува од него, упатствата треба да бидат јасни и прецизни, значи треба да се одбегнува било каква двосмисленост. Освен тоа, на студентите треба да им се дадат упатства за формата што треба да ја има преведениот текст.

КРИТЕРИУМИ НА ЕВАЛУАЦИЈА

Се работи за тоа да му се објасни на студентот врз основа на кои критериуми ќе биде оценуван, односно да му се каже како ќе биде корегирана задачата и која вредност ќе му биде дадена на секој производ што се очекува од него и, евентуално, кој е прагот на прифатливост.

ДОКУМЕНТ

Овој дел се однесува на материјалот што му се дава на студентот, поддршката за да ја реализира задачата. Обично станува збор за текстовна поддршка (еден или повеќе текстови) која, понекогаш, во зависност од задачата, може да биде придружена дури и од друг вид на документ, слика, листа, и др.

Г. Изработка на нормативен производ

Нормативниот производ е всушност задачата реализирана од страна на професорот, која служи, во зависност од случајот, како директен модел или индиректен референт, за евалуација. Ние овде ќе го преземеме терминот 'нормативен производ' кој е користен од повеќе истражувачи во дидактиката. Всушност, ако за некои операции (на пр. да се пронајдат специјализираните термини во еден текст), нормативниот производ може да служи како модел за производот кој се очекува од студентот, потребно е исто така да се предвиди маржа на отстапување во однос на нормативниот производ. Понекогаш, дури

и во случај на граматички превод, се случува некој одговор, непредвиден во нормативниот производ, да биде подеднакво важечки. Сосема е јасно дека при преведување на текст не е возможно да се предвидат сите производи кои би можеле да функционираат. Меѓутоа, искуството покажува дека изработката на нормативен производ, дури и во случај на преведување на еден текст, има двојна предност. Нормативниот производ, принудувајќи нè на многу прецизен начин да ги откриеме проблемите на текстот, нè подготвува на изненадувањата што секогаш нè ги резервира корегирањето на некој превод и претставува единствен ефикасен начин за да се пресмета вредноста на текстот, односно бројот на бодови во однос на кои ќе биде оценуван преводот. Освен тоа, изработката на нормативниот производ ја олеснува евалуацијата бидејќи сите изработени задачи се евалуираат базирајќи се на иста референца. Така, таа референца не варира дури и ако оној што го врши корегирањето, корегирал повеќе изработени задачи, дури и ако евалуацијата се врши во повеќе наврати. Се разбира тоа не значи дека нормативниот производ ги спречува сите надворешни и/или субјективни влијанија, но сепак, придонесува значително да се ограничи оценувањето врз основа на општ впечаток како и субјективното оценување.

Д. Експериментирање

По подготвувањето на задачата за евалуација може да нè се чини дека таа сосема одговара на нивото на настава, дека одговара на целите што сакаме да ги оцениме, дека упатствата се јасни и прецизни, критериумите на евалуација коректни итн., сепак, дури по експериментирање и вршење на евентуални корекции може да биде потврдена нејзината корисност. Овој дел е посветен на искуството што наставникот го има со студентите, почнувајќи од нивната реакција кога ќе ја видат задачата, па сè до добивање на резултатите. Задачата треба да биде оценета но може да се направи и нова верзија која ќе ги содржи направените модификации.

➤ Однесување на студентите во моментот на давање на задачата

Набљудувањето на однесувањето на студентите кога ќе им се даде задачата, дава интересни податоци кои ќе служат подоцна при евалуација на задачата, односно се обрнува внимание на тоа дали тие ќе завршат пред предвиденото време, или по него, дали поставуваат прашања и какви, кои се нивните коментари и нивните реакции кога ги предаваат задачите, и др.

➤ Резултати

Резултатите се однесуваат не само на оцените што студентите ќе ги добијат со примена на скалата туку треба да се види и дали студентите ефективно ја реализирале задачата, односно дали се извршени сите операции. Може, на пример, да се случи во една иста задача, една операција да е релативно добро реализирана а друга систематски лошо работена или воопшто неизработена.

➤ *Примена на скала*

Во овој дел се даваат резултатите добиени со *примена на скалата* : оцените за севкупната реализација на задачата или за делови, во зависност од видот на операцијата, бројот на студентите кои го достигнале прагот на прифатливост.

➤ *Евалуација на задачата*

Секоја образложена дидактика изискува критички однос пред педагошките факти и имплицира систематска евалуација на задачите, со цел да се постигне прогресија во наставата. Она што предлагаме овде е модел на евалуација кој би можел да служи како појдовна точка во евалуацијата на задачите за евалуација во дидактиката на преведувањето и кој ќе трпи промени во зависност од успешноста или неуспешноста на задачите за евалуација но и на задачите за учење. Моделот на евалуација ги содржи следните елементи :

➤ *Операции на задачата*

Операциите на задачата, како главните така и оние што произлегуваат од нив, се првите елементи што треба да се оценат, зашто токму тие ја воспоставуваат најтесната врска меѓу задачата и предметите на евалуација кои одговараат на целите на учење. Се работи за тоа да се анализира тежината на задачата, да се види дали операциите реално одговараат на нивото. И токму кога ќе дојде до таа фаза, задачата за сомативна евалуација може да се стави во служба на формативната функција. Всушност, се работи за задача за евалуација во текот на учењето, таа е неспоредлив извор на информации кои нѐ овозможуваат евентуално да ја поправиме нашата настава во однос на оние студенти кои имаат потреба од тоа. Ако се работи за задача за евалуација чија цел е учење, таа е исто така неспоредлив извор на информации кои можат да нѐ овозможат да предвидиме одредени измени во идната настава.

➤ *Документ*

Евалуацијата на *документот* се состои во тоа наставникот да се запраша дали видот на поддршка одговара на задачата и/или нивото, дали одбраната должина на текстот е соодветна, дали одговара да се работи на таа поддршка и на кој начин да се работи.

➤ *Упатства за реализација и за формата на производот*

По експериментирањето на задачата може да произлезе дека *упатствата* не биле доволно експлицитни или добро објаснети, дека времето што било дадено на располагање било прекусо или предолго за бараните операции или за должината на поддршката, дека видот на документацијата не е адекватен, и др.

➤ *Критериуми на евалуација*

Во однос на *критериумите на евалуација*, се работи за тоа да се запрашаме дали тие одговараат на нивото, дали го оценуваат она што ние сакаме да се оцени во почетокот, односно дали се валидни и доследни во

однос на целите на евалуација на задачата. Од друга страна, треба да се види дали тие се во доволна мера разбирливи за студентите и на крај, да се испита прагот на прифатливост, претходно утврден, и да се спореди со оној кој е применет на крај.

➤ *Модифицирана верзија*

Поаѓајќи од детална анализа на ефективно извршената задача и од споредбата со предвидената задача, може евентуално да се предложи една или повеќе нови верзии на задачата. Новата верзија може да биде резултат на незначителна измена или пак на целосна ревизија на почетната задача.

Во понатамошниот текст ќе предложиме неколку примери на експериментирани задачи за евалуација за почетно, за средно и за напредно ниво и ќе изложиме некои практични резултати. Се работи за предлози за задачи за сомативна евалуација за дидактика на преведувањето во странски јазик.

Видови на задачи за евалуација за Почетно ниво

- Граматичка тема
- Да се преведат некои проблеми сигнализирани во делови од еден текст и да се оправдаат решенијата
- Да се пронајдат во еден текст проблемите во преведувањето и да се предложи решение.

Видови на задачи за евалуација за Средно ниво

- Да се пронајдат грешките во погрешен превод, да се класифицираат и да се корегираат
- Да се преведе еден текст од новинарски жанр без користење на извор на документација
- Да се преведе текст од културолошки жанр и да се оправдаат решенијата за вонјазичните проблеми.

Видови на задачи за евалуација за Напредно ниво

Да се објасни еден текст од аспект на преведување ; Да се пронајдат во еден текст проблемите во преведувањето и да се предложи решение со наведување на користената постапка и процес ; Да се пронајде специјализираната лексика на еден текст и да се преведе објаснувајќи го притоа процесот на пребарување во електронски помагала ; Да се преведат одредени проблеми сигнализирани во еден специјализиран текст и да се оправдаат решенијата; Да се направи ревизија на превод на една вест и да се евалуира неговата функционалност; Да се преведе еден текст (извадок од соопштение) ; Да се преведе текст со комерцијална (правна и др.) содржина;

Задачи за евалуација за Почетно ниво

Задача 1 : Граматичка тема

ЦЕЛИ НА ЗАДАЧАТА

ЈАЗИЧНИ ЦЕЛИ : Продлабочување на знаења и стекнување на рефлексии на граматичко ниво.

ОБЈАСНУВАЊЕ НА ЗАДАЧАТА

ОПИС

Целта на оваа задача е да ја оцени способноста за трансфер од македонски на италијански јазик на одредени граматички теми работени на час. Се работи за граматичка тема. По темата за примена на претходно сработеното, тоа е една од најлесните видови на задачи. Студентите треба да ги преведат само деловите истакнати со темни букви.

ДИДАКТИЧКИ КОНТЕКСТ

Грамматичките проблеми, предмет на оваа евалуација, се претходно работени на час. Студентите знаат дека вежбата е вештачка и што се очекува од нив. Тие знаат дека треба да направат превод кој одблиску го следи изворниот текст затоа што, она што е важно, тоа е решението што тие ќе го предложат за граматичката единица. Таа задача, по наше мислење, треба да биде предложена како задача за континуирано следење.

ДОКУМЕНТ

Се работи за дидактички документ, односно изработен документ кој се состои од реченици кои, иако се надвор од контекст, доволно се разбирливи за да може студентот да ја преведе единицата со темни букви.

КРИТЕРИУМИ НА ЕВАЛУАЦИЈА

Од студентот се очекува прецизен одговор, така што неговиот одговор ќе биде во принцип прифатен или отфрлен. За сите решенија се дава иста вредност. Се дава по еден бод, што овозможува ставање на пола бод и четврт бод ако решението е прифатливо но, на пример, содржи грешки во ортографија, во глаголските форми.

Со оглед на едноставноста на задачата, прагот на прифатливост е утврден на 75% од оцената, односно на 12 од 16 бода.

ДОСИЕ НА СТУДЕНТОТ : упатства и критериуми

ПРИРОДА НА ДОКУМЕНТОТ

- Реченици кои содржат граматички елементи работени споредбено на час.

УПАТСТВА ЗА РЕАЛИЗАЦИЈА И ФОРМАТА НА ПРЕВОДОТ

- индивидуални вежби во траење од 30 минути, без користење извор на документација;
- да се преведат само затемнетите делови;
- да се дадат решенија почитувајќи го редоследот и ставајќи пред нив соодветен број.

КРИТЕРИУМИ НА ЕВАЛУАЦИЈА

- Вежбата се оценува од 1 до 16 : на секоја единица се става по еден бод
- Прагот на прифатливост е утврден на 12 бода

ДОСИЕ НА СТУДЕНТОТ : документ

1. **Иако припаѓаше** на друга генерација, ги разбираше своите соработници.
2. Ми рече дека од утре сериозно ќе се зафати со работа.
3. Пратеникот зеде збор за да го објасни својот став.
4. Виновникот излезе со трчање, надевајќи се дека нема да го фатат.
5. Министерот постојано размислуваше како да ја оправда неговата оставка.
6. Кога шефот го виде службеникот како зборува на телефон, многу се налути.
7. Неговите соработници сметаа дека тој е одговорен за ситуацијата.
8. Сфатлива беше неговата лутина, и јас ќе постапев на истиот начин.
9. Девојката беше толку кривка и нежна, што лутината на Тина се претвори во сожалување.
10. Знаев дека Рим ќе ми се допадне уште пред да го одам таму.
11. Ништо не ја спречува да биде среќна.
12. Веројатно имаш некој пријател на кого можеш да му се обратиш за помош.
13. За разлика од неговиот брат, тој беше многу затворен и меланхоличен човек.
14. Се прашувам кој те видел и дали се сеќава на тебе?
15. Кога ќе се покаже дека економските мерки не се доволни и опасноста ќе се прошири и на меѓународно ниво, дури тогаш Советот за безбедност може да интервенира.
16. Ќе напредуваш, ако се потрудиш малку повеќе.

НОРМАТИВЕН ПРОИЗВОД

1. — pur appartenendo (anche se apparteneva, sebbene appartenesse)
2. — a partire da domani
3. — per spiegare
4. — uscì correndo
5. — continuava a riflettere
6. — parlare (che parlava)
7. — lo rendevano responsabile
8. — era comprensibile
9. — talmente (tanto) fragile
10. — mi sarebbe piaciuta
11. — nessuno le impedisce
12. — avrai (probabilmente hai)
13. — contrariamente a suo fratello (a differenza di)
14. — chi ti abbia visto
15. — quando le risorse economiche si riveleranno insufficienti
16. — applicandoti di più

КАКО СЕ ОДВИВАШЕ ИЗРАБОТКАТА НА ВЕЖБАТА ?

Однесување и прашања од страна на студентите за вежбата : со оглед на тоа што задачата беше едноставна, студентите не побараа никакво појаснување.

Резултати

а) Задачата беше ефективно реализирана од сите студенти. Упатствата беа во потполност следени, преведени беа само деловите со затемнети букви.

б) Од 60 студенти кои ја реализираа задачата, 45 студенти го достигнаа прагот на прифатливост.

Евалуација на задачата

а) Операции на задачата

Задачата имплицира само една операција, превод на граматички делови кои одговараат на нивото на познавање кое овде треба да се оценува. Таа е по наше мислење сосема соодветна.

б) Документ

Документот функционира за видот на евалуација и може да служи како модел за други слични документи.

в) Упатства за реализација и за форма на производот

Тие се почитувани, само времето за реализација би можело да биде евентуално зголемено.

г) Критериуми на евалуација

Критериумите на евалуација не претставуваа никаков проблем во поглед на нивното применување и треба да се задржат како такви.

Задача 2 : Тема за примена на она што е претходно работено на час

ОПФАТЕНИ ЦЕЛИ ЗА УЧЕЊЕ

ЈАЗИЧНИ ЦЕЛИ : продлабочување на познавањето на правописот ; продлабочување на познавањата и стекнување на рефлексии на лексичко ниво ; продлабочување на познавањата и стекнување на рефлексии на граматичко ниво ; продлабочување на познавањата и стекнување на рефлексии на ниво на составување на текст.

ОБЈАСНУВАЊЕ НА ЗАДАЧАТА

ОПИС

Што се однесува до оваа задача, која претставува тема за примена на она што веќе било изработено и коригирано на час, таа е една од најлесните задачи за студентот. Тој треба да преведе сегменти од еден текст (или реченици извадени од веќе преведени текстови) што тој веќе го сработил. Видот на текстот треба да биде погоден за преведување во странски јазик. Тежината на задачата ќе зависи од нивото на студентите односно, од нивното познавање на странскиот јазик.

ДИДАКТИЧКИ КОНТЕКСТ

Во врска со вежбата, треба да им се посочи на студентите да обрнат посебно внимание на оние сегменти од текстот (или реченици) кои, при изработката на час, се покажале проблематични за поголемиот дел од нив. Ваквиот вид на контрола, кој ја става во игра меморијата, може да биде интересен во самиот почеток од воведот во преведувањето. Тоа, од една страна, му овозможува на студентот да констатира дека учи, или дека може ефективно да научи нешто, и, од друга страна, на професорот да направи брза проверка уште во текот на првите часови дали студентите следат и како следат. Таа задача може ефективно да служи како дијагноза. Сметаме, сепак, дека ако таа задача се користи во рамките на континуирана сомативна евалуација тоа му овозможува на студентот да се мотивира, во смисла, ако има добра оцена, да стане свесен дека ако повторно ја сработи задачата ќе го зацврсти наученото, или ако има лоша оцена ќе стане свесен за потребата повторно да ја изработи задачата веќе реализирана на час.

ДОКУМЕНТ

Реченици извадени од текстови преведени и корегирани на час. На некои од тие реченици (текст) понекогаш може да се изврши модификација со цел попречишно да се истакнат проблемите.

КРИТЕРИУМИ НА ЕВАЛУАЦИЈА

Задачата се оценува со 15 бода. Се дава по еден бод за секој дел кој е правилно преведен, 0,5 кога има грешка која не влијае на основната структура, на пр. ортографска грешка. Бидејќи вежбата не е многу тешка, прагот на прифатливост е 9 бода.

ДОСИЕ НА СТУДЕНТОТ : упатства и критериуми

ПРИРОДА НА ДОКУМЕНТОТ : лексички и граматички структури што студентите веќе ги имаат сретнато во разни текстови работени на час.

УПАТСТВА ЗА РЕАЛИЗАЦИЈА И ЗА ФОРМАТА : индивидуална вежба во траење од 20 минути, без користење на извори за документирање ; да се преведат речениците запазувајќи го притоа редоследот.

КРИТЕРИУМИ НА ЕВАЛУАЦИЈА : по 1 бод кога преводот на структурата е сосема коректен ; прагот на прифатливост е утврден на 9 од вкупно 15 бода.

ДОСИЕ НА СТУДЕНТОТ : документ

1. Какво и да е твоето мислење, нема да го смени мојот став.
2. Се прашувам како не успеал да го фати авионот.
3. Можам лично да сведочам бидејќи ја видов со неколку нејзини колеги.
4. Те преколнувам, немој да си одиш.
5. Велеше дека се сретнал со пратеници од разни партии.
6. Подоцна ќе дојдат и претставниците на власта.
7. Ние, Европјаните, убедени сме дека е потребна солидарност меѓу сите земји.
8. Нејзината улога беше да поставува прашања.

9. Изјавите се покажаа како неосновани.
10. Ме праша колку и кои денови ќе сум била отсутна.
11. Еден од нив нѝ стави до знаење дека не се согласува со одлуката.
12. Колку повеќе го познавам, толку помалку го ценам.
13. Прво рече дека не знае кој е, потоа дека го познава од видување.
14. Во наредните педесет години, предвиден е пораст на населението за 3 %.
15. На полето на медицината направени се неверојатни откритија.

НОРМАТИВЕН ПРОИЗВОД

1. Qualunque sia il tuo parere, la mia posizione non cambiera'.
2. Mi chiedo come abbia fatto a perdere l'aereo.
3. Posso offrire una testimonianza diretta perche' l'ho vista con alcuni dei suoi colleghi.
4. Ti supplico, non andartene!
5. Diceva di aver incontrato parlamentari di vari partiti.
6. Piu' tardi verranno anche i rappresentanti del governo.
7. Noi, europei, siamo convinti della necessita' della solidarieta' fra tutti i paesi.
8. Il suo ruolo era quello di fare delle domande.
9. Queste dichiarazioni sono risultate prive di fondamento.
10. Mi ha chiesto quali e quanti giorni sarei stata assente.
11. Uno di loro ci ha fatto capire che non era d'accordo con questa decisione.
12. Quanto piu' lo conosco, tanto meno l'apprezzo.
13. Prima ha detto che non sapeva chi fosse, poi che lo conosceva di vista.
14. Per i prossimi cinquanta anni e' previsto un incremento della popolazione del 3%.
15. Nel campo della medicina sono state fatte incredibili scoperte.

Задачи за евалуација наменети за Средно ниво

Задача 1 : *Откријте ги проблематичните елементи (јазичните и вонјазичните елементи) за преведување во еден текст, групирајте ги по категории и предложете решение за нив.*

ЦЕЛИ НА УЧЕЊЕ

ЈАЗИЧНИ ЦЕЛИ : подобрување на знаењата и стекнување на рефлексии на ниво на правопис ; подобрување на знаењата и стекнување на рефлексии на лексичко ниво ; подобрување на знаењата и стекнување на рефлексии на граматичко ниво ; подобрување на знаењата и стекнување на рефлексии на ниво на составување на текст, подобрување на знаењата и стекнување на рефлексии на вонјазично ниво.

МЕТОДОЛОШКИ ЦЕЛИ : откривање на проблемите ; одбегнување на интерференции ; прилагодување кон примателот ; развивање на критичка способност.

ПРОФЕСИОНАЛНИ ЦЕЛИ : да се познаваат и да се знае да се користат традиционални извори за општо документирање ; да се потенцира подготвителната фаза.

ОБЈАСНУВАЊЕ НА ЗАДАЧАТА

ОПИС :

Се работи за тоа да се оцени, од една страна, способноста на студентот да ги открива проблемите и од друга страна, да ги решава проблемите. Задачата според тоа подразбира два вида операции : пронаоѓање на проблемите и решавање на проблемите. Првата операција во суштина е двојна бидејќи студентот треба да ги групира откриените проблеми по категории. Групирањето по категории сметаме дека е важна операција за оценување бидејќи токму фактот да може да се идентификува категоријата на еден проблем е тој што му овозможува на студентот, ако не го знае решението, да знае на кој начин да го реши проблемот. Односно, дали ќе преземе некакви истражувања и од кој вид ќе бидат тие. Така студентот не треба да реализира превод туку на некој начин да го подготви, иако е очигледно дека ќе треба да направи превод *a vista*.

Оваа задача може да се даде како домашна задача или да се работи на час под контрола на професорот. Можеби е подобро да се даде како домашна работа од две причини : од една страна, на ниво на Вовед студентот има с# уште потреба од време за размислување, тој с# уште нема брзи рефлексии како што е случај со повисокото ниво, односно на ниво на специјализација, од друга страна пак, сметаме дека задачите за евалуација не треба секогаш задолжително да бидат директно надгледувани.

ДИДАКТИЧКИ КОНТЕКСТ :

Кога на студентите им се дава задача за евалуација од ваков тип, тие треба веќе да имаат реализирано на час најмалку две ‘задачи за учење’ со кои се воведуваат во номенклатурата на користените категории и во паралелните операции : *Пронајдете ги во еден изворен текст и неговиот објавен превод разликите на ниво на јазични елементи* и *Пронајдете ги во изворен текст и неговиот објавен превод разликите на ниво на вонјазични елементи*. Бидејќи целта на овие две задачи за учење е да се активира свеста за постоење на разлики и на сличности меѓу италијанскиот и македонскиот јазик, како и промените на ниво на вонјазични елементи кои ги наметнува преминот од изворен текст во текст-цел, тие го подготвуваат студентот да ги открие проблемите на преводот.

ДОКУМЕНТ : Се работи за извадок од еден напис објавен во списанието *Tea* . Станува збор за интервју. Преводот на ваков вид документ е доста близок до изворната структура, а текстот е погоден за почетници затоа

што напорот што е потребен за преформулирање е помал отколку во други случаи.

КРИТЕРИМУИ НА ЕВАЛУАЦИЈА

Со оглед на нивото на учење, се чини реално да се смета дека задачата е целосно реализирана кога студентот успева да пронајде и реши 75% од проблемите, така што прагот на прифатливост може да биде утврден на 40% од 75%. Со оглед на тоа што има градација во тежината на одредени елементи и дека решението треба да има поголема вредност, може да се даде по 0,5 бода за откривање на проблемот, 0,5 кога проблемот е коректно класифициран, и 1 бод кога е коректно решен. Односно, по 2 бода вкупно за секој проблем. Пресметувањето се врши на следниот начин : во задачата беа откриени 41 проблем, 75% одговора на 30 проблеми, односно 60 бода (30 x 2 бода). Прагот на прифатливост е 40% од 82 бода, односно 34 бода. Вкупниот број на бодови може да биде резултат од собирањето на бодови кои се дадени за откриени проблеми но кои се на пр. лошо класифицирани и лошо решени, или за добро класифицирани проблеми но лошо решени и за проблеми лошо класифицирани но добро решени. Овде се работеше за тоа да се одредат објективни податоци со цел да се одреди прагот на прифатливост.

ДОСИЕ НА СТУДЕНТОТ: упатства и критериуми.

ВИД НА ДОКУМЕНТ : извадок од списанието *Tea*.

УПАТСТВА ЗА РЕАЛИЗАЦИЈА И ЗА ФОРМАТА НА ПРОИЗВОДОТ : Прочитајте го внимателно текстот, откријте ги јазичните елементи (употреба на големи букви, лексика, граматика, место на придавката/на прилогот, составот) и војазичните елементи кои не можат да бидат буквално преведени во текстот-цел и преведете ги истите. Употребете ја табелата. Еден ист елемент може да фигурира во две категории, на пр. еден глагол може да претставува лексички проблем (лажен пар, различен предлог или отсуство на предлог) и граматички проблем (време, начин, форма на негација, и др.).

ДОКУМЕНТ:

ПАЈТОНИ ВО СКОПЈЕ – ЗОШТО ДА НЕ ?

Сцената пред Соборниот храм “Свети Климент Охридски”, за време на скопските бадникарски свечености, кога со пајтон пристигнува стариот и потоа заминува новиот кум за многумина, за постари скопјани, значи враќање во минатото, кога пајтоните биле неизоставен дел од сликата на градот (бидејќи превозот со пајтоните во Скопје активно се одржувал до средината на педесеттите години на минатиот век, кога тие полека започнале да исчезнуваат од градските улици...). Значи и враќање во сеќавањата, потсетување на интимните, семејните или пошироко, општествените свечености, кои во тоа време не можеле да се замислат без пристигнување на нивните протагонисти со пајтони...

Писателот Данило Коцевски се потсетува : “Во старо Скопје, пајтонциите имале посебни станици каде што ги чекале своите патници и од каде што тргнувале. Едни од најстарите и најпознати такви станици се

наоѓале кај стариот Ат пазар во чаршијата, кај Лонца чешма (во близината на денешната поликлиника Бит-пазар, кај познатиот Јанчев ан, потоа кај Камениот мост итн.(...) И конзулите, кога одеа на некоја аудиенција секогаш облечени во фракони, со бели ракавици и високи лакирани чизми. До пајтонцијата седеше нивниот 'гаваз' (телохранител), убаво облечен во народна носија од неговата земја, со голема кубура во појасот, со сребрен гајтан префрлен преку вратот ”.

КАТЕГОРИИ

ИЗВОРЕН ТЕКСТ

ПРЕДЛОЖЕНО РЕШЕНИЕ

големи букви
лексика
граматика
место на придавката,
на прилогот
составување на текст
вонјазични елементи

КАКО СЕ ОДВИВАШЕ ИЗРАБОТКАТА НА ВЕЖБАТА ?

Однесување и прашања од страна на студентите за вежбата :

И покрај задачите за учење од таков вид, реализирани на час, каде што се бара откривање на разликите на ниво на јазични и вонјазични елементи, студентите имаат тешкотии да ги сфатат користените категории. Тоа, делумно, можеби се должи на фактот што на другите часови по преведување не се даваат таков вид на задачи, но и на нередовното следење на наставата. Само $\frac{1}{2}$ од студентите ја реализираа задачата.

Резултати :

Студентите открија многу мал број на проблеми. Од 30 проблеми, кои претставуваат 75% од вкупниот број на проблеми пресметани во нормативниот производ, беа откриени само 17 реални проблеми во најуспешно изработената задача. Тоа е резултат што го постигна една студентка која има добро ниво на познавање на јазикот-цел, која секогаш присуствува на часови. Таа откри 35 проблеми, од кои 17 се реални проблеми и само 13 од нив се правилно класифицирани и корегирани. Другите проблеми се во некои случаи добро класифицирани но решението е погрешно, друг пат се добро корегирани но лошо класифицирани.

Евалуација на задачата

а) Операции на задачата : одговараат сосема на нивото на наставата, и овозможуваат да се евалуираат посочените цели на учење. проблемот значи

не е во видот на операциите туку на тоа колку пати тие треба да се реализираат во една иста задача.

б) Документ: вистинскиот проблем се чини дека се должи на должината на вежбата, видот на текстот не претставува проблем.

в) Упатства за реализација и за формата на производот :

Ова искуство нè наведува на ревидирање на нашите очекувања од студентите. Се покажа дека е неопходно да се редуцира текстот, не видот на операции туку нивниот број. Односно, да се бара од студентите не да ги откриваат сите проблеми во текстот туку одредени проблеми, и на пр. да се прецизира нивниот број, или вкупниот, или по категории.

Кај нормативниот производ се јавија одредени тешкотии бидејќи тешко е за превод да се направи ригиден нормативен производ.

г) Критериуми на евалуација : Вредностите дадени за секоја операција нè се чинат коректни, проблемот во задачата не се должи на критериумите. Но, би можело да се предвиди поголема вредност за одредени категории кои на студентите им се потешки за откривање во споредба со други.

Задача 2 : Пронајдете ги грешките во преводот, класифицирајте ги и коригирајте ги.

ЦЕЛИ НА УЧЕЊЕ

МЕТОДОЛОШКИ ЦЕЛИ : усвојување на стратегии за преформулирање на читлив начин на информацијата од изворниот текст со редуцирани јазични средства ; одбегнување на интерференции ; прилагодување кон примателот на преводот ; развивање на критички дух.

ЈАЗИЧНИ ЦЕЛИ : подобрување на познавањата во правописот ; подобрување на познавањата и стекнување на рефлексии на лексичко ниво ; подобрување на познавањата и стекнување на рефлексии на граматичко ниво ; подобрување на познавањата и стекнување на рефлексии на ниво на составување на текст, подобрување на познавањата и стекнување на рефлексии на вонјазично ниво.

ПРОФЕСИОНАЛНИ ЦЕЛИ : Проверка на превод.

ОБЈАСНУВАЊЕ НА ЗАДАЧАТА

ОПИС :

Се работи за тоа да се оцени способноста на студентите да пронаоѓаат грешки во погрешен превод, да ги класифицираат и да ги коригираат. Задачата всушност се состои од 3 различни операции и секоја од нив има своја цел на оценување : евалуација на способноста за откривање на грешки, евалуација на способноста за класифицирање и евалуација на способноста за нивно корегирање. Така, истата вежба во рамките на учењето и на формативната евалуација, би требало да биде предложена во три наврати, односно една задача за една операција. Но, овде станува збор за сомативна евалуација, значи важно е една иста задача да опфати максимум цели на учење со цел

евалуацијата да биде што е можно побогата, да добие што е можно поголем број на индикатори.

Во поглед на упатствата, а особено на номенклатурата предложена за класифицирање на грешките (правопис, лексика, граматика, состав, вонјазично ниво), сметаме, од повеќе причини, дека треба да се објасни *вонјазичното ниво*. Од една страна, бидејќи оваа задача за евалуација е задолжителна и според тоа треба да бидеме сигурни дека сите студенти разбираат за што станува збор, дури и оние кои не ја следат редовно наставата, бидејќи во текот на претходните корекции имаме констатирано дека терминот *вонјазичен* не е секогаш добро сфатен.

ПЕДАГОШКИ КОНТЕКСТ :

Студентите имаат одредено искуство со ваков вид на задачи, подготвени се на нив благодарение на задачите за учење.

ДОКУМЕНТ :

Задачата опфаќа два документа : *оригинална верзија* и *погрешен превод*.

Станува збор за текст кој веќе е работен на час. Тој содржи јазични и вонјазични проблеми кои одговараат на нивото. Овој текст е адаптиран за да ја олесни работата на студентите и за да не ги оддалечи од она што се очекува од нив.

Станува збор за превод изработен од еден студент. Всушност, преводот, онака како што е предложен, е резултат на преработка. Откако констатиравме дека одредени грешки се повторуваат, нè се чинеше за сходно нив да ги отстраниме со цел да се избегне студентот да оди во други насоки. Од друга страна пак, се одлучивме исто така да преработиме одредени делови од преводот онаму каде што преформулирањето премногу се оддалечуваше од изворниот текст. Всушност, кога се на пониско ниво, студентите тежнеат да останат блиску до изворната формација и, иако една од целите на наставата е тие да станат свесни за тоа тежнење и да се ослободат од него, нивните производи остануваат најчесто доста блиску до структурата и до редоследот во изворниот текст, што од друга страна не значи дека е невозможно онаму каде што има сличности. Така, за да ја упростиме задачата и пред сè добро да ги посочиме операциите кои се предмет на оваа задача за евалуација извршивме неколку интервенции на погрешниот превод.

Погрешен превод

“ E' terribile quando si pensera' che oggi i bambini, per difendersi delle violenze che molto spesso gli subiscono. Hanno necessita' di rivolgere per aiuto al amico telefonico come che e' quello delle nuove organizzazioni non governative cosiddette *telefono rosa* e *telefono blu*. Essi organizzazioni, dividendo i sessi con i colori rosso e blu, si sono formati con l'aiuto dei genitori

che sono raccolti per aiutare ai molti bambini disfortunati i quali sono costretti di difendersi delle violenze fisiche e psicologiche provocate dai adulti. Molto spesso succede che i stessi genitori maltrattano i suoi figli. Alcuni li legano sul letto e li torturano per una pura soddisfazione di vederli come soffrono, o li battono perche' con il loro pianto li disturbano. Ci sono anche bambini denutriziati dal tale punto che non hanno forza di essere a piedi, e non parliamo di quei piccoli che sono venduti per pochi soldi o si mandano alle strade per fare la carita' o sono costretti di rubare e se non portano a casa soldi vengono picchiati. ”

КРИТЕРИУМИ НА ЕВАЛУАЦИЈА :

Во врска со критериумите на евалуација постапивме на следниот начин : со оглед на нивото на настава и тежината на операциите на задачата, сметаме дека највисоката оценка треба да се даде ако 75% од задачата е коректно реализирана, односно 75% од грешките откриени, групирани и корегирани. Прагот на прифатливост е утврден на бројот бодови кои одговараат на половина од 75% од коректно реализираната задача. Бројот на бодови за откривање на 1 грешка изнесува 0,5 бода, коректно групирање 0,5 бода и коректно корегирање 1 бод (сметавме дека е правилно да дадеме поголема вредност за корегирање на грешките). Бидејќи вкупниот број на грешки изнесува 29×2 бода односно 58 бода кои одговараат на 100% од коректно реализираната задача. Највисоката оценка одговара на 75% од 58 бодови, односно 43,50 бодови, а прагот на прифатливост одговара на 50% од 43,50 бодови, односно 21,75 бодови. Постојат и повеќе степени на реализација на задачата според следнава формула : само откривање на грешките : $29 \times 0,5 = 14,5$ бода, $75\% = 10,8$ бода. Прагот на прифатливост одговара на 5,4 бодови. Само откривање и класифицирање : $29 \times 1 = 29$ бода, $75\% = 21,75$. Прагот на прифатливост одговара на 10,8 бодови. Откривање, класифицирање и коригирање : $29 \times 2 = 58$ бодови, $75\% = 43,50$. Прагот на прифатливост одговара на 21,75 бодови.

УПАТСТВА ЗА РЕАЛИЗАЦИЈА И ЗА ФОРМАТА :

- Индивидуална вежба која треба да се реализира за време од 1 час и 30 минути. Дозволено користење на извори на документација.
- Внесете ги, почитувајќи го редоследот по кој се јавуваат во текстот, грешките во преведениот текст и нивните решенија во табелата на наредната страна.
- Грешките кои се однесуваат на категоријата ‘типологија’ треба да се посочат само еднаш дури и ако се повторуваат.

КРИТЕРИУМИ НА ЕВАЛУАЦИЈА И ОЦЕНУВАЊЕ :

- ▶ 1 откриена грешка : 0,5 бод
- ▶ 1 коректно откриена и класифицирана грешка : 1 бод
- ▶ 1 откриена грешка, правилно класифицирана и корегирана : 2 бода
- ▶ прагот на прифатливост е утврден на бројот бодови кои одговараат на

половина од 75% од коректно реализираната задача, односно 21,75 бодови.

КАТЕГОРИИ	ГРЕШКИ	ПРЕДЛОЖЕНИ РЕШЕНИЈА
правопис		
лексика		
граматика		
состав		
вонјазични елементи		

ОПЕРАЦИИ НА ЗАДАЧАТА : групирањето на грешки по категории се покажа тешка операција за студентите. Сметаме дека тоа се должи на недостаток на навика со оглед на тоа што ваков тип на вежби ретко се прават за време на часови по превод. Сепак сметаме дека таа способност треба да се негува. Заклучокот е значи да не се исклучува операцијата на групирање на грешки туку подобро да се подготват студентите.

ДОКУМЕНТ:

Би требало уште повеќе да се манипулира погрешниот превод со цел да се олесни текстот. Може на пр. да се отстранат грешките кои се повторуваат .

Оваа задача нуди повеќе можности бидејќи може да се користи за различни нивоа во наставата со различни нивоа на тежина. Може, на пр., да не се дава вкупниот број на грешки, или да се даде вкупниот број на грешки, да се даде бројот на грешки по категории, или да се бара само една грешка по категорија.

Задачи за евалуација за Напредно ниво

Задача 1 - *Пронајдете ги во текстот оние сегменти за кои сметате дека претставуваат проблем при преведување (термини од стручната терминологија) и предложете решение посочувајќи ги притоа постапката и процесот што сте го следеле.*

ЈАЗИЧНИ ЦЕЛИ : подобрување на знаењата и стекнување на рефлексии на ниво на правопис ; подобрување на знаењата и стекнување на рефлексии на лексичко ниво ; подобрување на знаењата и стекнување на рефлексии на граматичко ниво ; подобрување на знаењата и стекнување на рефлексии на ниво на состав, подобрување на знаењата и стекнување на рефлексии на вонјазично ниво.

МЕТОДОЛОШКИ ЦЕЛИ : внимателно да се прочита текстот за да се открие информативната содржина на текстот ; да се откријат проблемите ; да се применат стратегии за преформулирање на разбирлив начин на информацијата од изворниот текст ; одбегнување на интерференции ; прилагодување кон примателот.

ПРОФЕСИОНАЛНИ ЦЕЛИ : да се знае да се користат основните информатички помагала ; да се знае да се користат традиционални извори за општо документирање ; да се знае да се користат информатичките извори за општо документирање ; да се знае да се користат традиционалните извори за специјализирано документирање ; да се знае да се користат информатичките извори за специјализирано документирање ; да се оцени потребата од документирање ; да се применат стратегии за општо документирање ; да се применат стратегии за специјализирано документирање ; да се реализира вистински и целосен превод ; да се провери преводот.

ТЕКСТОВНИ ЦЕЛИ : да се откријат и решат проблемите при преведување на текст кој содржи специјализирана терминологија.

ОБЈАСНУВАЊЕ НА ЗАДАЧАТА

ОПИС :

Се работи за задача за преведување на текст кој содржи специјализирана терминологија. За преведување на текстот се дава 1 час и 30 мин. Иако се работи за таков вид на текст, за преведувањето не се потребни обемни третинолошки истражувања но потребни се брзи рефлексии за да се оцени потребата од документирање и од прилагодување на текстот кон италијанскиот примател.

ДИДАКТИЧКИ КОНТЕКСТ :

Пред да им се даде на студентите да работат задачи чијашто поддршка е текст со специјализирана терминологија, тие треба претходно да имале веќе сработено барем неколку задачи од таков тип.

ДОКУМЕНТ:

Документот е извадок од материјал користен на еден семинар на тема *Борба против транснационалниот криминал*.

КРИТЕРИУМИ НА ЕВАЛУАЦИЈА :

Критериумите, категориите на грешки и нивните вредности се објаснети во скалата за евалуација. За пресметување на вредноста на изворниот текст (бројот на бодови од кои ќе се одземе бројот на бодови дадени за грешките) се откриваат во текстот проблемите по категорија, потоа секој проблем се множи со вредноста доделена за секоја категорија. Потоа се собираат бодовите кои одговараат на секоја категорија. Категориите грешки што се земаат во предвид и нивната вредност се следните : погрешна калка од изворниот текст (2 бода), состав (2 бода), лексика (1 бод), правопис и граматика (0,5 бода), форма (0,5 бода).

- Резултати од откривањето на проблеми и пресметување на бодовите : калка 1 x 2 бода = 2 бода ; состав : 10 x 2 бода = 20 бода ; лексика : 12

х 1 бод = 12 бода ; правопис : 14 х 0,5 бода = 7 бода ; форма : 2 х 0,5 бода = 1 бод. Вкупно : 42 бода.

- Пресметување на оценката на секој превод : за да се добие оценка за секој превод доволно е да се одземе од 42-та бода, кои одговараат на вкупната вредност на текстот, бројот на негативни бодови добиени со множење на грешките со нивната вредност по категорија. Ако е потребно, се додаваат наградни бодови за посебно добри решенија.

Категориите и нивната вредност се прикажани во долната табела :

2 бода	КАЛКА
1 бода	СОСТАВ
1 бода	ЛЕКСИКА
0,5 бода	ПРАВОПИС
0,5 бода	ФОРМА НА ТЕКСТ

ДОКУМЕНТ :

Борба против транснационалниот криминал

Државите членки чии домашни закони бараат вклученост на организирана криминална група за кривичните дела востановени во согласност со параграф 1 (а) на овој член, гарантираат дека нивните домашни закони ги опфаќаат сите видови сериозен криминал во кој се инволвирани организирани криминални групи.

Државите членки се обврзуваат да ја зајакнат финансиската и материјалната помош во поддршка на напорите на земјите во развој за поефикасна борба против транснационалниот организиран криминал. Тие, исто така, ќе обезбедуваат техничка помош за земјите во развој и земјите со економии во транзиција за тие да можат да ја имплементираат Конвенцијата на Обединетите нации.

Секоја држава членка ќе го информира Генералниот секретар на Обединетите нации за името и адресата на органот или органите што ќе можат да им помогнат на други држави членки во развивање мерки за спречување на транснационален организиран криминал.

Државите членки, кога е потребно, ќе соработуваат една со друга и со релевантни меѓународни и регионални организации во промовирање и развивање на мерките содржани во овој член. Тоа вклучува учество во меѓународни проекти кои имаат за цел превенција на транснационален организиран криминал, на пример, со ублажување на околностите каде дадени социјално маргинализирани групи се повредени од делувањето на транснационален организиран криминал.

Наместо заклучок ќе го цитираме францускиот педагог и дидкатичар Лисје кој вели: (...) Дидактичката евалуација не може да биде едноставен збир на резултати наменети за пенализирање на наученото. (...) Во таа смисла, се покажува дека е неопходна поголема прецизност во уврдувањето на целите, во изработката на инструментите за мерење на знаењето, во изборот на корек-

тивните интервенции и во постапките на оценување и на давање на резултатите од учењето. За тоа да се постигне, важно е да се интегрира постапката на евалуација со постапката на учење (настава), во случај на формативна евалуација, и да се обезбеди поврзаност меѓу целите на учење на програмата и сомативната евалуација." (Lussier, 1992: 38)³

Користена литература:

BONNIOL, J. J. – VIAL, M. : *Les modèles de l'évaluation*, De Boeck, Bruxelles, 1997.

DÉJEAN LE FÉAL, K. : " Pédagogie raisonnée de la traduction ", *Meta*, 38/2, 1993, pp. 155-197.

DELISLE, J. : *La traduction raisonnée*, Presses de l'Université d'Ottawa, Ottawa, 1993.

GOUADEC, D. : " Comprendre, évaluer, prévenir ", *TTR* II. 2, 1989 : *L'erreur en traduction*, pp. 35-54.

LAVAUULT, E. : *Fonctions de la traduction en didactique des langues*, Didier Edition, Paris, 1985.

OSIMO, B. : *Propedeutica della traduzione. Corso introduttivo con tavole sinottiche*, Hoepli, Milano, 2001.

PIÉRON, H. : *Examens et docimologie*, 21 éd., Paris, Presses Universitaires de France, 1969.

VERTECCHI, B. : *Manuale della valutazione. Analisi degli apprendimenti*, Editori riuniti, Roma, 1988.

VIAL, M. : " Classer les tâches : un complexe entre évaluation et didactique ", *En Question*, 6, 1996, pp. 1-88.

VIAL, M. *Instrumenter l'auto-évaluation. Contribution à la pensée complexe des faits d'éducation*. Thèse de doctorat. Université de Provence. U.F.R. Psychologie et Sciences de l'Éducation (1991 : 37).

WADDINGTON, Ch. : *Estudio comparativo de diferentes métodos de evaluación de traducción general (inglés-español)*, Universidad Pontificia de Comillas, 2000.

³ "L'évaluation pédagogique ne peut donc pas être un simple cumul de résultats scolaires destinés à sanctionner des apprentissages. (...) En ce sens, une plus grande rigueur dans les intentions d'évaluation, dans l'élaboration des instruments de mesure, dans le choix des interventions correctives et dans les procédures de notation et de consignation des résultats des apprentissages s'avère nécessaire. Somme toute, l'évaluation doit être un reflet fidèle des apprentissages. Pour ce faire, il importe d'intégrer la démarche d'évaluation à la démarche d'enseignement/apprentissage lorsqu'il s'agit d'évaluation formative et d'assurer la cohérence entre les objectifs d'apprentissage du programme et l'évaluation sommative.", D. Lussier : *Évaluer les apprentissages dans une approche communicative*, Hachette, Paris, 1992, 38.

Анжела Николовска

**СТРАТЕГИИТЕ ЗА ПРЕЗЕНТИРАЊЕ ВОКАБУЛАР
И НИВНОТО ВЛИЈАНИЕ ВРЗ СТРАТЕГИИТЕ
ЗА УСВОЈУВАЊЕ ВОКАБУЛАР ПРИ ИЗУЧУВАЊЕ
НА АНГЛИСКИОТ КАКО СТРАНСКИ ЈАЗИК
ВО Р.МАКЕДОНИЈА**

1. Вовед: мотивација и контекст на истражувањето

Во текот на нашето повеќегодишно искуство како наставник по англиски јазик се соочувавме со фактот дека некои ученици се поуспешни од други во процесот на учење на англискиот јазик. Нашиот интерес во оваа смисла беше насочен особено кон усвојувањето на вокабуларот со оглед на улогата на вокабуларот како компонента при усвојување на јазикот.

Истражувањето презентирано во овој труд е дел од една комплексна студија која покрај индивидуалните фактори кои ја определуваат успешноста на учениците при усвојување на вокабуларот, ја проучува и примената на стратегиите за презентирање вокабулар (СПВ) во основното, средното и високото образование во Р.Македонија како и влијанието на стратегиите за презентирање врз стратегиите за усвојување вокабулар (СУВ).

Овој труд има за цел да утврди:

а) дали постои разлика меѓу нивото на примена на стратегиите за презентирање вокабулар во основното, средното и високото образование во Р.Македонија;

б) дали стратегиите за презентирање вокабулар влијаат врз изборот на стратегиите за усвојување вокабулар

Истражувањето беше реализирано со анкетирање на учениците од десет основни и десет средни училишта во Р. Македонија како и на студентите од пет студиски групи при Универзитетот "Св. Кирил и Методиј" во Скопје во текот на април и мај 2004 г.

Со анкетата беа опфатени вкупно 709 испитаници, од кои 292 (41,18 %) беа од основното образование, 311 (43,87 %) од средното образование, а 106 испитаници беа студенти од додипломски студии (14,95 %).

Прашалникот беше дизајниран врз основа на консултираната литература и личното искуство на авторот како ученик, наставник и ментор.

45 - те стратегии за усвојување вокабулар опфатени со прашалникот припаѓаат на една од петте групи: социјални (имплицираат интеракција со друго лице); мемориски (служат за трансформирање на информациите за да се запомнат); когнитивни (со нив се анализира и обработува материјалот за да се совлада); метакогнитивни (стратегии за следење и насочување на процесот на учење) и компензациски стратегии (го компензираат недостатокот од знаење за да се овозможи комуникацијата).

Освен исказите кои се однесуваат на примената на СУВ, прашалникот содржи и 30 искази со кои се опишуваат стратегиите за презентирање вокабулар, вежбање и повторување на вокабуларот кои најчесто ги применуваат наставниците по англиски јазик. Со заокружување на еден од понудените одговори: “никогаш“, “многу ретко“, “понекогаш“, “многу често” и “секогаш“ испитаниците имаат можност да означат колку често нивниот наставник ја применува споменатата стратегија. При обработката на податоците одговорите на испитаниците беа нумерички кодирани на следниов начин: никогаш - 1, многу ретко - 2, понекогаш - 3, многу често - 4 и секогаш - 5. Со пресметување на средната вредност на одговорите беа определени три нивоа на примена:

- а) ниско (средна вредност од 1,00 до 2,49)
- б) средно (средна вредност од 2,50 до 3,49)
- в) високо (средна вредност од 3,50 до 5,00)

Следува преглед на стратегиите за презентирање вокабулар опфатени со истражувањето онака како што беа формулирани во прашалникот.

Стратегии за презентирање вокабулар (СПВ) опфатени со истражувањето

СПВ1. Наставничката ни помага да се сетиме на зборот со помош на првата буква.

СПВ2. Наставничката ни вели зборовите да ги групираме според значењето.

СПВ3. Наставничката не советува неколку пати да го изговориме новиот збор.

СПВ4. Наставничката ни кажува како дома полесно да ги запомниме новите зборови.

СПВ5. Наставничката ни дава примери на новиот збор во реченица.

СПВ6. Наставничката бара од нас да го употребиме новиот збор во реченица.

СПВ7. Наставничката ги пишува новите зборови на табла.

СПВ8. Наставничката ни вели редовно да ги повторуваме новите зборови.

СПВ9. Наставничката покажува предмети и ни кажува како се викаат на англиски.

СПВ10. Наставничката ни вели да си замислиме слика за новиот збор.

СПВ11. Наставничката ни покажува слика, а ние треба да го кажеме англискиот збор.

СПВ12. Наставничката ни вели новите зборови да ги пишуваме по неколку пати за да ги запомниме.

СПВ13. Наставничката ни ги објаснува новите зборови на македонски.

СПВ14. Наставничката го црта значењето на зборот на табла.

СПВ15. Наставничката ни го кажува зборот на македонски, а ние треба да го преведеме на англиски.

СПВ16. Наставничката ни вели сами да го провериме значењето на зборот во речник.

СПВ17. Наставничката го објаснува значењето на новиот збор на англиски.

СПВ18. Наставничката ни вели да ги запишуваме новите зборови додека гледаме филмови на телевизија.

СПВ19. Кога не можеме да се сетиме на некој збор, наставничката не потсетува каде тој се наоѓа во учебникот.

СПВ20. Наставничката ни вели да ги запишуваме новите зборови додека читаме текстови за разонода.

СПВ21. Наставничката ни вели да обрнеме внимание на сличноста по звук и значење меѓу англиските и македонските зборови.

СПВ22. Наставничката ги поврзува новите зборови со оние кои веќе сме ги учеле.

СПВ23. Наставничката ни вели да ги подвлечеме новите зборови во текстот.

СПВ24. Зборовите кои ги учиме ги повторуваме на следните часови.

СПВ25. Наставничката го кажува англискиот збор и бара од нас да дадеме превод на македонски.

СПВ26. Наставничката бара од нас зборовите да ги пишуваме во посебна тетратка.

СПВ27. За да ни го објасни значењето на новите зборови, наставничката ни покажува слики.

СПВ28. Наставничката ни ги објаснува новите зборови со мимики и гестови.

СПВ29. а) Наставничката бара од нас да ги научиме зборовите кои сме ги погрешиле на тестот по англиски (варијанта за испитаниците од основно и средно образование).

б) Кога ни го објаснува значењето, професорката ни укажува на составните делови на зборот (варијанта за испитаниците од додипломски студии).

СПВ 30. Наставничката ни вели да го погодиме значењето на новиот збор по смисла.

Стратегијата бр. 29а: “Наставничката бара од нас да ги научиме зборовите кои сме ги погрешиле на тестот по англиски” во верзијата наменета за студенти беше заменета со следнава стратегија: “Кога ни го објаснува значењето, професорката ни укажува на составните делови на зборот“ (29б). Оваа замена беше направена затоа што сметавме дека СПВ 29а не е релевантна во контекст на високото образование едноставно затоа што редовното тесирање заради проверка на знаењето овде не е практика. Како стратегија покарактеристична за високото образование го земавме делењето на зборовите на составни делови.

Податоците добиени со анкетањето беа статистички обработени со компјутерските програми SPSS (Statistical Programme for Social Sciences) for Windows и STATISTICA.

Со цел да се утврди дали постои статистички значајна поврзаност на примената на СПВ со степенот на образование односно возраста на учениците како и дали постои поврзаност на СПВ со СУВ беше пресметан χ^2 (Pearson Chi – square) кај определен број стратегии.

2. Анализа на резултатите

2.1. Анализа на нивото на примена на СПВ во основното, средното и високото образование (истражувачко прашање 1)

Во врска со првото истражувачко прашање (дали постои разлика меѓу нивото на примена на стратегиите за презентирање вокабулар во основното, средното и високото образование), а врз основа на анализата на одговорите на испитаниците, ќе го презентираме прегледот на средните вредности на примената на секоја од стратегиите за презентирање вокабулар во основното, средното и високото образование (табела бр. 1).

Табела бр. 1. Средни вредности на употребата на СПВ во основното, средното и високото образование.

СПВ	СТЕПЕН НА ОБРАЗОВАНИЕ		
	Основно	Средно	Високо
СПВ1	3,32	2,87	2,72
СПВ2	3,29	2,88	2,75
СПВ3	3,40	3,11	2,62
СПВ4	3,98	3,48	3
СПВ5	4,25	4,05	4,13
СПВ6	3,81	3,47	3,84
СПВ7	4,77	4,19	4,23
СПВ8	4,42	3,78	3,59
СПВ9	3,73	2,78	2,71
СПВ10	2,89	2,53	2,33
СПВ11	2,57	1,86	2,14
СПВ12	3,75	2,92	2,79
СПВ13	4,38	4,24	3,90
СПВ14	2,42	2,10	1,97
СПВ15	3,66	2,82	3,32
СПВ16	2,96	2,73	2,78
СПВ17	4,22	4,17	4,23
СПВ18	1,95	1,77	2,26
СПВ19	3,21	2,95	3,19
СПВ20	3	2,55	2,89
СПВ21	3,66	3	2,89
СПВ22	3,74	3,58	3,73
СПВ23	4,17	3,97	4,10
СПВ24	4,11	3,33	3,28
СПВ25	3,78	3,11	3,73
СПВ26	2,97	2,18	2,58
СПВ27	2,49	1,96	1,89
СПВ28	2,33	1,93	2,20
СПВ29	3,95	3,21	3
СПВ30	3,11	2,95	2,86

Анализата на резултатите укажува на одредени сличности и разлики во нивото на примена на стратегиите за презентирање вокабулар од страна на наставниците во основното, средното и високото образование.

Од 30 - те стратегии кои ги опфативме со истражувањето, следниве имаат ниско ниво на примена на сите три степен на образование односно многу ретко или речиси воопшто не се применуваат:

- СПВ 14 (наст. го црта значењето на зборот на табла)
- СПВ 18 (наст. ни вели да ги запишуваме новите зборови додека читаме текстови за разонода)
- СПВ 27 (за да ни го објасни значењето на новите зборови, наст. ни покажува слики)
- СПВ 28 (наст. ги објаснува новите зборови со мимики и гестови)

Наставниците од основното образование почесто од оние во средното односно високото образование:

- ги советуваат учениците неколку пати да го изговорат новиот збор (СПВ3) (иако примењата на сите три степен е на средно ниво, статистички значајна поврзаност со степенот на образование е докажана со χ^2 ($\chi^2 = 99,716$, $df = 10$, $p = 0,00000$) односно стратегијата има високо ниво на примена кај 53,8 % од наставниците од основното образование, 42,8 % од средното и 25,5 % од високото;

- им кажуваат на учениците како дома полесно да ги запомнат новите зборови (СПВ 4) (основно - 3, 98, средно - 3, 48, високо - 3,00); статистички значајна поврзаност со степенот на образование е докажана со χ^2 ($\chi^2 = 111,273$, $df = 10$, $p = 0,00000$). Процентот на наставниците од основното образование кои многу често ја применуваат изнесува 67,8 %, додека процентот во средното образование е помал (51,1 %), а најмал е во високото образование (32,1%);

- ги пишуваат новите зборови на таблата (СПВ7) (основно - 4,77; средно - 4,19; високо - 4,23);

- им велат на учениците редовно да ги повторуваат новите зборови (СПВ 8) ($\chi^2 = 121,303$, $df = 10$, $p = 0,00000$), (основно - 4, 42, средно - 3, 78, високо - 3, 59). Процентот на наставниците во основното образование кај кои стратегијата има високо ниво на примена изнесува дури 81,5 %, во средното - 60,8 %, а во високото - 50 %;

- им покажуваат предмети и им кажуваат како се викаат на англиски (СПВ 9) (основно - 3,73; средно - 2,78; високо - 2,71);

- покажуваат слика и бараат од учениците да го кажат англискиот збор (СПВ11) ($\chi^2 = 159,911$, $df = 10$, $p = 0,00000$). Во основното образование оваа стратегија е на средно ниво на употреба (2,57), а во средното и високото - нивото на примена е ниско (1,86 и 2,14).

Високо ниво на употреба може да се констатира само кај 18,2 % од наставниците од основното образование и 12 % од наставниците од средното и високото образование;

- им велат на учениците новите зборови да ги пишуваат по неколку пати за да ги запомнат (СПВ 12) ($\chi^2 = 142,294$, $df = 10$, $p = 0,00000$). Високо ниво на примена се среќава кај 58 % од наставниците во основното образование, 33,8 % од наставниците во средното образование и 21,7 % од наставниците на факултет;

- кога испрашуваат го кажуваат зборот на македонски за учениците да го преведат на англиски (СПВ 15) ($\chi^2 = 151,203$, $df = 10$, $p = 0,00000$). (основно - 3,66, средното - 2,82 и високо - 3,32). Употребата е на високо ниво кај 52,7 % од наставниците од основното образование, 28,9 % од средното и 35,8 од високото образование;

- им велат на учениците сами да го проверат значењето на зборот во речник (СПВ 16) (основно - 2,96; средно - 2,73; високо - 2,78);

- им велат на учениците да обрнат внимание на сличноста по звук и значење меѓу англиските и македонските зборови (СПВ 21) (основно - 3,66; средно - 3,01; високо - 2,89);

- ги повторуваат зборовите на следните часови (СПВ 24) (основно - 4,11; средно - 3,33; високо - 3,28).

- бараат од учениците зборовите да ги пишуваат во посебна тетратка (СПВ 26) ($\chi^2 = 120,154$, $df = 10$, $p = 0,00000$). Високо ниво на примена има кај наставниците во основното образование (40,1 %), а помала во средното (19%) и високото (19,8%).

Наставниците од основното и високото образование почесто од оние во средното:

- бараат од учениците да го употребат новиот збор во реченица (СПВ 6) (основно - 3,81; средно - 3,47; високо - 3,84);

- кажуваат англиски збор и бараат превод на македонски (СПВ 25) (основно - 3,78; средно - 3,11; високо - 3,73);

Следниве стратегии имаат идентично ниво на примена на трите степенa на образование:

- СПВ 19 (кога не можеме да се сетиме на некој збор, наст. не потсетува каде тој се наоѓа во учебникот) (средно ниво);

- СПВ 22 (наст. ги поврзува новите зборови со оние кои веќе сме ги учеле) (високо ниво);

- СПВ 23 (наст. ни вели да ги подвлечеме новите зборови во текстот) (високо ниво)

Интересно е дека стратегијата СПВ 13 (наст. ни ги објаснува новите зборови на македонски) има високо ниво на примена на сите три степенa на образование (средната вредност во основното образование изнесува 4,38, во средното - 4,24, а во високото - 3,90) иако заради

повисокото ниво на знаење на учениците во средното и високото образование би очекувале наставниците поретко да даваат објаснувања на македонски.

Во следниот дел застапеноста на СПВ ќе ја разгледаме од аспект на корелацијата со соодветните СУВ.

2.2. Анализа на влијанието на СПВ врз изборот на СУВ (истражувачко прашање 2)

Со цел да испитаме дали СУВ се применуваат под влијание на СПВ односно дали постои поврзаност меѓу стратегиите на презентирање и стратегиите на усвојување вокабулар направивме анализа на релациите меѓу дваесет и една од вкупно триесетте СПВ со соодветните СУВ. Беа избрани оние стратегии на презентирање кај кои можеше да се направи паралела со некоја од стратегиите за усвојување вокабулар. На пример, за корелација со СПВ3 (наст. не советува неколку пати да го изговориме новиот збор) најсоодветна е В3¹ (повторување на глас). Доколку на одредена СПВ соодветствуваа неколку СУВ за анализа беа одбрани оние кај кои паралелата беше најочигледна. Анализираме вкупно 25 релации.

Следува листата на релациите СПВ - СУВ врз кои е заснована анализата:

Релации СПВ-СУВ

СПВ

СУВ

СПВ2

(наст. вели да се групираат зборовите по значење)

Б5 (групирање по смисла)

СПВ3

(наст. вели да повторуваме на глас)

В3 (повторување на глас)

¹ СУВ во прашалникот се поделени на пет групи: А - социјални, Б - мемориски, В - когнитивни, Г - метакогнитивни и Д - компензациски

СПВ5
зборови)
(наст. дава пример во реченица)

В7 (составување реченици со новите

СПВ6
(бара од нас да го
употребиме новиот збор во реченица)

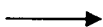

В7

СПВ8
повторувањето)
(вели редовно да ги повторуваме зборовите)

Г1 (планирање на учењето и

СПВ10
на значењето)
(вели да замислиме слика за новиот збор)

Б2 (сликовно претставување

СПВ11
(покажува слика - го
кажуваме зборот)

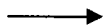
Б2

СПВ12
по неколку пати)
(вели зборовите да ги пишуваме по неколку
пати за да ги запомниме)

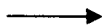
В2 (пишување на зборовите

СПВ14
(го црта значењето на
прикази)
зборот на табла)

а) Б2
б) Б4 (користење графички

СПВ15
покривање на преводот)
(го кажува зборот на макед. - ние преведуваме)

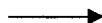
Б10 (повторување со

СПВ17
речник)
(го објаснува значењето на англ.)

В17 (користење еднојазичен

Б3 (помнење на зборовите со
синоними/антоними)

СПВ18
(вели да запишуваме зборови додека гледаме филмови)

В8 (учење од ТВ)

СПВ20
англиски)
(вели да ги запиш. новите зборови додека
читаме за разонода)
зборови од текст)

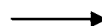
а) В5 (читање литература на

б) Г5 (самоиницијативно учење

СПВ21
во македонскиот)
(вели да внимаваме. на сличноста по звук
и значење меѓу англ. и мак.)

В14 (барање сродни зборови

СПВ23
зборови)
(вели да ги подвлечеме новите
зборови)

В11 (подвлекување на новите

СПВ25
превод),
(го кажува англ. збор и од нас бара превод)

а) Б7 (учење од картички со

б) Б10

СПВ26
во посебна тетратка)
(бара зборовите да ги пишуваме во посебна
тетратка)

В1 (пишување на зборовите

СПВ27

(за да го објасни значењето
- покажува слики)

Б2

СПВ28

(ги објаснува зборовите
со мимики и гестови)

Д1(користење мимики и гестови)

СПВ29

а) (бара да ги научиме грешките од тестот)

Г4 (самотестирање)

б) (ни укажува на составните делови на збор.)

В10 (делење на зборот
на составни делови)

СПВ30

(ни вели да го погодиме значењето на збор.

Д3

(погодување на
значењето од контекст)

по смисла)

Поврзаноста меѓу одредена СПВ и соодветната СУВ беше испитана со χ^2 - статистика.

Подолу табеларно се прикажани резултатите од тестовите на зависност односно поврзаност меѓу СПВ и СУВ во основното, средното и високото образование.

Табела бр. 2 Преглед на релациите СПВ - СУВ од аспект на тоа дали се зависни или независни.

РЕЛАЦИЈА	СТЕПЕН НА ОБРАЗОВАНИЕ		
	Основно	Средно	Високо
Б5 – СПВ2	Зависност	Зависност	Зависност
В3-СПВ3	Зависност	Зависност	Независност
В7-СПВ5	Независност	Независност	Независност
В7-СПВ6	Зависност	Зависност	Независност
Г1-СПВ8	Зависност	Независност	Независност
Б2-СПВ10	Независност	Зависност	Независност
Б2-СПВ11	Независност	Независност	Независност
В2-СПВ12	Зависност	Зависност	Независност
Б2-СПВ14	Независност	Независност	Независност
Б4-СПВ14	Независност	Независност	Независност
Б10-СПВ15	Независност	Независност	Независност
В17-СПВ17	Независност	Независност	Независност
Б3-СПВ17	Зависност	Независност	Независност
В8-СПВ18	Зависност	Независност	Независност
В5-СПВ20	Независност	Зависност	Независност
Г5-СПВ20	Независност	Зависност	Независност
В14-СПВ21	Зависност	Зависност	Независност
В11-СПВ23	Зависност	Независност	Независност
Б7-СПВ25	Независни	Зависност	Независност
Б10-СПВ25	Зависност	Независност	Зависност
В1-СПВ26	Зависност	Зависност	Зависност
Б2-СПВ27	Независност	Независност	Независност
Д1-СПВ28	Зависност	Зависност	Зависност
Г4(В10)-СПВ29	Зависност	Независност	Независност
Д3-СПВ30	Зависност	Зависност	Независност

Од табелата може да се констатира дека 14 од 25-те релации во основното образование се зависни, а 11 независни. Во средното образование 12 релации се зависни, а 13 - независни. Во високото образование зависност се јавува само кај три од испитаните релации.

Од статистичката анализа на релациите СПВ – СУВ произлегува заклучокот дека во основното образование стратегиите за презентирање вокабулар влијаат врз формирање на стратегиите за усвојување вокабулар кај учениците повеќе отколку во средното и високото образование. Иако се смета дека учениците од најрана

возраст се под влијание на моделите и советите на возрасните и потсвесно развиваат одредена претстава за тоа како да учат, заради релативно малото искуство во учењето, учениците од основното образование сè уште немаат цврсто востановен репертоар на стратегии за учење. Трагајќи по најсоодветни и за нив најефикасни начини на стекнување знаење, тие меѓу другото значително се потпираат врз барањата на наставниците и нивните стратегии на предавање.

Заради поголемото искуство во учењето, средношколците веќе имаат развиено одреден репертоар стратегии за учење и влијанието на начинот на предавање на наставниците е помало.

Табеларниот преглед укажува на независност на релациите најмногу во високото образование. Ова упатува на заклучокот дека во споредба со основното и средното образование, во високото образование наставникот не е значаен фактор за изборот на гореспоменатите стратегии за усвојување вокабулар. Овој резултат е во согласност со очекувањата имајќи го предвид сознанието дека заради поголемото искуство на студентите и самостојноста во учењето карактеристична за студирањето, кај нив се веќе оформени стратегиите за учење и врз нив незначително или речиси воопшто не влијаат стратегиите на предавање.

Според резултатите од делот на нашето истражување што ја проучува употребата на СУВ во зависност од возраста на учениците, метакогнитивните стратегии најчесто се користат во основното образование. Објаснување за оваа необична појава може да се бара во влијанието на СПВ врз развивањето на некои метакогнитивни стратегии. Истражувањето покажа дека наставниците од основното образование почесто од оние во средното и високото ги советуваат учениците како дома полесно да ги запомнат новите зборови и им велат на учениците редовно да ги повторуваат. Да потсетиме дека анализата на релациите СПВ - СУВ откри дека влијанието на СПВ врз развивањето на СУВ е најизразено во основното, помалку во средното, а најмалку во високото образование. Исто така, воочивме дека барањето на наставниците учениците да ги научат зборовите кои ги погрешиле на тестот (СПВ 29а) го поттикнува развивањето на метакогнитивната стратегија *самостојно учење* (Г4) кај учениците од основното, но не и средното образование. Интересно е дека стратегијата *самостојно учење зборови од текст* (Г5) единствено кај учениците од средното образование се формира под влијание на соодветната СПВ -20 (наст. вели да ги запишуваме новите зборови додека читаме за разонода).

Изненадува фактот што стратегијата В17 (употреба на еднојазичен речник) која претпоставува повисок степен на владеење на јазикот и во високото образование има ниско ниво на употреба како и во основното и средното образование. Сметаме дека овој факт може да се објасни со непостоењето поврзаност меѓу СПВ17 и В17 на сите три

степен на образование, а можно е и да е последица на недоволното поттикнување за користење на овој вид речник од страна на наставниците.

3. Заклучок

Резултатите од овој труд од една страна овозможуваат увид во нивото на примена на стратегиите за презентирање вокабулар во основното, средното и високото образование, а од друга страна даваат одговор на прашањето дали СПВ влијаат врз изборот на СУВ.

Проучувањето на поврзаноста меѓу СПВ и СУВ е значајно од аспект на развивањето на индивидуалниот стратешки профил на учениците - процес врз кој освен низа индивидуални фактори (тип на личност, возраст, пол) влијаат и наставните материјали и стилот на предавање на наставниците. Констативме дека СУВ се формираат под влијание на СУВ најмногу во основното, помалку во средното, а најмалку во високото образование. Врз основа на анализата на релациите СПВ - СУВ, како особено значајна импликација би ја посочиле потребата од развивање на метакогнитивните стратегии кај учениците. Ако земеме предвид дека оваа категорија стратегии односно планирањето, насочувањето и оценувањето на учењето се катализатор на успешноста во учењето, една од примарните задачи на наставниците би било развивањето на метакогнитивната свест кај учениците особено во средното и високото образование каде што метакогнитивните стратегии се помалку застапени отколку во основното образование.

Покрај развивањето на свеста кај учениците за тоа како учат и колку стратегиите што ги применуваат се ефикасни, сметаме дека е неопходно наставниците да применуваат што поразновидни СПВ за да се одговори на хетерогените потреби на учениците од аспект на различните стилови и стратегии на учење кои тие ги применуваат.

Иако предмет на нашето истражување не беше информираноста на наставниците од Р.Македонија во врска со стратегиите за усвојување вокабулар, врз основа на нашето искуство како наставник, методичар, а пред сè - ученик, сметаме дека во целина таа е далеку од задоволителна. За да им се овозможи на учениците да се профилираат во автономни и одговорни носители на процесот на учење, неопходно е наставниците да бидат информирани во врска со стратегиите за учење како од теоретски така и од практичен аспект. Теоретската рамка на стратегиите за учење странски јазици како и техниките за нивно истражување треба да бидат опфатени не само со програмите за додипломско образување на идните наставници, туку и во нивното понатамошно перманентно усовршување.

Како што се потврди со неколку досегашни истражувања (Штофер 1995), имплицитното упатување на учениците за користење на

СУВ преку влијанието на стратегиите на предавање не е доволно ефективно. Покрај имплицитното, неопходно е систематско експлицитно упатување на учениците во користење на стратегиите за кои се смета дека би овозможиле успешно совладување на странскиот јазик и максимално развивање на потенцијалот за учење.

Користена литература:

1. Николовска, А. 2006. Усвојување на вокабуларот на англискиот како странски јазик во Р.Македонија со посебен осврт кон стратегиите за учење. Докторска дисертација. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески”.
2. Oxford, R. 1990. *Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know*. Boston: Heinle & Heinle.
3. Pavicic, V. 2002. Vocabulary Learning Strategies Used by University Students. In Petrović, E. (ed.), *The First 25 Years of English Studies in Osijek*, (pp.149 - 161). Osijek: The Faculty of Education.
4. Stoffer, I. 1995. University Foreign Language Students' Choice of Vocabulary Learning Strategies as Related to Individual Difference Variables. University of Alabama: unpublished PhD Dissertation.

Anzela Nikolovska

VOCABULARY TEACHING STRATEGIES AND THEIR INFLUENCE
ON VOCABULARY LEARNING STRATEGIES OF EFL LEARNERS
IN R. MACEDONIA

(Summary)

This paper presents the results of a study of the use of vocabulary teaching strategies (VTS) in primary, secondary and higher education in R.Macedonia as well as the influence of VTS on the choice of vocabulary learning strategies (VLS). The findings reveal significant variation in the use of most of the VTS in primary, secondary and higher education. As far as the influence of VTS on VLS is concerned, it is most evident in primary, less evident in secondary education and insignificant in higher education. Finally, conclusions are drawn regarding the teaching implications.

Димитар Пандев

ГЕНЕТСКАТА МЕТАФОРА ВО ФОЛКЛОРОТ

(врз примери од идиолектиот на Кузман Кайидан
прејискијавен во истоимената народна јесна)

1. Определба на темата

Под **генетска метафора**, всушност, подразбираме јазична метафора (со основна номинативна и комуникативна, како и со дополнителна когнитивно-дискурсна функција) заснована врз концепти од генетскиот (сродствениот) код.

Генетската метафора ја разгледуваме во контекст на когнитивната (>јазичната) метафора, при што ја поставуваме на основно рамниште, па ја проектираме јазичната метафора на рамништа од генетска преку антропоморфна до кибернетичка и/или менаџментска /управувачка/ метафора. Во ова степенување, бездруго, ги имаме предвид човековите умствени дејности.

2. Пристапи кон темата

Во претставувањето на предложенава тема првенствено ги прифаќаме лингвокогнитивниот и лингвокултуролошкиот пристап, па предмет на наш интерес се концептите на називи на лица во фолклорот: *џајко*, *мајка*, *браји*, *сесџра/невесџа*... што се опфаќаат со генетскиот код. Станува збор за основен код составен од четири основни знаци. (Знакот *невесџа* го сметаме како варијанта на знакот *сесџра*, според контекстуално-дискурсна анализа на определен број текстови што биле предмет на наш интерес. Имено, на позицијата на знакот *сесџра* во определени контексти, варијанти, може да се јави знакот *невесџа*, меѓу другото и како интервенција во кодот, а наместо поимите *браји* и *сесџра* – два *браји* или две *сесџри*, меѓу другото и како надополнување на кодот ако е составен од три знаци: *џајко* – *мајка* – *дејше* при што станува неважен приznakот по пол). Овие согледувања се во тесна врска и со доминантната анализа во лингвокултурологијата (заснована врз фреквентни речници). Имено, при споредба на англискиот и рускиот фолклор се совпаѓаат три доминанти

(фреквентни знаци) од називите на луѓето: *й̄ай̄ко*, *ма̄јка*, *ке̄рка*. (сп. А Хроленко: *Основи лингвокултурологији* Москва, 2004, с. 154).

(Дали во еден корпус, како македонскиот народнојазичен корпус, ќе превладува доминантот *ќерка* или *син*, според нас, зависи од честотата меѓу епските и лирските песни во дадената фолклорна традиција. Според наша интуитивна ексцерпција, во македонските лирски песни веројатно превладува доминантот *ќерка*, а во епските *син*. За македонските народни песни особено е значајна и лингвокултуремата *дејше*).

Генетскиот код составен од четирите знаци го сметаме како подлога за роднинскиот код, а роднинскиот како подлога за сите називите на лица добиени по пат на сите можни релации меѓу луѓето, како и меѓу луѓето и сите појави од стварноста.

Во анализата го применуваме методот на кластер (грозд), кој подразбира сегментација на информациско пространство (текст) расчленето по која било основа.

Во согласност со нашата тема, предмет на наша анализа, значи, е кластерот род со членови *шайко*, *мајка*, *браш*, *сесѝра*, при што назиците се релациски и функционално се определуваат во кодот.

Анализата ја поддржуваме и со други придружни пристапи:

2. 1. **Социолингвистички (етнографскокомуникациски) пристап** со кој опфаќаме анализа на идиолект (јазичен систем на поединец), како и на регистар (потсистем): јазикот во семејството, според поделбата:

а. учествувачи (разговор меѓу две лица): маж - жена во функција на татко – мајка или син – мајка во функција дете – родител, при што се можни шест комуникациски модели како резултат на меѓусебни комбинации од четири учествувачи (математички пресметано: комбинации од четири елементи втора класа);

б. околности (дом): простор од кој ништо не излегува надвор, т.е. сè што ќе се каже останува тука, меѓу членовите на семејството (сè останува во кругот на семејството).

Темата за јазикот на семејството социолингвистички, значи, ја поддржуваме и со темата за јазична контрола.

Од социолингвистички аспект, предметот на нашата анализа се насочува кон тековните прашања во семејството. Оваа тема подразбира развој на односите меѓу членовите на семејството (реторички: оперативна акција), како и премин на изрази од еден регистар во друг (реторички: тактичка акција). Сп. исто: Д. Пандев, *Општите стварнополиитички реџисџри во македонскиот јазик во 19 век*, XXXV Научна конференција на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 2009. с. 153 -158.

2. 2. **Функционалнокомуникациски пристап**, при што тргнуваме од проучувањето на кодот во семиотиката на комуникацијата, која го смета роднинскиот код како основа на други кодови (сп. Umberto Eco, Kod, Beograd, 2001). Притоа, нашата анализа ја поддржуваме со развојот на кодовите, при што следиме: основно исполнет генетски код од две генерации врз принцип на проста репродукција (татко, мајка, брат, сестра) > (интервенција во кодот) роднински код (вклучување на други лица по синхронија и дијахронија по две (и/или четири) линии, според секоја единка во кодот поодделно > општествен код (врз претпочитање синхронија) > културен код (врз претпочитање дијахронија) што овозможува: почитување на родот по женска линија и почитување на колективот по линија на простор (интеркултурна комуникација).

Овој пристап овозможува разгледување на генетската метафора и од аспект на моделите на комуникација во кои, според семиотиката на комуникацијата, основниот интерес се насочува кон кодот како фактор во комуникацијата, како и кон процесите на кодирање и декодирање на информацијата (во код составен од ограничен број симболи – азбука: *џајко, мајка, брај, сесјра*, кој може да се усложнува со други симболи во согласност со општеството и со културата како фактори за осмислување на кодот, но и врз вметната синонимија од типот сестра/невеста и/или хомонимија од типот чичко/вучко, со што се отвора перспектива за повеќе значност на кодот, т.е. перспектива за јазик како систем од знаци). Од моделите на комуникација, исто така, интересот може да се насочи и кон остварувањето контакт (премин од фатика во информатика), што подразбира вклучување нови теми врз нови реалии.

Во тој контекст, артикулаторната и/или информатичката способност за создавање код се сфаќа како својство на умот (логичка операција), а јазичната способност за создавање метафора како својство на сознанието (јазична операција).

Темава, бездруго, овозможува и **лингвопрагматичен пристап**, кој подразбира анализа на јазични средства од народниот јазик со основна цел:

- искажување поттик: *Сега му е мајката!*
- искажување прекор: *Што мајка барае? Тајка ѝ го барае?*

3. Корпус за анализа (илустративни примери).

Предмет на наш интерес претставуваат фолклорните текстови (епски песни) со изразити јунаци. Во согласност со рамките на нашата тема, тоа подразбира индивидуализација на лик според генетичка анализа: создавање индивидуален, неповторлив лик дефиниран според генетскиот код. Предвид ги имаме ликовите Кузман Капидан (силно

индивидуализиран лик, но оперативно-тактички поставен во однос со знакот *невесѝа*); Секула Детенце (дефиниран во однос на знакот *сѝара мајка*); Болен Дојчин (дефиниран во однос на знакот *сесѝра*), како и ликови што се сложено дефинирани (пред сè, поради бројноста на песните и односите претставени во нив), како што е Марко Крале и (поради проширување на кодот) како што е Млад Јанкула.

73а анализа на генетскиот код, како најрепрезентативна се покажа песната „Кузман Капидан”*, интерпретирана од Христо Гроздин а запишана од Кузман Капидан. Со тоа го прифаќаме тврдењето на Блаже Конески, па потврдуваме дека Христо Гроздин мошне успешно го „оживеал” идиолектот на Кузман Капидан, како што ги „оживеал” и дијалозите, па и ситуациите во кои се водени дијалозите претставени во песната. Притоа, ги имаме предвид примерите:

1. „Седи су здравје невесто,
Како ќе Госпот помогит! –
Планинаѝа је ѝаѝко ми,
Осѝрава сабја, мајка ми,
Чифве кубури, браѝја ми:
Како ќе Госпот помогит!”
2. Кузман ми појде Староо,
Кузманице је викнало:
“Кузманице, млада невесто!
Планинаѝа беше ѝаѝко ми;
Осѝрава сабја, мајка ми;
Чифве кубури, браѝја ми;
Мене ми Госпот поможи,
3. Кузман на Бегот му велит:
„Така сум ука фатило, -
Ко да излегла от-куќи,
Дур не се арно оружа,
От-куќи не си излеглам,
Макар да дојда на сарај;
Или да шетам низ града;
Далјаноѝ ми је ѝаѝко ми;
Осѝрава сабја, мајка ми;
Чифве кубури, браѝја ми;
Без ними не си излеглам!”

Кузман Капидан ги претставува материјалните предмети од неговата надворешна дејност (контакт со стварноста) преку поимите од

генетскиот код: *џајко*, *мајка*, (двајца) *браќа*. Притоа го следиме пресликувањето на поимите од единствената непосредна стварност (засилени со граматичката категорија определеност) на Кузман Капидан со поимите од неговиот генетски код (засилени со граматичка категорија припадност) :

планината / далјанот = татко ми

острава сабја = мајка ми

чифве (- „чифтовиве“) кубури = браќа ми

Во првиот и во вториот пример, мажот Кузман зборува пред жената Кузманица (која штом станала Кузманица го загубила претходниот идентитет) за други свои улоги (крсердар, заштитник на населението). Притоа користи затворен и лесно препознатлив генетски код со кој ја пренесува неопходната информација за околностите пред и по настанот. Со генетскиот код тој кодира когнитивно сценарио од сопствената семиосфера. Во третиот пример, Кузман ја проширува употребата на истиот код од интергрупна комуникација (во рамките на семејството) во интеркултурна комуникација (Кузман – Целадин-бег), при што генетската метафора се вклучува во конспиративен жаргон, како подлога за социолект и како перспектива за социјален јазик.

Преминот од код (со однос 1:1, *острава сабја* : *мајка ми*) во јазик со вклучена синонимија (2:1, *планината* : *татко ми*, *далјанот* : *татко ми*) и латентна хомонимија (2:2, *чифве кубури* : *браќа ми*) се потпира врз односот меѓу стварноста и генетиката. Имено, современите генетички проучувања го открија неспорниот податок на постоење на процеси на мислење, што се одвиваат исто така и во форма на надворешна дејност со материјалните предмети (Леонгјев).

Ова тврдење на современата генетика го потврдуваме со изразот *оружјејто му е во крвта*.

И овој израз претставува јазична (просторна) метафора, во која поимот оружје (основниот поим од непосредната стварност на главниот јунак, граматички искажан преку збирномножинска форма) се пресликува во основниот поим врз кој метонимиски се засновува генетскиот код, семиотички искажан преку знак што подразбира, сам по себе, систем (крвта како циркулаторен систем).

Лингвокултурниот концепт *крв* укажува на јазична слика на светот карактеристична за силно индивидуализирани ликови што самостојно дејствуваат во просторот што го осмислуваат со лингвокултурниот концепт *дом*, врз воспоставен однос метонимиски знак – метафоричен знак.

Лингвокултурниот концепт *дом* го издвојуваме врз основа на предикативноста на метафората, која етимолошки подразбира развој на концептите.

Во тој контекст, концептот *џајко* го отсликува значењето 'дом', концептот *мајка* – значењето 'безбедност', а концептот *браќа*, значењето „поддршка“ (етимолошка врска со глаголот „бере“). Оттаму, ја следиме и промената на кодот (1:1) во јазик (2:1 и 2:2) во согласност со развојот на настаните во песната и со психологијата на главниот јунак.

Генетската метафора мошне прецизно ги отсликува единиците на културното пространство на Кузман Капидан т.е. стереотипите на јазичната слика на светот во неговиот идиолект. Во истоимената народна песна, Кузман Капидан ни е претставен во временски период во кој самиот тој е поставен во општествени ситуации во кои умствено мора да обработува сложени информации кои се резултат на новонастанати политички промени. Кузман мора да организира сопствена лингвокултура, при што не само што единствено може туку и нужно мора да се изразува со јазична економија т.е. со генетска метафора, значи со елементи од генетскиот (затворен) код кои врз основа на синонимија и хомонимија отвораат простор за јазик како отворен систем односно врз основа на организација на предметите во јазични метафори во кои област на извор се *јланина / далјан – сабја – кубура* а област на цел *џајко – мајка – брајџ*. Притоа, синонимијата е длабоко мотивирана врз принципот „простор“ („далечина“) со толкување „планината е дом во просторот на дострелот на пушката (според народниот јазик: просторот во кој фрла пушката)“.

На поширок лингвокултурен план концептот ПЛАНИНАТА Е ДОМ извлечен на длабинска когнитивна структура го сфаќаме како семиосфера на силно индивидуализираните ликови во македонската литература. Спореди, на пример, ликот на Змејко од „Белата долина“ на Симон Дракул.

ФУСНОТИ:

* „Христо Гроздин (интерпретаторот на песната за Кузман Капидан запишана од Кузман Шапкарев, наша забелешка)” секако заслужувал да се каже нешто повеќе за него, кога се има предвид дека од него потекнуваат некои изразито убави песни и особено дека тој ја има кажано класичната верзија на песната за Кузман Шапкарев, спрема која сите други запишани варијанти се само сиромашки одломки. творечкиот импулс кај овој наш интерпретатор бил очевидно силен, зашто тој успева, разгртувајќи го мотивот, да оживи ред личности и ред интересни ситуации од нашиот народен живот од почетокот на минатиот век.” Спореди: Блаже Конески, Јазикот на македонската народна поезија”, „Јазикот на песната за Кузман Капидан”, МАНУ, Скопје 1971. с. 66-74.

ЛИТЕРАТУРА:

Конески, Блаже, Јазикот на македонската народна поезија, МАНУ, Скопје 1971

Лотман М. Јуриј, Семиосфера, три, Скопје, 2006

Пандев, Димитар, Пристап во македонската лингвокултурологија, Штрк, Скопје 2007

Пандев, Димитар, Општественополитички регистри во македонскиот јазик во 19 век, XXXV научна конференција на XLI меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, лингвистика, УКИМ, Скопје 2009

Теория метафоры, “Прогрес”, Москва 1990

Хроленко А. Т, Основы лингвокультурологии, Флинта-Наука, Москва 2004

Шапкарев, Кузман, Сборник от български народни умотворения, Част първа, София 1891

Eko, Umberto, Kod, Beograd, 2001

Ricoeur, Paul, The Rule of Metaphor, London and New York, 2003

Димитар Пандев

ГЕНЕТСКАТА МЕТАФОРА ВО ФОЛКЛОРОТ

Резиме

Во рефератот, во согласност со когнитивната лингвистика, се разгледува јазичната метафора во идиолектот на Кузман Капидан. Предмет на интерес се примери засновани врз основниот генетски код (татко, мајка, брат) што се разгледуваат како област на цел.

Марија Паунова

КОН НЕКОИ ОСОБЕНОСТИ НА ГЕНИТИВОТ ВО МАКЕДОНСКИТЕ ЦРКОВНОСЛОВЕНСКИ РАКОПИСИ

Истражувањето на проблеми поврзани со деклинацијата на именките во македонските црковнословенски ракописи се јавува како неопходно и како мошне актуелно, имајќи предвид дека македонскиот јазик во деклинацијата има доживеано коренито преобразување. Од тие причини, проучувањето на историскиот развој на деклинацискиот систем на именките, сметајќи го како едно од (нај)суштинските прашања во историската морфосинтакса и во историската граматика воопшто, се наметнува како задача, а воедно и како голем предизвик за споредбеното и систематско проучување на деклинациските особеностите на именките.

Во овој прилог ќе се задржиме на претставување на покарактеристичните тенденции и промени во употребата на генитивот, проследени преку споредба на состојбата во тринаесет црковнословенски ракописи од македонска редакција настанати од почетокот на 12. до крајот на 14 век¹ во разни македонски културни средишта (главно од Охридската и од Кратовската школа): Битолскиот триод, Добромировото евангелие, Охридскиот апостол, Болоњскиот псалтир, Вранешничкиот апостол, Загрепскиот триод, Орбелскиот триод, Радомировото евангелие, Радомировиот псалтир, Хлудов триод, Карпинското евангелие, Кратовското евангелие, Македонското четвороевангелие.²

¹ Развојните тенденциите во историјата на падежниот систем на именките во овој период не само што ќе доведат до расколебување на деклинацијата, туку и до зачетоци на изразувањето на падежните односи меѓу зборовите со аналитички средства.

² Примерите се земени од изданијата на ракописите и од одделни студии: С. М. Кулбакинџ, Охридска рукопись апостола, София, 1907; Б. Конески, *Вранешнички ајосџол*, Скопје, 1956; Р. Угринова-Скаловска, З. Рибарова, *Радомирово евангелие*, Скопје, 1988; В. Десподова (ред.), К. Бицевска, Д. Пандев, Љ. Митревски, *Карџинско евангелие*, Прилеп-Скопје, 1995; С. Поп-Атанасова, *Лингвистичка анализа на Битолскиот триод*, Скопје, 1995; Л. Макаријоска, *Радомиров псалтир*, Скопје, 1997; Р. Угринова-Скаловска, В. Десподова *Добромирово евангелие II*, Скопје-Прилеп, 1998; Е. Црвенковска, *Загрепски триод*, Скопје, 1999; В. Костовска, *Македонско четвороевангелие*, Скопје, 2003; В. Н. Щепкин, Болонская псалтырь, 2005. Дел од

Непосредна цел на трудот е анализа на замената на генитивот со акузативот (или со општата номинативно-акузативна падежна форма) како при неговата употреба покрај именки, така и во конструкции со глаголи кои според своето значење директно управуваат генитив. Ќе се земат предвид оние случаи на замена кои се пофреквентни во разгледа- ниот материјал.

Генитивот се разликува од другите падежи поради големата разновидност на функции, имајќи предвид дека ја презел функцијата на индоевропскиот аблатив по неговото загубување (Русек 1964: 84, Ходова 1973: 128). Се употребувал без предлози или во конструкции со предлози (Дуриданов 1955: 117).

Во историскиот развој генитивот претрпел промени кои се основаат на постепено ограничување на неговата функција и негово заменување со акузативната падежна форма (Рибарова 2005: 98)³. Меѓутоа, судбината на овој падеж не е тесно поврзана само со акуза- тивот, туку и со дативот (Чешко 1970: 217). Мешањето на генитивот и акузативот е главно при глаголска употреба, а мешањето со датив се јавува при именска употреба (Чешко 1970: 217).

Партиџивниот ѓенитив,⁴ т.е. партитивноста како една од основните функции на генитивот е заменета со конструкција составена од именка во номинатив (акузатив) без предлог која е непосредно прибавена до другата именка во номинатив и тоа како нејзина определба⁵.

Беспредлошкиот партитивен генитив по именки кои означуваат количество и мерка, по броеви, по бројни прилози (вода, вино, виноград,

примерите за Болошкиот псалтир се преземени од Е. В. Чешко, *Истџорџа болѓарскоџо склонџенџа*, Москва, 1970 и од Г. Георѓиевски, *Македонџсџиџки сџџудџи*, Скопје, 2001. При наведување потврди од Орбелскиот триод се служевме со: Е. В. Чешко, *Истџорџа болѓарскоџо склонџенџа*, Москва, 1970 и со Е. Црвенковска, *Јазџкоџи и сџџиџлоџи на џтриодџи*, Скопје, 2006. Примерите од Хлудовиот триод се цитираат според изданието на Русек, *Deklinacja i uœycie przypadkџw w triodie Chłudowa*, Wrocław-Warszawa-Krakџw, 1964. За илустрирање на примери од Кратовско еванѓелие се користевме со: Г. Георѓиевски, *Краџшовско еванѓелие*, МЈ XXI, Скопје 1971, 87-100, Г. Георѓиевски, *Поѓлед врз морфолоѓџијата на Краџшовскоџо еванѓелие*, Македонџсџтика, 1, Скопје 1977, 135-147 и со Г. Георѓиевски, *Македонџсџиџки сџџудџи*, Скопје 2001.

³ в. истото кај Дуриданов (1955: 202), Мирчев (1978: 255-259), Русек (1964: 84).

⁴ Партитивниот генитив се употребува и по некои именки и по некои глаголи кои во својата семантика содржат количествена карактеристика (Чешко 1970: 222), па неговите замени така се разгледуваат и во трудов.

⁵ Угринова-Скаловска (1979: 91) зборува за употребата на две именки во јукстапозоѓија место партитивен генитив: дрѓво плано лџстѓвѓ и плодо.

хлѣбъ, млѣко, оцѣтъ, брашно, мало, мно́го, колико, дово́льно, ча́сть и др.)⁶ најпрвин бил отстранет со конструкција на генитив и предлогот отъ (уште од најстарите текстови): посла́ дѣла отъ оу́ченикъ его́ Л XIX, 29 Зоґр, и посла́ два отъ оу́ченикъ своѣхъ Мк XIV,13 Дбм, посла́ два отъ оу́ченикъ своѣхъ 92v26-27 Хлуд, 102v7 Крп) или со општа падежна форма, засведочена од 12. и 13. век⁷: наро́дъ мно́гъ лю́де 115v (Дбм);⁸ мно́жествомъ въ́зѣханенъ мо́нхъ 26r10, мно́же дѣти 133v22 (Заг); мно́жество пшени́цъ и вино, изы́детъ полъ гра́дъ, мно́жество безѣднъ 92v25, богоу́бѣи́и мно́жество и ю́денскы́ жъзы́къ безако́ненъ 109v11-12 (Хлуд).⁹

Конески (1981: 159) конструкцијата¹⁰ на непосредно поврзување на именките во состави/синтагми ја смета за нова синтаксичка комбинација добиена при процесот на губење на старите падежи т.е. како замена за партитивниот генитив. Употребата на две именки во јукстапозицијата, според Илиевски (1972: 126, 131), е балканизам.

Акузативот се појавува како замена на постарата конструкција со партитивен генитив и со глаголите кои имаат партитивно значење: дати, взоу́сити,¹¹ искати, исплѣ́нити, наплѣ́нити, напони́¹², поу́рзсти, просити и др.:

⁶ в. поопширно кај Чешко (1970: 222).

⁷ Ходова (1963: 129-134) не наведува ниту еден пример од старословенскиот за замена на партитивен генитив со општа форма.

⁸ Кратенките на ракописите и нивната хронологија се дадени според *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*, Том I, Скопје 2006, 208. При наведување на примерите ракописите се подредени хронолошки, а во рамките на векот се дадени по азбучен ред.

⁹ За изразување партитивност често се употребува множинската форма на именката, а во единската форма таква улога имаат именките со збирно значење (Ходова 1973: 129), што се потврди и во дел од примерите од нашиот материјал.

¹⁰ Оваа конструкција, во мал степен придонела за зацврстување на позицијата на општата форма (Миовски 1996: 130).

¹¹ Интересен пример е: оцѣ́тъ и жлѣ́къ взоу́си спѣ́се нашъ 145r4 (Хлуд) каде како дополнување на глаголот взоу́сити се јавува партитивен генитив (оцѣ́тъ) и акузатив (жлѣ́къ).

¹² По глаголот напони во Хлуд се јавува дополние во инструментал: и напо́и нас росо́жъ неѣ́весно́жъ 191r30, што и не е непознато во текстовите, имајќи предвид дека се потврдени примери за употреба на инструментал без предлог со глаголи кои имаат партитативно значење уште од старословенскиот (Ходова 1963: 71): исплѣ́ни са дѣ́ми стѣ́миъ Л I, 41 Зоґр, па и подоцна и исплѣ́ни са дѣ́момъ стѣ́миъ 140v4 (Крп).

пожгание христѣ распатие вѣнча трънобнаго жлъу и оцта прободенна ребръ твоихъ 136v29-33 (Хлуд); плакаахъ мръжъ свож 77v12 (Крат).

По глаголот имѣти доаѓа акузатив имѣт и брашно 39v, имать животь вѣуьныи (Дбм), правжъ мыслъ имѣж 6v7, егда прити имать христѣ бѣогъ штебѣтъ 18r22 (Бит); шкаменено имѣж тжготѣхъ срѣе 122b23, нж имать свѣтъ и бесмрътнѣжъ жизнь 223d35-36 (Орб); имѣж брашно 15v8 (Крп); жизнь весь миръ имѣж 12v11, неразоумно изволение имѣла еси ѡ дшѣ 41r10 (Хлуд) (сп. покрај генитивот имѣаи брашна, иматъ живота вѣуьнаго Мар., Зогр., Л III, 11). Овој глагол имал двојна рекција, бил управуван и од двата падежа, од генитив и од акузатив (Ходова 1973: 64).

Акузативот се преферира и кај други глаголи што значат (психички или физички) стремеж, достигнување. Глаголот просити се употребува со акузативна рекција: оцѣштенине просашѣ 102d (Бон); проситъ бѣтъ 142r16 (Рдм); и просимъ благадѣтъ 238b29-30 (Орб); свѣтъжъ денъ стрѣстѣ твож просимъ 74v, нж испроси спаса 23r15, испросивѣ прѣчистое тѣло спасоко твож 136r (Хлуд).

Глаголи што изразуваат перцепција се јавуваат со акузативно дополнување: взимати, знати, слѣшати, слѣшати, сзмотрѣти и др.: познавъ наготъ мож 30r13-14, вслышахъ слѣхъ 68v8 (Бит); помѡуи ма и оуслѣши молитѣжъ мож 4a (Бон); разоумѣа шѣнаженне 23d19, прѣслоушахъ гласъ твои 113a2, вслышахъ слоуѣхъ твои 168a21, вслыши мѡлѣнѣжъ мож 177d5 (Орб); призра на смѣренне мое 8v10, оуслѣши ѣмѣжъ мож 53r15, оуслѣша глаъ моего 164v9-10 (Рдм); видѣти ѣсѣтныи крстѣ 2v17, познаемъ наше недостѡиннѣство 138-139v1, ѡт аѣгѣла слѣшахъ гласъ 142v31 (Хлуд); слышахъ сло 14r2, мы знаемъ оца и мѣръ 134r13 (Крат).

Употребата на генитивот во функција на директен предмет по глаголи на одрекување, е карактеристична особина на словенската синтакса (Вечерка 1963: 204, Русек 1964: 93). Во старословенскиот јазик се набљудуваат спорадични примери за замена на генитив со акузатив при одрекување: и женъ юности твоѣа да не оставиши, не прѣлюбы сзтвориши Мк XIX, 18 Мар (Ходова 1973: 55).

Една од заедничките синтаксички одлики на македонските ракописи од црковнословенскиот период (веќе од 12. век), е тенденцијата генитивот по глагол во одречна форма да се замени со акузативна форма (Конески 1976а: 20, Угринова-Скаловска 1979: 90).

Според Хоралек и Хаузенблас (в. Русек 1964: 93), акузативот во одречните реченици најверојатно бил употребуван по мотивација од

живата јазична средина паралелно со возможното грчко влијание (Грковиќ-Мејџор 2001: 15; Дуриданов 1955: 79)¹⁷. Можно е отстапувањата на генитивот по негација да доаѓаат со дејство на синтаксичкиот фактор (кога одреден глагол во потврдна форма нема генитивна рекција) (Ходова (1973: 54) или како резултат на фонетско-фонолошко израмнување на формите (на пр. на ген. и ак. едн. кај некои именки од женски род како резултат на замената на носовките, иако замена на ген. со акуз. има и во примери кога не станува збор за мешање на носовките) (Рибарова 2005: 98).

Замената на т.н. словенски *ġenitiviv* со акузатив во одречни реченици ја одбележуваме преку следните единечни примери во постарите ракописи, наспроти намножените примери во продоцнежниот период: брѣвно ... не ѹоуѣши,¹⁸ слаѡ не иштете, не сѣнѣсте плѣть¹⁹ (Дбм); изъ жтробѣ жєньскѣ никтоже не вѣста 22г (Бит); іако не ѡставиши доушѣ моѣ въ адѣ 19а, не приємше истинѣ 73b не имзиں силѣ 182b (Бон);²⁰ аще не вижѣ азъ влѣкы не имѣ вѣрѣ 173г6 (Заг); не сѣѣдажѣе дроуѣ 34d9, раболѣпно съ свинѣми жирѹѣ и ни тѣхъ пища не насышахъ сѣ 75b25-27, не вѣдєши стѣльпъ сланѣ 133c17-18 (Орб); 4a19-21, не оумрєть ѡтроуѣ моє 4a25-4b1, не имѣша земѣ многѣ 41b3, брѣвно не ѹюєши 87b21, не имамы хлѣбѣ 119c5, аще знаменїе и ѹюдєсь не видїте (во еден стих се јавуваат и ном. и ген.) (Рад); не имы ѡбличєнї 22v15, покаанїе не рєѣнкахъ 52г15-16, не глїте непраѹѣ (Рдм); ѹетанїе не творѣмъ 16v33, іако не имамъ дразновєнїе 125г7, слѣкѣце не трѣпа 147г34, не можєть слово земное ни жѣзыкѣ дѣѣвице достоїно хвалити та 166v12-13, и не обрати лице своє от насъ 191г25 (Хлуд); не прїѣ во правєдникы прїзвати нѣ грѣшникы на покаанїе 36v21, нїєдиноѣ не ѡвѣѣтаѣ ѡ ѹлоѣѣѣ семь винѣ 108v (Крп); не имать гдє глаѡѣ подѣклонити 14г19-20, не ѡтѣѣща єи слово 28v9, не прїѣе дшѣ ѹлѣѣѣхъ погоѹбити 117v20-21 (Мкд)²¹.

¹⁷ Истражувачите му придаваат извесно значење на граматичкиот род на именките зашто најголем дел од примерите на именките од женски род при глаголи во негација се во акузатив; имено женскиот род не подлегува на влијанието што се јавува кај одушевените именки од машки род каде има замена на акуз. со ген. (Ходова 1973: 55).

¹⁸ Конески (1976: 20) го наведува примерот.

¹⁹ в. Црвенковска (1993: 166).

²⁰ Примерот е преземен од Кулбакин (1907: СХІІ) кој смета дека појавувањето на акузатив место генитив во одречни конструкции е под сила на синтаксичка причина, т.е. под влијание на соодветните образувања со истот глагол, но без одрекување.

²¹ Интересно е што еден помлад ракопис како што е Мкд во однос на словенскиот генитив покажува доста архаична состојба, така што во огромен број примери е потврден генитивот со негација (Костовска 2003: 35). И во Бон повеќе се употребува генитивот во одречните конструкции (Чешко 1970: 244-245).

Акузативот (општата форма) го ограничува генитивот во предлошки конструкции уште од 12. век (Конески 1981: 163).²² Со предлози коишто бараат генитив се употребува општата падежна форма во: ѿ дѣж 17v, 53r, 97r, ис чѣстнѣж ти отровѣж ѿѣ дѣо 23v, изъ жтровѣж 16v, 17v, 80r (Бит); до врѣхъ 43v20 (Дбм); по пѣ: ѿ дѣанне стѣхъ 3r, 4r, ѿ славеж въ славеж 39r (Охр); ѿ зимѣж лютеж вѣвѣжшъ 209d (Бон); по поуѣтени же закони и пророкъ 23r (Вран); и мѣтъ ради и члѣна, ѿ стрѣтъ насѣз избеаи 3b3-4, ѿ чѣтыж ѿтроковицѣж 21c5-6, ѿ несѣкомыж дѣцѣж 60c17, до доуѣшж 114b23, изыгнавъ изъ безднѣж 181d29-30, въ пеши избеавиѣж прѣпѣдоуѣбныа ѿтрокы ис пламень 195d30-32 (Орб); ѿ землѣж 17c12, не оуѣбонте се ѿ ѡбѣжѣшиѣхъ тѣло а доуѣшж не могѣшиѣхъ оуѣбити 33c5, ѿ смокъвѣницѣж 156c9-10 (Рад); бес прѣѣж 58v17, ѿ беѣжнѣж 64v6, ѿ мѣжж 145r8 (Рдм); врѣхоуѣ водѣж, ѿ самаринѣж нѣж ѿ вѣгородѣцѣж 26r4, мѣсто жлѣуѣж, изъ властѣж 54v15, безъ доуѣшж 136v8-9 (Хлуд); до прѣселѣнѣа 1r9, изъ грѣбъ 36v13, ѿ вѣанне 57v21 (Крат); ѿ хринѣж 3r1, ѿ ѣерѣсалиѣмъ 7v1 (Мкд).

Стеснувањето на сферата на употреба на генитивот се јавува и како резултат на губењето на супинот, кој се заменува со инфинитив или со да- конструкција. Замената на супинот со инфинитив повлекла и замена на неговото дополнување од генитив со акузатив:²³ и посла на села скоѣ пасти свине м. пастѣж свинни, не придохъ приѣвѣать правѣдѣнѣкы нѣ грѣшѣнѣкы въ покаѣанне 7v (Дбм);²⁴ шеѣж приѣзовѣте ѡбо да ѣастѣж хлѣѣж 176v5-6 (Орб);²⁵ изѣде ...паати дѣлатѣла въ винограѣж свои 52a17-19 (Рад); приѣоша же мытарѣне кѣтити са 152v8-9 (Крп); да обрѣжѣать и, отроѣе 71r16 (Крат); слышати прѣмѣдрѣстѣж 22v8-9, прѣидѣ марѣа магдалини и дроѣгаа марѣа видѣти грѣбъ 55v6-7, прѣидошж шѣрѣжѣати ѿтроѣа 96r4-5 (Мкд).

Во врска со употребата на генитивот во најголемиот број примери од македонските црковнословенски ракописи, почнувајќи од 12. век (Дбм, Бит), се забележува негово ограничување и замена со акузатив. Изместувањето на генитивот со акузатив подоследно се среќава во ракописите од 13. и 14. век. На замената може да се гледа како на промена од фонетско-фонолошка или од синтаксичка природа.

²² Номинатив место генитив ретко се забележува (во функција на општа падежна форма се јавува дури и номинатив со предлогот отъ): и тѣхъ пиѣа не насыѣахъ са 69c21-22, въ бытѣне ѿ небытѣне стѣорилъ ни еси 78a24, и въ бытѣне ѿ небытѣне приѣѣде 145d14, творѣние коѣма мнѣа 156d15 (Орб).

²³ Замената на генитив со акузатив е под на влијание на грчкиот оригинал (Георгиевски 2001: 64).

²⁴ Примерот е преземен од Харалампиев (2001: 196).

²⁵ Чешко (1970: 274) ја наведува оваа потврда.

Во одречни реченици, во партитивни конструкции, по некои глаголи што барале генитивно дополнување има замена со акузатив.

Беспредлошкиот партитивен генитив се заменува или со предлогот *отъ* или со општата падежна форма почнувајќи од Дбм, Бит, Бон.

Акузативот рано го истиснува генитивот при некои глаголи што го управувале тој падеж (*бѣжати, имѣти, лишити, поносити, слѣзшати, съпасти, оубоити*).

Изместувањето на аблативниот генитив и неговата замена со акузатив (дури и со предлогот *отъ*) се следи во намножени примери од 13. век, а спорадични потврди се среќаваат и во 12. век (Бит, Дбм), што е доказ дека генитивот во оваа функција отстапувал пред акузативот.

Употребата на акузативот во одречни реченици наоѓа широка примена. Ваквата употреба, според Рибарова (2005: 98), има стари корени.

Во бројни примери се забележува наложување на општата падежна форма при предлози што обично се врзуваат со генитив.

Користена литература

- Вајан 1952, А. Вајан, *Руководство по старославянскому языку*, Москва.
- Вечерка 1963, Р. Вечерка, „Синтаксис беспредложного родительного падежа в старославянском языке”, *Исследования по синтаксису старославянского языка*, Прага, 183-223.
- Георгиевски 2001, Г. Георгиевски, *Македонистички студии*, Скопје, 38-50.
- Грковиќ-Мејдор 2001, Ј. Грковиќ-Мејдор, *Пиџања из старословенске синтаксе и лексике*, Лингвистичке свеске 1, Нови Сад.
- Десподова В. (ред.) 1995, В. Десподова, К. Бицевска, Д. Пандев, Љ. Митревски, *Карпинско евангелие*, Прилеп-Скопје.
- Дуриданов 1955, Ив. Дуриданов, „Към проблемата за развоја на българския език от синтетизъм към аналитизъм“, *Годишник на Софийския Университет*, Филологически факултет, Том LI, 3, София, 87-272.
- Дуриданов 1988, Ив. Дуриданов, *Старобългарският език в синхрония и дијакрония*, Славянская филология, том 17, София, 5-18.
- Илиевски 1972, П. Хр. Илиевски, *Крнински дамаскин*, Скопје.
- Конески 1950а, Бл. Конески, „За падежите”, МЈ, Скопје, I, 8, 165-172.
- Конески 1956, Бл. Конески, *Вранешнички ајосџол*, Скопје.
- Конески 1964, Бл. Конески, „Изместување на синтетичката дефлексија”, ЛЗБ, Скопје, XI, 5, 3-10.
- Конески 1966, Бл. Конески, *Грамајика на македонскиот литературен јазик (дел I и II)*, Скопје.
- Конески 1976а, Бл. Конески, „Белешки за Добромировото евангелие”, Прилози на МАНУ, I, 1-2, Скопје.
- Конески 1976б, Бл. Конески, „Што дава Добромировото евангелие за историјата на македонскиот јазик”, Годишен зборник на Филолошки факултет, Скопје, 2, стр. 13-22.
- Конески 1981, Бл. Конески, *Историја на македонскиот јазик*, Скопје.
- Конески 2001, Бл. Конески, *Историска фонологија на македонскиот јазик*, Скопје.
- Костовска 2003, В. Костовска, *Македонско четвороевангелие*, Скопје
- Куљбакин 1907, С. М. Куљбакинъ, *Охридская рукопись ајосџола*, София.
- Куљбакин 1930, С. М. Куљбакинъ, *Старословенска грамајика*, Београд.

- Курц, Хауптова 1966-1997, ed. J. Kurz, Z. Hauptová, *Slovník jazyka staroslověnského*, I-IV, Praha.
- Majer 1920, K. H. Mayer, *Der Untergang der Deklination im Bulgarischen*, Heidelberg.
- Макаријоска 1997, Л. Макаријоска, *Радомиров ѱсалѱир*, Скопје.
- Миклошич 1862-1865, Fr. Miklosich, *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*, Vindobonae.
- Миовски 1996, М. Миовски, *Хлудов ѱаримејник-линѱвисѱичка анализа*, *Метаморфоза*, Скопје
- Мирчев 1958, К. Мирчев, *Историческа граматика на българския език*, София.
- Поп-Атанасова 1995, С. Поп-Атанасова, *Линѱвисѱичка анализа на Биѱолскиот ѱриод*, Скопје.
- Рибарова 1991а, З. Рибарова, „Оформување на македонската редакција на црковнословенскиот јазик“, *Предавања на XXIII семинар за македонски јазик, лиѱература, кулѱура во Скопје и Охрид 1990*, Скопје, 149-156.
- Рибарова 1991б, З. Рибарова, „Македонската писменост во 13 век“, *Предавања на XXIII семинар за македонски јазик, лиѱература, кулѱура во Скопје и Охрид 1990*, Скопје, 167-176.
- Рибарова 2005, З. Рибарова, *Јазикот на македонските црковнословенски ѱексѱови*, Скопје.
- Русек 1964, J. Rusek, *Deklinacja i użycie przypadków w triodie Chłudowa*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- РЦСМ – Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција, Институт за македонски јазик, Том I (а-в), Скопје 2006 и св. VIII, IX, Скопје 2007, 2008.
- Угринова-Скаловска 1969, Р. Угринова-Скаловска, „Јазикот на црковнословенската писменост во Македонија“, ЛЗБ. XVI, 1, 13-19.
- Угринова-Скаловска 1972, Р. Угринова-Скаловска, „Јазичните особености на книжевните споменици од Охридската школа“, *Предавања на V семинар за македонски јазик, лиѱература, кулѱура во Скопје и Охрид*, Скопје, 20-27.
- Угринова-Скаловска 1979, Р. Угринова-Скаловска, „Морфолошки одлики на црковнословенскиот јазик во македонските книжевни споменици“, *Предавања на XI семинар за македонски јазик, лиѱература, кулѱура во Скопје и Охрид 1978*, Скопје, 85-93.
- Угринова-Скаловска, Рибарова 1988а, Р. Угринова-Скаловска, З. Рибарова, *Радомирово еванѱелие*, Скопје.
- Угринова-Скаловска, Десподова 1992, Р. Угринова-Скаловска, В. Десподова, *Добромирово еванѱелие II*, Скопје – Прилеп.

- Угринова-Скаловска 2006, Р. Угринова-Скаловска, *Сѝарословенски јазик*, Скопје.
- Харалампиев 2001, И. Харалампиев, *Исѝорическа ѓрамаѝика на болгарскиѝа език*, Велико Търново.
- Ходова 1973, К. И. Ходова, „Структура отношений, выражаемых формами склонения имени существительного в старославянском языке“ *Славянское языкознание*, VII, Международни съезд славистов - Варшава, Москва, 397-410.
- Цејтлин, Вечерка, Благова 1993, ред. Р. М. Цејтлин, Р. Вечерка, Благова, *Старословѝанскиѝ словарь (ѝо рукописѝам X-XI веков)*, Москва.
- Црвенковска 1993, Е. Црвенковска, „За варијативноста на македонската варијанта на црковнословенскиот јазик“, *Прѝа научен собир на млади македонисѝи*, Скопје, 163-168.
- Црвенковска 1999а, Е. Црвенковска, *Заѓреѝски ѝериод*, Скопје.
- Црвенковска 2006, Е. Црвенковска, *Јазикѝи и сѝилоѝи на ѝериодоѝи*, Скопје.
- Чешко 1970, Е. В. Чешко, *Исѝория болгарскоѝо склонения*, Москва.
- Штајнке 1968, К. Steinke, *Studien über den Verfall der bulgarischen Deklination. Das bulgarische Kasusystem zu Beginn des 13. Jhts.* München.

Marija Paunova

Summary

In the historical development of the nouns from synthetic into analytic declension, as fundamental transformation in the grammar structure, the accusative played the most important role as common form. The analysis of the material from the thirteen Macedonian Church Slavic manuscripts confirms that in the most cases genitive is replaced by accusative. Instead of (partitive or Slavic genitive) accusative is used. The accusative (with/without a preposition) also goes with some verbs which ask for fulfillment in genitive.

The most of the events in the declension of the nouns lead to simplifying of the syntactic declension inherited from the protoslavlic language, through founding and strengthening of a common case form in the Macedonian environment.

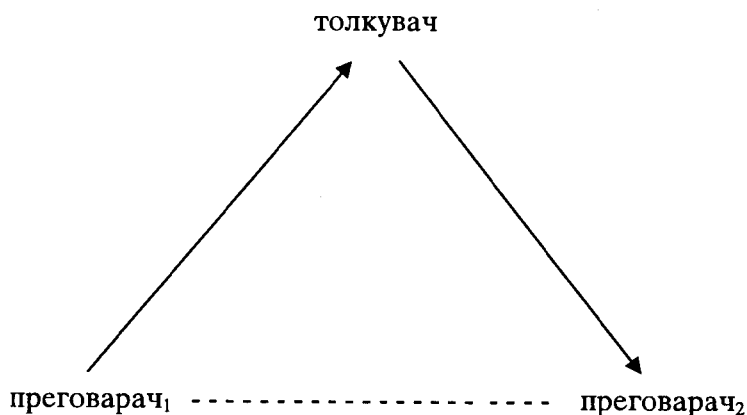
Силвана СИМОСКА

ТОЛКУВАЊЕТО КАКО ПРОФЕСИЈА – ВО МИНАТОТО И ДЕНЕС

0. Вовед

Денешниот најсовремен и најсовршен облик на професионалното толкување, т.н. конференциско толкување е транслатолошко-технолошки изум на 20-тиот век, кој - во време на општа динамизација и глобализација на животниот ритам - успеа да ја поткрене оваа дејност на респективен професионален пиедестал. Она што во денешницата еволуирало до софистицирана „техничка“ професија на меѓународен план имало своја скромна, чисто „орална“ генеза на ограничен територијален делокруг. Толкувачката дејност е всушност најстариот „устен“ занает кога станува збор за воспоставување комуникациска рамнотежа меѓу припадници на различни општествени слоеви (на пр., на национален интралингвален план меѓу плебсот и владателот), односно на различни јазични кодови (на пр., на транснационален интерлингвален план меѓу соседни племиња, народи). Посредувачко-толкувачката практика го бележи своето постоење од самиот почеток на човештвото, односно откако луѓето со хетерогено национално потекло, како и со дивергентни јазични матрици имале потреба за меѓусебна комуникација, зад која се криеле различни поводи, осцилирајќи од мирољубив-трговски до агресивно-воинстен тон. Древната толкувачката дејност, како и денешната современа апликација произлегуваат, пред сè, од потребата на човекот во својство на световно суштество усно да комуницира и интерактивно да дејствува со припадници на други народи заради збогатување и унапредување на сопствените животни услови. Преку трансферот на информации и на технологии народите „продаваат“ и „купуваат“ иновативни добра. Како најистакнато поле на усни интеракции може да се посочи дијапазонот на политиката во најширока смисла на зборот (на пр., трговија, економија, земјоделие, образование итн.). Усната комуникација, која обезбедува физичко, визуелно и акустичко присуство на учесниците, претставува особено важен предуслов за градење доверба и доближување на ставовите. Исклучиво на тет-а-тет средбите, односно на преговорите, учесниците во комуникацијата имаат можност да воспостават визуелен контакт, да се погледнат очи в очи (сп. face-to-face dialog, Pöchhacker 2004, 17).

Визуелниот параметар е незаменлив кога станува збор за разобличување на соговорникот и на неговите вистински намери. Надополнувањето на акустичко-вербалниот со нонвербалниот параметар, кој го дефинираме како спој меѓу визуелниот и бахавиористичкиот параметар, кулминира во целосно портретирање на соговорникот. Писмената комуникација не е во состојба да енкодира толкава висока концентрација на нонвербални информации, бидејќи е лишена од главниот предуслов: физичкото присуство на актерите. Физичкото присуство на сите учесници во трилатералната комуникациска интеракција (два преговарачи и еден толкувач), односно според теоријата на информацијата: испраќачот на пораката, медиумот за пренос на пораката (заедничкиот код, отелотворен во би/мултилингвален толкувач), како и примачот на пораката (сп. Černý 2002, 3-4) се рефлектира и врз перцепцијата и улогата на толкувачот. Трилатералната комуникациска интеракција во којашто учествуваат две преговарачки (преговарач₁ и преговарач₂) и една медијаторска страна (толкувач) под инспирација на семиотичкиот триаголник од Огден и Ричардс (Ogden/Richards 1923; Schwarz /Chur²1996, 22) може да се прикаже на овој начин шематски.

1. Професијата толкувач во минатото

1.1. Кој древните почетоци на толкувачката дејност

Во древен Египет постоеле луѓе, кои придружувале експедиции во странство, имале високи функции во администрацијата на државата и одржувале трговски врски со соседните народи. Биле, од една страна, удостоени со највисоки предикати, како на пр., „префект“¹ од горен Египет“, „Чувар на тајната на јужната порта“ и др. (сп. Snell-Hornby 1996,

¹ Префект, лат. praefectus: управник на град или командат во војска (во стариот Рим).

9). Од друга страна пак, познавајќи го јазикот на странецот, во очите на своите сонародници биле сомнителна, повремено дури и нежелна категорија, со којашто требало да се споделат тајни. Поради непознавање на јазикот на својот соговорник преговарачите биле принудени да вклучат толкувач како „неопходно зло“, иако немале безрезервно доверба во него. Посредувачката улога го лоцира толкувачот меѓу најмалку два јазични кодови, две култури милјеа, два сосема различни светогледа. Се создава еден вид чудесна појава од човек, амбивалетна личност, „дволична“ креатура, во којашто се соединети два лика во едно тело. „Дволичноста“ на толкувачот е мошне ефектно прикажана на гробницата на губернаторот Харемхаб од египетскиот град Мемфис.

Релјеф на гробницата на Харемхаб (Snell-Hornby 1996, 16)

Фараонот (невидлив, од левата страна на релјефот) разговара преку Харемхаб со делегација, која бара од него заштита од ридски и од пустински племиња. Различната димензија со којашто се прикажани учесниците во комуникацијата ја отсликува нивната општествена положба. Од трите претставени човечки димензии (најголем, среден, најмал), толкувачот не само што обединува две личности во себе во својство на медијатор - тој е едновременно Харемхаб и е дел од делегацијата - ами е и далеку подробен, а со тоа и најнезначаен и најнезабележителен во споредба со преостанатите учесниците во комуникацијата. Различните димензии на претставените лица на релјефот исто

така ги симболизираат различните перспективи во комуникацијата. Станува збор за асиметрична комуникација, во којашто еден од партиципиентите во билатералните преговори има понизок социјален статус од другиот. По природата на нештата барателот е оној што се наоѓа во подредена позиција наспрема инстанцата што може да пружи помош. Односот барател – вршител на услугата сразмерно се дисхармонизира со зголемувањето на расчекорот помеѓу социјалниот статус на учесниците во преговорите (сп. Фараон – поданик на релјефот). Во секој случај најнискиот статус во триаголникот на учесниците во преговорите му припаѓа на толкувачот. Во симетричната комуникација – учесниците се, горе-долу, на исто рамниште. За таков вид комуникација станува збор на пр., во современата деловна комуникација во којашто се балансираат придобивките за двете инволвирани страни. Дисбалансот на интересите се исклучува апприори, односно во крајна линија води кон прекинување на преговорите.

Статусот на толкувачот, кој го разбирал јазикот, односно јазиците на странците, во тоа време се поистоветува со негативната перцепција на странецот воопшто. Во стар Египет почесната титулата „човек“ се доделувала исклучиво на своите сонародници, а странците биле третирали како варвари (сп. Snell-Hornby 1996, 15). Оттаму толкувачот се доведувал во непосредна врска со „странските варвари“. Слични ставови за странците се појавуваат подоцна, хронолошки гледано, кај старите Грци и кај колонизаторите. Во консталација на надмоќ се создава вертикална асиметрична комуникациска оска „одозгора – надолу“, што влијае и врз угледот на токувачот. Чинителскиот статус на толкувачот до ден-денес преовладува во некои средини, како на пр., во Р. Македонија. Сè уште не е драстично сменета перцепцијата на улогата на професионалниот толкувач.

1. 2. Почетоците на професионалното толкување

(Полу)професионалното толкување ги бележи своите скромни почетоци уште од Првата светска војна. До почетокот на Првата светска војна францускиот се третираше како дипломатски јазик, така што поважните меѓународни преговори се воделе исклучиво на француски јазик. На Мировните преговори во Париз (Pariser Friedenskonferenz 18.1.1919-21.1.1920) - непосредно по завршувањето на Првата светска војна - учествувале претставници од вкупно 32 земји. Поради тоа што францускиот не го владееле сите учесници имало потреба од консекутивни толкувачи. Во овој период сè уште не постоела соодветна техника за симултано толкување. Пред да се употреби техниката за симултано толкување, на конференциите се толкувало консекутивно, односно по пат на толкување-шепотење (chuchotage).

Техниката за симултано толкување за првпат била употребена

кон крајот на 30-тите година од минатиот век. Американскиот бизнисмен Едвард Финел во соработка со електротехничарот Гордон Финлеј, како и со поддршката од Томас Ватсон, директор на ИБМ², го создале т.н. Финел-Финлеј-ИБМ-систем (Finele-Finlay-IBM-System). Овој систем личел на портабл телефон и поради својата техничка неусовршеност, кабли и жици биле распослани насекаде по подот, доаѓало често до пречки и прекини во комуникацијата (Kurz 1996, 20). За првпат техниката на ИБМ била употребена на Генералното собрание на Меѓународната конференција на трудот (ILO - International Labour Organization) во 1927 год. Но, во комисиите сè уште се толкувало консекутивно. Симултаното толкување се користело во почетокот само за подготвени говори, а не за слободни дискусии.

На Светската енергетска конференција во Берлин од 1930 година за првпат се употребува техника за симултано толкување во производството на Сименс и на Халске (Siemens und Halske). Во 1935 год. истата техника се употребува и на 15-тата Меѓународна конференција за физиологија во Ленинград (денешен Санкт-Петербург), каде што се толкува поздравната реч на Павлов симултано од руски на германски, на англиски и на француски јазик (Van Hoof 1962, според Kurz 1996, 21). Исто така и во Виена во 30-тите години симултано се толкува на поголемите конференции. Денес Виена е светски конгресен центар (уште од 1815 год.), како и град-медијатор меѓу Исток и Запад. Главни седишта на меѓународни организации во Виена³ се: ОН, ОПЕК, ОБСЕ и др.

Непосредно по Втората светска војна, чиј крај се констатира со капитулацијата на Германија на 8 (западниот блок) / 9 (источниот блок) мај 1945 год., започнува т.н. Нирнбершки процес, прв меѓународен суд од овој вид, кој е поставен со една единствена цел: светот да им суди на воените злосторници.⁴ Нирнбершкиот процес трае речиси една година: започнува на 20 ноември 1945 година, а завршува на 1 октомври 1946 год. За прв пат светот, односно светските економско-политички двигатели (САД, Велика Британија, Франција и СССР) се обединуваат со цел сплотено да ѝ се спротивстават на најгрозоморната гнасотија на човечкиот род позната во историјата и под името холокауст. Нирнбершкиот процес ќе остави траен белег во светската историја не само во однос на првото јавно судење на воени злосторници, туку исто така и поради екстензивната употреба на техниката за симултано толкување. Од тие причини Нирнбершкиот процес може да се третира и како светол момент за професијата (симултан) толкувач, на која за прв пат во рамките на исклучително важен светски настан ѝ се оддава заслужената почит.

² IBM - International Bureau Machines.

³ Во 2003 година 18 меѓународни организации имаат претставништва во Виена.

Усогласените акции на сојузниците на светки политички план повлекуваат низа средби, преговори, конференции на кои потенцијално учествуваат онолку јазици колку што има политичко-правни застапници на земјите. Заради брзо и ефикасно одвивање на преговорите се вклучуваат симултани толкувачи со чија помош не само што се надминуваат јазичните пречки, туку се нивелира и временскиот опсег потребен за мултилингвалната комуникација на ниво на билингвална комуникација. Толкувачот е фактички оној компетентен посредувач во кого се сосредоточуваат јазиците и кој во вид на мултипликатор ја овозможува повеќејазичноста на меѓународни собири. Техниката за симултано толкување се употребуваше при Нирнбершкиот процес, пред сè, поради временскиот кусок. Се настојуваше час поскоро да им се пресуди на воените злосторници. Овој процес претставуваше медиумски настан *йар екселанс* за сојузниците, а даде свој придонес и за популаризацијата на техниката, но и на професијата толкувач. Во Нирнберг не им се толкуваше само на правниците и на осудените, туку толкувачите посредуваа, исто така, во заткулисните консултации меѓу судиите, кои поради јазичните бариери без толкувач не беа во состојба да комуницираат. Во судницата се употребуваше техниката за симултано толкување, додека подготвителните преговори се изведуваа по пат на консекутивно толкување. За 4-те работни јазици, рускиот, англискиот, германскиот и францускиот, јазиците на сојузниците, вкупно беа ангажирани три тима од по 12 толкувачи (Kurz 1986, 24). Се толкуваше исклучиво кон мајчиниот јазик. Интересен е фактот што била усвоена декларација во којашто се ограничува темпото на говорење на спикерот на отприлика 60 збора од минута. Доколку се говорело побрзо толкувачите со помош на светлосна сигнализација биле во состојба да им сигнализираат на спикерите побавно да говорат (жолта ламба), односно да го повторат кажаното (црвена ламба). Речиси сите толкувачи ангажирани на Нирнбершкиот процес биле лаици (*“Les interprètes étaient donc novices en simultanée...”*, Skuncke 1989, 7 ; според Kurz 1996, 25).

1.3. Првите образовни центри за толкување

Пред да стане збор за универзитетските центри (пред сè за германските и за француските) што едуцирале толкувачи, ќе ја спомеме Дипломатката академија во Виена, која беше основана уште во 1754 год. од страна на Марија Терезија под името „Царско-кралска академија за ориентални јазици“ (*„Kaiserlich-königliche Akademie der Orientalischen Sprachen“*). На неа се едуцирале толкувачи за трговија и за дипломатската служба. На Академијата се изучувале следниве странски јазици: француски, турски, персиски и арапски.

- **Кралски универзитет „Фридрих Вилхелм“ во Берлин, денешен Хумболд-Универзитет (1887)**

Првиот универзитет во Германија на којшто се едуцираат толкувачи не е Хајделберг во 30-тите години од 20 век, туку уште во 1887 год. на Кралскиот универзитет „Фридрих Вилхелм“ во Берлин (Königliche Friedrich-Wilhelm-Universität zu Berlin, денешен Humboldt-Universität zu Berlin) по налог на Ото фон Бизмарк, првиот канцелар на Германскиот рајх⁵, при Семинарот за ориентални јазици се обучуваат толкувачи, односно „драгомани“ („Dragomane“, Dolmetscher) за тогашното Министерство за надворешни работи. Идејата за формирање сопствен семинар за обучување толкувачи за ориентални јазици во Берлин произлегува од слабата доверба кон толкувачите што ги придружувале делегациите од Ориентот. Гледајќи во нив шпиони што работат исклучиво во полза на своите налогодавачи, Берлин претпочитал да едуцира свои соодветен стручен кадар на кого ќе може да се потпре при преговорите.

Драгоманите, официјалната титула на толкувачите, преведувачите и туристичките водачи во Отоманската империја, биле надлежни за медијацијата во билатералните преговори на државите од Блискиот Исток (со службените јазици: турки, арапски и персиски) со државите од Централна Европа, т.е. со претставништва и државни институции како што се европски амбасади, конзулати итн. Професијата „драгоман“ вис-тински подем постигнува во Отоманската империја, бидејќи Османлиите биле познати по својот хегемонистичко-империјалистички став, одбивајќи категорички да изучуваат јазици на немуслимански заедници. Јазичната компетенција на драгоманот се сметала за задоволитена кога најмалку располагал со солидни познавања на: турскиот, арапскиот, персискиот, како и на повеќе европски јазици. Зголемената економска мобилност и зачестените трансакции меѓу Европа и Ориентот кон крајот на 19-тиот век значително го мотивирале формирањето институти за ориентални јазици и во други европски метрополи, како на пр., во Париз (INALCO, Institut National des Langues et Civilisations Orientales), на кој и ден-денес покрај ориенталните јазици се изучуваат и низа други јазици, како на пр., македонскиот.

- **Институт за преведување и толкување при Универзитетот во Хајделберг (1932/1933)**

До ден-денес еден од најпознатите и најреномираните Институти за едукација на толкувачи-професионалци во германскојазичното подрачје се смета Институтот за преведување и толкување при Универзитетот во Хајделберг (Institut für Übersetzen und Dolmetschen, IÜD, Ruprecht-Karls-Universität), кој е формиран во академската 1932/1933 година. Универзи-

⁵ Ото фон Бизмарк (Otto von Bismarck), прв канцелар на Германскиот рајх, познат и по прекарот “железен канцелар” (“Eiserner Kanzler”), е водечка политичка фигура при основањето на Германскиот рајх во 1871 год. , кој претставува обединета германска национална држава.

тетот во Хајделберг многумина го сметаат за прв вистински универзитетски центар за едукација на професионални толкувачи.

- **ЕТИ, Школа за преведување и толкување при Универзитетот во Женева (1941)**

Женевската школа за преведување и толкување, ЕТИ, при Универзитетот во Женева (Ecole de Traduction et Interprétation (ETI), Université de Genève) е формирана во 1941 год. Раководителот на институтот, Павловски, уште од самиот почеток бил позитивно насочен кон симултаното толкување, наспрема својот колега Антоан Велман (Antoine Velleman), раководител и основач на Школата за преведување и толкување при Универзитетот во Женева (сп. Kurz 1996, 27-30). Сметајќи дека симултаното толкување не може да го постигне квалитетот на консекутивното толкување и дека со тоа би се нарушил угледот на конференцискиот толкувач, тој одбивал да воведи симултано толкување на институтот во Женева. Студентите што дипломирале на овој институт не се согласувале со Велман во однос на неговиот негативен став кон симултаното толкување и скришум импровизирале курсеви по симултано толкување во изнајмени простории во визбата на една Методистичка црква со помош на рудиментарна стара кабина од ИБМ. Оглас за овие курсеви објавувале во билтенот на Здружението на дипломирани студенти од Школата за преведувачи и толкувачи. Дури во 1950 год. за првпат во Женева се организира курс по симултано толкување со поддршка на проф. Серж Глор (Serge Gloor), но овој курс и понатаму се изведува во Методистичката црква. Неколку години подоцна, во 1953 година, при Универзитетот во Женева за прв пат во тоа време се опремува најсовремената конференциска сала со десет кабини.

- **Институтот за преведувачи и толкувачи при Универзитетот во Виена (1943)**

Друг еминентен германскојазичен универзитетски центар за преведување и толкување претставува **Институтот за обука на преведувачи и толкувачи при Универзитетот во Виена** (Institut für Übersetzer und Dolmetscherausbildung der Universität Wien, денес Institut für Übersetzer und Dolmetscher der Universität Wien), кој започнува со својата наставна дејност под раководството на првиот директор, д-р Луис Х. Пауловски (Dr. Louis H. Paulovsky), конгресен толкувач и званичен преведувач на градот Виена, во 1943 година (Kurz 1996, 31-34). Условите за работа биле повеќе од скромни. Поради недостаток од конференциска сала со кабини за толкување симултаното толкување се изведувало по телефон. Студент го изнесувал оригиналниот текст по телефон, а друг го перципираше оригиналот во соседна просторија преку телефон и вршел истовремено предвод. Преводот се снимал на магнетофон и потоа се преслушувал и евалуирал во групата. Дури во почетокот на 50-тите години Павловски успеал да набави техничка опрема со 6 кабини

од фирмата Филипс (Philips) со помош на донација од страна на фондацијата Рокфелер (Rockefeller-Foundation). Денес Институтот во Виена, како и Институтот во Грац се сметаат за водечки институти од овој тип во Р. Австрија.

• **ЕСИТ при Универзитетот во Нова Сорбона Париз (1957)**

Како едно од најреномираните школи во Европа, односно факултети за толкувачи важи француската школа **ЕСИТ (École Supérieure d'Interprètes et de Traducteurs)** при Универзитетот во Париз (Université Paris III – Sorbonne Nouvelle), основана во 1957 година. Оваа високообразовна институција го фаворизира постдипломскиот пристап кон толкувањето, т.е. смета дека на секој потенцијален кандидат му е неопходна академска зрелост пред да пристапи кон толкувањето. Ова кредо се отсликува и во слоганот на ЕСИТ, кој гласи : “L’ESIT n’est pas une école de langues“. Се нагласува неопходната висока јазична подготовка на сите заинтересирани кандидати што сакаат да се запишат на овие студии. Услов за конкурирање се завршени додипломски студии, како и солидно владеење на странски јазици и на мајчиниот, односно на доминантниот примарен јазик. Старосна граница за апликантите нема, но се врши строга селекција. Според објавените статистики само 20 % од апликантите успеваат да го положат приемниот испит. Од вкупно-запишаните студенти само 50% ги завршуваат студиите. Останатите не ги исполнуваат високите критериуми. Годишно, отприлика 10 дипломирани толкувачи го напуштаат ЕСИТ. Тие не мора долго да чекаат за работно место, бидејќи најчесто уште пред завршувањето на студиите се ангажирани од страна на работодавачи, кои учествуваат на испитите во својство на слушатели (customer).

2. Професијата толкувач денес

Условите под коишто работат и се едуцираат толкувачите денес не се споредуваат со оние од минатото. Техничките услови се до таа мера усовршени што денешните (сериозни) органозатори задолжително обезбедуваат звучно изолирани портабилни или фиксни кабини според меѓународно утврдени стандарди т.н. ИСО-стандарди. За стандардизација на работните услови, како и за професионализација на толкувачката дејност се изборија, пред сè, самите толкувачи, организирајќи се во здруженија од национален и меѓународен карактер, како на пр., Сојузно здружение за толкувачи и преведувачи во СР Германија (Bundesverband der Dolmetscher und Übersetzer, BDÜ), АПС и др. Денес не можат да се замислат конференции од пошироки размери, како што се конференциите на Обединетите нации (ОН), на Европската унија (ЕУ)

со вкупно 27 земји-членки и 23 работни јазици,⁶ на Африканската унија (АУ)⁷, на Организацијата за безбедност и соработка во Европа (ОБСЕ) со вкупно 6 работни јазици и др. без соодветна стандардизирана техничка опрема и соодветни пространи кабини. Сите овие организации се инспирирани од идејата за начелно рамноправен пристап кон сите јазици и народи во светот (сп. Simoska 2006, 310). Социолингвистот Јошуа Фишман (Joshua Fishman) го сведува уверувањето во рамноправната јазична политика под синтагмата „етнолингвистичка демократија“ („ethnolinguistic democracy“). Таа подразбира слободен избор на секој говорител во однос на јазикот со којшто испраќа јазични пораки, како и во однос на јазикот на којшто прима пораки (сп. Prunč 2003, 250).

Европската комисија, како и низа други институции, на пр., Европскиот парламент, Советот на Европа се познати работодавачи со официјален рамноправен пристап кон јазиците. Овие меѓународни организации им нудат на своите акредитирани толкувачи извонредно професионални услови за работа. Во познатите институции на ЕУ во Брисел поставени се релативно пространи, комотни кабини со по три толкувачки места. ОН, ЕУ и АУ се сметаат истовремено и за најголеми работодавачи на толкувачи-професионалци. Во институциите на ЕУ дневно се користат услугите на 700-800 толкувачи од страна на делегациите на земјите-членки, но и на овие коишто се со статус земјакандидатка, како на пр., Македонија (од 17.12.2005 год.), Хрватска и Турција. ЕУ не води преговори само со земјите-членки туку исто така и со земји што се од витална важност за неа, како на пр., Русија, Кина, Индија, Бразил и др. И за овие земји се подготвуваат толкувачи, кои преку „јазичните мостови“ ќе ја помагаат комуникацијата со ЕУ. Пралелно со подобрувањето на условите за практикување на професијата толкувач се подобруваат и условите за едукација на професионални толкувачи. Толкувањето како и преведувањето се третираат на академско ниво во повеќе универзитети во Европа и во другите делови на светот. Овие светски трендови ги следи и Република Македонија, основајќи уште во уч. 2001/2002 година самостојна Катедра за преве-

⁶ шпански (ES), дански (DA), германски (DE), грчки (EL), англиски (EN), француски (FR), италијански (IT), холандски (NL), португалски (PT), фински (FI), шведски (SV), чешки (ET), естонски (LV), летонски (LT), литвански (LT), унгарски (HU), малтешки (MT), полски (PL), словачки (SK), словенечки (SL), ирски (IR) (1.1.2007) бугарски (BG), романски (RU); Во Малта има два званични службени јазика: малтешки и англиски (како последица на членството во Комонвелтот).

⁷ Африканската унија (African Union, Union africaine) е супранационална унија, којашто се состои од 53 африкански земји. Формирана е во 2001 год. како резултат на фузијата меѓу Африканската економска заедница (African Economy community (АЕС)) и Организацијата на африканското единство (Organization of African Unity). Целта на Африканската унија е унапредување на демократијата, човековите права и економскиот просперитет.

дување и толкување при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје, како и постдипломски магистерски студии по конференциско толкување во уч. 2007/2008 година.

Zusammenfassung

In diesem Beitrag werden die wechselvolle Perzeption des Dolmetscherberufes sowie akademische Ausbildungsmöglichkeiten auf diachronischer und synchronischer Ebene sowohl national als auch international beleuchtet. Besonderes Augenmerk wird auf althistorische Arbeitsbedingungen und -praktiken des Dolmetschers gerichtet. Das Kommunikationsbedürfnis des Menschen in Form von Gesprächen und Verhandlungen zu befriedigen, beruht auf dem entscheidenden physisch-visuellen Parameter, der dazu beiträgt, dass Gesprächs- und Verhandlungspartner durch zusätzliche nonverbale Enkodierungen und Verhaltensmuster direkter beurteilt und eingeschätzt werden können. Schriftliche Kommunikation entzieht sich solcher Enkodierungen aufgrund der fehlenden physischen Anwesenheit der Kommunikationspartner. Akademische Ausbildungszentren und technische Arbeitsbedingungen unterliegen heutzutage weitgehend internationalen Standards und gewährleisten auf diese Art und Weise relativ einheitliche Gesamtarbeitsbedingungen des professionellen (Konferenz)Dolmetschers.

Користена литература:

Best, Joanna, Kalina Sylvia, Hrsg. (2002): *Übersetzen und Dolmetschen*. – Tübingen/Basel: Francke.

Černý Lothar (2002) Zwischen den Zeichen: zur Geschichte der Übersetzungstheorie, in: *Übersetzen und Dolmetschen* Hrsg. Von Joanna Best u. Kalina Sylvia, S. 3-16.– Tübingen/Basel: Francke.

Kurz, Ingrid (1996): *Simultandolmetschen als Gegenstand der interdisziplinären Forschung*. – Wien: WUV-Universitätsverlag.

Petioky, Viktor (1983): „Vierzig Jahre Institut für Übersetzung und Dolmetscherausbildung der Universität Wien“, in: *40 Jahre Institut für Übersetzung und Dolmetscherausbildung der Universität Wien*. – Tulln: Dr. D. Ott-Verlag.

Pöchhacker, Franz (2004): *Introducing Interpreting studies*. – London/New York: Routledge.

Prunč, Erich (⁴2003): *Einführung in die Translationswissenschaft*. Bd. 1 Orientierungsrahmen. – Graz: Selbstverlag, Institut für Theoretische und Angewandte Translationswissenschaft.

Schwarz Monika / Chur Jeannette (²1996): *Semantik ein Arbeitsbuch*. – Tübingen: Narr.

Simoska, Silvana (2006): “Nationale Sprachpflege im Kontext der Sprachpolitik der EU”, во: *Езиковата политика на Европейския съюз и европейското университетско пространство* (Die Sprachpolitik der EU und der europäische Hochschulraum, The language policy of the EU and European university education). – Veliko Trnovo: Pic Verlag, 2006, 310-316.

Snell-Hornby, Mary (1996). *Translation und Text. Ausgewählte Vorträge*. Hrsg. Von Mira Kadrić, Klaus Kaindl. – Wien: WUV Universitätsverlag.

Ваљбона Тоска

ОСНОВНИ КЛАСИФИКАЦИИ НА ПОСЕСИВНИТЕ ИМЕНСКИ СИНТАГМИ ВО АЛБАНСКИОТ И ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Именските синтагми (ИС) во кои детерминацијата има **посесивен** домен привлекуваат внимание од лингвистички аспект, не само поради значајното место што воопшто го зазема самата семантичка категорија *посесивност*, туку и поради нивната широка застапеност во процесот на јазичната комуникација.

Посесивноста е **бинарна релација** помеѓу два ентитета – **посесорот** (ПР) и **посесумот**¹(ПМ). Посесорот е тој што поседува додека посесумот е тоа што се поседува. Релацијата меѓу овие два елемента не е едноставно да се дефинира. Тоа е релација со определена насока. Една од основните карактеристики на таа релација е асиметричноста, што е директен рефлекс на способноста за издвојување на ‘точка на референција’. Поради тоа, од семантичка гледна точка, посесорот е секогаш поистакнатиот ентитет преку кој се идентификува посесумот. Ова е најочигледно во основните значења на поседување, роднински врски и физички дел од целост, што им дава на овие статус на прототип во посесивниот домен².

Конструкциите кои вклучуваат елементи на посесивност покриваат широк круг на релации – **сопственост** (*куќата на Јон*), **дел наспрема целина** (*ногарката од масата*), **роднински врски** (*мајката на Јон*), **особина** (*височината на ридот*), **психичка состојба** (*помнењето на Јон*), **објект наспрема дејство** (*сечењето на шумата*) и многу други.

Потпирајќи се на албанската традиција, во нашата анализа како посесивните именски синтагми (во понатамошниот текст ПИС) се третираат конструкциите составени најмалку од два ентитета во кои центарот е именка а дополнението поим преку кој синтагмата може да добие посесивно значење.

Големата распространетост, многубројните значења што можат да се содржат во рамките на ПИС, како и начините на формалното реализирање на посесивните релации, наметнуваат воспоставување на определени критери-

¹ Smiljka Stojanovic- *Binarne relacije posesije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku* - Beograd - 1996 :10

² Лилјана Митковска - *Изразување посесивности на ниво на именската фраза во македонскиот и во англискиот јазик –докторска дисертација* – Скопје – 2005 : 23

уми за распоредување на ПИС во соодветни класи. Во рамките на нашата анализа две оски беа основа врз која се обидовме да воспоставиме класификација на ПИС: **семантиката** и **формалните средства** со кои се изразува релацијата. Во зоната на **семантиката** се опфаќаат видот на релацијата (односно ПИС се распоредуваат според 1.функцијата на релацијата и 2.видот на врската помеѓу ентитетите) и се издвојуваат основните конструкции (прототипни) кои искажуваат посесивност при што се определува радиусот во кој посесивноста постепено блее. Разгледувани според **формалниот аспект** ПИС можат да се изразат со соодветни: морфолошки падежни форми и со предлози, заменки, афикси и лексеми со посесивна семантика во корен.

1. семантичка класификација

1.1. класификација според видот на релацијата

Релацијата помеѓу составните единици на ПИС може да се третира од аспект на раскинливоста, односно конзистентноста на врската, но исто така може да се разграничат и повеќе функции од аспект на тоа што изразува релацијата од семантичка гледна точка. Според првиот критериум во теоретската литература се разликува **неотуѓива** наспроти **отуѓива** посесивност, додека вториот критериум во рамките на многубројните студии често се третира како составен дел на третираните аспекти на посесивноста.

1.1.1. класификација според функцијата на релацијата

Можните функции на релациите се реализираат преку **изразување на:**

1.1.1.1. припадност

Се опфаќаат оние релации кај кои ПМ (во албанскиот и во македонскиот јазик ПМ е главен член на именската синтагма) се конкретизира со искажување *на неговиот сопственик во потесна смисла, на неговата изворност, авторство, репрезентација.*

1. сопственост

Оваа релација ги вклучува ентитетите во кои едниот е во сопственост на другиот - *‘нешто се поседува од некој/нешто’.*

ПМ може да се однесува на конкретен поим:

Shtëpia e Anës = Куќата на Ана

Automobili im = Мојот автомобил,

или апстрактен:

Kombësia e Anës = Националноста на Ана

Mbiemri i Anës = Презимето на Ана.

2. изворност / потекло

Многу тешко е да се дадат прецизни карактеристики на поимите кои можат да воспостават изворни релации. Во прв ред тоа се продукции на телото (*глас, сенка, трага*) како и нешта за кои 'имаме знаење' дека некој ги поседува (*тајна, речник/вокабулар, цел, знаење, идеја*), - 'нешто произлегува од некој':

Zëri i Anës = Гласот на Ана

E fshehta e Anës = Тајната на Ана

Ideja e Anës = Идејата на Ана.

Една друга класа ПИС сочинуваат оние во кои се претставува потеклото на ПМ или материјалот од кој потекнува ПМ ~ 'нешто потекнува од нешто':

Vezë pule = Кокошкино јајце

Mish viçi = Телешко месо

Tavolinë druri = Дрвена маса.

3. креативност/резултативност

Овде спаѓаат оние релации кои го поврзуваат едниот ентитет со неговиот креатор / автор. Тука се вклучуваат поими како *текст, изведба, слика, емисија, концерт* и др. Овие релации ги разбираме како 'нешто е продукт од некој':

Teoria e Anës = Теоријата на Ана

Performanca e Anës = Изведбата на Ана

Piktura e Anës = Сликата на Ана.

4. репрезентација

Додека во релацијата креативност ПР е иницијатор на креацијата, во релацијата на репрезентација ПР е лице/предмет претставен на него. Се поврзува со поими како *слика, фотографија, постер, скулптура, портрет* и сл.:

Portreti i Anës = Портретот на Ана

Fotografia e Anës = Сликата на Ана.

1.1.1.2. партитивност

Овие релации ја означуваат врската помеѓу целината и нејзиниот составен дел. Во вакви релации влегуваат поими кои се (1)деловите на телото кај живите суштества (*глава, рака, нога*) и (2)елементи - составни делови на предмети / поими (*ногарка / маса, член / закон*). Релацијата со која се изразува партитивност ја разбираме 'нешто е дел од нешто/некого':

(1) *Koka e Anës* = Главата на Ана

Dora jote = Твојата рака

(2) *Këmba e tavolinës* = Ногарката од масата

Nenet e ligjeve = Членовите од законот.

1.1.1.3. релации меѓу луѓето

ПИС што изразуваат релации меѓу луѓето покриваат релации со една општа парафраза - 'некој некому му е нешто'. Постоечките релации се јавуваат на неколку основи:

1. на роднински

Роднинските релации во рамките на ПИС зависат од функциите на ентитетите. Ако *X* е дете на *Y*, тогаш *Y* е родител на *X*. Во роднински релации се вклучуваат поими како *мајка*, *татко*, *ќерка*, *син*, *сестра*, *брат*, *братучед* итн:

Nëna e Anës = Мајката на Ана

Vajza e Anës = Ќерката на Ана

Nëna ime = Мојата мајка.

2. на блискост и/или општествен статус

Воспоставувањето на релации со други луѓе надвор од семејниот круг може да изрази (1) блиски, реципрочни врски помеѓу ентитетите во рамките на ИС (*другар*, *пријател*, *колега*, *сосед* и сл); (2) врски воспоставени во општествениот живот, во кои ентитетите се поставени хиерархиски (*сопственик* / *потстанар*, *директор* / *вработен*) како и (3) примери кога лицето во функција на ПМ претставува "избор" на ПР (*глумец*, *автор*).

(1) *Shoqja e Anës* = Другарката на Ана

Fqinji i Anës = Соседот на Ана

(2) *Drejtori i Anës* = Директорот на Ана

(3) *Artisti i Anës* = Глумецот на Ана.

Како што може да се види, во зависност од улогата на ентитетите релацијата може да биде (1) симетрична и (2) асиметрична. Примери на симетрична релација имаме кога ентитетите кои се во релација се на исто рамниште:

Sестрата на Ана

Другарката на Ана,

додека примери на асиметрична релација имаме кога ентитетите не се на исто рамниште:

Nëna e Anës = Мајката на Ана

Drejtori i Anës = Директорот на Ана.

1.1.1.4. атрибутивност

Во оваа релација референтот се јавува како носител на некој атрибут а тоа формално се искажува со именки изведени од придавки, - *некој/нешто* е носител на *некој атрибут*.

Квалитативните атрибути означуваат такви особини кои произлегуваат од референтите, односно се нивна внатрешна особина. Издвојувањето на оваа релација од релацијата на *изворност* или

партитивност е поради природата на врската. Во овие релации изведената именка сепак упатува на особини. Тие можат да бидат физички (*убавина, големина*), психички (*храброст, верност*) или да се одраз на психо-физички состојби (*радост, маза, болест*).

Bukuria e Anës = Убавината на Ана

Besnikëria e Anës = Верноста на Ана

Gëzimi i Anës = Радоста на Ана.

1.1.1.5. глаголки номинализации

Номинализациите претставуваат структури коишто изразуваат предикации во позиција на именски синтагми. Во овие структури може да се одразат категориите *дејство, (реализиран) акт и состојба*. Партиципантите се поконкретни и затоа може да служат како 'точка на референција' за номинализираните глаголи.

Kthimi i Anës = Враќањето на Ана

Lindja e diellit = Раѓањето на сонцето

Mbrojtja e të drejtave = Штитувањето на правата

Thyerja e gotës = Кршењето на чашата.

1.1.1.6. локативност

Релациите со локативно значење освен (1) припадност, можат да изразат и (2) потекло:

(1) *Universiteti i Shkupit* = Скопски универзитет

Akademia e Shkencave e Shqipërisë = Албанска академија на науките

Qyteti i Shkupit = Градом Скопје

(2) *Groshë Tetovë* = Тетовски грав

Duham Shkodre = Скадарски тутун

Кога изразуваат потекло, во овие релации се преклопува и значењето на квалитативност – посочувањето на потеклото е во функција на истакнување на особините кои се карактеристични за местото од каде потекнува ПМ.

1.1.1.7. темпоралност

Во овие релации ПМ припаѓа на некое време кое се претставува преку ПР. Во релацијата ПР може да одбележи:

(1) **време**, односно се укажува на времето на кое припаѓа ПМ:

Ligjëratat e mbrëmjes = Вечерните предавања

Zbulimet e shekullit = Откритијата на векот

Kafeja e mëngjesit = Утринското кафе

и

(2) времетраење:

Ligjëratat dyorëshe = Двочасовните предавања

Seminar dyjavor = Двонеделен семинар.

1.1.1.8. намена

Овие релации се однесуваат на структурите во кои се изразува намена, стремеж, цел:

Dhoma e fëmijëve = Детска соба

Liceu i vajzave = Женски колеџ

Tryezë buke = Маса за јадење

Makinë shkrimi = Машина за пишување

Mjek për fëmijë = лекар за деца

Lufta për çlirim = Борба за слобода

Përpyekje për vjedhje = Обид за кражба.

Освен наведените релации во рамките на ПИС можат да се издвојат и некои други значења – **суперлатив** (*trim mbi trimat* = јунак над јунаците; *e bukura e dheut* = 'светската убавица'), **посветеност** (обично називи на институции кои во чест на определена личност или настан носат соодветно име – *Aeroporti "Nëna Tereza"* = Аеродромот "Мајка Тереза"; *Spitali "Shën Erazmo"* = Болницата "Св. Еразмо"), како и некои значења кои се употребуваат во преносно значење (*thembra e Akilit* = Ахилова пета, *Kutia e Pandorës* = Пандорина кутија).

1.1.2. класификација според видот на врската помеѓу ентитетите

Основната опозиција на т.н. **отуѓива** наспрема **неотуѓива** сопственост во лингвистичката литература опфаќа една поопшта и понеутрална конотација во однос на останатите терминологски решенија: **органска/неорганска, внатрешна/надворешна, одвојува/неодвојува** и сл.

Под поимот **отуѓива сопственост** се подразбира таква посесивна релација која може да се раскине во секое време, иако тоа и не мора да се случи (*Makina e Anës* = Колата на Ана). Обемот на ваквите релации е многу голем.

Во **неотуѓивата посесивност** припаѓаат релациите делови на телото, роднинските врски и некои атрибутивни релации (*Koka e Anës* = Главата на Ана; *Nëna e Anës* = Мајката на Ана). Поимите како на пр. глава секогаш се поврзуваат со неког. Релацијата помеѓу ПР и ПМ е тесна и релативно нераскинлива. Со овој факт се објаснува тоа што во некои јазици ПМ не бара задолжителна посесивна референција.

1.2. класификација според модел на прототип

Прототипот претставува најдобар, најјасен пример на определена категорија.

Издвојувањето на прототип со централно значење во рамките на посесивните конструкции претставува сериозен проблем, бидејќи тие покриваат разни типови структури. Полисемијата во јазикот потекнува од една форма со определено значење и се шири преку други сродни значења до такви со определено ниво на апстракција. Стилските варијации кои ги вклучуваат посесивните конструкции ја усложнуваат ситуацијата поради преносните значења.

Разгледувајќи ја природата на релациите помеѓу ПР и ПМ јасно се издвојуваат примерите во кои посесивноста е поексплицитна. Тоа се структурите во кои јасно е дефиниран односот меѓу 'точката на референција' и 'намената': ПР е човек и со тоа автоматски поистакнат во однос на ПМ, којшто претставува некој важен ентитет од неговата непосредна околина³.

1.2.1. прототипни ПИС

Централните категории на посесивноста ги сочинуваат прототипните структури а како такви се идентификуваат (1) **релациите на сопственост**, (2) **делови на телото** и (3) **релации меѓу луѓето**.

Во сите три класи можна е понатамошна градација на прототипноста. Раслојувањето се врши на два плана⁴: конкретно наспрема апстрактно и перманентно наспрема привремено поседување.

(1) **Релацијата меѓу конкретните предмети во трајна сопственост** го претставува централниот модел во класата на релации на сопственоста (*shtëpia e Anës* = *куќата на Ана*). Постепено оддалечување од прототипноста имаме во примерите кога како ПМ се јавува институција (*shkolla e Anës* = *училиштето на Ана*, *partia e Anës* = *партијата на Ана*). Следат атрибутивните релации и релациите во кои ПМ е апстрактен поим (*kombësia e Anës* = *националноста на Ана*).

(2) Самиот поим **делови на телото** укажува на тоа дека во оваа класа како прототипни се третираат релациите во кои ПМ е дел на телото (*koka* = *глава*, *dora* = *рака*).

(3) Од **релациите меѓу луѓето** роднинските релации го сочинуваат прототипот а постепено оддалечување има кај општествените (*nëna e Anës* > *drejtori i Anës* > *artisti i Anës* = *мајката на Ана* > *директорот на Ана* > *глумецот на Ана*).

³Лилјана Митковска - Изразување на посесивни релации во рамките на именската синтагма во македонскиот јазик МАНУ Скопје 2003 : 42

⁴Ibid. :42

1.2.2. периферни ПИС

Како периферни релации се третираат (1) оние кои го означуваат *субјектот на номинализираната предикација* и (2) *релациите дел-целина*:

- 1) *Kthimi i Anës* = *Враќањето на Ана*
Lindja e diellit = *Раѓањето на сонцето*
(2) *Fundi i qytetit* = *Крајот на градот.*

1.2.3. маргинални ПИС

- (1) *Конструкции на спецификација* се оние конструкции во кои двата ентитета на ПИС се конципираат како еден ист. ПМ претставува општа категорија, додека ПР претставува поим на концепти кои се дел од тие категории вклучени во нив. Со други зборови ПМ се конкретизира односно специфицира:

Ndjenjë gëzimi = *Чувство на радост.*

(2) *Метафорични конструкции*

Значењето се реинтерпретира, со тоа што се внесува субјективен став на говорителот:

Ditët e shpresës = *Денови на надеж*
Bota e modës = *Светот на модата.*

(3) *Псевдо-посесивни конструкции*

Тоа се конструкции што се градат со изразите за контејнери (containers): *чаша вино*, *пакетче кафе* и неконвенционалните единици на мера. ПМ претставува некаков контејнер, додека ПР дава прецизна информација за содржината на тој контејнер.

За разлика од конструкции на спецификација овде ПМ носи и количествена информација.

Një copë tortë = *Парче торта*
Një pikë verë = *Капка вино*
Një grup arsimtarësh = *Група (на/од) наставници.*

2. класификација според формалната структура на ПИС

Структури за искажување на посесивноста на површинско ниво во рамките на ИС во албанскиот и во македонскиот јазик се падежните и предлошките, структурите со заменики, со афикси и лексемите со посесивно значење.

2.1 . падежни и предлошки структури

Во албанскиот јазик посесивноста во конструкциите на именските синтагми првенствено се изразува со **морфолошки генитив**

libri i Ritës – книгата на Рита,

додека во македонскиот јазик примарно место има **предлогот на**
автомобилот на Тони.

Во падежните структури во албанскиот јазик се опфаќаат и акузативот и аблативот

Një gotë ujë = една чаша вода (акуз.)

Një thes miell = Една вреќа брашно (акуз.)

Rrugë fshati = селски пат (абл.)

Gjysmë buke = пола леб (абл.),

додека во македонскиот јазик освен со предлогот **на**, посесивноста може да се изрази и со предлогот **од**:

Прашањата од новинарите

Книгата од Ана.

Во албанскиот јазик предлогот **prej** = **од** + аблатив и предлогот **nga** = **од** + номинатив⁵ во ПИС се јавуваат во релациите дел-целина:

Njëri prej shokëve = Еден од другарите

Asnjë nga ju = Ниеден од вас

Иако во албанските традиционални приоди ваквите синтагми се третираат како заменски, ние ги вклучивме во нашата анализа за да ги споредиме со македонските еквиваленти, кои според македонската традиција спаѓаат во рамките на ИС.

Во двата јазика предлозите **me, pa** = **со, без** исто така можат да ја изразат посесивноста (во однос на потврда или негација на присуство на определен ентитет):

Sheshi me pisha = Плоштадот со борови

Fytyra me rudha = Лицето со брчки

Gota me verë = Чашата со вино

Njeri pa vullnet = Човек без волја

Rrugica pa dritë = Уличката без светло

Kafe pa sheqer = Кафе без шеќер.

Некогаш се појавува и предлогот **në** = **во** како замена на **со** или **за** :

Njeri në hall = Човек во мака

Talent në muzikë = Талент во (за) музика

⁵ Кога се употребува со предлозите **nga** и **te(k)**, номинативот се оддалечува од неговата основна функција и се доближува до другите падежи - акузативот и аблативот со предлози за да искаже оддалечување од некој предмет, потекло, место каде се наоѓа нешто, време, причина, целина од која се дели нешто и сл. (*Iku nga shtëpia.* = Побегна од дома. *Shkoi nga unë.* = Отииде од мене. *Shkoi tek i ati.* = Отииде кај татко му. *Do të iki nga e marta.* = Ќе отиидам кон (накај) виторник. *U sëmur nga gripi.* = Се разболе од грип. *Dy nga shokët ishin sëmurë.* = Двајца од другариите беа разболени.)

Bora në male = Снегот во (на) планините,
Девојка во црвен фустан.

Предлогот *për* = *за* ја означува релацијата меѓу предметот и неговата функција или намена:

Kërisë për fëmijë = Чевли за деца,
но и релацијата меѓу некои номинализации:

Përgatitja për provim = Подготовката за испит

Aftësia për udhëheqje = Способноста за раководење.

Освен наведените предлози во двата јазика среќаваме и други предлози како на пр. *ndaj* = *кон*, *kundrejt* = *спроти*(кон):

Dashuria ndaj prindërve = Љубовта кон родителите

Qëndrimi kundrejt shokëve = Ставот кон другарите.

2.2 . структури со заменки

Во рамките на структурите со заменки спаѓаат конструкциите со присвојни заменки, повратно-присвојни заменки и кратки дативнопосесивни (лично-заменски и повратни) форми.

2.2.1. присвојна заменка

ПИС во чија структура има присвојна заменка претставуваат широко застапена и продуктивна класа. Во однос на самата морфолошка категорија, и во рамките на албанската и во рамките на македонската литература, се јавуваат дилеми во однос на именувањето, поради формалното преклопување со категоријата *придавки*. Во албанската литература се прави семантичко-структурна разлика помеѓу овие категории: придавките според семантиката именуваат, додека заменките се показни зборови-посочуваат. Се определивме за терминот *присвојна заменка* поради албанската традиција и поради функционалниот карактер на оваа класа на зборови. Имено, тие се показатели на две категории – нивната основа упатува на ПР додека нивната флексија се согласува по род и број со ПМ. Формите за првото и за второто лице имаат егзофорична функција, односно, упатуваат на лица (ПР) во говорната ситуација (говорителот: *мој, наш* и адресатот: *твој, ваш*), додека оние за третото лице пред се⁶ имаат анафорска/ катафорска функција, што значи упатуваат на лица (ПР) во дискурсот - во раскажуваната ситуација (еднина: *негов, нејзин*, множина: *нивни*)⁶.

Во албанскиот јазик присвојните заменки ги имаат граматичките категории лице, број, род и падеж. Освен како определби, можат да се употребат и самостојно – како супстантивизирани, за разлика од придавките, (1)можат да се супстантивизираат само контекстуално, (2) не го именуваат

⁶Лилјана Митковска - *Изразување посесивности на ниво на именската фраза во македонскиот и во англискиот јазик* – докторска дисертација 2005 : 85

дадениот предмет, туку само посредно го посочуваат и (3) можат да се употребат само во членувана форма.

И во македонскиот јазик се прави разлика врз основа на функцијата и се разликуваат (1)заменки што вршат именски функции, односно имаат именски карактер (*јас, ти* и сл.) кои се нарекуваат **именски заменки**; (2)заменки што, и по формите и по функциите, имаат карактеристики на придавките – **придавски заменки** (*тој, таа, тоа, тие; чиј, чија, чие, чии* и сл.) и (3) **заменски придавки** (*мој, моја, мое, мои; таков, таква, такво, такви* и сл.). Разликата меѓу придавските заменки и заменските придавки се состои во тоа што првите не можат да се врзат за членски морфеми, додека со заменските придавки се врзуваат со членските морфеми како и останатите придавки во македонскиот јазик⁷:

Shtëpia ime = Мојата кука

Mendimet tona = Нашите мисли.

2.2.2. повратно-присвојни заменки

Во двата јазика постојат **повратно-присвојни заменки**, кои упатуваат на ПР кореферентни со субјектот во истата реченица. Формите *i vet, e vet / e vet, e veta*, односно *свој, своја, свое, свои* претставуваат алтернативна можност (во однос на присвојните заменки) за изразување на посесивност. За разлика од македонскиот, каде проширувањето на рефлексивната форма во 1. и 2. лице е секундарна појава, настаната по аналогича на 3. лице, во албанскиот јазик повратно-присвојни заменки можат да се употребат само за третото лице:

Djali i vet = Својот син

Vajza e vet = Својата ќерка.

2.2.3. кратките заменски форми

Употребата на **кратките заменски форми** со посесивно значење се поврзува со изразување на релации во тесниот семеен круг (*мајка ми, татко ми, брат ми, сестра ти, баба му, дедо им* и сл. – во македонскиот и *i biri, e bija = син му/ &, ќерка му/ &* во албанскиот). Етичкиот датив од друга страна има широка употреба, посебно во народниот јазик. Може да се изрази со кратките заменски форми, обично од прво лице, но и од второ лице еднина и множина. Тенка е линијата што ја дели оваа единица од индиректниот објект на транзитивните, но и на нетранзитивните глаголи. Иако С. Прифти⁸ смета дека треба да се прави разлика помеѓу реченичниот член што тој го нарекува *етички додаток* (*Si më je? = Како си ми?*) и т.н. *присвоен додаток на дативот* (*T'i rrojë djalë tetës, pa të gjitha të mirat i ka = Да & живее синот*

⁷Лилјана Минова-Ѓуркова – Синтакса на македонскиот стандарден јазик – Радинг - Скопје - 199: 45

⁸Stefan Prifti – *Sintaksa e gjuhës shqipe* – Enti i teksteve mësimore – Prishtinë 1971 : 128

на тетката, на сите добрини ги има), сепак и самиот тој констатира дека оваа разлика се прави тешко (*Nën'o moj, tē ra dëshmor* = Мајко ма, ти падна жртва)⁹, бидејќи овие нијанси се испреплетени.

Кратките заменски форми кои искажуваат и посесивност се јавуваат и на реченично ниво:

Nuses i ndrit fytyra si diell = На невестата и' свети лицето како сонце (= *fytura e saj* /= нејзиното лице).

Во македонскиот јазик посесивноста може да се изрази и со рефлексивната дативна клитика *си* - мајка *си*. Во албанскиот јазик не постои ваква форма.

2.3 . афиксални структури

Во подредувањето на зборовите во парадигматски групи значајно место заема и зборообразувањето, при што може и да се смени лексичко-граматичката категорија на зборот. Во албанскиот јазик основни зборообразувачки средства се афиксите и членот (како граматичко службено средство). Статистиката оди во прилог на суфиксите – 68 префикси (од кои дел веќе се застарени и/или непродуктивни) во однос на 170 суфикси, повеќето мошне продуктивни¹⁰. Со суфикси може да се изрази и посесивноста.

Суфикси со кои се изразува посесивност во албанскиот јазик се: *-ar, -tar, -or, -ian, -ik, -al, -iv, -shēm, -(ē)m(ē)*.

Со наведените суфикси може да се изразат разни значења: припадност, квалитативност, потекло, темпоралност, кои како што истакнавме, се изразуваат и со морфолошки генитив, при што посесивноста е поексплицитна и се избегнува преплетувањето со квалитативното значење, кое во некои афиксални структури е доминантно.

Во македонскиот јазик како најпродуктивен се јавува суфиксот *-ски/-шки/-чки*. Со посесивна функција се јавуваат и суфиксите *-ов/-ев; -ин* и *-ји*. Овие суфикси можат да имаат квалитативно значење (*детски глас; птичји крилја*), да изразат припадност (*Битолски универзитет; дедова кука*), намена (*детска соба*), потекло (*преспанско јаболко*), релација дел-целина (*планински врв*), темпоралност (*утринско кафе*).

2.4 . структури кои содржат лексеми со значења на посесивност

Синтагматските врски на зборовите се одраз на логичките врски. Следствено горенаведените синтагми освен граматичките ги исполнуваат и семантичките услови за да може да се воспостави релација. Од друга страна, некои релации се природно обележани во самата лексема.

⁹Ова е стих од Елегијата на Ф. Ноли за Љуиџ Гуракуќи - со кратките заменски форми се мисли на Љ. Г. во функција на ПМ во однос на татковината (*мајка*) во функција на ПР

¹⁰Jani Thomai – *Leksikologjia e gjuhës shqipe* – shblu – Tiranë 2002 : 155-157

2.4.1. лексеми со вградено значење на посесивниот

Зборот *мајка* сам по себе имплицира релација, исто како и други поими кои претставуваат позиција во однос на други лица. Се работи за поими кои означуваат **роднински релации** (*baba, vëlla, motër, gjyshe, gjysh, dajë* = *татко, брат, сестра, баба, дедо, вујко* и сл.) и **општествени** (*fqi, epror, pronar, qiraxhi* = *сосед, претпоставен, газда, потстанар* и сл.). Ваквите поими семантички се несамостојни и примарно употребени бараат да биде именуван аргументот во однос на кој тие се определени¹¹. Вградена релација имаат и поимите кои означуваат **делови на нешто** (*kokë, sy, ballë, vetulla, veshë, krah, dorëza, këmba* = *глава, очи, чело, веѓи, уши, рамо, рачка, ногарка* и сл.), во кои се подразбира релацијата дел-целина и кои исто така при примарна употреба бараат да биде именуван вториот аргумент на релацијата.

Наведените поими, кога имаат генерично значење и/или кога референтот е познат од јазичниот и/или војазичниот контекст, во реченицата може да функционираат самостојно¹²:

Nëna kujdeset për fëmijët. = Мајката се грижи за децата.

Nuk e di pse më dukej se kisha një ulurimë në vesh = Ми се причини дека имам брмчење во ушните.

Cili është më i rëndësishëm, ministri i Jashtëm, apo i Brendshëm? dëgjova ta pyeste vajza kur po largoheshin. = Кoj е позначаен, министерот за надворешни или за внатрешни? – слушнав како го прашува ќерката кога се оддалечуваа.

2.4.2. бахуврихи сложенки

Една друга категорија на лексеми со посесивно значење претставуваат некои сложенки, во кои исто така се содржи концептот на посесивноста. Тоа се индоевропските **бахуврихи сложенки**. Во нив се означува некој/нешто со тоа што се искажува во сложенката. Во албанската лингвистика овие сложенки се третираат како дел од т.н. номинални егзоцентрични сложенки, каде освен вистинските бахуврихи сложенки се вклучуваат и други сложенки кои не се градат врз посесивноста¹³. Во албанските сложенки, за разлика од обичната индоевропска бахуврихи структура, вториот елемент го определува првиот: *qafëgjatë* (*врат долг*), *fatkeq* (*судбина лоша*), *zemërbardhë* (*душа бела*), *dorëhollë* (*рака тенка*), *sygjarpër* (*'очи змија'*) итн. Иако посесивноста во рамките на овие сложенки се воочила од повеќе албанолози¹⁴, поопсежна анализа на структурно-семантичките особе-

¹¹Зузана Тополињска – Македонските дијалекти во Егејска Македонија – книга прва – Синтакса – II дел – МАНУ 1997 : 114

¹²Под 'самостојно' во оваа прилика ја подразбираме употребата на поимот без непосредни определби/додатоци.

¹³Androkli Kostallari – Mbi disa veçori të strukturës semantike të kompozitave pronësore të shqipes - Studiume mbi leksikon dhe mbi formimin e fjalëve në gjuhën shqipe – Universiteti Shtetëror i Tiranës – Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë - Tiranë 1972 : 141

¹⁴Ibid.

ности на овие сложенки дава проф. Андроки Косталари во наведената статија, која ја приложуваме во продолжение. Тој разликува (1) **бахуврихи – именки** (*bishtgërshërë* – ‘онашка ножици’, *bishtdhelpër* – ‘онашка лисица’, *sygjarpër* – ‘очи змија’, *këmbëpulë* – ‘нога кокошка’) и (2) **бахуврихи – придавки** (*faqekuq* – ‘образи црвени’, *hundëshkabë* – ‘нос орел’, *kurrizdalë* – ‘грба излезена’, *gojëmjaltë* – ‘уста мед’).

Кога се **именки** овие структури одбележуваат суштество или предмет не директно, туку искажувајќи негов диференцијален белег, значи овие структури не именуваат суштества или предмети што се одбележуваат реално од темите – нивни компоненти. Квалитативната содржина на сложенката е една од диференцијалните карактеристики на суштеството/предметот.

Придавките од типот бахуврихи претставуваат една многу стара, разновидна и продуктивна класа во албанскиот јазик. Тие се присутни уште во најраните пишани текстови: *nieri i diekeq* – ‘човек со лошо знаење’, *Zotynë hirplotë* – ‘Господе наш со многу намери (добри)’ (Ѓон Бузуку), *zahollë* – ‘глас тенок’, *gojëkeq* – ‘уста лоша’ (Франг Бардхи), *barkëqinjë* – ‘стомак лошите’ (Пјетер Богдани). Понатаму нивната употреба се шири, посебно кон средината на XIX век¹⁵. Овие композиции имаат широка употреба во книжевноста, публицистиката и сл., но тие истовремено се и составен дел на говорниот јазик, што се рефлектира и во нивната застапеност како во толковните речници на албанскиот јазик, така и во двојазичните.

И во бахуврихи-придавките посесивното значење се содржи во семантичката основа на овие сложенки. Со нив не се одбележува самото суштество/предмет, како во случајот на бахуврихи-именките, туку искажувајќи некоја особина што има суштеството/предметот тие му се додаваат како атрибут на еден надворешен супстантивизиран поим. Придавките *hundëshkabë* – ‘нос орел’, *vetullzi* – ‘веѓи црни’, *faqekuq* – ‘образи црвени’, *këmbëzbathur* – ‘нозе боси’ = босоног, *zetërgur* – ‘срце камен’ и сл. ја изразуваат атрибутивноста што му се припишува на еден надворешен субјект, којшто ја поседува. Затоа овие структури се објаснуваат со глаголот **има** – односно *што има орлов нос, што има црни веѓи, што има црвени образи* и сл. или со предлогот **со** (со посесивно значење) – *со орлов нос, со црни веѓи, со црвени образи*.

Кога се работи за придавки делот не се идентификува со целината, особината произлегува и останува како посебна црта. Во определени синтаксички услови особината изразена со овие сложенки може да се супстантивизира, и, како и кај многу други придавки – прости или неегзоцентрични сложени зборови, овие придавки се супстантивизираат и го именуваат самото суштество или предмет.

¹⁵ Androkli Kostallari – *Kompozitat ekzocentrike të shqipes si tema fjalëformuese -Studiume mbi leksikun dhe mbi formimin e fjalëve në gjuhën shqipe* – Universiteti Shtetëror i Tiranës – Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë - Tiranë 1972 : 95 -140 : 99

Во македонскиот јазик исто така постојат сложени зборови во кои постои вградена посесивност. Доколку ги распоредиме според прикажаниот модел за албанските сложенки, во групата на **бахуврихи-именки** би ги вклучиле егзоцентричните сложенки¹⁶: *носорог, стоногалка, еднокопитар, двоцевка, долгоклунец (штрк), полноглавец, белоперка (риба), белоушка (змија), головратка (кокошка), црноперка (риба), дебелокорка (лубеница, диња)* и сл. Во класата **бахуврихи-придавки** влегуваат сложенки како *русокос, белорун, црнокос, жолтоклун, долгокос, добродушен, трикрак, многуок, маловоден, едногрб, змијоглав, виноок* и сл.

Како што се гледа приложената класификација на ПИС не е ексклузивна (исклучувачка) туку инклузивна (вклучувачка) – во рамките на една класификација некои конструкции не се дел само на една класа, туку поради алтернативните толкувања можат да се вклучат и во други класи. На пр. конструкцијата *сликата на Ана* дозволува да биде толкувана и како релација што значи и *припадност* и *авторство* и *репрезентативност*. Значењето е тесно поврзано со контекстот, јазичен или вонјазичен. Од друга страна, некои примери поради преклопување на значењата истовремено можат да се вклучат не само во една класа (примерот *Скопски универзитет* истовремено изразува и *припадност* и *локативност*).

¹⁶Кирил Конески – *Зборообразувањето во македонскиот јазик* – Бона - Скопје – 1995 : 79

Valjbona Toska

Zusammenfassung

Um die vielfältigen Bedeutungen der possessiven Nominalphrasen im Albanischen und Makedonischen sowie die formale Realisation der possessiven Relationen adäquat darstellen zu können, bedarf es bestimmter Klassifikationskriterien. Der durchgeführten Untersuchung lagen in erster Linie **semantische und formale Kriterien** zu Grunde, mit denen eine possessive Relation ausgedrückt wird. Im Bereich der Semantik werden die Art der Relation (1. Funktion der Relation, 2. Art der Relation zwischen den Entitäten) sowie Grundkonstruktionen (Prototypen) herausgearbeitet, die zentrale Vertreter von Possessivität darstellen und solche, in denen Possessivität nur peripher, in verblasster Form vorliegt. Besondere formale Merkmale possessiver Nominalphrasen sind: morphologische Kasusmarker, Präpositionen, Pronomina, Affixe sowie Lexeme mit possessiver Semantik.

Мира Трајкова

КУЛТУРОЛОШКИТЕ СОДРЖИНИ ВО УЧЕБНИЦИ ЗА НАСТАВА ПО ФРАНЦУСКИ ЈАЗИК

Предмет на нашата анализа во ова статија е квантитативна и квалитативна анализа на содржините во учебниците (*Supports et documents*) преку кои се претставени културолошките и интеркултуролошките елементи. Се определивме да ги анализираме учебниците, односно методите, што се употребуваат во основните училишта во Македонија: *Junior* и *Bien Joué* .

Целта што си ја поставивме при анализата е да провериме во која мера културолошките и интеркултуролошките содржини се присутни во некои педагошки материјали. Предмет на нашиот интерес, во почеток, се предговорите поместени во прирачниците за професорите, во кои авторите ги излагаат педагошките и методолошките принципи што ги застапуваат, а потоа и содржините предложени во учебниците. Би сакале да прецизираме дека се ограничуваме само на културолошките и интеркултуролошките содржини и не правиме комплетна и детална анализа на учебниците

Анализа на учебникот *JUNIOR*

Junior е¹ учебник наменет за настава/учење на францускиот јазик за ученици на возраст од 11 - 16 години. Се користи во основните училишта во Македонија, од VI до VIII одделение.

Авторите на учебникот се залагаат "културолошките содржини да бидат составен дел на наставната материја бидејќи претставуваат дел на комуникативната компетенција. Знаењата наречени "цивилизација" се мешаат со јазични знаења и се манифестираат во

¹ Поради практични причини го употребуваме зборот учебник иако всушност станува збор за комплетен педагошки материјал составен од книга за ученикот, прирачник за наставникот, вежбања, аудио и видео ленти. Во францускиот јазик, најчесто се употребува терминот *ensemble pédagogique* или *méthode*, термин што и кај нас најчесто се употребува.

соодветно однесување и јазичните режисџири во различни комуникативни ситуации."²

JUNIOR 1

Социокултуролошките содржини не се во прв план на прво ниво на методата. Присутни се само елементарни аспекти, како на пример поздравување и обраќање на *тхи* или *Вие*. Преку јазичните содржини и информативните текстови (географија на Франција: граници, планини, реки, градови и сл; литература; спорт; технологии итн.) *Junior 1* овозможува почетно откривање на Французите и на Франција, на нејзиното место во европскиот контекст и во светот.

Текстовите се одбрани од весници за млади, но се поедноставени и скратени, ги содржат само најбитните информации. Значи, се води сметка за прогресијата, а таа е "спирална" во согласност со комуникативниот приод и ги засега како лексичките и граматичките, така и културолошките содржини. Многу евидентно е вниманието насочено кон ученикот и тоа се забележува во постојано присуство на реченици со кои авторите директно му се обраќаат, го повикуваат да го искаже своето мислење и својот став (*Et toi, qu'est-ce que tu aimes?; Et toi, comment tu es?; Et toi?...*)

Во Прирачникот експлицитно се наведени многубројни цели но ќе ги издвоиме само оние што се однесуваат на културолошките и интеркултуролошките содржини.

Лекција 1, страна 29, цел 8: "Ученикот да направи споредба на својот училишен систем со оној на децата од други земји;"

Лекција 2, страна 53, цел 7: "Ученикот да се поттикнува да зборува за себе и за своето окружување;" цел 11: "Кај ученикот да се поттикнува интерес за осознавање на поинаков начин на живеење;"

Лекција 3, страна 77, цел 11: "Кај ученикот да се развие почитување на разликите помеѓу него и младите луѓе од други земји и култури. Особено да се стимулира неговата љубопитност и желба да ја запознае Франција;"

Лекција 4, страна 101, цел 10: "Да се прошири географскиот и менталниот хоризонт на ученикот со тоа што ученикот ќе се поттикне да размислува за разликите што постојат во светот;" Цел 11: "На ученикот да му се помогне да ги препознава симболите на Франција и на Европската Унија, да зборува за својата земја во однос на Европа и да го разбере концептот "франкофонија";

² *Junior 1*, Livre du professeur, стр.7 .

Квантитативна анализа на *JUNIOR 1*

Придружни документи во *Junior 1*:

ФОТОГРАФИИ	46
ЦРТЕЖ И	60
РЕПРОДУКЦИИ	1
ЛИТЕРАТУРА (извадок)	2
ВЕСНИЦИ, СПИСАНИЈА (извадок)	2
СТРИП	8
РЕКЛАМНИ И ТУРИСТИЧКИ ПОРАКИ	3
ДРУГО	6

Како што може да се види од направената анализа, содржините во учебникот се пропратени со иконографски елементи, главно цртежи и фотографии, со различна функција. Илустрациите што ги придружуваат појдовните текстови или дијалози најчесто се ситуациски т.е. им даваат комуникативна и ситуациона рамка и го олеснуваат разбирањето. Цртежите кои се поместени на страниците на кои се третира граматиката главно се плеонастични, како впрочем и цртежите што ги придружуваат деловите во кои се третира вокабуларот и кои играат улога на илустриран речник.

На страниците кои содржат социокултуролошки информации присутни се фотографии како дополнување на пишаната информација. Во *Junior 1* се наоѓаат снимени и пишани текстови од различен карактер. Некои се автентични, некои се адаптирани, а повеќето текстови се составени и поедноставени, со тоа што сепак ги зачувале основните карактеристики на реална комуникација.

JUNIOR 2

Второто ниво на *Junior* претставува продолжение на *Junior 1* и е наменето за ученици на возраст од 12 години.

Авторите се доследни на ставот дека културолошките содржини претставуваат составен дел на комуникативната компетенција. Преку јазични содржини и информативни текстови *Junior 2* продолжува да ги прикажува карактеристиките на францускиот јазик, на Франција и на Французите.

Текстовите се извлечени од весници наменети за млади (нивниот број секако е поголем во *Junior 2*) но и понатаму се поедноставени. Се води сметка за прогресија. Веќе стекнатите знаења се надополнуваат со нови, се презентираат нови содржини и информации. И на ова ниво е евидентно присуството на реченици со кои авторите директно му се

обраќаат на ученикот, го повикуваат да го искаже своето мислење и својот став.

Во Прирачникот се експлицитно наведени многубројни цели а ние ги цитираме само оние што се однесуваат на културолошките и интеркултуролошките содржини.

Лекција 0, страна 21, цел 7: "Ученикот да ја сфати корисноста од учење на странски јазик како средство за информирање и комуникација со врсници од франкофонските земји; Цел 8: Да се внесе реалноста во училиницата и учениците да се задолжат да се допишуваат со млади франкофони."

Лекција 1, страна 33, цел 10: " Ученикот да се охрабрува да соработува со други ученици; Цел 12: Да се поттикне интерес кај ученикот за навики, обичаи и интереси на млади луѓе од други простори,"

Лекција 2, страна 57, цел 11: " Ученикот да размислува за влијанието што модата може да го има во неговиот секојдневен живот и во развојот на неговата личност;"

Лекција 3, страна 83, цел 7:" Да се дообјасни поимот регистар, учтиви формули и употреба на Вие; Цел 10: "На ученикот да му се покаже гастрономијата како културно богатство и израз на една земја; "

Лекција 4, страна 109, цел 9: "На ученикот да му се даде можност да чита за забава (хороскоп, тест) или да се информира за реалните нешта што го интересираат;"

Лекција 6, страна 161, цел 9: "Да се проучи мислењето што ученикот, на ова ниво на учење, го има за Франција и за францускиот јазик."

Квантитативна анализа на **JUNIOR 2**

Придружни документи во **Junior 2**:

ФОТОГРАФИЈА	41
ЦРТЕЖ	60
СТРИП	5
РЕПРОДУКЦИЈА	1
ЛИТЕРАТУРА (извадок)	2
ТЕКСТОВИ НА ПЕСНИ (Sons et rythmes)	15
ВЕСНИК, СПИСАНИЕ (извадок)	10
РЕКЛАМНИ И ТУРИСТИЧКИ ПОРАКИ	6
ДРУГО	6

И на ова ниво визуелните и звучните (снимени) документи даваат информации за комуникативната ситуација и го олеснуваат разбирањето на дијалозите. Присуството на фотографии и цртежи е приближно

исто како во првото ниво. Сепак, на ова ниво, "сликајќи сè повеќе се ограничува на функцијата на кадрирање и не е задолжително инспириран на презентирање на деловите од јораката што треба да се разбере." ³ Снимените дијалози и текстови се повеќе "маркирани" отколку на претходното ниво, со цел постепено да се доближуваат до автентични усни документи.

JUNIOR 3

Во *Junior 3* културолошките елементи се најмногу присутни во рубриката насловена *Infos* (подетални содржини може да се видат подолу). Во однос на оваа рубрика авторите истакнуваат: "Целта на двете страни на *Infos* е да го прошират културниот и социолошкиот хоризонт на младиот човек на начин што ќе го поинтересува да размислува за текстовите и сликите кои се однесуваат на француската култура и општество, за навиките на младите од истата возраст, за франкофонијата, за Европа, за интеркултуралноста." Според авторите, оваа рубрика "има за задача, покрај другото, да пласира информации за цивилизација и култура, и "интерцивилизација" (intercivilisation)". Нејзината улога е, исто така, да доведе до споредба и размислување околу разликите во раси, обичаи, општествени услови на живеење, итн. Авторите го употребуваат и терминот *Interculture* (*Интеркултура*), (што може да се види во цитатот подолу):

THÈMES TRANSVERSAUX

Convivialité : correspondant(s) de divers pays (0), voisins (1), aide à autrui (2), invitations, formules de politesse, rapports en famille (3), amour et amitié (4). En classe, dialogue, tolérance, humour, coopération (0, 1, 2, 3, 4, 5, 6). **Santé** : alimentation (3), vacances (5, 6), précautions en voyage (6). **Paix** : les jeunes contre la violence (0). **Éducation du consommateur** : argent et achats, vente par catalogue, mode et publicité (2), clubs

de fans (4), téléphone et minitel (5), prospectus touristiques (6). **Égalité des sexes** : en classe, rejet de tous les préjugés sexistes (0, 1, 2, 3, 4, 5, 6). **Protection de l'environnement** : monuments et sites touristiques (5, 6). **Sécurité routière** : signalisation (2). **Europe** : Les Eurockéennes (0), l'euro (2), pays, villes et monuments (6). **Interculture** : correspondance et échanges entre jeunes de divers pays, pluralité de races, pluralité de musiques (0), la gastronomie (3), voyages et tourisme (5, 6).

INTERDISCIPLINARITÉ

Histoire : vêtements (2), événements divers (2, 5, 6), le Zodiaque, le 3e millénaire (4), sites historiques et monuments (5, 6), inventeurs et inventions (6). **Géographie** : pays et régions du monde (0, 5, 6), carte gastronomique de la France, régions et capitales (3). **Étude du milieu** : pays et clichés touristiques, climats (5, 6). **Langue** : mots croisés et jeux de vocabulaire (2, 4, 5, 6), langage publicitaire (5). **Musique, arts plastiques** :

musiques (0), instruments de musique et sons (1), chansons, dessins, collages (1, 2, 3, 4, 5, 6). **Psychologie** : l'horoscope (4), tests (1, 2, 3, 4, 5, 6). **Littérature** : BD, poèmes (1, 2, 3, 4, 5, 6). **Sciences** : réalité virtuelle (2), le Futuroscope et les nouvelles technologies (4), téléphone et minitel (5), histoire des transports (6).

Посебно внимание им посветивме на целите на наставата/учењето кои се наоѓаат во прирачникот за професорот, на првата страна на секое досие. Целите се многубројни, но ќе ги издвоиме само оние што се однесуваат на културолошките и интеркултуролошките содржини.

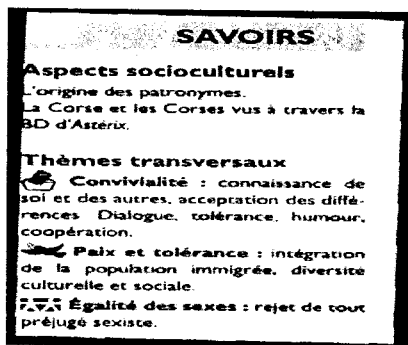
³ *Junior 2*, Livre du professeur, стр. 8.

Страна 29, лекција 1:

"Цел 13: Да се развие љубопитноста на учениците кон содржините за цивилизацијата, поврзани со јазикот и историјата, потеклото на презимиња и патронимите.

Цел 14: Учениците да се информираат за расните и географските разлики што постојат во една иста нација".

На следната страна се истакнати содржините *Contenus* и *Savoirs*, а ние ги издвоивме само оние што се однесуваат на социокултуролошките аспекти и таканаречените *Thèmes transversaux*, односно темите што се имплицитно или експлицитно присутни во лекцијата.

Во второто и третото досие не се истакнати посебни цели што се однесуваат на содржините што ги третираме, а учениците се среќаваат со содржините (страна 59 и 86) поврзани со театарот (универзалноста на темите на Молиер) и рекламите.

На страна 113, лекција 4, повторно меѓу другите цели се истакнуваат и следниве:

"Цел 14: Учениците да се охрабрат слободно да се изразуваат пред другите, да ги прифатат разликите во социокултурните ситуации, да го почитуваат искуството на претходните генерации и своето минато;

Цел 15: Да се развие љубопитност и почит кон другите култури и другите народни традиции и да се поттикне споредување со сопствениците."

Еве ги и содржините:

Aspects socioculturels

Fêtes et traditions françaises.

Thèmes transversaux

 Convivialité : respect des générations passées. Dialogue, tolérance, humour, coopération.

 Paix et tolérance : dates importantes pour l'humanité.

 Égalité des sexes : modèles et références. Rejet de tout préjugé sexiste.

 Environnement : avantages et inconvénients du progrès.

Во лекција број 5, на страна 141, ги издвојуваме следните цели:

"Цел 17: Да се развие љубопитност и мотивација за посета на Париз. Да се објасни неговиот космополитски карактер на голем град отворен за сите раси и култури;" Содржините се следни:

Aspects socioculturels

Paris, son caractère cosmopolite.

Thèmes transversaux

 Convivialité : rapports entre voisins. Dialogue, tolérance, humour, coopération.

 Paix et tolérance : diversité culturelle et sociale.

 Éducation du consommateur : l'argent de poche.

 Égalité des sexes : répartition équitable des tâches ménagères.

 Europe : Paris, capitale cosmopolite et internationale.

Во последната лекција, на страна 171 стои:

"Цел 19: Поимот "француски" да се прошири на франкофонијата. Да се откријат и да се почитуваат многубројните социо-политичко-јазични аспекти на францускиот јазик надвор од Франција." Во врска со ова се и следните содржини:

Aspects socioculturels

Connaissance et compréhension du concept de francophonie.

Thèmes transversaux

 Convivialité : dialogue, tolérance, humour, coopération.

 Égalité des sexes : rejet de tout préjugé sexiste.

 Europe : la France et la francophonie.

 Interculture : la langue, un véhicule de communication entre les pays.

Како што може да се заклучи од погоре наведените цели и содржини, авторите обрнуваат внимание на елементите битни за

интеркултурниот приод во наставата по француски јазик: толеранција, почитување на културните разлики, почитување на сопствената култура, љубопитност кон откривање на новото, итн. Наставникот е тој што треба да биде свесен за важноста на тие нешта и да им обрнува поголемо внимание на своите часови.

Квантитативна анализа на *JUNIOR 3*

Придружни документи во *Junior 3*:

ФОТОГРАФИЈА	33
ЦРТЕЖ	43
РЕПРОДУКЦИЈА	5
ЛИТЕРАТУРА (извадок)	7
ВЕСНИК, СПИСАНИЕ (извадок)	3
СТРИП	7 (на цела страна)
РЕКЛАМНИ И ТУРИСТИЧКИ ПОРАКИ	5
ДРУГО	14

Како што може да се види од направената анализа, содржините во учебникот се следени со бројни иконографски средства: цртежи, фотографии, логоа и сл., а нивната функција е различна. Илустрациите (цртежите) што ги придружуваат појдовните текстови или дијалози повторно се ситуациски и го олеснуваат разбирањето.

Забележуваме намалување на бројот на фотографии и цртежи за сметка на поголемо присуство на текстови, било од весници, било од литература. Но, треба да нагласиме дека авторите многу добро ги дозирале сите овие содржини и активности така што на наставникот му е олеснета работата. Секако дека тоа не го ограничува, доколку е креативен, да даде свој печат на сите тие содржини како и да внесува дополнителни материјали.

На страниците кои содржат социокултуролошки информации, воглавно се наоѓаат фотографии како дополнување на пишаната информација. Во *Јуниор 3* се наоѓаат снимени и пишани текстови од различен карактер. Некои се автентични, некои адаптирани, повеќето се составени и поедноставени, со тоа што сепак ги зачувале основните карактеристики на комуникацијата.

Авторите исто така истакнуваат дека социо-лингвистичките содржини сè уште не се систематски присутни во *Junior 3*, туку, малку по малку, се воведуваат низ различни форми: поспецифични текстови

(*Flash en direct*), автентични стрипови и текстови од весници и списанија за млади, извадоци од литературата и тн.

Инаку, во учебникот не постои експлицитно повикување на интеркултурните активности. Можеме да наведеме само неколку примери на активности кои одат во таа насока:

Страна 8, вежба 5: "Кои зборови се слични во твојот јазик или во друг јазик што го познаваш?"

Страна 18: "Се употребуваат ли истите споредби во твојот јазик?"

Страна 38: "Дали во твојот јазик има фразеолошки изрази кои се однесуваат на деловите од телото?"

Страна 46: "Употребуваш ли и ти слични изрази во твојот јазик?"

Од друга страна, видовме дека во *Прирачничкиот* авторите почесто упатуваат на потребата од присуство на интеркултуролошки содржини, размислувања и активности на часовите. Се надеваме дека професорите нема да преминуваат преку овие упатства, сметајќи ги за неважни, и апелираме на неопходноста за нивна примена во наставата по странски јазик, како еден од битните елементи во процесот на осознавање на нови јазици и култури, во процесот на стекнување како на комуникативна така и на интеркултурна компетенција.

Анализа на учебникот **BIEN JOUÉ!**

Учебникот *Bien joué!*⁴ е исто така наменет за ученици од основно образование (почнувајќи од 10 или 11-годишна возраст) и се употребува во наставата по француски јазик во основните училишта во Р. Македонија.

Според авторите, учебниците се базирани врз француската и франкофонската култура. Тие се задржуваат на односот јазик-култура истакнувајќи дека "*јазикот е ѝројкаен со култура*" и дека работејќи врз јазикот, се работи врз културолошките содржини. Покрај другото, тие го даваат и следниот пример: ако се научи употребата на трите форми за поставување прашања - со интонација, со *est-ce que* и со инверзија на подметот, во соодветен комуникативен контекст, едновременно се работи и врз културата, затоа што нивната употреба не зависи од синтаксичките, туку од социо-културните правила. Авторите истакнуваат дека токму таа особина на јазикот е во центарот на вниманието на методата *Bien joué!*. Понатаму тие зборуваат за културата и општеството и истакнуваат дека за успешна комуникација треба, освен јазикот, да се познава одреден број на културолошки елементи заеднички за фран-

⁴ Gislon C. et alii., *Bien joué!* 1-3 Hachette, Paris 1999-2000.

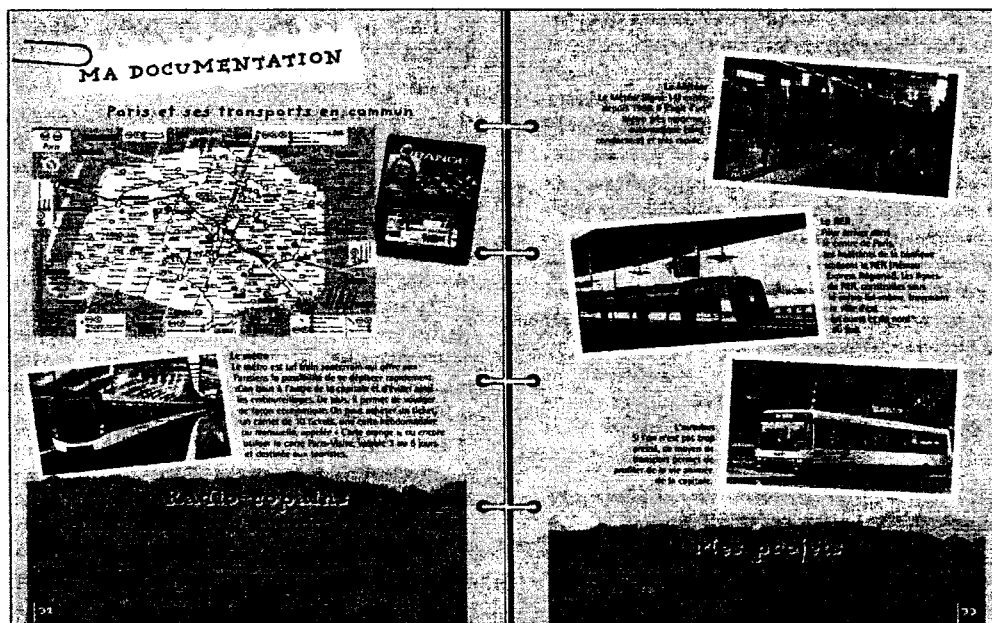
пуското општество кои се присутни во комуникацијата на француски јазик. Информациите од овој вид секако се забележителни во методата и значително се зголемуваат во второто и во третото ниво. На првото ниво, се зборува за училиште, семејство, празници, музика, спорт, исхрана, пари. На второто ниво, се открива Париз, се продлабочуваат и воведуваат нови содржини од секојдневниот живот (пошта, здравје, спорт, стрипови, животни и тн.).

Културолошките содржини се интегрирани во учебникот преку приказната за две млади личности, момче од Франција и девојче од Канада. Дејствието се случува во Франција каде Полина доаѓа да го посети Никола откривајќи, притоа, за неа поинаков свет. Така, по трагите на Полина, ученикот ја открива Франција. Секоја лекција содржи по 4 цртежи кои ја илустрираат ситуацијата. Тие се во форма на стрип и се доста реални како што се гледа од следниот пример:

Фотографиите не се само декоративни, туку се во функција на конкретизирање на културолошките содржини за кои станува збор, а според препораката на авторите, "наставничкиот треба да ги користи како помошно средство, како јојдовен материјал за активности на часот, за коментари, за проучувања."

Еве како изгледаат страниците наречени "Ma documentation", посветени на културолошките содржини:

Авторите пишуваат дека по две страни од секое досие "се исклучиво посветени на културата"⁵, за подоцна да го употребат и терминот цивилизација: "две страни се посветени на цивилизацијата која едновременно вклучува елементи од секојдневниот живот на Францuzиите и информации за 'француската култура'."⁶

И тука, како впрочем многу пати, термините цивилизација и култура се преплетуваат и се употребуваат како синоними. За што конкретно станува збор? Се започнува со мапа на франкофонија и неколку фотографии од француски територии, следи географска карта на Франција, неколку фотографии на сали за концерти и стадиони, неколку видови куќи карактеристични во Франција, фотографии на превозни средства. Подетална квантитативна анализа, прикажана подолу, може да послужи за илустрација.

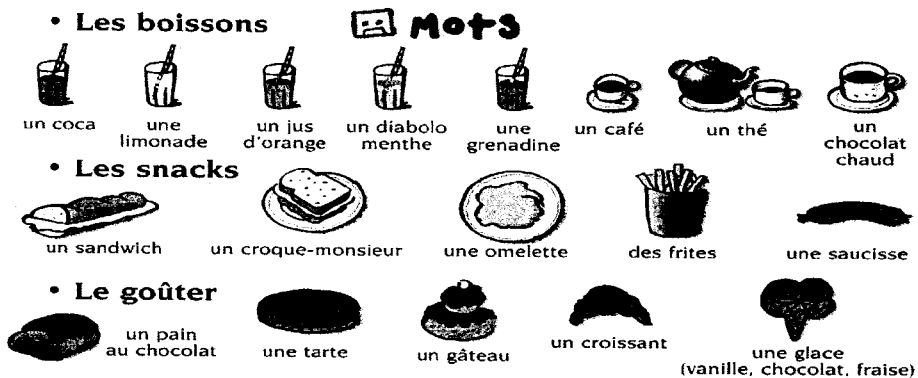
⁵ Bien joué! 2, Guide pédagogique, стр. 5.

⁶ Bien joué! 2, Guide pédagogique, стр. 8.

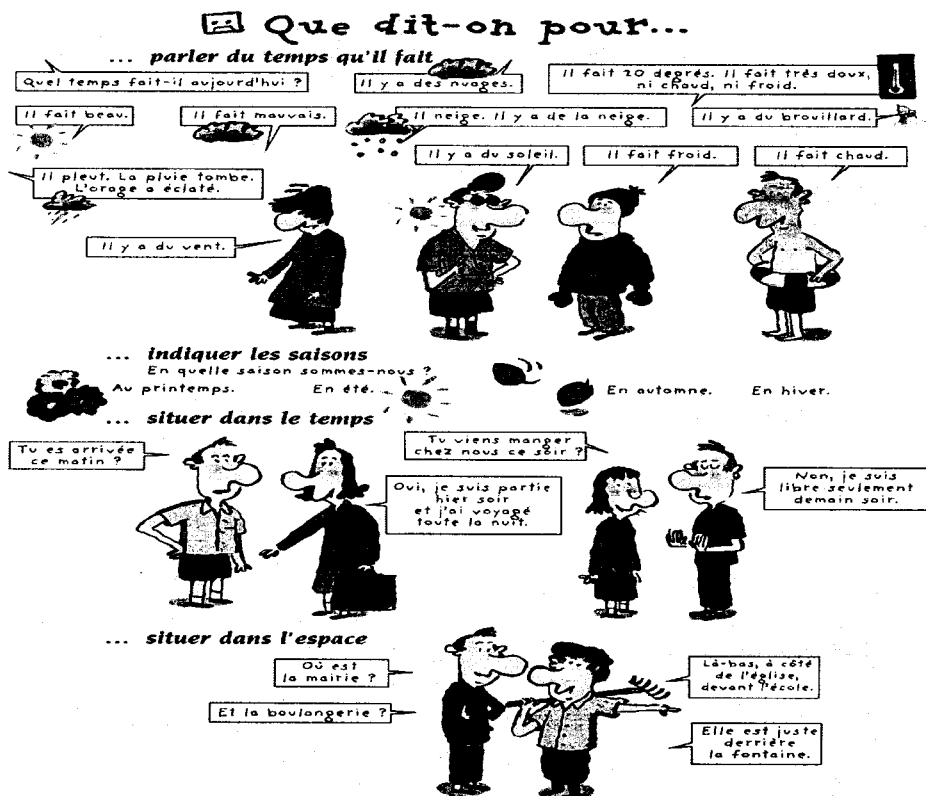
Квантитативна анализа на **BIEN JOUÉ!1**
Придружни документи во **Bien joué! 1:**

ФОТОГРАФИИ	58
ЦРТЕЖИ ВКУПНО: - ИЛУСТРАЦИЈА НА ДИЈАЛОГ: 60 - ИЛУСТРАЦИЈА НА ГОВОРНИ ЧИНОВИ: 76 - ИЛУСТРАЦИЈА НА ГРАМАТИКА И ЛЕКСИКА: 227	363
РЕПРОДУКЦИИ	1
ЛИТЕРАТУРА	/
ВЕСНИЦИ, СПИСАНИЈА	3
СТРИП	/
РЕКЛАМНИ И ТУРИСТИЧКИ ПОРАКИ	6
ДРУГО	3

Се забележува дека учебникот *Bien joué I* содржи голем број цртежи (многу поголем во споредба со *Junior 1*), вкупно 363. Нивната функција е да ги илустрираат дијалозите, говорните чинови и особено лексиката. Всушност авторите се определиле да ги воведуваат зборовите најчесто преку цртежи (понекогаш и фотографии), слично како и во методата *Junior*, но во многу поголема мера. Еве еден пример со слики-цртежи во функција на илустрација на зборовите, еден вид илустриран речник:

За илустрација ќе дадеме и пример со слики, односно цртежи, во функција на објаснување на говорните чинови (што е најчест вид на придружен иконографски материјал во учебникот) од првото и од второто ниво:

Квантитативна анализа на **BIEN JOUÉ!2**
Придружни документи во **Bien joué! 2:**

ФОТОГРАФИИ	102
ЦРТЕЖИ ВКУПНО: - ИЛУСТРАЦИЈА НА ДИЈАЛОГ: 30 - ИЛУСТРАЦИЈА НА ГОВОРНИ ЧИНОВИ: 41 - ИЛУСТРАЦИЈА НА ГРАМАТИКА И ЛЕКСИКА: 168	239
РЕПРОДУКЦИИ	/
ЛИТЕРАТУРА	/
ВЕСНИЦИ, СПИСАНИЈА	1
СТРИП	6
РЕКЛАМНИ И ТУРИСТИЧКИ ПОРАКИ	/
ДРУГО (географски мапи 5)	8

Се забележува дека во **Bien joué!2** бројот на цртежите е намален, но сепак е голем во споредба со другите методи, (вкупно 239 цртежи). Нивната функција и натаму е да ги илустрираат дијалозите, говорните чинови и особено лексиката. Од друга страна, на ова ниво е зголемен бројот на фотографии, најверојатно со идеја, преку автентични документи, директно, на ученикот да му се доближат културолошките содржини.

Во **Bien joué!1** и **2** нема текстови извлечени од литературата, туку главно се присутни текстови и дијалози составени од авторите.

Што се однесува до темите, тие се разновидни: информации за Франција и франкофонските земји, за секојдневниот живот (семејство, живеалиште, училиште, празници), за административното уредување на Франција, печатот, научните истражувања итн.

По направената анализа на педагошките материјали, можевме да заклучиме дека културната димензија е присутна, но, минимална. Во наставата, најчесто и преку тие минимални содржини се преминува површно, без дискусии, размени на мислења, споредби, позитивни или негативни реакции и сл. Минималното присуство на културолошките содржини во учебниците не би требало да биде оправдување за професорот да се држи до чисто јазични содржини на своите часови. Тој секако, во денешно време, има можности да внесува дополнителни содржини, да обрнува повеќе внимание на културолошките содржини поради многу причини што веќе ги изнесовме, и да ја прилагодува наставата кон конкретната ситуација во која се наоѓа.

Што се однесува до интеркултурната димензија, неопходно е да нагласиме дека во анализираниите учебници таа е малку застапена. Тоа, според нас, се должи на универзалистичкиот карактер на учебниците, односно нивната намена за широка публика. Специфичните методи не се исплатливи на издавачкиот пазар. Издавачите ги пласираат педагошките материјали низ целиот свет и поради тоа се определуваат за стандардизираниите описи на јазикот и стереотипните описи на цивилизацијата (со нагласување на националната рамка, понекогаш и само париската) наметнувајќи ја на тој начин универзалистичката концепција за јазикот/културата за најразновидна странска публика.

Ајтен Камили

ПСИХОЛИНГВИСТИЧКА АНАЛИЗА КАЈ ЕДНОЈАЗИЧНИТЕ, ДВОЈАЗИЧНИТЕ И ПОВЕЌЕЈАЗИЧНИТЕ ГОВОРТЕЛИ

Албанскиот јазк, како древен јазик (потомец на илирскиот) на овие простори, побудил посебен интерес кај многу лингвисти и до денес е проучен од доста гледни точки, во некои области повеќе а во некои помалку. На психолингвистички аспект сосема малку е проучен, да не би се рекло воопшто не е проучен, бидејќи оваа област е нова не само за нас.

Ние нашите ограничени знаења и сфаќања ги дефинираме во рамките на јазикот кој го знаеме и употребуваме. Јазичниот вокабулар може да се размени со друг јазик, иако не потполно, секако, двајца говорители кои зборуваат два различни јазика, може да комуницираат меѓу себе преку интерпретација. Разумот на нашето сфаќање и разбирање на еден одреден јазик е ограничен, не поради тоа што не го познаваме целосно вокабуларот на тој јазик, туку поради фактот што вокабуларот на било кој даден јазик се менува и се модифицира со текот на времето.

Кога рамката или структурата на јазикот се спарува со неговиот културен амалгам, станува уникатен. Затоа, нашето сфаќање и разбирање, кога ние се соочуваме со светот, т.е. со "другиот", се потпира и ограничува на јазикот или јазиците кои ние ги знаеме и употребуваме. Светот постои само таков како што постои во јазикот, надвор од јазикот светот како да исчезнува.

Врз што точно се потпира скелетот на еден јазик? Тој се потпира врз: граматичките компоненти, структурата и исказот; јазичните концепти, физичките и емоционалните доживувања, идиомите, фразеологизмите, максимите, аксиомите, трузмите, описот на зборовите и луѓето; временскиот фактор (сегашност, минатост, идност, предминаност и др.); телесниот јазик (гест, мимика и просторно растојание); извици, мелодија, интонација, акцент; значење (конотација + денотација); култура; религија и др.

Живееме во еден "хибриден миг", во една хетерогена современа култура. Различноста е во секој од нас, оваа различност ја сочинува целината. За јазикот и битието не постои код, структура, јазикот е

разлика, која единствено функционира преку вечната игра која временски суштествува. Јазикот кој го слушаме често или постојано, иако не ни е мајчин, сепак не го сметаме за туѓ (пр. за Албанците македонскиот, српскиот или јазикот на земјите каде престојуваат емигрантите). Повеќејазичниот говорител (мултилингвистот) во поголемиот број случаи е поспособен да ги разбира и сфаќа структурите на јазиците, а воедно, уште подобро ја развива свестта за мајчиниот јазик. И од психолошка гледна точка, тоа лице поразлично го гледа и сфаќа светот околу него.

Јазикот на кој размислуваме (свесно или потсвесно) ги предодредува нашите ограничувања и дејствувања. Ако едно лице знае втор јазик, но не толку добро колку што го знае првиот, кога ќе се најде на т.н. "крајна точка на неговото знаење", тој потсвесно ќе се повикува на јазичната структура на првиот јазик. Додека, тоа лице познава и трет или повеќе јазици, тогаш многу полесно и покомлетно ќе може да се доискаже, бидејќи веќе има повеќе варијанти на јазични структури, кои може да ги спореди и дотокми.

Воглавно грешките што најчесто се среќаваат кај двојазичните или повеќејазичните говорители обично се во редоследот на зборовите во реченицата и исказот, неправилно акцентирање на зборовите, неправилно употребување на соодветните граматички форми и јазични изрази, кои недостасуваат или се поразлични во првиот јазик и сето ова поради тоа што во нашата свест мислиме на првиот јазик и кога говориме на втор, трет или друг јазик не правиме ништо, освен тоа што ја преведуваме нашата мисла на друг јазик. Обично вака се создаваат калките.

Колку културата на едно општество влијае во структурата на еден јазик? Многу. Сигурно ќе се запрашаме зошто? Затоа што обредите, обичаите, општествено-политичките закони, верата, фолклорот, митологијата и многу многу делови од културата непосредно влијаат во начинот на размислување, сфаќање и однесување на еден поединец. Совршен (соодветен) пример за ова е англискиот јазик на САД, Велика Британија, Австралија, англиските колонии, земјите каде САД има свои бази и др., впрочем еден ист јазик еволуирал по различни патеки и форми во зависност од културите и другите надворешнојазични (екстралингвистички) фактори на гореспоменатите говорители. И албанскиот јазик на Албанија, Македонија, Косово и на дијаспора доживеал слични промени. Ова најмногу се приметувало во составувањето на фразеолошките изрази, во идиомите, труизмите, аксиомите, гестот, мимиката и др. Меѓутоа, ако овој елемент го споредуваме помеѓу повеќе јазици, конкретно ќе го земеме англискиот, ќе забележиме дека: англиската (американската) култура и цивилизација, поради актуализирање на индивидуализмот и демократијата, ја зголемува самопочитта и самодовербата, затоа секоја реченица во прво лице еднина почнува со

заменката "I" (јас) и секогаш се пишува со голема буква. Оваа појава поразлично ќе ја сфати еден монолингвист (поразлично американец и сосема поразлично еден друг), поразлично еден билингвист (познавач на англискиот + друг јазик) и сосема поразлично еден мултилингвист (познавач на англискиот + други јазици). Но, истовремено се потенцира и почитта кон другиот, која се приметувa во самата топка на заменките во реченица, на пр. *You and me* а не: *Me and you* или *I and you*, како е обично во балканските јазици.

Исто така, од оваа гледна точка може да се анализира и реакцијата од една едноставна слика или разговор на телевизија (на пр.: едно момче ја плука во лице некоја девојка; или: една девојка врши самоубиство со ритуал; или: двајца повозрасни мажи се бакнуваат на образ и др.), различно ќе го доживее еден монолингвален Албанец, Македонец, Американец, Кинезин, Јапанец, Африканец, Ескимец и др. (ќе се потсмевне, ќе се усрами, ќе му биде незгодно, гласно, ...) согласно својата култура и цивилизација. Но, поразлично доколку познава и некоја друга култура и јазик.

Различните категории на фразеологизми претставуваат тешкотија при преведување, бидејќи тие скоро никогаш не можат да се преведат и сфатат на целосно ист начин во една друга средина. На пр.: *S'e çaj kokën* (*He ja çejam ëlavajia; I don't crack my head; Yarmam başımı*) освен на албански, нема никаква смисла, односно нема иста семантичка вредност во другите јазици.

Изразот: *S'ka mal pa ujk*, (Нема планина без волк) синтаксички гледано има структура на една обична реченица, но ако буквално се преведува во друг јазик ќе има сосема различно значење од тоа што всушност се наоѓа во сржта на сфаќањето.

Истото може да се спроведе кај изразите за поздравување и доброоднесување (конвенционалната фразеологија), кои се тесно поврзани со културата, традицијата, начинот на живеење и општественото уредување на заедницата која то употребува тој јазик, на пр.: *Ju bëftë mirë!* (буквален превод: Да Ви прави добро! = на здравје), *Tungjatjeta!* (Да ти се издолжи животот!) Здраво = *Falemnderit!* (и се потчинувам на честта= благодарам) *Me nder qofsh!* (Чесен да бидеш). Ако билингвистот не ги познава потполно двата јазици и култури, неопходно е барем начинот на размислување на вториот јазик да го познава за да може да ги сфати и лесно да ги преведе ваквите случаи, кои, навистина, ги има многу.

Еден друг јазичен елемент што може да се разгледа на психолингвистички аспект е временската определба, т.е. концептирањето на факторот време кај еднојазичните, двојазичните или повеќејазичните говорители и во разни култури. На пр.: ако му се каже на Германец, Балканец, Јапанец, на жител од Сахара, ...: *Doa'ım za 5*

минуџи, секој од нив различно ќе ја сфати оваа информација или времетраење. Или ако на истите им велиме: *Дојдеџе на кафе (или чај)*, исто нема да се сфати подеднакво. Германецот и Јапанецот ќе го испијат кафето и веднаш ќе заминат, но Балканецот ќе поседи уште два-три саата.

Од друга страна ако се споредат речениците: *Aj se po shkoj nesër - aj se kam me shku nesër - aj se do (të) shkoj nesër* (Ај ќе отидам утре) овие се форми од различни дијалектни подрачја, кои изразуваат исто реално време прикажани со различни глаголски времиња. Употребата на овој тип на паралелизми преку различни форми, не секогаш се поврзува со она што е тесно психолошко, понекогаш знае да биде дел од контекстот или стилот. Ваквите паралелизми ги има многу во албанскиот јазик, меѓутоа нема подолго да ги третираме во овој прилог.

Аксиомите како изреки или изрази кои се самоподразбираат, се тесно поврзани со средината (социолошките фактори) и сфаќањето (психолошките фактори) на говорителот и соговорникот. На пр. Ако на некоја жена од струшкиот регион ќе ѝ речеме: *Nuk e paske burrin këtu* (Не бил маж ти тука). Таа ќе ѝ врати: *Po sot është e shtunë* (Па денес е сабота) а со тоа се подразбира дека мажот ѝ е во Струга, бидејќи е пазарен ден и обично тој како и многу луѓе од сите струшки населени места, во сабота освен пазарувањето се сретнува со пријатели, познати или помалку познати, дури и стекнува нови познанства. На овој контекст може да дадеме и друг пример. Обично ако се поставува прашањето: *Ku mund ta gjej filan fistekun?* (Каде можам да го најдам филан човек?) за некој што сакаме да го сретнеме, но ја немаме неговата адреса, најверојатно ќе го добиеме одговорот: *Dil të shtunën në Strugë!* (Излези во Струга во сабота), бидејќи иако не го сретнуваме токму тој што ѝ треба, сигурно ќе најдеме некој, кој добро го познава и ќе нè одведе до него.

Согласно ова може да се наведат и аксиоми од културални диференцијации, како на пр.: ако на ученик од Франција му се кажува: *Денес е среда*, тој веднаш подразбира дека има слободно попладне и ќе се израдува, додека ако истото му се вели на некој ученик од Македонија нема да сфати ништо посебно, освен еден работен ден, средниот ден на седмицата.

Како психоллингвистички енигми доста широк простор заземаат тие фразеолошки изрази, кои настанале од реални историски случувања или пак се тесно поврзани со национални или регионални легенди. На пр. За да се сфати значењето на фразеолошкиот израз: *Ah edhe ti, flet si e ëta e Zeqos (në majë të thanës)* буквален превод: А и ти зборуваш како мајката на Зеко (на врв на дреново дрво), значи: зборуваш и вистинити и лаги со смелост кога си надвор од опасност или *U zumë për mustaqet e Çelos* (се скаравме за брковите на Чело), значи: се скаравме за ништо и

многу други, треба да се знае целиот настан, т.е. историјата од која потекнува (настанал) овој фразеолошки израз или пак да се знае во сè каков контекст се употребува истиот.

Телесниот говор и просторното растојание во комуникација многу различно се концептира кај лица од различни социолошки слоеви, ниво на образование, место на живеење, нација, вера, пол и др. Конкретно, за Албанците од струшките рурални средини, со понизок степен на образование од голем почит се смета разговорот помеѓу соговорникот со минимално растојание (со тоа се покажува почит, блискост, доверба, сигурност), додека тоа растојание постепено се зголемува со нивото на образование и живеалиштето (село > град). А доколку ова се споредува со народи од Запад, ќе се забележи спротивен концепт.

Нема да претеруваме, ако кажеме дека во секој поглед мултилингвистите се најспособните говорители на мајчиниот јазик, а за разлика од билингвистите, вториот јазик поправилно го изговараат и акцентираат и прават помалку грешки во структурата на вториот и третиот јазик и психолошки се порационални, поприлагодливи и снаодливи.

На сосема кратки црти отсликавме само неколку од психолингвистичките појави во конкретни ситуации (поточно, во албанскиот говорен јазик во струшко), сметајќи дека овој прилог ќе послужи како поттик за понатамошни и попродабочени проучувања на оваа област.

1. Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i gjuhësisë dhe i Letërsisë, *Konferenca shkencore "Shqipja standarde dhe shoqëria shqiptare sot"*, Shkenca, Tiranë, 11-12 nëntor 2002.
2. Bloomffeld, L., *Language*, New York, 1933.
3. Bright, W., *Sociolinguistics*, New York, 1966.
4. Cardona Giorgio Raimondo, *Dizionario di linguistica* Armando Editore, 1989.
5. Çabej, E., *Mbi disa dukuri të historisë së gjuhës shqipe të para në lidhje me gjuhët tjera ballkanike*, SF, Tiranë, 1979.
6. Dillard, J. L. *The creolist and the study of Negro non-standars dialects in the continental Unites States*, In Hymes, 1971.
7. Ferguson, Ch., *Language Structure and Language Use*, Stanford, Kalifornia, 1971.
8. Fishman, J. *Who speaks, What language, to whom and when*, La Linguistique, 2, 1965.
9. Хъдсън, Р. Д., *Социо-лингвистика*, Универзитетско издателство "Св. Климент Охридски", Софи, 1995.
10. Islamaj, Sh., *Kultura e gjuhës dhe përdorimi estetik i saj*, Tiranë, 2002.
11. Islamaj, Sh., *Studime filologjike*, 1990, 3 dhe 4.
12. Керамичиева, проф. д-р Ружица, *Психологија во образованието* (за студентите на наставничките факултети), Просветно дело, Скопје, 1996.
13. Labov, W. *Language in the Inner City*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, and Oxford: Blackwell, 1972.
14. Labov, W. *Sociolinguistic Patterns*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, and Oxford: Blackwell, 1972.
15. Martine, A., *Elemente të gjuhësisë së përgjithshme*, Prishtinë, 1983.
16. Milroy, J., *Sociolinguistic and language alteration*, Belfast Working Papers in Language and Linguistics, 1978.
17. Radovanović, M., *Sociolingvistika*, Novi Sad, 1986.
18. Ross, Malcolm D., *Exploring Metatypy: How Does Contact- Induced Typological Change Come About?*, Approximate text of keynote talk given at the Australian Linguistic Society's annual meeting, Perth, 1999.
19. Saussure, F. *Cours de linguistique genrale*, Paris, 1915-1964.
20. Shkurtaj, Gj., *Sociolinguistika*, Tiranë, 1999.
21. Sosyr, F. *Kurs i gjuhësisë së përgjithshme*, (përkthyer në shqip nga Ismajli, R.), Prishtinë, 1977.
22. Васик, С., *Психолингвистика*, Београд, 1994.
23. Weinreich, U. *Languages in contact*, The Hague, 1968.

Аслан Хамити

ДОЛЖИНАТА НА САМОГЛАСКИТЕ ВО АЛБАНСКИОТ ЈАЗИК

Должината (квантитетот) се определува како времетраење при артикулација на еден глас. Разликуваме **апсолутна** и **релативна должина** на гласот. Апсолутната должина непосредно е поврзана со темпото на зборувањето. Имено, колку побрзо зборуваме, толку пократко трае изговорот на гласовите и обратно. Ваквата апсолутна должина на гласовите не претставува голем интерес за лингвистиката.

Но, од посебен интерес е **релативната должина** на гласовите. Имено, кога зборуваме со исто темпо, гласовите не ги изговараеме со еднаква должина, поради мноштво фактори. Овие фактори можат да бидат: а) од фонетска природа и б) од фонолошка природа, што претставуваат два вида должина:

I. **фонетска должина** при што должината на гласот е обусловена од позициони и комбинаторни фактори и

II. **фонолошка должина** при што должината на гласот не зависи од фонетски услови, туку таа е трајна и служи како смисловен или граматички признак на зборот.

I. **фонетска должина** имаме тогаш кога должината на гласовите зависи од фонетските фактори, како што е карактерот на слогот (отворен слог – затворен слог)¹, бројот на гласовите во зборот, гласовното опкружување на одреден глас, позицијата на гласот кон акцентот и сл. Имено, во отворен слог самогласките се подолги отколку во затворен слог. Ова ќе ни биде јасно ако ги споредиме должините на истите вокали кај зборовите: ha - hap 'јаде - отвори', ka - kam 'има - имам', gi - gir 'седи - ремен, каиш', mi - mik 'глувче - пријател', di - dit 'знам - ден' и др.² Колку пократок е зборот, толку повеќе самогласките имаат поповолни услови за вдолжување (да се изговараат како подолги) и обратно, колку подолг е зборот можноста за нивно протегање се намалува. Ова може да ни биде појасно ако ја споредиме должината на истите гласови во составот на кратки наспроти долгите зборови:

¹ *Отворен слог* е тој што завршува на самогласка, додека *затворен* е слогот што завршува на согласка.

² Во апсолутен крај на зборот во отворен слог, должината на акцентираното /a/ не зависи од природата на претходната согласка. B. Beci, *Sistemi fonologjik i gjuhës ...*, 105.

bashkë, tingull ‘заедно, глас’ - bashkëtingëllore ‘согласка’; krye, qytet ‘глава, град’ - kryeqytet ‘главен град’; zëvendës, drejtor ‘заменик, директор’ - zëvendësdrejtor ‘заменик директор’ итн.

Покрај спомнативе фонетски фактори, врз должината на самогласките влијае и природата на согласките што ја опкружува, особено консонантот што се наоѓа по неа. Имено, испитувањата покажаа дека самогласките во позиција пред сонанти (r, l, ll, m, n, nj) се подолги отколку пред други согласки, како во зборовите shqiptar ‘Албанец’, bir ‘син’, ma:ll ‘тага’ и сл. Пред теснински консонанти вокалите се нешто подолги во споредба со позицијата пред преградните. Исто така, во позиција пред звучни согласки, самогласките се подолги отколку кога се наоѓаат пред безвучни. Кога по самогласка следи група консонанти, самогласката обично е пократка отколку кога по неа доаѓа една единствена согласка.

Во вакви и слични ситуации станува збор за нефонолошка должина на вокалите, односно за самогласки со целосен развој и втиснати самогласки, попречени во развојот од започнувањето на последователната согласка. Следствено на ова, во албанскиот стандарден јазик, како и во македонскиот и многу други јазици, должината и краткоста на самогласката се должи на меѓусебното поврзување на фонемите во говорната низа.

Врз должината на самогласките важна улога има и акцентот. Споредувајќи ги истите самогласки во акцентирани наспроти неакцентирани позиции, кога другите фонетски услови се исти, произлегува дека акцентираниите се подолги од неакцентираниите вокали. Општо земено, нивниот должински сооднос во албанскиот стандарден јазик е 10/7 стотинки од секундата (центисекунди, цс). Спореди:³

самогласка	акцентирана	неакцентирана	разлика
[i]	9	7	2 цс.
[y]	9	7	2 цс.
[e]	11	7	4 цс.
[a]	10	8.5	1.5 цс.
[o]	11	7	4 цс.
[u]	12	7	5 цс.
[ë]	10	4.5	5.5 цс.

Таб. 1. Должината на акцентирани и неакцентирани самогласки

Подолгата реализација на акцентирана самогласка влијае врз пократок изговор на неакцентираниите слогови. По правило, колку пода-

³ Според В. Beci, *Sistemi fonologjik i gjuhës së sotme letrare dhe ...*, стр. 108.

леку се наоѓаат вокалите од акцентираниот слог, толку се изговараат пократко и обратно.

Во тоскиските говори и албанскиот стандарден јазик должината на самогласките е од фонетска природа. Долгите самогласки се комбинаторни или позициони варијанти, при што отсуствува фонолошката опозиција долги ~ кратки вокали.

Фонетскиот систем на албанскиот стандарден јазик, составен само од орални вокали со условена фонетска должина, ги задоволува своите функции во јазикот. Семантичката функција на долгите вокали таа ги покрива со други фонетски и граматички средства. На пример, со присуството или отсуството на неакцентираната фонема /ë/ на апсолутен крај на зборот се разликуваат мал број хомофони од типот: машки ~ женски род *plak* ~ *plakë* 'старец – старица', единина ~ множина *shok* ~ *shokë* 'другар – другари' и др.

Имено, врз основа на фонолошката опозиција на должината на самогласките (кратко ~ долго) кај мал број лексички парови и во албанскиот стандарден јазик се прави семантичка разлика. Спореди ги примерите *dhe* 'и' - *dhe:* 'земја', *bar* 'бар' - *ba:r* 'трева', *para* 'пред, напред' - *para:* 'пари' и др.

Меѓутоа, воопшто може да се заклучи дека должината на самогласките има фонетски карактер и може да се прикажува со три основни правила и тоа:

1. *крајните самогласки се наоѓаат во крајни зајворени слојови на зборови;*

2. *долгите самогласки се наоѓаат во крајни отворени слојови на зборови;*

3. *средните самогласки се наоѓаат во некрајни слојови.*⁴

II. Фонолошка должина имаме кога изговорот на самогласката како долга или кратка не зависи од фонетските фактори, туку таа е трајна особеност на фонемите, бидејќи само врз основа на должината кратките фонемите се спротивставуваат на долгите, образувајќи фонолошка опозиција. Ваквата опозиција на фонемите, во отсуство на други показатели, служи за разликување на значењето на одредени зборовни парови или на граматички форми. Ваквото својство овозможува кратките вокали наспроти соодветните долги вокали да играат улога на посебни фонемите во јазикот. Според ова произлегуваат две серии вокали: кратки /a/, /e/, /i/, /o/, /u/, /y/ и долги /a:/, /e:/, /i:/, /o:/, /u:/, /y:/.⁵

⁴ Kolec Topalli, *Theksi në gjuhën shqipe*, Tiranë, 1995, стр. 94.

⁵ Понекогаш долги самогласки може да се формираат и од непосредниот допир на две исти самогласки, кои им припаѓаат на различни морфеме. Но, ваквата должина не е фонолошка. Во ваквите случаи, за определување на природата на должината, се користи морфолошкиот критер. Имено, ако има морфолошка граница помеѓу тие две

Фонолошката должина на вокалите е својство на гегиските говори. Но, ова појава се забележува и кај некои најјужни тоскиски говори, како во Лаберија и Чамерија. Присутна е и кај Арбрешите на Италија и Грција. Ова покажува дека должинската разлика кај самогласките било распространета како низ гегиските, така и низ тоскиските говори. Но, во овие 4-5 последни века како иновација во јужниот дијалект се вршела дефонологизација на должината на вокалите, додека во северниот албански дијалект таквата должина сè уште се запазува.

Како што се знае, и во самите гегиски говори фонолошкото разликување на вокалите нема апсолутна вредност, бидејќи низ говорите има шаренило. Имено, се помалку можат да се најдат минимални лексички парови со различно значење а со слична фонемска структура, што се разликуваат само од соодветен краток или долг вокал (kos 'кисело млеко' ~ ko:s 'коса'). В прочем, и во гегиските говори преовладува фонетската должина на вокалите, но кај значителен број дубетни лексеми должината има фонолошка (семантичка или граматичка) улога. На пример, должината на самогласката кај еден ист збор (кратка – средна – долга самогласка) се модифицира во зависност од фонетските услови, како gjāk - gja.ku 'крв - крвта', ka: - kâu 'вол - волот', me la: - lâu 'да мие, пере - мие, пере', mīk - mī.ku 'пријател - пријателот', mī: - mīu 'гљувче - гљувчето' и др. Ова докажува дека гегискиот дијалект се наоѓа во една транзитивна фаза со непотполна дефонологизација на времетраењето на изговорот на вокалите.

Должината на вокалите во гегиските говори и до ден денеска е важен показател на значењето на зборовите и граматичките форми. Трите фонетски должини (кратки, средни и долги вокали) образуваат само една опозиција: кратки и средни вокали ~ долги. Значи, од фонолошка гледна точка се разликуваат две опозиции: кратки ~ долги самогласки, бидејќи значењето или граматичката форма на одредени минимални лексички парови се распознава единствено од овој показател. Вокалите од средна должина се неутрални, тие не се спротивставуваат ниту на кратките, ниту на долгите вокали.⁶ Станува збор за неутрализација на должината кај акцентирани вокали, од причина што нивната должина фонетски е условена. Имено, при промена (епиција) на некои зборови должината на одредена самогласка ја губи семантичката или граматичката функција, бидејќи таа функција се пренесува на наставката. На пример, зборовите plāk 'старец' и plākë 'старица' во тоскиските говори и во албанскиот стандарден јазик фонетски се

исти самогласки, станува збор за два вокала. На пример, во зборовите од типот *paanësi*, *i paarsyeshëm* и сл., кои се изговараат како одделни, односно со два врва а исто така имаме и морфолошка граница по префиксот *pa*.

⁶ Rexhep Ismajli, *Rreth kuantitetit të zanoreve të theksuara në gjuhën shqipe*, Artikuj mbi gjuhën shqipe, Prishtinë, 1987, 193-200.

разликуваат со помош на [ë] на крајот на зборот. Во гегиските говори испуштањето на [ë] на крајот на зборот предизвикувал должинска компензација на претходната самогласка, во овој случај на [a]. Поради ова именката од машки род во нечленувана форма се изговара со кратко [ä](pläk, додека именката од женски род со долго [a:] (pla:k. Во членувана форма имаме pla:k-u, (-i) за машки род и pla:k-a за женски род, каде и кратката и долгата самогласка се преобразуваат во средна должина, поради тоа што должината на вокалите веќе немаат никаква дистинктивна функција, а нејзините улоги ги преземаат наставките /u/ или /i/ за машки род и /a/ за женски род. Ваквото должинско преминување од кратка на средна и од долга на средна самогласка, поради надворешни фонетски услови, ја прават нетрајна фонолошката вредност на должината на вокалите.

Ќе дадеме неколку минимални лексички парови од гегиските говори кај кои должината на вокалите има фонолошка вредност:

1. *Должината на самогласките има семантичка вредност* во одредени лексички парови, како: maz ~ ma:z 'ждребе – павлака', çaj ~ ça:j 'чај – цепа', kos ~ ko:s 'кисело млеко – коса', boll ~ bo:ll 'доста – вид змија', kot ~ ko:t 'бескорисно – дреми', shpat ~ shpa:t 'рид – сабја', mall ~ ma:ll 'роба – тага', hall ~ ha:ll 'мака, грижа – тетка', shtat ~ shta:t 'тело – седум' и др.

2. *Должината како фонолошко средство има честа примена особено за разликување на морфолошките форми.* Според општо правило, кај одреден број зборови именките од машки род и именките во еднина се изговараат со кратка самогласка, додека соодветната форма за женски род и множината со долга самогласка. И значителен број глаголи во исказан начин се изговараат со долга самогласка, додека формата од заповедниот начин од истиот глагол со кратка самогласка. Во полза на ова констатација можеме да наведеме неколку примери:

а) *Разликување на родот кај именките* (машки ~ женски род): plak ~ pla:k 'старец – старица', kunat ~ kuna:t 'девер – снаа, јатрва' и др.

б) *Разликување на број* (еднина ~ множина): vesh ~ ve:sh 'уво – уши', dham ~ dha:m 'заб – заби', fyshek ~ fyshe:k 'чаура – чаури', dyshek ~ dyshe:k 'душек – душеци', oxhak ~ oxha:k 'оџак – оџаци' итн.

в) *Разликување на начинот на глаголот* (исказан ~ заповеден начин). Обично освен во должината на самогласките и интонацијата, истите глаголи во исказниот и заповедниот начин се разликуваат и од темпото на зборувањето. Спореди ги примерите:

mënyra e foljes – глаголски начин			
исказен начин mënyra dëftore		заповеден начин mënyra urdhërore	
II лице еднина – veta II njëjës			
(ti) he:c	одиш	hec!	(ти) оди!
ma:t	мериш	mat!	мери!
me:rr	земаш	merr!	земи!
hi:p	се качиш	hip!	качи се!

mënyra e foljes – глаголски начин			
исказен начин mënyra dëftore		заповеден начин mënyra urdhërore	
II лице множина– veta II shumëс			
(ju) he:cni	одите	hecni!	(вие) одите!
ma:tni	мерите	matni!	мерите!
me:rrni	земате	merrni!	земете!
hi:pni	се качите	hipni!	качите се!

Таб. 2. Истийише самогласки се йодолги кај глаголише во исказан ошколку во заповеден начин

Од досега кажаното, произлегува дека должината на самогласките во денешниот албански јазик (дијалектен и стандарден јазик) се карактеризира со преплетеност на стариот наследен систем со фонолошка должина и новиот тип на фонетска должина. Ова покажува дека албанскиот јазик во однос на должината на вокалите се наоѓа во транзитивна фаза: тоскискиот дијалект и стандардниот јазик еволуирале во фонетски тип, додека гегискиот дијалект (иако со преовладување на фонетскиот тип должина) сèуште го запазува фонолошката должина на вокалите. Кај неколку гегиски говори веќе немаме должинска опозиција, а во оние гегиски говори каде се запазува фонолошката должина, бројот на минимални лексички парови со единствена опозиција кратка ~ долга самогласка се намалува. Неколку такви зборови веќе се слушаат како хомофони, а нивната семантичката разлика се овозможува преку контекстот.

Во албанскиот јазик разликуваме две консонантски фонеме кои ѝ се спротивставуваат една на друга во должина со фонолошка (семантичка) функција: /r/ ~ /rr/. Ова најдобро може да се види во мал број лексички парови, како ага ~ агга 'нива – орев', гуај ~ гуај 'чува – бричи', ваг ~ вагг 'обесува – гроб' и др. Фонолошкиот карактер кратко

/r/ ~ долго /rr/ добро се запазува во гегискиот дијалект, додека во тоскискиот дијалект ваквата разлика не е својствено, односно /rr/ > /r/.⁷

Должината на согласките може да служи и како морфолошки показател. Во овој случај должината доаѓа од непосредниот допир на две исти согласки при зборообразување или образување на морфолошки форми: *kënddrejtë* 'правоаголник', *nënndarje* 'подделба', *kundërrevolucionar* 'антиреволуционер', *kundërreformë* 'противреформа', *mossulmim* 'ненапад', *zëvendëssekretar* 'заменик секретар'; *në aritë* 'ако стигне', *në mos e goditë* 'ако не го погоди'; *në më pritë* 'ако ме почека' и др. Ваквите согласки во допир се изговараат како геминати (со два врва) со слабеење в средина на мускулната напрегнатост, токму во морфолошката граница. Се разбира дека ваквите согласки се двофонемски (бифонематски).

На крајот можеме да напоменеме дека прозодиската единица на времетраење на изговорот на гласовите во албанскиот јазик е комплексно прашање, бидејќи е условена како од лингвистички, така и од нелингвистички фактори. Обично, должината (долгиот вокал) е одраз на целосен и непречен развој на самогласката, додека краткоста (краткиот вокал) е одраз на спреченоста во развојот на самогласката, причинета од согласката што доаѓа по неа.⁸ Како општа констатација е дека во албанскиот стандарден јазик, слично како и во македонскиот јазик, *времетраењето на изговорот на самогласките се модифицира од контекстот*. Имено, таа зависи од:

- а) *карактерот на слогот*: отворен или затворен слог (во отворен слог самогласките се подолги отколку во затворен слог);
- б) *бројот на гласовите во зборот* (кај кратките зборови самогласките се подолги и обратно);
- в) *непосредното соседство* (пред сонанти самогласките се подолги отколку кога се наоѓаат пред преградни согласки);
- г) *местото на акцентот* (акцентираните самогласки се подолги од неакцентираните);
- д) *темпо на зборувањето* (при бавно говорење самогласките се подолги отколку при брзо зборување);

⁷ Должината е условена и од особеностите на самиот глас. Имено, самогласките се подолги од согласките. И меѓу самата група на согласки и самогласки има разлики. Затворените вокали се пократки од отворените, преградните согласки се пократки од теснинските и сл. Во многу јазици во светот ваквата должина има фонолошка вредност, т.е. два гласа кои се разликуваат само од должината (едниот краток а другиот долг претставуваат две посебни фонемии). Должината на самогласките има фонолошка вредност во англискиот, германскиот, финскиот, арапскиот и други јазици. Во естонскиот и италијанскиот јазик должината на согласките има фонолошка функција. Rami Memushaj, *Hyrje në gjuhësi*, Tiranë, 2002, стр. 90-91.

⁸ N. S. Trubeckoj, *Parime të fonologjisë*, Prishtinë, 1985, стр. 131.

- е) *од екстралингвистички фактори*: психичката и емоционалната состојба на говорителот, од целта и намената на зборувањето (зошто и кому му се зборува), од конкретната ситуација на реализација на говорот, територијалната припадност на говорителот, од индивидуалните особини, од стилот на зборувањето и др.

Познавањето на должинските вариации на самогласките е многу важен за литературниот изговор.

Јоана Хаци-Лега Христоска

КРАТОК ПРИКАЗ НА ГРЧКИОТ ЕЛЕМЕНТ ВО АРОМАНСКИОТ

Во нашето истражување тргнуваме од ставот на Фердинанд де Сосир дека јазикот е систем, но и општествен факт. Тоа значи дека јазикот се појавува и еволуира во општествен контекст и не може да биде изолиран од општествено-историските и културните околности на живеењето на неговите говорители.

Меѓу повеќето фактори кои можат да доведат до промена во јазичниот систем се јавува и контактот меѓу јазиците. Јазичните контакти постојат отсекогаш, секаде каде што се јавува поблизок или подалечен допир меѓу говорителите на различни јазици, без оглед на тоа дали тие припаѓаат на исти или на различни јазични семејства и дали се случува на иста или на различни територии.

Оваа интересна појава почнува да се истражува уште од 17 век, но на почетокот била квалификувана како негативна зашто сите туѓи влијанија биле сфаќани како "варваризми" и веднаш биле отфрлени од страна на нормата¹. Сепак, уште првите компаратисти забележале дека еволуцијата и иновациите во еден јазик не можат да се должат само на можностите за сопствена иновација на секој јазик. Тоа значи дека определени општествено-историски фактори довеле до мешање на јазиците и навлегување на елементи од едниот во другиот јазик и тоа на различни рамништа: фонетско, морфосинтаксичко и лексичко. Во меѓувреме, Г. И. Асколи ја подвлекува големата важност на супстратот во развојот на еден јазик. Подоцна, многу лингвисти и лингвистички школи се интересираат за оваа проблематика, при што не се поштедени од одење во крајности: од структуралистите кои со недоверба гледаат на овие контакти сметајќи дека сите промени се резултат на внатрешни сили, до други кои сите промени во јазикот ги припишуваат на некое надворешно влијание. Според данскиот романист Togeby, во билингвизмот треба да се разликуваат три важни ситуации: супстрат, суперстрат и адстрат.² Првиот може да допре кој било дел од граматиката, додека другите два само вокабуларот и топиката, истакнувајќи го посебното и силното влијание на грчкиот адстрат врз романските јазици. Да истакнеме и дека уште

¹ Sala, Marius: *Limbi în contact*, Editură enciclopedică, București, 1997, p.10.

² *ibid.*, p.19.

на првиот меѓународен конгрес на лингвисти во Хаг, Трубецкој предлага да се прави разлика меѓу јазично семејство и јазичен сојуз (заедница) востановен меѓу несродни јазици кои се зборуваат на иста или на соседна територија и кои манифестираат граматички и фонолошки сличности до кои можело да дојде само преку заемни контакти и влијанија.

Во меѓусебниот контакт на јазиците, екстралингвистичките фактори, како нивниот економски, културен и општествен престиж, се од особена важност зашто го стимулираат јазичниот контакт. Контактот може да биде директен, односно да се реализира на иста територија, при што доаѓа до мешање на населението и соживот со различно времетраење, или индиректен, односно да се одвива на различни територии и тоа во рамките на културните, економските и политичките односи меѓу говорителите на дадените јазици. Индиректниот контакт е површен и има најсилно влијание врз лексиката, а понекогаш и врз синтаксата или може да засегне одредени стилови на литературниот јазик. Екстралингвистичките фактори можат да доведат до тоа еден од јазиците кои се во контакт да биде во доминантна положба и да влијае врз другиот јазик. Според Мариус Сала, супериорен е оној јазик кој може да се користи како средство за комуникација во повеќе контексти и кој има поголема општествена важност, а инфериорен е оној кој се користи во семејството, односно чија сфера на употреба е поограничена.³

За разлика од фонетиката, морфологијата и синтаксата, лексиката е област која е помалку структурирана и затоа и поподатлива за заемање, односно за навлегување на елементи од еден во друг јазик. Во текот на тој процес, пренесените елементи мора да се прилагодат на структурата на јазикот кој ги прима. Во одредени случаи и зависно од силината на јазичниот контакт, тие стануваат дел од основната лексика или, пак, се во конкуренција со постари форми. Може да дојде и до промена на првобитното значење на зборот во зависност од потребите на јазикот-цел. Лексичките заемки се во голема мера условени од еволуцијата на културата, зашто културните промени најбрзо наоѓаат свој одраз токму во лексиката на еден јазик и проучувањето на зборовите покажува во која насока се движеле културните влијанија. Според Збигњев Голомб, лексичките заемања од еден во друг јазик во ситуација на билингвизам се условени од разликите во соодветните етнички култури: колку овие разлики се поголеми, толку е поголема веројатноста за заемање на термини кои означуваат предмети или поими кои дотогаш не постоеле во јазикот кој го врши заемањето.⁴

Балканскиот Полуостров е територија која е многу интересна за проучување во контекст на јазичниот контакт. Тоа се должи на фактот што станува збор за релативно мала територија, но населена со неверојатно голем број

³ Sala, Marius : *Limbi în contact*, Editură enciclopedică, București, 1997, p.34.

⁴ Gołąb, Zbigniew: *The arumanian dialect of Kruševo in SR Macedonia, SFR Yugoslavia*, Macedonian academy of sciences and arts, Skopje, 1984.

различни народи, сродни или несродни меѓу себе, а кои од старо време биле во тесен меѓусебен контакт. Сето тоа неминовно довело до меѓусебни влијанија чија насока била определена од различни фактори како што биле културната надмоќност, војните и освојувањата.

Преземањето елементи меѓу сродни јазици, односно јазици кои припаѓаат на исто јазично семејство се вообичаени и очекувани. Но на Балканскиот Полуостров многу интересен е фактот што вакви влијанија се забележуваат меѓу јазици со различно потекло. Кристијан Сандфелд зборува за "балканска филологија" која ќе се занимава со проучување на неколку балкански јазици, како грчкиот, албанскиот, бугарскиот и романскиот јазик (а во одредени случаи и српско-хрватскиот и турскиот јазик) кои, иако припаѓаат на различни јазични семејства, покажуваат доста сличности, особено на морфолошко и лексичко рамниште.⁵ Постојат различни теории во однос на потеклото на овие заеднички елементи, но Сандфелд сепак смета дека треба да се земе предвид грчкиот јазик поради супериорноста на неговата цивилизација во однос на останатите јазици од оваа група. Имено, со исклучок на Турците, балканските народи се продолжувачи на византиската традиција и повеќе од илјада години биле под доминација на грчката црква, што значи дека нивните јазици се развивале во заеднички општествени и јазични околности. Сево ова упатува на постоење основа за една балканска лингвистика.

Областа на која ќе се задржиме во овој труд посветен на јазичните контакти е лексиката. Лексиката на балканските јазици покажува големи сличности кои најчесто се должат на многуте дојдени грчки и турски зборови кои се распространети по целиот Полуостров. Општа констатација е дека балканската лексика сè уште е недоволно истражена, особено во однос на дијалектите. Сличностите во лексиката најмногу доаѓаат до израз кај народи кои имале директен контакт со грчкиот јазик (меѓу кои се албанскиот и ароманскиот) и тоа во следниве области⁶:

1. именки
2. глаголи
3. извици
4. религиозни термини
5. граматички зборови

Според Сандфелд, многу е тешко да се определи времето кога било извршено заемањето. Тоа особено доаѓа до израз во ароманскиот и во албанскиот јазик зашто во нив денес се познати само модерните форми на зборовите, а најстарите текстови датираат од 15 или 16 век, така што заклучоците треба да се засноваат единствено на формата и гласовите на зборот.

⁵ Sandfeld, Kristian: *Linguistique balkanique, problèmes et résultats*, Librairie C. Klincksieck, Paris, 1930, p.3.

⁶ *ibid.*, p.21.

Исто така, присуството на ист грчки збор во сите балкански јазици не значи дека грчкото влијание било подеднакво силно во сите нив, туку дека има јазици кои одиграле улога на посредник во пренесувањето на зборовите (бугарскиот често се јавува како посредник меѓу грчкиот и романскиот јазик).

Ароманскиот припаѓа на романската група јазици, а во однос на неговото потекло постојат повеќе теории кои генерално можат да се поделат во две групи. Претставниците на првата група сметаат дека тој претставува дијалект на романскиот јазик кој се одделил од него по доаѓањето на Словените и се повлекол во јужниот дел на Балканскиот Полуостров. Другата група го брани стојалиштето дека ароманскиот претставува посебен романски јазик. Во овој труд нема да се задржуваме на неговиот статус и да заземеме став во однос на тоа прашање кое сè уште предизвикува бројни полемики во научните кругови.

Како дел од романската група јазици, и ароманскиот поседува латинска основа. Сепак, во текот на својата еволуција, ароманското население стапувало во контакт со другите балкански народи и ароманскиот бил изложен на различни влијанија, но и покрај тоа ја задржал својата внатрешна структура (освен мали влијанија од грчкиот јазик во фонетиката). Како и за другите балкански јазици, особено за оние кои се дел од балканската јазична заедница, јазикот кој извршил најсилно влијание врз ароманскиот бил грчкиот јазик. Теодор Капидан, кој многу темелно го проучува ароманскиот, се согласува со Сандфелд во однос на причината за оваа констатација: грчката култура била во секој поглед на повисоко цивилизациско ниво од она на другите балкански народи, вклучувајќи го и ароманскиот⁷. Сепак, според него, недостасува една сеопфатна студија посветена на трагите што грчкиот јазик ги оставил во ароманскиот кој бил долго време во непрекинат контакт со грчкото население и јазик. Ширењето на старите Грци на Балканот се вршело на два начина: културен и трговски. Со оглед на денешниот простор населен со ароманско население, тоа уште од најстаро време имало допир со грчката културна и трговска зона, особено имајќи предвид дека голем дел од Ароманците се занимавале со трговија и нивни претставници слегувале во грчките градови на југот од Полуостровот. Грчката култура влијаела врз ароманската и преку школите и црквата сè до почетокот на втората половина на 19 век. Имено, наставата, која во целиот јужен дел на Балканскиот Полуостров на почетокот се одвивала во манастирите, а подоцна во приватни куќи, сè додека школите не добиле статус на јавна културна институција, се одвивала на грчки јазик. Латинскиот јазик на кој се одвивала богослужбата на

^{7 7} Sandfeld, Kristian: *Linguistique balkanique, problèmes et résultats*, Librairie C. Klincksieck, Paris, 1930, p.22

⁸ Capidan, Theodor: *Aromânii, dialectul aromân*, Fundația "Scrisul românesc", Craiova, 2001 (1932), p.181.

север бил постепено заменет со старословенскиот, а на југ со грчкиот јазик. Тоа значи дека Ароманците уште од старо време следеле богослужба и се школувале на грчки јазик, а ароманскиот се употребувал во секојдневните контакти, особено во семеен контекст.

Капидан, кој го проучува ароманскиот како романски дијалект, ја констатира сличноста во еволуцијата на дакороманскиот и ароманскиот говор, како одделни дијалекти на романскиот јазик. Според него, и двата говора се развивале во различни јазични контексти: првиот под силно словенско влијание, а вториот под грчко. Тој, сепак, забележува дека, и покрај тоа што грчкиот јазик бил повлијателен од словенскиот поради причините што веќе ги наведовме, ароманскиот подобро ја задржал латинската основа од дакороманскиот⁹. Капидан ова го објаснува тргнувајќи од фактот дека, во старо време, грчкото влијание врз ароманскиот говор било доста редуцирано, особено во периодот кој бил решавачки за неговото формирање и дека ароманскиот начин на живот претпоставувал силна меѓусебна поврзаност и изолираност во однос на останатите балкански народи.

Според Капидан, грчкиот елемент во ароманскиот е присутен во две форми: понова и постара, зависно од моментот кога било извршено заемањето. Вообичаено, кога станува збор за грчките заемки во ароманскиот, се мисли пред сè на елементите од првиот стадиум. Со оглед на тоа дека нивното присуство во дакороманскиот е веќе истражено, Капидан се задржува на она што го izdelува ароманскиот во однос на дакороманскиот. Најстарите грчки зборови во ароманскиот влегле преку латинскиот јазик кој ја сочинува неговата основа. Сепак, од сите трудови кои ја разработуваат оваа проблематика (Филипиде, Дикулеску), тој констатира дека повеќето грчки зборови регистрирани во дакороманскиот отсутнуваат од ароманскиот.¹⁰ Тоа го наведува да се запраша на што се должи малото присуство на постар грчки елемент во ароманскиот и покрај непосредната близина во која двата народа живееле од најстаро време. Според него, одговорот би можел да се најде во анализата на грчкиот елемент во албанскиот јазик кој е еден од најстарите јазици на Балканскиот Полуостров. Албанскиот јазик поседува голем број грчки зборови кој се должи на блиските односи меѓу двата народа во текот на вековите. Спореден со албанскиот јазик, ароманскиот има многу помалку стари грчки зборови, што би значело дека старите врски меѓу Ароманците и Грците биле послаби, веројатно поради сточарството и животот во планините на Ароманците, при што ретко доаѓале во контакт со Грците кои биле населени во рамнините и приморските предели. Дури подоцна, кога почнале да слегуваат во градовите заради трговија, почнале да примаат зборови кои го отсликувале понапредниот живот на Византијците.

⁹ Capidan, Theodor: *Aromânii, dialectul aromân*, Fundația "Scrișul românesc", Craiova, 2001 (1932), p.193.

¹⁰ *ibid.*, p.197.

Но, во тој момент, нивниот јазик веќе бил оформен и грчките зборови останувале изолирани и грчкото влијание, колку и да било силно, не можело да предизвика промени во ароманската граматика.

Во вториот стадиум, има голем прилив на грчки елементи во ароманската лексика, а значењето на тој прилив може да се спореди со големото присуство на словенски зборови во дакороманскиот. Формата на грчките зборови во ароманскиот останала непроменета или претрпела незабележителни промени, а во поретки случаи доаѓало до семантичка промена предизвикана од новите околности и начин на живеење.

И покрај големото присуство на грчки зборови во ароманскиот лексички систем, општа констатација е дека е многу тешко да се изработи целосна студија посветена на оваа проблематика поради тоа што ароманскиот не е истражен на сите места каде што живеат Ароманците. Ваков вид проучување може да се реализира преку анализа на објавениот фолклорен материјал, на речниците на ароманскиот, или, пак, со реализирање на истражувања на терен. Имајќи ја предвид целта на овој труд, кратка илустрација на состојбата на грчките елементи во ароманскиот, во нашата анализа се потпревме на еден мал дел од книгата со наслов *Basme aromâne* во редакција на Перикле Папахаци. Станува збор за многу обемно дело кое содржи 139 аромански приказни, но ние се задржавме на првите 11 од кои ексцерпиравме поголем број зборови со потекло од грчкиот јазик. За потврдување на грчката етимологија на ексцерпираниите зборови го користевме речникот *Dicționarul dialectului aromîn, general și etimologic* од Таке Папахаци, а наведеното значење е она со кое тој збор се јавува во текстот, без да навлегуваме во сите значења што тој може да ги добие во различни контексти.

Имајќи предвид дека ароманскиот не е стандардизиран, различни автори предлагаат различен правопис. Во наведените примери ја преземаме графичката што ја предлага редакторот на делото:

1. Andrușlu si Araplu (Андрејчо и Арапот)

pilistér (s.m.) (περιστέρι) "гулаб", cǎlívǎ (s.f.) (χαλύβα) "колиба", hoără (s.f.) (χώρα) "село", hǎriós (<harăuǎ) (adj.) (χαρά) "весел, радосен", pónđu, ă (adj.) (πόντος) "пуст, проклет", kiró (s.m.) (καιρός) "време", puté (adv.) (потé) "никогаш", xeanǎ (s.f.) (τά ξένα) "туѓина, странство", alǎxésucu (v.) (ἀλλάζω) "менува", arăvun'isésucu (v.) (ἀρραβωνιάζω) "се вери, се сврши", cǎrǎve (s.f.) (καράβι) "брод, кораб"

2. H'il'lu de-amirǎ țe moare ș-anviaďǎ a doara (Царевниот син кој умира и повторно оживува)

cǎlǎmbúkǐũ (s.n.) (καλαμπουκι) "пченка", lǎlúdǎ (s.f.) (λουλοῦδι) "цвеќе", stih'ó (s.m.) (στοιχείον) "змеј", cumǎtǎ (s.f.) (κομμάτα, κομμάτι) "парче", doǎrǎ (s.f.) (δώρον) "подарок, дар", fǎrmác (s.n.) (φαρμάκι) "отров", hrisáfe (s.f.) (χρυσάφι) "златен конец", pǎlǎte (s.f.) (παλάτι) "палата", cǎtǎrgár, ă (adj.) (κατεργάρης) "итрец", urixsésucu (v.) (όρεζις) "посакува", arǎrvisít, ă (adj.) (απαργιάζω) "напуштен", cǎthe (adj.) (κάθε) "секој", értmu, ă (adj.) (έρημος) "пуст", lug'ie (s.f.)

(λογή) "вид", nk'irđāsescu (v.) (κερδίζω) "добива, користи", pólim (s.n.) (πόλεμος) "војна", trop (s.n.) (τρόπος) "начин, средство", curdusescu (v.) (κορδόνομαι) "добро се сместува", nk'isescu (v.) (κινώ) "тргнува"

3. Laclu di Grâmuste (Езерото од Грамос)

pălăcārsescu (v.) (παρακαλώ) "моли", réză (s.f.) (παίζω) "презир", pistipsescu (v.) (πιστεύω) "верува", zilipsescu (v.) (ζηλεύω) "посакува, пожелува", hăryie (s.f.) (χαράγή) "зора", sínur (s.n.) (σύνορον) "граница", ahurhi (arhinsescu) (ἀρχινώ, ἀρχινίζω) "почнува", rărnăsescu (v.) (ἀπαρνούμαι) "напушта", psusescu (v.) (ψοφώ) "умира, пцовисува"

4. Cum s-feațe șumurońlu (Како настана кртот)

martír (s.n.) (μαρτυράς) "сведок", mărtirisescu (v.) (μαρτυρώ) "сведочи"

5. Lemnul a crûțil'ei (Дрвото на кртот)

vlăstar (s.n.) (βλαστάρι) "фиданка, ластар", mărmărisit, ă (adj.) (μαρμαρόνω) "вчудоневиден"

6. Cum s-feațe Casianolu avŭ (Како Касиано стана светец)

parăpun (s.n.) (παράπονον) "мака, болка", tin'ie (s.f.) (τιμή) "чест", ávŭ (s.m.) (ἅγιος) "светец"

7. Cum s-feațe rúpiza? (Како настана пупунецот?)

anápuda (adv.) (ανάποδα) "наопак", tih'isescu (v.) (τυχαίνω) "се погодува"

8. Cum s-feațe cătușa (Како настана мачката)

tíhe (s.f.) (τύχη) "среќа", áygu, ă (adj.) (ἄγριος) "див", cu-de-avía (adv.) (βία) "одвај"

9. Tră-țe no-are g'ifŭ furŭ? (Зошто нема цигани крадци?)

arufăsescu (v.) (ἀποφασίζω) "решава, одлучува", k'irătă (s.m.) (κερατάς) "ѓавол", ămăăsescu (v.) (θαυμάζω) "изненадува (се)", pruftusescu (v.) (προφθάνω) "стигнува навреме", giftu (n.m.) (γύφτος) "циган"

10. Cumu s-feațe puil'lu G'on (Како настана птицата Ѓон)

tiránŭ (s.n.) (τυραννία) "мачење, казна", har (s.m.) (χάρος) "смрт", sufrusit, ă (adj.) (σουφρόνω) "збрчкан"

11. Cum s-feațe cuclu (Како настана кукавицата)

ahórea (adv.) (γώρα) "одделно", pliyuit, ă (adj.) (πληγόνω) "ранет, повреден"

Може да се констатира дека меѓу ексцерпираниите зборови со грчко потекло има доста кои се дел од основната ароманска лексика. Имајќи предвид дека во трудот е опфатен само еден многу мал дел од собраните аромански приказни, една сеопфатна студија која би се однесувала само на ова дело уште поцврсто би ја докажала блискоста на контактите меѓу двата народа и јазика низ времето.

Каква е денешната состојба со заемањето грчки зборови од страна на ароманскиот? Денес, општествено-културните околности и услови во кои живеат Ароманците на Балканскиот Полуостров се многу поразлични од оние во минатото. Со оглед на тоа дека тие немаат своја држава, распрнати се на

широка територија во рамките на посебни држави во кои, надвор од семејната средина, го употребуваат официјалниот јазик на соодветната држава (македонски, албански, грчки, бугарски, српски). Единствено ароманското население кое живее на територијата на Грција може сè уште да забележи навлегување на грчки елементи во нивниот говор. Во другите балкански држави, контактите што во минатото се случувале меѓу ароманското и грчкото население денес не се реализираат. При секоја потреба од нови лексички елементи за изразување на променетата реалност, говорителите прибегнуваат кон термини од официјалниот јазик на државата во која живеат¹¹, со што и разликите меѓу ароманските говори уште повеќе се продлабочуваат.

СКРАТЕНИЦИ

s. - substantivum

m. - masculinum

f. - femininum

n. - neutrum

v. - verbum

adj. – adjectivum

adv. - adverbium

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Atanasov, Petar: *Meglenoromâna astăzi*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2002, p.306.

Capidan, Theodor: *Aromânii, dialectul aromân*, Fundația “Scrisul românesc”, Craiova, 2001 (1932).

Gołab, Zbigniew: *The arumanian dialect of Kruševo in SR Macedonia, SFR Yugoslavia*, Macedonian academy of sciences and arts, Skopje, 1984.

Papahagi, Pericle: *Basme aromâne*, Giurgiu, 1905.

Papahagi, Tache: *Dicționarul dialectului aromîn, general și etimologic*, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, Bucureşti, 1963.

Sala, Marius: *Limbi în contact*, Editură enciclopedică, Bucureşti, 1997.

Sandfeld, Kristian: *Linguistique balkanique, problèmes et résultats*, Librairie C. Klincksieck, Paris, 1930.

¹¹ Atanasov, Petar: *Meglenoromâna astăzi*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2002, p.306.

Фадил Хоџа

ИСТОРИСКИ ПРЕГЛЕД НА РАЗВОЈОТ НА ТУРСКО – ЧАГАТАЈСКИОТ ЈАЗИК И ЛИТЕРАТУРА

1. ИСТОРИСКИ РАЗВОЈ НА ЈАЗИКОТ

Чагатајскиот јазик (дијалект), бил турскиот книжевен јазик карактеристичен за Централна Азија, кој бил во употреба почнувајќи од XV. па се до раниот XX. век. За писменото бележење на овој јазик најчесто било користено арапското писмо или во помал број случаи, како во некои порани зачувани ракописи-ујгурското писмо.¹

Значењето на чагатајскиот јазик во книжевен смисол е дотолку поголемо што некои од најмонументалните дела на турско-исламската литература биле напишани токму на овој јазик, вклучувајќи ги тука и автобиографијата на императорот Бабур Шах (1483-1530), како и поетските збирки на истакнатиот и голем поет Али Шир Неваи (1441 - 1501).

Чагатајскиот е исто така и јазик на традицијата и историографијата на Харезм, која временски се протегала околу 4 века, а воедно бил и официјален дворски јазик на харезманскиот ханат (1804 - 1873).²

Надживувајќи го падот на чагатајската држава и подемот на тимуридската владетелска династија (XVв.), терминот чагатајски јазик бил користен за обележување на турската книжевна популација на оваа територија, а подоцна до одреден степен и на турската литература на целиот регион, иако терминот „Türk Dili“ (Турски Јазик) останал како вообичаено име за овој јазик се до првите децении на XX век.³

Всушност, терминот чагатајски или источнотурски јазик бил популаризиран дури во XIX век од страна на европските ориенталисти кои овој термин го ограничиле во смисол на класичен книжевен јазик, карактеристичен за XV. век и раниот XVI. век. Советските научници пак го користеле терминот „староузбечки јазик“ за обележување на група јазици во говорна или пишана форма, меѓу кои го вбројувале и чагатајскиот јазик.⁴

¹ Bozkurt, Fuat, *Türklerin Dili*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.180

² Ercilasun, B. Ahmet; *Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006, s.400

³ Barthold, W; *Çağatay Maddesi*, İslam Ansiklopedisi, c. III. S. 266. Caferoğlu, Ahmet; *Türk Dili Tarihi II*, İstanbul, 1964, s. 205

⁴ Большая Советская Энциклопедия, том 2, Москва, 1970, стр. 506, Vambery Hermann, *Çağatayshe Sprachstudien ent haltend Wörterbuch*, Leipzig 1867, P.39

Покрај многубројните дела во поезијата, ракописите на чагатајски јазик во својот состав вклучуваат и голем број на други литературни родови како историјати, биографии, религиозна литература, генеалогии, географски дела, патеписи, како и голем вариетет на документи и кореспонденции од тој период.

Турско - Чагатајскиот или Чагатајскиот претставува пишан јазик користен меѓу XI. и XIX. век, со други зборови подоцнежната верзија на Средно Азиското турско- исламски пишан јазик за време на династијата Караханид и Хареџм-Златната хорда на турците. Овој јазик, кој се претпоставува дека бил јазик на турските сточари под власта на Чагатај династијата се развил за време на власта на семејството Тимур и добил класична структура со Неваи.⁵

Терминот Чагатај почнал да се користи во Европа во средината на XIX. век. Е. Березин го прифатил Чагатај јазикот како најстар дијалект на турскиот и тој не го смета Чагатај јазикот како јазик кој не се употребувал во одредени периоди во историјата туку како литературен и официјален јазик користен во еден широк регион покривајќи ја Азија, Западен Туркистан вклучувајќи го и Узбекистанскиот регион.⁶

2. ПЕРИОДИ НА РАЗВОЈОТ НА ТУРСКО-ЧАГАТАЈСКИОТ ЈАЗИК

Преку целата своја историја чагатајскиот јазик во свои рамки обединувал голем број на различни книжевни популации, кои се протегае на еден широк географски ареал, почнувајќи од Хорасан до Кашгарија, како и од европска Русија преку Аралското Море, па се до степите на Казахстан.

Ахмет Џафероглу изјавил дека Чагатај јазикот се појавил како литературен јазик кој представувал мешана верзија на Гоктурк и на Ујгурско-Турски јазик.⁷ Фуад Копрулу го смета Чагатај јазикот како турски јазик користен меѓу XIII. и XIX. век, и го поделил во 5 категории:

1. Поранешен Чагатај период (XIII-XIV век).
2. Почетокот на класичниот Чагатај период (до Неваи),
3. Класичен Чагатај период (Неваи период)
4. Следниот период на класично доба (владеење на Бабур и Шејбан семејство)
5. Период на речисија и колапс (XVII-XIX. век) и ја направил следната дефиниција: „Чагатај јазикот е дијалект на Средна Азија кој

⁵ Çağatay, Saadet; Türk Lehçeleri Örnekleri, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977, s. 212.

⁶ Березин, Е.; Језици у Средњој Азији и Њихове Културе, (прев. А. Васиљевиќ, Београд, 1981, стр.171)

⁷ Caferoğlu, Ahmet; Türk Dili Tarihi, Ankara, 1974, s. 187.

бил користен по инвазијата на монголите меѓу XII и XIV век во литературните средини на Илханид и династијата златна хорда.,⁸

Самојловиќ го поделил Средно Азискиот турско- исламски пишан јазик меѓу XI. и XX. век и тој го сметал Чагатај јазикот, дека е јазик користен меѓу Огуз-Кипчак периодот (XII - XIV. век) и Узбек периодот (XX. век) и тој го поделил Чагатај литературниот јазик на 4 категории: 1. Поранешен Чагатај јазик или Пред Неваи период (од почетокот на XV. век до 1465 г. во кој Неваи ги напишал своите први дела) 2. Период на Класичен Чагатај јазик (1465 до средината на 16от век) 3. Период после класичниот период (до крајот на XVII. век) 4. Последен период на Чагатај јазикот (XVIII – XIX. век).⁹ Јанос Екман, го смета Чагатај јазикот како подоцнежна верзија на Караханид и Харезим турски и според него чагатај периодот почнува во XV. век . Во неговиот дело наречен „Philologiae Turcicae Fundamenta., тој го поделил овој јазик на три периоди.¹⁰

1. Ран (иницијален Чагатај или пред Неваи период прва половина од XV. век).

2. Период кој почнал со владеењето на Хусеин Бајкара и Али Шир Неваи.

3. После класичен период (од првата половина на XVI. век до крајот на XIX. век).

3. ОСОБЕНОСТИ НА ТУРСКО-ЧАГАТАЈСКИОТ ЈАЗИК

Турско-чагатајскиот јазик, се издигнал на степен на софистициран и на стандардизиран книжевен јазик, кој се развивал под големо влијание на арапскиот и на персискиот јазик, а воедно инкорпорирал и особености од номадскиот туркиски јазик, служејќи како заеднички говорен јазик за различните популации во Централна Азија. Тој може да биде хронолошки разгледан низ три периоди:¹¹

- Предкласичен (1440-1465), класичен (1465-1600) и посткласичен турско-чагатајски период (1600-1921).

- Првиот период е транзициска фаза која се карактеризира со задржување на архаичните форми;

⁸ Köprülü, Mehmet Fuad; Babür Şah'ın Şiirleri, Milli Teteb. Mecm. c. I. sayı 2, İstanbul, 1331/1913, s. 236.

⁹ Samojlovič, A.N.; К Истории Литературного Средноазитско-Турецкого Языка; Мир-Али-Шир, Сборник к Пјатисотлетја со дња Рожденија (Ленинград, 1928), terc. İnan, Abdülkadir; Orta-Asya Edebi Türk Dili Tarihine Dair, Ankara Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi I. Ankara, 1944, s. 73.

¹⁰ Eckman, Janos; Die Tschagataische Literatur, PhTF, v.II, Wiesbaden, 1964, p. 304.

¹¹ Özkan, Mustafa; Tarih İçinde Türk Dil,Filiz Kitaevi, İstanbul, 2004, s. 85

- Втората фаза започнува со публикацијата на првиот диван на Али Шир Неваи. Овој период воедно ја обележува и кулминацијата на чагатајскиот јазик, додека пак,

- Третата фаза се карактеризира со две развојни движења.

Чагатајскиот јазик е класифициран како централноазиски туркиски јазик, со одредени лингвистички особености заеднички за кипчачкиот и за огускиот туркиски јазик. Чагатајскиот јазик ги наследил традициите на караханидскиот (XI-XIII. век) и хорезмскиот книжевен јазик (XIII-XIV), кои биле карактеристични за источниот среднотурски период.¹² Неговиот вокабулар бил значително збогатен со заемки од персискиот и арапскиот јазик. Позицијата на чагатајскиот, како предвесник на модерниот узбечки и ујгурски книжевен јазик е силно претпоставена, но, оваа теза не е и до крај потврдена. За време на неговата активна употреба чагатајскиот јазик коегзистирал со персискиот книжевен јазик.

Во овој период постоеле повеќе билингвални писатели, а најголемиот дел од чагатајските автори екстензивно ги присвоиле и персиските и арапските изрази. И покрај интензивните примеси од другите ориентални јазици сепак, чагатајскиот јазик придонел кон формирање на посебна туркиска етничка свест во Централна Азија.

Впрочем, големиот поет од XV. век, Али Шир Неваи, своето последно дело “Мухакемет-ул Лугатејн” го посвети токму на идејата за надмоќноста на турскиот (односно чагатајскиот) над персискиот јазик.

4. КРАТОК ОСВРТ ВРЗ ИСТОРИСКИОТ РАЗВОЈ НА СРЕДНОАЗИКАТА ТУРСКО-ЧАГАТАЈСКА ЛИТЕРАТУРА

Со неколку исклучоци, поезијата напишана на чагатајски јазик, била моделирана врз база на поранешните персиски примери, но со текот на времето таа успеала да се издигне на степен на посебна и оригинална литературна дејност која се карактеризирала со свои обележја и посебни особености.

Најстарите сочувани примероци на чагатајската белетристика, временски му припаѓаат на XV век, време во кое твореле поети, како Сакаки и Атаи, кои пишувале панигирици како и други класични форми на дворска поезија наменета за тимуридските кагани како Улуг –бег (1394-1449) и др. Некои од песните во диванот на Атаи бележат достапен број на турски поговорки, како и употребата на народна метрика. Лутфи пак бил мајстор на тујугот, специфична и оригинална туркиска катренска форма со шема на римување *aaba*, во која сите зборови кои се римуваат мора да бидат хомоними.¹³

¹² Caferoğlu, Ahmet; Türk Dili Tarihi, TC Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1979, s.156

¹³ Köprülü, M. Fuad; Türk Edebiyatı Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980, s.319

Поезијата на чагатајски јазик, сепак својот највисок дострел го достигнува со личноста и делото на својот најистакнат претставник-поетот Али Шир Неваи, кој овој јазик го довел до негов полн развој како начин на литературна и јазична експресија.

Али Шир Неваи е карактеристичен и по тоа што паралелно пишувал поезија на чагатајски и на персиски јазик, иако неговите чагатајски дела успеале да се здобијат со далеку поголема афирмација и слава.

Самото спомнување на чагатајската литературата упатува на еден важен период од Средно азиската литература. Името Чагатај оваа литература, го добила по вториот син на Џенгиз Кан кој што умрел во 1242. Во универзален и општ контекст, терминот имплицира на турската литература формирана во Средна Азија по монголската инвазија, но во потесна смисла подразбира литература развиена за време на владеењето на Тимурленк и на неговата династија.¹⁴ Оваа литература покрај османлиско-турската, е најбогата и најпреработена од сите три (османлиска, чагатајска и азериска) литератури. Чагатајскиот јазик кој се користел како заеднички културен јазик од страна на сите турски држави од Кансу до Идил и Крим, Хорасан до Индија здобил приоритет и во Азери како и во османските литератури особено по Неваи¹⁵. Чагатај литературата почна да си ја губи својата значајност во XVII век оставајќи неколку локални дијалекти да и го заземат местото, и во нејзината доцнежна етапа дури и нејзиното име било преименувано во Озбек литература.

Чагатај литературата може да се подели на пет периоди¹⁶:

- 1) првиот Чагатај период (XVIII, XIV векови), транзиција во класичен период,
- 2) почетокот на класичниот период (првата половина на XV век),
- 3) класичниот Чагатај период (втората половина на XV век),
- 4) продолжеток на класичниот период (XVI век),
- 5) повлекување и пад (XVII XIX векови).

Имено, XV и XVI век се сметаат за најбогат и најплоден период на Чагатај литературата.

По смртта на Џенгиз Кан, неговата империја била поделена помеѓу неговите синови. Хорасан и Трансоксија биле преземени од страна на Чагатај. Во градови како Семерканд, Херат, Мерве и Бел, литературата и културата се развиле за време на династијата на Тимурленк. Покрај тоа што Чагатај

¹⁴ Abdulkadir Inan, *Çağatay Edebiyatı, Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, 1976, стр.484

¹⁵ M. Fuad Köprülü, *Çağatay Edebiyatı, İslam Ansiklopedisi (İ.A.)*, İstanbul, 1963, Vol. III, стр. 270-271.

¹⁶ M. Fuad Köprülü, *ibid.* P.270. Prof. Dr. Kemal Eraslan. *Çağatay Şiiri, Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, Ankara, Temmuz-Eylül 1986, стр.567.

литературата се здоби со целосен класичен идентитет во втората половина на XV век, таа го достигна врвот со делата на славниот поет Али Шир Неваи кој што беше најдобар поет помеѓу неговите современици.

Низамедин Али Шир Неваи кој што се родил во Херат во 844/1441 бил Ујгур турчин. Тој израснал со неговиот другар Хусејин Бајкара(842-912/1438-1507) и одел на училиште заедно со него. По смртта на неговиот татко Гијаседин Кичкине Бахадир тој се вратил во својот град Херат и почнал да му служи на Ебу Саид Мирза. По краткото служење во Херат тој заминал во Семерканд. А потоа го напуштил Семерканд за пак во 1469 да се врати во Херат на покана од неговиот другар Хусејин Бајкара кој што бил владател на Хорасан како и важен поет под псевдонимот Хусејни. Али Шир го подржувал Хусејин Бајкара па дури и војувал до него во една битка. Како чесен човек и внимателен лидер Али Шир се борел за правда целиот свој живот. Кога умрел во 906/1501, тој по негово барање бил закопан до џамијата Кудсије¹⁷.

Покрај антологијата на персиски јазик под псевдонимот Фани, тој оставил и колекција на четири турски антологии поделени според детството, младоста, средните и доцнежните години во кои што пишувал. Неговата петорка се состоела од римуваните двостихови „Hayretü'l-Ebrar“, „Ferhad u Şirin“, „Leyli vü Mecnun“, „Seb'a-i Seyyare“ и „Sedd-i İskanderi“. Во неговата „Muhakemetü'l Lugateyn“ ја потенцирал предноста на турскиот пред персискиот и арапскиот јазик. Неговата биографија Nesayimu'l Mahabbe min Şemayimi'l Fütüvve е исто така важна¹⁸. Оваа колекција на мистични пишувања која што била завршена во 901/1495-1496 е интерпретација и превод на некои дела на Мевлана Абдурахман Џами (умрел 898/1492) славниот поет на кого Неваи многу се восхитувал. Подоцна, со делото „Mecalisü'n Nefais“ Неваи го покажал првиот пример на вакво дело во турската литература. Тој во делото „Mizanü'l Evzan“, пишувал за турскиот стих како и за музиката. Овој поет со сите негови ремек дела кои што ги отсликуваат литературните, општествените и историските карактеристики на неговото време не само што ја издигнал Чагатај литературата на многу ценето ниво туку и докажал дека Чагатај дијалектот е многу богат дека и играл многу важна улога во развојот на средно азиската литература на XVI век. Тој бил исто така многу влијателен и врз други турски и османлиски групи.¹⁹

Може да се види дека почнувајќи од XV век, делата на Али Шир Неваи биле нашироко познати, читани, преведувани и имитирани. Гувернерот на Султан Мехмет освојувачот, Махмуд Паша(умрел 879/1474) кој што го користел псевдонимот Адни, и Канди од Бурса (умрел 961/1554) и

¹⁷ A. Zeki Velidi Togan, İ.A., İstanbul, 1959, стр. 349-357. Agah Sırrı Levend, Ali Şir Nevai, Hayatı, Senatı ve Kişiliği, Ankara, 1965

¹⁸ Ali Şir Nevai, Nesayimul-Mehabbe min Şemayimil-Fütüvve, Haz. Doç. Dr. Kemal Eraslan, İstanbul, 1979, Ferhad ü Şiirin , Gönül Alpay, Ankara, 1975.

¹⁹ Eraslan, Kemal; İbid, s. 167.

Бехишти- друг поет од истиот период- биле во служба на Неваи и на Мола Џами.²⁰ Басири (умрел 941/1534-1535) и Џемили биле поети кои што дошле во анадолија од Хорасан и Туркистан.²¹ Заедно со нив Неваи му испратил на Султан Бејазид II (886-918/1481-1512) 33 негови лирски поеми, и според некои гласини во тоа време султанот побарал од Ахмет Паша (умрел 902/1497) да напише стихотворна забелешка на овие лирски поеми на Неваи.²²

Многу поети и императори вклучувајќи ги и Ахмеди Даи, Низами од Караман, Лами Челеби, Јавуз Султан Селим, Кемал Пашазаде, Ашки, Месиџи, Севдаи, Недим, Шејх Галип пишувале поезија под негово влијание. Помеѓу нив Сејди Али Реис (умрел 970/1562) кој што бил еден од најдобрите стручњаци во адмиралитетот на Сулејман, бил многу значаен. Сејди Али Реис научил Чагатаскиј како резултат на неговото патување во Индија. Пишувал поеми на неговиот дијалект, и бил именуван Мир Али Шири Сани од страна на турско-индискиот император Хумајун Шах(937/963/ 1530-1556)²³. Фактот дека чагатајскиот јазик кој што бил наречен „Јазикот на Неваи“, како единствен пример од таков вид во нашата историја, ја истакнува импресијата што овој славен поет ја оставил.

За време на XVI век, Чагатај литературата постоела во Средна Азија со императорот Шејхбан а во Индија со императорот Бабур. По смртта на Хусеин Бајкара (842-912/1438-1507) центрите за средно азиската турска култура и литература биле Бухара и Семерканд под водство на Шејхбан, наместо Херат. На почетокот на XVI век, власта се префрлува од династијата на Тимурленк на Узбек- турците и на племето Шејбани и турската литература била под водство на Ебул-Фетх Мухамед Шеибани Кан (1451-1510).24

Тимурленк династијата преживеела со Бабур кој што заминал во Индија. Еден од најважните заштитници на Чагатај литературата на XVI век, покрај Али Шир Неваи, е турско-индискиот император Захирудин Бабур Шах(899-937/1494-1530). Тој од исток и неговиот современик, законодавецот Султан Сулејман од запад биле славни владетели и императори во турскиот свет во воените, политичките и административните домени но исто така се истакнувале и во уметноста, литературата, особено во стихот и поезијата, како и во науката. Нивното време претставува златна доба на турската литература во сите аспекти.

²⁰ Mehmed Çavuşoğlu, Kanunu Devrinin Sonuna Kadar Anadolu'da Nevayı Tesiri üzerine Notlar, atsız Armağanı, İstanbul, 1976, стр76-78.

²¹ Kinalizade Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-Şüera, Haz. Dr. İbrahim Kutluk, Ankara 1978, стр. 214-262.

²² Mehmed Çavuşoğlu, ibid 80. Osman F. Sertkaya, Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri, TDİD, İstanbul, 1975.

²³ Kemal Eraslan, Seydi Ali Reisin Çağatayca Gazelleri, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İstanbul, 1968, v. XVI, стр.43.

Бабур, основачот на големата турско-индиска империја бил роден во Фергана во 888/1483 како син на внукот на Тимурленк, Омер Шеик Мирза. Тој го добил тронот по смртта на татко му во 899/1494. го освоил Кабул со инвазија во 1504, дошол до реката Синд во истата година и ги презел Пенџап, Делхи, Агра и Лукнов регионите се до 1528. Тој умрел во 937/1530 и бил закопан во Кабул. По смртта негова. Неговиот постар син и наследник Насирудин Мухамед Хумајун(1508-1556), го презема неговото место.

Бабур Шах со помош на неговите интелигентни напори и храброст, ја основал големата империја која што исто така ги сочинувала Авганистан и дел од Индија. Како поет тој бил многу упорен, милосрден и талентиран. Неговите синови Хумајун, наследникот на тронот, и Камран Мирза (1509-1557) биле исто така поети.

Бабур Шах ги собирал своите сеќавања во „Babür-name“ познато исто така како „Vekayî“. Покрај ова важно дело, тој напишал „Aruz Risalesi“ со слични примери и стих како во „Mizanü'l-Evzan“ на Али Шир Неваи, една колекција на римувани куплети именувана како „Mübeyyen“, една антологија на турски јазик и еден превод на мистициозна етика која што содржи 243 куплети кој бил именуван „Risale-i Validiyye“. Неговото ремек дело „Vekayî“ е најубавиот пример на Чагатај турскиот и претставува класика помеѓу сите други светски литератури²⁴. „Vekayî“ е поважно од сите други негови дела поради тоа што ги потенцира општествените, историските и литературните карактеристики на неговото време. Неговата турска антологија која што вклучува и римувани куплети, оди, строфи, поговорки и неколку поеми напишани на персиски ни покажува дека иако бил импресиониран од Али Шир Неваи, тој бил значаен поет со свој специфичен талент, шарм и стил²⁵.

²⁴ Abdulkadir İnan, Çağatay Edebiyatı, Türk Dünyası El kitabı, Ankara, 1976, стр. 494.

²⁵ M.Fuad Köprülü, Babur, İ.A. İstanbul, 1961стр. 185.

²⁵ Bozkurt, Fuat, Türklerin Dili, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.180

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА - БИБЛОГРАФИЈА

Bozkurt, Fuat, Türklerin Dili, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999,

Ercilasun, B. Ahmet; Türk Dili Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006,¹
Barthold, W; Çağatay Maddesi, İslam Ansiklopedisi, c. III. S. 266. Caferoğlu, Ahmet; Türk Dili Tarihi II, İstanbul, 1964.

Большаја Советскаја Енциклопедија, том 2, Москва, 1970,
Vambéry Hermann, Cagataishe Sprachstudien ent haltend Wörterbuch, Leipzig 1867,

Çağatay, Saadet; Türk Lehçeleri Örnekleri, Ankara Üniv. Dil ve Tarih – Coğrafya Fak. Yay, Ankara, 1977

Березин, Е.; Језици у Средњој Азији и Њихове Културе, (прев. А. Васиљевиќ, Београд, 1981,)

Caferoğlu, Ahmet; Türk Dili Tarihi, Ankara, 1974.

Köprülü, Mehmet Fuad; Babür Şah'ın Şiirleri, Milli Teteб. Mecm. c. I. sayı 2, İstanbul, 1331/1913. Samojloviç, A.N.; К Истории Литературнога Средноазитско-Турецкога Јазика; Мир-Али-Шир, Зборник к Пјатисотлетја со дња Рожденија (Ленинград, 1928), terc. İnan, Abdülkadir; Orta-Asya Edebi Türk Dili Tarihine Dair, Ankara Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi I. Ankara, 1944. Eckman, Janos; Die Tschagataische Literatur, PhTF, v.II, Wiesbaden, 1964, Özkan, Mustafa; Tarih İçinde Türk Dil,Filiz Kitaevi, İstanbul, 2004,

Köprülü, M. Fuad; Türk Edebiyatı Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980,

Abdulkadir Inan, Çağatay Edebiyatı, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, 1976,

M. Fuad Köprülü, Çağatay Edebiyatı, İslam Ansiklopedisi (İ.A.), İstanbul, 1963, Vol. III,

РЕЗИМЕ

Чагатајскиот јазик (дијалект), бил турскиот книжевен јазик карактеристичен за Централна Азија, кој бил во употреба почнувајќи од XV. па се до раниот XX. век. За писменото бележење на овој јазик најчесто било користено арапското писмо или во помал број случаи, како во некои порани зачувани ракописи-ујгурското писмо.²⁶

Значењето на чагатајскиот јазик во книжевен смисол е дотолку поголемо што некои од најмонументалните дела на турско-исламската литература биле напишани токму на овој јазик, вклучувајќи ги тука и автобиографијата на императорот Бабур Шах (1483-1530), како и поетските збирки на истакнатиот и голем поет Али Шир Неваи (1441 - 1501).

Преку целата своја историја чагатајскиот јазик во свои рамки обединувал голем број на различни книжевни популации, кои се протегале на еден широк географски ареал, почнувајќи од Хорасан до Кашгарија, како и од европска Русија преку Аралското Море, па се до степите на Казахстан.

Со неколку исклучоци, поезијата напишана на чагатајски јазик, била моделирана врз база на поранешните персиски примери, но со текот на времето таа успеала да се издигне на степен на посебна и оригинална литературна дејност која се карактеризирала со свои обележја и посебни особености.

Поезијата на чагатајски јазик, сепак својот највисок дострел го достигнува со личноста и делото на својот најистакнат претставник-поетот Али Шир Неваи, кој овој јазик го довел до негов полн развој како начин на литерарна и јазична експресија.

ABSTRACT

The theme of this article is "Analysis of the Poetry – Ghazels of Tchagatay-Turkic sovereign and poet Babur Shah". Babur Shah was a representative of Classical Tchagatay-Turkic Literature, a big statesman, one of the famous prose writers and at the same time a poet of The Classical Turkish Poetry of XVI. century.

In this article we have analysed his less known side i.e. his authentic lyrical – poetical creativity.

Having as an example the analyses of other poets of Medieval Classical Turkish - Diwan Poetry, we have achieved an extensive analysis of his Ghazels.

As a result of this research, it appeared that he was successful in both prose and poetry, because he also became an important representative of the Classical Turkish - Diwan Poetry.

КНИЖЕВНОСТ И КУЛТУРА

Румена Бужаровска

СУРОВИОТ СВЕТ НА ФЛАНЕРИ О'КОНОР: ПАРОДИЧНИТЕ ЕЛЕМЕНТИ ВО РАСКАЗОТ „ГРБОТ НА ПАРКЕР”

Недоволно позната поради својот краток живот, Фланери О'Конор (1925 – 1964) сепак е една од најмоќните претставници на модерниот расказ на американска почва. Нејзиното дело е и од огромно регионално значење, имајќи предвид дека ја продолжува прозната традиција на американскиот југ. За жал, поради нејзината рана смрт, нејзиниот опус се состои само од два романи *Wise Blood*, објавен во 1952 година, па три години подоцна, во 1955, *The Violent Bear it Away*, како и две збирки раскази, од 1955 година *A Good Man Is Hard to Find* и постхумно објавената збирка *Everything That Rises Must Converge*. И покрај релативно малиот опус, нејзината проза воодушевува со својот комплексен и зрел карактер кој не одговара на автор кој поголемиот дел од своите дела ги напишал во своите дваесетти години. Во таа смисла писателот Евелин Во ќе рече: „Ако ова навистина е самостојна работа на една млада девојка, тогаш е извонредно дело”.¹

Во критичките осврти на расказите и романите на Фланери О'Конор² се води дискусија дали главното влијание во нејзиниот опус потекнува од нејзината католичка вероисповед, или од традицијата на американскиот југ. Несомнено е присуството и на двете влијанија – но сепак она кое што ја има оформено О'Конор како автор е нејзиното католичко религиозно убедување во доминантно протестантска средина. Анализите на нејзините раскази покажуваат дека тие се засновани врз библиски мотиви, или пак имаат за цел морално и спиритуално прочистување од гревот. Нивната симболика е длабока, со испреплетени алузии на нејзините верувања во Причесната и таканаречената доктрина на транс-супстанцијалност развиена од Св. Тома Аквински, на чии учења таа била следбеник.³ Неретко нејзините раскази се градени и врз структурна шема која го паралелизира примањето на откровението

¹ Преземен цитат од: Dorothy Walters. *Flannery O'Connor*. New York: Twayne Publishers, Inc. 1973, стр. 13.

² Види во: Дороти Волтерс, Фредерик Асалс и Престон М. Браунинг.

³ Види повеќе во: John F. Desmond. “Flannery O'Connor and the Symbol” *Logos; a Journal of Catholic Thought and Culture* vol. 5, no. 2 (2002): 143-156.

на големите пророци од Стариот Завет. Во нејзината проза не изоста-нуваат ни новозаветните паралели на страдањата и смртта на Исус на крстот. Критичарот Фредерик Асалс се осврнува на оваа доминантна карактеристика на прозата на О'Конор, истакнувајќи дека светот на авторката е „свет од болка во кој доминира распнатиот, а не воскресна-тиот Исус, предаден на силни маки и ненадејна смрт”.⁴

Ова брутално насилство кое најчесто кулминира во сурова смрт, така маркирајќи го крајот на расказот, е толку шокантно што читате-лот кој не ја знае позадината и мотивот на О'Конор за ваквиот крај нема лесно да поверува дека ова е дело на длабоко религиозен автор. Ова се должи на тоа што симболичното значење е суптилно поставено, па читателот од друго време и друг контекст може да го цени расказот и без да ја сфати оваа подлога. Со други зборови, пародичните елементи кои ќе бидат разработени во овој текст не секогаш се воочливи од страна на читателот. Во таа смисла, текстовите на Фланери О'Конор, како и останатите текстови кои користат пародични елементи, во голема мера се „отворени” текстови според начинот на којшто ги дефинира Умберто Еко: најдобро функционираат кога читателот правилно ќе ги интерпретира сите паралели создадени од авторот. Обраќајќи им се на читателите, тој истакнува: “не можете да го користите текстот како што сакате, туку само како што текстот сака вие да го користите”.⁵ Во случајот на расказите на О'Конор кои содржат пародични елементи, доколку текстот падне в раце на негативен „примерен читател”⁶ нема да биде разбран во целост, но сепак ќе задржи дел од својата естетска природа. Сепак, останува фактот дека за „примерниот читател” расказите и романите служат како вид поуки низ кои зборува безмилосниот Бог од Стариот Завет; Фланери О'Конор не ги поштедува ниту грешниците, ниту пророците, и низ нивните страдања симболично ја покажува непоштедливата моќ на откровени-ето. И покрај тоа што екстремното насилство во овие раскази има конкретна улога која во основа е добронамерна,⁷ не може да се занема-ри афинитетот на О'Конор кон гротескното и бруталното, и нејзиното мајсторство и уживање во опишувањето на овие сцени.

Битно е да се напомене дека Фланери О'Конор ја користи пародијата како средство или техника, со што нејзините раскази не би

⁴ Frederick Asals. *Flannery O'Connor: The Imagination of Extremity*. Athens, Georgia: The University of Georgia Press, 1982.

⁵ Umberto Eco. *The Role of the Reader*. Bloomington: Indiana University Press, 1984, стр. 9.

⁶ Ibid. стр. 7.

⁷ Во есејот “On Her Own Work” („Кон сопствените дела”) вклучен во изборот есеи на Сели и Роберт Фицджералд *Mystery and Manners*, О'Конор го оправдува користењето на насилство во расказите со тоа што му придава позитивна функција; „Насилството е сила којашто може да се искористи и за добро и за лошо”, вели таа.

можеле жанровски да се окарактеризираат како пародии. Пародичните елементи се јавуваат повремено низ расказите, но не се толку доминантни за да можеме пародијата да ја гледаме во „продолжена форма“⁸ т.е. како жанр, како што најчесто е обработувана во студиите на автори како Линда Хачон и Маргарет Роуз.

Какви се овие пародични проблемсоци во расказите на О'Конор? Имајќи ја предвид посветеноста на авторката кон католицизмот, поголемиот дел пародични елементи кои се јавуваат во нејзината проза се поврзани токму со религијата и Библијата. Така, критичарот Роберт Џексон смета дека нејзините раскази најчесто се „нови поставки на Библиски сцени“ и дека „нејзините протагонисти се често апсурдни реинкарнации од Југот на пророци од Стариот Завет“.⁹ Следствено, дејствијата на протагонистите, а понекогаш и споредните ликови во нејзините раскази, како и одредени опишани сцени и ситуации, јасно евоцираат ликови и случки од Библијата. Сето ова би можело да помине само како алузија – која исто така ја има во изобилие во нејзините раскази – доколку не е користена иронично и со критичка намера. Во склоп на ова, иако расказите на Фланери О'Конор не се лишени од остроумен и неретко безмилосен хумор, самата пародична постапка не мора да е хумористична – со што се потврдува оспоруваната теорија на Линда Хачон и Улрих Вајштајн дека пародијата не мора да е комична.¹⁰ Исто така, се забележува дека во расказите на О'Конор постојат и елементи на самопародија, кои укажуваат на нејзината самокритичност и религиозна скромност.¹¹ Интересно е што во пародичните постапки на О'Конор варира и намерата, т.е. етосот на пародијата: од неутрален, сатиричен и до етос полн со почит и воодушевување. Битно е да не се помеша етосот на самиот расказ со етосот на пародијата која се јавува во негов склоп: можно е етосот на расказот да е сатиричен, каков што всушност е во најголемиот број случаи, додека етосот на пародијата може да е исполнет со почит. Поради доминантниот етос на расказите, името на Фланери О'Конор често се поврзува со зборот „сатиричар“, иако пародичните елементи во нејзината проза не се единствените кои ја прават сатирична. Самата проза има за цел да го подучи читателот на вистинските морални вредности и да го изведе на правиот пат, поради што на пародијата понекогаш ѝ се припишува истата намена.

⁸ Linda Hutcheon. *A Theory of Parody: The Teachings of Twentieth-Century Art Forms*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2000, стр. 19.

⁹ Robert Jackson. "Religion, Idolatry, and Catholic Irony: Flannery O'Connor's Modest Literary Vision" *Logos: A Journal of Catholic Thought and Culture* vol. 5, no. 1 (2002): 13-40.

¹⁰ Види во Weisstein, Ulrich. "Parody, Travesty and Burlesque: Imitations with a Vengeance." *Proceedings of the IVth Congress of the International Comparative Literature Association*. Francoi Jost, ed. The Hague, Paris: Mouton and Co., 1966.

¹¹ Види во: John F. Desmond. "Flannery O'Connor and the Symbol" *Logos: a Journal of Catholic Thought and Culture* vol. 5, no. 2 (2002): 143-156.

„Грбот на Паркер”, расказ напишан непосредно пред смртта на О’Конор, е можеби еден од најилустративните примери за тоа како пародијата се јавува во функција на засилување на моралната поука на текстот. Приказна за современото откровение, „Грбот на Паркер” го опишува чудесното сознание на протагонистот Авдиј Елијуј Паркер,¹² богохулен, прост и сиромашен безделничар од американскиот југ. О’Конор не го штеди ликот на Паркер од погрдни описи кои доведуваат и до смеа, опишувајќи го како „момче на кое постојано устата му беше зината”.¹³ Целото тело на Паркер е покриено со тетоважи – сè освен неговиот грб, кој не сака да го тетовира бидејќи така нема да може да си ја види тетоважата. Првата своја тетоважа ја направил откако на панаѓур видел човек истетовиран од глава до пети. Тогаш тој го добива своето прво, мало и нејасно откровение, чувствувајќи се „како слепо момче несетно поттурнато во друга насока, кое не забележало дека целта му е променета”.¹⁴ Оваа случка понатаму ја добива својата паралела во последната и пресудна тетоважа која на извесен начин на Паркер му го носи и своето вистинско откровение. Еден ден Паркер ја среќава својата идна жена откако по пат ќе му се расипе камионот. Пцуејќи и богохулејќи за да привлече внимание, Паркер од неа изнудува жесток удар кој го кутнува врз хаубата на неговиот камион. Така О’Конор ги запознава читателите со Сара Рут, безмилосната и омразена жена на Паркер, чие внимание и одобрение тој толку ќе сака да го освои, што ќе се ожени и остане во брак со неа, иако не ја сака и почитува. Сара Рут – и самата обдарена со библиско име – е олицетворение на протестантското манихејство, чиј остар противник била О’Конор со нејзините религиозни сфаќања блиски на Св. Тома Аквински. Манихејството, чие инсистирање на стриктно одвојување на спиритуалното и материјалното било доминантно во американскиот југ, О’Конор не се плаши да го критикува преку ликот на Сара Рут,¹⁵ која постојано „намирисува грев” е „сосема неубава” и стои како безбојна антитеза на обоеното и исцртаното тело на Паркер, кое таа го смета за „славољубие над слабољубијата”.¹⁶ Паркер, од друга страна, е безбожник кој кога мајка му го одвела во црква „ѝ се оттргнал од раката и избегал”,¹⁷ но носи библиско име: Авдиј Елијуј, кое служи како

¹² Авдиј (или “Obadiah” на англиски) е име на малку познат старозаветен пророк (види Книга пророк Авдиј во Стариот Завет), додека Елијуј е пријател и тешител на Јов, споменат во Книга Јов 32 (на англиски “Elihue”).

¹³ Flannery O’Connor. “Parker’s Back.” *The Complete Stories*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1971. Во фускотите понатаму ќе се наведува само името на расказот.

¹⁴ “Parker’s Back”.

¹⁵ Robert Jackson. “Religion, Idolatry, and Catholic Irony: Flannery O’Connor’s Modest Literary Vision” *Logos: A Journal of Catholic Thought and Culture* vol. 5, no. 1 (2002): 13-40.

¹⁶ “Parker’s Back”.

¹⁷ Ibid.

навестување за неговата судбина. Паркер се срами од своето име и единствено ѝ го открива на жена си – а за останатиот дел на светот остануваат неговите иницијали.

Како му доаѓа откровението на овој богохулен безбожник заглавен во брак со зла и ограничена протестантка? За да го интензивира значењето на овој момент и за да ја обелодени библиската паралела, Фланери О'Конор во круцијалниот момент на нејзината нарација се служи со пародијата. Така, на Паркер, кој работи како помошник на фарма на седумдесетгодишна жена, ќе му биде наредено со трактор да го собере сеното од нејзината нива, среде која стои огромно дрво. Паркер во мислите е преокупиран со новата тетоважа која треба да си ја направи на грбот за да ја фасцинира Сара Рут – од тие причини решава да си направи тетоважа со религиозен мотив. Но бидејќи премногу размислува за тоа, ја губи контролата врз тракторот:

Сонцето, големо колку топче за голф, почна редовно да се појавува ту пред него, ту зад него, но нему му се чинеше дека го гледа и на двете места, небаре има и на тилот очи. Оеднаш го виде дрвото како се испружува кон него за да го грабне. Жесток удар го крена во вис, и се слушна себеси како вика со неверојатно силен глас, “ГОСПОДИ НА НЕБОТО!”

Падна на грб додека тракторот се судри наопак со дрвото и се запали. Прво Паркер си ги забележа чевлите, веднаш голтнати од пламењата; едниот му беше заглавен под тракторот, а другиот си гореше сам на мала далечина. Тој не беше во нив. Врз лицето го чувствувахе жешкиот здив на дрвото во пламен. Со празен поглед, сè уште седнат, исползи наназад, а да знаеше како да се прекрсти ќе го стореше тоа.¹⁸

Преку ова „провидение“ (како што подоцна ќе го нарече О'Конор) на дрвото во пламен, Фланери О'Конор јасно го повторува добро познатиот мотив со Мојсеј, пламнатата капина и собуените обувки. Имено, во овој дел О'Конор како хипотекст користи мотив од Библијата, Стариот Завет, Втората книга Мојсеева, 2.3, каде што е опишано јавувањето на Господ на планината Хорив, кој му се прикажува на Мојсеј во вид на „огнен пламен во капина“.¹⁹ Мојсеј, привлечен

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Она што во македонската верзија на Библијата стои како „капина“, на англиски е преведено како “bush” („грмушка“), иако во хебрејскиот текст значењето е посоодветно на “капина”.

од тоа што „капината гори со оган, а не изгорува”,²⁰ се приближува кон неа, а Бог му се обраќа и му вели да ги собуе обувките бидејќи местото на коешто стои е света земја. Ова е обликот во кој Бог му се јавува на Мојсеј за да го извести дека го определува за водач на еврејскиот народ – иако Мојсеј нерадо ја прифаќа оваа задача и постојано се обидува да го убеди Бог дека тој не е доличен ниту пак доволно добар за да ја изврши таа функција.

Елементот на повторување на оваа старозаветна сцена посочува на тоа пародичниот карактер на овој расказ. Така, Паркер стои во замена на Мојсеј, т.е. служи во функција на пророк, која понатаму уште подлабоко ќе се потврди. Тој, како Мојсеј, го отфрла Бога, иако несвесно постојано трага по него, што е симболизирано преку постојаното тетовирање на телото. Конечно, Бог мора да му се појави во провидение кое Паркер исто така неволно ја прифаќа; тоа го потресува до степен што тој бега од местото и веднаш отрчува да ја направи последната тетоважа – ликот на Исус на својот грб, со тоа сметајќи дека ќе ја исполни должноста и кон својата сопруга и кон Бога. И чевлите кои горат веднаш до тракторот и дрвото ја паралелизираат светоста на местото каде што се појавува Бог со светоста на земјата – американскиот југ – каде што стои Паркер, и каде што Бог е сеприсутен.

Секако, повторувањето на библиските елементи во расказот на О’Конор не би биле пародија доколку во нив не би била присутна иронијата. Како стилско средство, иронијата е една од најкористените во делата на О’Конор, па таа не изостанува и во овој сегмент. Иронично е што и светиот лик на пророкот Мојсеј, водач на еврејскиот народ, е претставен во ликот на Паркер, којшто е безбожен, вулгарен, плашлив и прост. Светата земја каде што Бог му се јавува на Мојсеја се претвора во сиромашните и неплодни предели на американскиот југ, а пламнатата капина е преставена преку пламнато дрво кое се запалува поради тоа што во него се судира трактор. Но и покрај тоа што иронијата е присутна со тоа што замената на елементите од хипотекстот и хипертекстот се толку апсурдно спротивни и навидум неспоииви, не би можело да се рече дека нејзин пропратен елемент е хуморот. Точно е дека во прозата на О’Конор е често присуството на хуморот, посебно во сурово реалните описи на ликовите и во нивните дијалози – но овој случај, кој што до некоја мера е и катарзичен, не е придружен со комични елементи. Во општи рамки би можело да се рече дека паралелите на О’Конор се остроумни, но не се задолжително и смешни. Како што истакнува Валтер Саливан во својата студија за хуморот во

²⁰ Втора Книга Мојсеева, 2.3. *Свѣтѣо ѿисмо на Сѣтариоѿи и Новоѿиѿ заветѿи (Библија)*. Светиот Архиерејски синод на македонската православна црква, 1991.

прозата на Вокер Перси²¹ и Фланери О'Конор, хуморот кај О'Конор „произлегува од дијалогот и описите“²², а не од пародијата, како што би можело да се претпостави.

Што се однесува до етосот на пародијата во овој расказ, тој е критички од една страна, и етос исполнет со почит и восхит од друга. Имено, Фланери О'Конор се обидува да го прикаже присуството на Бог во сегашноста и во секојдневието, како и неговото јавување на луѓето без разлика какви се и кои се – колку и тоа да не е очекувано. Во извесна мера таа ги критикува и ги изненадува оние кои не веруваат дека Бог би можел да се појави на ваков начин и на ваков човек. Од друга страна, низ пародизираниите сегменти од Библијата се гледа нејзината стравопочит кон хипотекстот, кој го ублажува критичкиот етос.

До вакво толкување на пародичните елементи во расказот читателот може само да дојде преку познавањето на хипотекстот, на општествените услови во 60-те години од минатиот век, кога е напишан расказот, но и на ставовите на авторката. Во спротивно, може да дојде до сосема поинакво толкување на пародичните елементи – толкување што доведува до парадокс, честиот пропратник на пародијата. Како што иронијата може да биде опасна и погрешно протолкувана, така и нејзиниот двојник, пародијата, може да добие сосема поинакво значење од замисленото. Читано во денешен контекст и опкружување, без претходно знаење за ставовите и убедувањата на авторката, ова провидение на Паркер може да се гледа како негово погрешно толкување поради неговата ограниченост, слабост и страв, а крајната пародична сцена, чија анализа следи, може да се протолкува исто така како иронична заслуга за претходните дела на Паркер.

Откако Паркер ќе го доживее ова откровение, ќе сфати дека мора да ја направи последната тетоважа на своето тело, и тоа на грбот. Во студиото за тетовирање бара религиозен мотив – ликот на Исус. Помеѓу неговите различни прикази, тој избира „главата со ореол на еднодимензионален, строг византиски Исус со прекорен поглед“,²³ којшто треба да му даде „мачно спасение преку тежок пат“.²⁴ Кога по отсуство од неколку дена Паркер се враќа дома, ја наоѓа вратата заклучена. На моменти се чини дека О'Конор со сцената којашто следи го пародизира односот Бог – грешник пред портите на рајот, терајќи го грешникот да си го признае гревот.

²¹ Вокер Перси е романсиер од американскиот југ, роден во 1925 година.

²² Walter Sullivan. "Southerners in the City: O'Connor and Percy." Rubin, Louis D. Jr. *The Comic Imagination in American Literature*. Washington DC: Forum Series, 1977.

²³ "Parker's Back".

²⁴ Dorothy Walters. *Flannery O'Connor*. New York: Twayne Publishers, Inc. 1973. стр. 114.

„Кој е таму” – проговори истиот студен глас.

Паркер се заврти како да очекуваше некој зад него да одговори. Небото се беше подосветлило и неколку жолти траги лебдеа над хоризонтот. Оеднаш, дури тој стоеше таму, дрво од светлина пламна во небото.

Паркер се залепи за вратата како некој да го приковал за неа со копје.

„Кој е таму” рече гласот однатре и во него имаше призвук кој како да наговестуваше дека последен пат зборува. Кваката се помрдна и гласот заповеднички рече, “Прашувам кој е таму?”

Паркер се наведна и ја залепи устата до затворената клучалка. „Авдиј”, прошепоте и оеднаш како да го почувствува светлото како минува низ него, претворајќи ја неговата пајажинеста душа во шарена арабеска, градина од дрвја и птици и животни.²⁵

Конечното откровение, кое пророкот Авдиј го добива неволно, се случува откако тој ќе се соочи со себе и ќе го прифати тоа што му се случува. Во овој последен момент на спознание, него го облева божествената светлина. Но тука не е крајот. Кога Сара Рут, која само миг претходно во улога на старозаветен Бог не го примаше Паркер во своето царство, ќе ја види тетоважата на Исус врз грбот на својот маж, ќе го покаже својот вистински лик.

„Идолопоклонство!” вриштеше Сара Рут.

„Идолопоклонство! Се китиш со идоли каде ќе стигнеш! Можам да се справам со лаги и славољубие, ама идолопоклоник во оваа кука не смее да стапне!” и ја грабна метлата и почна да го мава по рамениците.

Паркер беше премногу стаписан за да се одбрани. Стоеше и ѝ допушташе да го удира сè дури не го претепа скоро до бесвест и не се појавија огромни рани на лицето на тетовираниот Исус. Потоа се истетерави и тргна кон вратата.²⁶

И во завршниот дел од расказот се забележува присуство на пародија – имено хипотекстот е повторно религиозен, но овојпат од Новиот Завет, каде што страданијата на Паркер, којшто веќе го прифатил своето откровение и станува своевиден пророк, се поистове-

²⁵ “Parker’s Back”.

²⁶ Ibid.

туваат со страданијата на Исус. На тој начин, Сара Рут, којашто претходно беше иронично поставена во улога на Бог, сега ја игра улогата на Ѓаволот, или пак издајникот, тепајќи и понижувајќи го пророкот. Раните на лицето на истетовираниот Исус укажуваат на раните нанесени на Исус пред и за време на неговото распнување, на тој начин потенцирајќи го тешкиот и мачниот пат преку кој Паркер станува пророк. Измачен, Паркер се потпира на ореовото дрво пред неговата куќа и плаче „како бебе“ – конечно “трансформирајќи се во хумана фигура на Исус”.²⁷

И овде пародијата на Исусовите страданија прикажани преку страданијата на Паркер имаат слична улога како пародијата на откровението на Мојсеј: се работи за иронично повторување на хипотекстот од Библијата со критичка цел. Овојпат се потенцира и негативната фигура на Сара Рут, која го олицетворува манихјеството во американскиот југ.

Теоријата на Бахтин за двојното кодирање овде може да се примени во однос на расказите на О'Конор: од една страна стои дискурсот на Библијата, а од друга страна оној на современоста, кои во својата хибридна форма создаваат оригинален производ. Во однос на препознавањето на двојниот код е клучна улогата на читателот. Умберто Еко прави поделба на тројца читатели кои учествуваат во интерпретацијата на двојната кодираност:

Кога зборуваме за двојната кодираност, имаме (а со ова се гледаат различните облици кои може да го има овој феномен): (i) читател кој не ја прифаќа мешавината од културни и популарни стилови и содржини, и којшто поради тоа одбива да ги прочита, токму поради тоа што ја препознава мешавината; (ii) читател кој се чувствува комотно токму поради тоа што ужива во процесот на преминување од тешкотија до пристапност, предизвик и охрабрување; и конечно (iii) читател кој го гледа целиот текст како пријатна покана и на крајот не го сфаќа степенот до којшто текстот црпи од елитните стилови (и така ужива во текстот, но ги пропушта референците).²⁸

Гледајќи го читателот низ ваква призма, би можеле да заклучиме дека денешното време и контекстот во кој живееме не му овозможува на секој читател да е свесен за двојната кодираност во текстовите на О'Конор. Од тој аспект, најчестиот читател на нејзините раскази би бил од третиот тип, кој би можел да ужива во нив, но не целосно да ги

²⁷ Robert Jackson. “Religion, Idolatry, and Catholic Irony: Flannery O'Connor's Modest Literary Vision”. *Logos: A Journal of Catholic Thought and Culture*. 2002, Vol.5. Issue 1, pp.13-40, стр. 32.

²⁸ Umberto Eco. *On Literature*. Trans. Martin McLaughlin. Orlando et al: Harcourt, Inc, 2002, стр. 218.

разбере нивните референци. Од друга страна, “примерниот читател” на нејзините дела секако би го подразбирал типот два, кој суштински би навлегол во ироничните паралели во делата, со што во текстот би открил нова димензија. Оваа би била токму естетската димензија на којашто се осврнува критичарот Киремидијан, кој подвлекува дека уште една од битните функции на пародијата е „да изрази видови искуство кои поинаку не можат естетски да се изразат”.²⁹

Иако пародијата не е примарната карактеристика по која се истражуваат делата на Фланери О’Конор, битно е да се признае нејзината улога во збогатувањето на расказите со значење. Всушност, пародијата во нејзините дела е примарниот начин на кој се остварува она што руските формалисти го нарекуваат „осиранение” или „очудување”, т.е. обновување на перцепциите на човекот за сè што се случува околу него. На таков начин, пародијата во расказите на авторката укажуваат на тоа дека ова средство може повремено да се користи низ текстот, без да е задолжително пропратено со исмејување или критика. Всушност, како што веќе истакнавме, етосот на расказот и намерата на пародијата се сосема различни, со тоа што намерата на авторката е да искаже длабока почит, додека етосот често е сатиричен. „Имитацијата” вели критичарот Вилијам ван О’Конор, „е најискрено ласкање, а пародијата е имитација”³⁰ со што го илустрира односот кој авторката го има со својот религиозен хипотекст. Конечно, пародијата во делата на Фланери придобива и нова функција – отворање на друга димензија на текстот, или според Беате Милер, таа претставува „само мало делче од еден комплексен, високо литературен мозаик”.³¹

²⁹ G.D Kiremidijan. “The Aesthetics of Parody”. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* vol. 28, no. 2 (1969): 231-242, стр. 241.

³⁰ William van O’Connor. “Parody as Criticism” *College English* vol. 25, no. 4, (Jan. 1964): 241-248.

³¹ Beate Mueller. ed. *Parody: Dimensions and Perspectives*. Amsterdam – Atlanta GA: Rodopi, 1997.

Библиографија:

1. Asals, Frederick. *Flannery O'Connor: The Imagination of Extremity*. Athens, Georgia: The University of Georgia Press, 1982.
2. Browning M, Preston Jr. *Flannery O'Connor*. Amsterdam and London: Feffer & Simmons, Inc. 1997.
3. Desmond, John F. "Flannery O'Connor and the Symbol" *Logos; a Journal of Catholic Thought and Culture* vol. 5, no. 2 (2002): 143-156.
4. Eco, Umberto. *The Role of the Reader*. Bloomington: Indiana University Press, 1984.
5. Hutcheon, Linda. *A Theory of Parody: The Teachings of Twentieth-Century Art Forms*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2000.
6. Jackson, Robert. "Religion, Idolatry, and Catholic Irony: Flannery O'Connor's Modest Literary Vision" *Logos: A Journal of Catholic Thought and Culture* vol. 5, no. 1 (2002): 13-40.
7. Kiremidjian, G.D. "The Aesthetics of Parody". *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* vol. 28, no 2 (1969): 231-242.
8. Mueller, Beate. ed. *Parody: Dimensions and Perspectives*. Amsterdam – Atlanta GA: Rodopi, 1997
9. O'Connor, Flannery. *Mystery and Manners: Occasional Prose*, Fitzgerald Sally and Robert ed. New York: Farrar, Strauss & Giroux, 1969.
10. O'Connor, Flannery. *The Complete Stories*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1971.
11. O'Connor, William van. "Parody as Criticism" *College English* vol. 25, no. 4, (Jan. 1964): 241-248.
12. Sullivan, Walter. "Southerners in the City: O'Connor and Percy." Rubin, Louis D. Jr. *The Comic Imagination in American Literature*. Washington DC: Forum Series, 1977.
13. Walters, Dorothy. *Flannery O'Connor*. New York: Twayne Publishers, Inc. 1973.
14. Walters, Dorothy. *Flannery O'Connor*. New York: Twayne Publishers, Inc. 1973
15. Weisstein, Ulrich. "Parody, Travesty and Burlesque: Imitations with a Vengeance." *Proceedings of the IVth Congress of the International Comparative Literature Association*. Francoi Jost, ed. The Hague, Paris: Mouton and Co., 1966.
16. *Свейѝо ѝисмо на Сѝѝариоѝ и Новоѝоѝ заветѝ (Библија). Свейѝиоѝоѝ Архиерејски синод на македонскаѝа ѝравославна црква, 1991.*

Rumena Buzarovska

Abstract: The Merciless World of Flannery O'Connor:
Parodic Elements in "Parker's Back"

The aim of this paper is to establish and examine the parodic elements in Flannery O'Connor's story "Parker's Back" in order to show how they contribute to a deeper understanding of the text by revealing O'Connor's dark and merciless world of Old Testament suffering and punishment. These parodic elements are analyzed through the use of repetition and/or imitation of a previous text, the use of irony, the role of the reader and the aesthetic dimension of the text. The paper also makes reference to the possible manifestations of humor as an accessory to parody, as well as the ethos of the parodic elements. The author of the paper argues that these parodic elements use Biblical hypotexts mainly from the Old Testament that have been ironically recontextualized, in the process uncovering a moralistic ethos that aims to criticize not the hypotext upon which the parody is based, but the present state of humanity. Exposing these Biblical parodic elements to a large extent sheds light on a very significant level of the story that might have remained dormant had the parodic elements not been recognized by the reader.

ДЕКОНСТРУКЦИЈА НА ИДЕНТИТЕТ: ДРУГИОТ¹ ВО РАСКАЗИТЕ „АНТОЛОГИЧАР”И „КУЌА ВО СОЛУН” ОД ДРАГИ МИХАЈЛОВСКИ

Во прозата на Михајловски деконструкцијата на идентитетот е поврзана со прашањето на именувањето. Според Кристева, знакот и законите на општествениот ред се воспоставуваат пред сè преку симболичното име на таткото. Во овој контекст, личното име е индикатор за идентитетот на субјектот кој преку именувањето стабилно се позиционира во симболичното.² Користејќи ја семиотичката терминологија, името би можело да се разбере како означувачко кое е во релација кон идентитетот на ликот како означуваното.³ Меѓутоа, во творештвото на Михајловски идентитетот на ликот е предмет на деконструкција токму преку именувањето, преименувањето и прекарот кои упатуваат на Другиот наместо на означуваниот идентитет на ликот.

Така, антропонимот најчесто отсуствува од расказите на Михајловски во кои името е заменето со прекар, преименување или пак со заменската форма за прво лице еднина. Меѓутоа, дури и кога антропонимот е присутен идентитетот на ликот сепак често е ставен под прашање. Со други зборови, наместо да го означи, името го проблематизира идентитетот на ликот во расказите од Михајловски бидејќи антропонимот воспоставува релација кон Другиот како друго означувачко кое го зазема местото на означуваното во она што Ж. Лакан го нарекува „означувачка низа”.⁴ Бидејќи ваквата анализа навлегува во сферата на постструктуралистичките семиотички истражувања

¹Lacan, Jacques, *Écrits: a selection*, trans. Allan Sheridan. – London and New York: Routledge, 2003, pp. 1-9, 60-62, 153-155. (За Другиот во симболичниот регистар на Лакан в. стр. 4-5. Во текстот концептите за „другиот/Другиот“ на Лакан се подвлечени за да се разликуваат од вообичаената употреба на зборот „другиот“).

² Kristeva, Julija, *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*, translated by Thomas Gora, Alice Jardine and Leon S. Roudiez. - New York: Columbia University Press, 1980, p. 190.

³Во согласност со деконструкцијата на концептот на знакот во постструктуралистичката семиотика, во контекстот на овој текст се користат оперативните термини „означувачко“ и „означувано“ (в. Освалд Дикро и Цветан Тодоров, *Енциклопедиски речник на науките на јазикот*, кн. 2, прев. Атанас Вангелов. – Скопје: Детска радост, 1994, стр. 256).

⁴„The Agency of the Letter in the Unconscious or Reason Since Freud” in *Écrits: a selection*, p. 169.

кои се занимаваат со првенството на означувачкото, се наметнува потребата да се објасни терминот означувачка низа на Лакан.

Предмет на семиотичките проучувања во психоанализата на Лакан е поделениот субјект. Така, врз основа на психоаналитичкото откритие на потсвеста, Лакан ја префрла дискусијата за првенството на означувачкото од знакот на рамниште на означувачка низа. Според Лакан, бариерата на алгоритмот означувачко/означувано треба да се сфати буквално „како бариера која дава отпор на означувањето“.⁵ Наместо премин од означувачкото на означуваното, оваа бариера ја обележува формалната игра на означувачкото кое е сосема автономно од означуваното. Ваквата игра се сведува на законите на комбинирање што функционираат преку односот на означувачкото со секое друго означувачко. Така, означувачките преку своето комбинирање и разместување ја конституираат означувачката низа што Лакан ја претставува како „алки од ѓердан кој е алка во друг ѓердан направен од алки“.⁶

Терминологијата од психоанализата на Лакан е исползувана во оваа постструктуралистичка семиотичка анализа која се занимава со двојниот антропоним што го присвојува ликот на америкасниот професор во расказот „Антологичар“, како и името Аврам на ликот со проблематизиран идентитет во расказот „Кука во Солун“ од збирката *Раскази од шест кат*.⁷

*

Во расказот „Антологичар“ двојниот антропоним Ричард – Ричмонд е поврзан со прашањето за „наследството на името“. Во таа смисла раскажувачот кој е воедно и главен лик ќе каже: „Никој од нас случајно не влегува во своето име. Дури и влегувањето да е случајно, наследството на името набргу станува негово“.⁸ Главниот лик во расказот „Антологичар“ е американскиот професор на Факултетот во Скопје кој го носи името Ричард и доаѓа од Ричмонд, Вирџинија. Наследството на овие две имиња упатува на текстови од англиската историја кои интертекстуално се преобразуваат во двете личности на професорот што го дестабилизираат неговиот идентитет: „Во мене има две личности: Ричард, оној што постојано губи и Ричмонд, оној што постојано победува“.⁹

Во смисла на семиотичките односи имињата Ричард и Ричмонд се означувачки кои се во релација кон означуваното, односно идентитетот на професорот. Меѓутоа, во означувачката низа тие не можат да го означат неговиот идентитет. Името Ричард е означувачко кое стои за губитничката,

⁵ Ibid, стр. 165.

⁶ Ibid, стр. 169.

⁷ Михајловски, Драги, „Антологичар“ и „Кука во Солун“ во *Раскази од шест кат*, Скопје: Каприкорнус, 2003. Понатаму во фуснотите се користи кратенката *РШК*.

⁸ *РШК*, стр. 247.

⁹ *РШК*, стр. 246.

негативна личност на професорот. Другото име Ричмонд е означувачко за неговата друга победничка и позитивна личност. Меѓутоа, дури и со идентификација на ликот со една од неговите две личности, неговиот конечен идентитет останува неозначен. Тоа произлегува од фактот што секое од овие две имиња, наместо означуваното, го означува недостигот на другиот дел од деконструираниот идентитет на ликот. Така, името Ричмонд, наместо конечниот идентитет на професорот како победничка, позитивна личност, всушност го означува недостигот на Ричард. Обратно, името Ричард всушност го означува недостигот на Ричмонд – другата личност на професорот. Оттука недостигот е друго означувачко во низата кое го зазема местото на означуваниот идентитет на главниот лик. Затоа дури и кога личноста Ричмонд преовладува во професорот, таа не го означува идентитетот на ликот кој парадоксално го носи името Ричард. Тоа е така бидејќи професорот се обидува да ја конституира својата субјективност врз основа на недостигот на другиот дел од неговиот идентитет. Оттука триумфалниот дел од престојот во Македонија на американскиот професор само навидум ќе му донесе себеспознавање како целосна интегрирана позитивна личност. Обидувајќи се потрагата по сопствениот идентитет да ја лоцира во туѓата земја што никогаш не може целосно да ја осознае, тој доживува пораз на крајот од својот престој. Затоа, и навидум триумфалното себеспознавање на професорот како Ричмонд ќе се трансформира во спротивното. Тој ќе се врати на старата идентификација со Ричард како означувачко за губитничкиот дел од неговиот дезинтегриран идентитет.

Користејќи ја терминологијата од психоанализата на Лакан, двојниот антропоним Ричард - Ричмонд што го деконструира идентитетот на професорот во расказот на Михајловски може да се разбере во контекст на идентификацијата со Д/Другиот во имагинарниот и симболичниот регистар. Лакан ги лоцира зачетоците на поделбата на субјектот во „имагинарниот регистар“ (имагинарното) кога детето се идентификува со другиот (што се пишува со мала буква). Фазата кога детето го бара сопствениот одраз во огледало се случува во пред-Едиповиот период кога тоа воспоставува имагинарна врска со мајката. Идентификацијата со другиот на субјектот му го носи чувството на имагинарно единство. Според Лакан, конечната поделба на субјектот се случува подоцна со неговиот влез во симболичното.

Кога детето почнува да зборува тоа воспоставува однос кон симболичниот ред кој Лакан го поврзува со влезот во јазикот. Во симболичниот регистар (симболичното) субјектот се ориентира кон Другиот кој се пишува со голема буква и се разлкува од другиот во имагинарното. Другиот е поим кој не може да се сведе на едно значење или конечно да се дефинира. Наместо конечно да го дефинира, Лакан на Другиот му го доделува местото или просторот што го зазема означувачкото. Така, поделбата на субјектот станува предмет на постструктуралистичката семиотика на Лакан. Едиповата фаза на Фројд во психоанализата на Лакан не е ништо друго но моментот во

кој субјектот се соочува со опцијата да го прифати или да го отфрли означувачкото на местото на другиот од имагинарниот регистар. Едиповата разрешница ја донесува таткото – третиот член на Едиповата структура – кој не се претставува себе си туку функционирањето на законот и симболичниот ред. Детето ја раскинува својата имагинарна врска со мајката, ја напушта идентификацијата со другиот од имагинарниот регистар и симболично се идентификува со името на таткото. Во оваа фаза тоа почнува да зборува и станува предмет на законите на јазикот кои се содржани во симболичниот ред. Овие закони лежат во суштината на општествениот ред каде сега детето постанува учесник. Симболичниот ред го надминува единството на имагинарниот регистар. Другиот кој дефинитивно ја прекинува врската на детето со мајката и ја обележува конечната поделба на субјектот, може да се разбере и како недостиг, како она од што субјектот засекогаш се разделува. Затоа влезот во симболичното и идентификацијата со Другиот се придружени со чувство на поделеност, недостиг и отсуство.¹⁰

Името Ричмонд како другиот (обележан со мала буква) во имагинарниот регистар на Лакан, е означувачко за објектот со кој професорот се идентификува, а кој е посакуваниот дел од неговиот сопствен одраз. Оваа идентификација го претставува професорот онаков каков што тој посакува да биде. Затоа, престојот во Македонија навидум му го донесува чувството на единство, заокружен идентитет, присутност и исполнетост:

Толку бев физички закрепнат, толку бев
физички зајакнат што решив да направам нешто што ќе
остане по мене и по кое вечно на мене ќе се сеќаваат...
Се чувствував должен кон оваа мала земја што повторно
ме извлече на површина и ми ја врати животната
енергија. Сакав на најдобар начин да ѝ возвратам.
Решив да направам антологија на македонскиот кус
расказ на англиски јазик.¹¹

Дискурсот на професорот во овој извадок и во целиот расказ каде тој се идентификува со Ричмонд не го означува идентитетот на ликот раскажувач туку неговата идентификација со Ричмонд. Во оваа смисла професорот го присвојува дискурсот на Ричмонд како другиот со кој тој се идентификува. Идентификацијата со победникот Ричмонд привремено го исполнува главниот лик со позитивна енергија што тој ја насочува кон својата мисија да направи антологија на македонскиот кус расказ на англиски јазик. Дискурсот на Ричмонд само навидум го елиминира чувството за сопствениот недостиг на ликот кој парадоксално го носи името Ричард.

¹⁰ *Écrits: a selection*, pp. 1-9, 60-62, 153-155, 192-193 & 336-338.

¹¹ *РШК*, стр. 251.

Крајот на престојот во Македонија ја заокружува потрагата на професорот по својот идентитет која конечно му го донесува спознанието за сопствениот недостиг. Затоа, тој ја раскинува имагинарната врска со другиот кој е означувачко за победничката личност во него. Браќањето во Америка, како влезот во симболичниот ред на Лакан, му донесува покомплексна идентификација со Другиот (обележан со голема буква), која сега е придружена со неговото сознание за сопствениот недостиг. На местото на Ричмонд доаѓа името Ричард како означувачко за губитничката личност во него. Меѓутоа, искуството од Македонија му овозможува во својата земја да го спознае недостигот на другиот дел од својот дезинтегриран идентитет, односно на победничката, позитивна личност во него. Затоа, и идентификацијата со Ричард му го донесува чувството на неединство, раздвојување и недостиг:

И ден денеска, секогаш кога нешто ќе ми тргне за напред, секогаш кога барем и ќе помислам дека во мене се враќа Ричмонд, наеднаш од темнината на мојата соба или од аглите на мојата душа ќе буне издолжената фигура во шлафрок и влечки и на она мое „Јас Ричард, јас Американец!“ цинично ќе ми врати: „Ти Ричард, ти Американец, ама ти и губитник. Губитниииик!“¹²

Во имагинарната конверзација со адвокатот писател кој е поводот за неговата неуспешна мисија во Македонија професорот ја потврдува својата идентификација со губитникот Ричард. Така, на крајот од својот престој во Македонија тој повторно го присвојува дискурсот на губитникот Ричард со кого се идентификува.

Според тоа, бесконечната дестабилизација на идентитетот на главниот лик во расказот произлегува од фактот што тој се обидува да ја конституира сопствената субјективност врз основа на недостигот на една од двете спротиставени личности со кои самиот се идентификува. Идентификацијата со д/Другиот ја отсликува неуспешната потрага на професорот по сопствениот идентитет.

*

Во „Куќа во Солун“ ликот раскажувач кој му се обраќа на својот пријател Аврам уште појасно ја поставува семиотичката релација меѓу името и идентитетот:

¹² РШК, стр. 264.

Гледаш колку малку се менува во времето... само се раѓаме, влегуваме во името и излегуваме од него кога ќе ни дојде часот. Идиме, одиме, а тоа останува. Милиони мажи до сега влегле и излегле баш од твоето име, Авраме. Сите тие сега се распнати на крстот од хаосот. По хоризонтала, по вертикала... Твое е сега да ги ставиш баш како да решаваш крстозбор. Својата крстозборка треба да ја решиш, Авраме и ете го клучот. Добиваш идентитет.¹³

Користејќи ја семиотичката терминологија, името Аврам може да се разбере како означувачко кое е во релација кон означуваниот идентитет на ликот што го носи тоа име во расказот. Меѓутоа, ликот на Аврам е обележан со недостигот на сопствениот идентитет како што ни кажува раскажувачот. Во овој контекст, „влегувањето“ во старозаветното име не го означува идентитетот на ликот Аврам. Старозаветниот Аврам и милиони други луѓе кои го делат истото име се други означувачки кои доаѓаат на местото на означуваното во низата. Според тоа, идентитетот за кој стои името Аврам им припаѓа на сите луѓе кои го носат истото име. Оттука на местото на означуваниот идентитет на Аврам доаѓаат фрагменти од туѓиот идентитет како други означувачки кои го заземаат местото на означуваното во низата. Така, изгледа дека туѓиот идентитет се прилепува за ликот кој „влегува“ во името Аврам. Меѓутоа, овие фрагменти не можат да се интегрираат во означуваниот идентитет на ликот Аврам во расказот. Библиската приказна за Аврам и Сара се разликува од животот на ликот кој само го носи старозаветното име. Аврам во расказот на Михајловски е семец во својата кука. Неговата бездетна жена одамна го има напуштено. Оттука фрагментите од туѓиот идентитет не можат да го означат идентитетот на ликот во расказот кој го носи името Аврам. Бидејќи не успева да го создаде сопствениот одраз, овој лик не е дел од имагинарниот регистар на Лакан. За да добие идентитет тој треба да го пополни недостигот на сопствениот идентитет со својот живот; односно, како што го советува раскажувачот, да ги „пополни“ празните полиња на „својата крстозборка“. Доколку го најде решението, ќе добие идентитет. Меѓутоа, Аврам ќе го побара решението таму каде што не може да го најде, односно во својата неотстварлива желба. Објект на неотстварливата желба на Аврам е неговата прва сопруга која сега живее далеку од него во својата кука во Солун. Дислоцираната глетка на куката во Солун, каде тој може да ја види својата жена, е само одраз на копнежот на Аврам по недофатливото, односно на неговата желба која е бесконечно неотстварлива.

Аврам има погрешна перцепција за сопственото чувство на недостиг што не му дозволува да се осознае самиот себе си:

¹³ РШК, стр. 150.

„Ми фали, ми фали!“... „дење ми фали, ноќе ми фали, на сонце, под сенка ми фали... лете, зиме ми фали, в кревет, в коски, во сржта ми фали!“... „Сакам да ја видам. Барем еднаш да ја видам!“¹⁴

Наместо празнината да ја исполни со својот живот, тој го прави спротивното, односно својот живот го исполува со недостигот од минатото кој не успева да го замени со ништо друго. Потрагата по сопствениот идентитет која Аврам ја лоцира во недостигот ги остава непополнети празните полиња на неговата крстозборка која тој не успева да ја реши. Во контекст на психоанализата на Лакан, Аврам се обидува да го конституира сопствениот идентитет во однос на Другиот кој, како објект на неговата неотстварлива желба, означува недостиг. Овој недостиг може само за момент да биде надминат во сферата на фантастичното.

Така, во расказите „Антологичар“ и „Кукаво Солун“ антропонимот, наместо да го означи, го става под прашање идентитетот на ликот. Со други зборови, преку името ликот воспоставува релација кон Другиот кој постојано го проблематизира означуваниот идентитет. Во расказите на Михајловски Другиот има повеќе толкувања. Идентификацијата на ликот со туѓиот идентитет во расказот „Антологичар“ е едно од можните толкувања на д/Другиот. Покрај тоа, во истиот расказ, користејќи го двојниот антропоним Ричард – Ричмонд за да го означи својот идентитет, ликот раскажувач всушност зборува преку дискурсот на д/Другиот. Во обата раскази Другиот може да се разбере и како недостиг кој го оневозможува стабилното позиционирање на идентитетот на ликот.

Според тоа, означуваниот идентитет на соодветниот протагонист во расказите „Антологичар“ и „Кука во Солун“ е предмет на деконструкција преку антропонимот кој воспоставува релација кон Другиот. Така, постојано отстапувајќи од означуваното во низата, Другиот го остава неодговорено прашањето за идентитетот на ликот.

¹⁴ РШК, стр. 147.

Библиографија:

Kristeva, Julija, "A Question of Subjectivity - Interview" in: *Modern Literary Theory*, edited by Philip Rice and Patricia Waugh, – London New York Melbourne Auckland: *Edward Arnold*, 1989, pp. 128-134.

- - -, *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*, translated by Thomas Gora, Alice Jardine and Leon S. Roudiez. - New York: *Columbia University Press*, 1980.

Lacan, Jacques, *Écrits: a selection*, trans. Allan Sheridan. – London and New York: *Routledge*, 2003.

Михајловски, Драги, „Антологичар“ и „Куќа во Солун“ во *Раскази од шести кат*. - Скопје: *Каприкорнус*, 2003.

Освалд Дикро и Цветан Тодоров, *Енциклопедиски речник на науките за јазикот*, кн. 2, прев. Атанас Вангелов. – Скопје: *Детска радост*, 1994, стр. 256.

Abstract:

The article entitled "Deconstruction of Identity: the Other in the Short Stories 'The Anthologist' and 'A House in Salonica' by Dragi Mihajlovski" addresses Lacan's psychoanalysis and Kristeva's literary semanalysis to focus on the question of identity. This interdisciplinary study shows that the analyzed characters in "The Anthologist" and "A House in Salonica" constantly transform, recreate and multiply their identities that remain eternally undefined. Thus focusing on deconstruction of identity, this article investigates the simultaneous workings of the deconstructive-reconstructive processes in the two short stories by Mihajlovski. The poststructuralist reading of each literary text examines the identity of the main character focusing on the never-ending signifying chain where the signifier endlessly supplants the signified. As a moment of meaning which is not yet formed as a finished product, it is the Other which is the constantly new signifier in the signifying chain that continually renews and recreates identities. Thus, the Other is the generator of the deconstructive-reconstructive processes in the two short stories.

The objective of this article is to show how through the prism of their deconstruction, the identities of characters are undergoing a constant process of recreation, reconstruction and renewal. Thus deconstruction of identity is perpetually generating new layers of meanings in the short stories "The Anthologist" and "A House in Salonica" by Dragi Mihajlovski.

МЕТАФОРАТА НА МЕСЕЧАРСТВОТО ВО РАСКАЗОТ „МЕСЕЧАРИ“ ОД ДРАГИ МИХАЈЛОВСКИ

Предмет на проучувањата во психоанализата на Лакан не е значењето само по себе туку „флуидниот амбигвитет и повеќекратното значење на термините, двојноста на јазикот што овозможува тој да се користи во неодредени отворени контексти со неколку значења истовремено“.¹ Во своите постструктуралистички истражувања Лакан се навраќа на поделбата на Јакобсон меѓу двата пола на јазикот за да го елаборира своето постструктуралистичковидување на метафората и метонимијата во кое тој ја потенцира неговата тврда позиција за неререферентноста на јазикот.²

Во овој текст метафората на месечарството во расказот „Месечари“ од Драги Михајловски е предмет на анализа во постструктуралистички контекст што во преден план ја поставува повеќезначноста, односно бесконечниот процес на создавање на нови значења на метафората која преку сопствена негација постојано се пресоздава и обновува.

Во расказот „Месечари“ на Михајловски од збирката *Раскази од шести кат*³ (РШК) ликот раскажувач е поет кој доаѓа кај соседот – аптекерот Јово – за да го оцени неговиот ракопис.⁴ Така, двата соседи кои живеат во истата зграда започнуваат разговор за поезијата. Во текот на нивниот разговор без никаков вовед се случува необична прошетка на покривот на зградата:

Горе на таван, наоѓаме мали железни скали. Ги
вадиме и ги местиме на пенџерето што води на
покривот.

„Оди Јово,“ вела, „оди напред!“⁵

¹ Grosz, Elizabeth, “Metaphor and Metonymy” in Lacan, *Jacques Lacan: A feminist introduction*. – London and New York: Routledge, 1991, p. 98.

² Lacan Jacques, “The Agency of the Letter in the Unconscious or Reason since Freud” in *Écrits: A selection*, trans. Alan Sheridan, London and New York: Routledge, 2003, pp. 173-175.

³ Михајловски, Драги, „Месечари“ во *Раскази од шести кат*. – Скопје: Каприкорнус, 2003.

Понатаму во текстот за збирката раскази се користи кратенката РШК.

⁴ Јово исто така пишува поезија и претендира да биде поет.

⁵ РШК, стр. 108.

Од покривот започнува фантастичното чекорење по воздухот во сите можни правци низ просторот:

Има тука луфта во која сè уште не собира „Гледај,“ вела, „онде право е Газибаба. Пробај право до неа.“

Јово не ми верува. Не го оставам да се двоуми. Го поттурнувам и тој тргнува низ мракот. Гази Јово во воздухот и гледам белата кошула му станува точка. По три минути е пак до мене.

„Па јас можам вака и до Вичо,“ вели а под мустачињата му се раѓа насмевка.⁶

Чекорењето по воздухот повторно завршува на покривот на зградата каде со погледот впереен кон ѕвездите двата лика се дистанцираат од остатокот на светот:

„Ама ми се смешни луѓето долу,“ вели Јово, „како глумци ми се,“ се смее. Се смееме заедно едно пет минути. Кога ни пројде смеата вела: „Да не потценуваме. Важно е и на покривот да останеме луѓе!“

Јово се расположува. Стои Јово и се цари горе во ѕвездите.⁷

Судејќи според насловот, оваа необична секвенца во расказот би можела да се разбере како своевидно месечарство. Месечината на посебен начин ја обележува ваквата несекојдневна прошетка на покривот и во воздухот. Така, исчезнувањето на сопругата на Јово низ прозорецот непосредно пред почетокот на разговорот за поезијата е поврзано со месечината. Во текот на необичната секвенца во расказот месечината е најчесто скриена зад „[о]громна женска сенка“. Кога конечно се појавува, таа изгледа како да е споена со женската сенка која сега е смалена и „залепена ко пачавра“ за неа. Меѓутоа, кога разговорот за поезијата повторно продолжува долу во станот, месечината и жената се враќаат во нормален облик: „Од кујната се појавува жена му со ново шише вињак. Низ прозорецот гледам како блеснала полна месечина“.⁸ Полната месечина, како природна појава која се поврзува со натприродното, е уште една трага на коегзистенцијата меѓу реалното и фантастичното во расказот од Михајловски.

Самиот поим „месечарство“ е всушност изведен од зборот „месечина“. Меѓутоа, месечарството во расказот не ја означува ниту месечината, ниту нејзиното натприродно отсуство или присуство. Зборот

⁶ РШК, стр. 109.

⁷ РШК, стр. 110.

⁸ РШК, стр. 110-111.

„месечарство“ вообичаено подразбира состојба на сомнабулство или „одење во сон“ што најчесто се случува ноќе или по месечина. Меѓутоа, ваквото натприродно месечарство кое вклучува лебдење во воздухот завлекува во фантастичната сфера и ја надминува реалната состојба на сомнабулството. Несекојдневната прошетка во расказот се разликува од сомнабулството и поради тоа што таа не се случува во сон туку наспроти еден сосема трезвен разговор за поезијата што се одвива долу во станот. Со други зборови, секвенцата на месечарството, наместо во сон, е вметната во јавето. Оттука ваквата фантастична секвенца во расказот која е дел од јавето не може да биде сомнабулство.

Меѓутоа, иако е вметнато во јавето, чудесното чекорење по воздухот и покривот со ѕвездите на дофат на раката изгледа како да се случува насоне. Оттука и врската со месечарството и месечарите од каде доаѓа и насловот на расказот. Токму поради тоа што ваквата натприродна прошетка која наликува на сон не може да биде дел од реалноста, метафората на месечарството во расказот би го означувала фантастичното. Меѓутоа, во прозата на Михајловски фантастичното парадоксално стои за реалноста. Таа реалност во расказот е читањето на ракописот на аптекарот Јово – потенцијалниот поет. Разговорот за поезијата меѓу двата соседи продолжува на покривот во сферата на фантастичното. Со други зборови, додека се шетаат на покривот и лебдат во воздухот, тие всушност го читаат ракописот. Според тоа, непрестано скршнувајќи од она што има тенденција да го означи, метафората на месечарството постојано ги намножува своите значења. Така, фантастичното во расказот изгледа како да ја прикажува реалноста. Меѓутоа, разговорот за поезијата се одвива и во сферата на реалното но и во фантастичната сфера. Оттука метафората би ја означувала уметноста која постои некаде меѓу сферите на реалноста и уметничката фантазија. Поетот е дел од човечката реалност и покрај тоа што неговото творештво е плод на имажинацијата што постои само во светот на уметничката фантазија. Не случајно раскажувачот ќе каже: „Важно е и на покривот да останеме луѓе!“. Меѓутоа, уметникот ја преобразува реалноста во фикција бидејќи токму реалноста е предмет на неговата имажинација. На овој начин реалноста станува дел од уметничката фантазија која пак повторно упатува на реалноста од каде уметникот црпи инспирација за да го создаде уметничкото дело преку својата творечка имажинација.

Според тоа, новите значења во расказот постојано извираат од метафората на месечарството и меѓусебно се прелеваат преобразувајќи го јавето во сон, сонот и фантазијата во реалност која пак постанува уметничка фантазија што всушност е преобразба на реалноста и така бесконечно. Ваквата бесконечна продуктивност на метафората на месечарството ја конституира многузачноста на расказот „Месечари“ од Драги Михајловски.

Библиографија:

Grosz, Elizabeth, "Metaphor and Metonymy" in Lacan, *Jacques Lacan: A feminist introduction*. – London and New York: Routledge, 1991, 98-101.

Lacan Jacques, "The Agency of the Letter in the Unconscious or Reason since Freud" in *Écrits: A selection*, trans. Alan Sheridan, London and New York: Routledge, 2003, pp. 173-175.

Михајловски, Драги, „Месечари“ во *Раскази од шест кат.* – Скопје: Каприкорнус, 2003.

Abstract:

This article undertakes to analyze the metaphor of sleep-walking that continually multiplies its meanings in the short story "Sleep-walkers" by Dragi Mihajlovski. The article shows how, through the processes of dissolution and annulment, the meanings of the metaphor are constantly recreated, renewed and reconstructed in the text. Through this endless production of meanings, the metaphor of sleep-walking continually transforms, renews and generates itself thus becoming question of poststructuralist understanding. Hence, through the never-ending process of multiplication, renewal and reconstruction of its own meanings, the metaphor of sleep-walking also endlessly generates new meanings in the literary text. Consequently the multiple levels of meanings of the metaphor of sleep-walking result in the different readings of Mihajlovski's short story "Sleep-walkers".

Марија Ѓорѓиева Димова

РОМАНЕСКНИ И-СТОРИИ ЗА ЕДНА РЕАФИРМАЦИЈА НА ОДНОСОТ КНИЖЕВНОСТ - ИСТОРИЈА

Историјата најдобро ќе ја дефинираме како трајна напнатост помеѓу приказните кои биле раскажани и оние кои би можеле да бидат раскажани.

Лин Хант

Како го совладуваме минатото? Преку раскажување приказни.

Грејам Свифт

Почнувајќи од Аристотеловата *Поетика* па сè до актуелниот миг, односот книжевност - историја е атрактивен предмет на интерес, не само за проучувачите на книжевноста, туку и за нејзините создавачи, подеднакво, како и за историографите. Покрај бројните студии коишто резултираат од научниот интерес за оваа тема и од двете страни на „границата“, постојат и голем број книжевни текстови коишто го тематизираат или, пак, структурно го демонстрираат тој однос. Конечно, еден индикатор за зголемениот интерес за односот книжевност - историја во постмодернистички контекст, секако, е постоењето на романескен жанр, којшто резултира од потребата да го проблематизира овој однос – жанрот историографска метафикција. Историографските метафикции, афирмирајќи го постмодернистичкиот интерес за историјата, подеднакво, ги актуелизираат двете рамништа на кои реферира поимот историја: и прагматското и наративното, и рамништето кое упатува на стварноста, на комплексот историски настани и личности кои припаѓаат на извесно минато (*res gestae*), и рамништето кое се однесува на наративното приопштување на тоа минато (*historia rerum gestarum*). Во таа смисла, „полагањето право на историските настани и личности“, како што дефинира Линда Хачион (1996, 19), односно очигледната преокупираност со историјата, овие романи ќе ја искористат и како повод за иманентното проблематизирачко редефинирање на односот меѓу фикцијата и историјата.¹

Проблематизирачката актуелизација на овој однос во историографските метафикции треба да се посматра во двоен контекст: од една страна, во рамки на поширокиот постмодернистички интерес за историјата; од друга страна, во рамки на постмодернистичкото проблематизирање на воспоставе-

¹ Во нашето истражување ќе се актуелизира значењето на историјата како *historia rerum gestarum*, со што ќе реферира наративната инстанција на историјата.

ните хиерархии и граници, вклучително, и оние со кои традиционално се разграничува фикцијата од нефикцијата, книжевноста од историјата. „Противречната 'контаминација' меѓу самосвесно литературното и провереното историско и референцијалното ги оспорува границите што ги прифаќаме како веќе постоечки меѓу книжевноста и вонкнижевните наративни дискурси што ја опкружуваат, вклучително, и историјата” (Хачион 1996, 369). Во согласност со својата детерминираност како постмодернистички жанр, историографската метафикција го третира односот меѓу историјата и книжевноста во духот на постмодернистичките парадокси и контрадикции. Впрочем, таа димензија, експлицитно, е сугерирана и преку контрадикторноста на терминот: спојот меѓу (мета)фикционалното и истори(ограф)ското резултира во нивното заемно испитување во рамки на конкретните романескни текстови. Меѓутоа, историографските метафикции не заговараат ниту негација на односот историја - книжевност, ниту, пак, нивно апсолутно поистоветување туку, многу повеќе, проблематизирачко редефинирање на врската, а со цел да се предизвика традиционално воспоставената граница меѓу нив и да се посочат конвенциите кои се заеднички за двете области. Но, во знакот на парадоксалните проблематизации овие романи упатуваат на релевантноста на опозицијата и, во истовреме, ги истакнуваат и рамништата каде што се доведува во прашање таа опозиција.

Дефинирањето на историографската метафикција низ призма на иманентно афирмираниот пресек помеѓу теоријата, книжевноста и историјата (Линда Хачион), односно одредувањето на историографската метафикција како вид теориска фикција (Марк Кари) добива своја потврда и на рамништето на иманентната проблематизација на односите меѓу историјата и книжевноста. Имено, овие романи ги перформираат одделните теориски концепции (книжевни и историографски) во кои се афирмира паралелниот интерес за потенцирање на заедничките аспекти меѓу историјата и книжевноста. Во тој контекст, приоритетна е актуелизацијата на прашањето за улогата на нарацијата која се наоѓа во средиштето на вниманието во историјата, во книжевноста и во теоријата. „Историографските метафикции преку нарацијата за историјата ја преиспитуваат сопствената позиција и, обратно” (Јукиќ 2003, 129). Во принцип, историографските метафикции конкретизираат и артикулираат дел од прашањата кои се актуелен предмет на интерес и во теоријата на историјата: прашањата за природата на историското пишување како наративизација на минатото и за природата на архивот како комплекс текстуализирани остатоци од минатото. Токму комплементарноста на интересите претставува една точка каде што се аргументира проблематизирањето на дистинкцијата меѓу историјата и фикцијата во романескен контекст и, следствено, уште една потврда на статусот на романите како вид теориска фикција: испрашувајќи ги границите меѓу историјата и книжевноста, овие романи ги артикулираат историографските прашања во наративна форма, потврдувајќи дека историската теорија го пронаоѓа својот пат во

наративот, исто како што наративот го пронаоѓа својот пат до историјата, односно наративната теорија во историската теорија.

Евидентирањето на врските меѓу историјата и фикцијата, паралелно, е присутна и во историографските и во книжевните теории, како и во самата книжевна практика, а тој паралелизам има своја временска контекстуализација - 70-те години на XX-от век. Оттаму, секој пристап кон историографската метафикција, нужно, се контекстуализира во пошироките теориски рамки на проблематизирање на односот меѓу историјата и книжевноста² и, обратно, секое паралелно испрашување на односот историја - книжевност изведено во теориски контекст се повикува на историографската метафикција како илустрација и потврда на можностите и рамништата на тоа проблематизирање. Во крајна линија, одделните автори го посматраат овој жанр како резултат и како потврда на модифицираниот однос меѓу историјата и книжевноста: историографските метафикции претставуваат само една конкретизација на поширокото подрачје интереси за комплексот релации помеѓу историјата и книжевноста.

Генерално, она што може да се констатира како заеднички став на теоретичарите кои ја елаборираат историографската метафикција низ призма на проблематизирачките релации меѓу историјата и книжевноста се однесува на констатирањето идентичен комплекс прашања кои се однесуваат на: наративната форма, интертекстуалноста, стратегиите на претставување, улогата на јазикот, односот настан - факт и, воопшто, епистемолошките и онтолошките импликации кои резултираат од проблематизацијата фокусирана врз она што во историски и во книжевни рамки има статус на општоприфатени и непроблематични категории.

Дефинирањето на историографската метафикција од страна на Линда Хачион се реализира и преку проследувањето на неколку конкретизации на проблематизираниот однос историја - фикција: прашањата на субјективитетот, на референцијата и на претставувањето, интертекстуалната природа на минатото и идеолошките импликации на пишувањето за историјата. Врз таа позадина Хачион ќе го констатира нивниот заеднички статус на „текстуални конструкции, нарации кои се не-оригинални во своите потпирања врз интертекстовите од минатото и кои, неизбежно, се идеолошки оптоварени” (Хачион 1996, 190). Меѓутоа, конкретизирајќи ги рамништата каде што историографските метафикции упатуваат на проблематизирачката редефиниција на односот меѓу историјата и книжевноста, Хачион не го заговара воспоставувањето равенство меѓу нив. Напротив, во нејзиното проследување на односот меѓу историјата и книжевноста станува очигледно фаворизирањето на постоењето заеднички општествени, културни и идеолошки контексти и споделувањето одделни наративни стратегии.

²Еден индикатор, секако, претставува фактот што поголем дел од теоретичарите на историографската метафикција се повикуваат на метаисториските расправи.

Мултиплицираната гледна точка и очигледно контролирачкиот, рестриктивен и недоверлив наратор се основните наративни модуси чија фреквентност во историографските метафигии ќе биде потенцирана од страна на Линда Хачион, Ансгар Нининг и Брајан Мекхејл. Индикативноста на овие стратегии е лоцирана со оглед на улогата што ја имаат во реализирањето на проблематизацијата на „целокупната претстава за субјективитетот“ (Хачион 1996, 199). Но, овие стратегии имаат и многу поширока функција во насока на актуелизирање на одделните епистемолошки прашања во романот, конкретно, оние кои посредуваат во потенцирањето на епистемолошкиот скептицизам: преку нив се сугерира отсуството на можноста да се обезбеди директен и непроблематичен пристап кон минатото и да се обезбеди сигурно и конечно знаење за него.

Конститутивната улога на интертекстуалноста во историографските метафигии се оправдува и се потврдува и во насока на придонесот на интертекстуалните постапки во редефинирањето на односот историја фикција. Имено, тие постапки посредуваат во текстуалното инкорпорирање на минатото на историјата и на книжевноста и, посредно, упатуваат на рамноправната (интер)текстуална природа на историјата и на книжевноста кои, во рамки на својот текстуален комплекс, реферираат на текстовите од и за минатото. Афирмирањето на овој паралелизам меѓу историјата и книжевноста на интертекстуално рамниште, романите, практично, ќе го искористат во насока на демонстрирање на текстуално посредуваната достапност на историското минато и на дискурзивната конструираност на знаењето што се овозможува во рамки на одреден систем на претставување.

Врз таа позадина е поставено и проблематизирањето на активноста на референцијата во романескен контекст. При тоа, Хачион е децидна: не се заговара толку губењето верба во постоењето и во значењето на „надворешната стварност“, колку што се пласира сомневање во можноста да се обезбеди непроблематичен пристап и знаење за таа стварност и сомневање во способноста за нејзино (непроблематично) претставување во јазикот (1996, 201). И на ова рамниште романескното илустрирање на нивелираната разлика историја - фикција се остварува преку свртување на читателското внимание врз фактот дека историските настани - како и фикционалните светови - се јазично посредувани и обликувани. Повратно, тоа фрла светлина и врз статусот на историјата и на книжевноста видени како „дискурси кои многу повеќе го конструираат и го 'измислуваат' минатото, одошто го прикажуваат или го откриваат“ (Немец 2003, 266).

Доведувајќи го во прашање сфаќањето на историјата како „објективно претставување на стварноста“ и откривајќи ја идентичната позиција на романсиерите и на историчарите по однос на употребата на одделните јазични и реторички структури кои го поставуваат минатото како дискурзивно и идеолошки структурирано, историографските метафигии ја исцртуваат позадината врз која проблематизацијата на референцијата внесу-

ва нови димензии: афирмирањето на дискурзивната природа на секоја референција, и книжевна, и историографска. „Референтот е секогаш веќе впишан во дискурсот на нашата култура. Тој е главната врска на текстот со 'светот', врска која го признава својот идентитет како конструкција, а не како симулакрум на надворешната стварност” (Хачион 1996, 201). Оттаму, приоритет добива препознавањето на дискурзивниот контекст на којшто припаѓа јазикот на историјата, наместо вообичаеното трагање по идентификација на емпириските објекти во минатото на кои упатува тој јазик. Впрочем, конститутивноста на интертекстуалноста во овие романи станува оправдана и во насока на афирмирање на овие проблематизации: имено, упатувајќи на неизбежната интертекстуална референција историографските метафизии даваат приоритет на интересот за начините на кои минатото е репрезентирано и посредувано низ други текстуализации, наместо интересот за прашањето „како било минатото” и наместо намерата за негово веродостојно претставување.

Тезата за „текстуалноста на историјата” (Монтроуз 2003, 113), односно тезата за текстуалната достапност и посредуваност на минатото ја имплицира и проблематизацијата на историското знаење како конструкција и како интерпретација која, нужно, е контекстуализирана. Следствено, овие тези ја претпоставуваат и можноста историските и книжевните текстови да се сместат на исто рамниште, како дел од широко сфатената дискурзивна практика која, исто така, се посматра и се толкува контекстуално. Оттаму, демонстрирајќи ја историската условеност на книжевноста и дискурзивната структурираност на историјата, историографските метафизии упатуваат на неминовната идеолошка импликација - директна резултанта на односот меѓу знаењето и моќта. Значи, ако сите дискурзивни практики имаат своја идеолошка подлога која ги одредува условите на произведување на значењето, тогаш во овие романи тој аспект е афирмиран преку истакнување на парадоксалната поврзаност меѓу нивната автореференцијалност и нивната историска втемеленост.

Американскиот теоретичар Рејмонд А. Мазурек како експонент на проблематизираниот однос меѓу историјата и фикцијата во рамки на историографската метафизика го зема променетиот романескен третман на историјата каде што различните облици на поткопување на емпириските концепти на историјата се употребени во насока на афирмирање на нејзината дискурзивна природа. Оттаму, парадигматичноста на жанрот ја гледа во неговото статусирање како фикционален корелат на структуралистичкиот модел на историјата: историјата видена и како реална, и како дискурзивна (1995, 194-195). Овој модел, пак, во историографската метафизика е вграден преку јукстапонирањето на метафикционалните техники и историските содржини/теми кои го истакнуваат парадоксот на историјата како екстратекуална и како дискурзивна. „Метафикционалните романи покажуваат значајна

блискост со метаисториската анализа на историјата од страна на современите историчари” (1995, 195).

Во промислувањето на релацијата меѓу историјата и книжевноста, Славица Србиновска, надоврзувајќи се на тезите за „фиктивната димензија на историската репрезентација”, понудени од страна на современите американски историчари кои ја заговараат раскажувачката концепција на историскиот дискурс, поаѓа од сознанието за традиционалната спротивставеност меѓу историјата и книжевноста, но и за традиционалната поврзаност на историјата и романот. Меѓутоа, конечното приближување меѓу двете сфери Србиновска го смета за придобивка на постмодернистичките тенденции за хибридизирање на жанровите во областа на историографијата и на книжевноста. Конкретното рамниште каде што се евидентира таа хибридизација и бенефитот од неа е рамништето каде што се реализира преиспитувањето на „фактите во книжевноста”, односно на „фикционализирањето во историјата” (2003, 95). Во вториов случај, преиспитувањето имплицира и релативизирање на поимот стварност изведен со посредство на историографијата, но и детронизирање на нејзиниот научен статус. Од друга страна, посочените можности за хибридизација на сферите, подеднакво, отвораат пат и за дебатите околу модалитетите на соопштување на вистината што, повторно, упатува на можноста за доближување на историографијата и на книжевноста, овојпат втемелена врз поништувањето на традиционалната опозиција меѓу историографијата како застапник на „апсолутната вистина” и романот како застапник на „радикалниот фикционализам” (2003, 96).

Скептицизмот во емпириските и во позитивистичките епистемологии, иницијално констатиран во историографијата, добива свои манифестации и во внатрешните предизвици на историјата понудени во рамки на историографските метафикции. Главната цел на ова тематизирање, проблематизирање и поигрување со еднаш усвоените граници се состои во дестабилизирање на прифатените претстави за историјата и за книжевноста. При тоа, едно рамниште каде што се реализира проблематизацијата, односно афирмацијата на односот историја - книжевност и, посредно, на паралелните интереси во книжевнотеориски и во историографски контекст е прашањето за улогата на наративните аспекти во двете сфери. Овие констатации може да се посматраат и во рамки на она што Брајан Мекхејл го именува како „наративен пресврт” во теоријата со што, практично, упатува на актуелноста што во постмодернистички контекст ги добиваат раскажувањето и приказната како темелен облик на артикулација на човековото искуство, односно на организација и на трансмисија на знаењето. Поширокиот научен интерес за приказната, која долго време била ексклузивно поврзана со книжевноста, придонесува во зближувањето на подрачјето на историјата и на книжевноста и оневозможува повлекување на јасна гранична црта меѓу нив. Како резултат на тоа, во дебатите на историчарите се актуелизираат оние димензии на историјата кои ќе ја илустрираат нејзината поврзаност со фикцијата:

прво: дека историјата не е само хронолошко подредување на настаните, туку и нивно селектирање, организирање и интерпретирање, така што одбраните настани ја создаваат приказната и ѝ припишуваат одредена смисла;

второ: дека историскиот наратив не е транспарентен и објективен начин на прикажување на историските настани, така што причинско-последичните односи во историскиот дискурс и неговиот телеолошки континуитет се последица на јазичната логика, а не на иманентноста на опишаните појави. „Голем број теоретичари укажаа на заедничкиот интерес за наратијата и во двете области, согледувајќи дека процесот на наративизација се наоѓа во средиштето на човековото разбирање, на наметнувањето значење и на формалното поврзување на хаосот настани. Нарацијата го преведува познатото во раскажано, а токму тој пренос го преокупира постмодернистичкиот роман ... Конвенциите на наратијата и во историјата и во романите не се принудни, туку создаваат услови за можноста за произведување на смисла“ (Хачион 1996, 204).

Токму овие димензии стануваат предмет на интерес во сферата на историографијата. Една импликација на тезата за текстуалноста на историјата се однесува на нагласувањето на важноста на наративните елементи во историските текстови. Впрочем, и книжевно - теорискиот интерес за историјата е инициран токму од претпоставката дека таа се темели врз процедурите на раскажување, димензија што, подеднакво, ќе биде констатирана и елаборирана и од страна на одделните теоретичари на историјата. Во областа на историографијата, пионерските обиди во насока на евидентирање на релациите меѓу историјата и книжевноста му се припишуваат на американскиот филозоф и теоретичар на историјата, Хејден Вајт. Фокусирајќи се врз активната улога на јазикот, текстовите, раскажувачките структури и фикционалните елементи во историјата, Вајт ги предизвикува традиционалните позитивистички премиси на промислување на историјата. Неговата појдовна теза се однесува на фактот дека пишувањето на историјата се изведува во облик на наративни претставувања на минатото. При тоа, Вајт предупредува на погрешните сфаќања според кои „историјата е скриена во фактите“, така што раскажувањето на приказната е едноставен процес на правење експлицитно на нешто што е веќе присутно.

Анализата на релациите меѓу историографијата и книжевноста тој ја базира врз пошироката позадина која упатува на една општа состојба во матичната област: запаѓање на европското историско мислење во „ирониска состојба на умот“ што, според него, започнува кон крајот на XIX-от век со т.н. „криза на историцизмот“, а потоа еволуира во епистемолошкиот скептицизам во современото историско мислење. Ирониската состојба на свеста, како феноменална форма на таа криза и како доминантен модус на професионалната, академска историографија, води до спознавање на проблематичната природа на јазикот, односно на потенцијалната непримереност на

секоја јазична карактеризација на стварноста. Во таа смисла, иронијата е земена како лингвистичка стратегија која го истакнува скептицизмот како експланаторна тактика во историографски рамки. Според Вајт, лингвистичкиот модус на ирониска свест рефлектира сомневање во капацитетот на јазикот да обезбеди адекватен пренос на „она што го дава перцепцијата, а мислата го конструира како природа на реалноста” (1975, 37), со свест дека јазикот многу повеќе поседува капацитети за деформирано замаглување на секој чин на вербално обликување. Оттаму, и констатирањето на метатрополошката поставеност на иронијата: во неа, јазикот се враќа назад врз себе, покажувајќи ги своите потенцијали за деформирање на перцепцијата и, на тој начин, освестувајќи ја и можноста од идеолошка (зло)употреба. „Иронијата е лингвистичка парадигма за модусот на мислење кое е радикално самокритичко не само во однос кон дадената карактеризација на светот на искуството, туку и со оглед на обидот за адекватно искажување на вистината за нештата во јазикот. Накратко, иронијата е модел на лингвистички протокол во којшто конвенционално е манифестиран скептицизмот во мислењето” (1975, 37).

Разгледувањето на релациите меѓу историјата и книжевноста, од иницијално историографска позиција, Вајт ја изведува на две рамништа: прво, упатува на лингвистичката природа на секоја историска репрезентација, фокусирајќи врз претставувачките и врз јазичните механизми на историјата, а со цел да се „анализира длабинската структура на историската имажинација” (1975, 9); второ, фокусот е поставен врз наративните елементи во историографското дело. И во двата случаја, американскиот историчар ѝ опонира на традиционалната историографија која не ги зема предвид дистинкциите меѓу настаните кои се дел од одредено минато и нивниот јазичен приказ, поставувајќи го јазикот како транспарентен, пасивен медиум преку кој може да се „види” минатото. Наспроти тоа, Вајт ја пласира тезата за улогата на јазикот во наметнувањето поредок врз иманентно необликуваната, хаотична мината стварност. Следствено на ова, тезата за иманентната аморфност на минатото ја имплицира неговата достапност единствено преку наративно конструираниите и историски утврдените структури на свеста. „Фактите не говорат сами за себе, туку историчарот говори за нив; тој ги моделира фрагментите на минатото во целина чијшто интегритет е чисто дискурзивен” (1986, 125). Токму дискурзивниот аспект е точката каде што овој теоретичар ја лоцира поврзаноста меѓу историјата и книжевноста, па оттаму и неговиот интерес за утврдување на точките на кореспонденција и на преклопување меѓу дискурсот на историчарот и на романсиерот: формата на нивните дискурси и нивните цели се исти, како и техниките и стратегиите што ги користат во композицијата на своите дискурси. „Романсиерите можеби работат само со имагинарни настани, додека, пак, историчарите имаат работа со реални настани, но, процесот на фузирање на настаните, било реални, било имагинарни, во разбирлив тоталитет којшто ќе биде *објект* на репрезентација

е книжевен процес. Историчарите мора да ги користат истите трополошки стратегии, истите модалитети на претставување на односите во зборовите што ги користат и романсиерите” (1986, 125).

Говорејќи за улогата на наративот во современата теорија на историјата и за вредноста на наративноста во репрезентацијата на реалноста Вајт ги одредува наративните аспекти како едно од клучните обележја на историографскиот текст и, следствено, ја означува врската помеѓу историјата и книжевноста. „Историските наративи се вербални фикции чиешто содржини се многу повеќе *измислени* одошто *пронајдени* и чиешто форми имаат многу повеќе заедничко со нивните парници во книжевноста одошто со оние во науките” (1986, 82). Несомнено, вака изведената дефиниција треба да придонесе за дестабилизирањето на дистинкциите меѓу книжевното и историското пишување, традиционално засновани врз претпоставката за онтолошката разлика меѓу нивните референти - реални и имагинарни. Наместо тоа, Вајт го потенцира нивниот заеднички аспект како „семиолошки апарати кои продуцираат значења по пат на систематска супституција на означените (концептуалните содржини), наместо екстрадискурзивните ентитети кои служат како нивни референти” (1990, 2).

Оттаму, согледувајќи ја улогата на наративот во дискурзивната продукција на значењето, Вајт упатува на важноста на процесите на наративизација коишто ги организираат настаните, наметнувајќи им структура на значење која тие ја немаат сами по себе. Практично, наративизацијата учествува во процесот на сочинување на приказната преку извлекувањето настани од хрониката, при тоа реализирајќи се како еден од начините за наметнување значење и формална кохеренца врз хаосот настани. „Наративизацијата на стварноста значи наметнување врз таа стварност форма на приказна” (1990, 2), што во рамки на историографијата го обезбедува решението на проблемот околу трансферот на знаењето во раскажување. Значи, во една поширока смисла, наративизацијата се темели врз сфаќањето дека во чинот на јазично претставување на историската стварност ги наметнуваме културно преетаблираните и прифатените структури на заплети и со тоа ја пронаоѓаме кохерентноста која не постои во самите податоци. Следствено на ова, во историографски контекст секој интерес за процесите на наративизација на реалните настани, всушност, е интерес за начините на кои настаните се трансформираат преку формалните барања на наративот. Кога читателот ќе ја препознае приказната како специфичен тип приказна тој, практично, го идентификува значењето: во согласност со генералната теза за иманентната значенска необликуваност и хаотичност на реалноста, наративот добива функција во насока на „кохезивно поврзување на деловите од стварноста” (1990, 44). Како форма на човековото разбирање, наративот станува продуктивен по однос на значењето преку наметнувањето одредени формални компоненти врз хаосот настани кои во себе не поседуваат партикуларна форма. Затоа, вредноста која е прицврстена за наративноста во

репрезентацијата на историските настани се појавува од желбата тие настани да ја изложат кохеренцијата, интегритетот, исполнетоста и затвореноста на една слика која може само да се замисли, но не и да се искуси. Со оглед на тоа што формата на минатото е инвенирана во дискурсот, Вајт го дефинира историскиот наратив како симболичка структура: наративот не ги репродуцира настаните што ги опишува, туку ја сугерира насоката на мислење за настаните, насочувајќи го нашето внимание многу повеќе кон рефлексивната на она што се појавува во текстот, одошто кон самото рефлектирано нешто (1986, 91). Впрочем, во таа насока се движи и препораката на Франк Анкерсмит да се размислува за минатото, наместо да се истражува (1994, 179).

Нагласувањето на фикционалната конструкција на историографијата со посредство на стратегиите на наративизација и употребата на културално обезбедените структури на заплет Вајт го темели врз неколку аргументи:

1. Историчарот не може да тврди дека ја „открил“ приказната за минатото во настаните, бидејќи настаните сами по себе немаат наративна структура. Тие, единствено, може да понудат елементи за приказна.

2. Податоците од историските записи го добиваат нивното значење, т.е. стануваат разбирливи кога ќе се вклучат во приказна, така што секоја наративна структура произведува определено значење.

Ставот на Хејден Вајт дека наративизацијата, која е во средиштето на човековото разбирање, претставува процес на наметнување значење и на формално поврзување на хаосот настани и го решава проблемот на транспонирање на знаењето во раскажување, е артикулиран и во рамки на историографските метафизики: тие се опсесивно фокусирани врз тој процес на пренос, којшто ќе го искористат во насока на афирмирање на постмодернистичкиот интерес и за историјата, и за раскажувањето.

Истакнувањето на книжевната природа на историските описи од страна на Вајт, има одредени импликации и по однос на референцијалноста и на вистината, со оглед на тоа што нема конечна материјалност по однос на која ќе се верификуваат описите на историчарот. Постојат единствено текстовите, зголемениот слој (интер)текстуалност што резултира во проблематизирачка достапност на минатото: „историското реално, историското минато е она на кое можам да реферирам само преку артефактот кој е текстуален по природа“ (Вајт 1990, 42). Затоа, историските наративи не нè обезбедуваат со нерестриктивен и непроблематичен пристап кон историската стварност или кон вистината и токму таа димензија Вајт бара да биде освестена во историографијата, и токму таа димензија е посебно проблематизирана и во историографските метафизики. Несомнено, интертекстуалноста како конститутивна одлика на историографските метафизики е употребена токму во насока на сугерирање на текстуално посредуваната достапност на минатото и на неговото поставување како предмет на интерпретација.

Според Вајт, секој интерес за процесите на наративизација на настаните во историографски контекст, всушност, е интерес за начините на кои настаните се трансформираат преку формалните барања на наративот. Таа димензија, пак, е фокусирана и во историографските метафигури, на што упатува Елизабет Веселинг. Дефинирајќи го постмодернистичкиот историски роман низ призма на саморефлексивните стратегии што се употребуваат во него, Веселинг ја посматра улогата на саморефлексивноста во насока на проблематизирање на претпоставената директна врска помеѓу рамништето на историските настани и нивните наративни репрезентации. При тоа, саморефлексивноста не само што ја сугерира недостапноста на историјата туку, подеднакво, упатува и на автономијата на наративните конвенции и на начините на кои се реализираат наративните преобликувања и деформации на историското минато. За Веселинг, тоа е потврда дека телеолошкиот континуитет не претставува репрезентација на инхерентниот поредок во историјата, туку „знак на работата на историската имагинација“, така што на преден план се поставени „книжевните одлики на наративната репрезентација на историјата“ (1991, 133).

Доминик ЛаКапра, надоврзувајќи се на заклучоците на Вајт, односот историја - книжевност го апсолвира двојно: покрај односот книжевност-историја, што тој го конкретизира во истражувачката отсечка роман – историја, ЛаКапра се фокусира и врз дополнителното, интердисциплинарно рамниште, каде што се афирмира врската меѓу книжевната критика и историографијата. Во таа смисла, ЛаКапра сака да ги потенцира бенефитите што историографијата ќе ги добие од кооперативното отворање кон книжевнонаучните проучувања. Спорните места, според ЛаКапра се однесуваат на традиционалниот третман на романите во историографијата, каде што, вообичаено, се посматраат како „извор кој може да ни каже нешто фактичко за минатото“ (1985, 125). Оттаму, рedefинирањето на релациите, смета ЛаКапра, треба да се насочи кон изнаоѓање алтернатива за ограничените документаристички или позитивистички употреби на книжевниот текст. Алтернативата на овој однос произлегува од „разбирањето на текстовите како варијабилни употреби на јазикот“, коишто се соочуваат со или, пак, на различни начини ги впишуваат контекстите на нивна интерпретација (контекстите на пишување, на рецепција и на критичко читање на текстовите, вклучително и книжевните). „Текстовите се во комплексна интеракција едни со други, но и со контекстите. Специфичното прашање за интерпретацијата е прашањето како текстот ги прифаќа неговите контексти“ (1985, 128). Несомнено, афирмирајќи ја текстуалната посредуваност на минатото и интерпретативниот однос кон него, ЛаКапра го заговара и заедничкиот статус на историчарот и на критичарот како интерпретатори кои се во постојана, дијалогска размена со минатото низ процедурите на читање текстови.

Историјата и фикцијата, во својот споделен интерес за минатото, стануваат носители на процесите на неговото селективно конструирање и преобликување во актуелниот миг, а токму историографските метафигии го остветуваат тој интерпретативен процес и нè предупредуваат на неговата неминовност. Оттаму, неспорно е дека историографските метафигии даваат свој придонес во актуелизирањето на неможноста од повлекување остри граници меѓу историјата и книжевната наратива, така што на едно повисоко рамниште тие граници, тукуречи и исчезнуваат ако се прифати ставот дека и толкувањето и пишувањето на историјата, секогаш, е еден вид раскажување, односно активност којашто е поврзана со процедурите на распоредување, на селекција и на осмислување. Ако прифатиме дека раскажувањето е еден од примарните начини преку кои знаењето за светот се обликува и станува достапно, тогаш опсесијата на постмодернистичкиот роман со самиот чин на наратива добива пошироко значење, надминувајќи го тесното книжевно интересирање за тајните на занаетот. Во поширока смисла, тоа е еден придонес кон генералните постмодернистички тенденции кон проблематизација, и на моделите на свет и на облиците на негово спознавање, вклучително, и автореференцијалното испрашување на сопствените претпоставки.

ЛИТЕРАТУРА

- Ankersmit, R. Frank. 1994. *History and Tropology: The Rise and Fall of Metaphor*. Berkeley: University of California Press.
- Biti, Vladimir. 2000. *Strano tijelo pri/povjesti*. Zagreb: Hrvatska Sveučilišna Naklada.
- Wesseling, Elisabeth. 1991. *Writing History as a Prophet: Postmodernist Innovations of the Historical Novel*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- White Hayden. 1975. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- _____. 1986. *Tropics of Discourse*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- _____. 1990. *The Content of the Form*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Gossman, Lionel. 1990. *Between History and Literature*. Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press.
- Jukić, Tatjana. 2003. „Priče iz davnine: hrvatska historiografska metafikcija”, *Prošla sadašnjost*, prir. Vladimir Biti i Nenad Ivić, Zagreb: Naklada MD, str. 128 -157.
- Currie, Mark. 1998. “Theoretical fiction”, *Postmodern Narrative Theory*. New York: St. Martin’s Press, pp. 51-71.
- LaCapra, Dominick. 1996. *History and Criticism*. Ithaca and London: Cornell Russian Modernism. Mineapolis/London: University of Minesota Press.
- Mazurek A. Raymond. 1995. „Metafiction, the Historical Novel and Cover’s Public Burning”, *Metafiction*, ed. Mark Currie. London and New York: Longman, pp. 194-206.
- McHale, Brian. 2001. *Postmodernist Fiction*. London and New York: Routledge.
- Montrouz A. Luis. 2003. „Poetika i politika kulture”, *Novi Istoricismam i kulturni materijalizam*, prir. Zdenko Lešić, Beograd: Narodna Knjiga, str. 104-137.
- Nemec, Krešimir. 2003. „Historiografska fikcija”, *Povijest hrvatskog romana*. Zagreb: Školska knjiga, str. 265-296.
- Србиновска, Славица. 2003. „За односот историја/фикција”, *Низ призмата на другиот*. Скопје: Сигмапрес, стр. 93-107.
- Наџион. Linda. 1996. *Poetika postmodernizma: istorija, teorija, fikcija*. Novi Sad: Svetovi.

Marija Gjorgjieva Dimova

Novel-like hi-stories

The subject of interest of this text is the re-affirmation of the relations between fiction and history in context of a postmodern genre – historiographic metafiction. The research is focused on redefining of the traditional opposition history - literature: issue of subjectivity, intertextuality reference, narrative, ideology underlie the problematized relations between history and fiction in historiographic metafiction. These questioning of relations are realised in accordance with the conventions of the postmodern novel, as well as in accordance with recent tendencies in the literary theory and historiography.

Владимир Мартиновски

ПОЕТСКИТЕ ДИЈАЛОЗИ НА ИВ БОНФОА СО ЛИКОВНИТЕ УМЕТНОСТИ

*Во секоја слика, ми се чини, како Господ да се
откажал да го доврши светот.*
Ив Бонфоа, „Музеј“

Во богатиот опус на еден од клучните француски поети од втората половина на дваесеттиот век и почетокот на дваесетипрвиот век, Ив Бонфоа (Yves Bonnefoy, 1923), феноменот на сликата зазема едно од централните места. На воведните страници од студијата *Дијалектиката на пишувањето на Ив Бонфоа* критичарот Џон Е. Џексон ја презентира тезата дека интересот за „сликата“ е клучната точка на интерференција меѓу поетиките на Бодлер и Бонфоа: „Како и Бодлер, така и Бонфоа би можел да рече дека сликата е, за него, предмет на *примитивна страст*“ (Џексон 1993, 13).

Оттука, се чини дека неколку податоци од животот на поетот би можеле да ни помогнат да ги осветлиме корените на неговиот интерес за ликовните уметности. Според мислењето на Жан Старобински, еден од најзначајните толкувачи на поезијата на Бонфоа, првата средба на поетот со надреалистичката (книжевна и ликовна) поетика има невралгично место во неговата идна преокупација со „сликата“: „По неговото доаѓање во Париз тој ги запознава авторите- и сликарите-надреалисти (...) Кусото искуство со надреализмот, како и подоцнежната средба со Пјер Жан Жув, беа појдовни точки за промислувањето на моќите и опасностите на сликата, како и за потребата, на јазикот да ги уништи магиите што ја одвојуваат сликата од вистинскиот живот“ (Старобински 1994, 400). Од друга страна, Џексон ја лоцира средбата на Бонфоа со надреализмот во неговата рана младост, т.е. пред поетот да дојде во Париз: според Џексон, Бонфоа уште во Тур ги запознал делата на надреалистите преку книгата *Мала антологија на надреализмот*, што му ја позајмил професорот по философија. Преку антологијата на Жорж Уње, Бонфоа добил можност да се запознае со песните на Елијар, Цара, Бретон, но и со сликите на Ернст, Танги, Миро и Де Кирико. Во овој контекст, би требало да напоменеме дека уште во првите објавени стихови на Бонфоа во циклусот песни „Анти-Платон“ (1947) има повеќе елементи и „траги“ од надреалистичкото сликарство, така што Џексон подвлекува дека, читајќи ги „често помислуваме на некоја надреалистичка

слика или скулптура, на Макс Ернст или на Де Кирико, на пример“ (Џексон 1993, 45).

Во поговорот „Носталгија на вечноста, флуид на меморијата“ кон изборот од поетскиот опус на Ив Бонфоа, подготвен по повод доделувањето на Златниот венец на фестивалот Струшки вечери на поезијата во 1999 година, Катица Кулакова нуди мошне интересна опсервација за причините на присуството и интерференцијата со другите медиуми во поезијата на Бонфоа: „Но, наоѓајќи се во поезијата, Ив Бонфоа се отвора и кон сродните медиуми, сликарството, скулптурата, митологијата, религијата, археологијата, древните јазици, историјата на уметноста, медиуми инаку својствени на духот на лицето родено во созвездието на Ракот. Таквите мистериозни предиспозиции го експонираат семантичкиот интерес на поезијата на Ив Бонфоа за интермедијални кореспонденции, асоцијации и аналогии, што заслужуваат посебно внимание и претставуваат специфичен интермедијален и интертекстуален херменевтички ракурс и проект“ (Кулакова 1999, 285-286).

Од друга страна, многубројните патувања за поетот му овозможуваат директни средби со културните наследства од претходните векови, така што Жан Старобински со право потенцира дека „патувањата на Медитеранот, а особено средбите со ренесансната и барокната уметност во италијанските градови и села претставуваа иницијација од примарно значење. Бонфоа беше особено чувствителен за квалитетот на знаците или на присуството откриено преку местата, зданијата и ликовните дела“ (Старобински 1994, 400). Од оваа перспектива, индикативно е дека контактите и средбите со делата од ликовната уметност резултираат со многубројни плодови во доменот на поетската креација, но и во импозантниот број на есеистички и теориски книги и текстови на Бонфоа. Неразделната врска меѓу двете комплементарни страни на богатата творечка личност на Бонфоа е анализирана во есејот „Списите на Ив Бонфоа за ликовните уметности“ на Роберт В. Грин: „Ив Бонфоа го објави својот прв есеј за уметноста ‘Гробовите на Равена’ во 1953, а истата година се појавува и неговата прва стихозбирка *За движењето и мирувањето на Дува*. Во следните три децении, поетот, како што е општопознато, непрекинато создаваше најразлични текстови и во двата домена“ (Грин 1985, 230).

Навистина, мошне ретки се примерите, не само во современата француска книжевност, туку и далеку пошироко, на писатели кои зад себе оставиле толку фасцинантен број есеи, студии и книги за ликовните уметности, како што е случајот на Бонфоа. Листата на есеи и осврти е речиси бесконечна, па затоа во оваа пригода се ограничуваме само на најзначајните книги од областа на историјата на уметноста потпишани со името на поетот: *Сидни слики на француската готика* (1954), *Неверојатното* (1959), *Миро* (1964), *Рим 1960: Хоризонтот на првиот барок* (1970), *Одзадна земја* (1972), *Црвениот облак* (1977), *Присуството и сликата* (1983); *За еден скулптор и за сликарите* (1989), *Алберто Џакомети, биографија на едно дело* (1991), *Алешински, за премините* (1992), *Белешки за цртежот* (1993), *Записи за*

уметноста и книги со сликарите (1993), *Цртеж, боја и светлина* (1995), *Поезија и архитектура* (2001) итн.

Она што е најмаркантно и исклучително ретко во есеистичкиот опус на Бонфоа, тоа е спојот меѓу длабоката ерудитивност, студиозноста и научната прецизност со поетската суптилност на есеите посветени како на сликарите од епохата на ренесансата и барокот (Учело, Франческа, Микеланџело, Ботичели, Белини, Мазачо, Тинторето), така и за сликарите-современици, кои тој лично ги познава(л) (Убак, Џакомети, Мондријан, Алешински, Миро, Де Кирико). Притоа, значајно е да не го заборавиме и податокот дека една од првите значајни награди во Франција, („Наградата на критиката за 1970 година“) поетот ја добива за делото од областа на ликовната уметност *Рим 1960: Хоризонтот на првиот барок* (1970).

Од друга страна, за нас мошне значајно е и дека секогаш кога пишува за ликовните уметности, Бонфоа не ја заборава интермедијалната врска со книжевноста, а особено со поезијата, а во овој контекст би морале да го споменеме долгиот есеј „Бодлер против Рубенс“, во кој Бонфоа прави минуциозна и исклучително екстензивна анализа на првиот катрен од песната „Светилници“ на Бодлер. На едно генерално рамниште, најголемиот дел од прашањата што Бонфоа ги третира во своите есеи се релевантни и за двете уметности едновременно. „Во многубројните историски и критички студии, почнувајќи од 1954 година, Ив Бонфоа ги проучува сликарите и поетите врз основа на односот кон јазикот, проблемите на претставувањето, употребата на боите“, потенцира Старобински (исто).

Оттука, интересот за „сликата“ во односот меѓу поезијата и сликарството подразбира една постојана вертикала како во поетското творештво, така и во педагошките активности на Бонфоа. Всушност, уште во воведното предавање на „Колеж де Франс“ во декември 1981 година, Бонфоа се повикува на неговите сознанија од многубројните студии за уметноста. Еден од најубавите плодови од наставната активност на Бонфоа, посветен на неговиот курс по поетика што го држел на Колеџот од 1981 до 1993 година, е книгата *Места и судбини на сликата* (1999), од која голем дел е посветен на релациите поезија-ликовни уметности. Пледоајето на Бонфоа е дека денес сеопфатното проучување на книжевноста е неразделно од проучувањето на односите меѓу поезијата и другите уметности, а во таа насока, неговите интереси се, пред сè, насочени на односот меѓу поезијата и сликарството. На најексплицитен начин Бонфоа тоа го изразува во статијата „Компаративни студии на поетската функција“, објавен во *Годишниот зборник на Колеџот на Франција за учебната 1981-82 година*: „Во компаративното проучување на поезијата врските меѓу поетите и сликарите прераснуваат во елемент од сè поголемо значење, бидејќи сликарите и скулпторите, музичарите и архитектите го третираат нивниот предмет на внимание кога зборовите ја губат моќта или, пак, секнуваат: тоа му дозволува на делото да оперира понекогаш со проникнувања во заедничката свест, од која поетите имаат

особена полза“ (Бонфоа 1983, 643). Во овие зборови несомнено би можело да се препознае ехото од Бодлеровите ставови за можноста модерната поезија да се „возобновува“ преку проникнувањата со другите уметности или, попрецизно, со делата на уметностите што оперираат отаде „вербалното царство“.

Во обидот да ја разгатне причината зошто Бонфоа му дава толку битно значење на сликарството, Даниел Лансон подвлекува дека „да се пишува за уметностите тоа, по дефиниција, значи да се поставиш на крстопатот на знаењата и на битието“ (Лансон 1985, 400). Имено, доколку го разгледаме внимателно воведното предавање на Бонфоа „Присуството и сликата“ од 1981 година, неизбежно ќе забележиме дека Бонфоа во суштина се надоврзува на Бодлеровата традиција токму во доменот на „култот на сликите“. Иако Бонфоа потсетува на востановеното толкување за зборот „имагинација“ („моќ на правење слики“), сепак во повеќе наврати поетот објаснува дека тоа што тој го именува како „слика“ е всушност неразделно од концептот што тој го нарекува „ефект на присуство“ својствен, пред сè, за ликовните уметности, што претставува врвен, есенцијален предизвик и за поезијата. Во најекстензивното поглавје „Слики“ од неоминливата студија *Поетиката на Ив Бонфоа* (1983), Жером Тело го апострофира значењето на „сликата“ во иманентната поетика на Бонфоа: „Првото движење, кај Бонфоа, е секогаш движењето на довербата. Сликата го фасцинира поетот со нејзината моќ да разбудува, со нејзината способност да интригира, да го возобновува духот натопен во автоматизмот на дискурсот“ (Тело 1983, 198). Тело забележува и дека како во теорискиот вокабулар, така и во поетските дела на Бонфоа, постои силна семантичка врска меѓу зборовите „слика“ и „сон“. Ако го анализираме опстојно поетскиот вокабулар на Бонфоа, ќе забележиме дека во него се воспоставуваат низи зборови што упатуваат на визуелниот домен, како, на пример: „светлина“, „слика“, „очи“, „поглед“, „боја“. Во значителен број песни од опусот на Бонфоа е оркестрирана темата за моќта и границите на „сликата“. Притоа, прашањето за подражавањето (мимезисот) во поезијата на Бонфоа речиси е неразделно од проседето на екфразис и многубројните теми преземени од ликовните уметности.

Во поетскиот свет на Бонфоа, дијалогот со визуелните уметности почнува од првите објавени песни до најновата книга, а тој дијалог од книга во книга станува сè покомплексен и попродуктивен. Квантитетот на песни и „записи на соништа“ инспирирани од сликарството е речиси невозможно да се одреди, па затоа во овој текст ги апострофираме најилустративните примери од поетските книги, во кои уште во насловот е сигнализирани екфразискиот извор: *Натишан камен* (1965) „Врз еден Ерос од бронза“, „Врз една Пиета од Тинторето“, *Тоа што беше без светлина* (1987) „Дедхам, виден во Лангхам“, „Психе пред замокот на љубовта“, *Скитнички живот* (1993) „Алхемичар на бојата“, „Импресии, сонце на залез“, „Пејзаж со бегство во Египет“, „Ноќна правда“, „Распение“, „Онаа што го измисли сликарството“,

„За ветрот и чадот“, „Грозјата на Зевксис“, „Повторно за грозјата на Зевксис“, „Последните грозја на Зевксис“, „Автопортретот на Зевксис“, „Три секавања од патување“, „Музеј“, „Недовршеното“, „Очајанието на сликарот“, *Раскази од сон* (1995) „Одлика за сликање“, „Во врска со Милош Бокор“, „Сликарот на последниот ден“, „Сликарот чијашто сенка е патник“... Се разбира, оваа листа ни оддалеку не е „конечна“, но се определивме за овие песни како аналитички корпус преку кој можат да се забележат основните контури на екфразисот на Бонфоа.

Песната „Дедхам, виден од Лангхам“, објавена во поетската книга *Она што беше без светлина* (*Ce qui fut sans lumière*, 1987) претставува еден вид на (екфразиска) „арс поетика“. Затоа, овој поетски текст посветен на серијата платна „Дедхам, виден од Лангхам“ на англискиот сликар Џон Констабл (1776-1830), кој, пак, бил инспириран од францускиот сликар Клод Лорен, несомнено би можел да се толкува на повеќе рамништа.

Како една од најдолгите песни во целиот опус на Бонфоа, оваа песна би можела да се чита како еден емфатички „поетски дијалог“, дури и како еден вид „химна“ посветена на ликовната уметност. По екфразиската увертира од првата строфа (*Дедхам виден од Лангхам. Летото е темеруто, / Облаците се насобираат. Би помислиле / Дека сево ова, оградите, селата далечни, / Реката, ќе заврши*), лирскиот субјект (поетот) во втората строфа ја адресира поетската порака кон неговиот „уметнички брат“ – сликарот¹:

Но ти умееш да измешаш во твојот колорит
Еден вид песок од небото
Го собира искрењето во материјата.
Таму каде што случајноста зборуваше
Во урнатините, во облаците,
Ти ја победи, со еден музички почеток,
Формата која се затвора низ целиот живот.

Уште во овие стихови на еден поетски начин е артикулирана античката теза дека уметноста (сликарството, но и поезијата), пред сè, претставува „вештина“ (*τέχνη*). Во поетскиот универзум на Бонфоа ликовната уметност е третирана како еден вид на „алхемиски процес“: со помош на боите, сликарот умеет и знае да го „трансформира“ она што претходно го перципирал.

Креативниот процес во песната на Бонфоа е разгледуван преку синестетичката комуникација меѓу уметностите, за која говореше Бодлер: уште во првата строфа, лирскиот субјект преку „сликата за читање“ ги слуша звуците набљудувајќи ја „сликата за гледање“. Исто така, не само што е тематизирана и музиката во втората строфа, туку таа претставува и извор на

¹ Се цитираат македонските препевы на Паскал Гилевски, Матеја Матевски, Влада Урошевиќ и Ташко Ширилов и од изданието *Ив Бонфоа, Златен венец на Струшките вечери на поезијата*, СВП, 1999.

инспирација на ликовното дело. Индикативно е и тоа што сликарот е прикажан како некој што ги „трансформира“ аудитивните сигнали и стимули во визуелна порака:

*Ти го слушаше гунот на пчелите од работите јасни,
Неговата нераснатост напати, она апсолутно што
Вибрира во ливадата меѓу сенките,
И го оставаш да живее во тебе и си олеснуваш
Да нема веќе толку итност, ни страв.*

Она што го одделува и разликува уметникот (сликарот) од другите луѓе, според оваа песна, е токму „моќта“ да ги забележи и да ги доживее суштествените феномени и „вибрациите“ во универзумот. Оттука, сликата на уметникот во оваа строфа, а и во целата екфразиска песна, би можела да се спореди со она што Бонфоа го има напишано за улогата на поезијата и поетот уште во 1946 година: „поезијата е средство за *спознавање*, таа има моќ на *откровение*. Тоа е само друг начин да се искаже, како што вели Рембо, дека поетот мора да биде визионер. Визионерот гледа далеку појасно од другите, а неговата визија е сознание, иницијација“. Во вториот дел од песната, воспоставена е и семантичка врска меѓу сликарот (како творец) и Творецот (со голема буква):

*О, сликару,
Како што една рака притиска грозд, рака божествена,
Од тебе така зависи виното; од тебе
За да не биде светлината оваа канџа
Што ја раскинува формата, надежта, туку радост
Во пехарите иако поцрнети во празничен ден.
Сликару на пејзажи, благодарение на тебе
Небото се запрело над светот
Како ангелот над Агара кога таа се војвала,
Со срце празно, во камените лавиринти.*

Токму овој поетски пасаж ни овозможува да ја воспоставиме паралела меѓу сликата на уметникот од песната „Светилници“ на Бодлер. Од една страна, благодарение на светлината, творечкиот чин е прикажан како метафора на космогонијата, но од друга страна, ако кај Бодлер сликарството претставува и еден вид на човекова „побуна“ против Бога, во поемата на Бонфоа се чини дека постепено се сугерира еден вид знак на еднаквост на сликарот како демиург со Творецот: секако, не е случајно што раката на сликарот се споредува со *рака божествена*. Егзалтираната „апотеоза“ на сликарот можеме да ја констатираме и во следниве стихови:

*О сликару,
Откога те знам јас ти верувам тебе,
Зошто ти го сонуваџ убавото со очи отворени
И ризикуваџ да ја внесеџ својата мисла во сликата
Како што ја вовираме раката во вода, ти го земаџ плодот
На бојата, на скршената форма,
И го ставаџ остварен меѓу работите изречени.*

Зачудувачката моќ на сликарот е лоцирана токму во способноста да го сонува убавото со очи отворени. Така, песната посветена на англискиот сликар постепено прераснува во еден вид „химна на сликарството“, во која се глорифицира „сликата на сликарот“:

*Сликару,
Јас ги ценам деновите твои кои не се ништо друго
Освен задача земна, ослободена
Од итноста што ги заслепува. Ништо освен патот
Но побавен онаму долу во правот.
Ништо освен врвот
На оние планини, но издвоени
За миг, од просторот. Ништо освен синото
На водата извадена од бунарот во зеленото на тревата.*

Една од стожерните теми во есеистиката на Бонфоа посветена на сликарството и архитектурата е темата за „бесмртноста на уметничкото дело“, а таа е опеана во следниве стихови:

*Ти сликаџ, пет часот е во вечноста
На летниот ден. И еден пламен
Што гореше во светот се одделува
Од работите и од мечтите, преобразен.
Би рекле дека останува сал една пареа
На стаклото од чашата.
Сликару,
Свездата на твоите слики е уште повеќе
На бескрајноста звезда што напразно ги населува световите.
Таа ги води работите кон нивното вистинско место,
Таа го обвива нивниот грб со светлина,
А подоцна,
Кога раката на надворешноста сликата ја кине,
Дамки од крв на сликата,
Таа знае да ги прибере нивните плашливи роеви
За газењето на нокта, врз почва гола.*

Поетскиот дијалог на Бонфоа со ликовните уметности се одигрува едновременно и во доменот на ползување лексика од ликовниот (бои, светлина) во поетскиот домен. Впрочем, во студијата *Поетиката на Ив Бонфоа*, Жером Тело забележува дека светлината има централно место во поетската иконографија на Бонфоа, а тоа го аргументира со прецизни податоци за фреквентноста за оваа лексема во поетските книги: „13 пати во *Дува*, 16 во *Вчера владееше пустината*, 23 во *Напишан камен*, 38 во *Стапицата на прагот*. Јасната прогресија на зачестеноста на светлината од првата до четвртата книга се чини го потврдува сè повеќе соларниот карактер, а опаѓањето на ноктуралниот во поетовата интуиција“ (Тело 1983, 181). Насловот на петтата поетска книга на Бонфоа (*Тоа што беше без светлина*, 1987) само ја потврдува оваа опсервација.

Сепак, покрај соларната димензија, во поетскиот вокабулар на Бонфоа „светлината“ може да ни помогне да „осветлиме“ уште некоја димензија на неговиот екфразис, што настојува не само да ги транспонира темите од ликовните дела, туку и да направи „трансмисија“ на боите и светлинските ефекти, а тоа се гледа од четирите катрени што ја сочинуваат песната „Психе пред замокот на љубовта“, објавена токму во *Тоа што беше без светлина*:

*Сонуваше дека ги отворил очите, спроти сонцето
Што се близеше откај пристаништето, тивко
Сè уште, згаснат оган; но удвоен во водата сива
На една сенка кај што набабруваше бојата идна.*

*Потоа се разбуди. Што е светлината?
Што слика тука нокта? Да се подзасилат
Тукашното сино, окерот и сите румени нијанси,
Нели е тоа повеќе смртно отколку порано?*

*Го сликаше пристаништето но налик на руина,
Се слушаше водата како бие по слабината на убавината
И кресокот на децата во затворените соби,
Свездите се искреа меѓу камењата.
Но неговото последно платно е една скица сал,
Се чини дека тоа е Психе која, вратена веќе,
Се струпולי, во плач или во песна, врз тревата
Која се вплеткала на прагот од замокот на Љубовта.*

Мошне слично како и во песните на Бодлер и Јаневски, во неколку песни на Бонфоа боите и светлината се поврзуваат со други сетилни подрачја, како што е аудитивното, т.е. музиката. Се чини дека најсликовит пример за синестетичката врска меѓу визуелните и аудитивните информации што се остварува преку поезијата е песната „За гласот на Катлин Ферие“:

*Јас го славам гласот измешан со сива боја
Што се колеба во далечините на изгубената песна
Како божем отаде сите чисти форми
Да треперела една друга песна, единствена апсолутна.*

Многубројни се песните во кои поетот создава специфични (светло-темни) визуелни ефекти благодарение на тематизирањето на светлината, како во стиховите од еден од плејадата на поетски текстови што го носат насловот „Камен“ (*Cendre qui te détache de la flamme / Dans la lumière du soir, / O présence, / Sous ta voûte furtive accueille-nous / Pour une fête obscure*). Во повеќе текстови боите и светлината се разгледуваат како алхемиски елементи, а како илустративен пример го посочуваме текстот „Алхемичар на бојата“, во кој читаме: *Беше убеден дека, исто како што може да се направи злато од најобичните метали, исто така можат да се трансмутираат и боите – тие минерали на духот – во еквивалентот на златото, светлината*. Во овој контекст, анализирајќи го симболизмот на боите (особено на црната и црвената), Даниел Лансон во студијата „Алхемијата и бојата во делото на Ив Бонфоа“ докажува дека поезијата на Бонфоа е вистински амалгам на повеќе творечки домени, меѓу кои сликарството игра една од главните улоги.

Едно од прашањата што ги третира и теориската мисла, но и песните на Бонфоа, е прашањето за мимезисот, начнато уште во античката поетика. Во таа смисла, неоспорно е дека меѓу делата на Бонфоа што се однесуваат на природата на уметноста, особено маркантни се песните во проза посветени на старогрчкиот сликар Зевксис (Ζεύξις) од средината на петтиот и почетокот на четвртиот век п.н.е. Станува збор за текстовите „Грозјата на Зевксис“, „Повторно за грозјата на Зевксис“, „Последните грозја на Зевксис“ и „Автопортретот на Зевксис“, објавени во книгата *Скитнички живот* (1993). За сликарството на Зевксис има повеќе податоци кај неколку неодминливи антички мислителите (Аристотел, Кикерон, Квинтилијан), но најбитно е да потенцираме дека, како што забележува историчарот на уметноста Франсоа Вијар, „ни недостасува најзначајното, односно токму контактот со уметничките дела“ (1983, 230). Затоа, веднаш се наметнува прашањето за природата на екфразисот во циклусот песни во проза посветени на „сликите“ на античкиот уметник, бидејќи во овој случај поетот едноставно не можел да ги види изгубените слики, затоа што опусот на „најголемиот антички реалист“ и „современик на Сократ“ не е запазен, т.е. денес, за жал, можеме да ги „видиме“ само описите на неговите дела. Оттука, во овој случај станува збор за фиктивен/концептуален екфразис. Како што забележува македонскиот преведувач на Аристотеловата *За поетиката*, Михаил Д. Петрушевски: „Од неговите многубројни слики не е ништо запазено, освен спомени за некои од нив кај современите и кај подоцнежните писатели“ (1990, 122).

Впрочем, целиот циклус песни во проза се потпира на знаменитата анегдота за мајсторството на Зевксис: се раскажувало дека сликарот сликал

толку веродостојно и хиперреалистички и прецизно правел „копија на стварноста“, што птиците настојувале да ги јадат гроздовите насликани на неговите слики, а пчелите се обидуваа да земат нектар од насликаните цветови. Во овој контекст, особено битно е да напоменеме дека едно од клучните теориски прашања (она за мимезисот) во Аристотеловата поетика е акцентиран и низ призма на односот литература-сликарство. Според мислењето на Мирослав Бекер, клучниот оперативен термин на Аристотел „мимезис“ (подражавање, имитација), ако се има предвид алузијата на сликарството на Зевксис, никако не би требал да се протолкува како „механичка репродукција“. Во студијата „Ликовните уметности како пример и модел на литературата“, Бекер реферира на Аристотеловиот пример од доменот на сликарството (1450a, 27).

Се чини дека Бонфоа ги има предвид ставовите на Аристотел за Зевксис од *За поетиката* (изнесени во шестата и дваесетипеттата глава) при креирањето на циклусот песни во проза. Всушност, во текстот „Грозјата на Зевксис“, што е всушност артикулиран во облик на една долга реченица, едновременно е тематизирана и „содржината“ на ликовното дело и процесот на рецепција. Текстот може да се чита и како обид за „вербална реконструкција“ на загубеното ликовно дело, но и како „верзија“ на познатата анегдота. Притоа, описот на „измисленото“ ликовно дело му овозможува да говори и за творечкиот чин, но и за можните толкувања на ликовното дело. Целиот циклус посветен на античкиот сликар неосетно поставува цела низа прашања што ја окупираат теориската мисла на поетот: Која е „вистинската“ стварност? Дали онаа на сликата? Онаа на опишаната слика? Онаа на секавањето? Која е улогата на уметноста? Се чини дека истите прашања поетот ги иницира уште во првата строфа од песната „За ветрот и чадот“, во која се тематизирани неколку ликовни дела посветени на митската убавица Елена:

*Идејата, според општо мислење, е мера за сè,
Од што произлегува дека „ла суа бела Елена рапита“,
вели Белори*

*За една прочуена слика на Гвидо Рени,
Може да биде споредена со една друга Елена,
Таа што си ја вообразил, и што веројатно ја љубел, Зевксис.
Но што се сликите наспрема младата жена
Што Парис толку многу ја посакувал?*

Во оваа „песна-мозаик“ Бонфоа ги става во јукстапозиција сликите што читателот може да ги види навистина (како сликата на италијанскиот мајстор Гвидо Рени) и „сликата за читање“, т.е. сликата за којашто можеме само да читаме преку описите и анегдотите (сликата на Зевксис). Така, во стиховите на Бонфоа се појавуваат неколку Елени: онаа што ја љубеше

Парис, онаа од Хомеровите епови и оние Елени од многубројните ликовни дела. Така, поетот во оваа песна постојано игра на оската „означувач-означено“, што резултира со тематизација на уште една уметничка илузија: Парис не ја грабнал вистинската Елена, туку *Грабнувачот / Однел само еден симбол: статуа*. Во овој контекст, би требало да додадеме дека во дескрипцијата на симулакрумот (сликата, скулптурата на Елена) претставува еден од најефектните примери за екфразисот во поезијата на Бонфоа:

*Елена е претставена, полупотстаната
Со своите чаршафи, со своите соништа,
Се смее речиси. Раката, со големо блаженство
Їе извиена врз нејзината дојка,
Сончевите зраци, изгревни, заодни,
Се задржуваат потоа се бришат на нејзината гола слабина.*

Во оваа песна за општата минливост поетот го оркестрира и прашањето за улогата на уметноста, потсетувајќи дека: *И кога би паднала Троја би останал огнот / За да ја воспева убавината, бунтот на духот / Против смртта*.

Ставовите на Бонфоа за потеклото, природата и статусот на уметноста во неговите поетски творби повеќе засегаат еден очигледен парадокс. Од една страна, во повеќе песни (во проза) поетот го претставува сликарството како космогониски, метафизички, мистичен или алхемиски чин преку кој човекот ѝ пркоси на смртта и минливоста, а тоа се гледа и од мислата дека сликарството е *нешто повеќе од боја и форма*. Но, од друга страна, ако творечкиот процес е еден вид подражавање на космогонијата, тогаш, бидејќи Бонфоа говори за „незавршен, бесконечен свет“, тоа имплицира дека ни едно уметничко дело (слика, скулптура, песна) исто така не може да биде целосно „завршено“. Неколку текстови го евоцираат тој парадокс, а најеклатантните примери се песните во проза „Очајувањето на сликарот“ (чишто слики остануваат вечно *недовршени*) и „Музеј“, во чијашто последна реченица овој парадокс добива некондензиран израз: *Во секоја слика, ми се чини, како Господ да се откажал да го доврши светот*. Навидум крајно противречна, оваа реченица како да ја содржи есенцијата на творечката драма: ако уметничките дела (сликите) се сведоштва за обидот *да се доврши светот*, тогаш постојаната потреба на човекот за уметничко творештво сведочи за неможността на тој обид. И обратно: ако уметноста е третирана како „пат кон совршенството“, тогаш тоа не треба да биде докрај досегнато, инаку ќе исчезне и потребата од уметност.

Една од големите дилеми на Бонфоа е прашањето за (не)можноста и (не)моќта да биде целосно завршено/довршено едно уметничко дело, како во текстот „Незавршеното“, во кој се потенцира дека *господ повеќе ја сакал маката на потрагата отколку радоста на завршеното дело*. Следствено,

ниту книжевната дескрипција на уметничките дела не може докрај да биде завршена или дефинитивна. Оттука, екфразисот во поетскиот универзум на Бонфоа е силно искуство на „незавршеноста“ на светот. „А, незавршеноста“, објаснува Анџа Пер, „ги евоцира фундаменталните поими за поетиката на Бонфоа – надежта, трпеливоста и љубовта“ (1995, 25).

Литература:

1) Дела на Ив Бонфоа

- *Du mouvement et de l'immobilité de Douve*, Paris, Mercure de France, 1953.
- *Peintures murales de la France gothique*, Paris, Paul Hartmann, 1954.
- *L'improbable*, Paris, Mercure de France, 1959.
- *Anti-Platon*, Galerie Maeght, 1962.
- *Rome 1960: l'horizon du premier baroque*, Paris, Flammarion, 1970, nouvelle éd. 2000.
- *L'arrière-pays*, Genève, Skira, 1972, Paris, Gallimard, 2003.
- *Dans le leure du seuil*, Paris, Mercure de France, 1975.
- *Rue Traversière*, Paris, Mercure de France, 1977.
- *Le Nuage rouge*. Paris, Mercure de France, 1977, nouvelle éd. 1992.
- *La présence et l'image* (leçon inaugurale de la chaire d'Études comparées de la fonction poétique au Collège de France), Paris, Mercure de France, 1983.
- *Ce qui fut sans lumière*, Paris, Mercure de France, 1987.
- *Récits en rêve*, Paris, Mercure de France, 1987.
- *Sur un sculpteur et des peintres*, Paris, Plon, 1989.
- *Entretiens sur la poésie (1972-1990)*, Paris, Mercure de France, 1990.
- *Alberto Giacometti, Biographie d'une œuvre*. Paris, Flammarion, 1991.
- *Alechinsky, Les traversées*. Paris, Cognac, Fata Morgana, 1992.
- *La Vie errante*, Paris, Mercure de France, 1993.
- *Remarques sur le dessin*, Paris, Mercure de France, 1993.
- *Écrits sur l'art et livres avec les artistes*. Paris, AMB Flammarion, 1993.
- *Dessin, couleur et lumière*. Paris, Mercure de France, 1995.
- *La Journée d'Alexandre Hollan*, Paris, Le Temps qu'il fait, 1995.
- *La Pluie d'été*, Paris, La Sétérée, 1999.
- *Lieux et destins de l'image*. Paris, Editions du Seuil, 1999.
- *Poésie/Поезија*. (Препеале: Паскал Гилевски, Матеја Матевски, Влада Урошевиќ и Ташко Ширилов), Струга, Златен венец на СВП, 1999.
- *Les planches courbes*, Paris, Mercure de France, 2001.
- *Poésie et Architecture*. Paris, William Blake & Co. Edit. 2001.

2) Критички осврти и студии

- ACKE Daniel, *Yves Bonnefoy essayiste - Modernité et présence*. Amsterdam - Atlanta, 1999.
- AGOSTI Stefano, "Yves Bonnefoy et les arts plastiques : quelques remarques à partir de la notion de 'présence'", *Yves Bonnefoy et l'Europe de XXe siècle*, (textes réunis par Michèle Finck, Daniel Lançon et Maryse Staiber), Presses Universitaires de Strasbourg, 2003, 321
- ANDREUCCI, C., "Le paysage métaphysique de *Pierre écrite*". In: *Yves Bonnefoy: poésie, art et pensée*, actes du colloque international (1983), Université de Pau, p.p. Yves-Alain Favre, Centre de recherches sur la poésie contemporaine, 1986.
- ARMEL Aliette, "Ecrire en peintre", *Magazine littéraire* No 421, juin 2003, 42-45.
- BOMBARDE, Odile, "Yves Bonnefoy et Baudelaire: la nuée aperçue aux limites de la parole", in *Baudelaire: nouveaux chantiers*. Lille, Presses universitaires de Septentrion, 1995.
- CAWS Mary Ann, *Yves Bonnefoy*. Boston, Twaine Publishers, 1984.
- CAWS Mary Ann, "Représentation comme Réparation: Tableau sous réserve". In: *SUD*, revue littéraire bimestrielle. Colloques Poésie - Cerisy "Yves Bonnefoy" (sous la direction de Daniel Leuwers), Centre National des Lettres, 1985.
- CULAVKOVA Katica, "La nostalgie de l'éternité, le fluide de la mémoire - vers la poésie d'Yves Bonnefoy, traduite et présentée en macédonien", in : *Yves Bonnefoy*. Soirées poétiques de Struga, 1999.
- DIÉGUEZ De Manuel, "La métaphysique de l'image chez Yves Bonnefoy". In: *SUD*, revue littéraire bimestrielle. Colloques Poésie - Cerisy "Yves Bonnefoy" (sous la direction de Daniel LEUWERS). Centre National des Lettres, 1985.
- FUMAROLI, Marc, "Ut pictura poesis", in: *Écrits sur l'art et livres avec les artistes*. Paris, AMB Flammarion, 1993, 7-14.
- HIMY Oliver, *Yves Bonnefoy, poèmes commentés*, Paris, Librairie Honoré Champion, 1991.
- GASPARIAN Gérard, *La poésie, la présence*. Paris, Champ Poétique, 1986.
- GREENE W. Robert, "Les écrits d'Yves Bonnefoy sur les arts plastiques". In: *SUD*, revue littéraire bimestrielle. Colloques Poésie - Cerisy "Yves Bonnefoy" (sous la direction de Daniel Leuwers). Centre National des Lettres, 1985.
- JACKSON John E., *Yves Bonnefoy*, collection Poètes d'aujourd'hui, Paris, Seghers, 1976.
- _____, *À la souche obscure des rêves - La dialectique de l'écriture chez Yves Bonnefoy*. Paris, Mercure de France, 1993.

- LABRUSSE Rémi, "L'Énigme de dessin", *Yves Bonnefoy et l'Europe de XXe siècle*, (textes réunis par Michèle Finck, Daniel Lançon et Maryse Staiber), Presses Universitaires de Strasbourg, 2003, 311-320.
- LANÇON Daniel, *Yves Bonnefoy et la peinture*, Thèse de 3e cycle. Université de Paris VII, 1982.
- _____ "Ecrire sur les arts visuels: se tenir au carrefour des savoirs et de l'être", in : *SUD*, revue littéraire bimestrielle. Colloques Poésie - Cerisaie "*Yves Bonnefoy*" (sous direction de Daniel Leers), Centre National des Lettres, 1985.
- _____ "Alchimie et couleur dans l'œuvre d'Yves Bonnefoy". In: *Yves Bonnefoy: poésie, art et pensée*, actes de colloque international (1983), Université de Pau, Yves Alain Favre, Centre de recherches sur la poésie contemporaine, 1986.
- MAULPOIX Jean-Michel, "L'image et la voix", in : *Magazine littéraire* No 421, juin 2003, 38-41.
- MICHAUD Stéphane, "Le pain, le vin, la lumière, ou l'hospitalité selon Yves Bonnefoy", in : *Yves Bonnefoy et l'Europe de XXe siècle*, (textes réunis par Michèle Finck, Daniel Lançon et Maryse Staiber), Strasbourg, Presses Universitaires de Strasbourg, 2003, 221-235.
- NÉE Patrick, *Poétique du lieu dans l'œuvre d'Yves Bonnefoy le Moïse sauvé*. PUF, 1999.
- _____, "*Royaumes de ce monde*, scénario matriciel", *Yves Bonnefoy et l'Europe de XXe siècle*, (textes réunis par Michèle Finck, Daniel Lançon et Maryse Staiber), Presses Universitaires de Strasbourg, 2003, 377-391.
- _____, *Yves Bonnefoy*. Paris, ADPF, Ministère des affaires étrangères, 2005.
- _____, *Yves Bonnefoy, penseur de l'image ou Les travaux de Zeuxis*. Paris, Gallimard, 2006.
- PEARRE Anja, *La présence de l'image. Yves Bonnefoy face à neuf artistes plastiques*, Amsterdam - Atlanta, GA 1995.
- PEYRÉ Yves, "Un tremblement dans l'air", *Yves Bonnefoy et l'Europe de XXe siècle*, (textes réunis par Michèle Finck, Daniel Lançon et Maryse Staiber), Presses Universitaires de Strasbourg, 2003, 363-364.
- PICHOS Claude, "Un demi-siècle d'amitié baudelairienne", *Yves Bonnefoy et l'Europe de XXe siècle*, (textes réunis par Michèle Finck, Daniel Lançon et Maryse Staiber), Presses Universitaires de Strasbourg, 2003, 63-67.
- PINET-THÉLOT Livane, "Bonnefoy et Jaccottet devant Morandi", *Yves Bonnefoy et l'Europe de XXe siècle*, (textes réunis par Michèle Finck, Daniel Lançon et Maryse Staiber), Presses Universitaires de Strasbourg, 2003, 331-342.

- RENARD M.F., "Les structures spatiales dans *Douve*". LANÇON Daniel. "Ecrire sur les arts visuels: se tenir au carrefour des savoirs et de l'être". In: *SUD*, revue littéraire bimestrielle. Colloques Poésie - Cerisy "Yves Bonnefoy" (sous la direction de Daniel LEUWERS). Centre National des Lettres, 1985.
- STAIBER Maryse, "'Plusieurs feux dans un âtre unique' : remarques sur Yves Bonnefoy et Bram van Velde", *Yves Bonnefoy et l'Europe de XXe siècle*, (textes réunis par Michèle Finck, Daniel Lançon et Maryse Staiber), Presses Universitaires de Strasbourg, 2003, 343-362.
- STAROBINSKI Jean, "La poésie entre deux mondes". Préface aux *Poèmes*, Paris, Gallimard, 1982.
- _____, "Beauté et vérité", *Yves Bonnefoy et l'Europe de XXe siècle*, (textes réunis par Michèle Finck, Daniel Lançon et Maryse Staiber), Presses Universitaires de Strasbourg, 2003, 81-97.
- _____, "Les chimères de l'arrière-pays - un entretien avec Jean Starobinski", in : *Magazine Littéraire* No 421, juin 2003, 45-49.
- THÉLOT Jérôme, *Poétique d'Yves Bonnefoy*. Genève, Droz, 1983.
- _____ "Yves Bonnefoy et Alberto Giacometti", in : *Écrits sur l'art et livres avec les artistes*. Paris, AMB Flammarion, 1993, 15-22.

Vladimir Martinovski

LES DYALOGUES POÉTIQUES D'YVES BONNEFOY
AVEC LES BEAUX-ARTS

(Résumé)

Le phénomène de l'image occupe une place centrale dans l'œuvre exceptionnellenent riche de l'un des poètes français majeurs de l'après-guerre, Yves Bonnefoy (1923). Dans cette contribution nous allons tenter de trouver des réponses possibles aux questions suivantes : pourquoi la peinture représente-t-elle une source d'inspiration aussi significative dans l'expression poétique d'Yves Bonnefoy ? ; Comment les thèmes des œuvres artistiques sont-ils transmis dans ses poèmes et dans ses « récits en rêve » ? et quelles sont les modèles dominants de l'*ekphrasis* d'Yves Bonnefoy ? Il est incontestable que non seulement dans la littérature française contemporaine mais aussi dans un contexte plus large, on rencontre rarement des écrivains (poètes) ayant laissé derrière eux un aussi grand nombre d'études et d'essais sur les arts plastiques que ne l'a fait Yves Bonnefoy. La liste des ouvrages et essais publiés est sans aucun doute impressionnante. Même les plus célèbres critiques d'histoire de l'art pourraient l'envier : 1) Ouvrages : *Peintures murales de la France gothique* (1954) ; *L'improbable* (1959) ; *Miró* (1964) ; *Rome 1960 : l'horizon du premier baroque* (1970) ; *L'Arrière-pays* (1972) ; *Le nuage rouge* (1977) ; *La présence et l'image* (1983) ; *Sur un sculpteur et des peintres* (1989) ; *Alberto Giacometti, biographie d'une œuvre* (1991) ; *Alechinsky, Les traversées* (1992) ; *Remarques sur le dessin* (1993) ; *Écrits sur l'art et livres avec les artistes* (1993) ; *Dessin, couleur et lumière* (1995) ; *Poésie et Architecture* (2001)... ; 2) Textes non repris : « L'outré couleur » (1977) ; « Poésie et analogie » (1981) ; « Études comparées de la fonction poétique » (1983) ; « L'image et le tableau dans la peinture du Seicento » (1988) ; « Hamlet et la couleur » (1988) ; « Mallarmé et le musicien » (1995) ; « L'art et vérité chez Miklos Bokor » (1996), etc. Il faut ajouter aussi que dans ces œuvres, Bonnefoy mentionne les noms d'environ soixante-dix artistes de tous les siècles, qui l'ont poussé à faire des réflexions approfondies sur l'art.

La quantité de poèmes et de « récits en rêve » que Bonnefoy a publiés au cours des cinq dernières décennies le démontre clairement. C'est dans ce but que nous dressons ci-dessous une liste non-exhaustive des poèmes et des récits en rêve où l'on trouve les dialogues poétiques de Bonnefoy avec les arts plastiques : *Anti-Platon* (1947) ; *Pierre écrite* (1965) : « Sur un Éros de bronze » ; « Sur une Pietà de Tintoret » ; *Ce qui fut sans lumière* (1987) : « Dedham, vu de Langham » et « Psyché devant le château d'Amour ». *La vie errante* (1993) : « L'alchimiste de la couleur » ; « Impressions, soleil couchant » ; « Paysage avec la fuite en Égypte » ; « La justice nocturne » ; « L'hommage » ; « La grande image » ; « Le crucifix » ; « Celle qui inventa la peinture » ; « De vent et de fumée » ; « Les raisins de Zeuxis » ; « Encore les raisins de Zeuxis » ; « Derniers raisins de Zeuxis » ; « L'autoportrait de Zeuxis » ; « Trois souvenirs de voyage » ; « Deux phrases, d'autres encore » ; « Le Musée » ; « L'inachevable » ; « Le désespoir du peintre » ; *Récits en rêve* (1995) : « La décision d'être peintre » ; « À propos de Miklos Bokor » ; « L'artiste du dernier jour » ; « Le peintre dont l'ombre est voyageur », etc.

АКТИВНОТО И ДИНАМИЧНО „Ж“ НАСПРЕМА ПАСИВНОТО И СТАТИЧНО „О“¹

Пред две-три години напишав дека еден добар писател-фантастичар на еден свој начин е вистински магионичар кој од својот шешир вади некој демон, како што тоа го прави многу вешто токму Венко Андоновски во својот роман *Папокот на светот со пајакот*. За самиот автор тој приличува на *бог презрен и казнет од другите богови, смелен и фрлен на лицето на земјата, да биде вечно исмејуван како мал создател, создател на мали, ненужни и непостојани вселени, ткаени од пајажсинест конец, вселени трајни колку и мигот* (ПНС, 40)². Притоа, тој извлечен демон не се однесува пасивно. Напротив, воопшто не го слуша „магионичарот“ и не се враќа лесно во шеширот. Тој само ја продолжува напнатоста, ја засилува неизвесноста, особено што и самиот се видоизменува. Па час е *отровен пајак со крст на грбот* (53, 59), *час пајак грозен* (69), *сподобие влакнесто, грозно што се смее со грозен кикот* (70), *огромен црн пајак, поставен во средината на пајажестата мрежа*, на грбот со едно бело крвче (110) или *колку две дланки црн пајак, со раширени нозе, со бел крст на грбот* (121), но и *час вжарен пајак сонце* (121), *час црно сонце ... црно сподобие, ѓавол многуножен* (122), *грозно, влакнесто изображение* (125). Овој демон станува погоден за авторот во поигрувањето со човечкото тело по принцип на деформација и комбинација, па така женските ликови се трансформираат во девојка-пајак или буква-пајак, Иларион чувствува дека е *црв црн, мрава мрачна, црна, во црн мрак што живее* (12), отец Стефан го гледаме како *наказа жива* (60), *пламено чудовиште, наказа несреќна* (72), но и како *молец* (28, 69) и *гуштер* (28), а отците како *црно клопче муви грозни, што бараат рана и гној, и крв да се напијат, а рана не наоѓаат на непоречната душа на Филозофот* (46).

¹ Со овој текст, но под наслов *Трансформациите на нечестивиот од овалната фреска во „Папокот на светот“*, учествував на Меѓународниот научен собир *Његошеви дани 2* во организација на Филозофскиот факултет во Никшиќ при Универзитетот на Црна Гора (27-29.08.2009, Цетиње). Истиот беше и предмет на моето предавање што го одржав на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Љубљана за студентите на студиската група за хрватски, српски и македонски јазик и книжевност на 20.11.2009 година.

² Андоновски, Венко. *Папокот на светот*. – Скопје: Култура, 2002 (4 изд.). Оттука па натаму за овој роман се користи кратенката ПНС, а бројот по кратенката ја означува страницата на која е поместен преземиот цитат. Означеното во цитираниот текст е мое.

Главното прашање по однос на творештвото на Андоновски најчесто се однесува на откривањето на патот со кој ќе се дојде до ироничната смисла на/во неговите текстови. Вејн Бут, осврнувајќи се на оние текстови кои од читателите бараат збунетост, истакнува дека таа може да се постигне со тоа што во приказната се воведува набљудувач кој го има истиот атрибут – збунетост. Како најпрактикуван метод, Бут ја истакнува мистификацијата поточно воведувањето на тајната во/по книжевниот текст по чија потрага тргнува ликот. Оваа потрага станува потрага и на самиот читател, а збунетоста на читателот произлегува од збунетоста на самиот лик. Пред збунетиот читател не се открива едно сигурно, конкретно, точно, постојано значење, туку текстот пред него се отвора како простор во кој *сè преоѓа во игра на означители, оставајќи ѝ простор за дејствување на диспарантната, нестабилна, непостојана иронија*³. Во тој контекст и збунетоста станува обележје на ироничноста во текстовите на Андоновски. Па така, во *Папокот на светот* тајниот запис од источната одаја во библиотеката на Јулијан Граматик кој дава пророштво за царствата за илјада години напред во времето станува уште потаен кога за негово одгатнување авторот воведува нов таен запис (запис за запис, запис во запис)⁴. Но, *тајниот запис станува предмет на идеологизација. Иако одамна напишан и одамна протолкуван тој станува предмет на манипулација и идеолошка храна на владеачките светови, па така актуелната вистина за неговата таинственост е всушност само еден трик. Од друга страна, на свежата вистина, онаа која ни е пред нос, мора да ѝ биде поставен некој трик, мора да биде зачинета со нешто и тогаш кога изгледа како обичен исечок од секојдневниот живот*.⁵

Иронијата е вметната во делото од страна на ироничарот таму каде што тој претпоставува дека е неопходна. Таа е оставена токму таму само за оној кој умее да ја согледа, за оној читател кој Симор Четман го означува со некој кој му приоѓа на читањето како на длабок културен чин. А ваквото читање му овозможува да стаса до второто ниво на читањето – до исчитувањето⁶. Гордана Слабинац, ова второ откриено значење не го толкува како уривање и негирање на првото значење, туку негово доразвивање со помош на продлабочено согледување. Всушност иронишните жаришта веќе се предмет на детектирање и во некои мои претходни исчитувања на творештвото на Андоновски⁷.

³ Gordana Slabinac. *Zavodenjem ironijom*. – Zagreb: Biblioteka Zavoda za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1996, 17-18.

⁴ Види Мојсова-Чепишевска, Весна. „Папокот на светот во еден компаративен контекст“ во *Мал книжевен тестамент*. – Скопје: 2007, 112-128.

⁵ Мојсова-Чепишевска, Весна. „За некои феномени на очудувањето во Папокот на светот“ во *Мал книжевен тестамент*. – Скопје: 2007, 129.

⁶ Види Симор Четман. „Приказна и дискурс“ во *Lettre Internationale*. – Скопје: 1996, br.4.

⁷ Види Мојсова-Чепишевска, Весна. „Ироничните жаришта во фреските на В. Андоновски и илуминациите на М. Гурѓевиќ“ во зборникот *XXXV Научна дискусија на XLI Меѓународен*

Традиционалните теми, како што во овој случај е структурата и функцијата на „демонските“ знаци во книжевните текстови, низ постапката на јукстапозиција во новиот текст предизвикуваат ефект на зачуденост, и затоа во тие теми читателот успева да ги препознае/прочита знаците на иронијата. Текстот станува свој контекст во кој низ конфузијата на жанрите, низ испреплетеноста на стилите се препознава автоиронијата која е упатена не кон традицијата, туку кон формите на модерното и постмодерното време. Овој вид иронија каде низ иронијата на традиционалното се забележува автоиронијата на новиот текст, Слабинац ја именува како *поетика на заумот*. Всушност, во исчитувањето на трансформациите што ги доживува нечестивиот од овалната фреска од романот *Папокот на светот* на Венко Андоновски се открива токму таа *поетика на заумот*.

Оваа поетика започнува да се открива преку симболните претстави што ги дава огромната црвена буква, насликана како девојка-пајак, со раширени раце и нозе, што наликува на кириличното „Ж“⁸ во првиот дел именуван како *Клучалница*:

... во самиот центар на светот, на златен држач што завршувал со рамна златна плоча, била поставена книгата со чудниот текст на неа. (...) Текстот на записот ... бил напишан во форма на клопче, така што не можел да му се определи ниту почеток, ниту крајот; (...) ... во центарот на клопчето-текст господарела огромна црвена буква што наликувала на нашето „Ж“, насликана како девојка-пајак, со раширени раце и нозе, (...) Многумина претпоставуваа дека токму таа буква-девојка го означува почетокот на текстот, и дека од неа треба да се почне со дешифрирањето на записот (ПНС, 110-111, означеното е мое).

Тоа е онаа иста буква која потоа се трансформира во ликот на „фаталната“ Луција во вториот дел именуван како *Клуч*:

Беше жешко; се потевме сите, и сите беа среќни, а мене душата ми боледуваше по Луција, која седеше како самовила на ливадата, како пеперутка, како буквата „Ж“, иницијал древни ракописи, меѓу своите другарки, дробни букви; беше најубава, најзрела од сите, вистинска буква-девојка, сета во црвено облечена; седеше таму и си потпевнуваше (ПНС, 233, означеното е мое).

Анте Поповски ќе рече дека Венко Андоновски е *знак меѓу знаците* во кои е вљубен. Сликите во неговата литература се слики на невиност, но и слики на едно многу љубопитно и палаво дете кое си поигрува со пламенот

семинар за македонски јазик, литература и култура. Литература. - Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 2009.

⁸ Меѓу првите за симболиката на буквата „Ж“ се изјаснува Кристина Николовска. На моменти, истакнува таа, некои епизоди од вториот дел, сигнализираат евокација од првиот, како сигналите за буквата „ж“, која има своја филозофска „предисторија“ во првиот, а сосема јасна идентификација (препознавање) во вториот. Види Кристина Николовска. „Заднината на Папокот на светот“ во Филозофски мрежи. – Скопје: Зојдер, 2004, 139-152.

на знаците, ги задева, ги навредува, се крие меѓу знаците, си поигрува со нив некој само нему знаен куц-камен и својата игра со нив ја презаситува со интензивни асоцијации, со згусната семантичка маса. Неговото детство шета и си поигрува со знаците, бара и открива меѓу нив некои собитија оставени од митовите и бесконечно интуитивен и самиот влегува и се крие во митот и излегува од него со купишта факти од значење не само за неговата литература⁹ (означеното е мое).

Едно такво поигрување имаме со веќе еднаш споменатата буква „Ж“. Ако „Ж“ го гледаме како хоризонтална слика, тоа го сугерира центарот од кој извираат нештата. Ако пак, го сфатиме исправено, тогаш неговата вертикална линија се претвора во оска која што буквата – слика ја дели на две: ја прави дуалистичка но и хармонична, поделена но симетрична¹⁰. Инаку, првата фигуративна предлошка на оваа буква е пронајдена од страна на археолозите при нивното проучување на орнаментиката која го краси средновековниот словенски накит. Притоа, истакнува Чаусидис, забележан е растителен мотив кој по многу детали асоцира на оваа буква. Обликуван бил во вид на централно стебло на некакво растение од чие средиште, нагоре – лево и десно и надолу – лево и десно се изливаат гранки и ластари и како таков овој мотив е протолкуван како „дрво на животот што расте на сите страни“ (1997: 5).

Она што е особено во дослук и со симболиката што оваа буква ја добива во романот на Андоновски е (до)објаснувањето што го дава Чаусидис на оваа буква прочитана како дрво на животот: *На врвот на централното место често стои глава или барем розета, која што, целата слика ја претвора во фигура на жена со широко расчекорени нозе меѓу кои – од утробата се раѓа розбата* (1997: 5, означеното е мое). Сепак, пред овој растителен мотив, на почетокот на неолитската епоха, оваа орнаментика е вајана антропоморфно – како **жена во поза на родилка**. Со текот на времето тој сè повеќе се претвора во знак кој ќе се носи на телото како амулет или ќе се виртува над влезот во домот со една единствена цел да ги буди претставите за мајката-родилка и дрвото на животот. *Кога светот ќе тргне по паметот на мажот, односно кога ќе започне да преовладува машкиот принцип, а со него и машките божества, „Ж-образните“ слики и монограми ќе бидат вклучени во новите претстави за светот и човекот. Активно и динамично „Ж“ ќе го впрегне пасивното и статично „О“ и ќе го претвори во тркало* (1997: 6, означеното е мое). Потоа сè повеќе ќе стануваме свесни колку овие две букви се предодредени една за друга, зашто, едноставно отсекогаш, како што и истакнува Чаусидис, биле и содржани една во друга (1997: 6). Можеби затоа Андоновски на онаа огромна црвена буква, насли-

⁹ Поповски, Анте. „Модерен визионер и автор со несекојдневна дарба“ во *Утрински весник*. – Скопје: 16 септември 2006, бр.869. Означеното во цитираниот текст е мое.

¹⁰ Никос Чаусидис. „По повод буквата Ж“ во *Стожер*. – Скопје: година II, број 8-9, април-мај 1997, 5-6.

кана како девојка-пајак, со раширени раце и нозе ѝ ја спротивставува овалната фреска од која будно нè следи/гледа нечестивиот. Кога буква „Ж“ ќе ја впишеш во буква „О“ или кога буква „Ж“ ќе ја опишеш со буква „О“ тогаш добиваш слика на кружница поделена на шест дела со што се засилува симболиката на демонското. Така што станува небитно што овие две букви остваруваат една сликовна хармонија, а во пред план избива новата слика која нè вознемирува/провоцира заради присуството на бројот шест. *Не можејќи да се поистоветат со овој симбол (мислејќи на буква „Ж“), машките богови ќе го употребат така што едноставно ќе го земат в рака. Така монограмот „Ж“, од жена-родилка и жена-билка ќе се претвори во жар небесен, молња, гром и мистична светлина: во Индрина „ваира“, во Зевсова шестокрака рофја и во Перунова стрела, шестострана како и неговиот цвет – перуниката (со три ливчиња вперени нагоре и три надолу)* (1997: 6). Заради сите овие и женски и машки аспекти на „Ж-образните“ слики напoлно го прифаќам коментарот на Чаусидис кога поентира: *Сочувствувам со оние (на пример, Римјаните и Грците) што ја немаат во својот јазик и писмо* (1997: 6).

Овие поигрувања продолжуваат и преку трансформациите на нечестивиот од овалната фреска. Трите временско-тематски нивоа се однесуваат како една игра со огледала: ликовите од тие различни нивоа како меѓусебно да се повикуваат, да си дофрлуваат и со тоа да се преобразуваат¹¹. И во таа демонска игра на огледалата, најдобро поминуваат самите демони (како што е случајот со оној жив пајак, налик на буква „Ж“ од првиот дел кој прераснува во брош на блузата на Луција, лик од вториот дел на романот). Спојувањето на временски оддалечените точки е во функција на сугестиите за обновувањето, дополнувањето, дообјаснувањето на ликовите и настаните, а често и во функција на решението на самата мистерија. Во тој поглед една од особните игри со времето е обратниот тек на времето поточно играта со причината и последицата, па така многу ретко се случува времето да тече од причината кон последицата. Како посебна техника во тоа поигрување, Андоновски ја користи постапката на двојникот (Лествичникот од *Клучалницата* е исто што е и фискултурецот од *Клучот*; Јан Лудвик е всушност Иларион Сказник; Луција е буквата-девојка).

¹¹ Самата структура на овој роман може да се претстави како тристрана призма во чија основа е разностран триаголник (најголема е приказната на Иларион Сказник, потоа доаѓа приказната на Јан и на крај, како најмала, е поместена приказната на Луција). Секоја приказна е една од страниците на таа призма именувана како *Папoкот на светот*. Првата е двополова (*Клучалница*). Во неа говори гласот на свештеникот, отец Иларион Сказник и Мозаичник, и во тој говор е ситуирана една љубов сеопшта, братска, човечка. Втората е машка, зашто говори за љубовта што Јан ја чувствува за Луција (*Клуч*). А третата, именувана како *Светлина*, е женска приказна за растргната женска душа на Луција, за нејзината љубов кон Земанек, за посебната и вечна љубов кон Јан. Првата приказна е ситуирана во средниот век поточно во IX, а втората и третата во современото живеење (крајот на минатиот век). (Мојсова-Чепишевска, 2007: 129-147).

И во двата дела има ист диктат, ист налог и идентична цел: „Морам да го најдам центарот на светот“ (139) вели Јан Лудвиг од втората „Книга Исход“. Пресликувањето почна со Сказникот од дел прв „Клучалница“, кој го бараше „папокот на светот“.

Второто пресликување, се формира од силата на сигналите содржани во два женски лика од двата дела. Имено, ќерката на царот и Луција личат на буквата „ж“, двата лика – имаат заеднички семи, сугерирани преку пајакот, буквата „ж“. Тука веќе постои сосем конкретна, директна „локација“ на „папокот на светот“, со интензивирање на основната стратешка симболизација. Тука се сугерира да се бара „оригиналот“ (Николовска, 2004: 151).

Авторот и читателот се два лика со лице и опачина на една иста икона, кои многу често ја заменуваат својата функција и со самите книжевни ликови. Затоа, на Андоновски му се потребни и светото и профаното, и просветлениот и нечестивиот, и Бога и ѓавола, и фреска на светец и овална фреска на „оној“ насликан како: *страшен, влакнест, со рогови, со очи вжарени како оган сулфурен од пеколот, како вжарен течен песок, со шилеста опашка, расклештен во устата* (ПНС, 111). Во јужнословенската митологија ѓаволот е митолошко зло суштество чија примарна активност е да ги нагонува луѓето на грев. Неговите дејанија се исклучително зли, насочени против човекот и Бога¹². Старите Словени и пред влијанието на христијанството имале претстава за ѓаволот и се верува дека паганскиот Црнбог бил всушност ѓаволот. Во словенскиот контекст митот за Бог и Дабог раскажува дека Дабог бил цар на земјата, а Бог – цар на небото. Нивниот договор, кој се чита како богомилски елемент, бил грешните души да му припаднат на Дабог, кој ги проголтувал а со тоа погребувал, а праведните на Бог. Повеќето митолози сметаат дека Дабог, можеби идентичен на старословенскиот Даждбог, бил хтонско божество, непријател на небесниот бог. В. Стојчевска-Антиќ и Д. Драголјовиќ изнесуваат една многу провокативна и особено значајна теза – дека кај еретиците дуалисти божествениот пар Бог –

¹² Според преданијата во рајот каде што живеел Господ со своите ангели најстариот од тие негови ангели посакал да му ја преземе власта и неговата моќ. Во тој обид кон него се приклучиле уште некои ангели, но Господ им ја знаел намерата па ги изгонил од рајот, најгрешните ги фрлил во пеколот, помалку виновните ги отфрлил во вселената да скитаат, а оние кои биле нерешителни ги пратил на земјата. На тој начин од првобитните ангели настанале трите вида на ѓаволот: ѓаволи во пеколот; ѓаволи во вселената, кои се движат со ветриштата и ѓаволите на земјата кои народот ги нарекувал нечастиви. Според други верувања, кога Господ ги создал Земјата, небото и останатите небесни тела почувствувал злодејност. Гледајќи го сопствениот лик во водата посакал да има друштво па го оживотворил сопствениот лик. Но новото битие почнало да се меша во неговите работи и да му го расипува создаденото. Тогаш Господ го создал човекот, како антипод на претходно создаденото битие. Во своето непријателство и омраза кон Бога ѓаволот се свртел против човекот кој е божјо дело, постојано се обидува да ги сврти луѓето против бога за да ги искористи во одлучувачката војна против него. Види Стојковска, Гордана. *Речник на јужнословенска митологија*. – Скопје: Издавачки центар Три, 2004.

Сатана е заменет со нов дублет Бог – Дабобог (подоцна со редакција на слогот *бо* настанала формата **Дабог**), а таков дублет е и ориенталниот дублет **Гог – Магог**¹³. Дуалистичките космогониски легенди каде *ѓаволот* се јавува како демиург рамноправен со Бога создаваат слика дека тој е „пронижено“, деградирано паганско божество, кое некогаш било божество од највисок ранг, можеби и со најразвиен култ. Тргувајќи од овој факт, Нина Анастасова-Шкрињариќ заклучува дека токму заради тоа што *црквата* *воопшто не можела да го искорени, а не можејќи да го толерира и инкорпорира неговиот култ во црковното учење, таа на некој начин била принудена да го минимизира неговото значење – претворајќи го во демон*¹⁴. Прифаќањето на новата религија оди бавно. Власта која го прифаќа христијанството, почнува да го присилува народот на своите некогашни божества да гледа како на демони / *ѓаволи*, а сите емоции на страв, жалост и лидување, можеле да се манифестираат само по повод *Христовото умирање и воскреснување* (2004: 205). Насочувајќи се кон врвните божества од словенскиот пантеон, црквата ја запоставува несвесно пониската митологија т.е. **народната демонологија**. На тој начин таа им овозможува на нижите полубожествени суштества непречено да живеат во народната традиција. Затоа и борбата на христијанското свештенство е насочена кон фолклорот т.е. кон народните песни и игри именувани како **бесовски** односно **ѓаволски творби**¹⁵.

Папокот на светот, иако во пред план ја има приказната за значајниот за словенството IX век, длабоко во себе се гради како бесовска творба. На приказната за љубовта, онаа сеопшта, братска, човечка, ѝ пркосат машката и женска приказна за страста, за љубовта и омразата, приказната за буква „Ж“ впишана во буква „О“ или за буква „Ж“ опишана со буква „О“. Бесовски прозвучува сознанието дека тајниот запис е само една обична пресметка, но пресметка за мерење на човековата страст:

Виното *опива и виденија дава; и **книгата** опива и виденија дава; и **папокот на жената** опива и виденија дава; изгледа дека тие три нешта воопшто не се толку различни колку што се различни зборовите за трите нешта. И јас знаев: не постои еден папок, едно среди на светот, оти на три е разделено: на **чаша**, **папок женски** и **слово** (ПНС, 166, означеното е мое).*

Трите нивоа во *Папокот на светот* може да се земат метафорички како три огледала кои едни на други си ги префрлуваат темите, мотивите и

¹³ Антиќ-Стојчевска, Драголјовиќ. *Митологумена*. – Скопје: Македонска книга, 1990, 60.

¹⁴ Анастасова-Шкрињариќ, Нина. „Ѓаволот“ во *Словенски пантеон*. – Скопје: Менора, 2004, 218.

¹⁵ Мирча Елијаде истакнува дека во мигот на својот триумф црквата соочувајќи се со тогашните т.н. популарни *живи религии* е принудена да направи компромис со победените. Затоа таа огнените напади на паганството ги заменува со лесна толеранција и прибегнува кон компромис т.е. со асимилирање на пагански елементи што резултира со т.н. **паганско-христијански синкретизам**. Види Анастасова-Шкрињариќ, Нина. „Синкретизам: паганство - христијанство“ во *Словенски пантеон*. – Скопје: Менора, 2004, 203-227.

книжевните ликови, при што доаѓа до извесни деформации, извртувања, преобразувања зависно од видот на огледалата. Зашто од огледалото нè гледа оној кој би требало да биде наш одраз, но тој наш одраз гледа во спротивен правец. Нашиот лик од огледалото има спротивен поглед на светот од нашиот поглед на свет. Огледалото ја преобразува левата страна во десна, а десната во лева, па така ги манифестира демонските елементи во себе. Од огледалото како да нè гледа и некој друг, како да нè следи нечестивиот:

... како што секое слово најмалку два созерцатели има, еден сочинител и еден читател, така и жената, запис таен и совршен, обично двајца мажи крај себе води: еден од десната и еден од левата страна (ПНС, 163).

Македонскиот збор *ѓавол*¹⁶, односно *дјавол*, потекнува од грчкиот збор *δίαβολος* (*диаволос*), со значење **клеветник** (т.е. **дијаболичен**). Терминот *ѓавол* може да се однесува и на еден вид поголем демон во хиерархијата на Пеколот. Христијанството гледа на Сатаната како на ангел избркан од рајот од страна на Господ. Во исламот, *ѓаволот* се нарекува Иблис или Шејтан. *Ѓаволот* се појавува во различни форми, кои варираат од човечка форма до некое реално или имагинарно животно (јарец, змеј, граблива птица).

Кај Македонците *ѓаволот* се ословува со најразлични имиња. Во тој контекст треба да се спомене дека старословенскиот термин за *ѓаволот* е чорт, враг, но можно е за едно од неговите први имиња да се користел и терминот *бес*¹⁷. Поради верувањето дека со самото спомнување на зборот *ѓавол* тој е повикан, нашите претци го ословувале со еуфемизми: сатанаил, натанаил, нежид, кусиот, рогатиот, анатемик, клетник, но и едноногиот, нечестивиот, поганец, антихрист, куциот. Се користи и терминот *тој натемаго*, со цел воопшто да не му се споменува вистинското име¹⁸. Како Венко Андоновски го ословува *ѓаволот*? Најчесто го именува со *нечестивиот* (45, 71, 76, 84, 89, 163) и *рогатиот* (158), но не се устегна да го ослови и со неговото име.

Во народното верување, со влијание на сите пагански, но и христијанските поимања за *ѓаволот*, тој е најчесто претставен во човечки лик, со грдо лице, со мали рогови на челото, со уши како на коза, со големи, крвави очи, со брада како на прч, со ретки мустаки и нос орловски долг, со влакнесто тело. Помладите *ѓаволи* имале опаш, а на постарите тој им отпаѓал. Нозете на

¹⁶ Во *Речник на македонскиот јазик* (Мургоски, Зозе. – Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2005, 173) овој збор е со значење на дух, врховно олицетворение на злото; сатана, но и со значење на лош дух, демон, како и со значење на лош, злобен или безмилосен човек.

¹⁷ Словенските имиња за *ѓаволот* имаат древно потекло. Така, *чорт* е од *черти* = сече, реже што се врзува со значењето на *ѓаволот* како „осакатена фигура“ или од *чар* = магија, магепсува, *бес* се врзува за општословенскиот збор кој означува страв. Види Анастасова-Шкрињарик, Нина. „Ѓаволот“ во *Словенски пантеон*. – Скопје: Менора, 2004, 215-218.

¹⁸ Вражиновски, Танас. „Ѓавол“ во *Речник на народната митологија на Македонците*. – Скопје: Матица македонска, 2000, 160-162.

ѓаволот му биле како на коза, а на рацете имал нокти како на орел. Најчесто бојата на неговиот тен се опишува како јаглен, црна, нагорена и сл. Се верувало дека неговото тело е празно, дека има само една шуплива коска. Понекогаш на ѓаволот му се припишувале и крилја, слични како оние на лилјакот. Тој како хтонско-водно демонско суштество, според митот во кој изникнува од морската пена (Вражиновски, 2000: 160), се појавувал на Земјата во најблиската околина на луѓето. Заедничкото место каде што контактираат е планината и водата, особено во близина на водениците и оттука најверојатно поприма некои црти и функции на планински и водени демони (Вражиновски, 2000: 161). Еве го описот на овалната фреска, портретот на ѓаволот насликан во *Папокот на светот*:

И го видов во моето видение и него: мал, расклештен, со опашка грозна, влакнест како пајак, во центарот на малата апсида, прогонет од небото, од таванот на одајата мрачна, но сепак тука, блиску, како да чека да се врати, како да е привремено тргната настрана; прогонет од големото, тој чекаше како пајак влакнест во своето мало небо, оти небото на две беше поделено, на големо и мало; си чекаше таму, сам во својата вселена, со тие негови вжарени очи на гревот, страста и блудот; и во тие вжарени очи јас ја видов, во откровението мое, сета историја на светот, вековите со страдања, казни, измачувања, распнувања, убиства и кражби, блудничења и невери, потоци крв и солзи видов поради страсти јавно искажани, поради создавање вселени мали, поради ловот на малите и неспособните во мрежите на големите, силните и отровните; (...)„Кога човек го гледа тој ѓавол, коските му штракаат, и посакува да се скрие од него, на место невидливо, толку невидливо што...“ (ПНС, 156).

Ѓаволските работи секогаш се спротивни на божествените: Господ го создал мажот, ѓаволот жената, Господ праведноста, ѓаволот неправдата, Господ босилекот, ѓаволот копривата. Ѓаволот го создал и волкот, но Господ му дал душа па така тој станал лут непријател на ѓаволот¹⁹. На секој човек ѓаволот му седи на левото рамо чекајќи миг да го нагони на грев. Па така, тој го наведува човекот на самоубиства, криминал, разврат. Според народните преданија ѓаволот има способност на трансформација, со која успева да му се доближи на човекот и да го заведе и насочи кон грев. Најголемиот грев во овој роман на Андоновски се случува кога ѓаволот започнува да го чита словото со свои очи. Во постојаната игарија со која нам како на читатели ни дозволува да станеме книжевни ликови, пополека почнуваме и ние да го читаме словото онака како што тоа го прави самиот ѓавол:

¹⁹ Според етиолошката легенда од Велес, ѓаволот го направил од кал, но не можел да го оживее па го прашал Господа како да го стори тоа, а овој му советувал да му каже Стани и изеди ме. Тоа и се случило. Волкот го дофатил ѓаволот за нога и оттогаш тој е куц. Затоа и го викаат *едноногот*, *куциот*. Види Анастасова-Шкрињариќ, Нина. „Врската на волкот со ѓавот“ во *Словенски пантеон*. – Скопје: Менора, 2004, 103-104.

Со папочна врска врзан е пајакот за мрежата своја, за сочинението свое, дело раскошно, речиси совршено и кружно; и читателот устремен кон словото-мрежа, кон папокот на вселената мала пајакова се стреми (ПНС, 124-125).

Ваквото исчитување, како едно од многуте можни, само ја потврдува добро познатата теза за читателот како еден од внатрешните чинители на романот, како коавтор, но и како книжевен лик, кој има сосема активна улога спрема другите, останати книжевни ликови, вклучително и спрема нечестивиот.

Литература:

- Анастасова-Шкрињариќ, Нина.** *Словенски пантеон*. – Скопје: Менора, 2004.
- Андоновски, Венко.** *Папокот на светот*. – Скопје: Култура, 2002 (4 изд.).
- Антиќ-Стојчевска, Драголјовиќ.** *Митологумена*. – Скопје: Македонска книга, 1990.
- But, Vejn.** *Retorika proze*. – Beograd: Nolit, 1976.
- Вражиновски, Танас.** *Речник на народната митологија на Македонците*. – Скопје: Матица македонска, 2000.
- Мојсова-Чепишевска, Весна.** „За некои феномени на очудувањето во *Папокот на светот*“ во *Мал книжевен тестамент*. – Скопје: 2007, 129-147.
- Мојсова-Чепишевска, Весна.** „Ироничните жаришта во фреските на В. Андоновски и илуминациите на М. Ѓурѓевиќ“ во зборникот *XXXV Научна дискусија на XLI Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура. Литература*. – Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 2009, 143-150.
- Мојсова-Чепишевска, Весна.** „*Папокот на светот* во еден компаративен контекст“ во *Мал книжевен тестамент*. – Скопје: 2007, 112-128.
- Мургоски, Зозе.** *Речник на македонскиот јазик*. – Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2005.
- Николовска, Кристина.** „Заднината на *Папокот на светот*“ во *Филозофемски мрежи*. – Скопје: Зојдер, 2004, 139-152.
- Поповски, Анте.** „Модерен визионер и автор со несекојдневна дарба“ во *Утрински весник*. – Скопје: 16 септември 2006, бр.869.
- Slabinac, Gordana.** *Zavodenjem ironijom*. – Zagreb: Biblioteka Zavoda za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1996.
- Stojanović, Dragan.** *Ironija i značenje*. – Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1984.
- Стојковска, Гордана.** *Речник на јужнословенска митологија*. – Скопје: Издавачки центар Три, 2004.
- Чаусидис, Никос.** *Космолошки слики*. – Скопје: 2005 (136, 162, 163).
- Чаусидис, Никос.** *Митските слики на Јужните Словени*. – Скопје: Мисла, 1994.
- Чаусидис, Никос.** „По повод буквата Ж“ во *Стожер*. – Скопје: година II, број 8-9, април-мај 1997, 5-6.

Vesna Mojsova-Cepisevska

THE ACTIVE AND DYNAMIC “Ж”
AGAINST PASSIVE AND STATIC “О”

Summary:

Traditional topics, as is in this case the structure and function of the “demonic” signs in literary texts through the process of juxtaposition in the next text cause wonder, and it is for this reason that in these topics the reader manages to uncover/understand the signs of irony. The text becomes its own context in which through the confusion of genres, through the interweaving of styles, the autoirony becomes visible, not that which is directed towards tradition, but rather towards the forms of the modern and post-modern times. This type of irony, in which through the irony of tradition the autoirony of the new text is revealed, is known as *poetics of the zaum*.

This poetics is revealed through the symbolic representations which the enormous red letter stands for, illustrated as a woman-spider, with spread arms and legs, which looks like the Cyrillic letter “Ж” in Venko Andonovski’s novel *Papokot na svetot*.

When the world starts to follow the mind of the man, that is, when the male principle begins to dominate, and with it the male deities, the “Ж-form” drawings (drawings in the shape of the letter “Ж”) and monograms will be included in the new ideas about the world and mankind. The **active and dynamic “Ж”** will pull together the **passive and static “О”** and will transform it into a wheel. Then, we become more and more conscious of how these two letters are predestined for each other, simply because *they have always been a part of one another*. Perhaps that is why Andonovski contradicts that enormous red letter illustrated as a woman-spider, with spread arms and legs, with the oval frescoe, from which the Devil looks at us/follows us with wide open eyes.

Снежана Петрова

INTRODUCTION À LA CULTURE LITTÉRAIRE FRANÇAISE DU XVIIE SIECLE

Le jour de son ascension au trône, Louis XIV a hérité d'une France en désordre. Un désordre politique, social, religieux. Il est passé au travers de moments difficiles, même cauchemardesques durant son enfance. Ces désordres de la Fronde qui, par souci d'indépendance des uns, ont fait le malheur des autres, ont produit un règne de suspicions mais aussi de maîtrise. Louis XIV a pris les choses en main et les changements ou transformations seront notables. La justice, le commerce, le droit, l'éducation, les métiers mais aussi l'art en général seront réorganisés. Deux points de mire vont bouleverser le monde entier, la cour de Paris, puis celle de Versailles. Tous se devaient de l'imiter pour être atteint du prestige, de la magnificence, de l'extravagance et ainsi pouvoir se distinguer des autres. La cour, les salons, les appartements et les châteaux splendides faisaient la gloire de la France avec, à sa tête, le roi ; Louis XIV.

Paris était une ville très dense, divisée en différentes sociétés (la noblesse, la bourgeoisie et le peuple) ou ordres (le clergé, la noblesse et le tiers état) avec leurs propres lois, usages, habitudes et langage. Ainsi cette splendeur et cette richesse seront aussi côtoyée par des hommes, des femmes et des enfants qui, comme les décrit La Bruyère, ont peine à exister et donc à survivre dans cette société. La misère, la disette, la maladie, la criminalité, la prostitution faisaient de l'ombre à ce faste français. Tous les livres d'histoire, de culture et de civilisation sont remplis des grandes personnalités et des splendeurs du royaume mais restent vides des 95 autres pourcents de la population qui forment le tiers état. Il n'y aura que très peu d'auteurs, d'acteurs qui dénonceront ce statut et le peuple lui-même ne pourra le faire, ne sachant ni suffisamment lire, ni écrire. En conclusion, l'histoire de France ne fut établie que par certains privilégiés pour faire la gloire d'autres privilégiés.

La première moitié du XVIIe siècle français est des plus brillantes. La vie de la cour est ponctuée par les divertissements qu'aime à offrir le roi qui lui-même est artiste dans l'âme. La vie de la cour est à l'image du roi ; jeune, gaie, épanouie, frivole et nourrie de distractions. Le ton est donné et les courtisans se doivent de se l'approprier et de le distribuer. De même, les princes de sang, les Condés notamment, ou les grands ministres ; Richelieu, Mazarin, Séguier ou Fouquet, s'entourent d'écrivains et d'artistes à leur solde. On choisit pour emblème le soleil pour le bien qu'il fait en tous lieux, produisant la vie, la joie, le bonheur et l'action.

Le soleil royal s'imposera comme image du droit divin. Désormais tout divertissement revêt un caractère autant pédagogique que politique. Dès les premières années de son règne, Louis XIV impose sa volonté dans tous les domaines et Colbert, son ministre, a joué un grand rôle dans ce sens. Le roi désire l'épanouissement des arts et des sciences en favorisant des auteurs de génie qui ont fait la grandeur et la renommée de la cour de France. Molière, Racine, Lully sont ces privilégiés qui vantent les mérites du roi et de la cour. Le but était de supplanter l'Italie comme centre de la civilisation en Europe. Ainsi la création de nombreuses académies comme l'académie royale de peinture et de sculpture en 1655, [...], l'académie des inscriptions et belles lettres en 1663, l'académie royale des sciences en 1666, d'architecture en 1671 ainsi que de musique en 1672 ont fait de Paris, par unification nationale, « le » pôle culturel et artistique exceptionnel. Colbert et ses conseillers comme le seront Jean Baptiste Lully ; surintendant de la musique du roi de 1661 à 1687 mais aussi régent de tous les théâtres, académies et écoles de musique, Charles le Brun ; premier peintre du roi jusqu'en 1690, sans oublier Chapelain ; conseiller littéraire, l'influence du salon de la Marquise de Rambouillet ainsi que d'autres salons littéraires cependant moins réputés constitueront cette culture et ce nouvel esprit français. Ainsi la langue et le style se trouve être retravaillés, mieux élaborés, ainsi l'esthétique littéraire et artistique se fixe avec une extrême concentration des sentiments et d'action et une perfection dans la construction et dans le style.

Ainsi grâce aux soins de ces protecteurs de la littérature, les imprimeurs et les libraires se font de plus en plus nombreux mais restent surveillés par le Parlement et le Lieutenant de Police. Il était dit que tout livre devait être soumis à la censure et ne paraître qu'avec une autorisation officielle. Revues, journaux se font voir à la vente dont *Le Journal des Savants* fondé par Colbert, véritable compte-rendu de tous les livres importants parus en France et à l'Etranger. Mais restons lucide, il n'y a toujours qu'une petite minorité de la population française qui peut entrer en contact avec la culture livresque et savante. Malgré une certaine évolution dans l'éducation, la moitié des hommes et les trois quarts des femmes ne savent ni lire ni écrire. Ici la transmission se fait grâce aux veillées et par la vente de romans par colporteurs qui le plus souvent sont des romans merveilleux, mythologiques. Mais ceux qui peuvent suivre une éducation aux collèges de la Compagnie de jésus et de l'Oratoire sont formés sur la rhétorique latine où les héros de l'Antiquité ont une place majeure dans la littérature. Avec le temps, les textes vont subir une adaptation, une transformation, acceptables pour le clergé et le roi et vont devoir répondre aux normes du bon goût et aux principes de « l'honnête homme » défini en tant qu'homme cultivé, distingué, élégant et raisonnable. Donc, il est tout à fait juste de dire que la monarchie absolue et l'Eglise exercent un contrôle sur tous les artistes et écrivains car leur but est de délivrer leur politique. Ainsi de nombreux textes ne sont que louanges au roi lesquelles sont souvent intéressées, obligées et de temps à autre sincères car le roi reste protecteur des arts et des lettres.

Les écrivains avaient une grande importance sur l'opinion publique. Le poète Malherbe louait Henri IV, puis Louis XIII et son cardinal ministre Richelieu ainsi que les premiers membres de l'Académie française (1634). Cette dernière, avec son équipe de grammairiens (Vaugelas) et de stylistes, va jouer un rôle fondamental en tant qu'organisme officiel dont le but était d'épurer la langue et de fixer le bon usage. Elle va avoir un poids tout puissant, par la censure sur toutes les œuvres de ce temps. Scudéry, l'abbé d'Aubignac, Chapelain sont les grands noms de cette période qui vont avoir une influence sur le « bonne » écriture de ce temps et d'autres comme Racan, Théophile de Viau, Saint Amant en sont les martyrs car trop différents par rapport à la norme imposée (qui fait que le langage doit être compris comme un outil de culture et d'administration). Tout genre littéraire portera la marque de ces restrictions et subira une sorte de passage forcé de l'esthétique baroque à l'esthétique classique imposée par ces directeurs de conscience et par les critiques académiques.

Le baroque avec sa mobilité, sa richesse de l'ornementation et de l'image, la maîtrise des métamorphoses, par ses expressions de l'angoisse, frappe l'imagination, provoque la surprise, l'enthousiasme, la terreur (profil de l'esprit jésuite). Il aime à choquer le goût, offenser la bienséance en présentant comme il est de foi sur scène des tortures et des crimes. Ces caractéristiques baroques vont se heurter à la devise et être substituées par l'ordre, la clarté et la discrétion dans l'expression. Ces dernières données caractérisent le classicisme ; cette forme littéraire et artistique qui proscriit tous excès, toute humeur ainsi que toutes œuvres de provenance étrangère comme les textes de Lope de Vega et du Tasse au nom du bien et de l'orgueil national. Le classicisme va contrôler l'art par la raison, il discipline les forces créatrices. Ainsi la place de ces premiers auteurs baroques sera prise par Mairet, par Rotrou et plus tard même par Corneille qui au début de sa carrière va subir avec *le Cid* (1636) les attaques de l'Académie française et va passer du statut de moderne à celui de classique (*Horace* en 1640 en est un pur exemple).

C'est une période de gloire de l'histoire de France. Les grands écrivains comme Racine et Molière sont nés entre 1660 et 1680. Bossuet, La Fontaine, Mme de Sévigné, Boileau, la Rochefoucauld, Mme de La Fayette multiplient les genres durant cette vingtaine d'années. Mais revenons sur la caractéristique majeure du classicisme ; l'admiration des Anciens qui porte une même image de l'homme à tendance plus que tragique. Cet homme nous apparaît dans le chaos de ses passions qui déterminera sa conduite qui ne sera plus raisonnable, lucide, libre. Cet homme aura la passion de posséder et de dominer et celle-ci ne le mènera que vers la haine ou la mort avec de grands moments de cruauté, de passions impitoyables, de dure vérité et de noblesse. Ceci est la conception grecque de l'homme. Ce héros peut aussi être tiré de l'histoire romaine et sa caractéristique est qu'il soit déchiré entre sa gloire et son devoir envers l'honneur, entre sa patrie, Dieu et ses sentiments, entre l'amour et le devoir. Ce héros choisit toujours la gloire tout en subissant les affres de la malédiction et d'un destin cruel et funeste qui le poursuit depuis sa

naissance. Racine se délecte dans la présentation de tels protagonistes dont les passions amoureuses ne mènent qu'à la haine, à la folie et finalement à la destruction. Cette idée et cette conception du thème et de l'action obligent l'écrivain à une démarcation nette entre les genres littéraires ; la prose de la poésie et la tragédie de la comédie. Et c'est ainsi qu' en 1685, tous les genres nettement bien définis vont être représentés comme la comédie avec Molière, la tragédie avec Racine, la fable avec La Fontaine, la satire avec Boileau, l'éloquence religieuse avec Bossuet et le style épistolaire avec Mme de Sévigné pour finir avec La Bruyère et Fénelon qui nous offrent des attaques contre l'absolutisme et les inégalités sociales et qui, de par leurs styles et contenus, annoncent le XVIIIe siècle. Les premières années du XVIIIe siècle montrent, à l'évidence, que le soleil est « entré en hiver » et se ternira d'année en année. Dans cette fin de règne, l'image festive, gaie, absolutiste du vieux monarque se sera atténuée pour laisser la place à une autre forme culturelle et littéraire qui nous mènera à la révolution française.

Bibliographie :

- BELY Lucien, *Connaître l'Histoire de France*, éditions Jean Paul Gisserot, en Vendée, mis à jour 2003.
- BRUNET A, *La Civilisation occidentale*, Hachette Education, Paris, 1990.
- Sous la direction de CARPENTIER Jean, de LEBRUN François, *Histoire de France*, éditions du Seuil, 1987.
- WILHELM Jacques, *La vie quotidienne des Parisiens au temps du Roi-Soleil 1660-1715*, Hachette, 1977.
- BRUNEL Pierre et HUISMAN Denis, *La littérature française, des origines à nos jours*, Vuibert, Paris, 2001.

Снежана Петрова

Вовед во француската литературна култура на 17 век

Резиме:

Францускиот 17 век е определен од две основни доктрини: на културен и творечки план тоа е време на класицизмот како универзална естетска доктрина, а на политички план тоа е време на апсолутизмот на Луј 14. Иако овој век се карактеризира со една неурамнотежена биполаризација на социјален план (околу 95 проценти од населението е сиромашно, маргинализирано и воглавно неуко), доминантниот модел на перцепција на овој исклучителен век отсекогаш бил определуван како –совершенство. Имено, негативниот момент постојано бил засенуван од силната светлина на „кралот сонце“, наследство кое француската нација го вградила во основите на својата култура – од моделот на државно уредување, преку идејата дека националниот идентитет станува меѓународно престижен само кога се рециклира низ оригинални културни придобивки, до една дисциплина на духот и изразот кои стануваат основен креативен модел на француските литературни автори. Овој век е најпока-зателен пример во колкава мера литературата може да биде во спрега со културата, тогаш кога културните дејци на една епоха се набројуваат речиси целосно низ имињата на литературните творци на тоа време.

Солзица Поповска

ВОВЕДУВАЊЕ НА КРИТИЧКО И НА КРЕАТИВНО МИСЛЕЊЕ ВО НАСТАВАТА

Образованието и воспитувањето се клучни општествени фактори во формирањето на здрава и успешна нација. Под поимот „здрава нација“ подразбираме нација со луѓе без фрустрации во однос на нивното место во тоа општество, но и во светски рамки, кои придонесуваат не само за задоволување на лични потреби, туку и за добробит на целото општество односно на целиот свет, а под „успешна нација“, луѓе кои не само што го даваат личниот максимум за развој на професијата во која работат, туку притоа и постигнуваат реален напредок. Во оваа смисла, за да биде нацијата „здрава“, многу би помогнало кога луѓето би имале развиено интра- и интер-персонални способности што овозможува справување со сопствените емоции односно успешна комуникација со другите. За да биде „успешна“ треба, освен знаењето од дадена област, луѓето треба да имаат развиено способност за критичко и креативно мислење. Едновременно работење на двата аспекти може да се постигне преку образовно-воспитните институции кои би вовеле соодветни стратегии за развој на споменатите способности во текот на образовниот процес на секој поединец.

Во овој труд ќе биде подетално разгледано прашањето за критичкото и креативното мислење, од повеќе страни, како што се причини за нивно воведување во образовниот систем од најрана возраст, потоа дефинирање на овие два поима, нивни карактеристики, методи, а на крајот примери од неколку досегашни обиди за нивна примена од поединци и образовни институции од разни страни на светот.

ПОТРЕБИ ЗА ПРОМЕНИ

Во училишниот весник на гимназијата „Орце Николов”¹ учениците објавиле резултати од нивната анкета во врска со прашањето: Зошто учениците бегаат од часови?² Во заклучокот стои: „...може да се заклучи дека

¹ *Инфо Орце*, бр.8, год.VI,2009

² Притоа, треба да се знае дека оваа појава има земено толку голем замав во средните училишта, и тоа во 3 и 4 година, што слободно може да се рече дека е масовна појава, а не инцидентно случување кое отсекогаш било присутно како во основните така и во средните училишта.

главниот проблем на нас учениците е неспремноста при испрашување и досадата на часовите, а двата се проблеми кои би можеле да се решат кога професорите би биле, при првиот случај попријателски настроени и би сфатиле дека еден учник не може да е постојано припремен по сите предмети. Вториот проблем може да се реши уште полесно со тоа што професорите би ги прифатиле новите идеи и реформи во наставата, со што 100% би го задржале вниманието на часот повеќе од 5 минути....” Оваа анкета ја користам само како пример за наивен обид на средношколците од едно училиште да им укажат на наставниците дека има потреба од големи промени како во нивниот однос кон учениците, така и во начинот на предавање и испрашување на материјалот. За жал, проблемот не може да се реши на ваков начин. Со него треба да се зафатат многу повисоки државни институции кои треба да извршат длабоки реформи како во однос на наставните планови и програми така и во однос на приоритетите за компетенциите кои треба да се развиваат кај учениците. Од своја страна и сите високообразовни институции кои оформуваат кадри за образовните институции мора да го дадат својот придонес со воведување на реформи во своите наставни програми, инсистирајќи на развивање на навистина неопходните компетенции за овие идни кадри.³

Масовните беганја од часови се само последица од еден многу посложен проблем во образованието, а тоа е недостаток на мотивација за учениците да седат и по 7 часа и усвојуваат (МЕМОРИРААТ!!!) куп информации чија релевантност за нивната иднина и професија е дискутабилна.⁴ Еве зошто: пред сè содржините што се изучуваат се базирани на сознанија кои постојано се преиспитуваат од страна на експерти на соодветните научни дисциплини и дури децата да пораснат сознанијата се смениле толку многу

³ Колку за пример да го споменеме европскиот проект Подесување на образовните структури во Европа (Tuning Project) во кој се инсистира на развивање на интерперсонални компетенции во три предметни области: образование, медицина и бизнис. Дефинирањето на овој вид компетенција во текстот на Проектот гласи: „Интерперсоналните вештини се дефинираат како такви кои вклучуваат не само способност да се работи во група, туку и презентирање на сопствените ставови на ефективен начин и, по можност, развивање лидерски вештини.... Аспектите кои се споменуваат се, „слушањето”....., вербална и невербална комуникација, справување на цивилизиран начин со луѓе од сите профили, водење интервјуа, создавање интерактивна средина погодна за учење.” Се забележува уште дека: „...студентите неизбежно треба да поседуваат многу интерперсонални вештини кога ќе започнат со високото образование...”. Од може да се заклучи дека наставниците пред сè, треба да бидат толерантни и да имаат развиено сочувство, што се одлики на многу високо ниво на свест. Очигледно е дека и при приемот на студенти треба да се води сметка за овој суштински аспект на личноста на идниот наставник!

⁴ Овде само ќе напоменам дека и кај наставниците е присутен недостаток на мотивација особено од аспект на финансии. Што се однесува до фактот дека самите тие не се доволно ценети и почитувани од учениците и од нивните родители, можеби е сигнал дека самодовербата на наставниците е на незадоволително ниво, Ова е еден аспект на проблемите што ја иницира потребата за развивање на емоционална интелигенција кај идните наставни кадри (т.е. развој на интер- и интра-персонални компетенции).

што доаѓа до следниот парадокс: некој добил непреодна оценка зашто не го научил погрешното сознание!⁵

Уште една причина за потреба од промени се препознава во сомнежот во целисходноста на денешното образование во однос на идните потреби на поединецот. Имено, познато е дека сегашното образование е засновано на потребите кои се во служба на моментно, може да се рече, глобалниот општествен поредок - капитализмот. Научната методологија која била основана уште од страна на Галилео Галилеј (15 век), но која дошла целосно до израз во времето на индустриската револуција сè уште се користи и денес во време на технолошката револуција. Фактите говорат дека финансиската моќ во светот се наоѓа кај претставниците на ова општествено уредување. Тие, пак, според една друга статистика припаѓаат на 5-то (од вкупно девет нивоа на свест препознаени како кај луѓето поединечно, за време на нивниот индивидуален развој, така како колективна појава во дадени општествени уредувања). Интересно е дека свеста кај луѓето засилена и забрзано се развива особено во последните 50 години. Вчудоневиудува динамиката на појава на нови, повисоки нивоа на свест низ човековата историја: првото, архаично инстинктивно и воедно најниско ниво на свест се појавило пред 100 000 години, второто, магично-анимистичко, пред 50 000, третото ниво во кое за првпат индивидуата се препознава какао поединец во однос на племето, пред 9000, четвртото, ниво на митски поредок пред 5000 години, петтото, ниво на научни достигнувања, пред 1000 години, шестото наречено ниво на сензитивно сопство, пред 150 години, седмото, ниво на интегративно сопство се појавило пред 60, а осмото, холистичко ниво се појавило пред 40 години. Процентуално во светот има малку луѓе на 7 (1%) и 8 (0,1%) ниво, но фактот што нивното присуство може да се измери во проценти говори за нивно дефинитивно помасовно појавување.⁶

Сега се поставува прашањето: како може во време кога вака забрзано се развива свеста образованието се уште да се заснова на критериуми кои важеле за ниво на свест кое се појавило пред 1000 години!!! Во едно популарно излагање на сер Кен Робинсон во 2006 година тој прашува која е смислата на денешното образование кога ние немаме ни најмала идеја за тоа каков ќе биде животот на земјава по 20-тина години и какви компетенции ќе бидат

⁵ Еден експерт кој говори во прилог на потребата за воведување критичко и креативно мислење, вели: „Кога повеќето наставници би станале свесни за тоа дека фактите кои ги предаваат денес ќе бидат заменети со утрешните нови откритија, тогаш спротивставеноста од видот содржина-наспроти-процес (во наставата, вметнато од С.П.) може да биде успешно решена.“ Harris, R., „How Can We Teach critical Thinking“, 1998, www.virtualsalt.com Познатиот физичар Стивен Хокинг во Кратката историја на времето изразува жалење што на најновите научни сознанија им треба толку многу време да влезат во учебниците, што кога тоа ќе се случи тие веќе се застарени !!!

⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/Spiral_Dynamics

тогаш масовно ценети и потребни.⁷ Затоа тој се залага, пред сè, за поттикнување на креативноста кај децата.

ЗА МОТИВАЦИЈАТА

Основната поделба на мотивираноста кај учениците се состои од *внатрешна* и *надворешна* мотивација. Првата се однесува на личната внатрешна желба на ученикот да учи, а втората бара поттик за учење надвор од ученикот. Поттик би можеле да бидат: подобри изгледи за наоѓање на работа, образованието како вредност прифатена од целото општество и веројатно многу други. Но, експертите препознаваат т.н. *слаби ученици* кај кои треба да се вложат дополнителни напори за надворешна мотивација, а притоа клучната улога ја имаат родителите и наставниците. Се чини дека бројот на овие ученици е поголем во основните и средните училишта отколку на високообразовните институции. Се разбира студентите на универзитетите се повозрасни, посериозни и одговорни за изборот што го направиле. Се поставува прашањето дали помладите ученици токму поради возраста мора да меморираат куп информации на кои нема да се сеќаваат веќе наредната година, а во име на нивно воведување во сите области на човековото искуство и стекнување широко образование и култура? Евидентно е дека одговорот на ова прашање е потврден и затоа не може да се најде мотивација за т.н. слаби ученици. Сметаме дека слабите ученици не се воопшто слаби туку едноставно не ги прифаќаат рамките кои им ги наметнува овој вид образование. Често слушаме од наставниците од средните училишта дека некој ученик има капацитет, но тој ќе дојде до израз дури кога ученикот ќе одбере студии според својот интерес!⁸

Според наше мислење, а сепак во интерес на стекнување на широко образование, мотивираноста на учениците може да се постигне ако:

- наставниците покажат толеранција и вложат напор секој ученик да го поттикнат според неговите интелигенции⁹;

- преку наставните содржини се развиваат способности кои на учениците би им овозможиле успешно самостојно понатамошно истражување, анализирање и проценување на сознанијата и нивно користење за понатамошен развој на таа област. Ова може да се постигне со развој на критичко и креативно мислење кај учениците.

За толеранцијата на наставниците и различните интелигенции на учениците сме пишувале во други наврати¹⁰. Во овој труд, како што веќе споменавме, ќе направиме осврт на критичкото и креативното мислење

⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/Ken_Robinson_%28British_author%29

⁸ Кај нас настанува дополнителен проблем кога ученикот нема да може да се запише на студиите за кои има вистински афинитет поради тоа што неговиот успех од друга научна област не е на завидно ниво!

⁹ Се мисли на различните интелигенции препознани од Х. Гарднер.

¹⁰ Види наши трудови:

КРИТИЧКО И КРЕАТИВНО МИСЛЕЊЕ

„Знаењето е моќ” рекол Франсис Бекон на крајот на 16-от век, а тоа е крилатица што и денес секојдневно ја слушаме по медиумите, пропагирана и од страна на актуелната власт. И таа е вистинита и вечна. Но, за да биде моќ знаењето не треба да се состои само од напамет научени податоци, туку треба да биде поткрепено со способности за негова употреба од страна на оној што го поседува. Така податоците и сознанијата ќе можат да бидат проценети од страна на оној кој работи со нив, а потоа и ќе бидат применети за постигнување на нови квалитети, изуми и слично. Овие способности ќе му користат на поединецот независно дали сознанијата во некоја научна област се смениле или не.

Кога наставните содржини би биле прилагодени за поттикнување на овие два начини на мислење, тогаш и учениците би разбрале дека се подготвуваат за живот, а не за минливоста на сегашниот миг. Тоа може да ја зголеми нивната мотивираност да ја следат наставата и активно да учествуваат во неа.

ШТО Е КРИТИЧКО И КРЕАТИВНО МИСЛЕЊЕ

Дефинициите за овие два термини се многу различни¹¹, но може да се заклучи дека станува збор за „...взаемно поврзани мисловни процеси кои се комбинација на способности, знаење, вредности, ставови и процеси.”¹² Критичкото мислење главно се поврзува со вреднување на сознанијата, анализа на аргументите и разумно донесување на одлуки додека креативното мислење се препознава во примената на тие сознанија при создавање на новитети (идеи, искуства, предмети и сл.) При критичкото мислење се користи левата мозочна хемисфера, додека при креативното десната. Доведување до урамнотежено користење на овие две хемисфери претставувал и сè уште е сон и стремеж на луѓето кои настојувале да се спознаат себе си и да постигнат висок развој на свеста.¹³

Критичкото мислење ги има следните карактеристики:

1. поставување прашања,
2. дефинирање на проблемот,

„Јазикот во функција на развојот на свеста (врз примерот на Зедничката европска рамка и Европското јазично портфолио)” во Годишен зборник, 60 години Филолошки факултет, Јубилеен зборник, Филолошки факултет, „Блаже Конески”, кн.32, 2006, стр.243-252

„Невролингвистичко програмирање во наставата по странски јазици” во Годишен зборник, Филолошки факултет, „Блаже Конески”, кн.33, 2007, стр.191-196

„Хуманистички и други современи приоди во наставата по странски јазици” во Годишен зборник, Филолошки факултет, „Блаже Конески”, кн.34, 2008, стр.199-207

¹¹ Види: WWW.tic.eku.edu/quep/criticalthinking,

¹² www.sasked.gov.sk.ca/docs/policy/cels/el14.html#e12e7

¹³ Се смета дека Никола Тесла, Алберт Ајнштајн и многу други големи умови на човештвото научиле да ги користат подеднакво двете мозочни хемисфери.

3. испитување на доказниот материјал,
4. анализирање на претпоставките и предрасудите,
5. одбегнување на емоционално резонирање,
6. одбегнување на преголемо поедноставување,
7. земање предвид други интерпретации,
8. справување со можната двосмисленост
9. метакогниција или размислување околу процесот на мислење ¹⁴.

Креативното мислење го карактеризираат:

1. изворност или наоѓање на нови решенија,
2. прилагодливост или менување на смеровите на мислењето,
3. разноликост или способност за создавање на мноштво замисли,
4. умешност или истенчено чувство за решавање на поставените задачи,
5. целисходност или согледување на деталите и нивно спојување во складна целина,
6. практичност или корисна употреба на новите откритија.

И двата вида на размислување се повеќе од вештина. Тие претставуваат способност, да се забележува односно замислува или пронаѓа нешто ново; тие претставуваат став и тоа кај критичкото мислење тоа е спремноста да се препознае и признае вистината, а кај креативното мислење тоа е флексибилноста и спремноста да се прифатат новината и промената; и на крајот, тие се процес кој бара напорно и континуирано работење, вежбање и усовршување за нивно успешно применување.

Карактеристиките кои треба да се развијат кај индивидуата за успешно применување на критичкото мислење односно креативното мислење се следниве:

- Склоности:

-за критичко мислење : скептичност, широки погледи, почитување на доказите, логичното расудување, јасност и прецизност, земање во предвид на различни ставови и способност да се напушти сопствениот став доколку доказите го бараат тоа;

-за креативно мислење : љубопитност, трагање по проблеми, склоност кон предизвици, оптимизам, имагинативност, на проблемите да се гледа со интерес, како на можности, спремност за емоционално справување со нив, преиспитување на претпоставки, способност да не се откажува лесно.

- Критериуми кои мора да се исполнат за да може да се прифати уверливоста на она што се испитува.

¹⁴ „метакогницијата претставува свесност за сопственото мислење додека се изведуваат одредени задачи и потоа употреба на оваа свесност за контрола на она што тој поединец го прави.” WWW.tic.eku.edu/quep/criticalthinking,

- Аргументирање: идентификување, вреднување и конструирање на аргументи врз база на докази;
- Расудување: способност за извлекување на заклучоци што претпоставува способност за испитување на логичните врски меѓу податоците со кои се располага;
- Ставови: способност да се проучуваат појавите од различни перспективи;
- Процедури за примена на критериумите: поставување прашања, донесување суд и идентификување на претпоставките.

ЦЕЛИ

За целите на критичкото и креативното мислење се изјасниле многу експерти, но еве некои од нив:

1. Во ерата на технолошки несопирлив развој, приливот на информации е толку обемен што ученикот, особено идниот студент треба да има развиено способност да избира меѓу релевантните и нерелевантните податоци, а со цел да може да решава сложени проблем и да прави соодветен избор.

2. Преку развивањето на способноста да поставува критички прашања, ќе може да даде придонес за развојот на соодветната област во која дејствува зашто: „ Секоја област се одржува во живот само во онаа мерка во која се генерираат и сериозно се сфаќаат свежи, нови прашања”.¹⁵

3. Воведувањето на критичко и креативно мислење во наставата има важност за целата нација. Заради успешно спроведување на демократијата, поединците мора да бидат во состојба да размислуваат критички и креативно, за да можат да донесуваат цврсти и правилни одлуки во врска со приватни и граѓански прашања¹⁶.

СТРАТЕГИИ

Стратегиите, техниките или методите кои се користат при критичкото и креативното мислење се разликуваат. Таа разлика произлегува од нивните карактеристики. Така при критичкото мислење се практикуваат претежно: стратегии за учење во групи, изнаоѓање решенија за отворен случај (case study), поставување прашања од страна на ученикот, писмени задачи, обработка на недоволно јасен материјал и слично, а при креативното мислење се поттикнува инвентивноста преку техниките на: еволуција т.е. по пат на понатамошно развивање на веќе постоечки решенија, синтеза или спојување на две или повеќе решенија и создавање на ново, револуција или применување на идеја која е сосема различна или спротивна од она што дотогаш било во

¹⁵<http://www.utc.edu/Administration/WalkerTeachingResourceCenter/FacultyDevelopment/CriticalThinking/index.html>, pp.3

¹⁶ Ibid.

функција, репликација или настојување на старите нешта се гледа на нов начин, смена на правецот или смена на аголот на гледање на проблемот.

Но, разликата постои и во рамките на еден од овие два вида мислење, а кога станува збор за различни области. Затоа треба да се има предвид приодот во проучувањето на дадена област и потоа да се примени соодветна стратегија. Така на пример, во однос на критичкото мислење, техниката наречена изнаоѓање на решенија за отворен случај, е повеќе погодна за применетите или општествените науки отколку за егзактните, кадешто, пак повеќе соодветствуваат техниките на поставување прашања од страна на ученикот, додека, пак, писмените задачи се применливи во сите области.

ПРИМЕРИ ЗА ПРИМЕНА НА КРИТИЧКО И КРЕАТИВНО МИСЛЕЊЕ ВО ОБРАЗОВАНИЕТО НИЗ СВЕТОТ

Ќе се задржиме на четири примери од кои двата се однесуваат на воведување на критичко и креативно размислување во наставните планови на ниво на образовни институции, а другите два се поединечни обиди на наставници по англиски јазик вработени во високообразовни институции:

- **Пример од Канада**

Во наставните програми во канадската област Саксачеван се воведува критичко и креативно мислење со цел „... да се развијат поедници кои ќе го вреднуваат знаењето, учењето и креативниот процес, кои можат и ќе мислат за себе, а во исто време ќе бидат во можност да ги препознаат границите на индивидуалното мислење и потребата за придонес во взаемното разбирање на општествените состојби. Она што се посакува се ученици кои имаат цели за учење, знаат како и кога да постават прашања, кои знаат кога им требаат повеќе информации и го препознаваат видот на знаење кое им е потребно, кои знаат како да дојдат до информации и како да се справат со нив и кои можат да создаваат и вреднуваат алтернативни решенија за проблемите.”¹⁷

„Наставниците кои работат на процесите на критичко и креативно мислење во наставата би требало:

- да ги разбираат причините кои ја подвлекуваат оваа цел;

- да веруваат во неговите потенцијални придобивки за студентите;

- да почнат интензивно и длабоко да размислуваат за сопствената пракса за да можат да ги вградат вредностите, вештините, знаењето и процесите на критичкото и креативното мислење во предметот што го предаваат.”¹⁸

- **Учење врз база на истражувања во Шефилд**

На Универзитетот во Шефилд воведени се приоди за учење кои се базирани на автономни истражувања од страна на студентите¹⁹. Преку нив,

¹⁷ www.sasked.gov.sk.ca/docs/policy/cels/el14.html#e12e7 (pp1)

¹⁸ Ibid, pp. 10

¹⁹ Овие приоди се познати под кратенката IBL (Inquiry Based Learning)

студентите спроведуваат истражувања што им овозможува активно и креативно вклучување во прашањата и проблемите на одредена дисциплина и притоа се поттикнува соработка меѓу студентите. Овие приоди вклучуваат техники за изнаоѓање на решенија за отворен случај, методи за учење базирани на одреден проблем, како и работа на најразлични истражувачки проекти. Најважната карактеристика на на овој начин на учење се наоѓа во посебната отворена природа на прашањата што се проучуваат, која овозможува различни идеи и решенија²⁰.

- Алтернативен учебник по англиски јазик во Украина

Д-р Олга Кулчитска ги проучувала постоечките учебници за студентите по англиски јазик и заклучила дека при изведување на комуникациските вежби студентите се соочени со однапред наметнати ставови, готови дијалози, обавезен речник, а текстовите од учебниците честопати немаат доволно информации за да може успешно да се изведат бараните задачи.²¹ Затоа таа направила обид со група од 15 студенти на напредно ниво да подготви еден т.н. алтернативен учебник во кој темите за текстовите и структурата на лекциите ги одбрале и разработиле студентите заедно со наставникот.

Студентите одбрале теми кои допираат до најсуштинските реалии на денешницата, почнувајќи од пороците и болестите на денешницата, преку човековите права, човечките вредности, културата, односот со природата, па до уметноста на љубовта. Структурата на лекциите поттикнува критичко и креативно мислење и активно го ангажира секој аспект на личноста на студентот.²²

- Подучување како да се размислува преку настава по англиски јазик во струка во Русија

Еден друг експерт, Алмабекова, О., учесник во руски Проект во врска со англискиот јазик за потребите на струката (ESP), смета дека секој наставник, поединечно може да пронајде соодветни материјали и да подготви задачи кои од студентите ќе бараат размислување, а не меморирање со што ќе им се помогне на идните стручњаци да развијат мисловни способности кои би ги користеле за брзо донесување одлуки во идните професионални активности. Во трудот насловен како: „Подучување како да се размислува преку настава по англиски јазик во струка“, таа дава пример за примена на одредени категории на мислења при разработка на еден текст преземен од учебник за Економски студии. Тие категории вклучуваат:

²⁰ <http://www.sheffield.ac.uk/cilass/>

²¹ Kulchytska, O., „The Alternative Textbook and Teaching English in Ukraine“, <http://www.njcu.edu/CILL/vol5/kulchytska.html>

²² Dilemma; facts and figures; conversational English; text work: text, vocabulary items, words and definitions, true/false statements, matching ideas, translation drills, literary translation; communication activities: discussion, expressing difference, role playing and essay writing

- меморија: сеќавање или препознавање на информациите
- преведување: промена на информацијата во друг симбол или јазик
- толкување: пронаоѓање на врски меѓу фактите, обопштувањата, дефинициите, вредностите и вештините
- примена: решавање на проблем кој бара препознавање на проблемот, избор и користење на соодветни обопштувања и вештини
- анализа:решавање на некој проблем во светлото на свесно познавање на деловите и формите на размислување
- синтеза: решавање на некој проблем кој бара оригинално, креативно размислување
- евалуација: проценување на добро или лошо, правилно или погрешно, според стандардите прифатени од страна на студентите ²³.

ЗАКЛУЧОК

На крајот само накратко би резимирале: воведувањето на критичко и креативно мислење во секој сегмент на образованието, од ниското до високото, би придонело кон создавање на идни генерации кои ќе бидат подготвени за предизвиците на професијата и ќе дадат успешен придонес во развојот на општеството во целост.

Abstract

The paper treats of several aspects of the critical and creative thinking such as: reasons for their introduction in the education system, an attempt to define them, as well as their characteristics and methods. At the end there are several examples of their successful implementation by individuals and educational institutions from different parts of the world.

²³ Almabekova, O., „Teaching Thinkig Through ESP, in *ESP World*, http://www.esp-world.info/Articles_1/teaching.html

Науме Радически

АСПЕКТИ КОН РАЗВОЈНИТЕ И ТИПОЛОШКИТЕ СПЕЦИФИЧНОСТИ НА МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА

Наспроти безбројните досегашни начелни пристапи (кон) и особено наспроти досегашните дефиниции на културата, на почетокот од нашиов пристап, односно од овој пристап кон македонската култура *ap block*, а посебно кон македонската култура видена од/на позициите на новиот век, безрезервно би сме се искажале за културата и како поим и како појава што е ако не воопшто неподатна за дефинирање, тогаш барем дефинициски недофатлива во нејзината разновидност и широчина. Особено недофатлива, пак, во нејзината живост. Затоа, навистина, и сакаме само да се потсетиме на непосредните и неразделни врски на културата со животот, односно на културата како еманација на животот. Би сакале да зборуваме најмногу и пред с` за живата култура, за културата што го изразува живиот живот и за културата од една страна како еманација, но од друга и како клуч за креативните димензии на животот. На тие релации, имено, се движи не само нашето примарно сфаќање на културата, туку, во многу нешто, на тие релации (ќе) се движи, од нив (ќе) поаѓа и кон нив константно (ќе) се враќа особено нашиот пристап кон македонската национална култура.

Па сепак, наспроти извонредно суптилната врска со животот, не можеме, а веќе на самиот почеток да не речеме дека секоја култура, односно нејзиниот лик, како нејзината смисла, уште повеќе нејзината природа, многу, ако не и првенствено се поврзани со просторот на којшто настануваат. Оттука, за нас воопшто не се неприфатливи ниту сознанијата кои посебно сметаат на гекултурните вредности и специфичности, и тоа не толку на културата општо колку на една конкретна култура, во смисла пред с` на една национална или на една регионална култура. Оттука, без да завлегуваме уште сега низ многуте манифестации на суптилитетот на ова прашање, за македонската национална култура недвосмислено и без малку директно ќе речеме дека е култура на раскрсница. Раскрсницата на која се создава и со која би можела дури и да се идентификува македонската култура е колку географска, не помалку и историска, но е уште и колку историска, толку и етничка. Географска е бидејќи македонската култура е создавана на еден извонредно чувствителен и интересен географски простор - балканско-медитеранскиот. Историска е бидејќи нејзиното создавање и развој, нејзиното постоење,

нејзините специфичности се неразделни од исклучително динамичните историски процеси низ кои поскоро би рекле дека пркосно и грчевито опстојува отколку дека слободно и целосно се развива македонскиот народ. Етничка, пак, е бидејќи македонската култура е неразличлива не само од егзистенцијалното пулсирање на македонскиот народ, кој и самиот има извонредно возбудлив егзистенцијално-историски и богат културен развој, туку затоа што претставува неразличлива симбиоза и на неговиот иманентен и за одредување недофатлив колективен генетски код. Македонската култура, најпосле, останува етнички препознатлива и покрај тоа што е уште и култура во чиешто постоење и развој, покрај доминантниот и главен нејзин создавач и носител - македонскиот народ, влијателно и забележливо партиципирале и други етноси во подалечното или во поблиското минато. Таа, имено, ни во таа воопшто не е поразлична од секоја друга национална култура.

Бидејќи дефинициски се недофатливи и недоопфатливи, културите секогаш треба да се прифаќаат и да се сфаќаат такви какви што се - без да се вреднуваат, без да се степенуваат или рангираат. Можеби никако не треба ни да се толкуваат. Најверојатно треба само да се „снимаат“ во одреден миг од нивниот развој или преку некој нивни манифестационен сегмент. Ако „снимателот“, т.е. набљудувачот, односно проучувачот, во најдобар случај, не е во можност или со желба да ги живее такви какви што се, т.е. активно, живо да ги практикува, повеќе од доволно, но и навистина мудро би било само синхрониски или дијахрониски да ги разгледува и интерпретира. Особено поради нивните развојни осцилации, меандрирања, синтетизирања со вредности на други култури. Но, секогаш и пред сè, најмногу поради нивните сопствени еволутивни промени. Така, погледнато барем од денешна позиција, би биле не само аналитички неконзистентни, туку дури и нескромни ако не констатираме дека, наспроти блескотните и врвни вредносни извишувања во далечното минато, македонската култура во поново време како да не може да држи опстојувачки вредносен чекор и да застане во редот на културите што се на некој повисок вредносен пиедестал, односно во редот на елитните, меѓу најзначајните, со други зборови речено, па дури и појаснето, во редот на најбогатите или барем на условно најразвиените култури на актуелната цивилизациска мапа на светот. Па сепак, и тој свет, а особено самите ние, воопшто не сме без свест дека токму на македонската културна почва, токму во скутот на древната македонска култура се оформени темелите, т.е. почетоците и на модерната европска култура.

Македонската култура, а во некоја смисла можеби е поприфатливо да се рече културата на тлото на Македонија, отсекогаш се одликувала со својата ретко изразена двонасочна рецептивност. Тоа значи дека станува збор за култура која постојано и подеднакво прима и постојано и подеднакво дава. Размислувајќи, меѓутоа, во врска со нејзиниот веќе не многу афирмативен денешен, да не речам веќе и поодамнешен статус на пошироката европска или светска културна или, пошироко, цивилизациска мапа, причините за

таквиот статус на македонската култура би можеле не толку да ги бараме и да ги наоѓаме, колку најпрво да ги поврзуваме со нејзиното штедро и благородно себераздавање, себераздавање до степен на раслојување уште од времето кога античката македонска држава беше во својот апогеј. Спротивно, имало, па и денес има култури кои некои свои достигнувања себично ги чуваат само за себе. Да се потсетиме барем на древната египетска или, уште подобро, на денес најстарата и с' уште во многу сфери автентично жива култура на светот, културата со повеќемилениумски непрекинат континуитет - кинеската. Втората главна, ако не и можеби единствено валидна причина за денешниот забележливо интеркултурен статус на македонската култура би била во тоа што во така долгиот след на вековите, во цели два изминати милениуми, Македонците само во кратки временски епизоди се народ со своја држава, со држава која, меѓу другото, би се јавувала не само во улога на раздвоен катализатор, туку уште и како заштитник и како афирматор на културата на својот народ.

За ваквиот не многу поволен статус на македонската култура денес извонредно многу придонесува и натамошното најразновидно и многукратно делење на почвата, на територијата на којашто се создава и се развива таа. Тоа делење е делење уште и на човечките потенцијали што егзистирале и што егзистираат на таа почва, односно што се не само носители и (пре)создавачи, туку истовремено и примарни, први, реципиенти на таа култура. Веројатно нема премногу народносно-национални култури на светот што биле или што се толку многу распарчувани и разграбувани. Особено ако ја изземеме од предвид актуелнава глобализација и вавилонизација на светот, од којашто прашање е дали воопшто и ќе остане нешто поштедено. Македонската култура е далеку повеќе разграбувана и разградувана отколку прифакана и креативно усвојувана, таа, всушност, била, па зарем и с' уште не е најчесто бесправно и нецивилизациски присвојувана. Најпроблематичното во сето тоа денес е што така стекнатото, се разбира, никој и не го признава. Не го признава бидејќи признанието би го открило не само самиот чин на грабежот, туку, што е уште поинтересно, би ги открило или барем само би ги потврдило уште и помалите, тогаш барем квалитативно поинаквите сопствени културни вредности на приграбувачот.

Ако сме веќе кај културните ограбувања, не би можеле да не соопштиме дека најголемиот, и тоа буквално и физички најголемиот грабеж на културни, но веројатно не и само на културни вредности, беше направен уште во вториот век пред н.е., односно веднаш по поразот на Македонија пред воено веќе моќниот Рим во 168 година пред н.е. Уште потрагично е тоа што таквите грабежи многупати и ќе ни се повторуваат, односно што нашата земја се претворила во простор на континуирано разграбување, на разграбување што ќе трае со векови и со милениуми. - Најпосле, за да може да се (про)толкува и да се разбере природата и статусот на македонската култура во поново и во денешно време во рамките на поширокиот свет, треба да се

свртува внимание најпрво кон принципите врз кои опстојува, а особено врз кои дејствува тој свет. Не е ли денешниот и зарем само денешниот свет, свет на големите, на силните. А силата најчесто, да не речам редовно знае да уништува едни и да наметнува други, свои, не само културни вредности. Повеќе од тоа, таа најчесто, па дури и редовно пропишува, т.е. одредува и културни норми.

Застанувајќи на самиот терен на нашиот пристап, ќе речеме дека, поради недржавниот статус на нејзиниот создавач - македонскиот народ, македонската култура и во новиот век е изложена на моќни процеси на разграбување, разградување и раслојување. Иако тие процеси имаат далеку постари историски корени, не можеме да не забележиме дека кон тоа влечат и некои и во поново време реализирани директни атаки врз народносниот потенцијал што ја создава оваа култура. Приближувајќи се кон времето во кое примарно би ги разгледувале егзистенцијата и развојот на македонската национална култура, не можеме да не регистрираме и такви ретроградни процеси и упади што не ќе може да не се одразат не само врз развојот, туку и врз типологијата, односно врз самата природа на македонската култура. Некои од таквите моќни и раслојувачки упади, ретроградно насочени пред сè кон нејзината развојна перспектива се направени или иницирани уште во претходните периоди. Во рамките на поновите историски процеси таков е примерот веќе со исламизирањето на некои делови од македонскиот народ, со што перспективно беше нарушено неговото религиозно единство. Последниците од таквото раслојување, од религиозно преоѓаат и на национално рамниште и се чувствуваат и денес.

Воопшто не беа безвлијателни врз егзистенцијално-развојниот процес на македонската култура ни понекогаш насилно поттикнуваните од некоја страна миграции на големи негови целини. Уште повеќе, пак, ако не и најмногу тоа се остварува со/по многукратните поделби, со/по распарчувањата на неговата единствена територијална целина. Воопшто не смееме да заборавиме дека и во претходните, историски, периоди, а особено во XIX век, како и подоцна, извонредно силни и долготрајни беа атакувањата не само врз религиозното, туку и врз јазичното единство на македонскиот народ. Не е непознато, имено, дека некогаш биле правени принудни промени и на говорниот јазик на Македонците во некои краишта. Во поново време, во XIX и во XX век тоа дури и системски го спроведуваат пропагандните машинерии на соседните земји и тоа преку разни мерки, но најмногу со создавање во Македонија училишни системи на други јазици, односно на јазиците на оние што ги спроведуваат таквите процеси. По поделбата на Македонија, пак, како резултат на Балканските војни, македонскиот јазик во сите делови од неговата говорна територија се забрануваше дури и за секојдневна употреба. На некои делови од македонската етничка територија, во рамките на процесите на вистински геноцид, тие состојби траат и во сегашниот миг.

Видена, значи, од перспективата на новиот век, особено на XIX век, се забележува дека, по нејзиниот развојен апогеј во Филипово-александровските времиња, македонската култура живеела и се развивала во услови на чести, ако не дури и на постојани грабежи и бесправија. Тоа се услови не само на претпоставени, туку и на стварни двонасочни миграциони процеси и на бескрајно долги векови на робување. Но, за среќа, во тој неколкумилениумски развојен процес имаме барем уште неколку краткотрајни, но блескави сопствени развојни изблици со исклучиво високи културни вредности. Такви извонредно луцидни интервали македонската култура има во времето на краткотрајниот период на македонската државност (мислиме, се разбира, на Самоиловата држава), на кој му претходи за развојот на културата уште позначајниот период, кирилородиевскиот и Климентовиот. Станува збор за времето во кое токму и не случајно во Македонија се поставуваат темелите на и денес живата словенска писменост, зародишниот и најсуптилен сегмент на секоја култура и на сите цивилизациски системи.

Во условите, поточно во безусловите за непречен развој, со/во текот на вековите македонската култура се (пре)оформуваше од култура со интензивен во култура од екстензивен и контемплативен тип, односно во култура што егзистира и се развива или, поточно речено, живее, постои главно повлечено и поприлично неманифестационо. Тоа значи дека станува збор за култура без некаков себично-агресивен агенс. Без него, нели, во прашање може да се доведе и самото нејзино опстојување, а воопшто не може ниту да се помисли да избие меѓу денес актуелните и водечки култури во западната развојноагресивна и наметнувачки извонредно моќна цивилизациска сфера. Особено што западноевропската култура во новиот век веќе доминатно се наметна над источната или, поточно, над источните култури. Без најнужната сопствена државно-правна заштита, македонската култура, пак, и видливо останува презентационо немоќна на една не само геополитичка, туку и гекултурна раскрсница меѓу Истокот и Западот. Во таква раскрсница, нели, долгорочно, не би рекле само дека се оформуваше, туку и дека запаѓаше регионот на Југоисточна Европа, кој во поново време се именува како Балкански Полуостров.

Наспроти сето тоа, македонската култура, како што веќе рековме, константно се соочува со така речени постојани деструктивни упади и диверзии не само во нејзината развојност, туку дури и во нејзината иманентност. Но, дури и еден најелементарен аналитички пристап, не би можел а да не констатира дека и во таквата своја повлеченост и контемплативност, со кои излезе на сцената на новиот век, таа и во ова време знаеше и с' уште знае да создава извонредно високи и пред с' автентични вредности. Докази за тоа се

барем неколкуте поединечни нејзини феномени - како на пример развојот на фрескоживописот и особено на копаничарството во XIX век. Потоа би се надоврзале уште и многу, како колективни, така и индивидуални постигнувања во поново и во најново време. Тие постигнувања, пак, извонредно кореспондираат веќе со самата типологија на македонската култура, со самата нејзина природа, но носат и изразуваат пораки и елементи во врска уште и со самата нејзина геополитичка и геокултурна позиција, т.е. со геополитичката и геокултурната позиција на просторот на којшто настанува македонската култура.

Со ова, всушност, повторно се враќаме кон нашиот исказ од самиот почеток. Имено, дека македонската култура е култура на раскрсница. Низ Македонија, односно преку пошироката, балканска, геополитичка раскрсница отсекогаш минувале извонредно значајни интеркултурни комуникациски струи. Особено струи за кои поскоро би рекле дека повеќе ги поврзувале отколку што го одделувале Истокот од Западот и Западот од Истокот. Но, тоа е простор не само на поврзувања, туку и на судрувања. Се разбира, не секогаш и во с` деструктивни, туку судрувања кои некогаш неретко можеле да бидат и продуктивно креативни. Така е бидејќи не мислиме исклучиво на судрувања на сили, туку и на судрувања на концепции, на идеи. Во секој случај, тоа е простор на кој, како резултат на таквите размени и судири на сили и на идејни концепции, настанувале, се раѓале, се создавале мноштво нови сфаќања на светот и на животот, мноштво нови идеи и, колку остварливи, не помалку можеби и неостварливи идеали. Така е најмногу поради тоа што, во еден извонредно долг временски период, особено во вековите на турското ропство, водени веројатно од некои подлабоки механизми, наспроти народносната многуразличност, балканските простори константно се наоѓаа во стремеж на/кон културна размена и, што е уште поинтересно, на/кон културни синтетизирања и поопштувања.

*

*

*

По с` се чини дека автентичниот развој на македонската национална (народносна) култура, иако во XIX век беше и ситематски и жестоко попречуван и оневозможуван, оневозможуван особено преку мошне засилениот процес на елинизација, сепак, не можеше да биде сосема сопрен дури ни со состојбите што уследија како резултат на неканонското укинување на Охридската архиепископија во 1767 година. Тоа значи дека не можеше до крај да биде обезглавено поприлично компактното и на солидно културно рамниште издигнато и сочувано народносно тело. Во недостаток на македонска држава, Архиепископијата беше институција којашто повеќе векови претставуваше вистински генератор на целокупното духовно живеење на

македонскиот народ, но не помалку генератор и на македонската просвета и национална култура.

Тој процес, имено, сега не беше наполно сопрен затоа што, со векови генериран од црквата, тој беше веќе длабоко проникнат во вистинскиот живот, во животворниот и во креативниот код на македонскиот човек. Колку само за илустрација, иако е далеку од доволно за откривање на суштината, забележливо е дека и по укинувањето на Архиепископијата, ако не се градеа толку многу нови храмови, со оглед на статусот на поробен народ, поради многу ограничените економски можности и поради сите невозможности што го следат, тогаш во Македонија и натаму имавме често обновување на поедини претходно од освојувачите или од забот на времето рушени храмови. Манастирите, пак, и понатаму, сеедно и константно остануваа не само духовни, туку и културно-просветни центри. Во нив продолжуваа да работат и уште долго време беа единствената можност за просвета и образование манастирските, т.е. келијните училишта. Со сето тоа, манастирите беа не само вистинските духовни, туку и единствените културно-просветни центри во Македонија. Така, во манастирот Света Богородица - Пречиста, во близината на Кичево, еден од нашите најзначајни духовни и просветни центри во минатото, се школувал Кирил Пејчиновиќ, кој влегува во редот на најзначајните македонски просветители во првата половина на XIX век. Истото може барем да се претпостави и за Јоаким Крчовски, не помалку значаен просветител, негов претходник и современик, а можеби и негов учител. Во манастирот Свети Наум, пак, на јужниот брег на Охридското Езеро, но таму на почетокот од XIX век веќе на грчки јазик, бидејќи токму таму најжестока беше и најуспешна грчката експанзионистичка пропаганда, своето школување го започнаа предводникот на македонската национално-културна преродба Димитрија Миладинов, неговиот брат Наум, првиот македонски музиколог, но и ред други македонски културни дејци. Исклучително значаен културно-просветен центар беше Бигорскиот манастир. Не може да не се забележи дека својата прва наобразба во него ја стекна не само архимандритот Анатолија Зографски, современик на Пејчиновиќ, претходник и иницијатор на извонредно значајни македонски национално-културни акции во првата половина од XIX век. Од таму започна и неодминливиот Партенија Зографски, духовник и лингвист од извонредно голем мащаб, веројатно најучениот Македонец во времето на нашата национално-културна преродба.

Некои, пак, нешто понови и поопшти процеси, карактеристични за македонското етногенетско и културно подрачје, како што е заживувањето на трговијата во втората половина на XVIII и на почетокот од XIX век, ќе создадат основи, па дури и ќе иницираат не само нови, туку и пошироки, поопфатни развојни импулси токму на планот на културата. Тие ќе доведат до зголемување на културните потреби барем кај еден избран дел од населението во Македонија, главно кај занаетчиско-трговските слоеви. Оттука, не е

ни чудно, на пример, што во на трговски и на занаетчиски план развиениот Велес, еден од тогаш водечките градски центри во Македонија, во тоа време ја имаме веќе и првата библиотека. Тоа е библиотеката којашто во 1832 година ја основал трговецот и љубител на книгата, организатор и спонзор во културно-просветната дејност во градот, Ангелко Палашов.

Зголемувањето на културните потреби кај спомнатите слоеви од македонското население, ќе значи зголемување и на креативните можности на тие слоеви од македонскиот народ, т.е. давање поголеми можности на/за неговите креативни потенцијали. Зголемувањето на неговите потреби од образование, како и зголемувањето на неговите можности за инвестициони вложувања во развојот на образованието, директно се одразува и на планот на зголемувањето на неговите свесни и планирани партиципации. Се разбира, не само материјални, финансиски, и не само во индивидуалното, туку и во колективното културно издигнување. Оживувањето на таквите процеси и на македонскиот географски, односно на македонскиот етногенетски терен ја потврдува природната врска на македонската култура со животот на широките народносни слоеви. Тоа, пак, претставува најсигурна гаранција и потврда за нејзиниот виталитет и за нејзините себе (пре)создавачки, т.е. постојани самообновувачки можности.

Со сето тоа, како завршен исказ на размислувањата кои, веќе според самата своја природа, се аналитички недоисцрпливи, овде можеме да соопштиме барем уште едно клучно и секогаш повеќе почетно отколку завршно сознание. За среќа, најмногу поради нашите непомирувачки интенции, најмалку сакаме токму од него да поаѓаме во аналитичкиот потход кон развојот и кон вредностите на македонската национална култура. Очекувано, тоа е жалното сознание и стварност дека македонската национална култура ни денес, дури и по нешто повеќе од половина век државност, не само што с' уште не е вистински заштитена со/од механизмите на државата, туку не е ни доволно ни вистински ниту проучувана ниту проучена. Се разбира, не го кажуваме тоа без свест дека, со оглед на нејзината неразделна поврзаност со животот, нели, таа (културата), целосно и не може да се (до)проучи. Културата треба, нели, пред с', ако не и исклучиво, константно да се создава и да се живее, да се практикува. Низ нашиот живот и низ практикувањето на вредностите и на нормите на културата, таа и самата највистински живее и се развива. Штом е така, пак, тогаш таа константно треба и да се проучува, а нејзиното најсоодветно проучување претставува процес што не (ќе) се прекинува и што не (ќе) завршува.

Науме Радически

АСПЕКТИ КОН РАЗВОЈНИТЕ И ТИПОЛОШКИТЕ СПЕЦИФИЧНОСТИ НА МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА

Резиме

Во своите аспекти кон развојните и кон типолошките специфичности на македонската национална култура, авторот поаѓа од поопштите принципи за неразделност на културата од животот, како и за нејзината поврзаност со просторот на кој настанува. Од второво и произлегува неговото сознание за македонската култура како култура на раскрсница, што го изведува од, односно што го поврзува со геокултурните вредности на просторот на кој настанува таа. Свртувајќи се, паралелно, колку кон развојот, толку и кон самата природа на македонската култура во поново време, авторот ги има предвид уште и нејзините долготрајни осцилации и меандрирања од античко до најново време. Во прашање е колку некогашното нејзино себераздавање, толку и разграбувањето и отуѓувањето на многу нејзини резултати и вредности, како во постарите, така и во поновите временски периоди. Особено и најмногу, пак, тоа се доведува во врска, односно се изведува како резултат од поделбата на македонскиот етнички простор во 1913 година. Авторот доаѓа до сознание дека, како резултат на развојните непогодности, во текот на вековите, македонската култура се преоформувала од култура со интензивен во култура од екстензивен и контемплативен тип.

NAUME RADICHESKI

ASPECTS OF DEVELOPMENTAL AND TYPOLOGICAL SPECIFICITIES OF THE MACEDONIAN CULTURE

In relation to the aspects of developmental and typological specificities of the Macedonian culture the author emphasizes the basic principles the inseparability of life and culture, which are inextricably linked to the place from which they originate. Consequently, the author considers Macedonian culture to be a culture at crossroads, which relates him to the geo - cultural values of the place from which it originates. In regards to both the development and the nature itself of the Macedonian culture, the author pays particular attention to its never ending oscillations and transformations that have taken place since the Antiquity up till present times. Its origins, its alienation and impoverishment throughout history are at stake; however, its most important aspect is actually its relation to the partitioning of the ethnic Macedonian territory in 1913. As a result of the developmental difficulties that the Macedonia culture faced, the author concludes that throughout history, the Macedonian culture has transformed itself from intensive into extensive culture type.

Димитрија Ристески

ТВОРЕШТВОТО НА Н.В. ГОГОЉ ВО МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРНА И КУЛТУРНА СРЕДИНА¹

Со цел да дадам посеопфатна претстава за тоа какво е присуството на творештвото на Н.В. Гогољ во македонската литературна и културна средина, тргнав од библиографските податоци со кои располагаат Народната и универзитетска библиотека и Институтот за македонска литература од Скопје. Од нив може јасно да се забележи дека руската литература, иако во разни периоди и со различен интензитет и квалитет, сепак таа во Македонија има навистина обемна рецепција. Таквата констатација се однесува и на творештвото на Н.В. Гогољ, кој заедно со уште неколкумина руски класици на 19 век е најпреведуван руски автор. Во таа смисла, научниот советник во Институтот за македонска литература Соња Стојменска-Елзесер, поаѓајќи од регистерот на преведени дела на македонски јазик, на нејзиниот список од десетмината најпопуларни руски автори во Македонија, Гогољ го става на второто место.²

Ако направиме историски преглед на рецепцијата на творештвото на Гогољ во македонската литературна и културна средина, веднаш ќе се забележиме дека тоа кај нас доаѓа со извесно задоцнување и дека е најприсутно во првите години по Втората светска светска војна, а посебно во периодот од 50 до почетокот на 80 години на минатиот век. Затоа, присуството на овој руски автор во Македонија, јас условно би го поделил на два периода. Првиот започнува во средината на 19 век и трае до крајот на Народноослободителната борба, кога Македонија станува самостојна република и влегува во состав на Југославија, а вториот – од средината на 20 век сè до денес. Овој период би можел да се заокружи со 90-тите години на минатиот век, од кога Македонија стана суверена држава, но со оглед на тоа што во книжевната и културната средина не настанаа некои посуштински промени во односот кон творештвото на Гогољ, јас тој период го продолжувам до денешно време.

Во првиот период станува збор, главно, за посредно восприемање на творештвото на Гогољ од страна на македонските преродбеници и од маке-

¹ Текстот е презентираан на меѓународната конференција одржана во Москва на 10 и 11 ноември 2009 година, по повод 200-годишнината од раѓањето на Гогољ. Конференцијата се одржа во Институтот за славистика при РАН на тема „Гогољ и словенските литератури“.

² Соња Стојменска-Елзесер, Споредбена славистика, Институт за македонска литература, Скопје, 2005, стр.23.

донската интелигенција во поширока смисла на зборот. Тогаш неговите дела се читаат на руски, на српскохрватски или на бугарски јазик Меѓутоа, наспроти непобитните факти дека македонските студенти ги читале и ги сакале руските писатели, до сега ние не располагаме со некои поконкретни податоци за тоа какво е влијанието на Гогољ особено врз оние македонски преродбеници кои тогаш живееле и учеле во Русија. Тоа посебно се однесува за браќата Константин и Андреја Петкович, за Константин Миладинов, Рајко Жинзифов и за некои други македонски писатели и интелектуалци

Најстарото издание на книга од Гогољ што може да се најде во Македонија е белградското издание на расказот „Виј“ од 1921 година, во превод на српски јазик од Станислав Винавер и со предговор на Александар Блок. Денес него го поседуваат Народната и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“ и библиотеката за славистика на Филолошкиот факултет во Скопје. Тоа може да претставува само еден показател повеќе дека македонските интелектуалци и тогаш имале контакт со творештвото на рускиот писател.

Од македонските дејци меѓу двете светски војни името на Гогољ првпат го смомнува Михаил Сматракалев (Ангел Жаров). Тој е еден од основачите на Македонскиот литературен кружок кој работи во Бугарија од 1938-1941 година. Во своите спомени тој, меѓу другото, вели: „За атмосферата на Кружокот треба да одбележам, оти на нашите чести состаноци постојано се читаа и рецитираа Пушкин и Лермонтов, Некрасов и Шевченко, Толстој и Чехов, Гогољ и Достоевски, а Максим Горки беше предмет на непрекинато изучување и восхит”.³ (Поцртаното е мое- Д.Р.)

Освен тоа, познато е и тоа дека нашиот поет Ацо Караманов, кој загинал во текот на Народноослободителната борба на 17-годишна возраст, во еден свој манифестен текст, меѓу неколкутемина руски автори, чие творештво му било познато во оригинал, го спомнува и името на Гогољ. Тоа тој го потврдува и во неговиот дневнички запис за вторник, 20.VII.1943 година во кој, меѓу другото, вели: „...рускиот (јазик –Д.Р) ќе ми ја отклучи вратата на онаа литература што ја создадоа Гогољ, Толстој, Пушкин, Тургенев, Чехов и Достоевски – најгенијалните романиери во светската литература“.⁴ Тоа значи дека не е случајно тоа што Караманов прво го спомнува името на Гогољ.

Во вториот период, кој започнува веднаш по завршувањето на Народноослободителната борба, кога македонскиот литературен јазик стана официјален јазик во Македонија, започнува непосреден контакт на македонските писатели и читатели со творештвото на Гогољ, како на руски, така и во превод на македонски јазик. Во текот на 40-тите години на мина-

³ Цитат според ракописот “Спомените на Ангел Жаров”, подготвен од Васил Тоциновски, Мисла, Скопје, 2006, стр.

⁴ Види во книгата: МАНУ, Големата песна на Ацо Караманов, Приредил: Милан Ѓурчинов, Скопје, 2006, стр.280.

тиот век, меѓу ретките автори од руската класична литература се преведуваат: Пушкин, Лермонтов, Тургенев, Чехов и Толстој, а меѓу нив водечко место зазема Гогољ кој е застапен со новелите “Шинела” и “Тарас Буљба”, како и со комедијата “Ревизор”. Тоа се првите преводи на македонски јазик од овој руски автор и сите тие излегуваат од печат во 1947 година. Преведувачот на двете Гоголеви новели не е познат, а преводот на комедијата “Ревизор” му припаѓа на познатиот македонски лингвист Круме Кепески. Следната, 1948 година, во издание на Државното книгоиздателство од Скопје, во посебна книга излегува од печат преводот на расказот “Како се скарал Иван Иванович со Иван Никифорович”.

Во 1953 година, во рамките на библиотеката “светски класици”, во издание на скопска “Култура”, излегува од печат книгата “Одбрана проза”, во превод на македонски од Емануел Чучков, во која освен погоре спомнатите новели, се собрани уште неколку од позначајните прозни остварувања на Гогољ.

Иако во текот на 60-тите години во Македонија доминираат преводи на современи руски писатели, сепак, не престанува и интересот за руската книжевна класика. Освен “Евгениј Онегин” од Пушкин и “Руѓин” од Тургенев, како и “Ана Каренина” од Толстој, токму тогаш, за првпат во македонската средина, се појавува и романот на Гогољ “Мртви души”(1963). Преводот на ова најкрупно дело на Гогољ е на Тодор Димитровски, а поговорот на Серафима Мадатова Полјанец, која е еден од првите професори по руска книжевност на катедрата за славистика при Скопскиот Филозофски факултет и која има најголема заслуга за пошироката афирмација на творештвото на Гогољ во македонската литературна и културна средина. Една година пред тоа, односно во 1962-та, во издание на книгоиздателството “Кочо Рацин” од Скопје, излезе од печат една книга со поширок избор на преводи од творештвото на Гогољ („Одбрани страници“). Изборот на тоа издание е на професорот Драган Недељковиќ. Во 1967 година, во издание на “Македонска книга” од Скопје, во превод на Илија Милчин, еден од најпознатите македонски актери и режисери, а со поговор на Александар Ежов, повторно излезе од печат комедијата “Ревизор”. Укажувајќи на актуелноста на оваа комедија на Гогољ, Александар Ежов во заклучокот на поговорот ќе рече: “Таа и денес по повеќе од тринаесет децении, е постојано присутна во театарскиот репертоар... Зашто лицемерието, корупцијата, бирократското самоволие, “хлестаковската” површност и лекомисленост, што често имаат успех во животот” – сè уште не исчезнале и во оваа наша цивилизирана епоха”.⁵

За тоа колку Гогољ во тој период станува еден од најомилените автори во Македонија, говори и фактот што тој, заедно со уште неколкумина руски класици, е и еден од најизучуваните руски писатели во основните и во

⁵ Види: Александар Ежов, “Поговор”, во кн.: Николај В. Гогољ, Ревизор, Македонска книга, Скопје, 1967, стр.163.

средните училишта. Колку за илустрација, ќе го изнесам примерот со повеста „Тарас Буљба“, која тогаш влегуваше во задолжителната лектира за VII одделение. Од 1962 година, кога во превод на Лидија Ежова, се појави втор превод на повеста, во издание на Скопска „Култура“, па до 1973 година таа е објавена трипати (1966, 1970, 1973.). Тој факт, сам по себе, доволно говори колку Гогољ бил читан и омилен писател од учениците, како и од пошироката читателска публика. Инаку, и самиот јас ѝ припаѓам на една од генерациите кои токму тогаш го завршивме основното и средното образование и многу добро се сеќавам со колкав голем интерес ги читавме таквите негови дела какви што се расказите „Шинелот“ и „Тарас Буљба“, а нешто подоцна романот „Мртви души“ и комедијата „Ревизор“.

И во текот на 80-тите години продолжува со несмален интензитет интересот за творештвото на Гогољ во македонската литературна и културна средина. Тогаш, не само што продолжуваат да се објавуваат нови преводи, туку се препечатуваат и некои од претходно преведените негови дела, како на пример, преводот на Илија Милчин на „Ревизор“, кој е објавен уште двапати, во 1973 и во 1974 година. Овој, како и другите показатели за рецепцијата на творештвото на Гогољ во Македонија, јасно покажуваат дека и во тој период станува збор за нагласена комуникација со неговото дело, кое, бездруго, оставило значајни траги во развојот на македонската литература и култура. Без некои показатели со фактографска вредност, во таа смисла овде јас би го спомнал барем современиот македонски раскажувач и романсиер Владимир Костов, кого некои наши литерати го нарекуваат „македонски Гогољ и македонски Достоевски во исто време“.

Овде сакам посебно да го нагласам фактот дека во 1976 година, под менторство на проф. Милан Ѓурчинов, на Катедрата за славистика при тогашниот Филозофски факултет во Скопје, кандидатот Ефтим Кафеџиски ја одбрани првата и до сега единствена докторска дисертација во Македонија за творештвото на Гогољ под наслов „Литературно-творечката постапка на Гогољ (Своевидност и внатрешни потенцијали)“. Во неа авторот дава релевантни научни сознанија за карактеристиките и спецификите на целокупното творештво на овој руски класик. Патем да додадам и тоа дека професор Кафеџиски долги години го водеше специјалниот курс за Гогољ со студентите од III година при Катедрата за славистика. По неговото заминување во пензија, јас дојдов на неговото место и продолжив да го водам тој курс некаде до крајот на 90-те години од минатиот век, кога на истата Катедра се усвоија нови наставни програми по предметот руска книжевност. И во нив на Гогољ му се посветува посебно внимание, така што нашите студенти и понатаму имаат можност да се запознаат со најзначајните дела од неговото творештво.

Најкрупниот потфат во приопштувањето на творештвото на Гогољ на македонски јазик се случи во 1981 година, кога здружените македонски издавачи („Култура“, „Македонска книга“, „Мисла“ и „Наша книга“) ги

објавуваат неговите Одбрани дела во 5 книги, во чие подготвување учествуваат проверени преведувачи од руски на македонски, меѓу кои водечкото место ѝ припаѓа на Тања Урошевиќ, а потоа следат: Цветко Мартиновски, Лидија Ежова, Тодор Димитровски и други. Ова издание започнува со исцрпниот предговор на Серафима Мадатова-Полјанец „Творештвото на Гогољ“, во кој таа се осврнува речиси кон сите негови прозни и драмски дела. Освен предговорот, на страниците на првата книга под наслов „Вечери на селцето кај Дикањка“, која што е поделена на два дела, се наоѓаат повестите „Сорочински панаѓур“, „Вечер спроти Иванден“, „Изгубено писмо“, „Нок спроти Божиќ“, „Страшната одмазда“, „Иван Фјодорович Шпоњка и тетка му“, „Маѓепсано писмо“ и други.

И втората книга, која го носи насловот „Миргород“, е поделена во два дела. Во првиот се содржани најпознатите Гоголеви раскази како на пример, „Старовремски спашии“, „Тарас Буљба“ и други, а во вториот: „Виј“, „Повест за тоа како се скарале Иван Иванович и Иван Никифорович“ и други. Третата книга, која носи наслов „Повести“, ги содржи преводите на следниве дела: „Невски проспект“, „Нос“, „Портрет“, „Шинел“, „Кочија“, „Записи на умопобрканиот“ и „Рим“. Четвртата книга носи наслов „Драмски дела“. Во неа се наоѓаат комедиите „Ревизор“ и „Женидба“, во превод на Илија Милчин, а потоа следат „Коцкари“, „Утрото на деловниот човек“, „Парница“, „Лакејска“, „Одломка“ и „Владимир од трет степен“ - сите во превод на Томе Арсовски. Во петтата книга се наоѓа романот „Мртви души“ и белешките за појавата на ова дело во превод на Тодор Димитровски.

Во 90-тите години, кога се распадна тогашната југословенска федерација и настапи т.н. транзиционен период, во нашата замја како да почна да се губи интересот за Гогољ и воопшто за руската класична литература. Тогаш, освен издавањето во посебна книга на комедијата „Ревизор“ (1996), во превод и со поговор на Илија Милчин, не е преведено или препечатено ниедно друго дело од Гогољ.

Во овие први години од XXI век, пак, во Македонија од творештвото на Гогољ излезе од печат само книгата „Раскази“ (2005) во превод на младиот преведувач Дамјан Николески, а во издание на „Матица македонска“. Во неа влегуваат преводите на новелите „Нос“, „Шинел“ и „Сорочински пазар“, како и поговорот од Аполон Гилевски под наслов „Гогољ-мајсторот на суптилната гротеска“.

На научен план, освен професорите Серафима Мадатова-Полјанец и Ефтим Кафеџиски, до сега, со свои трудови за творештвото Гогољ на научни собири или со свои прилози во научни зборници и списанија се имаат огласено уште и колешката Ружица Јанчулева, како и авторот на овие редови.

Со тоа горе-долу се исцрпуваат контактот и рецепцијата на творештвото на Гогољ во Македонија. Сега би кажал неколку збора за континуираното изведување на неговите драмски дела на театарските сцени во нашата земја. И веднаш сакам да нагласам дека по бројот на прикажаните драмски

дела во Македонија, Гогољ е на второ место зад Александар Островски. Неговите пиеси доживуваат повеќе од дваесет премиерни изведби, а две од нив – „Женидба“, и „Ревизор“ се прикажуваат премиерно повеќе пати во различни временски периоди и речиси во сите позначајни театри во земјата (Скопје, Куманово, Битола, Прилеп, Струмица, Штип и во други градови.). Гогољ го привлекува вниманието на театарските работници и преку поставувањето на драматизациите на „Дневникот на лудиот“ (1974) и „Шинел“ (1975), како и драмата „Коцкари“ (1975/76).

Прво драмско дело на Гогољ, прикажано во Македонија е комедијата „Женидба“. Тоа се случило на 9 март 1948 година на сцената на МНТ во Скопје. Оттогаш до денес таа е премиерно прикажувана 13 пати на сцените од речиси сите театри во Македонија. Освен тоа, таа доживува и три премиери на албански јазик на сцената од Театарот на народностите во Скопје (1950, 1975 1993) и еднаш на турски јазик (1953). Воопшто не е изненадувачко што токму со прикажувањето на комедијата „Женидба“ на сцената на Македонскиот народен театар во Скопје, како и со специјална изложба посветена на авторот, во мај оваа година веќе беше одбележана 200-годишнината од раѓањето на Гогољ.

Првата премиерна изведба на „Ревизор“ е прикажана на сцената на МНТ во 1956 година и оттогаш досега таа премиерно е изведувана околу 10 пати во разни временски периоди и тоа во поголемите театарски центри во Македонија.

Колку и до ден денес е актуелно творештвото на Гогољ во Македонија, зборува и фактот што 200-годишнината од неговото раѓање е одбележана и со неколку пригодни написи во нашите весници и списанија, како и со минатомесечното прикажување на рускиот филм, снимен според неговата новела „Тарас Булба“. Тоа сознание го дели македонската книжевна, научна и поширика културна јавност. Илустративна потврда на тоа може да биде еден краток цитат од јубилејниот текст на Невена Попоска во „Утрински весник“, под наслов „Гогољ актуелен и денес“. Во него таа на едно место вели дека „тоа што со „мртвите души“ Павел Иванович Чичиков работеше тогаш, мамејќи ја државата, сега го прават современите измамници“. Ова последново пак, мене ме води кон размислувања што се, повеќе или помалку, надвор од целите што се поставени во овој прилог. Затоа сега и би додал, па дури и би завршил со исказот дека денес кај нас (и зарем само кај нас?!) се појавуваат „мртви души“ во сите области од нашиот живот, вклучувајќи ги изборите, на кои често „гласаат“ и не мал број „мртви души“.

Славица Србиновска

ЗА ЕДНА ФЕНОМЕНОЛОГИЈА НА СЛИКАТА И ЗБОРОТ

Images generate meanings.(...) It is important to recognize that works of art and media rarely "speak" to everyone universally. Rather, an image "speaks" to specific sets of viewers who happen to be turned in to same aspect of the image, such as style, content, the world it constructs, or the issues it raises. When we say that the image speaks to us, we might also say that we recognize ourselves within cultural group or audience imagined by the image. Just as viewers create meaning from images, images also construct audiences.

Marita Sturken and Lisa
Cartwright

Во оваа студија, интересот на истражувањето е насочен кон постапките на книжевноста која оперира со филмски техники на снимање/претставување на појавите, во која, наместо субјект на лик или натор, фигурира само камерата како деперсонализиран инструмент за претставување на надворешноста на појавите. Во тесна корелација со фокусираноста на романот врз предметите, функционира и постапката на приближено гледање на појавите, создавањето на опис/слика која е претставена во гро-план.

Автор кој најдоследно е врзан за филмската техника на нарација применета во романот е францускиот писател А. Роб Грије. Неговиот пристап кон романот, а и воопшто применетите постапки на раскажување во романот се толкуваат двојно. Од една страна, романот, според Р. Барт, е „опседнат со предметите“ (Bart, 1964:199), а од другата страна, како што за новиот роман говори писателката и есеистка Натали Сарот во својот есеј *Доба на сомневање* (1956), тој е фокусиран врз изобилната „материја“ од сензации, слики, чувства, спомени, поттици кои „се туркаат пред портата на свеста и се собираат во компактни групи, одеднаш се појавуваат и се губат веднаш, се здружуваат на поинаков

начин“ (Sarraute, 1956: 96-97). Оваа психолошка димензија го условува поинаквото толкување на романите, особено постапките применети во раскажувањето. Новиот роман како поетика на фикцијата која е актуелна во периодот на шеесетите години од минатиот век се чини провокативна и од гледна точка на современа епоха на создавање на културата во која доминира визелната креација, дистрибуција и консумирање на информациите. Оваа поетика на роман упатува на обележјето „објективност“, како фундаментално обележје на овој модел на искажување, таа, во исто време, е концентрирана врз субјективноста којашто јазикот одвај може да ја совлада, а, потоа, и да ја изрази, освен како непрекинат тек од зборови кои не произлегуваат од некаков „внатрешен јазик,“ туку се чинат дека се производ на „инструмент којшто ги снимил.“

1. *Ојсой во функција на реализмој*

Горенаведениот цитат е мисла преземена од студијата *Практикување на гледањето* објавена 2001 многу подоцна од појавата на т.н. струја на *Новиот роман* во шеесетите години од минатиот век во Франција. Оваа студија ги анализира постапките/техниките на примена на гро-план во различни домени на културата и се обидува да ги интерпретира аспектите на креација на сликите, но, и аспектите на нејзината рецепција и интерпретација. Во духот на споменатиот пристап ќе се обидеме да проговориме за феноменологијата на сликата/ визуелниот аспект и јазикот/вербалниот аспект во романот и, според тоа, да го толкуваме раскажувањето доминантно определено од двете димензии на изразот.

Растурањето на фабулата, поништувањето на заплетот и примената на суптилни наративни техники на антихумано реализирање на ликовите, наследено од автори како што се Достоевски, Ц. Џојс, В. Фокнер или В. Вулф, се компоненти кои т.н. нов роман ги доведува до радикални точки, а ги реализира исклучително со работа врз јазикот на романот.

Она што е предмет на преокупација во оваа студија се однесува на феноменот на поетиката која инсистира на т.н. објективната дескрипција со која се занимавале и реалистите како Балзак, Флобер или Стендал, којашто се радикализира до точката во која реализацијата на романот се изведува во форма на „снимки“ во гро-план. Сепак, авторот на реалистичкиот роман го интегрира просторот кој е основа или заднина пред која се одигрува едно дејство. Ликовите се поставени во извесен просторен амбиент во кој фигурираат и растителни и животински елементи и во кој тие го градат својот однос кон тој простор. Во развојот на раскажувањето исполнето со описи се вметнуваат аспекти на психологијата и портрети кои го прикажуваат надворешниот изглед

на ликовите, се тематизираат социјално-политичките или идеолошките аспекти врзани за карактерот. Со користењето на поимот карактер, се обидуваме да упатиме на традиција во која сеуште доминира хуманиот однос на поединецот кон просторот. Тој пронаоѓа ред во просторот, просторот е Целина и Свет (М.Хајдегер) во кој тој дејствува. Раскажувачот, како и ликовите, е инстанција која покажува однос кон светот со цел да ги опише елементите на тој свет. Неговото раскажување, всушност, е примена на стилистичка постапка на опишување со која се изведуваат секвенции од раскажувачкиот текст.

Новиот роман настапува со тенденција да опишува со силна концентрација врз „малиот вистинит факт“, како што Натали Сарот го именува предметот на интересирање на романсиерите претставници на оваа струја во литературата (Sartraute: 1956, 66). Потпирајќи се на детаљот како факт, романот се потпира врз фрагментот кој се толкува како убедлив и агресивен елемент кој треба да се претстави во зголемена форма.

Фокусирањето врз детаљот, воедно, е поврзано со определено поимање на стварноста која се претставува со сосема непознати и дотогаш незабележани аспекти пред читателите. Паралелно со нагласеното внимание врз детаљот, новиот роман инсистира врз т.н. хируршкиот пристап кој би водел до изолција на фрагментот и негова перцептивна, визуелна податливост за интерпретација. Сето ова ја насочува романескната структура кон функционално врзување за определена психолошка состојба без облик, сосема флуидна, таа се поврзува со ликот кој е комплетно дехуманизиран, пасивен и, со тоа, растроен како карактер.

Светот или Целината на класичниот роман настанува со посредство на дејствувањата на ликовите кои се движат во просторот и, со тоа, го обединуваат. Тие имаат способност да перципираат, тие поседуваат идентитет, надворешен изглед кој, најчесто, е опишан, односно тие се портретирани. Исто така имаат и сопствен внатрешен, емотивен и рационален свет, како и сопствен говор. Раскажувачот е оној којшто го опишува амбиентот, пејзажите и ликовите. Постапката раскажување ставена во опозиција со постапката опишување е само фактор на обединување и осмислување на сите разделени просторни единици во интегрираната целина или во светот на класичниот роман.

Употребата на општата историска и развојна одредница „класичен роман“, во основа, говори за реалистичкиот, но и за натуралистичкиот роман. Ако, според Герѓ Лукач, раскажувањето е постапка која го подразбира воспоставувањето на Целината и организирањето на светот од множество дејства и описи (описот, според него, е појава која е подредена на раскажувањето), тогаш разбивањето на тоталитетот воспоставен преку приказната во реалистичкиот роман настанува со надредувањето и проширувањето на неутрализираното опишување на

надворешните појави во романот на натурализмот. Тој развива поетика на затворање во појавноста на искусствената стварност и, во исто време, го потиснува дејствувањето на сметка на пасивното набљудување, кое ја подредува романескната структура концентрирана врз фрагментите. Опишувањето во оваа смисла е составен дел на раскажувањето кое се движи кон напред и го посредува обликувањето на тоталитетот. (Lukač, 1986: 207).

Во феноменолошка смисла, описот е определен со перцептивното досегање на есенцијата на предметот, на неговите одлики, а не со доминацијата на субјектот и неговата сетилна реакција на објектите или со неговото индивидуално искуство. Субјектот, во чинот на „опишување на есенцијата на објектот“, учествува со книжевни компетенции кои му обезбедуваат основа за реализација на текстот на романот.

Наспроти феноменолошкиот пристап, структуралистичка концепција и анализа е фокусирана врз психологијата, конкретно внатрешните доживувања кои добиваат сопствена проекција во начинот на кој се опишани појавите, имено, опишаните појави говорат за субјектите кои опишуваат и ги анализираат, преку нив се открива нивниот однос кон просторот и самиот простор. Субјектот и неговиот индивидуален однос кон појавите го диктира субјективниот карактер на описот со тоа што заедничкото или колективното искуство се поништува на сметка на индивидуалниот пристап, разновидните толкувања и вреднувања на појавите. Стварноста, според оваа концепција, е определена од начинот на перцепција или од гледната точка на интерпретацијата и фокализација.

Доминацијата на описот во романот, според Бартовата студија *Дејствието на реалноста* (1968), е во функција на засилување на привидот на реалистичност создаден со зборовите, со јазикот. Во духот на оваа концепција на толкување на романот, раскажувањето се анализира без каква било корелација со сликата на светот, тоа не создава претстава за еден свет, тоа, воопшто, ги прекинува врските со стварноста, според оваа концепција концентрирана врз дискурсот како постапка на значенска и логичка организација на еден текстуален свет. Во него, логичката концепција се доведува во прашање кога се распространува описот. Сепак, реализмот е една рана фаза во која со раскажувањето се обликува една слика на светот во која креативната функција на описот го засилува чувството на реалистичност и има улога во предизвикувањето на доживувања на целина/свет при рецепцијата на текстот. (Bart, 1977: 29).

Поаѓајќи од идејата за стварноста во дијахрониска перспектива, која во оваа студија ја толкуваме во корелација со постапките и медиумот на реализација на тие постапки, можеме да констатираме дека во

согласност со книжевната продукција сосема се дестабилизира, од натурализмот и крајот на деветнаесетиот век, па, во текот на дваесетиот век говориме за роман кој се потпира врз фрагменти од стварноста и врз разгрането множество од описи. Со описот се опфаќаат елементи кои во рецепцијата на читателот влегуваат во својство на една сложена анализа со која тој постепено ги реконструира и ги толкува.

Вредносните димензии на описот кои ги воведува Јануш Ставињски се врзуваат за просторните, логичките и спознајните елементи, односно описот е толкуван во корелација со перспективата, со хиерархијата на елементите и со перцептивните односи на спознание, доживување или интерпретирање на описните аспекти. Именувањето на „новината“ поврзана со романот кој му дава предност на погледот и функционира преку искористување на гро-плановите на презентација доведува до поништување на растојанието меѓу текстот, како вербален медиум, и светот кој е со него претставен, доминира сетилното презентирање на амбиентот, на појавите, на предметите на начин кој потсетува на снимање со камера. Со деперсонализацијата на ликовите сведени на анонимни битија, единствено присутен е погледот кој се движи или окоото кое набљудува и функционира како „камера.“ Апсолутната деструкција на субјектот и неговото сведување на сетилната моќ на окоото кое снима открива специфичен однос кон просторот, тој се совладува низ фрагменти, преку детали, меѓутоа, во таа експанзија на гледањето, наместо дејствување, доминира само „желбата“ за дејствување, што не го овозможува ниту вселувањето на индивидуата во определен стварносен амбиент и простор ниту, пак, неговото временско и интенционално ситуирање за да оствари определена цел.

Овие аспекти кои се дел од процесот на гледање, кој се драматизира во романот на Ален Роб Грије, само го поттикнуваат читателот да толкува, меѓутоа не му обезбедуваат контрола врз знаците која би завршила со јасна реконструкција. Она кон што е упатен читателот е процес, читателот го толкува само описот кој доминира во текстот и со него, додека, пак, раскажувањето кое делумно беше прекинувано со описи во традицијата на модерниот роман, е исклучено. Новиот роман настојува да примени филмска техника на „снимање“ постојано гледање, а не и раскажување. Во романот од францускиот „нов бран,“ раскажувањето е апсолутно исклучено; наместо раскажување, се развива низа од вербално конструирани слики кои не се просирни. Во таквата реторичка стратегија, се добива картографија од знаци со кои е обземена неопределената свест која набљудува во својство на Воајер, а со која набљудува и читателот. Во таа смисла, функцијата на постапката читање се заменува со набљудување кое не е насочено кон стварноста, туку кон картографијата од знаци и нивните значења. Според А. Гели, визуелизацијата поврзана со постапката

опишување ја губи својата функција на претставување на перцепираните појави и предмети, на искуството здобиено преку сетилата, таа станува фигура подложна на рецептивни толкувања кои читателот самиот треба да ги впишува, да ги црта и да ги спознава. (Gelley: 1987, 99).

2. Реторика и визуелизација

Светот ниту има значење ниту е ајсурден. Тој, едноставно, постои... Околу нас, (...) предметите се присујни. Нивната површина е чиста, мазна и недојрена... Целата наша книжевност, досега, не успеала да проникне до нивните најскриени агли... Разбирливо е што ваквите забелешки упатуваат на потребата да се променат книжевните објективи кои ја деформирале визијата и да се најдат нови. Незаобиколна и неодминлива е, на тој пат, средбата со филмот, поточно со реализмот на присујноста на филмските предмети. Овој вид реализам знае да го поремети нашиот внатрешен конфор, да не натера да ги гледаме предметите надвор од културниот контекст.

А. Роб Грије, *За новиот роман*

Романот *Воајер/ Очи кои гледаат сè* (1955) е книжевна парадигма на текст во кој обидот за непосреден пристап кон предметите станува основа на постапката на раскажување. Во наметливото разбивање на искуствата за еден претставен свет, А.Р.Грије настојува да создаде роман кој со зборовите настојува да ја регистрира, пред сè, цврстината и непроменливоста, а, со тоа, и да ја „екранизира“ со цел да го проблематизира интерпретативниот пристап кој на појавите во светот им дава значење и смисла. Во намерата да ја обележи самосвојноста на овој свет на предметите, тој настојува да навлезе во феноменолошкиот простор на предметите, да ја исцрпи нивната суштина со надминување и совладување на „фикционалноста“ на јазикот за која говори Барт објаснувајќи го медиумот јазик, а симулирајќи ја отежнато и парадоксално функцијата на фотографијата која прави „еманација на референтот“ (Bart, 1980: 80). Создавањето на еден екранизиран свет во романот го условува откривањето на една „нова стварност“ која, дотогаш, не е откриена или останала апсолутно анонимна, особено онаа која се врзува за „малиот факт“ како што го именува Н. Сарот инсистирајќи на неговата веродостојност, наспроти имагинарната природа на приказната. Во романот доминира погледот или окото што неуморно снима:

Кејот, кој, поради перспективирањата, изгледа подалеку отколку што е, од еднајата и другата страна на главната линија, исфрла свој од паралелни линии кои јасно ја разграничуваат, особено во ујиринската свежина, низата од издолжени рамнини, наизменично хоризонтални и вертикални: горен раб од масивна заштитна ограда, кој го обезбедува минувањето кон отвореното море, внатрешен ѕид на оградата (...), неоградената страна која се спушта во водата на приситаништето. Двете вертикални површини се во сенка, другите две силно осветлени со сонце - горниот дел од заштитната ограда, во целата нејзина широчина, и пајот, освен една темна темна линија: сенка која оградата ја фрла врз неа. Теориски, би морала уште да се гледа во водата на приситаништето, превртената слика на целината, а на површината, секогаш во истата игра на паралелни линии, сенка која паѓа од високиот вертикален ѕид и која би морала да се појде право кон кејот. (11) ¹

Со комплетна преокупација насочена кон формата и со идеја да создаде роман кој ќе биде заснован токму врз форма, Грије инсистира на пишувањето, на речениците кои се клучниот инструмент со кој оперира писателот како што сликарот го прави тоа со линиите и со боите. Со ампутирање на емотивниот дел на субјектот во својата раскажувачка практика, авторот на романот *Очи кои гледаат сè* смета на предметите и погледот упатен кон нивните површини. Отворајќи го полето на сопственото пишување исполнето со описи, најчесто изведени со вокабулар преземен од геометријата, Грије наметливо ја разбива релацијата човек – свет и, со тоа, ја отфрла афективната и идеолошката проекција на ликовите и раскажувачот врз појавите претставени во романот. Со тоа, тој настојува да го исклучи искуството определено со истрошен и лажен хуманизам и се обидува да ја врати невината претстава за светот кој нема зададени значења туку постои за да биде означуван и преозначуван. Погледот во романот *Очи кои гледаат сè*, како што може да се констатира од наведениот фрагмент, е концентриран врз самостојниот свет на постоењето и предметите во него, на нивните форми, а не на нивните бои. Наведената слика/опис функционира преку оптичката, дескриптивна придавка; тој содржи мерење, растојанија, линии, позиции и граници. Во парадоксалната врзаност за емфатичкиот трансфер на референтот на предметот од стварноста како со фотографија, а наспроти фикционалноста на јазикот, Грије настојува

¹ Во студијата се користи српскиот превод на романот *Voueur* од Алан Роб Грије издаден под наслов *Очи кои све виде*, Народна књига, Цетиње, 1957.

да ја востанови книжевноста која се занимава само со пишувањето и погледот.

Предметот влегува во кругот на човековите перцепции, според романот на овој автор, за да биде непосредно означен, меѓутоа непосредноста или објективноста на описот се неизбежно поврзани со свеста. Нејзиниот одраз добива своевидна огледална верзија во вербалната слика на објектот, само што надвор од таа свест никогаш не добиваме јасна слика, ниту за ликот, ниту, пак, определба на неговиот идентитет. Сепак, отсуството на дејството во горенаведениот роман или, подобро, неговата редукција е сведена на пристигнувањето на ликот – чие име се спомнува (Матија) – на еден малечок остров и неговото движење по куќите, со оглед на тоа дека тој е трговски патник кој продава часовници, а тоа можеме да го заклучиме од повторливите сцени на отворање на коферот со евтини часовници, понуда, евентуално купување по некој примерок од копиите часовници и затворање на коферот како дејство кое е дополнето единствено со посета на островската кафеана со морнари и со испуштањето на бродот кој го донел, што резултира со продолжен престој на островот. Надвор од овој тек, се случува убиство на девојче, за кое дознаваме повторно низ призмата на свеста на трговскиот патник, која, во исто време, покажува сигнали на фрагментарни реминисценции и поттикнува множество од алузии дека тој, трговскиот патник, е убиец на девојчето. Романот *Очи кои гледаат сè*, на маргините од целокупното дејство концентрирано врз чинот гледање, навистина, има заплет и тоа прилично суров, ако во центарот на заплетот се постави настанот со силувањето и убивањето на едно тринаесетгодишно девојче со давење, а потоа и со фрлање на телото од врвот на брегот на островот, издигнат како висорамнина помеѓу карпи, на дното на морето.

Суштината на наративната постапка на овој роман, сепак, ја чинат описите. Тоа ниту оддалеку не се описи кои соодветствуваат на појавите и на предметите и кои најавуваат препознавање на „стварните или реалните нешта“ во традиционална смисла на конструкција на сликата. Во овој роман, со примената на визуелните техники на „снимањето“ со зборови, се остварува дескрипција која ја запоставува целината, како што беше порано спомнато, а она што го привлекува вниманието е детаљот и делот од детаљот опишан со математичка/геометриска прецизност. Проблемот настанува тогаш кога прецизноста на визуелната техника применета во раскажувањето или дескрипцијата започнува да се повторува, да го исполнува текстот кој не развива дејство или, едноставно, не тече со настани во времето туку стои во место и го регистрира она што окоото го забележува. Тоа е причината за раслојување на традиционалниот опис или, како што коментира Н. Сарот, тоа е постапка која прилега на хируршки или научен пристап,

тој повеќе ја разградува сликата во сè помали елементарни честички отколку што создава претстава за целината на посматраниот објект (Sarraute, 1956: 124).

Тоа е, во исто време, поврзано со примената на техниката на зумирање на фрагментот или зголемувањето на посматраниот детаљ од објектот кој поради зумирањето се гледа сè порасчленето и порасчленето до ниво на атом. Истиот феномен на атомизирано претставување на набљудувањето на просторно поставените сегменти го засега и времето кое се манифестира преку секвенции, или, подобро – мигови, во кои свеста или, подобро, окото гледа без определба на припадноста на мигот кон минатото или во сегашноста бидејќи врзувањето за сликата ја признава само сегашноста на гледањето, макар што во низа од миговите на зумирање-дескрипција се чувствува реминисценцијата во чиј опфат е повторно поставена слика која се претпоставува дека е само минато. Таков е следниов фрагмент кој сосема јасно се појавува најмалку двапати, во две варијанти на опис од секавањата на ликот. Ова се фрагментите од почетокот на романот, од првиот дел и од последниот, трет дел на романот:

1) *Беше тоа еден дождлив ден - навидум како и сите други денови. Седеше насирош прозорецот, покрај пешката маса, заглавена во вглабувањето на прозорецот; две дебели книги му го подигаа седиштето за да ишува поудобно. Собата беше, без сомнение, многу мрачна... Надвор врнеше дожд. Големите галеб и онамуе недвижно ситоеше на својата пошпирка. Не виде кога слета шук... Обично не се приближуваше толку до кука, иако помеѓу градината и морето имаше речиси триста метри гола ледина, која се брануваше кон пресекој на брегот... Тој дел од градината беше само квадрати од ледина на кој секоја година се сееше компир... Тоа беше заоблен колец, стембло од грубо излупена елка чиј речиси израмнет врв, на еден метар од земјата, претставуваше идеално место за галеб. Птицата се гледаше од профил, со главата свршена накај брегот, со едно око насочено накај морето, а со другото накај кука.*

(...) *Времето беше мирно, без здив од ветер. Паѓаше силен дожд, редок дожд, без прешанување, без сила, дожд кој не ја намалуваше видливоста на мало растојание иако го скриваше хоризонтот... Во тој испран воздух најблиските предмети добивале повеќе сјај – особено ако биле со светла боја како галебот. Тој ги истакнуваше облиците на неговото тело...(17)*

2) *Повторно беше сам во собата во која го беше минал целиот свој живот гледајќи преку отворите без завеси, преку*

оѿвориѿше на малиоѿ ѿрозорец, длабоко вовлечен во сидоѿ. Гледаше ѿраво на лединаѿа, нейосредно, без каков било двор или ѿарче од ѳрадина. На дваесетѿ мейра од кукаѿа се креваше дебел дрвен колец – без сомнение, осѿаѿок од неѿѿо; на неѳовиоѿ заоблен крај сѿоеше еден ѳалеб.

Сѳ беше сиво; веѿроѿ дуваше, се слушаше како завива во ѿовеке навраѿи. Галебоѿ, ѿокрај сѳ, осѿана сосема нейодвижен на својаѿа ѿоѿѿирка. Можеше да биде ѿука од одамна, Маѿѿија не ѳо виде коѳа слеѿа. (...)

Маѿѿија ѳи оѿвора очѿѿе. Во својаѿа ѿосѿела е, лежи на ѳрбоѿ. Во ѿолусвесѿа на будеѿеѿо е... (239).

Во реминисценцијата на мигот определен со дождливиот ден, ледината, колецот и галебот на колецот, мрачната соба од која детето го набљудува и го црта колецот добиваме една и иста временска секвенција која мигновено се враќа во свеста на ликот подоцна, меѓутоа без континуитет и објаснување, и секако, без поврзаност со соседните секвенции на раскажувачкиот текст, оние кои претходат и тие кои следат по неа. На сличен начин се повторува сликата на насилство видена на плакатот и повторно варирана во слика врзана за спалната соба во една од куќите на островот:

1) На ѿлакаѿоѿ со јаки бои, човекоѿ со ѳиновска сѿава, во ренесансен коѿѿум држеше една млада жена облечена во некој вид долѳа безбојна кошула сѿеѳајки ѿ ѳи со еднаѿа рака двеѿе шаки на ѳрбоѿ, додека со слободнаѿа рака ѿ ѳо сѿеѳаше ѳрлоѿо. Таа ѳо извиваше ѳорниоѿ дел од ѿелоѿо во најороѿ да се ослободи од ѳелаѿоѿ, ѿри ѿѿо долѳаѿа свеѿлокоѿѿенлива коса доѿираше до земјаѿа. Декороѿ, во дноѿо, ѿреѿсѿавуваше широка ѿосѿела со сѿолбови украсена со црвени завеси (44).

2) Среднаѿа соба беше ѿирум оѿворена. Просѿоријаѿа која се ѳледаше ѿреку нив (ѿри враѿи) не беше кујна, како ѿѿо објаснуваше кафеанцијаѿа, ѿуку ѿросѿрана соба која ѳо изненади Маѿѿија со сличносѿа со неѿѿо ѿѿо, на крајоѿ, не можеше да ѳо одреди. Средианаѿа беше сосема слободна, ѿака ѿѿо, на ѿрв ѿоѳлед, се забележуваа белиѿе и црниѿе ѿлочи кои ѳо ѿокриваа ѿодоѿ.бели осумаѳолници...Маѿѿија ѿоѳаѿ се ѿоѿсеѿи дека, како ѿо некој сѿѿар обичај на осѿировоѿ, во најубавиѿе ѿросѿории на кукаѿа се сѿавале ѿлочки намесѿо дрвен ѿод – ѿоѿрвин во ѿрѿезаријаѿа или во салоноѿ оѿколку во сѿалнаѿа соба... Во еден аѳол имаше широка и ниска ѿосѿела, со ѿодолѳаѿа сѿрана до сидоѿ, насѿроѿи враѿаѿа. До

вертикалниот ѕид од десната страна, кај подгавјето, на нокната масичка стоеше столна ламба. Појоа доаѓаше една зашворена врат, појоа поалејна масичка со елипсоидно огледало над неа. Просирка од висинска јагнешка кожа го попопнуваше појо агол. (...) Над поспелата – една слика во масло (или обична репродукција, вратена како да е мајсторско полаино), го прикажуваше сосема истиот агол на собата: ниска поспела, нокна масичка, јагнешка кожа. Клечејки на неа, свршена кон поспелата, некоја млада девојка му се моли на бога... На нокната масичка ламбата беше зајалена – заборавена ... Мајија поа веднаш не го забележа, меѓу поа цилиндричниот абатур беше (...) осветлен однапре. Точно под абатурот (...) блескаше малечок четириаголен предмет со сина боја – мора да беше кутија со цигари.

(...) Пспелата, најпоив, оставаше изглед на борба. Темно-црвениот покривки беа расфрлени...(68)

3) Побара соба. Без да каже нешто, поа појде преј него, скала по скала по тесната страна на друштите скалила... Спигнаа до одморалиштето на скалилата, до малиот ходник, до црно-бело попочената соба... Пспелата беше размесена. На нокната масичка гореше ламба и со жива светлина ја осветлуваше црвената ткаенина на загавјето, неколку почки на подот и јагнешката кожа. На поалејната масичка, меѓу тегличките и шишенцата, благо наведната назад се наоѓаше рамка од хромиран метал со слика. Токму над неа, во големото елипсоидно огледало, поворно се огледуваше... Мајија помина преку очите... (177-178).

Повторливоста на оваа слика која е повеќе насликана слика во која фигурира млада девојка, и, која преку плакатот е поврзана со насилство, во неколку наврати се појавува и пак се враќа во свеста на ликот и го визуелизира уметничкиот чин на убивање на девицата, меѓутоа, таа, во исто време, претставува алузија на клучниот настан за кој само маргинално дознаваме, а се поврзува со убиството на едно тринаесетгодишно девојче, овчарка на островот. Подоцнежните математички одбројувања на миговите поминати на островот, прецизните пресметувања на минутите во денот поминати по патеката по која овој трговски патник се движи по островот со велосипед и продава часовници, неговиот напор да ги пронајде догорчињата од цигари оставени на местото на злосторството и хартијата од бонбони создават основа за поврзување на злосторството со него самиот, но и за поврзување на тоа злосторство со сликата која ја претставува младата девојка покрај брачниот кревет и човекот кој насилно ја убива со давање. Визуели-

зацијата на злосторството преку слика која нејасно се враќа во свеста на ликот упатува на потребата овој чин да се приближи и да се протолкува за да се направи соојужување со настанот актуелен во сегашноста. Тоа е причината што настанот фигурира само на сликата, а се исклучува од стварноста на безличните дејствувања.

Овој вид прикажување, кое го визуелизира настанот, а не го раскажува преку дејството, му го обезбедува на Роб Грије убедливото врзување на постапката со реалноста на сегашното време и со моќта за претставување својствена за филмот. Тој, имено, ги претставува настаните во нивното случување пред нашите очи, тука и сега. Множеството рефлексии во свеста на ликот и неговите сеќавања со чинот на визуелизација во опис стануваат присутни во просторот каде што престојува ликот, во неговата глава и на платното коешто го набљудува или на сликата на која во мигот се сеќава. Во горенаведените описи може да се препознаат траги од халуцинација која му дозволува на авторот да гради серија од слики кои се допираат фрагментарно, такви кои целосно се совпаѓаат, а кои, во исто време, се во корелација со менталната напнатост на свеста.

Поништувајќи ја длабочината на внатрешните светови на ликовите, Грије не се откажува сосема од нивниот поглед, тие и понатаму моќно го одржуваат односот кон површината на предметите и ги регистрираат во фасцинирачки слики произлезени од нивните дневни „сновиденија“. Преземајќи ја сегашноста со која функционира филмската слика, која ги претставува нештата – присутни пред нашите очи, Грије го претставува минатото на еден специфичен начин: тоа е минато претопено во една слика која говори за тоа минато, а, сепак, е тука, присутна пред нашите очи. Тоа е постапка на користење на филмскиот флешбек или аналепса за која читателот станува свесен иако постојано ја следи сликата која зборовите ја доловуваат во варијанти кои се повторуваат по неколку пати во текот на романот (Grillet, 1963: 86).

Горенаведените примери покажуваат дека авторот ја користи зголемената слика, меѓутоа и повторливата и запрена-закочена слика. Со овој филмски пристап кон нарацијата во романот, Грије ја развива евокацијата преку перцепција и ја претвора во активна, жива халуцинација со која сликата од главата се посматра како реалност присутна пред очите. Ова го оправдува прифаќањето на менталниот живот на ликот како апарат кој постојано транспонира слики, и, не толкува, ниту пак, доживува настани. Тоа е причината поради која злосторството во романот *Очи кои гледаат сè* никогаш не е развиено во тема, тоа е само мотив кој се појавува во врамена слика, репродукција, плакат, еквивалент на ментална слика од свеста на ликот.

Книжевноста во овој роман, преку негацијата на дејството, тоа е рагментирано до исклучување, на ликот кој е ментално редуциран на

перцепции и ослободен од чувства или етички кодови, онолку колку што се приближува до филмот толку остварува сопствено обновување. Таа претендира, преку формата, да го оствари својот естетски квалитет и да го испразни од содржина. Основната цел на поетиката во која надвладува визуелното, всушност, е обидот да се потисне интерпретацијата, нужно активна во употребата на зборовите, но, и, парадоксално, истата да се поттикне. Романот посветен на дескрипциите кои прецизно геометриски го поставуваат предметот или појавата пред нас и се умножуваат во множество од варијации станува целина со силно изразен негативен однос кон зададените значења. Тој претендира да создаде свет од ситни детали произведени со нивно перспективирање од определени агли, меѓутоа замолчан и непросирен пред оној кој настојува истиот да толкува и да го сведува на определени значења, да го отуѓува од сложениот синцир на постојано отворени интерпретации. Конечно, сликата во овој роман не функционира како метафора, меѓутоа, имплицитно, таа е метафора на битието кое е опсесивно врзано за предметите, ментално и јазично блокирано пред светот и насилно врзано за самодржувањето остварено со уништување на другите.

Резиме

Оваа студија е обид да се проговори за специфичните постапки на визуелизација активни во романот од шеесетите години или во т.н. нов роман. Аспектите на чинот на визуелизација актуелни во современата култура се реконструираат низ призма на теоријата на описот и неговата функција во романот. Предмет на интерпретација е романот на Ален Роб Грије *Очите кои гледаат се*.

Summary

This study is an attempt to examine the specific approaches of visualization, which are active in the novel in the sixties or the so-called new novel. The aspects of the act of visualization which are popular in the contemporary culture are being reconstructed through the prism of the theory of the description and its role in the novel. The subject of interpretation is the novel *Voyer* by Alan Robbe Grillet.

Литература:

1. Barthes, Roland. (1977). *Image, Music, Text*. New York.
2. Sarraute, Nathalie. (1956). *L'ère du soupçon*. Paris.
3. Gelley, Alexander. (1987). *Narrative crossings. Theory and Pragmatic of prose Fiction*. Baltimore and London.
4. Grillet, A. Robbe. (1963). *Pour un nouveau roman*. Paris.
5. Lukács, György. (1987). *Roman i povijesna zbilja*. Zagreb.

Искра Тасевска Хаџи-Бошкова

МАСКИРАНАТА КАРНЕВАЛИЗАЦИЈА ВО „СЛОВО ЗА ПРАЗНИЦИТЕ“ НА КИРИЛ ПЕЈЧИНОВИЌ

Соочени со предизвиците на современото кое наложува експлицитна и имплодирана комуникација и информација, поставени сме во ситуација на непрекинато преосмислување на интерпретативните модели, кои главно се преработуваат, прошируваат и непрекинато умножуваат. На таков начин, акумулацијата создава дополнителен квалитет, кој несомнено спаѓа во редот на мултиплицираните сознанија. Водени од овој процес кој е невозможно да го одминеме, ние поставуваме уште една согледба за поинакво разгледување на карневализацијата сфатена во типично бахтиновска смисла, но и нејзино специфицирање и генерирање во рамките на македонскиот книжевен 19 век.

Земајќи ги предвид книжевноисториската рамка и творечкиот дијапазон на Кирил Пејчиновиќ, јасно е дека можностите за литературна трансформација и изградување во период и простор кои во тоа време биле книжевноестетски изолирани главно се сведени на минимум. Дополнително, тука се неостварените предиспозиции на Пејчиновиќ, кој и покрај талентот и творечкиот индивидуалитет не бил во можност да стекне соодветно образование. За тоа посебно нè информира Блаже Конески: „(...) 'не учихом во никое школо, ни на растехом во некија палати нашегo јазика (подвлекла И.Х.Б.), ни во палати чуждија вери, но от зачала и до ниџе пребиваем во гурбетлук во место уничиженија, во запуштении сважтих церквеј и манастиреј.“¹ Како што се забележува, и покрај сите неможности да го оформи образованието, Пејчиновиќ одлично знае да го прочувствува мигот и движењето на реченицата, па во еден ваков склоп да создаде и одлична метафора. Тоа се потврдува и со фактот што тој не е само составувач, преведувач на текстовите туку и автор на сопствени текстови, така што е воочливо дека овој аргумент многу често се користи како афирмативен во поглед на неговата творечка работа. Во таа смисла, важен и поттикнувачки е податокот дека од текстовите вклучени во „Огледало“ (Будим, 1816), „молитвите и последованијата се преземени од требниците, додека најголемиот дел од книгата *Слово за празниците* претставува оригинална проповед на народен

¹ Блаже Конески. *Кирил Пејчиновиќ*. Во: *Кирил Пејчиновиќ, Собрани текстови* (Скопје: Македонска книга, 1974) 5.

јазик.² Секако, претпоставливо е зошто токму инсистирањето врз авторството на текстот е нешто кое промислувачите на текстовите на Пејчиновиќ најчесто го коментираат, особено доколку ја земеме предвид практиката засведочена уште од средновековието.

Нашата теза за „маскираната карневализација“ отвора неколку последователни прашања, кои се поставуваат сами по себе како нужни и неизбежни. Самата синтагма како да делува тавтолошки, парадоксално, особено ако земеме предвид дека токму маскембалот како склоп од празнични форми е наследник на карневалот (во хронолошка смисла). Сепак, доколку минуциозно ги согледаме специфичните белези на карневализираната книжевност, би можеле да заклучиме дека во таа синтагма не се работи за тавтолошко значење, туку напротив, значењето се генерира од суштинската амбивалентност и дезинтегрираниот идентитет на двете форми (карневалот и маскембалот), како и од поништениот и негиран индивидуалитет³. Според тоа, колку и да изгледаше важно првичното прашање за авторството, во една ваква констелација тоа почнува да функционира како сопствена негација, дејствувајќи субверзивно кон сопствената автентичност. Тоа е нешто кое во современата постмодернистичка епоха ги уништува границите на националното, создавајќи можност да се појави интеркултурното, а со тоа и вистинската сила и вредност на народите, кои поради немоќта национално да се изживеат и историските неприлики најчесто биле етикетирани како помалку успешни или помалку влијателни во светски рамки.

Карневализацијата како својство на книжевноста и интерсемиотичка интерференција меѓу пишаната и претставувачката уметност најпрво ја согледуваме низ мошне луцидните и несомнено авторитетни (но не и авторитарни) промислувања на Михаил Бахтин, содржани во неговите анализи врз творештвото на Рабле и Достоевски. Првичното транспонирање на карневализацијата во книжевноста Бахтин го согледува во врска со сократовскиот дијалог и менипејската сатира како специфични жанрови кои ја определуваат понатамошната развојна доминанта на книжевноста. Определувајќи ја карневализацијата како севкупност од свечености, обреди и форми од карневалски тип, синкретична претставувачка форма врзана за првобитното мислење на човекот, Бахтин не заборава да проникне во неговите карактеристики и посебно во неговата логика на дејствување (смисла и поставеност), која подоцна поттикнува една крупна дијалогизација и интерференција на жанровите. Според тоа, симболичниот превртен свет, непостоењето на рампата и фамилијарниот контакт меѓу изведувачите и гледачите, заедно со карневалската мезалијанса и профанација на сите вредности и

² Валентина Миронска-Христовска. 1816. Во : *Македонски деветнаесетти век (1800-1902)*, редактор Јован Павловски (Скопје: МИ-АН, 2007) 9.

³ Тоа се однесува на фактот што преобразената индивидуалност како факт во карневалот и во маскембалот ги губи своите суштински обележја и функционира како сосема поинаква, телесно-сетилна, неидентична и (во најголем број случаи) опозитна.

појави се специфичните елементи на карневалската игра, не заоравајќи го тука и суштинскиот елемент-амбивалентната промена, детронизација на системот и поредокот изразена преку обредното преоблекување, тепачката, гозбата и ритуалната обнова на животот (смртта која е бремена, буквално и метафорички, и раѓа нови амбивалентни парови⁴). Ваквите специфичности на карневалот се проследуваат во сократовскиот дијалог, кој не е монолошки, реторички жанр, туку ја изразува својата иманентна дијалогичност во меѓусебното противставување на дискурзивните ентитети и во поттикот за нивно дејствување („во него е длабоко вкоренето карневалското чувствување на светот“⁵), како и во менипејската сатира која е длабоко хибридна, па како реликт на карневалскиот фолклор е, на одреден начин, „мозаик од цитати“⁶. Како аргумент за непрекинатата карневализација Бахтин ги посочува многубројните средновековни и ренесансни дела на народен и латински јазик (проповеди, литургии, евангелија, химни, изреки, одлуки на црковни собири со длабок амбивалентен и пародиски призвук), како и празничните и уличните форми на дејствување во истиот период.

Дури и еден површно аспектирање на македонската книжевност во 19 век би можело да ни покаже дека повеќеслојноста на различните жанрови и нивните карактеристики овозможуваат тие да се согледуваат како хетерогени и иманентно хибридни. Во таа смисла, нашето проследување на „Словото за празниците“ очекуваме да даде потврда за таквата констатација, како и за недвосмислената пројава на внатрешна дијалогичност (иако во еден рудиментарен вид), која го обележува и определува текстот. Во суштина, уште од самиот почеток е лесно да се забележи дека текстот е граден интерферентно, повикувајќи се на референтните, доминантни цитати и параболи од Библијата кои ја потцртуваат научноста и важноста на текстот, секако во манирот на времето, но истовремено и неговата веродостојност. Поимањето на Библијата во нејзиниот иманентен облик како најважен интертекстуален извор несомнено е поврзано и со службувањето и активността на Пејчиновиќ низ манастирите, но тоа се појавува и како доминантно својство на текстовите во тој период. За Пејчиновиќ се посебно карактеристични целосните, вистински цитати, но и поголемиот број вакантни цитати⁷ кои се од типот на псевдоцитатите, каде постои реален, доминантен прото(пара)текст, но релацијата меѓу цитатот и паратекстот е лажна. Во тој контекст можеме да ги забележиме и шифрираните цитати, кои само поради одредени јазични или стилски обележја би ги вклучиле во тој контекст и во таа корелација со референтниот извор: „Видите, христијани, колку грех биват со колење курбани, токмо со Чифутите. А вије се надеате со тоа да измолите

⁴ Mihail Bahtin. *Problemi poetike Dostojevskog* (Beograd: Nolit, 2000) 110-120.

⁵ Ibid., 104.

⁶ Јулија Кристева. *Речта, дијалогот и романот*. Во: *Теорија на интертекстуалноста*, прир. Катица Кулакова (Скопје: Култура, 2003) 28.

⁷ Dubravka Oraić-Tolić. *Teorija citatnosti* (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1990) 18.

Бога и свјатаго Атанасија, и да протерате болесчини. *А Бог велит: некем да ми колете, ја ни крв пием ни месо јадем. А вије ако колете, дома колите и јадите.* А вије у црква го колете со попот и велите: курбан го праќамо Богу. Да се почифутуete на старост⁸. Во суштина, овој извадок, покрај специфичната цитатност која се проследува како посебен вид префигурација и карактеризација на еден од учесниците во дијалогот, суштински поставува и изворна полемичност и полиакцентност како карактеристика на целиот склоп карневализирана книжевност. Во случајов таа полемичност не произлегува од граматички поставениот дијалог во текстот, туку од интерсубјективноста наложена како елемент (*differentia specifica*) на дискурсот (беседата)⁹, која овде, на едно микропланско ниво создава амбивалентна слика (со трансформација на сликата за Богочовекот). Сатиричната компонента на исказот во суштина ја провоцира смеата која не е горчлива (како во романтичарската гротеска), ниту обессилена преку неизбежноста и потчинувањето на судбинските сили, туку напротив, отвора мотивација за непрекинато и постојано трагање по универзалната вистина како животна вистина. Според тоа, средновековната контекмплација е издигната на рамниште на конфликт, судир на промислувања и „вистини“ дисперзирани низ народните обичаи и верувања.

Секако, поставувањето на празникот како модалитет низ кој треба да провее догматското и идеолошкото несомнено ја создава првичната заблуда и перцепција на текстот како исклучиво монолошки: „Пошто за Христа трпимо, барем да го слушаме што ни вели. Он не ни вели нешто тешко, токо лесно. Он ни велит да љубиме еден другото, да се проштааме, да се жалиме, да седиме мудро, да не збесуеме како малии деца, да не се опијаме, да не блудуаме, да не пиеме вино без мера, да не скакамо хоро како безумници што скакат.“¹⁰ Нецелосното повикување и пресоздавањето на Христовата вистина овде создава внатрешна дијалогичност, иако овој дел првично прилега на монолошки суд за единствената и канонска вистина. Празникот кој асоцира на хуманизам и душевна смиреност апсолутно ги отфрла карневалските гестови и манири на однесување, меѓутоа создава и директна скриена полемика насочена против неразумната догматизација (ова се однесува, пред сè, на критиката кон учителите и поповите). Во никој случај негацијата на карневалските претставувачки доминанти не значи супримација на карневализацијата во текстот, која доаѓа до најголем израз преку дијалогизацијата и полемичноста. Како аргумент за ваквата констатација би можела да ни послужи вметнатата приказна за праведниот Лазар, во однос на која имаме директно упатување на изворот-Евангелието по Св. Лука. Сепак, потсилу-

⁸ Кирил Пејчиновиќ. *Собрани текстови*, прир. Блаже Конески (Скопје: Македонска книга, 1974) 24.

⁹ Emil Benvenist. *Problemi opšte lingvistike* (Beograd: Nolit, 1975) 194-205.

¹⁰ Кирил Пејчиновиќ. *Собрани текстови*, прир. Блаже Конески (Скопје: Македонска книга, 1974) 20.

вајќи ја пресоздавачката умешност, Пејчиновиќ избегнува директно цитирање на приказната, определувајќи се за трансформација и преобликување. Во суштина, таа приказна функционира како *mise en abyme* (според термилошките определби на Мике Бал), но во неа доминира аспектот на дијаграматична иконичност¹¹ која упатува на сликовна аналогија. Навистина, оваа парабола за сиромавиот и богатиот Лазар кои имаат само номинална сличност меѓу себе го потцртува пресоздавањето, кое е искористено за остварување на дадена дидактичка цел, меѓутоа во него се содржи и една дополнителна конфронтација со владеечкото народно мислење, кое се трансформира во еден вид авторитет: „Пак му велит богатиот: 'Не, отче, от овде да отиднет чоек, да оживет, да отиднет тамо да кажуе, поарно го веруе светот от тија учители што сат тамо.' Па му велит Авраам: 'Таквија људи што не веруат книгите си и учителите, тија сат неверници. И да им го пратим Лазара пак не ќе го веруаат, ќе речат се појепирил, станал од гроб пак лаже светот, уште ќе се шегаат со него.'“¹² Таквата двопланска структура на дејството (условно речено „на небото и на земјата“) подразбира необична спrega и динамизација на најразлични ставови и судови со полемичен ефект.

Амбивалентноста на претставите и сликите во текстот се потсилува и преку многубројните метафорични конструкции, кои Пејчиновиќ успева одлично да ги употреби, како и симболите кои го пресоздаваат значењето, кое е често многу повеќе изолирано од она на христијанските симболи и идеологеми. Така, укажувајќи на негативните последици од празноверието и амајлиите, Пејчиновиќ успева да изгради еден целосен симболичен круг околу народот, кој го повторува своето безумие, лукаво и пресметливо како и волкот: „Што това безумие на старост? Вук да можел да чува чоека, свакиј во куката по еден жив ќе ранеше да го чуват. Другии гледам праат покуши гаолски на сами празници, на бадник, на летник, на Ѓурѓовден, други веруат во среќа, кој ќе го сретет (...)“¹³ Слично на тоа, се развива една подалечна симболична врска со лексемата „град“, која метафорично ја определува цврстината на верата, водејќи сметка за нејзините средновековни конотации и пресејување на смислата: „Да затова, христиани, паѓат град, зашто сте едни човекоугодници, и чревоугодници а не Богоугодници, а не познаате свој грех, свој кабае, свое безумие, токо велите: 'Не држиме четврци, затова паѓат град.'“¹⁴

Паралелно со автентичноста и полемичноста на исказите и сликите, во текстот се развива една интересна позиција на говорителот-раскажувач (главно насочен кон обраќање и трансформација на дискурзивните ентитети,

¹¹ *Uvod u naratologiju*, прир. Zlatko Kramarić (Osijek: Izdavački centar Revija, 1989) 220.

¹² Кирил Пејчиновиќ. *Собрани текстови*, прир. Блаже Конески (Скопје: Македонска книга, 1974) 25-26.

¹³ *Ibid.*, 40.

¹⁴ *Ibid.*, 46.

движејќи се во подрачјето на идентификацијата и атрибутизацијата од перлокуциска гледна точка) и „ликовите“ кои како да се (во една класична карневалска смисла) јунаци „на прагот“, на меѓата и на прекршувањето. Во врска со тоа е и Бахтиновата констатација за потребната трансгредиентност во релацијата меѓу авторот и ликот, но овде забележуваме ситуација на постојана интерференција меѓу адресатот (општо речено примачот, публиката) на исказот и насочена автореференцијалност на говорителот-раскажувач, т.е. самоупатување изразено на директен начин. Иако текстот изобиљува со аргументи за т.н. естетска идентификација меѓу авторот и јунакот¹⁵, токму местата на самоопределување се оние кои сепак овозможуваат во текстот да се забележи наследениот манир на псевдокласицизмот (во светски рамки), т.е. авторската надмоќност во однос на јунакот и беседата воопшто: „Кој неќе да слушаат, он ќе речет: 'Така кажуе ама белки не ет така'. А пак ако ет тој чоек што не веруе, а тој ќе речет: 'Кирил у Теарце белки научил, или у Марков манастир у торбешите зар разбрал да нам ќе кажет!' Велаќим, кој ќе слушаат нека слушаат, кој ќе не слушаат и на него буди милост божија,-ја ќе кажем, зере боим се да не будем како тој мрзешливиот раб што му скри талант господина своего, после от своја уста се осуди, му рече: 'Господине, се уплаших от тебе да ти растури среброто, зашто видох тебе еле си ќескин чоек, береш каде си не растурил и жнееш каде си не сејал, и ја не смејаш да посееш туѓо семе'“¹⁶

Доколку текстот го промислиме жанровски, ќе забележиме дека токму во манирот на карневалската амбивалентност тој во себе проникнува голем број елементи-од обични проповеди на народен јазик до вметнати приказнички елементи, па според тоа текстот не би можел да се идентификува исклучиво со пригодните (проповедни) текстови. Карактерот на хумористичните споредби кои најчесто го потсилуваат ефектот на искажаното се местата на „отпор“ каде се генерираат бесконечен број дијалози. Иако често туѓите искази за дадени теми Пејчиновиќ ги дава во форма на директна цитатност, не изостануваат и местата на внатрешна полемичност со нив и еден вид внатрешна дијалогичност (во форма на претпоставен дијалог со самиот себе, често во спротивност со претпоставената публика): „Зашто ест књез? Зашто на овај век чоек ест самовластен, ако сакат пуштат Господа во себе, ако ли не хоќет-не пуштат, ако хоќет-земат причаштение царја небеснаго, царја слави, ако ли не хоќет-не се причестует, неќет царја слави.“¹⁷ Според тоа, беседничкиот карактер се варира на повеќе планови, хибридизирајќи се и динамизирајќи се со дополнителни раскажувачки елементи. Во таа смисла е промовирана доминантната гледна точка која Пејчиновиќ не заборава да ја истакне, во овој случај авторитетниот извор (Библијата и

¹⁵ Mihail Bahtin. *Autor i junak u estetskoj aktivnosti* (Novi Sad: Bratstvo-Jedinstvo, 1991) 23-43.

¹⁶ Кирил Пејчиновиќ. *Собрани текстови*, прир. Блаже Конески (Скопје: Македонска книга, 1974) 41.

¹⁷ Ibid., 31.

црковните текстови) како цел и компонента во развивањето на исказите. Сепак, таквата перспектива која се претпоставува не ги определува и стигматизира исказите како догматични.

Тезата која ја зацртавме во однос на маскираната карневализација во суштина подразбира една цела плејада интерпретативни стратегии кои се во постојан допир. Поттикот за ваквото аспектирање произлезе од една единствена причина која се трансформираше во цел-на текстот кој е поставуван постојано во рамките на проповедите и монолошките дискурси да му се најде ново место, кое тој заслужено го зазема според автентичниот и доминантен елемент-уништувачката и преобразувачка дијалогичност во однос на доминантните народни обичаи и верувања, но и субверзивноста во однос на површно сфатените канони и догми во христијанската религија и идеологија. Иако во овој случај ние не сме соочени со класична карневализација која на литературата ѝ дава нова енергија, сепак сме во можност да ја прочувствуваме навестената амбивалентност. Таа го создава нужниот дисконтинуитет во хронолошките низи како важно место за преосмислување на дискурсот, расчистува со сè она што би можело да се нарече традиција и менталитет, а со тоа обезбедува услови дискурзивното поле да ги развие можните дивергентни линии на исказите кои се осмислени како типично индивидуална творба, водени од отпорот кон наметнатата општествена доминација и историската неизбежност. Токму затоа, една навидум „обична“ беседа почнува да дејствува на поинаков начин, потцртувајќи го распрснувањето како единствено можен модалитет на постоење. Во таква ситуација не зачудува фактот што субјектот и објектот на беседата стануваат исклучително важни, овозможуваат да се заборави средновековната скромност и необележеност на субјективноста, водејќи кон распрснување и разновидно пројавување на вековната замолченост, како и кон еден нов квалитет на првично дадената индивидуалност. Тоа се автентичните својства на оваа карневализација, која во името на хуманизмот и високите етички квалитети се преоблекува во само привидно дидактичко и поучително руво, избегнувајќи ја можноста да биде споредна или поставена во втор план.

Iskra Tasevska Hadzi-Boskova

The Masked Carnivalization in "Sermon on Festivals"
by Kiril Pejcinovik

(Summary)

Facing the contemporary challenges filled with explicit and imploded communication and information, we are inevitably interposed between constant extending of interpretative models, multiplied as well as various. That cognitive accumulation creates an additional quality, rendered as highly perspective. It is impossible to pass by this process, and that is the reason why we have to bring carnivalization up for discussion, mainly determined in Bakhtin's theoretical sense, but also defined and generated into the 19th century Macedonian literature.

The hypothesis of masked carnivalization that we laid down implies a spectra and intersection with constellation of interpretative strategies. Our goal is to give this text the place he deserves, according to the authentic and dominant element-subversive and transforming dialogism focused on dominant folk believes and customs, but also on simplistically accepted dogmatic and canons of Christian religion and ideology. Although this is not a classic representative of literary carnivalization, yet we are able to feel the anticipated ambivalence. It creates the necessary discontinuity of chronological sequence as important part of re-defining the discourse, wiping out tradition and mentality, thus enabling the divergent lines of individual utterances into the discursive field, and creating a resistance towards foisted social domination and historical inescapability.

**ЕКСПОЗЕА ОД МАГИСТЕРСКИ
И ДОКТОРСКИ ТРУДОВИ**

Ненад Вујадиновиќ

ЗА МОЖНАТА УПОТРЕБА НА НЕКОИ ИСКУСТВА ОД ОБЛАСТА НА ОГЛАСУВАЊЕТО ВО ПРОЦЕСОТ НА РЕШАВАЊЕ НА СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ ПРАШАЊА

(врз основа на еден конкретен пример)

Основната цел на овој труд¹ беше да се даде попрецизна слика за положбата на предметот Српски јазик во основните училишта во Република Македонија, но и во македонскиот образовен систем воопшто, низ опишување на фактичката состојба во минатото, а особено во сегашноста; но сметаме дека уште поважно од тоа беше и да се направат соодветни анализи и од големото количество разнороден материјал да се изведат заклучоци што ќе послужат како основа врз која ќе можат да се определат понатамошните насоки за унапредување и подобрување на оваа настава, како и да се изнајдат и реализираат иновативни и ефикасни начини за соодветно, во оваа смисла, да се мотивираат учениците и родителите.

Крајната и најважната цел, секако, е да се дојде до интегрирани концептуални и комуникациски решенија што ќе можат да помогнат да се подобри општата ситуација во врска со статусот на овој предмет во основните училишта во Република Македонија и со тоа да се даде придонес за соодветна еманципација на младите претставници на нашата поширока заедница без оглед на нивната етничката припадност, како и да се придонесе за нивното полесно вклопување во македонскиот образовен систем и во општеството во целина.

Во првиот дел од трудот подетално ги анализиравме релевантните факти што се однесуваат на релативно долгата традиција, која на територијата на Република Македонија ја имаат и изучувањето на српскиот (одн. српско-хрватскиот) јазик како наставен предмет, и наставата на српски (српско-хрватски) наставен јазик во основните училишта. Се обидовме да

¹ Текстот претставува незначително изменета верзија на *Заклучокот* од докторската дисертација под наслов *Српскиот јазик како наставен предмет во основните училишта во Република Македонија*, одбранета на 16 октомври 2008 година, на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје, пред комисијата во состав: д-р Љубиша Станковиќ, редовен професор во пензија; д-р Стојка Бојковска, редовен професор; д-р Живко Цветковски, редовен професор; д-р Виолета Пирузе, редовен професор и др Чедомир Стојменовиќ, редовен професор.

дадеме една поширока хронолошка слика поврзана со ова прашање, со посебен акцент на значењето на состојбите карактеристични за периодот по Втората светска војна. Имено, долгогодишниот заеднички живот во истата држава и специфичната положба на тогашниот српскохрватски јазик во рамките на СФРЈ, како и значителното присуство на припадниците на повеќе национални заедници чијшто мајчин јазик е некогашниот српскохрватски, придонесоа наставата на овој јазик, но и овој наставен предмет (како мајчин и како немајчин јазик) да добијат значително место во македонскиот образовен систем.

Меѓутоа, фактите укажуваат на тоа дека денешната ситуација многу се разликува од наведената и дека дури и во оние средини во кои живеат значителен број припадници од српска националност наставата на овој јазик (со самото тоа и наставата по предметот Српски јазик како мајчин) е сведена на мера која е многу помала од очекуваната (наставниот предмет Српски јазик како немајчин не се изучува во основните училишта во Република Македонија од почетокот на деведесеттите години на минатиот век, а во средните училишта наставата на овој јазик не се одвива уште од средината на осумдесеттите години). Овие податоци ги отворија прашањата поврзани со причините за ваквата состојба и нè насочија кон тоа во центарот на вниманието на дисертацијата да ги поставиме прашањата поврзани со статусот на предметот Српски јазик и во својата работа да одбереме пристап кон темата кој ќе има, пред сè, социолингвистички карактер.

Од методолошки аспект се решивме за комбинација на квантитативни и квалитативни истражувачки методи и анализи и тоа првенствено затоа што сметавме дека квантитативните методи ќе ни овозможат да придонесеме на соодветен начин да се согледаат сите аспекти на оваа комплексна ситуација, а квалитативните да се обидеме да ги откриеме причините и да определиме евентуални насоки за понатамошни активности.

Со оглед на тоа што одбравме социолингвистички пристап, во рамките на второто и третото поглавје од трудот првенствено се фокусиравме на податоците кои можат да дадат една широка примарна слика поврзана со прашањата на статусот и да дадат богат спектар на информации и анализи од статистички карактер, кои се однесуваат на ситуацијата во основните училишта и на определени демографски показатели, и тоа во контекст на состојбите карактеристични за другите јазици кои на истото ниво се изучуваат во основните училишта во периодот од 1945 до 2007 година на територијата на Република Македонија.

Вниманието потоа го насочивме и кон анализа на другите релевантни фактори поврзани со статусот на овој наставен предмет (одн. јазик), какви што се: деталниот преглед и анализата на податоците од усвоените и аплицираните наставни планови кои се однесуваат на обемот на изучувањето на предметот Српски (Српскохрватски) јазик во основните училишта како мајчин и како немајчин, во текот на целиот истражуван период, и кон

компарација на официјалните статистички податоци со резултатите од теренските истражувања спроведени во минатото и во сегашноста.

Во овој контекст, секако, беше важно и да се издвои периодот од почетокот на деведесеттите години на минатиот век до денес. Овој период заслужува посебно внимание заради крупните општествени промени кои се случија во текот на последниве дваесетина години и токму затоа решивме да дадеме уште подетални информации, вклучени во еден поширок образовен контекст.

Анализите покажуваат дека ниту еден друг наставен јазик во основните училишта во Република Македонија не доживува толку крупни осцилации кога станува збор за бројот на учениците (но и на наставниците, паралелките и училиштата) во основното образование, како што тоа е случај со српскиот (српскохрватскиот). Амплитудата на порастот на бројот на учениците кои овој јазик го изучуваат како мајчин својот врв го доживува на почетокот од шеесеттите години на дваесеттиот век [конкретно во учебната 1960/61 г., кога бројот на учениците кои посетувале настава на српскохрватски јазик (6301) бил многу поголем, не само од естимираниот број Срби во Македонија кои во тоа време биле на училишна возраст (3400), туку и од вкупниот број припадници на сите националности на таа возраст што како мајчин јазик го имале српскохрватскиот] и оттогаш, па сè до денешните денови, понекогаш и со различна динамика, но во секој случај континуирано – тој број незапирливо паѓа. Оваа состојба, помеѓу другото, несомнено е поврзана и со нивото на престижот кој српскохрватскиот јазик го имал во македонската средина во определени периоди од минатото.

Со оглед на тоа што и рецентните статистички податоци и нивната анализа оставија многу отворени прашања во врска со статусот на Српскиот јазик како наставен предмет во македонските основни училишта и што анализата на тие податоци само го потврди континуираниот пад на бројот на учениците кои следат настава по овој предмет (податоците се особено паразителни кога станува збор за урбаните средини, а пред сè, за градот Скопје), за целосната разработка на темата од клучно значење беше да се откријат и причините за ваквите состојби. За остварување на оваа цел, и со стручна помош на специјалисти од оваа област, направивме соодветно квалитативно истражување користејќи го т.н. метод на *длабински интервјуа*.

Станува збор за истражување спроведено со претставници на примарната целна група: со Срби кои живеат во урбани градски средини на територијата на градот Скопје и кои имаат деца во основните училишта. Основната причина заради која се решивме токму за овој истражувачки метод произлегува од специфичноста на темата која ја обработувавме. Темата е чувствителна и задира и во прашањата поврзани со националниот идентитет. Имајќи го ова во предвид, со голема веројатност можеше да се очекува поголем дел од евентуалните испитаници кои ѝ припаѓаат на примарната целна група да понудат социјално прифатливи одговори, ако бидат

анкетирани во рамките на едно класично квантитативно истражување. Квалитативното истражување е спроведено со различни типови на респонден-ти, од различни социјални слоеви и со различни специфични идентитетски детали, и при неговото дизајнирање, освен со одбирање на соодветни стратегии за избор на испитаниците, комбинирање на истражувачките техни-ки и примена на техниките на собирање на податоците во согласност со гене-ралните етички принципи кои важат за овој тип на активности, одлучивме да се послужиме и со некои елементи на т.н. *индиректен пристап* во квалитативните истражувања, кои ни овозможуваа полесно да ги отвораме конверзациите и ефикасно да користиме различни проективни техники.

Извештајот беше очекувано опширен, неизбежно содржеше повтору-вања на определени информации и опфаќаше теми кои ја надминуваа кон-кретната сфера на нашиот интерес. Но, по анализата направена врз основа на (во стручните кругови) широко прифатената методологија на М. Мајлс и М. Хјубермен, дојдовме до заклучок дека примарниот чекор кој треба да се спроведе за надминување на состојбите е спроведување на соодветни актив-ности за остварување на можностите за покренување на иницијативи и за конкретно реализирање на изборна или факултативна настава по предметот Српски јазик во основните училишта, одн. дека за почеток е неопходно (врз основа на претходно проучените можности) да се направи соодветна страте-гија за реализација на овие цели.

Значајно е да се истакне и дека, во врска со прашањата на кои укажаа анализите од квалитативните истражувања, можевме да направиме опреде-лени споредби со ситуации од овој тип кои веќе се забележани во литера-турата, но во контекст кој на прв поглед можеби не би требало да биде повр-зан со нашиов случај.

Имено, увидовме дека нашите испитаници покажуваат некои каракте-ристики типични за претставниците на т.н. *скриени малцинства*, иако за нив не може да се рече дека припаѓаат на една ваква општествена група, со оглед на тоа што денес никако не може да се каже дека Србите „формално не се признаени како малцинство во државата во којашто живеат“ или дека „немаат институционална поддршка за образование на мајчин јазик, ниту за различни форми на културни активности“² што по правило е карактерис-тично за малцинствата од овој тип.

Сепак, она што е најважно за овој проект е дека речиси сите наши испитаници јасно искажаа желба нивните деца да учат српски јазик во основните училишта во Република Македонија, но не безусловно и не на начин на кој тоа досега главно се нудеше. Имено, од анализите произлезе дека евентуалните идни образовни иницијативи чија цел е да влијаат на подобрување на статусот на Српскиот јазик како наставен предмет треба да

² Б. Сикимић, *Скрити мањини*, Скрити мањини на Балкану, Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт, Посебна издања 82, Београд, 2004, 7; в. и: К. Promicer, *(Ne-) vidljivost skrivenih manjina na Balkanu. Neka teorijska zapazanja*, Исто, 13-14; итн.

бидат организирани така што ќе се одбегне можност од страна на потенцијалните партиципенти тие да бидат протолкувани како „политичка инструментализација“ (ова е особено значајно кога станува збор за целната група која беше опфатена со нашето истражување) и дека, во согласност со тоа, таргетирањето мора да биде повеќеслојно (примарно и секундарно), како и дека целта мора да биде да се анимираат децата (одн. и нивните родители) со различна етничка структура.

Заклучоците од ова комплексно истражување ни послужија да се обидеме да дојдеме до интегрирани комуникациски решенија кои би можеле да ја подобрат општата ситуација во врска со статусот на предметот Српски јазик во основните училишта во нашата земја. Основна комуникациска цел беше да се известат родителите и учениците за постоењето на елементарни законски рамки кои даваат можности за изучување на Српскиот јазик како изборен или факултативен предмет во основните училишта во Република Македонија, како и да се мотивираат учениците да земат учество во наставата. Активностите подготвени за реализација на една ваква кампања детално се елаборираат во петтото поглавје од текстот, насловено како *Комуникациска и креативна стратегија за подобрување на состојбите (со предлог решенија)*.

Во рамките на поглавјето *Текот на кампањата и анализа на резултатите* се запознаваме со некои конкретни тешкотии поврзани со реализација на една ваква општествено ангажирана активност кај нас, но ги следиме и околностите кои конкретно влијаеја на нејзиното остварување, како и на сумирањето и евалуацијата на постигнатите резултати.

И покрај определени проблеми и тешкотии (главно од административна природа) дел од она што го испланиравме сепак успеавме да го спроведеме во дело.

Најсоодветна и најкомплетна кампања реализиравме во ОУ „Лазо Трповски“ во скопската општина Карпош во која за изборна одн. Факултативна настава по предметот Српски јазик во текот на учебната 2008/09 година покажаа интерес (и предадоа потпишани пријави) 128 ученици и нивните родители.

Истражувањето што беше направено од страна на наставниците во текот на анкетањето покажа дека основната причина за доброволно изучување на српскиот јазик кај пријавените ученици во приближно 60% случаи е водена од потребата за поквалитетно и разбирливо следење на литературата и (особено) електронската медиумска програма што доаѓа од Србија, но и од просторот на други поранешни југословенски републики. Учениците овој проект го прифатија со голема радост затоа што сметаат дека ќе учат јазик кој им е многу близок и кого веќе во голема мера го разбираат, лесно го прифаќаат и сакаат да научат и подобро да го владеат во рамките на усмената и писмената комуникација. На овие ученици им се приклучуваат и околу 35% нивни другари кои имаат српско (одн. и црногорско) потекло по мајка или

татко и кои дома комуницираат (и) на српски јазик, па сакаат да го збогатат знаењето и да ја прошират својата комуникација на српски јазик и во контакт со другарите од училиштето. Останатите 5% се ученици кои имаат бошњачки, хрватски, словенечки, па и украински корени. И кај нив доминира желбата да изучуваат јазик кој им е близок лингвистички, но и во културолошка смисла.

Бројката од 128 ученици кои изразија желба да посетуваат настава по предметот Српски јазик во ОУ „Лазо Трповски“ претставува речиси 50% од вкупниот број на ученици кои во текот на учебната 2007/08 година во основните училишта во РМ го учеа српскиот јазик и за дури 62% е поголема од бројот на учениците во ОУ „Кирил и Методиј“ во Кучевиште во кое (како што можеме да видиме во третото поглавје од текстот) „најмасовно“ се учеше предметот Српски јазик како мајчин. Во овој контекст е важно да се подвлече дека во ОУ „Лазо Трповски“ во спроведувањето на активностите учествуваа комплетниот раководен и наставен кадар и дека клучните луѓе од училиштето беа детално запознаени со сите аспекти на планираната кампања.

Последната (но, никако не и најмалку важна) активност која ја спроведовме се однесуваше на официјализирањето, одн. на соодветното известување на надлежните институции за резултатите од кампањата, на подготовката на најважните педагошки предуслови за непречено одвивање на оваа настава (пред сè на креирањето на соодветна програма) и на барањето дозвола за нејзината евентуална реализација.

За таа цел, заедно со колегите од актуелната Комисија за подготовка на наставните програми за предметот Српски јазик (како мајчин) во основните училишта во Република Македонија (избрана од страна на Бирото за развој на образованието), самоиницијативно изработивме *Предлог наставна програма за предметот Српски јазик како изборен во рамките на одделенската и на предметната настава (прв степен)*; а со раководството на ОУ „Лазо Трповски“ се договоривме, одделно да испратиме и соодветни писма до Министерството за образование и наука и до Бирото за развој на образованието. Од контактите со директорите на основните училиштата „Карпош“ од Умин Дол и „Страшо Пинџур“ од Јосифово (кои и во текот на претходната учебна година имале факултативна настава по предметот Српски јазик, но која според препораките кои тие ги добиле од надлежните институции не беше предвидена за реализација во текот на учебната 2008/09 г.) добивме уверувања дека и тие од своја страна ќе испратат соодветни писма, на кои ќе им ја придружат и нашата предлог програма. Во исчекување на одговорите од надлежните институции, со колегите од Комисијата определвме и работни насоки за обезбедување на неопходни наставни средства и направивме генерален план за евентуалното дообучување на соодветен кадар.

На крајот кога ќе ги сведеме впечатоците кои се однесуваат и на истражувањата, и на комуникациската кампања која произлезе од нив, во можност сме да ги елаборираме и потенцијалните придобивки од ваквите и

слични симбиози на методите на квантитативни и квалитативни истражувања и анализи, како и на своевидната практична надградба на нивните резултати во согласност со принципите кои се користат во областа на огласувањето, одн. во пошироката област на комуникацијата со јавноста.

Имено, кампањата која произлезе од спомнативе активности реализирани во текот на овој интердисциплинарен проект – евидентно постои. Таа само не е спроведена во целост. Но, ако се создадат потребните услови, се надеваме дека комплетно ќе ја реализираме, дури и на пошироко подрачје од она кое првобитно беше испланирано и дека на тој начин таа уште повеќе ќе го искаже својот потенцијал.

Сепак, податоците што ги добивме и од ваква делумно реализирана акција се повеќе од индикативни и можат да послужат при оформување на релевантни обрасци за разрешување на проблеми од сличен тип, особено ако ги поставиме во рамките на еден поширок социолингвистички контекст поврзан со реализација на класични огласувачки стратегии карактеристични за комуникациски кампањи од социјален карактер – и тоа без оглед на која социјална група или заедница, одн. на која општествена средина тие би можеле да се однесуваат.

Конечно, и покрај фактот што таквото нешто би можело да звучи „марксистички“, ³ сигурно е дека улогата на науката никогаш не била само во тоа да ги опише работите, туку и да се обиде да ги пронајде начините на кои нештата што ги опишува би можеле да се изменат – на подобро.

³ В. и: Н. Ангелоска-Галевска, *Квалитативни истражувања во воспитанието и образованието*, Киро Дандаро, Битола, 1998, 80-81.

Лучиана Гуидо Шремпф

РЕКЛАМИТЕ НА ИТАЛИЈАНСКИ И НИВНАТА ПРИМЕНА ВО НАСТАВАТА ПО ИТАЛИЈАНСКИ КАКО СТРАНСКИ ЈАЗИК

Резиме на докторската дисертација

Предмет на нашето проучување се *Рекламите на италијански и нивната примена во наставата по италијански како странски јазик*. Но, зашто се решивме да ја обработиме оваа тема.

Постојат три основни причини за изработка на тезата: како прво, рекламниот текст е неоспорно најраспространет, најслушан, најчитан, вид на текстови; Неоспорлив е фактот дека реалноста на денешниот свет е преплавена од рекламни пораки кои доаѓаат до нас во секој миг од секојдневието со посредство на одделните средства за комуникација; како второ значењето што отсекогаш го имаат сликите во претставување на реалноста. Имено, тргнувајќи уште од праисторијата тие служеле како помош во општењето и во пренесувањето информации. Во таа смисла, стручњаци како што се Клифор Т. Морган и Ричард А. Кинг¹ докажале дека таквите слики го олеснуваат размислувањето. Па според тоа автентичните визуелни материјали, какви што се спотовите, рекламните плакати и сл. можат да претставуваат мошне корисно средство за поттикнување на размислувањето и творењето во целниот јазик; и најпосле, успешно експериментирање во минатото на рекламните слики како стимул за разговор и за водење дискусија во Ј2 на лекторските часови по италијански. Имено, пред неколку години го експериментиравме, на лекторските часови по италијански со нашите студенти запишани во трета година од тригодишните студии по италијански јазик и книжевности, на филолошкиот факултет, усвојувањето на рекламните огласи како извори и инструменти за насочени активности и вежби кон стимулирање на размислување, кон водење разговори и дискусии на наставата по италијански јазик. Позитивната реакција од страна на студентите не поттикна да размислуваме сериозно за тоа како плури-

¹ Tettemani, V. & Talini, S., *Foto parlanti, immagini, lingua e cultura* –livello intermedio, Bonacci editore, Roma, 2005:5

компонентните интерагенси во рекламната комуникација ја прават истата корисен и ефикасен инструмент кој би требало да се примени во изучувањето на италијанскиот јазик, и кој може да ги наведе студентите 'да проговорат' и да размислуваат околу одредена култура.

Гореизнесеното не наведе да се зафатиме со истражување на јазикот на рекламата и со неговата примена во глотодидактиката, ставајќи си ги меѓу главните цели сензибилизацијата кон целниот јазик, оспособувањето за говорење на студентите и, едновременно, нивно приближување кон социо-културната реалност што рекламата ја покрива, изразува и содржи. Во нашето истражување се служевме со следнава методолошка постапка: синхронично, дијахронично, синтетично, дедуктивно, индуктивно и споредбено проучување. За таа цел, свесни за плурикомпонентноста на таквата форма на комуникација, нашата теза поделена е на два дела: првиот дел е посветен на *Теорискиите и методолошките рамки на истражувањето*, додека вториот дел на *Лингвистичката анализа на јазикот на рекламата и на нејзината примена во дидактиката на италијанскиот јазик како странски*. Си ги поставиме следниве цели на истражувањето: *Анализа на рекламната комуникација*, односно *Јазикот на рекламата* (неговите вербални и невербални компоненти), како и *Примена на рекламниот јазик во наставата по италијански јазик како странски*, односно истражување и утврдување на широк спектар на можности што тој ги нуди во наставата по италијански јазик како странски и тоа за сензибилизирање на студентите кон целниот јазик; за оспособување на студентите во вештината на говорење во L2; за приближување на студентите кон социо-културната реалност што рекламата ја покрива, изразува и содржи.

На почетокот на нашата студија се посветивме на карактеристиките на рекламата. Се обидовме пред сè да го дефинираме поимот *реклама*, истражувајќи ги неговите најавторитетни акцепции кои, во големата мера, ги припишат комуникациска улога. Нашата анализа на собраните податоци не доведе и да заклучиме, како прво, дека рекламата го покрива општото значење на *инструмент со чија помош може да се врши убедителна работа врз поединци*², па според тоа *рекламата* ја остварува улогата на еден од многуте облици на општење меѓу луѓето. Како второ дека денес под терминот *реклама* се подразбира *специфичен облик на општење што го порачуваат претпријатијата кај експертиите во овој сектор за да можат да постигнат многу крайни цели од комерцијален тип: зголемување на продажбата, подобрување на имиџот на производител, илустрирање на иницијативите на конкуренциите и сл.*³

² Codeluppi, V., *Che cos'è la pubblicità*, Carocci editore, Torino, 2001:7

³ <www.romacivica.net/spaziodiritti/cose.htm>

По разгледувањето на овој поим посветивме и мал простор на историјата на рекламата. Тргувајќи од антиката па се до наши дни, ги опишавме основните етапи на нејзината еволуција, на различните облици и карактеристики со кои таа се здобила зависно од мас-медиумот што го користи, на пример телевизијата, печатот, радиото и др.

Од истражувањето, произлезе дека рекламата, со својата долга историја што води потекло од дамнешни времиња, со својот карактер на постојан сведок, може со сигурноста да стане одличен инструмент кој ќе им се овозможи на студентите по италијански (и не само по тој) јазик да дојдат до информации во врска со сите најрелевантни аспекти на италијанската реалност и свест, минати и сегашни.

Понатаму, го анализиравме поимот Маркетинот и разгледувајќи ги најавторитетните дефиниции дадени во врска со него ја предлагавме следнава, официјалната дефиниција дадена од Американската маркетинг асоцијација: <<Маркетингот е процес што се состои од планирање и изведување на планираното, одредување на цени, промоција и дистрибуција на идеи, добра или услуги за создавање размени кои ќе ги задоволат целиите и на поединиците и на организациите⁴>>. Таквото сознание не наведе да научиме повеќе за тој процес па според тоа и да се зафатиме со анализата на неговите компоненти, како и на целокупната организациска структура на претпријатијата, на посредниците кои ги олеснуваат размените меѓу маркетиншката организација во претпријатието и пазарот. Од нашата анализа произлезе дека *рекламата може да се смета за една од функциите на маркетингот, како и дека тие заеднички придонесуваат за одлуките за купување.*

Воочивме исто така дека за да се овозможи ефикасна комерцијализација на одредено добро или услуга, неопходно е да се преземат многубројни одлуки како и да се применат сообразни техники и средства, и дека за таа цел дејствува *микс-маркетингот*, т.е. множество на инструменти што сите заедно се користат за создавање на посакуваниот одговор кај едно предодредено мноштво на потрошувачи. Имено микс-маркетингот, се состои од многучлена екипа професионалци која работи во рамките на рекламните агенции и тоа како *технички директор*, кој ги воспоставува и одржува контактите со клиентот, *страатешки програмер*, кој се грижи за комуникациската стратегија, *уметнички директор*, кој е одговорен за визуелниот дел, *одговорен уредник*, кој ги пишува титлите и текстовите, *извиродуценти*, *набавувач*, кои се техничките помошници, и најпосле *медиумски планер*, кој прави селекција на медиумите кои ќе ги користи кампањата.

⁴ Scarpellini, M., *Introduzione al marketing*, Edizioni Cierre, Roma, 2005:35

Од искажаното излегува повеќе од очигледно дека работата на рекламната агенција е резултат на тесна соработка меѓу одделни компетентни кадри.

Дојдовме до сознание колку е важно да се направи ефикасна реклама, дека мајсторите треба да смислат една ефикасна идеја, концепт што ќе ги искажува карактеристиките и природата на производот, на услугата, и тоа на стимулативен, лесно, запаметлив начин, и колку е важно, при лансирањето на некој нов производ или услуга, да се соберат информации за пазарот, за карактеристиките на производ, за неговите позитивни и негативни страни, за придобивката и ползата од него, за неговата цена и дистрибуција.

Врз горе изнесеното, од спроведената анализа јасно произлезе колку многу професионални фигури стојат зад лансирањето на еден производ, како и колкава е комплексноста и деликатноста на сите фази што претходат на неговата промоција.

Тргувајќи од тоа дека рекламата, претставува облик на интеракција, во третата глава тргнавме со разгледување на поимот на комуникација, како и на нејзините функции. Анализирајќи разните гледишта на познати експерти за кои елементи можат да учествуваат во секоја јазична и човекова комуникација (пред сè на гледиштето на Јакобсон) дојдовме до заклучок дека *рекламата ги содржи сите елементи кои учествуваат во секоја јазична и човекова комуникација односно испраќач, порака, контекст, примач, контакт, код, и дека рекламниот чин, ги офаќа поинтелигентно сите функции што ги наведува жоресимонашиот експерт, односно емоционална, логичка, референцијална, когнитивната, фантасичка, метајазична функција. Па според тоа, рекламата станува инструмент што се издигнува целосно до улогата на канал, односно на комуникациско средство.*

Во продолжение ги разгледавме главните средства за масовна комуникација со кои се служи рекламата, односно Телевизијата, која произлезе како најсилно и најубедително комуникациско средство, Печатот кој како рекламен канал, различно артикулиран, се обраќа најдиректно до една специфична публика, Радиото кој како рекламен пренесувач ја нуди погодноста што може да се слуша и надвор од домот.

Од нашата анализа произлезе фактот дека Телевизијата е бездруго најпогодниот начин за допирање до една масовна гледателска публика, до една многу широка јавност, дека таа претставува престижен рекламен медиум преку кои емитуваните пораки оптимално ја вршат функцијата на утврдување на претходно постоечките мислења или ставови кои одразуваат вредности, модели на однесување, стилови на живеење.

Со оглед на тоа дека рекламата се смета за специфичен комуникациски систем, кој како и секој друг таков систем, се состои од знаци, на рекламата и пријдовме од семиотичка гледна точка, обрнавме особено

внимание на семиотичкиот аспект на рекламниот дискурс (рекламата, марката и називот како знак). Анализирајќи ги одделните начини на дефинирање на семиотијакта и на знакот од страна на еминентни експерти како Де Сосир, Перс и други, видовме дека рекламната може да се смета за еден вид интенционален знак што поприма белези на сложена порака, структурирана со помош на кодови и поткодови, кој пренесува идеолошки значења. Исто така воочивме како Семиотиката, темелејќи се врз знаковниот аспект, е најпогодно средство за вршење длабока анализа на рекламниот текст во неговите одделни аспекти, артикулации, рамништа. Со оглед на тоа што рекламната порака е многу страна порака, сосема е разбрливо што се најдовме соочени со дилемата дали со проучувањето на реклама да претпочитаме еден премногу уопштен дискурс или еден детален и секторијален дискурс. Се определевме за првата алтернатива, претпочитувајќи де една комуникативна прагматска димензија (истпитување на функциите, на целите, на содржините, де една поспецифично лингвистичка димензија врзана за проучувањето на одделните морфосинтактички и лексички аспекти.

Во тој однос ја анализиравме рекламната како дискурс од една општо гледана перспектива составена од ветувања: од нас крстен како “идеален” свет. Од нашата анализа произлезе дека рекламната може да говори и за „мали теми“ (на пример за куќи, вили, терени, сапуни, парфеми, итн., според тоа за живеалишта, за нивно опремување, за исхрана, за хигиена и чистота, како и за „големи теми“ кои се однесуваат на значајните мигови и на суштествените етапи од човековото живеење: раѓање, детство, младост, свршувачка, свадба.

Во „идеалниот“ свет на рекламната нема ништо (или речиси ништо) од сето она што во реалниот свет го прави животот мачен, тежок и за мнозина неподнослив. Во тој свет живеат слободни и независни луѓе; нема класи, нема ниту господари; нема политика; мошне ретко има место за завист или егоизам; во многу голема мера е присутен култот кон здравјето, (пр.: <<Benagol: pronto soccorso per il mal di gola>> (Бенагол: итна медицинска помош за болки во грлото); во голема мера е присутен и култот кон чистотата. Нечистотијата, лошите миризби се отстануваат благодарение на специјални производи како што произлегува јасно од следниот пример: <<Ajax – il bianco più forte dello sporco>> (Ајакс, белината посилен од нечистотијата), итн.

Анализирајќи ги содржините или пораките на значителен број слогани собрани како референтен корпус за нашата лингвистичката анализа на рекламната дојдовме до заклучок дека таков вид на комуникација и покрај основната убедувачката функција во себе содржи и други особено релевантни функции како на информирање, “*Con il prestito Saro trovi la rata più adatta a te*”(Со кредитот Сапо ќе ја добиеш најпогодната рата за тебе); на советување, “*Comincia bene chi sceglie Barilla*” (Добро почнува

тој кој бира Барила); на образување, “*Donacol di Danone. Il tuo alleato naturale contro il colesterolo*” (Донакол од Данон. Твојот природен сојузник против холестеролот); на предупредување, “*Difendi la tua giovinezza! – Oil of Olaz*” (Заштити ја својата младост), итн.

Од нашата анализа исто така јасно произлезе важната улога што ја игра фабричката марка, имено таа може да претставува : наративен субјект, со сопствен идентитет и способност за воспоставување ред меѓу многубројните дискурси врзани за марката на одредено претпријатие, класификувајќи ги и идентификувајќи ги на едно длабоко аксиолошко и вредносно рамниште, како и да стане едно од најсилните и најоригинални комуникативни инструменти во нашата материјална култура, имено често содржината на пораката во медиумите може да се однесува на одредени вредности. Во тој однос воочивме некои значителни примери и тоа дека Барила зборува за „дом“ без да го фали квалитетот на своите тестенини ниту употребата за производот. Или дека Кока Кола зборува за вредности како што се мир и пријателство.

Од нашата анализа произлезе и дека рекламниот текст може да се дефинира како мултикодовен со оглед на тоа што најчесто се состои од зборови, звуци, слики, итн. Во таа смисла Роберто Гранди⁵ издвојува 4 големи класи на кодови со кои се служи рекламниот текст односно со *кодови на преносниците*, што се однесуваат на конвенционалните јазични и вонјазичните системи за користење на комуникациски медиум; *културни кодови*, кои се повикуваат на одредена култура, историја, итн.; *наративно-семантички кодови*, кои говорат за содржината; и најпосле со *рејторички кодови*, кои се преземени од старите и новите реторики.

Оттаму заклучокот дека значењето на една рекламна порака, може да се анализира од различни гледишта: од семиотичко, социо-семиотичко, јазично, антрополошко, социолингвистичко, итн.

Понатаму пристапиме кон различните начин на истражување на една рекламна порака, повикувајќи се на разни експерти, меѓу кои Умберто Еко⁶ кои предлага анализата да се врши врз различни кодови. Имено според експертот основните кодови што ги применува рекламата се *иконичниот*, *јазичниот* и *звучниот*, и дека истите функционираат според двоен код: вербалниот и визуелниот код. Но, и дека пред сè вербалниот код игра функција на *носиџел* на пораката бидејќи како што забележува експертот, визуелната комуникација честопати е двосмислена. Од гореизнесеното дојдовме до заклучок дека вербалната компонента (искажана или испишана на екранот) покрај нејзината

⁵ Grandi, R., *Come parla la pubblicità, Modelli comunicativi degli spot pubblicitari*, Edizioni del Sole 24 ore, Milano, 1987:19

⁶ Eco, U., *La struttura assente – La ricerca semiotica e il metodo strutturale*, Bompiani, Milano, 2004:169-174 i n.

функција на „носач“ на приказот, е речиси секогаш суштествена за разбирање на рекламната порака.

Исто така ги согледаваме сите заедно формалните аспекти што го одликуваат огласот, односно графичката структура на рекламниот јазик. Од нашата анализа произлезе фактот дека графичката структура се состои главно од пет главни елементи, односно *Визуелен дел (visual)* – што предвидува статички прикази во кои дејствието може во крајна линија да биде навестено; *титул (headline)* – што ја содржи главната порака или најважната реченица во огласот; *телотел (bodycopy)* – во кој се разјаснува вербалната порака; *заклучна реченица (baseline)* – еден вид резиме за разјаснување или давање информации; *логотиповиот (logo)* – називот на претпријатието што ја идентификува рекламната.

Заклучивме дека *титулот* е најзначајната реченица во една реклама, онаа која, веднаш паѓа в очи и чија главна задача е да го привлекува вниманието на примачот (нудејќи му нешто неочекувано, интересно и пријатно), да ја синтетизира содржината на целокупната реклама и да го поттикнува и олеснува преоцесот на неговото меморирање, и токму тоа е причина зашто на понатамошната лингвистичка анализа во главно нашиот анализиран корпус се состои од хеадлине.

Во тој однос, за истата причина, не можевме да не ги разгледаме најкористени асоцијации или видови на реклами. Меѓу многубројните даваме некои воочливи примери како што се *реклама со заштитно лице*; *реклама „сцена од живојот“*, односно сецки од секојдневиот живот; *реклама „стил на живеење“*, итн.

Откако ги воочивме најкористените видови на рекламата го анализиравме односот на рекламата со општествените вредности. Во тој однос, заклучивме дека предметите во една рекламна порака стануваат субјекти во моментот кога одреден бренд се идентификува во општествено-културните вредности. Така на пример брендovите како: *Nike* го продава успешниот свет на спортските постигнувања и на позитивната смисла, на физичката форма и благосостојбата; *Barilla* ја продава топлината на семејството и на домашното огниште: <<*Dove c'è Barilla c'è casa*>> (Каде што има Барила таму има дом). *Milano Bianco* ја задоволува желбата да се јадат здрави и природни производи како што се правело во минатото, итн.: <<*Mangia sano torna alla natura*>> (Јади здраво врати се кон природата).

Со тоа рекламата станува главен инструмент на значења и вредности.

Исто така заклучивме дека секој оној бренд кој упатува на имажинарното се претвора во „бренд-персонификација“, ни станува поблизок. Токму затоа голем број реклами, особено телевизиските спотови, прикажуваат слики кои пренесуваат типично италијански стереотипи

како: Италија земја на мафијата; Наивноста на полицајците; Италијанците како љубители за кафе; Убавината и елеганцијата, итн.

Значи, од гореизнесеното станува јасно дека денешната реклама како своја првенствена цел ја има продажбата на одреден модел и на одредена порака.

За да ја разбереме како функционира рекламната комуникација сметаме за неопходно да се проучи рекламниот вербален код.

Оттаму се одлучивме да го посветиме вториот дел од нашата теза на анализата на јазичната структура на италијанската реклама и си поставивме во задача да ги претставиме главните карактеристики на рекламниот јазик како на морфосинтактичко така и на лексичко рамниште. Анализираниот материјал се состои од рекламниот јазик што е присутен во значителен број дневни весници и списанија, во телевизиските спотови, од значителен број на слогани пронајдени на интернет. Од анализата на собраните податоци произлезе дека овој јазик постојано се напојува од сите извори и на сите рамништа, и дека во исто време претставува непроценлив извор на новосоздадени јазични термини што потоа биваат прифатени и од другите функционални јазици, меѓу кои и од стандардниот. Во нашата анализа имавме како задача да ги издвојеме главните карактеристи на италијанскиот рекламен јазик на морфосинтактичко и лексичко рамниште како на пример примена на префикси и префиксоиди како: *super-*, *bio-*, *servo-*, *mini-*, *anti-*, (пр. “*Gran Ragù Star – Altri ragù condisciono, ma io supercondisco*”); обликување на апсолутниот суперлатив, преку примена на суфикси како -issimo. (пр. “*Offertissima – settimana alle terme di Pigna*”); употребата на придавката во прилошка функција, (пр. “*Comprate sicuro, comprate Marzotto*”); употребата на определениот член со елативна функција, (пр. “*Agip Supercortemaggiore – la potente benzina italiana*”), итн.

Но најинтересните аспекти на рекламниот јазик се однесуваат на лексичко рамниште. Имено, воочивме огромна употреба на омајувачки зборови (*cuore, salute, benessere*), наречени исто така зборови- преденје“, кои овозможуваат појави на вистински зборовен хипнотизам, (пр. “*ULIVETO e ROCCHETTA, acque della salute* ”) ; на неологизми, (пр. “*Snackiarsi*” - јадење на колачот *Fiesta Snack*); на сложени изрази, (пр. “*Digestimolare* ” -го означува благотворното дејство на аперитивот *Fernet Branca*, а е резултат на спојување на глаголите “*digerire*“ и “*stimolare*“; на странски зборови, (пр. “*Always with you*” -слоганот на италијанската државна авио-компанија *Alitalia*), итн. Рекламата претставува еден од апсолутно најубедителните јазици, па затоа омилениот простор на реториката е токму рекламата која често се служи со аналогичјата, со антитеза (пр. “*Dolce come un abbraccio*” ; “*Formato Mini, piacere Magnum*”, итн.).

Меѓу одделните вештини што се бараат од еден студент по странски јазик не може да не се земе предвид преводната вештина. Во врска со тоа сметаме дека со посредство на контрастивен пристап на два споредбени рекламни јазика, студентите ќе можат да ги воочат нивните аналогии и разлики, да размислуваат околу јазичните стратегии применети во рекламниот оглас срочен во мајчиниот јазик на студентите, како и околу одделните можности на декодификација и/или можните решенија (буквален превод, адаптација, и сл.) во италијанскиот јазик, за пораката да ја постигне својата полна ефикасност во целиот јазик, онаква каква е во изворниот јазик. Тргувајќи од таква претпоставка правивме исцрпна анализа на македонскиот рекламен јазик во печатен формат, со цел да ги воочиме неговите најважни карактеристики, како на морфосинтаксичко рамниште така и на лексичко ниво, како на пример употреба на суперлативи (пр. *вСилхоуеишће, Најопремен и најдобар центар за убавина*; употреба на вомајувачкив зборови (пр. *вЗегин Ъ храм на вашето здравје*); употреба на лични заменки (*вас* и *тебе*) (пр. *вНе можете ни да замислите што сѐ Цитроен може да стори за вас*).

Истите примери се проследени, во обид да ги предвидиме тешкотиите со кои македонските студенти можат да се соочат при преведување од македонски кон италијански, од разликите на јазично рамниште, од можните грешки при преведување и од буквален или најсоодветниот превод. Од споредбената анализа најчестите разидувања од јазичен карактер што се евидентираат се: често несовпаѓање во однос на форма кај глаголите, додавање во македонскиот исказ на сврзникот *да* во конструкции со модални глаголи кои, напротив во италијанскиот јазик образуваат единствен прирок со придружните глаголи во инфинитив, конструкциите со двојана заменска форма за предмет, спротивно на италијански, несовпаѓање во родот кај некој именки како *срце, здравје, автомобил*. Изоставање на членот пред придавки во суперлатив, придавката пред именка, спротивно на италијанскиот јазик каде што придавката обично се става зад именката, Последователно посветивме мал простор на проблемите и тешкотии кои можат да се јавуваат при преведување од еден до друг јазик, особено кога предметниот јазик е рекламниот јазик.

Од нашето истражување заклучивме дека преведувачот треба пред се да обрнува посебно внимание во постигнувањето на она што претставува крајна цел, односно да ја сочува ефикасноста на пораката и дека според тоа тој треба да поседува не само чувство за нијансите како во појдовниот така и во целиот јазик, туку и одлично да ги познава двете култури, опфатени во преведувачкиот процес, да биде инвентивен и способен да посредува меѓу креативната слобода и рестрикциите од различна природа кои му се наметнуваат.

Понатаму во шестата глава посветена на дидактика на рекламната во наставата по италијански како странски јазик се зафативме со истражувањето како и со утврдувањето на широкиот спектар на можности што рекламната комуникација ги нуди во наставата по италијански како странски јазик. Во однос на тоа, пред се дојдовме до сознание дека една од грижите на наставниците по јазик е несомнено студентите да стекнат општа компетенција на странскиот јазик што е предмет на изучување. Значи, откако ги согледавме целите што треба да се постават во наставата по јазици J2, односно на компетенциите што треба да се постигнат во наставата по јазик, ги проучавме помошните средства што би можеле да се користат во глотодидактика. Меѓу нив, односно меѓу најраспространетите визуелни техники (секој медиум, предмет или ликовна техника) експертот Данеси⁷ ја споменува употребата на автентични визуелни материјали меѓу кои спаѓаат рекламни плакати и сли., според кој на студентот не му нудат само модели на автентичен јазик, туку исто така и извори на различни лингвистички и комуникативни активности како на пример глобалното разбирање, имитацијата на улогите на личностите, парафразата на настанот, итн. Во таа насока сметавме дека користењето на рекламните слики може да биде продуктивно затоа што му овозможува на корисникот истовремено да ја согледа општествено-културната реалност на земјата чиј јазик го изучува, и тоа на еден мошне забавен начин. Имено, токму визуелните документи, па според тоа рекламните слики, претставуваат богат и обемен извор на илустративни материјали за обичаите, битот, навиките, желбите и ставовите на најактуелната Италија, на нејзините вредности и доблести, недостатоци, определби и ветувања; едновременно тие претставуваат и комуникациски облик кој, почнувајќи од 60-те години па сè до денес, нуди јасна слика за тоа како се развивал битот, вкусовите и др. на Италијанците. Не треба и да не се спомене фактот дека зоборовниот дел во некои огласи неретко се состои од искази што алудираат на книжевни дела, на поговорки, на забавни мелодии, на филмски наслови, на јазични изрази, или за фактот дека некои спотови се депозитари на стереотипи, на вредности, на животни стилови, со еден звор на елементи што се повеќе од доволни за да се мотивира нејзината примена во наставата по италијански јазик како дидактички инструмент или помошно средство. Преку примената на рекламниот материјал сметаме дека ќе го оспособиме студентот да ги разбере таквите изрази од јазикот, културата, историјата што се присутни во индивидуалниот и општествениот живот на секој италофон.

⁷ Danesi, M., *Manuale di tecniche per la didattica delle lingue moderne*, Armando editore, Roma, 1988:115

Понатаму го истражувавме спектарот на можности што рекламната комуникација може да ги нуди како дидактичко помагало.

Дадовме преку конкретни примери, неколку сугестии во однос на примената на рекламниот оглас. На почетокот сугериравме на наставникот да им посвети воведна лекција на карактеристиките, целите и функциите на рекламната страница или оглас, на претставување на елементите што придонесуваат кон составување на еден оглас; на некои од стратегиите применети во рекламата на иконишно рамниште; на одделни видови формати; на претставување како да се прикажат придобивките од некој производ, итн.

Потоа дадовме некои примери на активности и вежби насочени кон воочување на составните елементи на рекламните огласи, на нивните функции и цели, на активности насочени кон илустрирање на придобивките од некој производ, на вежби кои се засноваат на јазикот на рекламата и кои ги оспособуваат студентите да воочуваат неологизми, главни идеи, да идентификуваат поговорки, дијалекти, да воочуваат звучни фигури, анализираат слогани присутни во некои слогани. Понатаму преминавме на прикажување активности кои покажуваат како е можно со посредство на рекламни слики што обработуваат одредени тематика, да се поттикнат студентите на размислување и водење дискусии на актуелни теми и теми од општ јавен интерес. Во таа смисла, со оглед на позитивна реакција што беше забележана кај нашите студенти, дека сликите кои се однесуваат на историските кампањи на Бенетон-Тоскани и приказите на фондацијата Pubblicità Progresso се најподатни за постигнување на таквите цели, нудивме примера дидактички постапки кои како инпут ги имаат горенаведените слики. Се одлучивме за Бенетон заради дискусиијата за типовите на поединецот и на можниот свет што ги гради брендот, заради дијалектиката меѓу еднаквоста и различноста, заради теми на медиумскиот дискурс како албанските емигранти, мафијата, сидата, војната во Босна. Исто така се одлучивме за приказите на фондацијата Pubblicità Progresso за темите насочени кон подигање на свеста на колективната јавност како на пример: за заштитата на зеленилото, за почитување на туѓото мислење, против фрлање на смет, во прилог на читањето, итн.

Рекламната комуникација на Бенетон беше инпут за подготвување вежби за четрите јазични вештини, како стимулативен инструмент и повод за размислување и водење разговор и тоа со цел да ги оспособуваат студентите да го искажуваат сопственото мислење во врска со рекламниот дискурс на Оливиеро Тоскани за Бенетон, да споредуваат и опишуваат некои рекламни слики на Бенетон. Употребивме исто така интересни спотови најдени на интернет како оние на Фиат, на Тим, на Лаваза, на Медиа Маркет, како извори за подготвување вежби од типот, препознавање на факти и личности кои се присутни во спотови, давање

претпоставки за тоа што се случува во спотот, разгледувајќи ги фотограмите, дополнување на дијалогот во врска со видениот спот, воочување на стереотипите присутни во спотот, драматизации кои како појдовна точка ги земаат спотовите, опишување на облека и на другите предмети на лицата кои учествуваат во спотот, меморизирање на изразите слушнати во спотот и повторна примена на изразите, воочување на слоганите присутни во спотовите. Користевме и разни рекламни плакати кон постигнување од страна на студентите кон размислување за функцијата на секој плакат, размислување и водење дискусија околу проблематиките што ги третираат плакатите, анализирање на визуелниот и на вербалниот дел на плакатите. Според модел на читање на спотови направивме анализа на два спотови од Carosello, со оглед на тоа што сметавме дека тие претставуваат аудиовизуелен материјал што е совршено податен да стане предмет на семантичко, просторно-временско, наративно и граматичко читање од стана на студентите читање како на пример претставување на личностите, анализа на спотот, дополнување на дијалогот раскажување на спото, споредување на некогашните Carosello спотови со денешните.

На крајот дадовме некои сугестии за спотови што можат да се најдат на интернет кои можат да бидат појдовна точка за изработка на вежби и за дидактички активности.

Значи целото наше истражување не наведува да утврдиме дека плурикомпонентите што делуваат интерактивно во рекламната комуникација ја прават рекламата, според наше мислење, корисен и ефикасен инструмент што може да се примени во наставата по италијански. Видовме како таа претставува мошен погоден инструмент и поттик за подготвување на креативна продукција, за стимулирање на размислувањето, за водење дискусија во врска со различни тематикки, како со оглед на мошне честите упатувања на пословици, на фраземи, на наслови на познати прозни и поетски дела, неисцрпен извор врз кој можат да се подготват серии на вежби или забавни активности со цел да се наведат студентите да осознаат еден пресек на италијанската цивилизација, што му овозможува на корисникот истовремено да ја согледа општествено-културната реалност на земјата чиј јазик го изучува, како богат и обемен извор на илустративни материјали за обичаите, битот, навиките, желбите и ставовите на најактуелната Италија, со оглед на тоа дека и спотови се депозитари на стереотипи, на вредности, на животни стилови, со еден звор на елементи што се повеќе од доволни за да се мотивира нејзината примена во наставата по италијански јазик како дидактички инструмент или помошно средство. Со еден збор преку примената на рекламниот материјал сметаме дека ќе го оспособиме студентот да ги разбере таквите изрази од јазикот, културата, историјата што се присутни во индивидуалниот и општествениот живот на секој италијанец.

Гореспоменатите беа само неколку примери од безбројните можности за искористување на рекламните огласи но ќе можат да се извлечат доста вежби кои за референтен извор ќе го имаат рекламниот оглас во неговите разнообразни форми. Нашата студија овозможи да се истакнат комуникативните и културните потенцијали на рекламата и нејзината применливост во наставата по италијански јазик.

Рекламата како што веќе беше кажано, може да се смета за инструмент со чија помош може да се изврши дејство на убедување врз поединици: и ние не успеавме да останеме рамнодушни на нејзината ефикасност, на нејзината сугестивна моќ.

БИБЛИОГРАФИЈА

На латиница

- ABBRUZZESE, A., COLOMBO, F. *Dizionario della pubblicità*, Zanichelli, Bologna, 1994
- ABBRUZZESE, A., *Metafore della pubblicità*, Editori associati Costa & Nolan, Milano, 2000
- ALTIERI BIAGI, M.L., "Note sulla lingua della pubblicità" in *Lingua nostra* 3, 1965
- APPIANO, A., *Pubblicità, Comunicazione, Immagine*, Zanichelli, Bologna, 1991
- BALBONI, P.E., *Tecniche didattiche per l'educazione linguistica – Italiano, lingue straniere, lingue classiche*, Utet, Torino, 1998.
- BALDINI, M. (a cura di), *Le fantaparole. Il linguaggio della pubblicità*, Armando editore, Roma, 1987.
- BALDINI, R., "Inventano una lingua fatta apposta per vendere", in Baldini M. (a cura di), *Le fantaparole. Il linguaggio della pubblicità*, Armando editore, Roma, 1987. pp.153-156.
- BARTHES, R. "Rhétorique de l'image", *Communications* 4, 1964, pp.40-51.
- BECCARIA, G.L. (a cura di), *I linguaggi settoriali in Italia*, Bompiani, Milano, 1973.
- BERRETTA, M., *La comunicazione – problemi e spunti didattici*, Milella (Le), (senza data).
- CHIANTERA, A., *Una lingua in vendita. L'italiano della pubblicità*, Roma, 1989.
- CILIBERTI, A., *Manuale di glottodidattica: per una cultura dell'insegnamento linguistico*, Scandicci (Fi), La Nuova Italia Editrice, 1999.
- CODELUPPI, V., *Che cos'è la pubblicità*, Carocci editore, Torino 2001.
- COSTA, L., *L'uso di materiali autentici nell'insegnamento di una lingua straniera in un Facoltà di Lettere*,
in http://213.4.140/literatura/aispi/pdf/03/03_027.pdf.
- DANESI, M., *Manuale di tecniche per la didattica delle lingue moderne*, Armando Editore, Roma, 1988.
- DE SAUSSURE, F., *Corso di linguistica generale*, Editori Laterza, Bari, 1989.
- D'ORIA, D., *Traduire la publicité télévisée – фотокопирани страници на материјал најден во Универзитетска Библиотека на Факултетот за странци јазици во Бари, Италија*.
- ECO, U., *La struttura assente – La ricerca semiotica e il metodo strutturale*, Bompiani, Milano, 2004.
- FABRIS, G., "La pubblicità: uno sguardo semiotico", in AA.VV. *Il linguaggio della pubblicità*, Mursia editore, Milano, 1991, pp.55-73.

FOLENA, G., “Analisi linguistica di contesti pubblicitari: “Mettili un tigre nel motore”, in Renzi – Cortelazzo (a cura di) *La lingua italiana oggi*, pag.189-200, Il Mulino, Bologna, 1977.

FONTANA, L., *Comunicazione visiva e scuola – Aspetti psicopedagogici del linguaggio visuale*, Franco Angeli Editore, Milano, 1983.

FREDDI, G., *Psicolinguistica, Sociolinguistica, Glottodidattica – La formazione di base dell’insegnante di lingue e di lettere*, Utet, Torino, 1999.

GRANDI, R., *Come parla la pubblicità. Modelli comunicativi degli spot pubblicitari*, IL Sole 24 Ore Librai, Milano, 1987.

KAPFERER, J., THOENING, J., *La marca. Motore della competitività delle imprese e della crescita dell’economia*, Guerrini, Milano, 1991.

LAPORTA, R., “Educazione ai mezzi audiovisivi”, in AA.VV., *Scuola di base*, Roma, Centro didattico nazionale per la Scuola Elementare, anno xii – numero 1/2 – gennaio – aprile 1965, pp.41-43.

LAZZOTTI FONTANA, L., *Comunicazione visiva e scuola*, Franco Angeli editore, Milano, 1983.

MARRONE, G., *Il discorso di marca*, Editori Laterza, Bari, 2007.

MORO, W., *Letura e didattica del racconto visivo*, La Nuova Italia, Firenze, 1991.

MURA, A., *La pubblicità. Discorso pedagogico*, Bulzoni, Roma, 1975.

NUTRITO, C., *Come tradurre la pubblicità*,

in <[www.manageritalia.it/content/download/Informazione/](http://www.manageritalia.it/content/download/Informazione/Giornale/ottobre%202005/pag-54.pdf)

[Giornale/ottobre%202005/pag-54.pdf](http://www.manageritalia.it/content/download/Informazione/Giornale/ottobre%202005/pag-54.pdf)>

PITTERI, D., *La pubblicità in Italia*, Editori Laterza, Roma-Bari, 2002.

SABATINI, F., *La comunicazione e gli usi della lingua*, Loescher editore, Torino, 1984.

SALOMON, M., STUART, E., *Marketing*, Feltrinelli editore, Milano, 2005.

SCARPELLINI, M., *Introduzione al Marketing*, Edizioni Cierre, Roma, 2005.

TESTA, A., *La parola immaginata*, Pratiche ed., Parma, 1988.

TESTA, A., *La pubblicità*, Il Mulino, Bologna, 2004.

TETTAMANTI, V. & TALINI, S., *Foto parlanti*, Bonacci editore, Roma, 2003.

TUVERI, A., “Introduzione alla traduzione”, in <www.ata-divisions.org/ILD/tradurre_November_2002.PDF>.

VOLLI, U. *Il libro della comunicazione*, Il Saggiatore, Milano, 1994.

VOLLI, U. *Il libro della comunicazione*, Il Saggiatore, Milano, 1994.

VOLLI, U., *Semiotica della Pubblicità*, editori Laterza, Roma –

ZANARDI, M. *L’uso della pubblicità nella classe di lingua*, Tesi finale Master Itals, 2003. Bari 2003.

БИБЛИОГРАФИЈА НА МАКЕДОНСКИ

БОЈКОВСКА, С., МИНОВА - ЃУРКОВА, Л., ПАНДЕВ, Д. ЦВЕТКОВСКИ, Ж., *Македонски јазик за средното образование*, Просветно дело, Скопје, 2001.

КЕПЕСКИ, К., *Грамаџика на македонскиот литературен јазик за училишната за средно образование*, Просветно дело, Скопје, 1978.

КОНЕСКИ, Б., *Грамаџика на македонскиот литературен јазик*, Скопје, 1981.

МИНОВА- ЃУРКОВА Л., *Синџакса на македонскиот стандарден јазик*, Магор, Скопје, 2002.

НИКОДИНОВСКА, Р., *Дидаџика и евалуација на преведувањето од италијански јазик на македонски и обротно* (необјавена докторска дисертација), Универзитет “Св. Кирил и Методиј, Филолошки Факултет “Блаже Конески”, Скопје, 2006).

НИКОДИНОВСКИ, З., *Фиџураџивниџе значења на инсекџииџе во францускиот и во македонскиот јазик*, “2-ри Август С” – Штип, Скопје, 2007.

НИКОДИНОВСКИ, З., *Семџолоџија на џоворот и на јазикот*, “2-ри Август С” – Штип, Скопје, 2007.

САРЖОВСКА, А. *Италијанскиот јазик во средџиваџа за масовна комуникаџија*, (необјавена докторска дисертација, Универзитет “Св. Кирил и Методиј”, Филолошки Факултет “Блаже Конески”, Скопје, 2005.

САЈТОГРАФИЈА ЗА РЕКЛАМИ

<<http://adage.com/century/slogans.html>>

<<http://www.advertisingadvice.it/cap4.htm>>

<<http://www.agnes.it>>

< <http://www.amazon.com>>

<http://www.animamia.net/JANIMA_CONTENTS/JANIMA PUBBLICITA/JANIMA A PUBBLICITA.HTML>

<http://www.calendovisita.it/Simpatichi_Slogan.html> (на оваа страница има список со значаен број на симпатични и историски слогани од периодот почнувајќи со 1900 до 80-тите години, наведени без некој ред).

<<http://www.CattivaMaestra.it>>

<<http://www.dimenticatoio.it/index.php?title=Categoria:Pubblicit%C3%A0>>

<<http://www.dondeleo.com>>

<<http://www.edscuola.it/archivio/antologia/smonta/storia.htm>>

<<http://www.geocities.com/SoHo/workshop/8431/>>

< <http://www.gioric.it>>

<<http://www.haisentito.it/articolo/i-dialetti-battono-litaliano-almeno-negli-spot/3766/>>
<<http://www.homolaicus.com/linguaggi/spot/slangspot.htm>>
< <http://www.homolaicus.com/linguaggi/spotslangspot.htm>>
<<http://www.il-fantamondo.com/carosello.htm>>
<<http://www.il-fantamondo.com/principale.htm>>
(сајт во кој може да се види значаен број на реклами *Carosello*)
<<http://www.ipvalle.it>> (од овој сајт се извадени приказите што се однесуваат на реториката и на карактеристиките на рекламната страница)
<<http://www.ISRAT-percorso didattico – televisione e minoranze.htm>>
<<http://www.istitutoaveta.it>>
<http://www.italica.rai.it/principali/lingua/culture/luoghi_com.htm>
(во овој сајт можат да се најдат интересни мотивирачки идеи за различни дидактички активности, како и некои извори во врска со општопознатите дефиниции за Италијаните).
<http://www.libello.it/Arte_Grafica/Slogan_publicitari.html> (на оваа страница има список со 124 слогани на италијански јазик што влегоа во историјата, од периодот почнувајќи со 1900 па до 2008 година)
< <http://www.lostspot.cjb.net/>>
<<http://www.manuscritto.it/slogan.html>>
<<http://www.mondocarosello.com/index.html>>
<<http://www.musicsite.it/spot/?cat=cerca&tipo=spot>>
<<http://www.nemocollecting.com/frameset1.html>>
<http://www.omniauto.it/2.0/pages/archivio_search.php>
<<http://www.parmacotto.com/azienda/spot/spot.asp>>
<<http://www.pensieriparole.it/forismi/spot-publicitari/pag1>>
<<http://www.pipolo.it/barilla.htm>>
<<http://www.portanapoli.com/Eng/Gastronomy/neapolitan-coff>>
(од овој сајт се извадени приказите во врска со кафето *Мока*).
<<http://www.pubblicitaprogresso.org/campagne.aspx>>
< http://www.readytowinmodelscom_searching.aspex?search=gramm/>
<<http://www.repubblica.it/gallerie/online/societa/vintage/>>
(страницава прикажува првични рекламни плакати).
<<http://www.romacivica.net/spazioidiritti/cose'.htm>>
<http://www.senzamedia.com/web2/default_in.asp>
<<http://www.sidoli.org/blog/category/video-publicita/>>
<http://www.sitomemoria.altervista.org/publicita/slogan/n_z.htm>
<<http://www.spotlandia.leonardo.it/>>
<<http://www.sweetbutterfly.altervista.org/Immagini%20pubblicitarie.htm>>
<<http://www.televisione.cc/publicita/lapubblicita.htm#2>>
<<http://www.televisione.cc/publicita/lapubblicita.htm#2>>

<http://www.territorioscuola.com/wikipedia/it.wikiquote.php?title=Slogan_publicitari>
<<http://www.torinointernational.com/spot80>>
<Spot80> претставува антологија на TV-рекламата во која се содржани повеќе од 600 телевизиски спотови што рекламираат производи од познати марки, емитувани во периодот на 80-тите и 90-тите години).
<<http://www.videoanni80.com/pages/spot-pubblicitari-anni-80.html>>
<<http://www.voiello.it>>
< <http://www.youtube.com>> – Sequenza spot Italia 1 anni 90
(Секвенца од спот на *Italia 1* од 90-тите години)
<http://www.youtube.com/results?search_query=bruno+bozzetto+italia+europa&search_type=&aq=f>
<http://www.youtube.com/results?search_query=spot+pubblicitari+2007&search_type=&aq=f>
<http://www.youtube.com/results?search_query=spot+pubblicitari+2008&search_type=&aq=f>
<http://www.youtube.com/results?search_query=tutti+gli+spot+pubblicitari+2006&search_type=&aq=f>
<http://it.wikiquote.org/wiki/Slogan_publicitari> (на оваа страница има список од 174 слогани на италијански јазик, почнувајќи со 1900 па до 2008 година).
<http://it.wikiquote.org/wiki/Slogan_publicitari#Pubblicit.C3.A0_in_lingua_straniera> (на оваа страница има список од 33 слогани на странски јазици).
<<http://it.primopiatto.barilla.com/ilmondodellapasta/barillasiracco>>
<http://it.wikipedia.org/wiki/Nikola_Tesla>
<<http://it.wikipedia.org/wiki/Propaganda>>
<http://press.benettongroup.com/ben_it/about/campaignhistory/?t>
<http://wapedia.mobi/it/Slogan_publicitario#3>
<<http://web.tiscali.it/advertisingadvice/cap7.htm>>

Билјана Грујоска Трајковска

АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК ВО ЛИКОВНИТЕ УМЕТНОСТИ

1.0 ПОВОД И ПОСЛЕДИЦА

1.1.1 Сликаџа и јазикџа

Семантичка врска помеѓу јазикот и ликовните уметности како знаци може да се образложи со факти: и јазикот и ликовните уметности почиваат на исказната – изразна и симболичната – репрезентативна улога на мислата. Според Ernst Cassirer, филозоф на културните науки, човекот е *homo symbolicus*, *создајќел на знаци*; светот на *знациџе*, „семиосферата“ околу човекот почива на јазикот како основна – социолошка потпирка, додека ликовните уметности претставуваат – духовна поткрепа.

1.1.2 ESP: два предметџа и две значења

Неспорно е дека студентите чиишто идни професии се ликовните уметности или се врзани за ликовните уметности, како историјата на уметност и/или археологијата, најчесто одбираат да го следат курсот по англиски јазик како странски јазик во струката, зашто тоа е *јазикџа на глобалноџо село*, како што го нарекува комуникацискиот теоретичар М. McLuhan и англискиот ќе им овозможи да се разберат секаде и со секого. Акронимот E(nGLISH for) S(pecific) P(urposes) = A(нглиски) J(азик во) Ф(ункција на) С(труката) или A(нглиски) J(азик во) Л(иковните) У(метности) се користи за универзитетскиот предмет што буквално ќе го преведеме *Англиски јазик за посебни цели/намени* и точно подразбира (програмски и содржински) учење на предметот на студирање на англиски јазик, или — посебниот – англиски јазик во – посебната (идна) струка/занимање. Причината за појавата на ESP, велат Hutchinson & Waters, произлегува од потребата јазикот што се изучува = англискиот да биде што е можно поверен на јазикот што се користи во вистинската комуникација а, кога комуницираме, зборуваме и за сопственото занимање. Двопредметноста на предметот ESP во широкото поле на ликовни уметности може да се потврди преку формулата *English (странски јазик) + pictorial arts (основен предмет на студирање) = два предметџа*. Но, одредницата ESP означува и *extra sensory perception*,

постоење на сетилото вон природните пет = шесто сетило. Тврдењето дека предавањето и изучувањето англиски за посебни намени/занимања е најчесто поткрепено со шесто сетило се должи на нашето убедување дека од нас, од наставникот по **ESP** се очекува подлабоко, психолошко (за)познавање со/на студентите, особено идните ликовни уметници, за најпрвин да изнајдеме вистински начин на кој студентите го усвојуваат јазикот, па и да го спроведеме таквиот начин по вистински, комуникациски, пат. Освен тоа, мораме да имаме на ум и дека во теориската како и во применетата лингвистика овој предмет се наметнува како *learner-centred/learning-centered*, што значи дека сè во наставата по ESP е подредено на учењето на јазикот.

1.2.

Според тоа, основните чинители при определувањето на предметот *АЛЛУ* како учење на англискиот како јазик за сликата се:

- 1) курсот е продолжителен/напреден, надограден со соодветна терминологија, а претходното знаење на општиот јазик е понекогаш недоволно;
- 2) јасната потреба од знаење на јазикот, особено говорниот, за комуникациски цели; и
- 3) обидот, во смисла на поттик, (главно) молчаливите слушатели да се престорат во активни корисници/говорители на англискиот јазик.

1.2.1 Ликовните уметности и јазикот се сообразени

Сообразеноста на јазикот со ликовните уметности се препознава во подлошката на нивното постоење: и јазикот (= умотворба) и ликовните уметности (= умотворба + ракотворба) постојат за да ги задоволат човековите потреби за општење со другите и, затоа, се темелат на комуникативни постапки: а) *говорник* – *соговорник*, во јазичното творештво и б) *уметник* – *гледач*, во уметничкото творештво.

1.3. Методолошка рамка: *ѝредизвик*

Со оглед на темата-водилка во нашава теза што се класира како образовна и, според предметот на обработка, навлегува во применетата лингвистика, затоа што изведбата на наставата по *АЛЛУ* се одвива лице-в-лице: од *(ѝре)даваѝел* на знаење кон *ѝримаѝел* на знаење, практичното забележително ќе надвлее врз теориското.

Поводот за истражувањето, пак, произлегува од усилбата за – изнаоѓање применлив одговор на прашање во врска со *АЛЛУ* и се дополнува со – долгогодишното искуство во наставата со студентите по или за ликовните уметности. Последицата ја оправдува целта: и без

статистички пресметки, нашите заклучоци (според Reichardt & Cook) се: природни... субјективни... засновани врз докази (од секојдневјето), приспособени кон откритија, истражувачки, широки, описни и индуктивни, засновани врз формулата *применливост + искуство = успех*. Освен тоа, исполнувањето на двете споменати и основни претпоставки за учењето АЛЛУ коешто е 1) напредно и 2) двопредметно, навестува стеснување на предметот кон англискојазична теснотручна надградба: увид во посебните јазични изрази во посебните ликовни полиња, историјата на уметност и археологијата.

1.3.1 Речник за ликовни йодрачја

Крајната последица во обидот да се изнајде наставно-приземен, искусвено спроведлив образец за АЛЛУ претставува вид англиско-македонско учебно/наставно ликовноуметничко зборовно помагало: *зборовник/ йолковник/ описник* што содржи преглед на ликовноуметничката лексика според теми/категории од ликовните уметности, историјата на уметност, архитектурата и археологијата; стручни објасненија и можности/тешкотии за превод/толкување; етимолошки извор на интернационалните зборови во англискиот и/или македонскиот јазик.

2.0 КОРЕНОТ НА УМЕТНОСТА

2.1.1 Умешност, ракојворба насјорни кич

Природно е да се започне со потеклото и значењето на назнаката *art(s)* = *умешност(u)*, како и несомнената врска на *art* со *skill* = *умешност, вештина* и со *creation* = *создание, дело, йворештво, креација*. Оттука потекнуваат именките *artist* = *умешник*, и *creator* = *создашел/йворец*. Инаку, значенските објасненија за именката *craft(s)* = *занает, знаење, умење*, и/или *мајсјорство* и изведените сложеники *craftsperson* или *craftsman* = *мајсјор, craftsmanship* = *мајсјорство, умешност*, особено *handicraft* = *(мајсјорски изработена) ракојворба, ракоделство*, со зборообразовна нагласка во коренот на префиксот *handi-* = *рако-* (*рачно-создадено*), ја потврдуваат тесната ликовна врска помеѓу двете назнаки. Именката, пак, *master* = *мајсјор* суштествува во коренот на зборот *masterpiece* = *мајсјорско/ремек дело*, истовремено истозначно со именската фраза *tour de force* = *исклучително ценешо умешничко дело; совршена обработка*.

Еден од основните изрази во ликовните уметности е *work of art* или *artwork* = *(ликовно) умешничко дело/йворба, piece of art* или само *piece*. Тешкотиите при совладувањето на составниот дел *work* (= дело,

творба, како производ од некоја *работија*) во изразот *work of art* се причина што студентите претпочитаат да го употребат изразот *piece (of art)* којшто им е веќе познат од низа зборови, на пример, *masterpiece, battlepiece, tablepiece, headpiece*.

Очигледна е разноточноста на сите претходно наведени именки со *kitsch* = *кич, лажни/невистинити/вообразени „уметнички“ творби*.

2.2. Уметности: визуелни – ликовни

Според сетилата на восприемање, уметностите се разнообразни и распределени во *visual* - , *the cinema, photography, performing* -, *music, literature*.

Ликовните уметности, подгрупа на *visual arts* = *визуелни /видливи уметности*, се уште се именуват *fine arts* = *убави уметности* (*les beaux arts*) според 18-вековниот концепт, кога за уметнички творби се сметале само оние што предизвикуваат возвишено, естетско чувство. Во денешно време, вкупното поле по име *fine arts* се поистоветува со *pictorial arts* = *ликовни уметности*, на пример, *Faculty of Fine Arts*.

2.2.1

Ликовните уметности се разгранати во:

- *painting*, n. = *сликарство*: област, *слика*: дело; *paint*, v. = *слика* и *painter*, n. = *сликар(ка)*;
- *sculpture*, n. = *вајарство*: област, *вајарско дело, скулптура*: дело; *sculpt*, v. = *ваја* и/или *carve*, v. = *ваја, клеса*; *sculptor*, n. = *вајар(ка)*,
- *graphic arts* или *fine art printing* или *printmaking*, n. = *уметничка графика*: област; *graphic work* или *print*, n. = *графика*: дело; *print*, v. = *изработува уметнички графички отпечаток*; *graphic artist*, или *printmaker* = *уметнички графичар*;
- *applied arts* = *применети уметности*,

кои се втемелени – во однос на творбата – на назнаката *design*, v. & n. = *модел(ура)*; *нацрт*; *проект(ура)(ње)*, *ликовен проект*; *шара, дезен(ура)*; *облик(ува)*, *конструкција* и *designer*, n. = *творец, креатор*; *лице што изработува нацрт за индустриски или моден производ*; *дизајнер* = *моден креатор*. Лексемата *design* игра клучна улога не само во применетите уметности, туку и во сите ракотворби, како и во архитектурата и, според тоа, заслужува посебна расправа заради природната аналогија со мајчиниот јазик. Исказот *Работијата на архитектот е да проектира*, погрешно се преведува: *It's an architect's job to project!* Во македонскиот јазик, поимот *проект(ура)* = *замисла* (+ *скица*) + *дејство* е главно општ: се однесува на сите области на работа/дејствување, додека англискиот *project* = *замисла за дејство*

+ *дејство* (можно и без *нацрт*), се разликува од ликовниот термин *design* = *замисла за дејство + нацрт за изгледот на производот од дејството*.

2.3. *Месиа: изложби, изложбени предмет*

Носечките глаголски искази значенски врзани за *изложува* (уметничко дело) во *проспор(и)а* се: *exhibit, present, represent, show, display* = *изложува, претставува, покажува или прикажува*, а од нив се зборообразуваат именките *exhibit* = *излож(б)ен предмет, експонат, exhibition* = *изложба, (re)presentation* = *претставување, show* = *показ/приказ, и display* = *поставка*. Забележителни се одликите и разликите помеѓу именските определби *exhibit* = *предмет на изложување/ експонат* и *exhibition* = *изложба*, т.е. кога зборуваат за изложбени предмет на македонски, слушателите, без исклучок, го претпочитаат интернационализмот *експонат*! Во врска со изложбениите *месиа*, вреди да се спомене и примерот на англискиот термин *Salon* = *изложба на дела на живи уметници*, или *годишната поставка на француските уметници во Париз* [*sælɒn* (*Salon*)], што нашите слушатели го изговараат *sə'lʊ:n* (*saloon*), та наместо за *изложба*, зборуваат за *крчма*!

2.4. *Предметот (на обработка) во ликовните дела*

За да ја пренесат својата ликовна порака, уметниците одбираат *subject (matter)* = *предмет на ликовна обработка*, збор речиси истозначен во контекст на уметностите со *motif* = *мотив, тема*. Тука треба да се нагласи дека македонските слушатели се судираат со една заблуда – причинител за неприфаќањето на истозначноста на именките *subject (matter)* и *motif* произлезена од зборот *motive* којшто, патем, се пишува поинаку, но се изговара слично, ама означува нешто различно, т.е. *причина/повод* (за дејствување). Што се однесува, пак, до насоката *тема*, во буквален превод *theme*, таа на англиски вообичаено се користи како *тема* на разговор, напишан состав, или музичко дело.

Според изгледот на предметот на обработка, ликовните творби ги определуваме како *representational* = *веродостојни*, каде што предметот е претставен верно до толку што се препознава/распознава, или *non-representational/non-objective* = *непрепознатливи*, заради непрепознатливоста на „ликот“ на предметот. Оваа поделба се должи на степенот на *pictorial abstraction* = *ликовна аспирација* = *линиско: геометриско или обоено претставување на*

изгледот што, пак, се спроведува преку ликовната постапка *stylization* = *стилизација* = *упростиен, поедноставен рилмичен и линиски ликовен приказ на нештата/лугето во природата*. На пример, *Abstract Expressionism* = *абстрактен експресионизам* и/или *action painting* = *дејствување при сликањето*; *сликање во шек* кога „ликот“ на боите се престорил во цел на сликањето. И ликовната постапка под наизнаката *distortion* = *искривување, исчанчување, изобличување, дисорзија* придонесува кон збогатување на *стилизацијата/експресивноста*, а во крајна линија, и ја зголемува *нерепрезентативноста /нерепознатливоста* на предметот.

2.4.1 Разнообразие според темата

Според предметот/темата, ликовните дела се: *narrative* = *наративни*, *historical* = *историски*, *literary* = *книжевни*, *religious* = *религиозни, верски (црковни)*, или

- *figure-* = *со човек/човековата фигура* (како предмет на ликовен израз), на пример, *(full-)standing (figure)* = *исправено лице*; *reclining (figure)* = *навалено лице*; *full-size* или *life-size (figure)* = *човек прикажан во природна големина*; *nude* = *актн*, ликовен приказ на *голо човечко тело*; *trunk* или *torso* (ит.) = *(човечкото) тело, торзо*, ликовна *прејстава на телото без вратот, главата, рацете и нозете*;
- *portrait* = *портрет*, ликовен приказ на човек (сам или во група), на пример, *self-portrait* = *автопортрет*, ликовна *прејстава на самиот уметник*; *full-face* = *општреди, право в лице, ан фас*; *profile* = *нечие лице гледано општрена, профил*; *three-quarter view* = *полупортрет*;
- *landscape* = *пейзаж*, претставување на природен предел;
- *still-life* = *мртва природа*, ликовен приказ на неживи нешта.

И покрај очигледниот факт дека двата јазика изобилуваат со интернационализми при тематското групирање на ликовните творби, вреди да се споменат некои причини за тешкотиите во учењето АЈЛУ. Да речеме, тешко е совладливо значењето на именскиот израз *genre (painting)* = *жанр (-слика/сликарство)* каде што се отсликува секојдневјето на обичните луѓе, зашто, на македонски, поимот *жанр* вообичаено се врзува со значењата *род*, или *вид*, т.е. определува токму *разновидност* во филмската уметност или во книжевноста, наспроти неговата семантичка стеснетост во сликарството. Понатаму, изгледа занимливо да се споредат англиското и македонското зборообразовно толкување на именската сложенка *still life* (*still* = *неподвижен* + *life* = *живот*) со *мртва природа* (*мртва* = *неподвижна* + *природа* = *живот*).

2.4.2 Искажување на изразот

Именката *expression* = *експресија, изразност*; *искажување на емоционалниот поглед/чувствата на/кон ликот/предметот во*

самостојно дело повторно го одразува предметот/темата, без оглед дали тоа е нешто постоечко, или е исказ на некоја помисла/замисла на уметникот, т.е. symbol = *форма, лик; знак со поинакво/пренесено значење*, така што секој ликовен уметник од дваесеттиот век наваму е *expressionist* = *експресионист* (напишано со мала почетна буква), зашто прикажува самостојна ликовна *изразност*, но не задолжително и *Expressionist* = *експресионист* (напишано со голема почетна буква), зашто припаѓа на *посимпресионистичкиот* *правец*. На пример, *Van Gogh is both an expressionist and Expressionist*.

Поимот *expression* е неизоставно врзан со група глаголски изрази, при што веќе споменатите *exhibit, present, represent, show* и *display* го менуваат досегашниот значенски концепт на *место* каде *што* се изложуваат уметнички дела и минуваат во концепт на *тематско* изложување/ *прикажување/покажување*. Таков е и глаголот portray, v. = *портрира; насликува, претставува* и именките значенски поврзани со него: *portrait*, n., особено portrayal, n. Во англискиот јазик, на трите збора им се придава поинакво и пошироко значење од постоечкото во македонскиот. Затоа, *portray* и не значи *насликува, претставува* само човек/глава на човек, ами и ликот/изгледот на што и да е, живо или неживо, што не мора да е човек. На пример, *He portrayed the countryside.* / *Goya's portrayals of social comment are memorable.*

2.5. Ликовни уметности: состојки

Освен line = *линија, црта, texture* = *текстура* = *сеилен виечајок на доир* или *од изгледот предизвикан заради составот*, colour = *боја, value* = *вредност, light* = *светлина* (во опфатот светлина – темнина), shade/shading = *сенка, засенчување*, фундаменталните елементи на ликовните творби се:

- shape = *облик* (претставен дводимензионално), како *geometric* = *геометриски; organic* = *живолик, органски*;
- form = *надворешен изглед* (претставен тродимензионално), *лик, форма*, како *irregular* = *неправилна; free* = *слободна*;
- space = *простор*: *length* = *дожина* + *width* = *ширина* + *depth* = *проспорна длабина/volume* = *зафатнина*; како *pottery*.

За да се предизвика чувство на просторност, се користи ликовната постапка именувана perspective = *перспектива* = *секој графички метод што предизвикува виечајок на проспорна длабина во ликовните творби изведени на рамна или илѝка површина*, на пример, *aerial/atmospheric* = *воздушна/атмосферска, linear* = *линеарна*, но и *worm's eye* = *жабја*!

2.5.1 Дизајн: соѕдавање на соѕјојките

Најширокото објаснение на зборот (именка и глагол) design = дизајн(ира), (у)согласува/согласност: го вклопува севкупниот збир соѕјојки во една целиност се совпаѓа со *compose* = комјонира и *composition* = комјозиција, така што *design* во ликовниот јазик всушност соодветствува со граматиката на вербалниот јазик, а состојките за составување при секој дизајн се: *balance* = рамношежа; *unity* = целина, *emphasis* = нагласка, *contrast* = разлика, несообразност; *pattern* = образец; калај; шара; крој; *movement* = живоликост; *rhythm* = ритам.

2.5.2 Медиуми: начини и средства

Medium/media = медиум(и) = алатките и материјалите што се користат за ликовна обработка се посебни во одделни гранки: drawing = цртеж, на пример, *pen and wash* = лавиран туш; painting = слика, на пример, *oil* = масло; printmaking = умножување, ликовен отпечаток, графика, на пример, *woodcut* = дрворез(ба), длаборез, којаничарство; sculpture = вајарство, на пример, *marble* = мермер.

2.5.3 Зборот „слика“

Picture (лат. *pictor* = сликар) вообичаено се користи како заеднички, може да се рече и како замена, за сите ликовни творби што инаку се подведуваат под подрачјата: уметничка слика, уметничка графика, цртеж и фотографија. Истообразноста на овие слики е содржана во нивната дводимензионалност, додека нивната разнообразност потекнува единствено од начинот на изведба, execution/handling = обработка/изработка. Јазичниот исказ *picture* = слика е семантички поврзан со други англиски лексеми преземени од грчко-латински извор: *image*, *icon*, *figure*, *persona*, *representation*, *illustration*, *reflection*, *impression*, а сите на македонски ги толкуваме/концептираме како = слика; слика и (при)лик(а); одраз; изглед; визуелна претстава; замисла (за изгледот).

2.6. Сликарство, вајарство, уметничка графика, цртеж: посебни прашања

Четириите збирки именски изрази од овие области ги содржат, да речеме, основните состојки на секоја слика: support (*panel, canvas, wall*) = подлога, или, пак, varnish = сјаен и непропусен слој; лак (врзиво за бојата), како и лексемите wall painting или mural (painting) = ѕидно/мурал-(но) сликарство.

Пример од „сликарските“ изрази е и trompe-l'oeil (фр. = измама за окото) = протмет, реалистична слика во која насликаниот предмет изгледа вистинит по својата форма, боја, големина и светлина.

Од суштинската именска назнака *sculpture* се зборообразува, на пример, придавката *sculpturesque* = *скулптурален*: *сѐ што се одликува со (изглед на) илустричност /иродимензионалност, илустричност*, а пример на одредница од вајарството е и *carve*, v. *carving*, n. = *резба, резбарија*: *илюстрација на режење/иисечување на илюстричните делови од илустрично дрво, камен или метал илустрично после која вајарското дело илустрира на илустрично завршено, како и cast*, v. *casting*, n. = *лие; одливоч*.

Уметничките отпечатоци се создаваат по пат на разновидни – *graphic/printing techniques* = *иштехники (илюстрации)*, и тоа, да речеме, *serigraph* = *иштучно-иштучно, иштучно иштучно: silkscreen*. Еден од графичките методи се именува *block print* = *висок иштучно*, на пример, *linocut* = *линорез*.

Иако може да биде уметничка творба самиот по себе *drawing* = *иштучеж* е елементарен во сите ликовни уметности и архитектурата, зашто веќе споменатиот *design* = *иштучеж, форма, лок, изглед* станува видлив само откако ќе се нацрта. Именката *drawing* е основа и за лексемата *draughtsman* = *иштучач*: *лице кое иштучно иштучно да иштучно или draughtsmanship* = *иштучност/иштучност за иштучно*.

2.7. Архитектура: уметност и наука

Математички изразено, *architecture* = *project* + *design* + *building/engineering*, при што втората ставка, *design*, ја чини уметност. Основниот зборовник од архитектурата започнува и се однесува, главно, на надворешниот и внатрешниот изглед на христијанските светилишни градби *temple(s)* = *храм(ови)*: *верско светилишно/ собирално и church* = *црква* и/или *cathedral* = *капедрала*: *главна, соборна црква*. На пример, *basilica* (гр.) = *базилика*: *ишаваголна градба однатре поделена во nave* = *брод, кораб*; *side aisles* = *иштранични иштучки* и *apse* = *иштуча*, *задан ишлучужен дел на црквата каде што е сместен олтарот*.

3.0 ДРУГИ НЕШТА ЗА ЖИВОТОТ НА УМЕТНОСТИТЕ

3.1 Историја на уметностиа: Art History

Art history, како наука, поточно се занимава со *iconography* (*icon* = *лик/иштуч* + *-graphy* = *-иштучија*): *иштучното иштучно на предметот/темата во ликовните дела, иштучно колку со iconology* = *иштучноиштучија* (*icon* = *лик/иштуч* + *-logy* = *-иштучија*) што, пак, иштучно го иштучно симболизмот/иштучно на ликовните мотиви. Иштучноиштучно на уметност: *иштучноиштучно за иштучноиштучно – ликовни – иштучно иштучно*

зависи од лексемата style (гр.) = ѹравец = сѹил, којашто се покажува истозназначна со *way, manner, fashion, mode, technique* = ѹосебен/особен начин на ликовна изведба (личен, временски или географски). Наведените историски подредени ликовни правци, се проследени со куси семантички/семиотички образложенија, започнувајќи од ѹеишѹерскаѹѹа умеѹиносѹѹ и завршувајќи со уметноста позната како ѹоѹ-арѹѹ. На пример, Renaissance = ренесанса е двовековното историско доба на ѹреѹѹород (*rebirth, revival*) + ѹроѹѹѹѹѹ (*flower, flourish*).

Современиот уметнички израз е опфатен во посебна збирка јазични изрази, при што, како посовремени ликовни правци /постапки, се наведени, да речеме, concept art = концептјина уметност: *идејалка во која уметникот ја искажува замислата за предложениот дело јазично или дијаграмски, во најчиста форма, а никогаш не го изработува само то дело.*

3.2 Археологія: откриття і збереження мистецтва

Зборообразувањето на одредницата се огледува во потеклото на поимот: **archeology**: archaios = прастар (прапочетен) + logia = наука, т.е. *ѝрайочейна наука, наука за ѝрайочейнокојѝ*. Почетниот археолошки речник започнува со основната археолошка дејност искажана со истозначните глаголи **dig** = *коѝа, искоѝува; оѝќоѝува* и **unearth, uncover, excavate**. Местото каде што се вршат ископувањата се означува со именката **site** = (*археолошко*) *наоѓалишће/ локалѝшеѝ* а откопаните предмети се именуваат **finds** = (*археолошки*) *оѝќкриѝија*. Научниот пристап во археологијата се докажува со, на пример, **reconstruction** (лат.) = *реконсѝрукција, ѝовѝорно сосѝавување, обновување* (*на ѝрвобѝѝниоѝ изглед*).

4.0 НЕМА СЛИКАРСТВО БЕЗ БОЈА

Бојаџа, општо именувана ***colour***, самата по себе претставува посебно семантичко поле или лексички домен. Конкретната и апстрактна именка ***painting*** е изградена од *paint* (v.) (изворна лексема) + *ing* (именска додávка), додека, на македонски, конкретната именка ***слика*** (с-лик-а) е создадена по пат на с- (структурна морфема) + *лик* (изворна лексема) + -а (именска наставка), а апстрактната ***сликарсџво*** (с-лик-ар-сџво) по пат на с- + *лик* + -ар (nomen agentis) + -сџво = *сликар* (изворна лексема) + -сџво.

4.1.1 Именки

Секоја од наведените именски определби за бојата е проследена со примери, преведени од англиски на македонски:

- **paint** = боја (течна материја за нанесување и бојосување)

(a) *He brought his own oil paints.*

(м) *Самиот си донесе маслени бои.*

Англиските именски зборови коишто се однесуваат на бојата на лицето/кожата **complexion, tan, rouge blush** (при што само *blush* е изворно англиски), на македонски и најчесто во сликарството се толкуваат и се исказуваат со интернационализмот **инкарнаџ** (лат. = боја на месо).

4.1.2

Именските фрази за обоеност/боја, кои се несомнено врзани за техниките на употреба на бојата како основен ликовен исказ, се проследени со објасненија. На пример, **chiaroscuro** (ит. = светло-темно) = **киароскуро** се однесува на *ионското сликање* коешто се потпира единствено врз степенувањето на боите во рамките на светлина и темнина, заради прикажување на нивната спротивност или рамнотежа а, пак, **goiache** (фр.)/**body colour** = **џваш** е слика изработена со водени бои надополнети со бела заради непросирност, додека **stained glass** = **виџраж** (фр. = стаклена врата/прозорец) ја означува *техниката на бојосување стакло*.

4.2 Придавки

Придавките со референтност боја се одликуваат со исклучителна јазична точност. Во ЛУ боите се делат на **primary** = **џримарни, основни: red** (*црвената*), **yellow** (*жолтата*), **blue** (*сината*), **complementary** = **комплементарни** (поинакви од *џримарните*) и **secondary** = **секундарни** (се добиваат со мешање со *џримарните*): **orange** (*џорџокаловата*), **violet** (*виџоовата*) и **green** (*зелената*).

4.2.1

Збирката одредници за нијанса на бојата опфаќа некои од најчестите имиња на боите во англискиот и македонскиот јазик, наведени според разнообразието на англиски исказано како **hue** = **нијанса (на бојата)** (фр. = постапен премин/прелевање), при што се укажува на некои сличности и разлики. На пример, за **белата, жолтата, зелената и црната** постои по еден единствен посебен збор – поименчена (супстантивизирана) придавка во женски род во македонскиот, а придавка или именка во англискиот јазик, но квалификаторот **blue** = **сина** или **модра (затемнето сина)** докажува дека за **blue** на македонски постојат две преводни можности а, пак, **brown** = **кафена, кафеава** или **костенлива** може точно да се преведе со три различни збора, додека за **земјената, бледа жолтеникаво-кафена, ochre** = **окер**

во двата јазика се користи интернационализам. Понатаму следува изобилен список на маслени бои преземен од два каталога на сликарски бои, наведени според именувањето, но објаснети според колоритот, на пример, *madder deep* = *бакам-(ш)емно)црвена*, или *sap green* = *сочнозелена*. Во англискиот јазик, некои придавски определби засновани на нијансата на бојата се зборообразуваат според формулата *adjective* + *-ish*, на македонски: *йридавка* + *-кав/-лав*, да речеме, *whitish* = *бел-уз-лав*, *yellowish* = *жолт-е-ни-кав*, *redish* = *црвен-и-кав*, *bluish* = *син-ѳ-кав/мод-ѳ-р-и-кав*, *greenish* = *зелен-ѳ-кав*, *grayish* = *сив-ѳ-кав*, *blackish* = *црн-и-кав*.

4.2.2

Извесни придавки со референтност боја содржат инкоативен глагол како непосреден извор, имаат резултативно значење, а деривираниот збор е придавка во обата јазика. Тие се образуваат според правилото *име на боја* + (*глаголскиот суфикс*) *-en* + (*йридавскиот суфикс*) *-ed* во англискиот, а (*глаголскиот йрефикс*) *йо-* + *йридавка* за боја во машки род + (*йридавскиот суфикс*) *-ен* или *-ей* во македонскиот.

whitened

-

reddened

-

-

-

blackened

йобелен

йожолйен

йоцрвеней

йосиней, йомодрен

йозеленей

йосивен

йоцрней

4.2.3

Luminosity = *блескавосйа/свейликавосйа*, односно *сјајој* на бојайа се искажува со мноштво придавки за *luminous colours* = *блескави/сјајни бои*, на пример, *flaming* = *йламена, зажарена*; *glittering* = *свейкава*; *glowing* = *блескава, зажарена*; *radiant* = *блескава, сјајна, зрачна*. На пример, *Impressionist canvases are rich in sparkling colours*. Наспроти сјајните, постојат и бессјајни бои искажани со придавки, како *matt* = *май* (фр.), *йемничава, мрачна, замрежена, исенчена, сенлива, сенчесйа, замайена, замаглена, умрйвена, зјаснайа, бессјајна*, или *somber* = *мрачна, сйушена*; *pale* = *бледа, бессилна*. На пример, *As a Postimpressionist, Renoir's colours turned sober*. Во двата јазика *сјајниите* бои се темелат врз изворни зборови кои означуваат *свейлина, сјај, блесок, ојан, йламен, искра, свейкање, йрейкање* и каков да е опис за рефлексја на многу светлина. Затоа, делува природно што *бессјајниите* бои, оние во коишто се одразува

малку светлина, се асоцираат со темнина, мрак, магла, заматаност, сенка, задушеност, стисненост, бледило, умртвеност или неодреденост.

5.0 Заклучок

На крајот, може да се заклучи дека збогатувањето на зборовната ликовноуметничка изразност на англиски јазик претставува суштинска одлика на универзитетскиот предмет *ESP: Pictorial Arts/Art History/Archeology* = Англискиот јазик во ликовните уметности/Историјата на уметности/Археологијата, бидејќи ова образовно подрачје е замислено и се спроведува според таканаречената *content-based* (= содржински втемелена) програма. Накусо, содржината што потекнува од идното ликовно/сродноликовно занимање се спознава со посредство на странскиот, англиски јазик.

Двопредметноста на предметот претпоставува чист комуникациски пристап меѓу наставникот и студентот и подразбира поделба, т.е. размена на јазичните задачи: наставникот поблиску го изучува полето на студирање на студентот, додека студентот поуспешно го совладува англискиот јазик во ликовните уметности. Овој начин се вкрстува и со двозначноста на предметот и придонесува кон повисок степен на делотворност заради постојното, „вонјазично“, меѓусебно разбирање.

Оттука оддржливиот обид да се изгради англиско-македонски ликовноуметнички зборовник за да се обезбеди збор-за-збор превод и/или описно толкување на тематски категоризирани поими/изрази.

Biljana Grujoska Trajkovska

The English Language in Pictorial Arts

Summary

This paper deals with the English for Specific Purposes (ESP) language acquisition in the lexical domain of pictorial arts and art history. Being established as a two-topic field of a study, English as a foreign language + fine arts as specific study, empirical findings lead to the most significant role of lexis in the teaching and learning of the subject. The goal is a learning-centered approach that would enable the learners to apply their cognitive powers to acquire knowledge and achieve competence in ESP for communicative purposes. Therefore, a proposal is presented for the development of a *glossary*, an English-Macedonian dictionary of specific fine arts categories, with definitions, explanations, interpretations, including certain distinctive functional features, the possibilities for translation, as well as the origin of international words.

Татјана Б. Ефтимоска

ЕСЕЈОТ КАКО КНИЖЕВЕН ЖАНР (македонско искуство)

На 29 април 2009 година, беше одбранет магистерскиот труд „Есејот како книжевен жанр (македонско искуство)“ од Татјана Б. Ефтимоска, пред Рецензентската комисија во следниот состав: д-р Весна Мојсова-Чепишевска, вонреден професор; д-р Јасна Котеска, вонреден професор; и д-р Кристина Николовска, вонреден професор.

Во продолжение наведуваме резиме на магистерскиот труд:

* * *

Есејот како размисла, како став, како развивање на теза и аргументација – му е својствен на секое мислечко битие. Тоа е постмодернистички жанр по самата своја еклектичка сушност, без оглед на мотивот или постапките врз кои е развиен.

Теоретичарите на книжевноста се согласуваат околу тоа дека есејот, и покрај неговото неколкувековно постоење, останува најмалку истражен како жанр. Не можејќи да се сведе на каква било дефиниција, определба или ограничување, есејот и во современата книжевна наука останува своевиден синоним за хибридноста, недоловливост, неподатливост за фиксирање на книжевните коти. Михаил Епштејн, поставувајќи ја синонимијата меѓу есејот на Монтењ и есејот како жанр воопшто, смета дека „сите тие слабости и несовршенства кои Монтењ си ги припишува лично себеси, всушност се својства на настанатиот жанр, психолошка позадина на новата форма која настапува контрастно врз фонот на поранешните, канонизирани жанрови како една ‚минус-форма‘ лишена од општозначна содржина, логичка доследност и сеопфатна ерудиција, целосно сочинета од ‚мани‘.“¹ Епштејн понатаму нагласува дека ретко се случува делото на еден автор да создаде цел жанр, многу често бидувајќи и своевиден синоним за него, смета дека токму во тоа лежи изразената тенденција на есејот кон индивидуалноста. (1997: 8) Се чини дека есеј добиваме секогаш кога јас-истражувачот и јас-истражениот предмет се доведуваат во рамнотежа. Формулата е едноставна: меѓу спознавачот и

¹ Епштејн, Михаил. *Есеј*. Београд: Народна књига-Алфа, 1997: 15.

спознанието постои знак на равенство. Но, кога конечно равенството ќе се постигне, спознанието не застанува таму; тоа ги преминува границите во циклично движење кое повторно се влева во свеста на она *јас* што спознава.

Теоријата дека есејот се добива кога записите од маргините ќе се поврзат во еден текст – не е неоснована. Самиот Монтењ, пред да го создаде есејот како интегрален текст, всушност го испишува неговиот скелет преку размислите со кои ги дополнувал/комуницирал (со) делата што ги читал. Тоа значи дека есејот – повторно парадоксално – е дело на читател, не на автор. Понекогаш, есејот е склон кон редукција на наративните решенија и на раскажувачката логика. Неговата реченица е претворена во **шифра на искуството**, емпириски код, а наративноста е продолжување и **предвидување** на искуството.

Есејот е толерантен жанр, бидејќи не суди, не тврди и не инсистира, туку постојано смета/мисли/претпоставува и конечно, има слух за секоја друга вистина различна од неговата. Низ долгорочното творечко искуство на авторот – појавата на есејот е релативно доцна фаза. До неа се доаѓа ПО творењето, исто како што есејот е релативно доцна појавен или, можеби подобро, доцна развиен жанр (жанр на кој дури во постмодернизмот му се посветува должното внимание). Од друга страна, пак, есејот како жанр на тема за која се пишува „со свои зборови“ е школски жанр, состав. Повторно – контрадикторност.

Есеистичкиот исказ на авторите Јагода Михајловска Георгиева и Влада Урошевиќ го почувствувавме близок поради неговата двојна природа; природа на оксиморонски пројави. Во нивните есеи/текстови/приказни сè може да биде предмет на размисла, објект на мисловен фокус, но и самоогледување: лево коцките, телевизиските квизови, референдумот за трамвај, нечија изложба или некролог во весниците.

Но, ниту кај едниот, ниту кај другиот автор зборовите, едноставно, не се доволни. Тие продолжуваат понатаму, во слики. И Париските², и Хималајските приказни³ избобилуваат со слики кои ја продолжуваат нарацијата, стануваат нејзини **јадра**. Препознавме неколку стилски постапки во расчитувањето на есеите, иако, се разбира, не инсистираме на некаква нивна остра осцртаност. На пример, во врска со колажноста, кај В. Урошевиќ се препознаваат две нејзини димензии: **експлицитна** и **имплицитна**. Градот во приказните на Урошевиќ ја има мозаичноста на музејот, шареноликоста на пазарот, компромисот меѓу уметноста и нејзината продажна цена на една галериска изложба или аукција. Она што Бановиќ-Марковска го нарекува

² Урошевиќ, Влада. *Париски приказни*. Скопје: Магор, 1997.

³ Михајловска Георгиева, Јагода. *Камеот од Твојот ден: хималајска приказна*. Скопје: Култура, 2004.

симултаност на писмото⁴, кај Ж. Дерида се приближува до сфаќањето на текстот и неговото генерирање како своевиден „агрикултурен“ поим. Во книгата „Од дијалогизам до интертекстуалност“ на Елизабета Шелева⁵, наидуваме на следниот цитат од Дерида: „Практиката на калемењето го преобразува текстот во ткаење од цитати, вметнатите текстови се придвижени, поместени, поттикнати. Телото на текстот се оплодува со осеменување... Тоа се регенерира. Секој накалемен текст продолжува да зрачи на местото од каде што е земен, менувајќи го со освојувањето на новиот терен.“ (Според Шелева, 2000: 127)

Токму во тие млади фиданки на текстот се согледува неговата мимикрија. Колку повеќе ги има, толку повеќе тие го преобразуваат и семиотички го отежнуваат неговото тело. И не само тоа: пред текстот се јавува големиот предизвик да ја докажува литерарноста на своите фиданки, да се бори за нив и да ги оправдува како книжевно достојни, иако нивната естетичност никој не ја доведува во прашање.

Несомнено е дека меѓу механизмите на интертекстуалното преплетување кај Урошевиќ и Георгиева постои квалитативна разлика. Во случајот на есеите од „Огледала“⁶, повеќе не можеме да зборуваме за *рамноправност* на текстот кој апсорбира и оној кој е апсорбиран, затоа што постои нагласена тенденција кон хиерархизирање на текстовните рамништа.

Во збирката „Огледала“ на есеите често им се даваат наслови-цитати, како постапка која однапред ја навестува нивната комуникативна насоченост. Цитатите се секогаш културолошки референци кои функционираат во рамките на есемата, како дел од нејзината парадигма: „Свири го тоа повторно, Сем“, „Селма, не наведнувај се низ прозорецот“, „Сезаме, отвори се“, „Та не сме саде ние...“, „Никогаш не врне дожд во Јужна Калифорнија“, „Премногу често заминуваш во Хајделберг“. Овие наслови ја потврдуваат тезата дека интертекстуалното кодирање не може да има фиксен квантитет, затоа што нивното значење не е подеднакво силно за различни носители на културната меморија. По сето што е кажано, сигурно е дека интертекстуалната релација и кај двајцата автори создава текстови *со вкрстен мимезис*.⁷ Во описот на тој механизам, би ја искористиле метафората на дамките⁸, при што *дамка* е секој,

⁴ Бановиќ-Марковска, Ангелина. „За тенденциите на постмодернизмот: амалгам или како да се надмине жанрот“. *Групен портрет*. Скопје: Магор, 2007: 98.

⁵ Шелева, Елизабета. *Од дијалогизам до интертекстуалност*. Скопје: Магор, 2000.

⁶ Михајловска-Георгиева, Јагода. *Огледала, лудо билје*. Скопје: Табернакул, 1994.

⁷ Лахман, Ренате. *Дефинирање на интертекстуалноста*. „Теорија на интертекстуалноста“, 2003: 242.

⁸ Јасна Котеска во книгата „Санитарна снимка“ пишува дека функцијата на дамката е вградена во културните светови: „Самата дамка е боја која штрчи од чистата, безбојна супстанца, што

видлив и невидлив, впишан микро-текст. Кај Урошевиќ *дамките* се нанесени живописно и со многу дух, ниту се чистат, ниту постои обид за тоа, туку „валкањето“ е изведено речиси со детско уживање. Валкањето е *декоративно*. Кај Михајловска-Георгиева, пак, постои дамкосан текст, чија дамкосаност на места се „исмева“, но не за да се прикрие, туку напротив – да се покаже дека е таа важна. Авторката се обидува да „интервенира“ врз дамките. Да им ја одземе првичната *неубавост*, да им ја впише сопствената текстура, да ги разубави и поднови, но никако и да ги „измие“.

Парафразата е едно од средствата на иронијата кои често се јавуваат низ есеите на „Огледала, лудо билје“. Токму преку парафразата доаѓа до непосредно преклопување на иронијата со цитатноста. Својата највисоко развиена фаза иронијата од есеите на „Огледала“ ја доживува во комплексна форма, во формата на *првоаприлизацијата*, која е синоним на Бахтиновата карневализација. Низ есеите на збирката „Огледала, лудо билје“ се растурени многу места во кои двигателноста на исказот во голема мера се потпира врз парадигмите на иронијата: од духовита игра на зборови до сарказам; од весело-шегобијна екскламативност до темна пејоративно-критичка острица. Иронијата се манифестира како фигура донекаде и благодарение на екстралингвистички фактори, како што е тонот на есејот.

Во двете книги на Јагода Михајловска-Георгиева, „Каменот од Твојот ден“ и „Огледала, лудо билје“, и во двете книги на Влада Урошевиќ, „Париски приказни“ и „Алдебаран“, постои силна, богата и повеќеслојна релација меѓу текстот и вонтекстовните системи. Во нив, постмодернистичката *рециклажа* е насочена кон повеќе сфери на стварноста, а таа, пак, стварноста, е матица на знаци кои фикционално се преоблЕкуваат и преоблИ-куваат. Да го парафразираме Достоевски, кај овие двајца автори ништо не е пофикционално од стварноста. Невозможно е да не се почувствува колку нивните дела се отворени кон контекстот, а истовремено колку е тој *инаков* во нивниот творечки „превод“. И двајцата автори се еретици во однос на традиционално сфатениот цивилизациски код, затоа што го превреднуваат и ја преиспитуваат неговата гносеолошка врховност.

Во подолгиот есеј „Врз планот на Париз“ од збирката есеи „Алдебаран“⁹, феноменот на референцијалноста доживува необичен пресврт: Не само што градот самиот станува еден изобилно богат референцијален текст, а неговото пресликување на планот на есејот добива вторична контекстуална кодираност, туку постои и обид да се изнајде **обратната тенденција: на реалноста да ѝ се разоткријат белезите на поетичност, метафоричност, литерарност**. Носталгичноста е заедничка категорија за определени пунктови од есеистичкото писмо на Михајловска и на Урошевиќ.

пак значи дека супстанцата има вграден механизам да се самообои со дамка.“ (Котеска, Јасна. *Санитарна енигма*. Скопје: Темплум, 2006: 220.)

⁹ Урошевиќ, Влада. *Алдебаран*. Скопје: Култура, 1991.

Кај В. Урошевиќ таа е најчесто предизвикана од разделеноста на човекот и (референцијалниот) простор(от), а кај Михајловска – од разделеноста на човекот и (референцијалното) време(то). Се разбира, нема чисти ситуации. Премногу анатомски и механички е да се раздвојуваат чистите белези на она што го нарекуваме *стилски постапки*: колажност, интертекстуалност, референцијалност. Овие есеи (текстови, приказни, написи) се темелат врз, како што вели Брајан Мекхејл во „Постмодернистичка проза“, стратегии со рекурзивна структура, „кои се вгнездуваат или се вметнуваат една во друга како во кинеските кутии или пак руските кукли *бабушка*“.¹⁰ Којзнае колку би се сложиле авторите, но со овие свои дела тие, повеќе или помалку, поексплицитно или поимплицитно, го поддржуваат барањето на германскиот филозоф Јирген Хабермас уметноста „да го премости јазот меѓу когнитивниот, етичкиот и политичкиот дискурс и да го отвори патот кон единството на искуството.“¹¹ Ако е тоа само второто име за синкретичност, тогаш овие есеи се дефинитивно „враќање кон иднината“ на синкретизмот.

* * *

Есејот е атопичен жанр, ексцентричен по своите „флертувања“ со останатите жанри, изневерувајќи се себеси доволно често за да остане недофатлив. Во неговата мимикричност, тој се допира и пресекува со жанрот на колумната, патеписот, автобиографијата, расказот.

Есеистичката форма е форма на многу чисто, јасно и необременето мислење; кога во него ќе се јави апстрактност, тоа е своевидна „нус-појава“ која бргу добива алиби во асоцијативните патишта на есемата. Токму со својата детерминирачка, интенционална свест, есеистичкиот текст се приближува до публицистичкиот стил. Тој станува приемчив, *популарен* текст, без притоа под поимот популарност да се подразбере каква било компромисност на естетиката. И во „Огледала“ на Јагода Михајловска-Георгиева, и во „Алдебаран“ на Влада Урошевиќ на места несебично се открива генезата на овие книжевни текстови, т.е. поводот за нивното настанување. Колку и поводот/настанот да изгледа дневен или ефемерен, тој е иницијалната каписла за текст кој несомнено почнува да живее литерарен живот, живот на мал, но значаен естетски чин. Есејот „Гласам за скопски трамвај“, за кој веќе стана збор во поглавјето *Интертекстуалност, или текстовни игри без граници*, е текст директно поттикнат од распишувањето на градскиот референдум за воведување трамваи и тролејбуси, но тој е

¹⁰ Мекхејл, Брајан. „Постмодернистичка проза“. *Постмодернизам*. Прев. Драган Јакимовски. Скопје: Темплум, 1993: 91.

¹¹ Според: Лиотар, Жан Франсоа. „Одговорајќи на прашањето: Што е потмодернизам?“ *Постмодернизам*. Прев. Драган Јакимовски. Скопје: Темплум, 1993: 40.

воедно и најпонесеното, најкнижевно убедливото, најпосле – најулавото гласачко „да“ кое може да се замисли. Во сите овие есеи е присутен јасно изразен, недвосмислено нагласен став. Во кусиот предговор кон Огледалата, вели дека ниту пишува, ниту пак напишала „вистинска книга“. Останува да се провери една мала теорија: Дали текстот „станува“ книжевен кога ќе се извади од контекстот на периодичната хартија и ќе се смести меѓу кориците на *вистинска* книга? Дали расказот го добива вистинското значење меѓу сродните на себе текстови во една збирка раскази? Дали дотогаш имаме какви било дилеми околу неговата естетика, квалитет, белези на литерарност? Дали романот во продолженија предизвикува недоверба сè додека не се објави интегрално? Има ли историјата на книжевноста такви искуства? Зарем еден роман помалку вреди додека неговите поглавја го носат жигот на безличното „продолжува во следниот број“? Колку автори така почнале? Ако не е сосема така, зошто авторите самоиницијативно прават напори за собирање на „раштрканите“ текстови? Денес многу автори, интелектуалци, писатели, режисери, докажани професионалци во своите области – пишуваат колумни. Некои од нив се решаваат и подоцна да ги соберат своите текстови во книга. Авторите Јагода Михајловска-Георгиева и Влада Урошевиќ се, несомнено, пионерите во тоа. Едната издадена пред 15, а другата пред полнолетни 18 години пред пишувањето на овие редови, книгите не само што замрзнале еден временски исечок во својата остра и духовита капсула, туку понеле и цела редица автори по и во себе.

Во книгата „Каменот од Твојот ден“ постои изобилство од белези на автобиографско-мемоарска проза, но нетипично сфатени. Во нив се мешаат и елементи на дневничка, патеписна, епистоларна проза, но нивната нестандартна вклопеност во оваа книга што проследува едно патување по вертикала, ја оправдува синтагмата од поднасловот – „хималајска приказна“. *Јас* е умножено и паралелно и секој од неговите *фенотипови* постои независно од останатите, сè до мигот на нивното повторно склопување. Кај В. Урошевиќ, во есејот „Скопско детство“ од збирката „Алдебаран“, напуштањето на градот е привремено пореметување на *Јас*-твото, бидејќи предизвикува дезориентираност во просторот. Времето на спомените и времето на сегашноста не се сосема компатибилни и *Јас* добива разнишани основи. И есејот, и автобиографијата беа предолго читани како книжевност вон самата неа. Тоа е така затоа што постојано се инсистираше на фактот дека *Јас* кое *раскажува* му претходи на *Јас* за кое *се раскажува*. И есеистичкото, и автобиографското *Јас* се субјекти на јазичка, раскажувачка практика, и така тие литерарно се конструираат себеси, но не како вторични, туку како преседенти во целиот когнитивен, самоспознавачки искуствен феномен.

Во книгата „Алдебаран“ на Влада Урошевиќ превладуваат патеписните текстови. Но, физичката димензија на патувањето е речиси занемарлива

во однос на духовната. Патувањето како концепт во записите на Урошевиќ е мошне тесно, мошне густо испреплетено со метафората на читањето. Патот е читачкиот процес, пејсажите се страници од книги; тие раскажуваат. Интеракцијата на патникот и просторот е поклонение на читател пред талентот на писателот кој го сака и секогаш одново го открива. Патеписот е надминат или недоволен, тој станува **паточит**, **непрочит-книга**, да ја искористиме метафората на авторот од неговата песна, **читање** и **препрочитување на патот**. На почетокот од својата *хималајска приказна*, пак, Ј. Михајловска-Георгиева вели: „Хималајски проверено ми е дека сè тргнува од мислата. Штом одлучиме дека нешто можеме, навистина и можеме. Колку високо. Колку далеку? До каде така се стигнува? До каде што на тргнување сме се договориле со себе самите, прецизно определувајќи ја целта и цврсто верувајќи дека сме способни да ја достигнеме.“ Интересно прозвучува она „хималајски проверено“: како некаков црвен жиг од типот на оние „строго доверливо“ или „проверено, безбедно за доставување“ и слично. Книгата го носи жигот „хималајски проверено“ врз себе. И оваа патеписно-хималајска проза на Михајловска-Георгиева го носи *огледалниот мотив*. Во приказот на динамичниот простор, М. Бал смета дека во многу патеписи, преместувањето е цел самото на себе. Во целата книга, се патува мошне невообичаено: се патува наназад, се патува нагоре, навнатре, **се патува кружно**, а притоа постојано се патува напред.

Што се однесува на есејот и расказноста, би сакале да ја парафразираме Маргарет Мекдоналд: само едно дело кое не содржи ништо имагинарно не можеме да го наречеме *фикција*.¹² Наспроти У. Еко, кој вели дека кога книжевните ликови ќе почнат да се селат од текст во текст тоа значи дека стекнале право на *граѓанство* во светот на стварноста¹³, кај писателката Ј. Михајловска-Георгиева постојат луѓе од крв и месо кои се *преселиле* во светот што го преведува светот на стварноста, а сè уште не е (сосема) свет на фикцијата. И тие се *некаде помеѓу*, како и жанрот во кој се населиле.

Во фикционалната книжевност, авторската и раскажувачката инстанца се мошне јасно разграничени. Границата е – текстот. Едниот е ВОН, другиот е ВО него. Есеистот е даденото трето. Есеистот доаѓа да им ги помати сметките на едниот и другиот, да ги збрка во нивната суетна Едноста, да ги направи огледално нераспознатливи. „Една од последиците од употребата на автобиографската форма на романот е исчезнување на авторот, поточно на авторските знаци во текстот“, вели Жан Русе во својата книга „Нарцисот романсиер“. „Кога ќе се смали улогата на авторот, соодветно се

¹² Мекдоналд, Маргарет. *Јазикот на фикцијата*. Во: „Теорија на прозата“, прир. Атанас Вангелов. Скопје: Детска радост, 1996: 43.

¹³ Eко, Umberto. *Šest šetnji kroz narativnu šumu*. Beograd: Narodna knjiga-Alfa, 2003: 147.

зголемува улогата на оној кој треба да го заземе неговото место, на личноста задолжена за нарацијата. Во книжевноста е потребно некој да биде одговорен за текстот“.¹⁴ Но, есеистичкиот автор не бега од одговорноста, тој е – веќе ја искористивме споредбата – „три во едно“: автор, раскажувач, лик.

Во „Каменот од Твојот ден“, токму во мигот кога авторката-раскажувачка станува свесна за себеси како лик, кога решава да премине во самото ткиво на нарацијата но истовремено и да ја задржи надворешната дистанца, кога решава да се самоосмисли како лик но и да ги контролира сопствените постапки, кога посакува самата да си биде бабица, кога – конечно – решава да се погледне во нарациското огледало и да стане подвоена – тогаш се случува преминот.

Мошне природно, пак, се надоврзува градацијата на оваа категорија воспоставена во есејот-расказ „Едно попладне во кабинетот на Бретон“ во збирката „Алдебаран“ на В. Урошевиќ. Овој есеј претставува продолжение на претходниот, „Сентименталната прошетка на надреализмот“, и прикажува конкретна, лична, безмалку приватна средба со надреализмот, олицетворена во вдовицата на Андре Бретон, Елиза, и уште повеќе во неговиот стан, поточно во т.н. кабинет на куриозитети. На крајот од „Сентименталната прошетка“, Урошевиќ вели: „И затоа, кога во есента 1984 година го пречекорив прагот на станот во кој живеел Андре Бретон, кога ги искачив четирите скалила внатре во станот и стапив во маѓепсаниот свет на Бретон-новиот кабинет, се почувствував како сето тоа одамна да ми било познато.“ (1991: 207)

Ние, пак, сметаме дека со искачувањето на тие четири скалила се случила токму една четворостепена преобразба, при што секое скалило претставува по еден градус: автор – раскажувач – лик – есеист.

Неспорно е дека есејот има пресеци со наративноста. Но, неспорно е исто така дека неговата наджанровска природа не се „помирува“ со неа. Еден наративен текст подлежи на бројни, па и менливи теориски апаратури и тој со тоа е, би рекле, едноставно *сместен*. Сметаме дека во таа смисла есејот е „тврдо орех“. *Несместливоста* не му е каприц, ниту став; едноставно, сè уште не е создадено доволно големо море од такви текстови што само по себе би го создало клучот за нивното дешифрирање.

Ако две постмодернистички зачестени теми се темата на родот и темата на егзилот, ние би рекле дека авторот постојано твори на тема *изопштеност од родот* или *родов егзил*. Ако есејот претпоставува укинување на жанровските граници, ако тој самиот Е не-жанр, тогаш се воспоставуваат две можности:

а) Или со тоа есејот да е и неродово, односно ародово писмо (нема граници – има прелевање, нема моно-признаци – има хибридноста);

¹⁴ Русе, Жан. *Нарцис Романописац*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1995: 132.

б) Или есејот да е женско писмо, кое уште во авангардата ги подрива идеолошките кодови и кое „ја има предвид работата во текстот како истражување на можностите на јазикот и обликот – оттаму нагласокот врз означувачкото, врз граматичките и прозодиските истражувања, улогата на транс-текстуалните проседеа, бришењето на границите на жанровите.“¹⁵

Додека кај В. Урошевиќ родовите сигнали не се ни дадени, во писмото на Ј. Михајловска-Георгиева тие се даваат само за да се порекнат, да се пречкртаат, да се обесмислат. Нивната читливост е најнагласена токму пред мигот на нивното најсилно поништување. Низ читањето на „Каменот од Твојот ден“, исто како што кај Урошевиќ десетпати побрзо ќе се согледаат сигнали за него како поет отколку како маж, така и во овие редови можните сигнали за *авторката како жена* им се подредени на мноштвото сигнали за *авторката како Хималаец*. Ако тргнеме од определбата дека „една од особините и намерите на *женското писмо*“ е што тоа *„раѓа писмо“*, односно од тоа дека „писмото мора да поттикне на пишување, да биде пат на освестување, проговорување, мотивација за ново пишување“ (Поповиќ-Перишиќ, 1988: 48), тогаш колумните на „Огледала“ сигурно би се здобиле со определбата *женско писмо*. Но, зошто тогаш не и есејот воопшто? Тој е жанр кој испишува, кој се раѓа самиот себеси, а раѓа и други текстови. Тој е едно бескрајно плодно писмо, со голема утроба од која се изродуваат други текстови – што зборува за неговата **женскост**, но и со самооплодувачка моќ – што зборува за неговата **машкост**.

Овој труд јасно и недвосмислено би сакал да покаже дека есејот е доволно книжевно-естетски издигнат вид текст за да влезе и во програмите по литература во училиштата (тука, пред сè, мислиме на повисоките класови во средните училишта); дека е допадлив, привлечен, содржински и стилски богат прозен дискурс, за кој веќе рековме дека е постмодернистички уште со самата своја појава. Токму затоа и направивме едно мало истражување со група од 24 испитаници, ученици во четврта година на Интернационалната гимназија „НОВА“, на кои им беа дадени за расчитување три есеи од збирката „Огледала“ на Јагода Михајловска-Георгиева (*Родители и другите*, *Од мачка кашлица* и *Текст под клише*) и два есеи од збирката „Алдебаран“ (*Охрид* и *Врз планот на Париз*) на Влада Урошевиќ.

Приемчивоста на трите прочитани текста од збирката „Огледала“ придонесе учениците на еден поинаков начин да размислуваат за литературата. Теориската терминологија која ја употребуваа при давањето на одговорите и при усните дискусии потоа очигледно не беше изедначена; се чувствува колебање дали се работи за „автор“ или „наратор/раскажувач“,

¹⁵ Popović Perišić, Nada. *Literatura kao zavođenje*. Beograd: Prosveta, 1988: 47.

дали може да се зборува за „лик“ или за „човек“. Од ова мало истражување изведовме неколку заклучоци:

1. Учениците во средношколското гимназиско образование сакаат да читаат ваков тип текстови. Идни интелектуалци од секоја сфера, какви што се подготвуваат да бидат, љубители на книжевноста или не, тие се несомнено задоволни, да го признаеме тоа отворено, од ваквите куси прозни форми во кои наидуваат на еден *поинаков* тип пристап кон книжевната граѓа.
2. Постои мошне значајна комуникативност меѓу текстот и читателот; Тој влегува низ вратата на текстот, која честопати може да биде и банална фабула, и обично несвесно станува реципиент на еден исказ кој и самиот го *допишува*.
3. Учениците мошне полесно и побрзо се одлучуваат самите да го следат примерот на есеистичкиот исказ; за нив тој е *питок како вода* не само при читањето, туку и при нивното самостојно творечко обидување.

Колку е есејот веќе навлезен во наставните програми по книжевност во светот?

За ова прашање може да зборуваме врз основа на искуствата од Програмата по Меѓународна матура, која во нашата средина навлезе во 2001 година, прво во гимназијата „Јосип Броз Тито“, а од 2006 година и во Интернационалната гимназија „НОВА“.

За споредба:

Во предвидениот список книги по Аглиски А1, покрај другите жанрови (драма, поезија, проза – кратки раскази и роман), постои и жанр *Нефикциска проза* (Prose other than the novel and short story). Во предвидениот список книги по Француски А1, покрај жанровите поезија, драма, роман и кратки раскази, постои и жанр *Есеј*, каде што се сместени автори како Мишел Монтењ, Блез Паскал, Дени Дидро, Рене Магрит.

Во предвидениот список книги по Шпански А1, како жанр влегува и *Автобиографија и есеј*. Во предвидениот список книги по Турски А1, како прв жанр влегува жанрот именуван како *Писма*, меѓу чии автори е и Евлија Челебија со неговите *Патеписи*. Во предвидениот список книги по Германски А1, како еден од жанровите се јавува и *Автобиографски текст*, а прв меѓу авторите е Ј.В. Гете со „Поезија и вистина“. Како автор тука се јавува и Ф. Кафка со неговото *Писмо до таткото*.

Најблиску до она што се стремиме да го предложиме ние е предвидениот список книги по Холандски А1, каде што постои жанр *Проза: Есеи, колумни, дневници и писма*. Меѓу авторите е и Винсент ван Гог со неговите писма.

Во сродните словенски или соседни јазици, во предвидениот список книги по Чешки А1, се јавува и жанрот *Автентична литература*, во која се сместени хроники, писма, дневници, мемоари. Во предвидениот список книги по Полски А1, постои жанр *Автобиографија и мемоари*.

Во предвидениот список книги по Бугарски А1, се јавува жанр *Неуметничка проза* („Нехудожествена проза“), каде што е сместена хагиографска, историографска, дури и критичка проза. Во списокот книги по Словенечки А1, се јавува жанр *Есеј*, каде што како модернистички автор може да се избере Иван Цанкар, а меѓу современите автори може да се избере и Алеш Дебелјак или Драго Јанчар.

Сметаме дека по примерот на наведените книжевности, кон предвидениот список книги по Македонски А1 треба да се додаде и жанрот *Есеј*, кој воедно го сметаме и како генеричко име за нефикциската проза: есеи, колумни, патеписи, автобиографска проза. По одбраната на овој магистерски труд, имаме во план ваквиот предлог и официјално да го испра- тиме до Организацијата на Меѓународна матура. Се разбира, веќе знаеме и кои двајца автори први би ги предложиле за изучување во рамките на овој жанр: Влада Урошевиќ и Јагода Михајловска – Георгиева.

* * *

Есејот долго време беше *не-место* во книжевноста. Таа негова несме- стеност, меѓутоа, не ги расколеба авторите кои упорно го пишуваа, но го пишуваа како *нешто помеѓу* примарните жанрови на нивното творештво. Михаил Епштејн пишува и за есеизмот како културна појава, бидејќи, како што вели, „уметничко-белетристичките и појмовно-логичките форми се премногу тесни за творечката свест на XX век, која бара реализација во творештвото како такво, во вонжанровското или наджанровското мислител- ство-пишување, првобитно развиено во жанровската форма на есејот.“ (1997: 64) Според него, јадрот на новата цивилизација постојано се дели и се разгранува во областа и на науката, и на уметноста, при што „тенденцијата кон специјализација оди толку далеку што претставниците на различните културни области престануваат да се разбираат еден со друг.“ (1997: 65) Микрокултурите, според Епштејн, не се занимаваат дури ни со прашањето на „првенство“, зашто го немаат ниту потребниот минимум заемно разбирање и интересирање. Близкоста на есеите на Ј. Михајловска-Георгиева и на В. Урошевиќ со други жанрови, уметности, најпосле – со други професионални области, говори во прилог на тезата на Епштејн дека есеизмот е новата еkleктичка, или подобро, синкретичка идеологија на знаењето и убавината. Тој е еден центрипетален процес кој се стреми да воспостави нова, првпат по античката митолошка свест, мисија на поврзување; конечно, „*Есеизмот е*

синтеза на разновидните форми на културата врз основа на самосвеста на личноста, која, благодарение на тоа посредување, води кон сè повисоки нивоа на духовна универзалност.“ (1997: 66)

Есејот има посебен јазик и пристап во обликувањето на книжевната граѓа. Долго време кон таквиот пристап се приоѓаше со скепса во поглед на неговата литерарност и жанровска рамноправност. Духот на Монтењ кој повикуваше на несериозност при читањето и нетрошење време за неговите записи е сè уште жив. Но, еден од двајцата автори кои се предмет на нашево проучување, Влада Урошевиќ, вели дека конечно и кај нас треба да се надмине позицијата на авторот како „жив споменик“, дека неговата улога на трибун, водач или „искажувач на големи вистини“ е, како што вели тој, демодирана.¹⁶

Есеистичкиот глас во текстот никогаш не е потполно авторски или раскажувачки, ниту пак е гласот на претпоставениот читател. Тој е една посебна категорија, онаква каква што е лирскиот субјект или раскажувачот, но финесите во неговото изделување допрва ќе се докажуваат. Сметаме дека есеистичкиот глас се иницира во оној момент кога авторот-читател ќе започне да го допишува текстот/просторот кој дотогаш го читал. Тој е рожба на тек(с)тонските поместувања во читањето.

¹⁶ Јанковски, Владимир. *Огледало за загатката, разговори со Влада Урошевиќ*. Скопје: Сигмапрес, 2003: 50.

Билјана Мирчевска – Бошева

ФРАЗЕМИ СО ЗНАЧЕЊЕ ВРЕМЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО РУСКИОТ ЈАЗИК

Времето како сложен ментален поим кој во себе содржи истовремено елементи на постојаност и на движење, на неповратност и на цикличност отсекогаш предизвикувало широк интерес кај научниците од различни научни области кои се обидуваа да ја откријат неговата суштина. Таа тенденција не ја одминала ни лингвистиката. Времето како неразделив сегмент од јазикот наоѓа свој одраз во единиците од различни јазични нивоа: на морфолошко – во вид на глаголската категорија време, на лексичко – во вид на зборови со временско значење, на синтаксичко – во вид на темпорални синтаксички конструкции. Сепак, времето со сите детали и нијанси најдобар израз наоѓа во единиците кои се одликуваат со сликовитост и експресивност - фраземите.

Тоа се постигнува, меѓу другото, и благодарение на тоа што фраземите многу често служат да изразување на екстремни и субјективно важни физички, психички или социјални ситуации и состојби, како на пр. измама, гнев, среќа и несреќа, одрекување, смрт и сл. Во такви случаи, кога станува збор за појави кои играат важна улога во интересите и дејствувањето на човекот, особено е активно тежнењето кон синоними т.е. се јавуваат различно мотивирани слики кои се однесуваат на едно нешто и во процесот на својата фразеологизација добиваат исто или слично значење на функционален план. Така, во македонскиот и во рускиот јазик ова фразеосемантичко поле се одликува со особена многубројност и со широк спектар значења и лексички компоненти што ни дава една особено богата претстава за сфаќањето на времето во разгледуваните јазици.

Во основата на сфаќањата за времето, уште од најстаро време, стојат две претстави: првата – повторување на еднотипни настани и втората - еднонасочно постепено движење. Тие се создавале врз основа на следењето на конкретните природни појави и промени што се случувале во секојдневното живеење на луѓето. Некои од појавите се случуваат постојано, други се повторуваат, со што луѓето можеле да утврдат одредени периоди на траење и промени, други појави едноставно не се повторувале, барем во текот на еден човечки живот.

Набљудувањето на смената на денот и ноќта помогнало во појавата на претставата за цикличното движење на времето и водело кон заклучок дека сè се повторува. И Н. Толстој во статијата *Времени магический круг* смета дека претставата за цикличноста на времето, за повторливоста на циклусот е карактеристична не само за словенскиот и за индоевропскиот етнос, туку и за сите народи од светот. Таа е универзална затоа што има екстрајазичен, екстрапсихолошки, екстрачовечки основи – таа е поврзана со природата, со вртењето на сонцето околу земјата. Како потврда за ова би ја навеле фраземата *од времето на Појдойот* поврзана со добропозната библиска содржина за уништувањето на првиот Свет или век и настанувањето на вториот чие постоење отвора можности за преформулирање на *линеарноста на историскојто време* и *повторување на создавачкиот процес* и нов почеток на Времето, Светот и на Човештвото.

Развојот на претставата за линеарното движење на времето, на претставата за еднократноста, неповторливоста, единственоста на клучните настани во судбината на светот во прв ред е поврзано со христијанството. Новозаветната концепција на христијанството му дава особено значење на минатото, распувањето на Исус и на иднината – второ пришествие. Цикличноста и повторливоста се невозможни бидејќи секој акт од новозаветната драма е уникатен и неповторлив. И човечкиот живот образува некаква последователност на временските моменти, затворена низа при што раѓањето е првиот момент од низата, а смртта – последниот.

Овие претстави најдоа свој одраз во повеќе од 800 фраземи регистрирани при истражувањето на полето *време*. Поконкретно станува збор за 330 македонски и 480 руски фраземи со значење *време* собрани за целите на овој труд.

Изборот на модел за класифицирање на проучуваниот материјал беше од особено значење имајќи предвид дека токму начинот на класифицирање има голема улога во донесувањето на заклучоците. Токму затоа, на ова прашање му беше посветено повеќе време и внимание, беше консултирана богата литература која потесно се однесува на фраземи со темпорална семантика односно на нивна класификација во руската фразеолошка литература или во споредбите на рускиот со англискиот, со германскиот или со португалскиот јазик.

Од 9-те модели до кои дојдовме при ова истражување како најсоодветен беше избран моделот на Баранов и Доборовољски применет во Тезаурусот на современата руска идиоматика. Според овој модел фраземите кои означуваат време формираат едно од најсложените полиња кое се дели на три поголеми подгрупи: 1. временска оска, 2. временски параметри и 3. изделен временски интервал, изделен временски момент. Секој од овие делови понатаму се

расчленува и тоа: *Временската оска* се расчленува на минато (во последно време, на днах), сегашност (ден-денес, сию минуто) и иднина (секој миг/момент, с часу на час). Тука авторите ги поместуваат и фраземи со значење *некогаш*, односно *неопределено кога во минатото или иднината* (бог знае), а самиот материјал налагал од делот *минало* да се издвои како посебен сегментот *одамна* (од времето на баба ми, в прадедах).

Понатаму, *Временските параметри* се претставени преку опозициите *брзо, скоро, веднаш* (преку *ноќ*) наспроти *бавно, долго* (ден година), како и преку периодичноста спротивставувајќи ги фраземи со значење *постојано, секогаш, засекогаш, цело време, често, во секој момент* (дење-ноќе) наспроти оние кои значат *повремено, понекогаш, рејко* (како кога од време на време), *никогаш* (на куков ден) или *постојано* (ден по ден).

Третиот дел *Изделен временски интервал, изделен момент* ги покрива сегментите покриеност на временскиот интервал пришто разликуваме *полна покриеност на временскиот интервал* (од лулка до дупка) или *гранични координати* (*почеток* (од пелени), *крај* (суден ден)), понатаму тука спаѓа *содветност-несоодветност на временскиот момент* при што се разгледуваат категориите *точно, навреме, во потребниот момент* (како кец на десетка) и *неточно, ненавреме* кое може да биде *рано, предвреме* (без ден) или *доцна, преддоцна* (доаѓа на амин). Како посебна подгрупа се издвојува и деловите од деноноќието при што правиме поделба на фраземи кои означуваат *уиро* (петли време), *ден* (вршник пладне), *вечер* или *ноќ* (во ниедно време). На крај, во овој дел се опфатени и фраземи кои ја даваат карактеристика по однос на возраста и каде разликуваме фраземи со значење: *действио, младост*, (од ученичка клупа), *зрелост* (балзаковска возраст) и *старост* (во горните години, во високи години).

Некои од овие фразеосемантички подгрупи во текот на работата дополнително ги разложивме и тоа: полето иднина е градирано на: *најблиска иднина секој миг, иднина овие дена, не сосема определена иднина порано или подоцна*.

Самата подгрупа *секогаш, постојано* не е еднородна и се изделуваат две целини: фраземи со значење *секогаш* кое е ограничено на човечкиот живот и фраземи со значење *секогаш* во однос на времето воопшто. Поимот *секогаш* има особено значење за човекот и е поврзан со човечкиот живот и ограничен со неговата смрт: *до смрти, до могилы, до гробовой доски*. Значи, првото *секогаш* е ограничено со физичкиот живот на човекот и трае додека живее човекот. Второто *секогаш* може да се подели од своја страна на: 1. *Секогаш во минатото и до сегашниот момент* (с тех пор как свет стоит), 2. *Засекогаш т.е. секогаш во сегашноста и иднината* (до тех пор, пока свет стоит), 3. *Секогаш т.е.*

во минатојто, сегашното и иднината (на все времена), 4. Секогаш сега, иосиојано (день и ноќ, денно и ношно).

Изделениот временски интервал се разложува на некоку јадра и тоа:

- во првото јадро дополнително се издвојува значењето е поврзано со одредена состојба во природата. За разлика од лексемите со временско значење, фраземите имаат силно изразена позитивна (бархатный сезон, бабье лето) или негативна оценка (мертвый сезон);
- во второто јадро значењето е поврзано со оценка на определените периоди од животот на човекот или општеството (меден месец, изборна година). Можат да имаат позитивна (меден месец), негативна (смертний час, черный год, черный день, черный час, часы пик) или неутрална конотација;
- во третото јадро фраземите имаат неутрална конотација, едноставна семантика и означуваат конкретен временски период (круглый год). Кај овие фраземи отсуствува експресивноста и емотивноста, а значењето на предметност (номинативното значење) е изразено најполно и најјасно. Овде спаѓаат и фраземите поврзани со називот на определен временски период (золотой век).

На овој начин фраземите беа распоредени, а потоа и разгледувани од сите аспекти почнувајќи од највообичаеното претставување на времето и поделбата на вчера-денес-утре овде претставена како 1. Временска оска и поделена на минато (1.1), сегашност (1.2.) и иднина (1.3.), преку претставувањето на времето во врска со антропоцентричниот модел (3.4. Возраси), или пак доведувајќи го во врска со категоријата шема преку подгрупите брзо-бавно. Разгледани се фраземите и од аспект на нивната регуларност (2.2. – ионекогаш, секогаш и сл.), на нивната соодветност (3.2. навреме, рано, доцна), како и по однос на покриеноста на временскиот интервал.

На семантички и етимолошки план како најинтересни се издвојуваат групите *никогаш* и *одамна*. Во врска со ова не можеме а да не забележиме дека фраземите со значење *време* се пред сè ориентирани кон минатото (изразено преку *одамна*) и иднината (претставена преку *никогаш*). Ова се потврдува преку многубројноста, експресивноста и застапеноста на фраземите со овие потесни значења и во двата јазика.

Користејќи ги анализите кои ги правел Валериј Мокиенко за потеклото на некои руски фраземи, онаму каде што тоа беше возможно, направивме поврзување со македонскиот материјал и добивме одредени појаснувања за потеклото на македонските единици. Сепак, уште голем дел останува да се протолкува и да се доведе во врска со

верувањата, обичаите и специфичностите на нашата културата или пак да се препише на преземање од другите јазици и култури.

При непосредното споредување на сите фразеосемантички подгрупи во двата јазика дојдовме до заклучок дека еден дел од нив се семантички, лексички и структурно аналогни во двата јазика што се должи до извесна мерка на блискоста на двата јазика или на потеклото од Библијата, митологијата и сл. Сепак, поголемиот дел од примерите се само семантички еквиваленти претставени преку различни техники на изразување или со употреба на различни лексеми што има свои подлабоки корени во традицијата на секој народ одделно.

Овде се наметнува и заклучокот за честата употреба на фрази од литературните дела, филмови и сл. во рускиот јазик (дури и во разговорниот стил) во однос на ретката присутност на истата појава во македонската фразеологија. Од друга страна, во македонскиот јазик се забележува голема продуктивност на лексемите, па, од одредени лексеми добиваме цела низа изрази.

Меѓу другото во овој труд се прави и анализа на единиците насочена кон компонентите, нивните граматички карактеристики и кон структурната организација на фраземите.

Фразеолошката структура се анализира според примерот на Стефана Калдиева-Захаријева применет во „Проблеми на съпоставителното изследване на българската и румънската фразеологија”. Таа ја разгледува фразеолошката структура како апстракција на градбата на фраземата која се потпира пред сè на автосемантичките зборови. Според бројот на автосемантички елементи, фразеолошките структури можат да бидат: моноелементни, биелементни и полиелементни. На прв поглед терминот моноелементни делува неприфатлив поради префиксот *моно-* бидејќи фраземата претставува синтагма од најмалку два збора¹. Синсемантичките елементи (предлозите, сврзниците, честиците) учествуваат како сврзувачки елементи и ја уточнуваат и дополнуваат општата семантика. Тие имаат свое определено место во градењето на шемата. (пр. за моноелементна структура: *рг + S* (од век)).

Разнообразните модели, добиени со примената на теоријата на Калдиева-Захаријева врз застапените фраземи, можат да бидат распоредени во три групи:

- општи, кои се среќаваат во фразеолошкиот материјал на двата јазика

¹ Моноелементните структури во фразеолошката литература се познати и под називот *минимални* (Мокиенко 1980).

- соодветни, претставуваат своеобразни позициони варијанти на општата шема кои произлегуваат од граматичките особености на јазикот
- различни, кога постојат само во едниот фразеолошки систем

Анализата на собраниот материјал покажа значително присуство на општи и соодветни шеми. Притоа приведено е, како илустративен материјал, максимално количество фраземи (семантички еквиваленти) за да се покаже, по можност, најверната слика на општото и различното во двата система. Како најкарактеристични и најпродуктивни во овој материјал се издвоја следниве општи шеми: моно-елементната $pr + S$ при што многу е честа употребата на истите именки и предлози во двата јазика и биелементните: $A + S$, $pr + A + S$ и $pr + Prop + S$. Полиелементите структури се многу поретки и најчесто се состојат од 3 или 4 автосемантички елементи, а кај нив набљудуваме и поголема разновидност што е разбирливо имајќи го предвид фактот дека колку е подолга веригата, толку се поголеми можностите за разновидност во позициите на елементите, врските помеѓу нив, како и вклучувањето на различни елементи.

Релативната подвижност на фразеолошката структура, слободниот збороред, како и постоењето на факултативен елемент, се услови кои можат да се допуштат при позициони варијанти на елементите особено при вклучување на фраземата во контекст. Во тој случај шемата се менува т.е. фразема се претставува преку друга шема. Затоа треба да се има предвид извесна условност во распределување на фразеолошкиот материјал по шеми.

Промените во фразеолошката структура се појавуваат не само по однос на позицијата на елементите, туку и по однос на можното нивно претставување во различна граматичка форма (број, род, падеж) и можната замена со синоним или збор од истото семантичко поле.

Покрај структурата на фраземите, за секоја фразеосемантичка подгрупа се даваат и граматичките карактеристики на составните компоненти (род, број) од аспект на нивната застапеност, а се дава информација и за лексичкиот состав на фраземите кои влегуваат во состав на конкретната подгрупа.

По однос на компонентите кои влегуваат во состав на собраните фраземи доаѓаме до заклучок дека и во двата јазика најактивно се користи именката. Таа како елемент преовладува. Може да се каже дека во рускиот јазик именките се позастепени во споредба со другите зборовни групи што кореспондира со фактот дека во рускиот јазик постојат падежи и дека со нив се изразуваат различни односи на присвојност, орудие/средство со кое се врши дејството и сл. За сметка на ова во македонскиот јазик употребата на предлозите е поголема во однос на рускиот. Оваа разлика, значи, се должи на различниот

граматички систем на разгледуваните јазици и истата се појавува и во структурните модели. Како што споменавме и погоре, голем дел од фраземите се изградени со помош на предлозите кои се втори според застапеноста во компонентниот состав на фраземите. Потоа следуваат придавките, заменките, броевите, глаголите, честиците и сврзниците.

И во двата јазика именките се во најголем дел употребени во еднина и во сите три рода што доаѓа од фактот што најчесто употребуваните *време, година, ден, минути, час* и сл. се од различни родови.

Од синтаксичка гледна точка, сите разгледувани фраземи можат да се определат како адвербијални и вршат функција на прилог во реченицата. Во тој поглед и двата јазика покажуваат еднаквост.

Споредбата на семантичко, морфолошко и синтаксичко ниво на фраземите од интерес покажува дека фразеолошките системи на македонскиот и на рускиот јазик покажуваат многу повеќе сличности отколку разлики.

Билјана Мирчевска - Бошева

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ СО ЗНАЧЕНИЕМ ВРЕМЯ В МАКЕДОНСКОМ И В РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Резиме

Время – неотъемлемая часть содержательной стороны языка, что находит выражение в единицах различных языковых уровней: морфологического – в виде глагольной категории времени, лексического – слова с временным значением, синтаксического – в виде темпоральных синтаксических конструкций. Но самые тонкие нюансы временной системы различных культур нашли свое отражение во фразеологии, которая отличается яркостью, эмоциональностью и экспрессивностью, отражая тем самым национально-культурную специфику концепта, обусловленную традициями, фольклором, религией, идеологией, системой ценностей народов.

В данной работе рассматривается один синонимический ряд, точнее ряд фразеологизмов, в основе которых лежит семантический инвариант – время. Одна из причин выбора именно этой категории – многочисленность фразеологизмов со значением времени, формирующих одну из сорока самых больших групп фразеологизмов в русском языке (Рейнштейн, 40). Кроме того, это фразеосемантическое поле характеризуется особой структурой и многослойностью, что особенно ясно видно в „Словаре – тезаурусе современной русской идиоматики“ Баранова и Добровольского и ост., где уже в предисловии подчеркивается, что таксон времени обладает одной из самых сложных структур.

При конкретном анализе единиц, уже распределенных по семантико-тематическим группам, рассматривалось сходство и различие представленного материала в двух языках.

При этом следует подчеркнуть, что в большинстве случаев фразеологизмы совпадают и являются не только семантическими но, и лексико-структурными эквивалентами. Остальные рассматриваемые фразеологизмы являются только семантическими эквивалентами, что объясняется не столько их национально-культурным своеобразием, сколько несовпадением техники выражения, характерной для каждого языка отдельно.

Назим ИБРАХИМ

ТУРСКИОТ ГОВОР ВО ВАЛАНДОВСКО

Јазикот е природно средство што служи за меѓусебна комуникација на луѓето, има свои лични закони и само во рамките на тие закони може да се развива. Една од најважните карактеристики по што народите во светот се разликуваат меѓу себе, без сомнение, е јазикот на кој зборуваат.

Турскиот јазик спаѓа во алтајската гранка на урало-алтајското јазична група. Оваа група на јазици меѓу себе се поврзани според структурата и се нарекуваат како аглутинативни јазици.

Говорите секогаш со себе ги носат и ги чуваат многубројните архаични зборови и наставки, кои се многу битни за историјата на еден јазик. Затоа можеме да кажеме дека говорите се основни столбови што го сочинуваат јазикот на еден народ. Турските говори во Р. Македонија се наоѓаат во групата на западнорумелиски говори и се делат на западни и источни турски говори. Кај турските говори во источниот дел на Р. Македонија некаде повеќе, а некаде помалку се чувствува влијанието на македонскиот јазик, додека кај турските говори во западниот дел на Р. Македонија, покрај македонскиот, се забележува влијанието и на албанскиот јазик.

Предмет на овој труд е турскиот говор на едно подрачје, кое досега не е истражуван од страна на домашните и странските турколози. Фактот што на овој план речиси ништо не е направено, не поттикнува да се определиме за изработката на турскиот говор во Валандовско. Ова, пред сè, треба да се прави поради забрзаната ерозија на говорите, како резултат на намалување на бројот на турското население во овој крај. Во овој труд приложени се фонетските, морфолошките и синтаксичките карактеристики на ТГВ (**Турскиот говор во Валандовско**).

Општината Валандово се наоѓа во јужниот дел на Р. Македонија, во кој најнепосредно делува субмедитеранската клима. Во рамките на општината се забележани 29 населени места. Меѓутоа, постојани населби се 18, а 11 села сосема се раселени (Ајранли, Аразли, Булунтули, Вејсели, Градец, Ѓулели, Плавуш, Терзели, Честово, Баракли и Башали). Постоечките населби се следниве: Валандово, Бајрамбос, Башибос, Дедели, Казандол, Кочули, Прстен, Раброво, Собри, Татарли, Чалакли, Балинци, Брајковци, Грчиште, Јосифово, Марвинци, Удово и Пирава.

Во општината Валандово, според пописот на населението во 2002 година, има вкупно 11.890 жители или 0,59 отсто од вкупното население на Р. Македонија. Според националната структура, во општина Валандово како Турци се изјасниле 1.333 жители. Според горедадените бројки може да се констатира дека во валандовската општина живеат 1,71 отсто од вкупниот број на турското население во Р. Македонија.

Турците во валандовскиот регион се наречени како Јуруци. Зборот „Yörük“ потекнува од глаголот „Yöğümek“ и го означува името на огуските племиња (Туркмени) кои се населени од Средна Азија во Анадолија. Валандовските Јуруци се дел од малоазис-ките номади, кои ги населиле централните и југоисточните делови на Балканот, Родопите, Пирин и Тракија. Од поголеми измени, кои подлабоко го зафатиле валандовското јуручко население во нашиов век, го изделуваме процесот на емиграцијата т.е. процесот на иселување во Р. Турција; процес кој е особено интензивен во периодот од 1953 до 1961 година, кога е скоро наполно изменета етнографската карта на Р. Македонија. Поаѓајќи од собраните информации од теренот, со сигурност може да се каже дека ден-денес, поради лошите животни услови, емиграцијата на Јуруците од овој крај продолжува со несмален интензитет. Додека не се преземат мерки за подобрување на животниот стандард на Јуруците од овие предели емиграцијата нема да запре, а со тоа со иселувањето овие краишта ќе останат празни и пусти.

Севкупните социоекономски и културни фактори во животот на Јуруците во минатото и денес овозможиле тие да се одржат како една засебна турска етничка целина со одредени јазични, фолклорни и обичајни специфики. Јазикот на Јуруците денес е еден конзервиран, архаичен турски јазик, специфичен турски дијалект што се одржал благодарение на значителната изолираност на оваа популација од надворешни влијанија. Гласовите се означуваат со одредени букви, така што одреден број на букви ја сочинуваат азбуката на еден јазик. Гласовите се делат на две основни групи: самогласки (вокали) и согласки (консонанти). Во стандардната турска азбука има 29 букви. Од тие 8 се вокали, 21 се консонанти. Вокалите што ја сочинуваат основата на СТЈ (**Современ турски јазик**) се осум: **а, е, и, ѓ, о, ѓ, у, љ**. Што се однесува до вокалниот систем на турскиот говор во Валандовско, треба да истакнеме дека освен овие осум стандардни вокали, постои и алофонот **ѣ**. Овој глас е алофон на вокалот **е**. Се разликува од вокалот **е** по тоа што, при артикулацијата, вокалот **е** се шири и се приближува до изговорот на вокалот **а**. Со тоа овој вокал ја губи својата мекост и станува полутврд. Се карактеризира како отворен, нелабијален и полутврд вокал. Во ТГВ овој алофон многу се користи и се среќава во сите позиции. Примери: *ärdim, ešämi, ekmä* и др.

Во повеќето турски говори во западна Македонија, па и во косовските турски говори вокалот **ö** не постои. Вокалот **ö** во овие говори често се заменува со вокалите **e**, **o** и **ü**. Меѓутоа, во ТГВ овој вокал постои и е со иста вредност со вокалот **ö** во СТЈ. Во овој говор вокалите **e**, **o** и **ü** во извесни случаи се заменуваат со овој вокал. Пример: *övey kızı, böbäk, çöcöklär, yörümüş*. Во СТЈ, а и во ТГВ, кај зборовите од турско потекло вокалот **ö** доаѓа само во иницијална позиција. Пример: *öbü, öksüs* и др.

Во турскиот јазик не постојат долги вокали. Сите вокали отприлика се со иста вредност. Долгите вокали се среќаваат само во зборовите од странско потекло. Меѓутоа, во ТГВ со сигурност може да се каже дека сите вокали поради различни фонетски појави и промени покажуваат тенденција на подолга артикулација од нормалната. Поради тоа, во овој говор се добиваат варијантите: **ā, ē, 0, i, ö, ξ, Ω, 1**, кои ги сметаме за долги вокали. Оваа појава најмногу се забележува кај фонемата **ā** и алофонот **0**, но има доста примери и со останатите фонемите. Долгите вокали се јавуваат главно при испуштање на консонантите **d, ġ, h, k, n, r, v, y** и при испуштање на слогови составени од истите консонанти. Во собраниот материјал од теренот најдовме и на многубројни примери каде што нема исчезнување на слогови и консонанти, но сепак се забележува употребата на долгите вокали. Тоа е доказ дека во ТГВ постојат долги вокали.

Во СТЈ сите вокали се со нормална должина, освен вокалот **i**. За разлика од другите вокали овој вокал се изговара малку пократко. Во ТГВ, следните вокали имаат свои кратки варијанти: **ā, ē, i, ö, ω, 0, E**. Кратките вокали се појавуваат главно во повеќесложните зборови, во зборови каде што постои еден долг вокал и во примери каде што има спојување на два или повеќе збора. Во ваквите примери некои вокали пократко се изговараат и слоговите се скратуваат од два во еден. Една од основните причини за појавата на кратките вокали е брзото изговарање на слоговите или зборовите од страна на говорителите. Примери: *ātālar, davetlālär, döldudūlar* и др.

Во СТЈ изворно не постојат дифтонзи. Исто така, апсолутно во еден слог не можат да дојдат два вокала еден до друг. Една од главните причини за оваа појава која понекогаш се меша со хијатот **e**, испуштањето на некои консонанти во интервокалната позиција кај некои зборови, каде што доаѓа до директен допир на два вокала еден со друг. Во ТГВ, дифтонгот се појавува како последица на отпаѓањето на консонантите **ġ, h, n, v** и **y**. Во ТГВ имаме појави на дифтонгизација, кои се состојат од еднородни и од различни вокали. Според правописот на СТЈ, сите заемки што содржат дифтонзи се пишуваат и се изговараат според дифтонзите на соодветните зборови. Меѓутоа, поради тоа што ТГВ не прифаќа никакви дифтонзи во овие заемки, доаѓа до исчезну-

вање на едниот вокал (монофтонгизација), со тенденција на подолга артикулација на вокалот што останува. Примери: *semâta*, *sât* и др.

Фонетските промени се основни фактори што ги сочинуваат говорите на еден јазик и ги разликуваат меѓу себе. Оваа битна појава, од која зависи и вокалната хармонија како една од најсуштествените особини на турскиот јазик, настанува под влијанието на блиските консонанти или вокали во еден збор. ТГВ се одликува со цела низа на фонетски промени и појави кај вокалите. Некои се среќаваат и кај другите турски говори, додека некои се одлика на ТГВ. Во овој говор овие меѓусебни промени присутни се речиси кај сите вокали и во сите позиции на збороформата. Сите вокални промени што се среќаваат во ТГВ, со примери се опфатени во следните шест точки: палатализација на вокалите, веларизација на вокалите, стеснување на широките (отворените) вокали, проширување на тесните (затворените) вокали, лабијализација на вокалите и делабијализација на вокалите.

Една од битните карактеристики на ТГВ е елизија на вокали и слогови. Оваа појава се среќава како во турските зборови, така и во зборовите од странско потекло. Елизијата во овој говор се среќава речиси кај сите вокали и во сите позиции. Примери: *çirıydı*, *âsı*, *alvay*, *aşā* и др.

Поради различни фонетски појави и промени во инцијалната, медијалната и финалната позиција на зборовите доаѓа до протеза на вокали. Во ТГВ оваа појава се среќава во сите позиции. Во инцијалната позиција со оваа појава се среќаваме кај странските зборови кај кои во апсолутниот почеток се наоѓаат консонантите *l*, *r*, и *s*. Пред овие согласки, се додаваат самогласките *i* и *u*. Примери: *ilâzim*, *Urus*, *usturya* и др.

Во медијалната позиција на збороформата наидуваме на протеза речиси кај сите вокали. За финалната позиција има малку примери и тоа со протеза на вокалите *a*, *e* и *o*. Пример: *babaşko*, *grupa*, *kesene*, *kupa*.

Во ТГВ, асимилација и дисимилација на вокалите како фонетски појави се доста присутни и се среќаваат и кај странските и кај турските зборови. Примери: *madam*, *tene*; *avuç*, *boba* и др.

Вокалната хармонија е една од најбитните карактеристики на турскиот јазик. Во турскиот јазик постојат два вида на вокална хармонија: голема и мала вокална хармонија. Големата вокална хармонија зависи од веларноста и палаталноста на вокалите во еден збор. За малата вокална хармонија битни се лабијалноста и нелабијалноста на вокалите во еден збор. Оваа хармонија уште се нарекува и лабијална хармонија. Ако првиот слог на еден турски збор почнува со еден од нелабијалните вокали *a*, *e*, *ı*, *i*, тогаш и наредните слогови ќе дојдат со нелабијални вокали. Ако првиот слог на еден турски збор почнува со еден од лабијалните вокали *o*, *ö*, *u*, *ü*, тогаш во наредните слогови ќе

дојдат или широки-нелабијални вокали **а, е**, или тесни-лабијални вокали **у, ѱ**.

Во најголемиот дел на западнорумелиските турски говори вокалната хармонија не постои. Отстапувањето од ова правило главно потекнува од разните фонетски промени во овие говори и се однесува како на основата на зборовите, така и на наставките. Правилото за вокалната хармонија во источнорумелиските турски говори, за разлика од западнорумелиските турски говори, во најголем дел се почитува. Од овој аспект, ТГВ се наоѓа во средината помеѓу западнорумелиските и источнорумелиските турски говори. Тоа значи дека во овој говор ова правило во некои случаи се запазува, а во некои не се запазува.

Во ТГВ се среќаваме и со примери каде што доаѓа до промена на хармонијата. Со оваа промена зборовите со веларна вокална хармонија преминуваат во палатална вокална хармонија. Примери: *çöcük, misir, sendin*. Во азбуката на СТЈ постојат 21 фонеми согласки. Во ТГВ за разлика од СТЈ имаме консонантен систем од вкупно 26 согласки. Тие се: **b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, ñ, p, r, s, ş, t, ts, v, y, z**.

Консонантскиот систем на овој говор не се разликува многу од консонантскиот систем на другите турски говори во Р. Македонија. Подолу ќе бидат претставени покарактеристичните консонанти на ТГВ.

Консонантот **g** се среќава само во неколку примери од персиско и арапско потекло навлезени во турскиот јазик. Спомнатиот консонант во овие примери образува слог со веларни вокали, меѓутоа под влијанието на изговорот на овие странски јазици се чита како меко **g**. Примери: *gavir, Nigar*.

Во СТЈ фрикативниот консонант **ğ** меко (**g**) е во употреба, меѓутоа во некои турски говори оваа фонема се губи или се заменува со други консонанти. Што се однесува на ТГВ, овој фрикатив во многу случаи исчезнува и се добиваат долги вокали и дифтонзи, а во некои примери се заменува со консонантите **g, k, n, v, y**: *eger, çoku, deniştirdi, sovan, boyday* и др.

Безвучниот и фрикативен консонант **h** покажува тенденција на потполно исчезнување речиси во сите турски говори во Р. Македонија и на Косово. Во ТГВ овој консонант во повеќе случаи паѓа, меѓутоа имаме примери каде што се заменува со консонантите **k** и **y**: *kristiannardan, peylivan*. Во ТГВ постојат и мал број на примери каде што е запазен овој консонант и тоа речиси во сите позиции на збороформата. Примери: *hayâtimis, sârhoj, Allah*.

Консонантот **j** не постои во основата на турските зборови. Оваа фонема се наоѓа само во некои зборови од странско потекло, кои се подоцна навлезени во турскиот јазик. Звучниот фрикатив **j** во ТГВ се среќава главно како последица на фонетските промени. На апсолутниот крај на зборовите безвучните фонеме **ç** и **ş**, по кои доаѓаат зборови или

наставки кои започнуваат со звучни консонанти, се заменуваат со консонантот *j*. Примери: *aj dedi, âtej yakâr*. Во изворни позиции овој консонант во некои примери се заменува со консонантот *s*. Пример: *sandîrmalar* и др. Во собраниот материјал најдовме и на неколку заемки од македонскиот јазик каде што се среќава овој звучен фрикатив. Примери: *dirjava, strajarlar* и др.

Меко (препалатално) *k* се среќава во зборовите од арапско и персиско потекло навлезени во турскиот јазик. Спомнатиот консонант во овие зборови образува слог со веларни вокали, меѓутоа се чита како меко *k*. Палатализацијата на *k*, а и на консонантите *g* и *l* во вакви веларни слогови, настанува веројатно под влијанието на изговорот на овие странски јазици. Примери: *bekâr, dükana* и др.

Палатално *l*, покрај во зборовите од арапско и персиско потекло се среќава и во зборовите од европско потекло навлезени во турскиот јазик. Спомнатиот консонант во овие зборови образува слог со веларни вокали, меѓутоа се чита како палатално *l*. Примери: *belâ, sila; kilo, plan* и др.

Во ТГВ има многу примери каде што се забележува палатализацијата на консонант *l* во слогови образувани со веларните вокали. Оваа појава се забележува тогаш кога пред консонантот *l* се наоѓа безвучниот фрикатив *ş* или звучниот фрикатив *y*. Под влијанието на консонантите *ş* и *y*, местото на артикулацијата на веларното *l* се доближува до местото на артикулацијата на овие два фрикатива и тогаш веларното *l* станува палатално *l*. Примери: *almışlâr, yaşlı; babayla, paraylan* и др.

Во СТЈ има доста примери од странско потекло каде што под влијанието на изговорот на овие јазици, консонантот *l* во слогови образувани со веларни вокали се изговара палатално, меѓутоа во ТГВ во истите примери истиот консонант се изговара веларно. Примери: *laf, sotsialları, usulları, zulum*. Во ТГВ, замената на палаталното *l* со веларното кај ваквите примери, веројатно е добиено под влијанието на словенските јазици бидејќи истите примери во овие јазици се користат со веларната варијанта на консонантот *l*.

Во азбуката на СТЈ не постои графема за фонемата *ñ*. Во ТГВ овој глас се среќава кога се наоѓа непосредно пред гутуралот *g*: *añgi, eñge, zâñgin* и др. Консонантот *ts* во СТЈ не постои. Меѓутоа, присуството на овој безвучен консонант се забележува речиси во сите турски говори на Р. Македонија и на Косово. Консонантот *ts* настанува со слеаното изговарање на консонантите *t* и *s*. Во ТГВ оваа фонема е присутна и во зборовите навлезени преку македонскиот јазик, а и во зборовите од турско потекло. Примери: *gettsin, tuttsun; koperatsia, sirtseye* и др.

Консонантската хармонија претставува изедначување на консонантите што доаѓаат едноподруго во турските зборови по звучност. Во

овој говор, консонантската хармонија не е запазена во целост. Причините за ваквите појави произлегуваат главно од фонетските промени што се среќаваат во ТГВ. Кога се зборува за консонантските појави, забележавме дека обично, но со мали исклучоци, се запазуваат правилата кои важат во СТЈ, а кои се однесуваат на консонантите што не се јавуваат во апсолутниот почеток на зборот. Со други зборови кажано, исклучоци имаме кај странските зборови.

Консонантите **c, ğ, l, m, n, ñ, r, v, z** не можат да се најдат во апсолутниот почеток на турските зборови. Како исклучоци во врска со оваа појава се вбројуваат некои оноματοпеи и повторувања (зборови што се повторуваат, пример: одун модун), кои се образуваат со консонантите **c, l, m, n, r, v, z**. Сите други зборови што на апсолутниот почеток ги содржат горенаведените консонанти се од странско потекло. Овие карактеристики што спомнатите консонанти ги покажуваат во СТЈ, важат и за ТГВ.

Консонантите **b, c, d, g** не можат да се најдат на апсолутниот крај на турските зборови. Зборовите што на крајот ги содржат горенаведените консонанти се од странско потекло. Во ТГВ постојат некои исклучоци што се настанати поради некои фонетски промени. По зборовите што завршуваат со безвучните консонанти **ç, k, p, t**, ако доаѓа друг збор што започнува со звучен консонант, тогаш под влијанието на звучните консонанти настанува озвучување на безвучните консонанти што се наоѓаат на крајот на првиот збор. Примери: *birkac gün*, *e bagdemiş, tākib eder, dērd gün* и др.

Удвојување на консонант се јавува кога еден консонант се дуплира, односно се изговара подолго. Освен во исклучоците (*anne, elli, issi*), во корените од турско потекло не можат да дојдат два исти консонанти еден до друг. Меѓутоа, во врска со оваа појава, во ТГВ најдовме на многу примери од и странско и од турско потекло. Во овој говор удвојувањето се среќава кај следните консонанти: **c, ç, d, f, k, l, m, n, p, ş** и **t**. Примери: *çocceklerim, saçça, ıddırleş, üfflrmüş, ikki, illeri, temmis, dedinni, köprek, eşşek, ottus* и др.

Во корените од турско потекло не можат да се најдат два исти консонанти еден до друг. Освен неколку исклучоци, сите зборови во кои има удвоени консонанти се од странско потекло. Во ТГВ се сретнавме со многу примери од арапско потекло каде што доаѓа до контракција на удвоените консонанти. Примери: *beduā, zıkım, valā, sünet, kuvet* и др.

Како и во случајот со вокалите, во ТГВ и кај консонантите се среќаваме со голем број на промени и појави. Фонетските промени се јавуваат во иницијална, медијална и финална позиција.

Консонантските промени во ТГВ, најмалку се среќаваат во иницијалната позиција на зборовите. Во оваа позиција најмногу примери се дадени со промената **s- > ts-**. Пример: *bikat tsene < birkaç sene*.

Во ТГВ консонантските промени најмногу се среќаваат во медијалната позиција на зборовите. Во оваа позиција најмногу примери имаме со следните консонантски промени: **-ç- > -ş-, -ğ- > -g-, -ğ- > -v-, -ğ- > -y-, -l- > -n- i -y- > -n-**. Примери: *geşti, agā, düvün, boyday, karannik, kızınna < kızıyla* и др. Консонантската промена **-l- > -n-** во медијалната позиција на зборовите многу е застапена во овој говор и главно се појавува кога назалното **n** и латералното **l** доаѓаат едно до друго. Под влијанието на артикулацијата на овој назален консонант, латералот **l** се заменува со **n**.

Во финалната позиција на зборовите најмногу примери се илустрирани со консонантската промена **-m > -n**. Оваа појава се забележува кај наставката за лице, и тоа во 1. лице еднина наместо (**-im, -im, -um, -ün**) се употребува варијантата (**-in, -in, -un, -ün**). Примери: *alırım < alırım, aşkın < aşığım* и др.

Во ТГВ меѓу најзастапените фонетски појави кај консонантите се: Десоноризацијата (обезвучување) на консонантите е доста застапена појава во ТГВ и се јавува речиси во сите позиции на зборот. Во овој говор најмногу се среќаваат следните промени: **b- > p-, d- > t-, g- > k-, y- > ç-, y- > ş-, z- > s-; -c- > -ç-, -d- > -t-, -ğ- > -k-, -v- > -f-, -z- > -s-; -z > -s**. Промената **-z > -s** која се јавува на апсолутниот крај на зборот многу е присутна во ТГВ.

Според фонетските правила на СТЈ, кај зборовите кои завршуваат со безвучните консонанти **ç, k, p, t**, соноризацијата се воспоставува штом на овие зборови ќе се додадат наставки што започнуваат со вокали. Меѓутоа, во ТГВ озвучувањето на консонантите не се среќава само во финалната позиција, туку во сите позиции на зборот.

Во иницијалната позиција соноризацијата се јавува кај следните консонанти: **k- > g-, p- > b-, s- > ç-, t- > d-**.

Во медијалната позиција се среќаваме со следниве појави на соноризација кај консонантите: **-ç- > -c-, -f- > -v-, -h- > -y-, -k- > -v-, -p- > -b-, -s- > -z-, -t- > -d-**. Во медијалната позиција на зборот соноризацијата е доста застапена, а најмногу примери среќаваме со промената **-t- > -d-**.

Во финалната позиција соноризацијата се забележува кај следниве консонанти: **-ç > -c-, -ç > -j-, -k > -g-, -s > -z-, -ş > -j-, -t > -d-**. Во финалната позиција најдовме на најмногу примери во врска со соноризацијата на **-ş > -j-**.

Во ТГВ постои прогресивна и регресивна асимилација на консонантите. Кај прогресивната асимилација се среќаваме со целосната и делумната асимилација на согласките. Целосната асимилација се јавува во следниве облици: **-çy->-çç-, -şy->-şş-, -nd->-nn-, -nl->-nn-, -yl->-nl->-nn-, -şs->-şş-**. Со делумната асимилација среќаваме само еден случај: **-ts- > -tts-**.

И кај регресивната асимилација постои целосна и делумна асимилација. Целосната асимилација се среќава кај консонантите: **-ks- > -ss-**, **pb- > bb-**; **-şs- > -ss-**, **-zs- > -ss-**.

Делумна асимилација се среќава во следниве облици: **dk- > tk-**, **gt- > kt-**, **pd- > bd-**, **sg- > cg-**, **tz- > dz-**; **-çb- > -cb-**, **-çt- > -şt-**, **-çl- > -şl-**, **-md- > -nd-**, **-vş- > -fş-**.

Во ТГВ, дисимилацијата како појава не е толку честа во споредба со асимилацијата на консонантите. Во собраниот материјал забележани се следните облици на дисимилацијата: **-ft > -vt-**; **-lz- > -rz-**, **-sf- > -sv-**, **-şh- > -şy-**, **-ph- > -py-**, **-kş- > -vş-**; **bd- > pd-**, **dd- > dt-**, **pş- > bş-**, **tt- > dt-**, **tk- > dk-**, **tş- > dş-**.

Една од основните правила на СТЈ е, кога еден збор завршува на вокал и потоа добива наставка која започнува со вокал, за да не дојде до хијат или дифтонг, помеѓу два вокала се додава еден од помошните консонанти **n**, **s**, **ş** или **y**. Меѓутоа, во овој говор надвор од ова правило е забележано додавање на консонанти што не подлежат на некоја фонетска нужност, туку се резултат на самиот говор. Протезата на консонанти во овој говор се јавува во сите позиции на збороформата и со следните консонанти: **-ø- > y-**; **-ø- > -g-**, **-ø- > -n-**, **-ø- > -v-**, **-ø- > -y-**; **-ø > -k**, **-ø > -m**, **-ø > -n**, **-ø > -s**, **-ø > -t**.

Во врска со оваа појава најмногу примери дадени се на финалната позиција на зборовите и тоа со назалниот консонант **n** и безвучниот фрикатив **s**.

Како во сите други турски говори во Р. Македонија, така и во ТГВ губењето на консонантите како појава многу е изразита. Во овој говор оваа појава се јавува во сите позиции на збороформата и е присутна кај следните консонанти: **d**, **ğ**, **h**, **k**, **l**, **m**, **n**, **r**, **s**, **t**, **v**, **y**, **z**. Меѓутоа, поаѓајќи од примерите илустрирани во дијалектолошкиот материјал, може да се каже дека во овој говор елизијата најмногу се јавува во медијалната позиција на зборовите и тоа кај консонантите **ğ**, **h**, **r** и **y**.

Освен горенаведените промени и појави кај консонантите, во овој труд се обработени и други фонетски појави кои сметаме дека се интересни за да се создаде една поцелосна слика за ТГВ. Најинтересните појави со доволно примери се дадени со следниов редослед: консонантско-вокални промени, вокално-консонантски промени, метатеза, метатеза помеѓу консонант - вокал, губење на фонемски групи, протеза на фонемски групи и разно.

Акцентот претставува истакнување со поголем интензитет на едниот слог во зборот за разлика од другите слогови. Во СТЈ општа е тенденцијата за акцентирање на последниот слог на зборот. Што се однесува до акцентот во ТГВ, тој е динамичен, а тоа значи дека е подвижен и нема определено место во зборот. Меѓутоа, во овој говор сепак се

забележува една мала тенденција за акцентирање на последните слогови на зборот.

Во ТГВ, како и во североисточните турски говори во Бугарија постои и второстепен акцент. Тоа значи дека во еден ист збор може да се најдат два акцента. Првиот акцент се наоѓа во првиот слог на зборот и е поблаг, а вториот се наоѓа на крајниот слог и е со посилен тон. Во овој говор второстепениот акцент главно се јавува во повеќесложните зборови.

Во овој говор многу често се забележува појавата на поврзување на еден или повеќе неакцентирани збора во еден акцентиран збор, со тоа што неколку збора заеднички образуваат акцентска целост.

Морфологијата како научна гранка ги проучува морфемите на зборовите, а со тоа и на јазикот. Структурата на зборовите во турскиот јазик се состои во тоа што на почетокот на зборот доаѓа коренот, а потоа според своите функции се редат наставките. Основата на секој збор е коренот. Морфемите во трудот се делат на: полнозначни и службени морфemi.

Полнозначните морфemi се корените на зборовите. Тие имаат полно и самостојно значење. Корените го сочинуваат јадрото на зборовите. Според значењето корените се делат на: именски и глаголски корени. Во турскиот јазик корените воглавно се едносложни. Корени составени од повеќе од еден слог се во мал број и тие претежно се двосложни. Во турскиот јазик не постојат глаголски корени од странско, туку само сложени глаголи кои се формираат со странски зборови од именско потекло и помошен глагол од турско потекло. Истото ова важи и во ТГВ.

Корените што се добиваат на зборообразовна наставка го менуваат, прошируваат или стеснуваат своето првобитно значење, се нарекувани основи. Основите можат да бидат именски или глаголски.

Службените морфemi немаат самостојно значење. Како морфemi тие имаат свои граматички функции во образувањето на зборовите. Функцијата на овие морфemi се состои во тоа што тие го менуваат или го прошируваат значењето на коренот или на морфемската група. Овие морфemi во трудот се опфатени како инфлексивни и како деривативни наставки.

Инфлексивните наставки се додаваат на коренот и на основата на зборот и со тоа формираат семантички врски меѓу зборовите. Овие наставки на корените и основите им даваат функционалност и не прават никакви измени во значењето (семантиката) на зборот. Овие наставки ги поделивме и обработивме во две групи: наставки за деклинација (инфлексии на именките) и наставки за конјугација (инфлексии на глаголите).

Под наставки за деклинација, ги обработивме наставката за множина (плуралност), присвојните наставки (посесивност), релативната наставка (-**ki**), прашалната наставка и падежните наставки (номинатив, генитив, датив, акузатив, локатив, аблатив, инструментал, екватив).

Именските корени и основи во турскиот јазик се во еднина, а множината се добива кога на овие именски корени и основи се додава наставката за множина. Во СТЈ наставката за множина има две варијанти -**lar** и -**ler**. Во ТГВ наставката за множина се среќава во следните варијанти: -**lar**, -**lär**; -**la**, -**lä**; -**ler**, -**lër**; -**lär**, -**lör**; -**lä**, -**lō** и -**nar**, -**när**, -**na**, -**nä**; -**när**, -**nör**; -**ner**.

Присвојните наставки го покажуваат односот помеѓу именката и предметот. Со помош на овие наставки го наоѓаме сопственикот на именката. Присвојните наставки речиси во сите турски дијалекти се слични. Во ТГВ, во споредба со СТЈ кај присвојните наставки се забележани следните разлики: во 1.л.мн. покрај варијантите -**miz** и -**imiz** се користат и варијантите -**mis** и -**imis**; во 2.л.мн. покрај варијантите -**niz** и -**iniz** се користат и варијантите -**nis** и -**inis** и во 3.л.мн. покрај -**ları** и -**leri** се користат и варијантите -**narı** и -**neri**.

Релативната наставка (-**ki**) е една од наставките што изразуваат присвојност или припадност кај именките. Наставка отстапува од законот за вокална хармонија. Во ТГВ оваа наставка е во употреба. Во собраниот дијалектолошки материјал дадени се доволно примери со оваа наставка.

Во ТГВ прашалноста се постигнува со прашалната наставка **mı** и ги има истите особини како во СТЈ. Не отстапува од законот за вокална хармонија и се користи со следните варијанти: **mı**, **mi**, **mu**, **mü**. Прашалната наставка секогаш одвоено се пишува.

Во ТГВ ги сретнавме сите падежи кои се среќаваат и во СТЈ, односно следниве осум: номинатив, генитив, акузатив, датив, локатив, аблатив, инструментал и екватив. Во ТГВ варијантите на наставката за генитив се: -**ın**, -**in**, -**un**, -**ün**; -**nın**, -**nin**, -**nun**, -**nün**.

Наставката за акузатив е /-**ı**/. Во зависност од последниот глас на зборот, акузативот во ТГВ се забележува во следните варијанти: -**ı**, -**i**, -**u**, -**ü**; -**n-ı**, -**n-i**, -**n-u**, -**n-ü**; -**y**, -**y-ı**, -**y-i**, -**y-u**, -**y-ü**; -**ä**, -**0**, -**ē**.

Наставката за датив е -**a**, -**e**. Во зависност од последниот глас на зборот, дативот во ТГВ се забележува во следните варијанти: -**a**, -**e**; -**y-a**, -**y-e**; -**n-a**, -**n-e**; -**ä**, -**0**, -**ē**. Една од важните карактеристики на ТГВ е тоа што дативното значење многу често се изразува со наставката за акузатив: *gelin burayı* (*gelin buraya*), *burayı kadar* (*buraya kadar*), *nereyi* (*nereye*), *onu* (*ona*), *orayı* (*oraya*) и др.

Локативот се забележува во следните варијанти: -**da**, -**de**; -**ta**, -**te** **dä**.

Аблативот се користи во следните варијанти: **-dan, -den; -tan, -ten; -tän, -tön.**

Порано за инструментал се користеше наставката **-n**. Меѓутоа, денес **-n** како падежна наставка за инструментал не е во употреба, а на нејзиното место се користи партикулата **ile** и нејзините суфиксирани варијанти **-la, -le**. Инструменталот во ТГВ, во зависност од последниот глас на зборот, се забележува во следните варијанти: **-la, -le, -lan, -len; -na, -ne, -nan, -nen.**

Во СТЈ морфолошката форма на еквативот е **/-CA/**. Во ТГВ наставката за екватив не се користи многу. Во собраните текстови евидентиравме само неколку примери со варијантите: **-ca, -ce** и **-cek**.

Под наставки за конјугација ги опфативме наставките за време, за начин, за лице и прашалната наставка. Наставките за време (темпоралност) го означуваат времето во кое дејството, прикажано преку глаголот, е извршено, се врши или ќе се врши. Во СТЈ постојат пет времиња. Меѓутоа, во ТГВ освен сегашното време, кое многу малку се забележува и често се покрива со аорист, останатите четири времиња се во редовна употреба. Во собраниот материјал од теренот, бидејќи имаме евидентирано примери и со сегашното време (презентот) и ова време посебно е обработено.

Аористот е најчесто користено време во ТГВ. Во овој говор, во зависност од морфолошкиот контекст, за аористот се употребуваат следните варијанти: **-r, -ar, -er, -är, -0r, -ir, -ir, -ur, -ür.**

Како во СТЈ, така и во ТГВ за минато определено време се користи наставката **/-Dİ/** со своите осум варијанти (**-dı, -di, -du, -dū; -ti, -ti, -tu, -tü**).

Наставката за минато неопределено време е **/-mİş/**. Во овој говор оваа наставка се забележува со сите четири варијанти (**-miş, -miş, -muş, -müş**).

Во ТГВ, како и во СТЈ, наставката за идно време (футурот) има две варијанти **/-acak/** и **/-ecek/**. Меѓутоа, во одредени моменти се користат и други скратени форми, т.е. некогаш по спојниот консонант **y** во второ и трето лице еднина и множина доаѓа до испуштање на првиот вокал **a** (**e**) на оваа наставка, а некогаш се испушта и консонантот **k**.

Во ТГВ сегашното време е во ограничена употреба. Дејството кое се врши во ова време често се изразува со аорист. Во собраниот материјал од теренот се забележува дека поголемиот број на примерите кои се дадени, доаѓаат со скратениот облик на наставката за сегашно време **/-(İ)y/**. Меѓутоа, дадени се само неколку примери и со варијантите **/-(İ)yor/** и **/-(İ)yo/**.

Кај наставките за начин (модалност) не постои поим за време (темпоралност). Со овие наставки глаголот изразува планирани, посакувани начини (модалитети) што би требало да се реализираат. Во

ТГВ се сретнавме со следните форми на модалноста: оптатив, императив и десидератив. Во овој говор, за овие форми на модалноста се користат истите наставки како во СТЈ. Во врска со нецеситативот во изработениот материјал не се дадени примери.

Наставките за лице го покажуваат лицето кое го врши глаголското дејство и флексијата им е по темпоралните и модалните наставки. Овие наставки се обработени под „наставки за лице од прв тип (з-парадигма)“, „наставки за лице од втор тип (к-парадигма)“ и „наставки за лице од трет тип (императивна парадигма)“.

Во ТГВ, и кај именките и кај глаголите прашалноста се постигнува со прашалната наставка **mī** и ги има истите особини како во СТЈ.

Деривативните наставки на ТГВ ги обработивме во четири групи: наставки за образување именки од именки, наставки за образување глаголи од именки, наставки за образување именки од глаголи и наставки за образување глаголи од глаголи. Во трудот се претставени сите деривативни наставки кои се евидентирани во собраниот дијалектолошки материјал.

Зборовите се поделени на осум вида: именки, заменки, придавки, прилози, партикули, сврзници, извици и глаголи. Сите осум вида на зборови се детално обработени според потеклото и евидентираните класификации и илустрирани со доволно примери.

Во СТЈ нема граматички род. Меѓутоа, во ТГВ како и во сите други турски говори во Р. Македонија именките имаат граматички женски род што се гради со македонската наставката **/-ka/**. Примери: **kısıkam** (kızcağızım), **koşkam** (koşum), **pilinka** (kapan), **topkau** и др.

Во турскиот јазик има само еден копулативен глагол, а тоа е: **imek** (**i-mek**). **“İ-“** е корен, а **“-mek”** наставка. Овој помошен глагол во ТГВ има позачестена улога и во функција кога ги вербализира зборовите од именско потекло, а и во функција кога формира сложени глаголски форми. Во овој труд сите четири глаголски парадигми на копулативниот глагол се детално обработени и илустрирани со доволно примери. Копулативниот глагол, во овој говор, и во форма на глагол (одвоена), а и во флексивна форма главно е склона кон законот за вокална хармонија.

Глаголите со сложена парадигма се обработени во три групи: имперфект, наратив и кондиционал на глаголите со сложена парадигма. Илустрирани се примери со сите оние форми што се евидентирани во собраниот материјал од теренот.

Инфинитните глаголски форми (**fiilimsiler**), се образуваат со некои суфикси од глаголски корени и основи, меѓутоа, поради тоа што не добиваат наставки за лице, се сметаат дека не се завршени, односно се инфинитни. Се употребуваат како именки, придавки и прилози. Во

ТГВ овие безлични глаголки форми прилично се застапени и нивната употреба е многу широка.

Една од основните карактеристики на турскиот јазик како аглутинативен јазик со која се разликува од индоевропските јазици е секако неговиот синтаксички систем. Во СТЈ структурата на реченицата е (субјект-објект-глагол). Меѓутоа, во ТГВ, под силното влијание на индоевропските или балканските јазици, а пред сè од доминантниот македонски јазик, оваа структура речиси е целосно променета, така што елементите може да се најдат во која било позиција. Во овој труд речениците се поделени и обработени на следниов начин: според составот, видот на прирокот, местото на прирокот во реченицата и според значењето.

Овде треба да се спомене дека од синтаксички аспект постои разлика помеѓу западните и источните турски говори во Р. Македонија. Разликата е во тоа што во западните турски говори се забележува влијанието на македонскиот и на албанскиот јазик, додека кај источните турски говори се забележува влијанието само на македонскиот јазик.

На крајот може да се каже дека и покрај силното влијание во синтаксата на индоевропските, а пред сè на македонскиот јазик, ТГВ и натаму претставува богатство на турскиот јазик на овие простори. Овој говор заедно со другите турски говори во Р. Македонија сè уште се многу силни за да бидат збришани, заборавени или целосно деформирани. Ова, пред сè, се должи на фактот што тие на морфолошки план се многу јаки, каде турските деривативни наставки се многу фреквентни и функционални. Со толку јака морфолошка структура, како што може да се забележи и во овој труд, мислиме дека нема некоја опасност од целосно исчезнување на овој говор. Поголема опасност за целосно исчезнување на овој говор претставува емиграцијата, односно намалувањето на бројот на родените говорители од овој крај.

Елена ОНЧЕВСКА

ДРАМСКИ ИМПРОВИЗАЦИИ ВО ЛЕКТОРСКАТА НАСТАВА ПО СОВРЕМЕН АНГЛИСКИ ЈАЗИК

Апстракт

Ова истражување претставуваше централен елемент на моите магистерски студии од областа на наставата по англиски јазик за странски говорители на Факултетот за образование при Универзитетот во Лидз, Велика Британија во текот на академската 2007/8 година. Истражувањето се состоеше од анализа на ставовите на лектор и неговите додипломци околу употребата на драмски импровизации за изучување на англискиот јазик. Идентификуваните ефекти од употребата на драмски техники беа групирани во две големи категории: афективни и когнитивни ефекти. Заради просторното ограничување, фокусот на оваа статија ќе биде на афективните ефекти. Ова истражување предизвикува извесни традиционални сфаќања за образованието и во исто време нуди импликации за наставата по англиски јазик во македонскиот универзитетски контекст.

1. Вовед

Со употребата на драмски техники во наставата по англиски јазик за првпат се сретнав на семинар за наставници по англиски јазик. Со оглед на тоа што лично, како уче(с)ник, ги искусив позитивните ефекти од користењето драмски техники (пред сè во однос на нивното силно влијание на динамиката на процесите во групата), се охрабрив да применам драмски елементи и во мојата лекторска настава.

Се чинеше дека и на студентите им се допаднаа драмските импровизации на час. Сепак, ваквиот заклучок беше пред сè интуитивен. Идејата за истражувањето произлезе од мојата потреба да осознаам што беше она што, барем од моја перспектива, толку очигледно поттикнуваше учење. Исто така, ме интересираше и што не им се допаѓаше на студентите во врска со овој наставен пристап, како и начините на кои би можеле да се надминат евентуалните недостатоци. Бев сигурна дека преку воспоставување дијалог со

дел од студентите и со еден лектор ќе можам да дојдам до одговори барем на дел од моите прашања.

2. Наставен контекст и истражувачки прашања

Во образовниот систем на Р. Македонија сè уште централно место заземаат продуктите на наставата. На студентите традиционално се гледа како на примачи на претходно определени наставни содржини. Тие ретко се третираат како осознавачи или креатори на сопственото знаење. Навикнати се да примаат, а не да бараат информации, или како што Вилсон (Wilson, 2006) забележува, студентите „активно уживаат во својата пасивност“. Воведувањето драма во наставата во вакви околности може да се сфати како покана за авантуристичка креативност и заедничко создавање смисла (Williams et al., 1997), но и како не толку либерално искуство – во крајна линија и како можна закана по нивната зона на пасивен комфор.

Токму во овој наставен контекст ги формулирав и двете основни истражувачки прашања:

1. Кои ефекти од употребата на драмски импровизации ги перципираат наставникот и неговите студенти во однос на афективната страна на учењето англиски јазик?
2. Кои останати ефекти од употребата на драмски импровизации за учење англиски јазик ги перципираат наставникот и неговите студенти?

Главната цел на истражувањето, значи, беше да се утврдат ставовите на лектор и дел од неговите студенти во врска со употребата на драмски импровизации во наставата по англиски јазик. Заради ограничениот простор во оваа статија, фокусот на анализата ќе биде ставен на афективните варијабли во истражувањето.

Под *ставови* во ова истражување се подразбираат перцепциите на испитаниците, искажани во нивните одговори во прашалниците и интервјуата, но и имплицирани во нивното однесување опсервирано на час. Акцентот, значи, не е само на тоа што испитаниците го изјавуваат, но и на нивното однесување.

Под *драмски импровизации* во ова истражување се подразбираат импровизирани, нескриптирани комуникативни активности со еден или повеќе партнери. Студентите прифаќаат извесна улога и така, користејќи ги своите имагинација и креативност, обезбедуваат контекст за нивното учење. Во продолжение ќе се обидам попрецизно да го дефинирам концептот *импровизации* низ паралели и контрасти со нему блиските форми драма во наставата.

3. Драмски импровизации

Во литературата освен драмски импровизации се наведуваат уште неколку видови драмски активности, како што се *симулации* и *играње улоги* (*role-play*).

Џонс ги дефинира симулациите како структуриран сет околности кој ја рефлектира реалноста, а учесниците се однесуваат според дадени инструкции (Jones во Dougill, 1987), но внесуваат дел од својата личност, искуства и мислења во активноста (Livingstone во Dougill, 1987). На сличен начин Ал-Ариши (Al-Arishi, 1994) се осврнува на симулациите како „вистински улоги“, наспрема „надреални улоги“.

Вториве, означени со терминот *role-play*, нудат извесна слобода во креирањето ликови и создавањето имагинарни контексти. Во зависност од степенот на контрола што студентот го има во активноста, можат да бидат статични и активни. Статичните *role-play* активности се прилично предвидливи, бидејќи студентите добиваат извесни насоки како да ги развиваат ликовите, односно контекстите. Активните *role-play* техники, означени и како драмски импровизации, од друга страна, се непредвидливи – на студентите останува да решат во која насока ќе се одвива импровизираната ситуација. Импровизациите, исто така, не претпоставуваат присуство на публика, бидејќи нивните ефекти се наменети исклучиво за учесниците (Heathcote, 1984). *Активните драмски техники*, односно *драмските импровизации* (или едноставно и кратко, за потребите на оваа статија – *драма*), се разликуваат од останатите комуникативни активности во кои нема потреба од создавање имагинарни ликови, односно контексти.

Токму поради ова тесно отсликување на реалноста Веселс (Wessels, 1987) пишува за драмата како средство за учење вистинска комуникација, која е нелинеарна, непредвидлива, емотивна и не секогаш вербална. Постигнувањето на оваа вистинска комуникација не само со соучесниците, туку и со самите себе, претставува основна цел на пристапот кон учењето наречен *драма во образованието*, предвесникот на *драма во изучувањето јазици*. Во продолжение ќе се осврнам на основните премиси на драмата за образовни цели, бидејќи истите, иако понасочени, важат и за нејзината примена во изучувањето јазици.

4. Драма во образованието – драма во изучувањето јазици

Фактот што драмата во образованието не инсистира на поставување на драмските активности на сцена укажува на централноста на *непосредното искусување* на образовните епизоди, наспрема нивното поставување пред публика. Овој пристап во наставата ги третира учесниците многу општествено-конструктивистички, т.е. не како набљудувачи на знаење, туку како создавачи на смисла (Williams et al., 1997) – контекст што недвојбено

претпоставува и поинакви улоги на наставникот: олеснувач, поттикнувач, и во крајна линија – соученик.

Според Хиткот, драмата е интринсична карактеристика на луѓето (Wagner, 1999): драматизираме секојдневно преку фантазирање, замислување идна ситуација како подготовка за потенцијална средба. Се чини нашите умови се хранат со фикција (Cook, 2000), во која било форма на уметност: филм, литература, музика, фотографија. Ако уметноста навистина има таква моќ да го привлече и задржи човековото внимание, би било штета да не се искористи и на час оваа човекова фасцинација со создавање, прифаќање или привремено функционирање во имагинарни контексти за подобрување на квалитетот на образовните доживувања.

Рускиот формалист, Шкловски (1965) тврди дека уметноста постои за да ја врати живоста и игливоста на бледата и излитена од секојдневието реалност. Целта на уметноста – а јас ќе додадам, и целта на наставата – е да овозможи забележување, односно привлекување и задржување на вниманието. Шкловски тоа го постигнува со техниката „очудување“, односно со една нова перспектива на гледање на нештата, со што го трга превезот на секојдневието и го прави обичното необично. Во овој труд ќе се обидам да докажам дека истото „очудување“ го прави и драмата во наставата: преку имагинарните ликови и / или контексти кои го очудуваат вообичаеното, студентите самите создаваат безбедна средина за подобро забележување и на говорниот текст упатен кон нив и на она што тие го продуцираат.

5. Ефекти од употребата на драмските активности во наставата по странски јазик

„Кај драмата имаме уникатна педагошка ситуација, кога наставникот смета дека предава, но ученикот не смета дека учи“ (Bolton во Wessels, 1987: 16). Навистина, ако не се сфатат и организираат сериозно, драмските импровизации можат да изгледаат бесцелни, преигриви и неструктурирани (Wessels, 1987). Истото, секако, може да се каже за било која педагошка стратегија; успешноста на секој наставен чекор секако зависи од организираноста и посветеноста на наставникот, но и на студентите.

Во литературата е наведен широк опсег на ефекти од употребата на драмските активности во наставата. За потребите на истражувањето, сознанијата ги групирав во две поголеми категории: ефекти врз афективниот аспект на учењето и ефекти врз други области на когницијата. Ваквата поделба ја отсликува важноста премиса дека чувствата се когнитивен конструкт (Damasio, 1994) и дека „афективните варијабли се интегрален дел на когницијата“ (Schuman, 1994: 232).

5.1. Драма и афект

За драмата се зборува како за наставно средство кое се обидува да ги врати заборавените емоционални содржини во јазикот (Maley et al., 1982). Емоциите, кои психолозите традиционално ги сметаат за „Пепелашка на умствените способности“ (Arnold et al., 1999), полека повторно ја стекнуваат заслужената популарност. Дамасио (Damasio, 1994) смета дека емоциите се составен дел од разумот. Тој и ја поставува хипотезата дека афективните содржини не се складираани во човековата меморија паралелно со други податоци, но дека другите податоци се организирани околу нив. Централни или не во комплексните мозочни мрежи, за емоционалните, т.е. афективните содржини сега се смета дека се барем исто толку важни за процесот на учење како когнитивните елементи, главно бидејќи евентуални проблеми во афективниот домен можат да го загрозат човековиот когнитивен интегритет (Damasio, 1994).

Теоријата на Крашен (Krashen, 1987) за афективниот филтер, иако се однесува на усвојувањето, а не на учењето, исто така ја истакнува клучната улога на афективните варијабли како трема, самоверба и мотивација во изучувањето јазици. Овој список е проширен со варијаблата инхибиција (Arnold et al., 1999). Токму низ овие варијабли и ќе ги обработувам ефектите на драмските импровизации врз афективниот аспект на учењето јазици.

5.2. Драма и другите аспекти на когницијата

Освен ефектите на драмата врз афективните елементи вклучени во учењето јазици, во литературата се прикажани и бројни докази за ефектите врз комуникативната компетенција на учениците во целниот лингвистички код.

Главните когнитивни придобивки од употребата на драмски техники во лекторската настава лежат во фактот што централното место во ваквиот пристап во наставата му припаѓа на значењето. Истражувањата со фокус на усвојување странски јазици се едногласни дека смислата мора да биде почетна точка во говорните вежби, а дури потоа фокусот треба да се помести на точноста и комплексноста на јазичните форми. Торнбери (Thornbury, 2005), на пример, тврди дека декларативното знаење се „автоматизира“, т.е. говорот може да стане течен, само кога вниманието на учениците ќе се одвлече од механичкото вежбање јазични форми.

Значи, во литературата се отфрлаат ставовите дека драмата му наметнува непотребен товар на ученикот, со тоа што бара да се концентрира не само на јазикот, туку и на драмскиот заплет и / или ликовите (Al-Arishi, 1994). Напротив, токму оваа црта на драмските импровизации го одвлекува вниманието на ученикот од формата за „мониторираното“, т.е. свесно и декларативно знаење да се трансформира во спонтано, несвесно и процедурално знаење (DeKeyser, 1998).

6. Методологија на истражувањето

Во литературата, терминот *ставови* се третира како синонимен со концепти како: убедувања, перцепции, концепции, перспективи (Ражарес, 1992). Освен што е тешко да се дефинира терминот *став*, тој исто така се покажа како многу тешко измерлив. Бидејќи беше неможно директно мерење на ставовите, истите ги следев преку изјавите на испитаниците, нивните намери да делуваат во одреден правец, како и преку нивното однесување (Rokeach, 1968). Со цел да се обезбедат примероци од убедувањата, намерите и однесувањата на испитаниците, во ова истражување користев три средства за собирање податоци: прашалници, интервјуа и опсервации на час.

Со оглед на релативно малиот број испитаници (1 лектор, 29 студенти од прва и 24 студенти од трета година), прашалниците (кои беа анонимни) имаа за цел да го отсликаат контекстот на ставовите искажани во интервјуата. Интервјуата беа полу-структурирани, со простор за дополнителни идеи од испитаниците. Беа интервјуирани лекторот и 4 студенти кои доброволно прифатија да бидат дел од истражувањето. Со цел да се обезбеди анонимност на испитаниците, тие тука се појавуваат под псевдонимите Сара, Кала, Лидија и Итан. Прашалниците беа обработени во SPSS, а одговорите од интервјуата – кодирани. Беа опсервирани два часа со студентите од прва година, од кои првиот не вклучуваше употреба на драмски техники, а во вториот драмските импровизации беа централен елемент на часот.

Под триангулација на податоците, Латер (Lather, 1986) не мисли само на триангулација на методите, односно истражувачките алатки (прашалници, интервјуа и опсервации на час), туку и на користење повеќе извори на податоци. Моето истражување подразбираше комуникацијата со лектор, студенти од прва година на кои тој им предаваше во академската 2007/8 година, како и студенти од трета година на кој им предавал во академската 2006/7 година и кои од тогаш, до моментот на собирање податоци немале контакт со драмски техники во наставата по англиски јазик.

Ваквата триангулација на методите на собирање податоци, но и на изворите на податоци, смета дека ќе придонесе за солидна веродостојност на добиените податоци.

7. Анализа на податоците

7.1. Прашалници

Од 33 студенти, чии прашалници се сметаа за валидни за првите две секции во прашалникот, 97% изјавија дека драмските техники се интересни и корисни за нив. 3% сметаа дека драмата не е интересна, но е корисна. Ликертовата скала покажа 100% согласност меѓу студентите дека драмските импровизации им помагаат да вежбаат спонтан, вистинска комуникација, ги мотивираат, корисни се и содржат елемент на забава, кој го прави учењето

многу поефективно. Само еден студент не сметаше дека драмата создава релаксирана атмосфера во која безбедно може да се прават грешки, а двајца студенти не чувствуваа дека учат нешто преку импровизирани разговори со партнер/и.

Во делот каде од студентите се очекуваше да рангираат области од јазичната компетенција кои драмата најефикасно ги развива (на скала од 1 за најкорисна до 6 за најмалку корисна), најниската средна вредност ја имаше ставката како да се пренесе значење (2.60), следувааше како да се продуцира слен говорен текст со друг говорител (2.73), а од 3.70 до 5.03 соодветно се движеа изговор, вокабулар и граматика.

Делот од прашалникот каде студентите самите ги формулираа одговорите на прашањата се сметаше валиден за 53 испитаници. Заради концизноста на статијата, нивните одговори ќе ги групирам во области / причини во кои, односно заради кои употребата драмски техники носи предности и недостатоци во учењето. Бројот во загради ја означува фреквентноста на повторување на идејата. Повремените цитати ги илустрираат наведените концепти и се со намера да внесат динамика и личност во списокот податоци.

а. Предности:

- комуникациски вештини (32) – „Драмата овозможува да се снаоѓаме во секојдневни ситуации, кога немаме текст и кога нема кој да ни помага да се изразиме.“
- говорни вештини (20) – „(Преку драмата) Ги употребувам сите оние нешта што не можам да ги вежбам на класичните предавања.“
- опуштена атмосфера на час (19) – „Ги познавам студентите од мојата група и во тој контекст можам да бидам поопуштен(а) од било кога.“
- вокабулар (15)
- интерес (14)
- забава (13) – „Многу е позабавно (кога практикуваме драма) отколку кога се трудиме да не задреме додека професорите предаваат.“
- слобода на изразување (13)
- изговор и граматика (11)
- креативност (5)
- динамика на односите во група (4) – „Изразите на лицата на колегите ми влеваат самодоверба.“
- олеснето учење (3) – „Драмата ги детонира сите инхибиции и овозможува да го употребиме она што (теоретски) сме го учеле низ годините. Ова е добар начин да се искачиме скапило погоре во знаењето и тоа без никаква тежкотија.“
- нова и интересна практика (2)

- лична надоградба (2) – „(Преку драмата) Студентите почнуваат да придонесуваат на часот, несвесни колку многу има секој од нив да понуди.“
- емпатија (1) – „Имаме прилика да го искусиме она што го преживува ликот што го глумиме.“

б. Недостатоци:

- срамежливите студенти може да се чувствуваат под притисок (12) – „Понекогаш сум срамежлива и колку и да се трудам да го потиснам тоа, сепак има негативен ефект врз мојот израз и, следствено, врз квалитетот на учењето.“
- недоволен фокус на прецизноста во употребата на граматичките и лексичките компоненти (11)
- некорисност (8) – „За време на драмските активности не чувствувам дека учам многу. Драмата ја гледам како забава, ништо повеќе.“
- одзема многу време (4)
- незаинтересирани / пасивни студенти (4)
- големи групи (2)
- неинтересни теми (2)
- стрес за помалку креативните студенти (2)
- стрес за помалку талантираните студенти (2)

7.2. Интервјуа со студентите

И во интервјуата со студентите се искристализираа два типа одговори класифицирани во:

а. Предности:

- глумењето – корисно за срамежливите студенти – „Кога сум вклучена во драмска активност, поотворена сум, полесно комуницирам... Релаксирана сум и не се плашам дека несакајќи ќе сподела нешто лично со колегите.“
- сигурност под „плаштот“ на улогата – „Кога замислуваме дека сме некој друг, полесно зборуваме... Го имам искусено тоа.“
- емпатија
- корисна „проба“ за комуникацијата во реалниот живот – „(Преку драмата) Замислуваме што би рекле во вистинска ситуација.“
- корисна вежба за јазичните структури – „Интересно, (со употребата на драма) забележувам прогрес во моите говорни вештини.“
- релаксирачка промена на вообичаената практика – „Драмата нè развеселува по долгите часови.“
- полесно помнење – „Полесно се помни кога изговараме нешто со многу емоции.“

6. Недостатоци:

- динамика на односите во група – некои студенти одбиваат да соработуваат
- неинтересни теми
- (не)учество на срамежливите студенти, но и „Од друга страна, драмата може да биде корисна за тие студенти бидејќи е прилика да научат да се справуваат со тремата. Тоа беше проблем и за мене на почетокот, но (со драмата) се обидов да го надминам.“

7.3. Интервју со лекторот

Лекторот што ми помогна во истражувањето веќе 3 години користеше драмски техники на час. Тој исто така забележал дека студентите полесно се изразуваат на јазикот-цел кога „ќе станат некој друг“, бидејќи чувствуваат дека ликот што го глумат е тој што ги прави грешките, не тие самите. Тој го дели мислењето со студентите дека драмата им е интересна на повеќето студенти, а срамежливите учествуваат повеќе отколку на редовен час. Интересно е што и тој смета дека студентите употребуваат повеќе англиски јазик во драмските активности. Еве што вели за можните причини за ова:

„Најверојатно има некаква врска со тоа на што студентите се навикнале во основно или средно училиште, кога механички им биле задавани задачи што морале да ги решат, а отсуството на слобода во изборот правело да се чувствуваат потиснати. Претпоставувам, кога ќе го почувствуваат истиот пристап, се јавуваат истите емоции и истите реакции. Но, кога ќе им биде понудено нешто ново и интересно, тие се внесуваат бидејќи сè ново е интересно...“

7.4. Опсервација на час

Опсервираниот час имаше за цел преку драмски импровизации да им овозможи на студентите да го употребат вокабуларот за опис на физички изглед и карактер. Студентите требаше на описот на ликовите илустрирани во учебникот да му дадат „озборувачки“ тон. Забележав дека студентите беа нетрпеливи да почнат. Некои парови се споија во мали групи, понесени од спонтаноста на атмосферата. Изразите на лицата на студентите зборуваа дека размената на озборувачки перспективи им е интересна. Некои студенти беа толку внесени што се чинеше зборуваат за некогашно навистина го познаваат. Други дури си шепотеа; навистина, озборувањето е општествено-проблематична појава, но некои студенти како да забораваат дека импровизираат ситуации на час, а не озборуваат во реалниот живот. Се слушаше смеа, но и многу англиски јазик на час, за разлика од претходниот час што не употребуваше драмски техники, кога студентите често користеа македонски. Студентите како да не излегоа од улогите и во делот за фидбек – прераскажувањата на фиктивните „трачеви“ беа прилично драматични.

Неколку парови сè уште разговараа. Се изненадив дека зборуваа на англиски и сè уште работеа на задачата.

8. Анализа на сознанијата

8.1. Ефекти од употребата на драмски импровизации, поврзани со афективниот аспект на учењето англиски јазик

а. Интерес поради необичноста на активностите

Ова истражување ги потврди ставовите во литературата дека драмата е лесно прифатлив наставен пристап (Као et al., 1998). 97% од студентите сметаа дека импровизациите се интересни, а изненадувачки 100% од студентите (чиј прашалници беа релевантни заради конзистентноста на одговорите) сметаа дека драмата е корисно средство за подобрување на нивната јазична компетенција. Истиот заклучок произлезе и од опсервацијата на однесувањата на студентите на час. И лекторот пријави „очигледен“ интерес меѓу студентите, заради кој тие ги почитуваат „правилата на играта“ – во овој случај, употребувањето на англискиот јазик. Ова не се случуваше на часот без драма.

Мојот одговор на скептицизмот дека фасцинацијата со необичноста ќе исчезне откако студентите ќе се навикнат на драма е дека ваквите импровизации се толку непредвидливи, што студентите и да сакаат, не можат да предвидат на кој начин следниот пат ќе се изненадат. Ако фикцијата никогаш не престанува да изненадува, не гледам зошто драмата на час би го сторила тоа.

б. Самодоверба

Сите три истражувачки инструменти потврдија дека драмските импровизации претставуваат предизвик за имагинацијата на студентите и ги поттикнуваат да станат инспирирани и смели творци на сопствени идеи, како и љубопитни примачи на идеите на соучениците. Ова сознание претставува потврда на идеите на Оксфорд (Oxford, 1999) дека драмата ја има моќта да го намали афективниот праг, или барем да помогне негативната трема да се претвори во креативна.

в. Релаксирана атмосфера на час

97% од студентите, како и лекторот, се согласни дека драмата создава релаксирана атмосфера на час. Сепак, за некои студенти драмата останува само „забава, ништо повеќе“ – скептицизам кој е забележан и во литературата (Као et al., 1998). Моето скромно искуство во наставата вели дека недовербата што некои студенти ја имаат кон кој било наставен пристап, не само кон драмата, обично е последица на очекувањата што студентите ги имаат заради нивните минати образовни искуства. Оние кои не се подготвени

за новото имаат право да добијат објаснување за целите и придобивките од наставните новини. Дискутирањето на нашите наставни одлуки со студентите се чини неопходно ако целиме кон конвергенција на нивните агенди со нашите и ако сме подготвени да ги прифатиме како соработници (и соученици) во наставниот процес наречен драма.

г. Заштита под „плаштот“ на улогата

Прашалниците и интервјуата сугерираа дека играњето улоги придонесува кон формирање релаксирана атмосфера на час. Сара исто така тврди дека како срамежлива личност, многу помалку би зборувала (за себе) на час без „заштитата“ што ја добива од улогата. Кала, пак, вели дека има трема кога импровизира, што негативно влијае на нејзиното учество на час, но потенцијално и на квалитетот на нејзиното учење. Интересно е што во исто време Кала е свесна дека треба да ја надмине својата трема; таа смета дека токму во контекст на драмата може поквалитетно да развие стратегии за справување со тремата, што ќе ги користи и во секојдневниот живот, не само на час. И опсервираниот час покажа дека студентите многу помалку инхибирано го користеа англискиот јазик во споредба со часот без драма. Итан тврди дека полесно се изразува кога „ќе стане некој друг“. Ако изучувањето странски јазик подразбира не само совладување на новиот јазичен код, туку и формирање на Л2 идентитет, тогаш, се чини драмата им овозможува на студентите безбедно да експериментираат со нивните можни јазични идентитети во процесот на креирање на нивниот вистински Л2 идентитет (Dörnyei et al., 2008).

д. Емоционална меморија

Тврдењата на Лидија дека за неа е полесно да запомни извесна информација кога ја изговара со чувства ги отсликува ставовите во литературата во врска со важноста на емоционалната меморија во совладувањето странски јазик (Petkovic, 1979, Arnold, 1999). Хиткот (Heathcote во Wagner, 1999) е застапник на теоријата дека студентите поквалитетно функционираат во реалниот свет откако (емоционално или рационално) ќе го искушат имагинарниот свет.

ѓ. Емпатија

Во духот на хуманистичките сфаќања за изучувањето јазици, студентите (во прашалниците и во интервјуата) се осврнаа и на можноста да експериментираат со различни перспективи на нештата. Интервјуираните студенти подвлекоа дека кога „ќе станат некој друг“ учат не само за другите, туку и за самите себе. Образованието, секако, треба да обезбеди прилики не само за интелектуална, но и за лична надградба на студентите. Двата аспекти не само што произлегуваат еден од друг, туку и заемно се надополнуваат.

е. Динамика на односите во група

Сите истражувачки инструменти регистрираа предности поврзани со употребата на драма во полето на односите меѓу членовите на групата. Лекторот смета дека драмските импровизации брзо и ефектно ја јакнат групната кохезија, а интервјуираните студенти гледаат на работата во групи што драмата ја промовира како на важна вештина не само за учењето, туку општо, за животот. Групата и во литературата се смета за важен извор на поддршка и доверба (Dougill, 1987). Опсервираниот час покажа дека релаксираната атмосфера на час придонесе за спонтано групирање (иако за студентите тоа не е најприродниот начин на работа) и успешна соработка. Преку работата во групи се оптимизира и употребата на англискиот јазик во говорните вежби, со оглед на фактот што лекторската настава се изведува со прилично големи групи студенти. Во врска со проблемот околу незаинтересираните и пасивни студенти во групата, би ја предложила гореспоменатата неопходност за заемно конвергирање на агендата на лекторот со оние на студентите. Кога студентите ќе станат свесни за ефектите што групната работа може да ги има врз нивната јазична компетенција, поголеми ќе бидат и шансите тие да вложат повеќе напор во извршувањето на задачите.

8.2. Други когнитивни ефекти од употребата на драмски импровизации во учењето англиски јазик

Истражувачките инструменти исто така регистрираа ефекти што драмата ги има врз комуникативната компетенција, подготовката за реални комуникативни ситуации, репертоарот на комуникативни и јазични стратегии, процедурализацијата на знаењето и јазичната прецизност во изразот. Заради недостатокот на простор, на овие ефекти ќе се осврнам во друга прилика.

9. Заклучок

Оваа студија, иако со мал опсег заради бројот на испитаниците, претставуваше важно истражувачко деби за мене. Стекнатите сознанија, но и некои од ограничувањата на студијата, отворија нови истражувачки хоризонти. Исто така, тие корисно го одбележаа афективниот терен во мојот наставен контекст, кој сега претставува уште поголем истражувачки предизвик за мене. Некои од одговорите на студентите, пак, фрлија светлина на области кои воопшто не беа третирани во литературата која ја консултирав, што повторно укажа на капацитетот на студентите релевантно да придонесат за сфаќањето на процесите што се случуваат во училиницата. На тој начин, изразено општествено-конструктивистички, студентите стануваат важни соучесници во заедничкото креирање смисла што (контекстно) го обликува наставниот процес во насока на подобрување го неговиот квалитет.

Студијата претставуваше значајна прилика за интензивно учење за мене, како истражувач, но пред сè како наставник. Таа ми помогна да воочам колку се испреплетуваат улогите на истражувач и наставник, на начин што втората сè повеќе ја подразбира првата како неопходен елемент за компетентна наставна практика. Истражувањето, во тој контекст, претставува само надворешна манифестација на она што е природен, паралелен процес со наставата – непреченото размислување за тоа што се случува на час и потрагата по одговори. Ангажираноста во постојано истражување ни дава можност поконструктивно да ја преиспитуваме нашата практика и покритички да ги анализираме сопствените педагошки одлуки, но и оние на нашите колеги. Внимателната интерпретација на сопствените сознанија нè прави компетентни исто толку критички да им приоѓаме и на туѓите сознанија, а тоа, пак, во пост-методолошка педагошка смисла, ни овозможува развој во посмели професионалци кои имаат потреба постојано и активно да ги реформулираат сопствените сфаќања за наставата (Diamond во Kumaravadivelu, 2001).

Користена литература:

- Al-Arishi, A. (1994) "Role-play, real play and surreal play in the ESOL classroom", *ELT Journal*, 48/4: 337-346
- Arnold, J. (1999) "Visualisation: language learning with the mind's eye" in Arnold, J. (ed) *Affect in Language Learning*, Cambridge: Cambridge University Press
- Arnold, J. and Brown, D. (1999) "A map of the terrain" in Arnold, J. (ed) *Affect in Language Learning*, Cambridge: Cambridge University Press
- Cook, G. (2000) *Language Play, Language Learning*, Oxford University Press: Oxford
- Damasio, A. (1994) *Descartes' Error: Emotion, Reason and the Human Brain*, New York: Avon
- DeKeyser, R. (1998) "Beyond focus on form: cognitive perspectives on learning and practising second language grammar", in Doughty, C., Williams, J. (eds.) *Focus on Form in Classroom Second Language Acquisition*, Cambridge: Cambridge University Press
- Dörnyei, Z. and Ushioda, E. (2008) "Motivation, language identities and the L2 self: A theoretical overview" in Dörnyei, Z. and Ushioda, E. (eds.) *Motivation, Language Identity and the L2 Self*, Clevedon, England: Multilingual Matters
- Dougill, J. (1987) *Drama Activities for Language Learning*, London: Macmillan
- Heathcote, D. (1984a) "From the particular to the universal" in Johnson, L. and O'Neill, C. (eds.) *Heathcote, Dorothy: Collected Writings on Education and Drama*, London: Hutchinson
- Krashen, S. D. (1987) *Principles and Practice in Second Language Acquisition*, London: Prentice Hall International
- Kao, S. M. and O'Neill, C. (1998) *Words into Worlds: Learning a Second Language Through Process Drama*, Stamford: Ablex Publishing Corporation
- Kumaravivelu, B. (2001) "Postmethod pedagogy", *TESOL Quarterly*, 35/4: 537-561
- Lather, P. (1986) "Issues of validity in openly ideological research: between a rock and a soft place", *Interchange*, 17/4: 63-84
- Maley, A. and Duff, A. (1982) *Drama Techniques in Language Learning: A Resource Book of Communication Activities for Language Teachers*, Cambridge: Cambridge University Press
- Oxford, R. L. (1999) "Anxiety and the language learner: new insights" in Arnold, J. (ed) *Affect in Language Learning*, Cambridge: Cambridge University Press
- Pajares, M. F. (1992) "Teachers' beliefs and educational research: cleaning up a messy construct", *Review of Educational Research*, 62/3: 307-332

Petković, D. (1979) "Stanislavski and the teaching of foreign languages", *ELT Journal*, 33/2: 85-90

Rokeach, M. (1968) *Beliefs, Attitudes and Values: A Theory of Organisation and Change*, San Francisco: Jossey-Bass

Schumann, J. (1994) "Where is cognition? Emotion and cognition in second language acquisition", *Studies in Second Language Acquisition*, 16: 231-242

Shklovsky, V. (1965) "Art as technique" in *Russian Formalist Criticism: Four Essays*, translated and with an introduction by Lemon, L. T. and Reis, M. J., Lincoln: Nebraska

Thornbury, S. (2005) *How to Teach Speaking*, Harlow: Pearson Education Limited

Wagner, B. J. (1999) *Dorothy Heathcote: Drama as a Learning Medium*, Portsmouth: Heinemann

Wessels, C. (1987) *Drama*, Oxford: Oxford University Press

Williams, M. and Burden, R. L. (1997) *Psychology for Language Teachers: A Social Constructivist Approach*, Cambridge: Cambridge University Press

Wilson, K (2006) "Can Drama Be the Core of Your Lesson?" *Drama and Storytelling in ELT, LATEFL International Conference*, Vienna

Abstract

This research was the central element of my MA studies in the area of TESOL (Teaching English to Speakers of Other Languages) at the School of Education, University of Leeds (UK) during 2007/8. The study looks at a teacher of English and his undergraduates' attitudes to using dramatic improvisations for English language learning. The effects identified by the subjects were grouped in two big categories: affect- and cognition-related effects. Due to the spatial limitations for this article, I will focus only on the affect-related effects of dramatic improvisations. Challenging some traditional beliefs on education, this critical study also suggests implications for the English language teaching and learning in the Macedonian university context.

Татјана Панова-Игњатовиќ

МАКЕДОНИЈА ВО ДЕЛАТА НА МАЈЛС ФРАНКЛИН

Специјалното проучување на делата на Мајлс Франклин како извор за културната историја на македонскиот народ овозможи да се разгледаат, да се анализираат и да се систематизираат изворните податоци од нејзините објавени и необјавени дела, во споредба со делата од позначајните британски патописци, а со тоа да се добие појасна претстава за социјално-економската, политичката и културната историја на македонскиот народ во Егејскиот дел на Македонија во периодот на Првата светска војна.

I

Сара Марија Стела Мајлс Франклин (1879-1954) ѝ припаѓа на петтата генерација Австралијанци од англиско, германско и ирско потекло. Како неумолив бунтовник против општествениот поредок на нејзиното време, во чијашто крв тлеел гневот на ирските бунтовници, таа го одбрала презимето на нејзиниот ирски предок Едвард Мајлс како уметничко име. Франклин била отелотворение на феминизмот, вистински доказ дека дури и пред еден век жената можела да избере да се занимава со машки работи. Се разбира, таквото спротивставување на „природниот тек на нештата“ подразбирало големо жртвување, откажување од удобноста и сигурноста на животот, како и бесконечна битка за објавување на нејзините книги во светот на издаваштвото во кој доминирале мажите. Сепак, нејзината нагласена индивидуалност не ѝ дозволувала да се помири со просечноста. Таа го избрала патот на наобразбата и уметноста за да ги оствари своите високи цели. Освен тоа, нејзината решителна и независна личност, особено нејзините ставови во поглед на сексот и половите разлики, биле премногу остри и отворени за сентименталните конвенции во времето кога ги создала нејзините најзначајни дела, т.е. крајот на Викторијанската ера. Иронично е сознанието дека нејзиниот триумф како писател го постигнала пишувајќи под машки псевдоним. Сепак, нејзините дела содржат една непоматена и ужасно силна и поетска субверзивност, еден светоглед, кој и денес прозвучува радикално ново и сосема неконвенционално.

Нејзиното име, освен со престижната годишна литературна награда за прозно дело, што е востановена по нејзината смрт во 1957 година, е овековечено и во името *Франклин* што во 1964 година го добил во нејзина чест дел од

градот Тумут, како и едно училиште “Franklin Public School”, во истиот град кое во 1978 година било отворено и именувано по повод стогодишнината од нејзиното раѓање. Посебна чест ѝ укажал и градот Канбера со именувањето на едно училиште “Miles Franklin Public School” од предградието Еват во 1980 година.

Мајлс Франклин, како што самата истакнува, го проживеала животот како емигрант, космополит, а сепак нерасклинливо врзана за Австралија. Таа ја почувствувала силната потреба да замине, но по периодот на нејзината активност како поборник за женските права во САД (1906-1916), во Велика Британија, каде што со исклучок на патувањата во Ирска (1919 и 1926), Австралија (1923-24) и престојот во Македонија (1917-18), ќе остане сè до 1932 година, почувствувала незапирлива потреба да се врати во родната земја.

Сепак, периодот по враќањето во татковината за неа бил успешен на литературен план, особено во однос на публикувањето на нејзините дела. Тоа ја исполнило со посебен ентузијазам и, како што бил случај и со други писатели повратници во татковината, си поставила задача да дејствува за културна обнова на својата земја. Набргу со таков творечки жар се наметнала на локалната литературна сцена, како никогаш да не била отсутна. За нејзината посветеност кон австралиската литература ѝ бил доделен *Медал на Кралот Џорџ V* по повод неговиот сребрен јубилеј во 1935 година. Во 1933 година станала член на Друштвото на австралиски писатели, а во 1935 на ПЕН Клубот од Сиднеј.

Во јули 1936 година, Франклин ја добила наградата S. H. Prior на литературното списание *Билтен* за романот *Cuom moј сој талкачи* (*All That Swagger*). Со овој роман го повторила успехот на нејзиниот прв роман *Мојата брилијантна кариера*, но овојпат добила и книжевно признание и финансиска добивка. Тој не ѝ донесол само слава, туку и респект кон нејзината целокупна книжевна и општествена дејност.

Била вклучена во работата на Литературниот фонд на Комонвелтот, особено поддржувајќи ги младите писатели; го поддржувала основањето на нови литературни списанија, *Meanjin* и *Southerly*, и до крајот на животот, на нејзин својствен начин, се борела за афирмација на австралиската литература. Нејзиниот придонес кон австралиската историја и книжевна критика кулминирал во предавањата што ги држела на Универзитетот на Западна Австралија во Перт (1950 година), постхумно публикувани под наслов *Смеа, не за в кафез* (*Laughter, Not for a Cage*, 1956).

Особено е значајна нејзината улога во проектот за основање на Катедра за австралиска литература во рамките на Универзитетот во Сиднеј. Тоа особено ја исполнило со ентузијазам и таа станала ценет соработник на проф. Садерленд, кој опстојувал во неговата настојчивост да ја реализира таа иницијатива, така што две години по смртта на Мајлс Франклин, Катедрата за австралиска книжевност станала реалност.

Токму нејзината активност насочена кон унапредување на австралиската литература, како и кон надградбата и наобразбата на австралиските автори ја стимулирале и ја зајакнале нејзината решеност да го потврди своето место во историјата на литературата. Така, сиот свој личен и недвижен имот решила да го завешти за основање на книжевна награда што ќе ја симболизира нејзината духовна посветеност кон родната земја, но и во недостиг на свој пород да ги посвои рожбите на нејзината татковина, односно креативните дела на нејзините чедра.

Наградата „Мајлс Франклин“, чијшто прв добитник во 1957 година бил нобеловецот Патрик Вајт за романот *Вос*, прераснала во најпрестижна и парично најбогата литературна награда во Австралија. Мајлс Франклин си обезбедила бесмртност преку наградата, во која се вткаени нишките од кои е исткаена денешната австралиска ингениозна култура. Нејзината награда е симбол на истрајноста на австралискиот етос што е видливо преобликуван во национално достигнување.

Мајлс Франклин денес зазема почесно место во австралиската литературна и културна сцена и се смета за една од втемелувачите на современиот австралиски роман, како автор на *првиот* објавен *австралиски* роман. Токму тој роман, *Мојата брилијантна кариера*, кој во 1979 година бил преработен во филмска верзија од страна на Маргарет Финк, по повод стогодишнината од нејзиното раѓање ѝ донесол меѓународен успех, по кој толку копнеела, и го обновил интересот на австралиската и на меѓународната јавност за нејзиното дело.

II

ПРЕСТОЈОТ НА МАЈЛС ФРАНКЛИН ВО МАКЕДОНИЈА (ЈУЛИ 1917- ФЕВРУАРИ 1918)

Бројни државјани на Обединетото кралство на Велика Британија и на Комонвелтот зеле учество во виорот на Првата-светска војна на боиштата на Македонскиот фронт. Во јули 1917 година пристигнала и Мајлс Франклин во составот на Болницата на шкотските жени што била сместена кај Островското Езеро, близу до огнените линии на Македонскиот фронт.

Дејноста на Болницата на шкотските жени природно ја привлечла Мајлс Франклин како енергична жена, но и поради тоа што била фрустрирана од ограничувањата на нејзината кариера што ѝ ги наметнувало општеството во кое доминирале мажите. Болницата на шкотските жени била, несомнено, институција достојна за почит, а со својата благородна дејност им го олесниле страдањето на болните и ранетите војници на различни фронтови, но и на локалното население кое страдало од бомбардирањата, од неисхранетост или од заразни болести. Таа доброволна организација, чиешто членови биле единствено жени од англофонските земји, била основана на иницијатива на д-

р Елзи Инглис (1865-1917) во рамките на *Националната унија на здруженијата за женското право на глас*, под покровителство најпрвин на Франција за служба на Западниот фронт, во 1914 година, а од 1915 година на Македонскиот фронт. Британската влада немала никакви ингеренции врз оваа организација и таа опстојувала надвор од британската воена машинерија. За нивниот особен придонес на фронтот и за опасностите со кои се соочувале храбрите лекарки и сестри, наречени „Македонските хероини“, Болницата на шкотските жени добила и многу признанија од британската влада, но и од нивните српските сојузници, бидејќи со својата благородна дејност им го олесниле страдањето на болните и ранетите војници на различни фронтови, но и на локалното население кое страдало од бомбардирањата, од неисхранетост или од заразни болести.

Летото 1917 година повеќето од персоналот и од пациентите при Американската единица на БШЖ во Острово биле заразени од маларија, а Мајлс Франклин, всушност пристигнала во кампот токму во времето кога во него владеела маларија. И покрај ситуацијата во која ја затекнала теренската болница, таа била воодушевена од персоналот и од сестринската атмосфера што владеела меѓу нив, но и од интернационалниот состав на теренската болница.

Сите доживувања, временските услови и описите на убавините на македонскиот пејзаж редовно ги запишувала во дневникот. Со појавата на ендемична маларија, речиси половина од персоналот биле заразени, па ниту Мајлс не можела да ја избегне. По повторниот напад на маларична треска, на 18 февруари 1918 година била вратена во Лондон на лекување. Така, завршила кусата воена служба на Мајлс Франклин, оставајќи ја огорчена од влошеното здравје, што оставило трајни траги врз нејзиното срце и фрустрирана од залудноста и лудилото на војната.

Се што имала од нејзиниот престој во Македонија, биле фотографските спомени и обемните белешки, од кои црпела материјал за нејзините колумни во весниците, како и за делата инспирирани од нејзиниот престој во Македонија. Наредната година добила Благодарница за нејзината служба во Македонија од Болницата на шкотските жени, а подоцна станала и член на Српската единица во Британската легија.

За време на нејзината рехабилитација Мајлс неуморно пишувала, имајќи го предвид интересот на јавноста за настаните поврзани со воените дејства на фронтот. Нејзиниот прв завршен ракопис бил драмата *Крај далечниот Кајмакчалан* (*By Far Kajmacktchalan*). Од особена важност за нас е мемоарското дело со наслов *Не пречи ништо* (*It Matters Nothing-Ne Mari Nishta*). И двата ракописа, за жал, до сега не се објавени и се чуваат во Библиотеката Мичел во Сиднеј, Австралија.

Интересно е и дека и овој ракопис го потпишала со псевдонимот под кој ги објавила и колумните во весниците „Сидни Морнинг Хералд“ (*Sydney Morning Herald*) и „Оукленд Стар“ (*Auckland Star*) од периодот додека била

на служба (1917-1918). Неодамна беа објавени во збирката од нејзините колумни од различни периоди на нејзиниот живот насловена *A Gregarious Culture: Topical Writings of Miles Franklin* (2001). Освен овие написи, со македонска тематика се и расказите: *На пат за Македонија (On the Way to Macedonia)*; *Забележарот во Македонија (The Dentist in Macedonia)*; *Забрането! (Forbidden – Zabranjeno!)*, сите со видливи автобиографски белези, но кои, исто така, останале во ракопис.

III

МАКЕДОНИЈА ВО ДЕЛАТА НА МАЈЛС ФРАНКЛИН

- Културолошка анализа -

Етнолошките и фолклорните особености на Македонија го предизвикувале вниманието на светските патописци и истражувачи. Тој интерес можеме да го проследиме во различни историски периоди, зависно од тоа како се развивале етнолошките и културолошките познавања и истражувања, а првенствено со усовршување на научниот пристап во етнографијата (етнологијата), фолклористиката и во поново време, на културологијата.

Културно-аналитичката интерпретација, за која средбата, контактот и заемното сочелување и запознавање на различните култури и културни региони, се од првенствен научен и спознаен интерес, ја опфаќа и проблематиката на културните трансфери; проучувањето и историјата на менталитетите; имаголошките проекции за Другите во културниот и книжевниот простор; рецепцијата на Другоста воопшто.

Компаративната анализа на одделните патописи за Македонија се темели врз класификација на одредени културолошки категории, кои се преземени од Д. Катан, во насока на целта на нашето истражување која произлегува од сознанието дека создавањето на заедничките модели е колективен умствен процес, преку кој припадниците на една култура или категорија на луѓе се разликуваат од друга. Културата е општествена, политичка и идеолошка реалност, а тешкотијата при разбирањето на културните кодови произлегува од тешкотијата да се набљудува светот од друга перспектива.

Меѓукултурниот дијалог зависи од, т.е. е ограничен од одредени рамки кои се меѓусебно хиерархиски поврзани на неколку логички нивоа, како што ги презентира Роберт Дилтс, ко-соновачот на неуролингвистичкото програмирање, односно моделот според кој поединците ја создаваат сопствената мапа за светот. Тој, всушност, издвојува пет нивоа, т.е. хиерархија на рамки во кои сите биолошки или општествени системи дејствуваат: средина ↔ однесување ↔ стратегии/ способности/ вештини ↔ верувања/ вредности ↔ културен идентитет.

Согласно моделот на пет логички нивоа, ја извршивме споредбената анализа на делата на Мајлс Франклин со оние на нејзините современици, со цел да докажеме дека преку тие логички нивоа одредена култура се открива како посебна, односно на секое ниво се забележуваат одредени културолошки разлики меѓу припадниците на одредени култури кои се сочелуваат во меѓукултурен дијалог. Овие културолошки категории функционираат врз основа на хиерархиска поврзаност меѓу однесувањето во одредена средина до модел на стратегии организирани преку определени вредности и верувања. Нивната зедничка обединувачка рамка на повисоко ниво е *идентитетот*. Моделот на логички нивоа понудува обединувачка рамка во која сите пристапи при културолошка анализа може да функционираат. Сепак, треба да се земе предвид дека треба да има совпаѓање/конгруентност помеѓу сите нивоа.

Во докторската дисертација е извршена споредбена анализа на делата на Мајлс Франклин со оние на нејзините современици од Велика Британија: Abbott, G.F., *The Tale of a Tour in Macedonia*, London 1903; Abraham, J.J., *My Balkan Log*, London 1921; Brailsford, H.N., *Macedonia. Its Races and their Future*, London 1906; Garnett, Lucy M. J., *Balkan Home-Life*, (London 1917) New York 1934; Hutton, Isabel Emslie, *With a Woman's Unit in Serbia, Salonica, and Sebastopol*, London 1928; Miller, William, *Travel and Politics in the Near East*, London 1898, Stebbing, E. P., *At the Serbian Front in Macedonia*, London 1917, Upward, Allen, *The East End of Europe*, London 1908.

*

Под категоријата *средина* се нижат повеќе поткатегории или маркери на средината кои влијаат врз одредено однесување кое е типично за една култура: *физичка средина* (флора, фауна, водени површини, рамници, ридови), *политичка средина*, *клима*, *изградена средина* (материјална култура: градби, градови и села, патишта), *облека*, *вкусови и храна*. Списокот на поткатегории не е конечен, но нуди можност да се наведат низа примери кои ги илустрираат различните фактори кои ја определуваат културата на ова ниво.

Македонија, нејзините пејзажи и населени места, како и секојдневието и обичаите на населението се присутни низ страниците на делото *Не пречи ништо*, придружени со видливи емотивни коментари. Првиот опис на македонскиот пејзаж е под влијание на првичните впечатоци за „древната земја“, со измешани чувства на восхит и разочарување.

При посетата на околните места, нејзиното уметничко око ги забележало контрастите од убавината на природата и последиците што врз неа ги оставиле разорните дејства на војната. Описот на физичките карактеристики го дополнува и со околните звуци, односно контрастот на звуци кои ја дополнувале атмосферата: звуците на веселото гракање на дивите гуски, свонењето на клопотарците на козите и на кравите, како придружна мелодија како жуборењето на потокот за околните звуци, но и со

татнежот од топовите од далечината, нивното бруење како громогласен водопад, со трубите од соседните кампови.

Највпечатлив опис на окрвавениот предел, пак, е прикажан во завршната глава под наслов „Збогум“ од нејзиното дело *Не пречи ништо*, со видлив емотивен набој што ги сублимира нејзините ставови како хуманист и противник на војната. Тие глетки со окрвавениот македонски предел ќе и останат неизбришани во нејзиното сеќавање, за повторно да се појават кога таа го пишува своето најпознато дело *Сиот тој сој талкачи*.

Мајлс Франклин, всушност, јасно ја предпочила во еден извадок од ова дело поврзаноста меѓу физичката средина и личноста во однос на градењето на историјата, кога нагласила дека разурнувањата и пустошот, скрнавешката и деградацијата од кои е сочинета историјата на човештвото, но и со слава, го исчистиле пределот од поранешните траги, меѓутоа луѓето поседуваат нагон да ја осведочат својата личност во својата средина и понатаму продолжуваат да ја надградуваат.

Во однос на *политичката средина* согледаваме дека силата на убедувањата во однос на важноста на територијата е епитомизирана од балканските држави. Од аспект на историјата, овие држави отсекогаш војувале заради територија, а тоа се одразило и во јазикот, па така постои термин „балканизација“, што значи да се подели територијата на мали завојувани држави. Колку повеќе една етничка група се идентификува со физичката средина толку повеќе се балканизира.

Македонија е типичен пример на ткн. *критичен простор*, каде наместо просторната, геополитичка, преовладува временската, хронополитичка определба, критичната разлика и граница, проблематичноста на историскиот идентитет. Таквото вреднување е типично за владеачките имаголошки и културни стереотипи за Балканот, што западниот аудиторинум очекува да ги види.

Дури и во тие бурни времиња на геополитички одредници за Македонија и македонскиот народ, т.е. македонскиот културен идентитет, како што увидовме, постоеле и поинакви вреднувања на истражувачите и уметниците, кои отстапувале од стереотипите и предрасудите на Западот. Во таа смисла, свесен за влијанијата на пропагандите од соседните држави - Бугарија, Грција и Србија, Г.Ф. Абот (*The Tale of a Tour in Macedonia*, London, 1903) доаѓа до сознанието дека географијата не е единствена тема што се разгледува како политичко прашање во Македонија, за да нагласи дека во неговите прокламации, Славо-македонскиот Комитет се повикува на Александар Велики како нивен национален херој.

Мајлс Франклин имала одредени сознанија за славното историско минато на Македонија како древна земја, како едно од најстарите места во светот, престара земја преполна со древни спомени што датираат уште од почетокот на историјата.

Кон древното минато на Македонија, т.е. нејзиниот славен војсководец, Александар Велики, М. Франклин посочува во повеќе наврати, додека, при нејзините чести излети до Воден, градот го определува како „древниот македонски град“. При описот на градот Воден, пак, таа го споменува и местото каде што се верувало дека е закопан кралот Филип Македонски.

Древното минато на Македонците го истакнува и британскиот истражувач Г.Ф. Абот, кога изнесува една интересна легенда за кралот Филип Македонски, сврзана со неговото богатство, во подножјето на карпестите гребени крај Бутковото Езеро, демирхисарско, при што истакнува дека кога ќе се земат предвид „брановите на варваризмот што ги избришале трагите низ оваа земја во последните дваесет века, спомените на славата на големиот крал, иако се бледи и митолошки, сепак се реални и тие покажуваат дека националната свест не е мртва“ (G.F. Abbott, *The Tale of a Tour in Macedonia*, 98-99).

Климата е честа тема во дневникот на Мајлс Франклин што го водела за време на нејзиниот престој во Македонија. Временските услови и описите на убавините на македонскиот пејзаж редовно ги запишувала во дневникот. Во однос на климата, како патописец педантно го забележала и податокот за културолошките разлики помеѓу домородците и дојденците во нивното вреднување на студот. Со оглед на тоа дека климатските услови влијаат врз културолошките приоритети на нивото на вредности, Мајлс Франклин неминовно го забележала и одразот на временските услови врз изгледот, но и врз однесувањето на македонското население. Македонките ги опишува со измачени лица, избраздени од суровоста на временските услови; дека боси го газеле житото, или переле сложно заедно, носејќи ги облеките до езерото или до потокот под зовриеното сонце, зиме на остар студ. Затоа, сожалувајќи ги кутрите жени, гневно изјавува дека го презира примитивизмот што нема ни една полезна карактеристика.

Материјалната култура на различните народи кои живееле на територијата на Македонија покажува значителен диверзитет и разнобразност. Ваквите карактеристики, воедно, ја прават исклучително богата и интересна за прочување. Преку описот на ефемерните човечки градби патописецот, всушност, го одразува и својот однос кон туѓата култура.

Мајлс Франклин во делото *Не пречи ништо* посветила посебно поглавје посветено на македонската материјална култура, насловено: „Нашиот пат кон надежта“. Уште со воведниот коментар го изразува својот однос кон населението кое живеело во малечки и сиромашни домови за разлика од „извонредните“ пространи домови во далечните земји како САД, Австралија, Канада. Впрочем, впечатокот што го добила за Македонците во однос на нивните примитивни населби е дека тие се плашливи и немоќни.

Гледајќи ги Македонците во нивните примитивни домови, искажала разбирање за тоа колку лесно прифаќале да бидат ужасно експлоатирани во

САД или во Канада. Оваа нејзина изјава открива дека за време на нејзиниот престој во САД имала можност да ја согледа положбата на Македонците печалбари, затоа подоцна средувајќи ги впечатоците од престојот во Македонија направила споредба со нивната неиздржливо бедна положба во родната земја, констатирајќи ја причината за нивната потчинета улога.

Опишувајќи ги околните села таа забележала дека тие биле мошне еднообразни: со камени сидови, бело варосани и со црвени ќерамидни покриви; биле градени неплански, немале дури ни темели, ни улици; секоја населба била поставена на ритче, а искачувањето било мачно зашто немало скали. Нагласила дека во ниту едно село нема цветна градина, а, особено биле згрозена од нивните санитарски навики. Мајлс Франклин, всушност, не била информирана за положбата на македонското население, кое со векови страдајќи во ропство било подложено на репресии и страдања, што биле причината зашто македонските села биле запустени и пеплосани. Всушност, М. Франклин ги соопштува своите впечатоци врз основа на сопствена индивидуална наративна стратегија, не навлегувајќи во сржта на состојбите како што правеле истражувачите и патописците кои пишувале за Македонија. Таа не пројавила интерес за минатото на овој напатен народ, иако подоцна со сопствен ракопис го додала следниот коментар: „Според некои извештаи, во некои од овие села до пред пет години биле масакрирани сите христијани во оваа околија“.

Описот на куќите го зачинува со сарказам, шокирана од внатрешниот распоред на одаите, во споредба со нивните (западните) домови: „Кај нас и во кокошарникот има повеќе простор. Куќите се вообичаено на два ката, долниот за живината и животните, а горниот, до кој се искачуваат по потпрена скала, е за семејството. Некои куќи имаат три одаи на приземје, една за жито, друга за магарето (на наше задоволство) и една за семејството. Седат на рогозини и спијат на мадраци и сето тоа е во една одаја“ (*Ne Mari Nishta /It Matters Nothing/, 98*).

Мачниот селски живот е видлив и од описот на македонските села, претставен од Х.Н. Брејлсфорд (*Macedonia. Its Races and their Future*, London 1906): „Куќите се од кал, или пак во ридските подрачја од груб, необработен камен. Покривите им се небрежно покриени со слама и с□ сведочи за беда, но и покрај тоа, тоа е безредие што блескавата сончевина и благиот воздух можат да го престорат во нешто питоресно“.

Сепак, Мајлс Франклин посебно го издвоила селото Баница /грчки топоним: Веви/, кое е всушност големо македонско село и самостојна општина во Леринскиот округ и личи повеќе на гратче отколку на село. Како посебна одлика за селото Баница ги издвоила хризантемите, а како посебен украс на куќите низите кромид, врзопи кочани од пченка, нанижаните зелени и црвени пиперки, како и уредноста на домовите. Убавото село Баница го забележал и Е. П. Стебинг (*At the Serbian Front in Macedonia*, London 1917).

Освен селата, Мајлс Франклин посебно ги опишала и градовите Солун и Воден. Од Солун ги издвојува неговите знаменитости, кон што се придружувал и впечатокот за неговите жители кои ги претставува како „конгломерат од разни народи“. Во нејзиниот опис на Солун не ги прикажува неговите архитектонски и историски обележја, што е вообичаено за патописците, туку само ги издвоила карактеристичните делчиња од мозаикот на целосната слика што кај неа се врежала при посетите на Солун.

Воден, пак, го претставила како посебно место и во делото *Не пречи ништо* му посветила посебна патописна репортажа придружена со фотографии. Честите посети на Воден ги бележела и во дневникот. При описот на Воден најпрвин го претставила етимолошкото значење на неговото име, но, при тоа го нагласува фактот дека неговото древно име било Едеса, додека современото име означува „воден пат или воден град“. Нагласила и дека Воден бил поранешната престолнина Еге на Филип Македонски во првите години од неговото царување. Градот Воден како древна македонска престолнина го споменува и Е. П. Стебинг.

Мајлс Франклин ја согледала токму мешавината од различни влијанија што оставиле печат низ богатата историја на градот. Описот на градот го заокружува со бедата и примитивните услови во кои живееле граѓаните, секако обрнувајќи посебно внимание на деталите за да создаде живописна слика, а водопадите ги истакнала како особен белег на градот.

Убавините на Воден ги забележале и повеќето патописци кои престојувале во овој дел на Македонија, но се задржавме на описот на Е. П. Стебинг, кој го посетил Воден една година пред Мајлс Франклин. Описот на самиот град Воден е мошне сликовит, со нагласок дека „Водена (Еге) е еден од најживописните стари градови“. Градот Воден особено го воодушевил и англискиот патописец Е. Лик, којшто откако го видел Воден, „на градот и на неговата местоположба му дал предност пред најубавите места во Грција“.

Во однос на *патиштата и превозот*, патописците речиси без исклучок се осврнуваат и на патната инфраструктура, која исто така, е одраз на цивилизациското ниво на една култура. При самото пристигнување во Македонија, Мајлс Франклин нагласила дека патот од Солун до Битола бил *славен* зашто „по него поминувале Александар Велики и четите на неговите следбеници, антички и современи“. Тешко било патувањето по стрмните и тесни „столетни магарешки врвици“, кои ги споредува со тесните стрмни патеки во нејзината родна земја.

Во изградбата на нови современи патишта наместо разорените планински врвици учествувале и војници, и тоа најчесто Сенегалци или Македонци, што го покажува колонијалниот и експлоататорски однос на империјалните сили и кон домородното македонско население. Дури и стари жени и деца биле сурово експлоатирани и принудувани да кршат камења за патиштата. Мајлс Франклин го посведочила тоа мачно искуство на македонските жени и деца.

Посебно била вчудовидена од примитивниот начин на превоз кај домородното население. Волоските запреги како превозни средства за неа биле нешто егзотично. Мајлс Франклин издвојува и уште едно превозно средство како карактеристично за овие предели: магарињата. Кога не носеле товар, магарето било користено за превоз на луѓето. М. Франклин саркастично нагласила дека Македонците „ни малку не напреднале преку некое побрзо превозно средство уште од времето на Херод, а магарињата го надминуваат нивниот смешен магарешки товар“.

За магарето како најчесто превозно средство на сиромашното население од овие планински предели, соопштува и Е. П. Стебинг. Како патник – намерник кој го пропатувал и Далечниот Исток, Стебинг ги споредил патиштата во Македонија со оние на Хималаите поради големата сличност. Но, нагласува дека не ни помислил дека по такви патеки може да се движат и автомобили, но често по стрмните планински врвци муниципалитетите и прехранбените продукти биле пренесувани со коњи, волоски запреги, со маски или магариња.

Стилот на *облеката* е дел од средината, но е и првиот знак на идентитет. Облеката не само што е обележје на одредена национална култура, туку и на сите културални групи. Мајлс Франклин не навлегува во детален опис на народните носии на Македонците или пак на другите народи кои живееле во Егејскиот дел на Македонија во тоа време. Меѓутоа, ги согледува културолошките разлики во начинот на облекување меѓу домородното македонско население и Британките. Облеката на македонските жени ја претставува со негативно вреднување, па дури нагласила и дека самата глетка врз нивната облека кај неа предизвикувала сожалување поради: „нивните шамии кои ги задушуваа, нивните ужасно лоши облекувања, нивните ограничени животи“.

Во врска со народните носии го нагласила македонскиот инстинкт за опстанок, зашто во тоа време на општа беда и немаштија во недостиг од ткаенини, тие своите носии ги комбинирале со парчиња од униформите на, како што нагласила, „окупациските војски, особено на француската армија, можеби затоа што веројатно најмногу им се допаднала прекрасната небесно сина боја на нивните униформи, за разлика од каки бојата на другите армии“.

Забележливо е отсуството на описите на традиционалните носии на Македонците, со нивните специфични раскошните бои, везови и орнаменти, но Мајлс Франклин немала можност да ги запознае тие културни вредности поради тоа што во Македонија престојувала во време на војна, а Македонците биле изложени на репресии, прогони и сурова експлоатација.

Во однос на облеката, Х. Н. Брејлсфорд, пак, не пропуштил да даде опис на спецификите на народните носии на селаните од македонските села, но и да го истакне економскиот спект во однос на нивната скудна облека. Особено ја истакнал вредноста на една носија која трае половина животен век, а дека женските облекувања биле извезени со исклучителен вкус и вештина, во

традиционални шари. Луси Гарнет (*Balkan Home Life*, London 1917), посебно се задржала на описот на свечената народна носија, со сите сребрени орнаменти кои ги носат околу главата, вратот, половината и на зглобовите на рацете.

Исхраната, како и вкусот се, исто така, културолошки обележја. Исхраната кај различни народи зависи од многу услови, пред се од занимањето, од материјалните можности на семејството, од верските забрани и обредните правила. Понекогаш когнитивните аспекти на храната, односно нејзините значења, се прилично очигледни, каков е често случајот со обредните оброци. Посекојдневните ситуации нудат нешто слично: гостопримството, кое често вклучува нудење храна, подразбира односи на меѓусебна доверба меѓу луѓето. Во таа смисла, М.Франклин нагласила: „Човековата душа повеќе ја крепи лебот на човековото пријателство од воениот леб“.

Кога оделе во посета во домовите на селаните најчесто ги послужувале со кафе, ореви, леблебија и колачи. Македонскиот обичај на послужување на гостите со слатко со вода, го забележал и Г. Ф. Абот, кој нагласува дека е тоа знак на гостопримство според православниот ред. На секојдневната исхрана на Македонците се осврнал и Х. Н. Брејлсфорд, кога ги презентирал основните карактеристики на храната на селаните: „Основна храна е лебот... Селанецот ретко јаде месо, освен на големите празници, ниту пак користи многу млечни производи. Тој ужива во црвени пиперки, лук, кромид, гравче и е задоволен да преживее на едноличната исхрана со леб“. Тоа, пак, укажува на суровите услови во кои македонскиот народ морал да се труди да преживее, не само соочен со постојаните репресии и теророт што го преживувал, туку и со тешкотиите за да се прехрани. Луси Гарнет, пак, Македонците ги сметала за мошне скромни и штедливи, па дури и скржави: „Тие се задоволуваат со малку, основна храна им е 'ржениот леб и бакарданот, или грав зачинет со оцет или пипер, дополнета со млечни производи. На празници се јаде јагне или прасе, а како прилог со јадењето се служи домашно вино и посебен вид на тесто наречен баница /banitza/“ (L. M. J. Garnet, *Balkan Home Life*, 175-206).

При празнувањето на верските празници, се служела и побогата трпеца. Џ. Џ. Абрахам (*My Balkan Log*, London 1921) посебно се осврнал на божикната празнична софра во едно скопско село за време на воена окупација, при што ја истакнал искрената и неизвештачена гостопримливост на домаќините.

*

Секоја култура има сопствени норми на *однесување*, кои се базираат врз одредени општествено прифатливи правила кои со време се менуваат. Најчесто се изразени преку поговорките или народните приказни и ги одразуваат традиционалните вредности на културниот идентитетот на еден народ. На нивото на однесување се истакнуваат и стереотипите за другите

култури. Реинтерпретацијата на *другите* е во зависност од етноцентричниот став на авторот, или расните предрасуди.

За време на престојот во Македонија, Мајлс Франклин забележала одредени карактеристики во однесувањето на Македонците, кои ги вреднувала различно во насока на нејзиниот личен став кон одредени норми на однесување. Во таа смисла, често го нагласува *примитивниот* начин на живот на Македонците, којшто го доживеала како културолошки шок, но всушност, тоа е слика, документ на жестоко обвинување против потчинетоста на еден народ. Франклин сосема добро ја сфатила причината за мизеријата во која се наоѓал македонскиот селанец. По средбата со македонската стварност, запознавањето со причините за неподносливата положба на македонскиот народ, кај неа се развиле сочувство и симпатии кон македонскиот народ, особено кон македонската жена.

Но, потчинетоста на македонската жена ја деконструира како негативна стереотипна карактеристика на однесувањето на Македонците: „Македонецот јаваше на магарето, а жената одеше по него боса по камените врвици“. Сожалувајќи ја жената, искажала презир кон доминантниот однос на Македонецот, што имала можност да го согледа преку контактите со македонските жени кога доаѓале да се лекуваат во нивната болница.

За патријархалниот однос на македонскиот селанец кон жената сведочи и Г. Ф. Абот, кога го издвојува примерот со еден испартален селанец кој јавал на едно исцрпено магаре, додека неговата жена тешко чекорела зад него босонога, или ги носела чевлите в раце. При тоа нагласил дека таа не гледа ништо шокантно во однос на нејзината положба, дека така е од памет-века и дека таа треба да пешачи, а нејзиниот стопан да јава, а чевлите ги носела в раце за да ги сочува од абеење. Тоа го навело да истакне дека Македонија нуди вистински предизвик за поборниците за женска еманципација.

Х. Н. Брејлсфорд, исто така, го забележал доминантниот однос на македонските мажи кон жените. Во однос на однесувањето, Хенри Брејлсфорд го опишува Македонецот како отуѓен, неверчив, кој не „бара сочувство“, ниту пак се труди да создаде услови за „заемно разбирање“. Но, тој заклучил дека е таквото однесување на Македонецот се должи на неговата многувековна потчинетост под туѓите завојувачи.

*

Во однос на *способностите и вештините* на Македонците, Мајлс Франклин ги нагласува земјоделството и сточарството, а посебно се осврнува на начинот на кој ги обработувале нивите и лозјата. Вештините на жените посебно ги ценела, како што забележала при посетата на неколку македонски куќи во селото Баница.

Со оглед на тоа, пак, дека Британките биле воодушевени од нивните вештини при ткаењето и ги купувале нивните ракотворби, Македонците развиле соодветна стратегија и ги разменуваат своите ракотворби за нивните

чизми. Меѓутоа, како што иронично заклучува Мајлс Франклин големината на нивните стапала не соодвествувала со „ослободените“ стапала на Македонците, при што веројатно мисли дека поради одењето со боси стапала, тие им биле покрупни.

Зависно од сопствените вредности и верувања, се избираат одредени *стратегии* кои резултираат во одредено однесување како реакција на околината. Одредени стратегии се изразени преку различни форми на однесувањето на домородното население кон туѓинецот, т.е. кон другиот. Меѓутоа, при средбите на претставници на две различни култури, тие стратегии се толкуваат различно, одосно се пренесуваат како алтернативни метапораки. Така, при средбата со еден Македонец кој не сакал да ја остави сопругата на лекување во теренската болница во која имало и српски офицери, поради страв и сомнеж дека може да ѝ напакостат, М. Франклин тој чин на Македонецот го протолкувала како негово посесивно однесување и одбивање да ја остави „својата сопственост меѓу српските војници“.

Многувековното ропство го натерало македонскиот народ да развие различни стратегии за опстанок и преживување, со оглед на фактот дека бил подложен на асимилација, односно непријателски жигосувања на својот проблематичен, кризен, расколен идентитет и култура. Македонците биле принудени да ја манифестираат својата сервилност, самопонижување и ласкачко додворување.

Во тој контекст, Г. Ф. Абот допрел до суштината на дејството на грчката и на бугарската пропаганда во Македонија, кога ги изложил методите со кои се служеле. Сепак, покорноста на Македонецот, ја согледал и како стратегија во која бил вкоренет и принципот на христијанската понизност и смирение, изразен и во поговорките од видот: „Стапот што се витка не се крши“ или „Сведната глава сабја не ја сече“.

Недоверчивоста, воздржаноста и нељубезноста на Македонецот, Х. Н. Брејлсфорд ја толкува како еден вид стратегија „бидејќи искуството го научило во секој припадник на туѓ народ да гледа можен непријател“. Што се однесува до активноста на пропагандите, Брејлсфорд настојува да даде свое видување за нивното влијание во Македонија.

Во однос на грчката пропаганда, односно нивниот „план за елинизирање на Балканскиот полуостров“, напоменува дека „Грците на селаните Словени им ги негирале човековите права и одбивале да ги прифатат како браќа. Како последица на тоа, селаните никогаш сосема не го изгубиле чувството на одделување и останала вкоренета во повредите и омразата извесна нејасна свест за нивната националност“. Образложувајќи ги претензиите на Грција кон Македонија преку кус историски осврт, тој значајно заклучил дека „Македонија никогаш не била грчка“.

*

Манифестирањето на *културните вредности* е честопати дел од фолклорот или од секојдневните животни навики. Затоа, тие се и

најистурената манифестација на колективниот идентитет на заедницата. Тие се плод на вековни култури, резултат на конструктивните импулси на цивилизациите.

Автохтоните културни вредности се изразуваат во рамките на материјалната, духовната и социјалната култура. Нивното влијание врз опкружувањето е од круцијално значење за развојот на општеството. Мајлс Франклин ги препознала специфичните културни вредности во убавините и колоритот на македонскиот пејзаж, водопадите на Воден, климата, убавите села, богатото историско минато на македонскиот народ, кое, како што и самата нагласила, датира од антиката, но и љубезноста, дарежливоста и гостопримството на населението.

Во однос на социјалната култура на македонскиот народ ја издвоила нивната несебичност и дарежливост како посебна вредност, што го поткрепила и со примери.

Како посебно впечатливи ги опишала обичаите за време на „македонските свадби“, кои ги окарактеризирала како „страшен тест за издржливост на учесниците зашто церемонијата трае со денови“. Опстојувањето на свадбените песни и обичаи, нивната организација во облик онаков каков што го регистрирала и Мајлс Франклин, го одразува и одржувањето на народната култура. Впрочем и етнологите и антрополозите особено внимание им посветуваат на свадбата и свадбените обичаи при истражувањето на спецификите на културата и фолклорот на еден народ. Преку бракот се реализира и основната функција на животот за продолжување на родот. Во таа смисла, особено се води грижа за „девственоста“ на невестата, бидејќи во спротивен случај тоа може да донесе неплодност. Од овие причини, во случај на нечесност на невестата, сиот овој систем ја губи основната осмисленост. Впрочем, и Мајлс Франклин го потенцира токму овој чин на казнување на нечесната невеста, потенцирајќи дека ставовите на Македонците за моминска невиност се многу строги.

Во однос на културолошките разлики во сфаќањата за бракот на домородното македонско население и англо-саксонските припаднички на болничкиот персонал, тие, според Мајлс Франклин, биле толку драстични што тешко им било да им го објаснат на македонските жени „сложениот систем на англо-саксонскиот брак што им дозволува на жените самите да одлучат дали да се омажат или не“. Освен тоа, ги потенцирала и културолошките разлики во сфаќањата во врска со можноста во англо-саксонската култура да се склопуваат бракови помеѓу први или втори братучеди.

Манифестирањето на културните вредности како дел од фолклорот или од секојдневните животни навики на македонскиот народ го забележал и Х. Н. Брејлсфорд. Сублимирајќи ги своите согледби во врска со обичаите на македонските села, тој ги определил како суштински различни од современото западно општество. Заклучните забелешки го во однос на едноставниот, примитивен начин на живот на македонските селани го изразуваат неговото

повторно откривање на посакуваните димензии на човечкиот живот и искуствата кои се загубени на современиот Запад. Токму во овој аспект може најјасно да се согледа позитивниот примитивизам, како што го нарекува теоретичарот Стенли Дајмонд, односно повторното пронаоѓање на овие загубени димензии.

Во патописното дело *Приказна за едно патување низ Македонија*, Абот ги издвојува и верувањата на Македонците во „историската реалност на змејовите и во други жители на царството на самовилите“. Како најпопуларни легенди, пак, ги издвоил оние за Крале Марко. Како специфични обичаи од македонскиот фолклор ги споменува и свадбените гатања, со цел да владее разбирање во бракот и да предизвикува плодност кај сопрузите.

Фолклорниот материјал, најчесто е одреден од националната или од верската припадност, со тоа и од традицијата. Односот кон традицијата води кон осветлување на уште една културолошка категорија – културниот идентитет.

*

Постоењето и осознавањето на културниот идентитет несомнено претставува една од базичните човекови потреби. Во рамките на културната теорија веќе е втемелено гледиштето дека ние, кога го градиме и кога го откриваме сопствениот идентитет, тоа не го правиме во некаква изолација од „другите“, туку низ еден постојан дијалог со нив.

Јазикот и религијата се, всушност, најдоминатните детерминанти на индивидуалноста и на сопствената идентификацијата. Македонското население го задржало силното чувство на припадност поврзано со нивното село, нивната црква и соседството. Затоа, и интересот на научниците и истражувачите бил насочен кон македонските селани и посебноста на нивниот јазик.

Патописците, истражувачите, историчарите, фолклористите и етнологите кои ја посетиле Македонија во пред-Илинденскиот период, во зависност од нивната професионална ориентација, интересот го сосредоточиле било на етничките особености, домашниот бит, религијата, обичаите, социјалната положба на населението, културното богатство, итн.

Англискиот професор и историчар Вилијам Милер за време на периодичните престои во Македонија (во 1896, 1897 и во 1898 година), своите согледби ги сублимирал во своето познато дело *Патувањата и политиката на Блискиот исток*. Тој добро ја согледал суштината на западно-европското стереотипно толкување на македонското прашање со констатацијата дека за нив историјата на Балканот започнува со Берлинскиот договор. Всушност, се наметнува впечатокот дека по Берлинскиот конгрес и поделбата на Македонија, во западната култура доминира тезата дека Македонија е проекција на новоконструираниот стереотип на Балканот како буре барут и симбол за варваризам. Осврнувајќи се на македонското прашање, за кое вели дека „...е можеби најопасниот проблем со кој секој државник од Европа треба да се соочи во најблиска иднина“, Милер укажува и на веќе постојното

политичко мислење „Македонија на Македонците“, за кое се залагал и британскиот државник Гледстон. Во тој контекст, се придружува кон алтернативата да се реши прашањето на Македонија како автономна провинција во Отоманската империја или како независна држава, при што ја потенцира и идејата за балканска федерација.

Во однос на македонскиот културен идентитет, големо значење има и студијата на Г. Ф. Абот: *Приказна за патот низ Македонија*. Патописот содржи значајни податоци за македонскиот народ, кој го издвојува како словенски народ со посебна култура и јазик, а преку детална анализа на семејниот живот, обичаите, легендите и фолклорните елементи, дошол до сознание дека се тоа посебен народ, именувајќи го како „македонски селани“ или како Македонци.

Присилното определување на сопствената национална припадност кај Македонците добро го согледал Г. Ф. Абот, при што допрел до суштината на дејството на грчката и на бугарската пропаганда во Македонија, кога ги изложил „методите со кои се служат овие ловци на души“.

Хенри Брејлсфорд во делото *Македонија: нејзините народи и нејзината иднина* ја идентификувал флуидноста на македонскиот идентитет. Одговорите што ги изнудил Брејлсфорд од македонските селани со прашањата укажува на фактот дека иако ретките македонски интелектуалци почнале да ги артикулираат елементите на македонската културна посебност, голем број на христијанско население од Македонија останале настрана од националното движење. Сепак, подвлекува дека имаат одлики на посебен културен ентитет со древна традиција и со исконски вредности.

Брејлсфорд со право ги посочил причините за непризнатиот статус на македонскиот народ во постилинденскиот период, подвлекувајќи го субјективниот и пристрасен однос на патниците и научниците од Европа и нивните согледби за македонскиот бит. При своите истражувања тие, според него, повеќе се концентрирале на населението во македонските градови и затоа во општиот преглед на македонската етнографија, не им било обрнувано внимание на населението во рурална Македонија, која според него била вистинската Македонија.

Токму тоа е веројатно причината зошто и Мајлс Франклин ги забележала традиционалните културни вредности на македонскиот народ, именувајќи ги како Македонци. Впрочем, таа имала најнепосреден контакт со населението од селата во Егејскиот дел на Македонија и иако своите согледби ги презентирала на уметнички начин, преку извонредните описи со видлив емотивен набој, сепак систематски ги забележала сите посебности на македонскиот културен идентитет. М. Франклин, исто така, укажала на различноста од идентитети, т.е. за населението во Егејскиот дел од Македонија нагласила дека „целата земја беше населена со различни сорти на луѓе“. Таа ја согледала токму мешавината од различни влијанија што оставиле печат низ богатата историја на Македонија.

Така за населението на градот Воден подвлекла дека е „конгломерат како и населението на Солун. На неговите улици ќе сретнете Грци, Македонци, Турци, но и такви со неодредено потекло облечени во разнобојни облеки“. Освен како верен хроничар и хуманист, Мајлс Франклин се издвојува и по остроумноста при согледувањето на етничките разлики меѓу домородното население.

Иако во нејзиниот однос кон македонскиот народ не секогаш преовладува позитивистички или апологетски пристап, таа противречност може да се согледа во недоволното познавање на историјата на македонскиот народ, како и поради предрасудите кои ѝ биле наметнати од српските офицери, со кои била во преосреден контакт и кои таа ги сметала за пријатели и благородни сојузници. Мајлс Франклин, всушност, не била информирана за положбата на македонското население, кое со векови страдајќи во ропство било подложено на репресии и страдања, особено по Втората балканска војна, кога грчката политиката на геноцид добила пошироки размери и антимакедонски карактер. Всушност, М. Франклин ги соопштува своите впечатоци врз основа на сопствена индивидуална наративна стратегија, не навлегувајќи во сржта на состојбите како што правеле истражувачите и патописците кои пишувале за Македонија.

Сепак, Франклин сосема добро ја сфатила причината за мизеријата во која се наоѓал македонскиот селанец. По средбата со македонската стварност, запознавањето со причините за неподносливата положба на македонскиот народ, кај неа се развиле сочувство и симпатии кон македонскиот народ, особено кон македонската жена. Меѓутоа, со нагласеност ги истакнала културолошките разлики помеѓу Македонките и еманципираните жени од болничкиот камп: „Тие (Македонките, н.з.) зјапаа во нас со потсмев како кон суштества напуштени од бога и од маж, и така бевме рамо до рамо на ниво на еднаквост“. Затоа и заклучила дека „се зависи од нечие гледиште“, односно дека разликите во толкувањето на другоста се често противречни.

*

Преку интегрирањето и споредбата на неколку значајни студии во една тематска целина, особено поставени во паралела на согледбите на една австралиска писателка во контекст на македонскиот идентитет, можеме да заклучиме дека видувањата на странците даваат повеќедимензионална слика за македонската етнокултурата и претставуваат еден вид откровение за положбата на македонскиот народ во виорот на војната, при што фрлаат нова светлина на она што го знаеме, придонесувајќи одново да се преслушаме себеси и нештата да ги согледаме во еден пореален контекст. Согледбите на *другите*, впрочем, иницираат актуелни и темелни прашања поврзани со македонското битие и идентитет во историјата и денес.

ABSTRACT

The dissertation *Macedonia in the works of Miles Franklin* is primarily focused on the critical cultural analysis of the works of the prominent Australian writer, Miles Franklin, the founder of the prestigious Australian literary award, inspired by her sojourn in Macedonia in the course of the fierce battles of the First World War. Namely, she volunteered to the renown Scottish Women's Hospital stationed in the vicinity of Ostrovo, the Aegean part of Macedonia in the 1917-1918 periods. These works have remained unpublished and have been kept as manuscripts in the Mitchell Library in Sydney, Australia, which is the reason why they have not been the subject of a more comprehensive analysis.

Hence, the special research on Miles Franklin's works on Macedonia as a source for the cultural history of the Macedonian people, is focused on the findings of Miles Franklin, not only as a direct witness of the position of the Macedonian people, but also as one of the rare authors of the Western culture who is singled out of the stereotypical literary representation of the Macedonians as an amalgam of different peoples, in particular of the Macedonians from the Aegean part of Macedonia, by naming them Macedonians and emphasizing the peculiarity of their cultural identity.

With the aim to confirm the findings of Miles Franklin, a comparative analysis on the travel writings of her British contemporaries has been pursued, focusing on such travelers as G.F. Abbot, H.N. Brailsford, W. Miller, E.P. Stebbing, J.J. Abraham, I.E. Hutton and others, who were also direct witnesses of the events that took place in Macedonia in the period before and after the Ilinden uprising and in the course of the First World War, an exceptionally critical period for the future of the Macedonian people. Their observations have contributed to the clarifying of certain problems relating to the predominantly subjective representation of the travel writers regarding the Macedonian cultural identity and tradition, thus providing substantial evidence that confirms the separateness of the Macedonian ethnicity.

The comparative analysis of the travel writings on Macedonia is based on the classification of certain cultural categories, proposed by D. Katan, in line with the aim of this research which derives from the realization that the intercultural dialogue depends on, i.e. is restricted by certain frames that are hierarchically ordered and interrelated on several logical levels, as presented by R. Dilts, i.e. the explanatory model which shows how individuals construct their map of the world. By applying the Logical Levels model, a comparative analysis on Miles Franklin's works to those of her British contemporaries has been performed with the aim to prove that via these logical levels, which are framed at a higher level by the cultural identity, each culture is revealed as a separate one, more exactly, each level represents certain cultural differences among the members of different cultures that are faced in an intercultural dialogue.

The analysis has shown that Miles Franklin recorded the traditional values of the Macedonian people, designating them as Macedonians. Actually, she had an immediate contact with the population of the villages in the Aegean part of Macedonia, and although her observations were presented in an artistic way, she, nevertheless, managed to note systematically the specifics and the values of the Macedonian cultural identity.

Емилија Саржоска-Георгиевска

„КОНТРАСТИРАЊЕ НА ДИСКУРСИ: КОХЕРЕНТНОСТ ВО ПИСМЕНИ СОСТАВИ НА МАКЕДОНСКИ И НА АНГЛИСКИ ЈАЗИК,,¹

Да се проучува начинот на кој се оформува еден текст на два јазика значи да се проникне во културолошките особености на дискурсот и писменоста.

Истражувањата од областа на контрастивната реторика јасно укажуваат на всаденоста на културата, како и за улогата која ја има образованието во пренесувањето на таа всаденост. Исто така, истражувањата го покажуваат и тоа дека различните конвенции и начини на пишување се усвојуваат во текот на образованието и наставата по мајчин јазик. Теориската проблематика на контрастивната реторика поаѓа од различните културолошки очекувања што постојат кај луѓето за начинот на кој текстовите треба да бидат композициски организирани, како и последиците што ова може да ги има во стекнувањето на писменоста на странскиот јазик (J2). Оваа област на истражување користи метод на компарација на реторичките структури на првиот или мајчиниот јазик (J1) на студентите, и на тој начин се обидува да ги објасни проблемите што ги имаат студентите при пишувањето на англиски како втор (J2) јазик. Во оваа смисла, трудот е прв од ваков вид кој го анализира начинот на пишување на македонски јазик (J1) на студентите, а со тоа прави обид да се позиционира меѓу претходните слични трудови во светот, изработени за други јазици во споменатата област.

Дисертацијата има како теоретска така и практична насоченост, бидејќи ги одредува карактеристиките на писмениот состав – *есеј*, како жанр во македонскиот јазик, т.е. се стреми да ги одреди карактеристиките на есејот како писмена задача која се користи во средните училишта и во високото образование за оценување на писменото изразување на студентите/учениците. Писмената задача или *есејот* обично се третира како слободен одговор на прашање во форма на писмен состав. Но, сеуште нема јасен и единствен одговор на прашањето што точно проверуваме преку есејот и како

¹ Оваа докторска дисертација е одбранета на Филолошкиот факултет „Блаже Конески,, – Скопје, на 27. 04. 2009 г. пред комисија во состав: д-р Екатерина Бабамова (ментор), д-р Стојка Бојковска, д-р Марија Јанева-Михајловска, д-р Елени Бужаровска и д-р Зозе Мургоски. Рецензијата на докторската дисертација е објавена во *Билтен* на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј,, во Скопје, бр. 960 од 16.03.2009 г., стр. 1-7.

дефинираме што е тоа *добар* есеј и што е тоа *добро* напишан текст. Овој тип на состав се карактеризира со посебна композициска структура која не се раководи од интуицијата на авторот, туку се базира на рационалното излагање со добро поткрепени аргументи во полза на тезата.

Со оглед на тоа што се истражува комплексноста на пишувањето, кое бара мултидисциплинарен пристап, темата е интегративна според опфатот на проблематиката бидејќи се простира на неколку научни области и тоа: науката за јазикот, текст-лингвистиката, функционалната стилистика, контрастивната реторика и методиката во наставата по пишување на англиски јазик.

Во таа смисла, целите на истражувањата беа следните:

1. Да се утврди дали постојат разлики во организацијата помеѓу аргументативните состави напишани од студенти чијшто мајчин јазик е македонскиот (J1) и аргументативните состави напишани од истите студенти на нивниот англиски меѓујазик (J2);
2. Да се утврди дали има влијание начинот на структурирањето на информацијата, т.е. композициската организација врз оценувањето на есеите;
3. Да се откријат жанровските карактеристики на писмениот состав – *есеј*, и тоа конкретен тип на писмена задача – *аргументативниот есеј* во македонскиот јазик;

Фактот дека целокупното образование студентите го стекнале на нивниот прв или мајчин јазик, а странскиот јазик ги изучувале само одреден број години, истражувањето се обиде да одговори на слениве прашања:

4. На кој начин се составува еден писмен состав во овие два јазика, т.е. какви текстуални стратегии употребуваат авторите на својот прв јазик и на странскиот.
5. Како се постигнува кохерентност на македонски јазик, а како (и дали воопшто) се постигнува кохерентност на англискиот „меѓујазик“, од страна на производителот на текстот, т.е. студентот;
6. Дали и во која мера постои трансфер на стратегии на пишување од првиот, македонски јазик (J1) на англиски, (J2);

Дисертацијата содржи вовед, девет глави и библиографија, на 253 страници компјутерски обработен текст. Првите четири глави го сочинуваат теоретскиот фундамент на трудот, додека во останатите делови е опишано емпириското истражување кое вклучува три типа на анализи и се базира на корпус од 90 аргументативни состави на студенти од прва и трета студиска година на Катедрата за англиски јазик и книжевност.

Во воведот се разгледуваат писменоста и културата на изразувањето, пишувањето од аспект на поседување комуникативна компетенција, како и лингвистичко-стилистичка анализа за сфаќањето на терминот *есеј* во македонскиот и англискиот јазик што сметаме дека има влијание врз восприемањето на пишаниот текст од страна на читателот, а со тоа и на оценувањето и евалуацијата на писмените состави/есеи.

Целта што сакавме да ја постигнеме во воведот е да ја претставиме хетерогената основа и интердисциплинарната природа на истражувањата од доменот на писменото изразување. Особено сакавме да укажеме на писменото изразување од аспект на поседување на комуникативна компетентност. Лингвистичко-стилистичката анализа на сфаќањето за есејот како испитна задача во англискиот и македонскиот јазик имаше за цел да ја нагласи потребата наставата по писмено изразување да се фокусира на изучување на реторичките структури, на организацијата на параграфите, покрај водење сметка за содржината и вокабуларот. Уште повеќе, сакавме да укажеме на потребата од креирање на единствена скала за вреднување и оценување на писмените конструкти на студентите што зависи пред се од определувањето на тоа што се подразбира под „добар,, или „одличен,, состав.

Во првата глава е даден преглед на водечките принципи и приоди во наставата по пишување на универзитетско ниво со цел унапредување на наставата по академско пишување како на J1 така и на J2.

Во втората глава се претставени поглавните теоретски и методолошки принципи врз кои се засновува контрастивното проучување на текстови на мајчин и немајчин јазик, J1 и J2; теоретските ориентации на контрастивната реторика и интердисциплинарниот карактер на оваа дисциплина, нејзината културолошка условеност и поврзаност со пишувањето и преведувањето. Со оглед на многузначноста на поимот **кохерентност** во пишаниот дискурс, третата глава дава приказ и дефинирање на поимите за текст, дискурс, значењето на контекстот, кохезија и кохерентност. Од посебна важност во овој дел е операционализирањето на кохерентноста како методолошки принцип според кој појасно се издвојуваат аспектите на смисловната поврзаност на текстовите. Во четвртата глава се претставени другите компоненти кои влијаат врз создавањето и примањето на текстот како значенска целина: намерите на создавачот и перцепцијата на текстот од страна на примачот, т.е. неговата перцепција и интерпретација од страна на читателот. Објаснување на поимот тема, коментар и тематска прогресија, информациска структура на текстот; Анализа на тематска прогресија на состав.

Целта што сакавме да ја постигнеме со првите четири глави е да ја прикажеме основата врз која се темелат истражувањата за текстот, пишаниот дискурс и наставата по пишување. Сакавме да ја покажеме долгата традиција што ја има англискиот јазик во наставата по пишување како мајчин јазик (J1), а во последниве 30 години и како странски јазик (J2). Понатаму, да ги објасниме правците во контрастивната реторика, која како релативно млада

научна дисциплина ги испитува реторичките разлики во одредени култури и јазици. Во фокусот на теоретскиот дел на трудот е претставена најважната компонента на „врзаниот „ текст – кохерентноста или смисловната поврзаност.

Петтата глава содржи преглед на поглавните трудови од областа на писменото изразување и наставата по пишување во македонскиот јазик. Се оформува рамката во која ќе се одвива првата анализа - анализата на организациски шеми и реторички структури на пишаните состави на студенти. Образложени се истражувачките прашања за анализата на реторичките структури на студентските состави, методот, постапката на собирањето на податоците и резултатите од дескриптивната статистика.

Шестата глава содржи опис на процесот и процедурата на анализирање на 60 оригинални пишани состави на студенти од аспект на организацијата на составите, поточно позицијата на главната мисла, реторичката структура и заклучокот како и резултатите од квантитативната и квалитативна анализа и нивната интерпретација. Целта беше да се одговори на поставените истражувачки прашања, да се испита дали студентите имаат одредена шема на пишување која е претпочитана од нивна страна и дали постои поврзаност помеѓу видот на организацијата на составите што студентите ја одбрале и оценката.

Резултатите од анализата ги изложивме за секоја категорија поединечно заедно со статистичките пресметки и табели. Податоците се обработија со примена на непараметарски Ман-Витни (Вилкоксон) (пандан на t –тестот). Статистичките резултатите потврдија дека постои значајна разлика помеѓу оценките кај двата јазика, J1 и J2 ($p < 0.05$). Според наше мислење и како што покажа нашето истражување, поседувањето на писмена компетенција на мајчин јазик во голема мера влијае на квалитетот на пишувањето на J2. Иако пишувањето е индивидуален креативен чин, резултатите покажаа дека компетентни автори/студенти имаа подеднакво квалитетни состави како на J1 така и на J2.

Седмата глава содржи опис на анализата на тематската структура на реченица на корпус од 90 состави (АТС анализа) на студенти од прва и трета студиска година на Катедрата за англиски јазик, како и опис на начинот на обработка на податоците. Целта на втората анализа, т.е. анализата на тематска структура на текстот (АТС), беше да се спроведе подлабока лингвистичка анализа на пишаниот текст за да се одреди дијаграмот на кохерентноста. Анализата се фокусира на внатрешната кохерентност на составите која е одраз на тематската прогресија на одделни клучни зборови и фрази. За таа цел се користи дискурс-базираниот модел кој се темели на Прашката лингвистичка школа. АТС анализата вклучува одредување на три типа на прогресии во составите според смислата, или семантичката поврзаност на темите на одделните реченици со главната дискурсна тема на составот.

Во осмата глава се разгледуваат сигнализирачките средства – дискурсните маркери во корпусот состави. Се спроведува третата анализа на

составите која вклучува обид за дефинирање на дискурсните маркери, нивна класификација според функцијата што ја имаат во текстот и фреквенцијата на нивното користење од страна на студентите во корпусот состави. Третата анализа имаше за цел да ја истакне важната улога на оваа категорија на зборови, чии секаков обид за дефинирање е скоро невозможен, во креирањето на кохерентноста. Сметаме дека ниедна анализа на кохерентност нема да е потполна ако не се разгледаат сигнализирачките средства со кои релациите во пишаниот дискурс стануваат воочливи за читателот.

Трите анализи во ова истражување, првата на организациски шеми, втората на тематските структури на речениците на J1 и J2, и третата на дискурсните маркери, покажаа дека до некоја одредена граница може да се зборува за пишувањето како индивидуален креативен чин каде се покажува креативната вештина на студентот/автор и тоа влијае на стилистичките и организациски особини на составите што студентите ги пишуваат. Но, нема докази дека користењето на одреден тип на реторичка организација или употреба на повеќе паралелни тематски прогресии би го подобриле квалитетот на напишаното. Ова ни дава за право да потврдиме уште еднаш дека пишаниот дискурс зависи од контекстот, т.е. од условите, барањата на темата која се обработува, околностите, медиумот и публиката за која е наменет тој текст.

Кохеренцијата ги одредува внатрешните семантички релации што овозможуваат да биде разбран еден одреден текст за да биде адекватно искористен, т.е. употреблив. Како резултат на ова, треба да се исполнат одредени услови за да се реализира кохеренцијата, а тоа се: целта што сака да ја постигне авторот и очекувањата на читателската публика, како и информацијата која треба да се пренесе. Овие услови се противат на строгите, прескриптивни правила и приоди во наставата по пишување. Нашето истражување, експлоративно покажува што може, а што не може да се измери во пишуваните продукти на студентите/автори. Имено, фокусирањето на подобрување на синтаксичката компонента нема да го подобри целосниот квалитет на напишаното, ниту пак тесноградиот пристап на кохезивните средства во значителна мера би го подобриле квалитетот на пишувањето. Анализите исто така придонесуваат за подобрување на наставата по писмено изразување на македонски јазик, или (J1) покрај англискиот (J2), бидејќи појасно се согледуваат разликите во дефинирањето на сфаќањата за кохерентност, т.е. што значи „одлично напишан“, состав и што претставува квалитетно пишување.

Препораки за идни истражувања

Сметаме дека нашето, во голема мера експлоративно истражување, нема за цел да ја намали широчината на ова поле од науката за јазикот и наставата по пишување туку дека тоа може да послужи како појдовна точка и како поттик за понатамошен интерес во кој и да е правец.

Како и во секој научен труд нужно беше да се направат ограничувања, особено бидејќи се работи за истражување на пишани состави а не текстови на експерти т.е. професионални автори на текстови. Понатамошни анализи можат да се фокусираат на текстови од различни жанрови, да речеме новинарски, научни или други функционални стилови напишани од родени говорители на J1 и да се контрастираат со исти такви текстови напишани од родени говорители на J2. На тој начин би се одредиле разликите и сличностите помеѓу пишувањето на двата јазика, што е всушност и најважна цел во контрастивните истражувања. Второ, идните истражувања можеби треба да се фокусираат на испитување на начинот на пишување и постигнување на квалитетно напишан состав на студенти на различни теми и жанрови. Во ваквите истражувања би се одредило на кој начин сфаќањето за тоа што значи квалитетно пишување и постигнување на кохерентност се менува според типот на текст или жанр.

Како трето, идните истражувања би можеле да испитаат дали има некаква причинско-последична врска помеѓу експлицитната настава по кохерентност која би вклучувала одредени правила и принципи, и подобрувањето на пишувањето кај студентите. Понатамошните истражувања со користење на методот на „размислување на глас,, (think –aloud protocols) за време на самото пишување, би можеле да откријат во која мера кохерентноста е својство на умот на студентот/автор.

На крајот, да не го изоставиме и можеби најважниот сегмент во наставата по писмено изразување - оценувањето. За подетални истражувања и нови сознанија во врска со оваа област оставаме голем простор. Идните истражувања би можеле да се фокусираат на создавање на мерила за одредување на нивоа на кохерентност, како и нејзино присуство или отсуство во одреден текст, како и одредување на тоа што значи кохерентен текст имајќи предвид се што беше опфатено во овој труд за аргументативни состави. Начинот на оценување на писмените состави нуди широко поле за истражување, бидејќи вклучува се што беше изнесено во овој труд.

Јоана Хаци-Лега Христоска

СЕМИОЛОГИЈА НА ОРГАНИТЕ НА ГОВОРОТ ВО ФРАНЦУСКИОТ И ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Фигуративниот начин на изразување на реалноста претставува еден вид систем, код кој функционира според одредена логика и правила. Во него се насетува делувањето на аналошката мисла која е своевиден мост меѓу старите и новите искуства и која го овозможува нивното пренесување и опстојување низ времето. Тие искуства се всушност културните архетипови кои и во време на извонреден научен напредок сепак силно влијаат врз човековата размисла и поимање на светот, на себеси и на неговиот однос кон другиот. Јазикот како културен код е еден од најважните медиуми кој преку своите форми го овозможува постоењето и манифестирањето на архаичните слики.

Нашето истражување е сосредоточено на фигуративното значење на неколку органи од човечкото тело. Во основата на аналошката мисла се наоѓа идејата дека душата е аналогон на телото, односно дека човековите сознанија се градат врз основа на доживувањата поврзани со анатомијата на телото и неговото функционирање. Оттука и потекнува нашиот интерес за овој вид истражување: да тргнеме од говорните органи како референти кои ќе ни помогнат да дознаеме на кои човечки доблести и недостатоци укажуваат. Имајќи предвид дека темата е споредбена, резултатот до кој ќе дојдеме во поглед на ставовите, мислењата и советите на француските и на македонските говорители ќе ни овозможи да донесеме некаков заклучок во однос на сличностите и разликите во нивниот светоглед.

Предмет на нашето истражување се фигуративните значења на органите на говорот во францускиот и во македонскиот јазик кои се манифестираат во неколку различни видови говорни единици. Генератор на овие значења се семиолошките фигури *анатомија* и *функции* на органите на говорот, а тие се составени од повеќе различни семиолошки признаци.

Во ова истражување, пред нас поставивме неколку **цели**. Нашата **прва цел** е да ги проучиме семиолошките и семантичките признаци на фигуративното значење на говорните органи, како и да ја определиме референтната вредност на семантичките признаци. Нашата **втора цел** е да ја востановиме семиолошката дефиниција на органите на говорот поединечно и сфатени како целина во францускиот и во македонскиот јазик, а тоа ќе ни

овозвозможи да го насетиме семиолошкиот статус на овие референти во двете јазични заедници.

Предизвикот за едно вакво истражување се состои во можноста да се проникне во исклучителната мудрост и вештина со која народниот ум ги изразува своите ставови, мислења и совети во еден синтетички, збиен начин на изразување. Јазикот е само медиум во кој се пресликува менталитетот на цела една јазична заедница, што значи дека од чисто лингвистичката сфера завлегуваме во доменот на антропологијата, етнологијата, социологијата. Оттука произлегува и повеќекратната важност на еден ваков вид истражување кое укажува на светогледот на припадниците на цела една јазична заедница.

Главната хипотеза на која се заснова нашето истражување е дека семиолошката фигура која го генерира фигуративното значење на проучуваните говорни органи го овозможува утврдувањето на нивниот семиолошки статус во француската и во македонската јазична и културна заедница. Имено, се обидуваме да ја утврдиме стварноста што француските и македонските говорители ја преточуваат во говорните органи како референти. Можеме да поставиме и **втора хипотеза** која повторно ја засега семиолошката фигура: претпоставуваме дека една иста семиолошка фигура генерира исто или слично значење кај говорните органи во двата јазика кое се манифестира кај семантичките признаци утврдени со анализата. Потврдувањето на оваа хипотеза би било интересно со оглед на фактот што станува збор за јазичи кои просторно и генеалогички се доста оддалечени еден од друг. Тоа, исто така, би укажало и на постоење на матрица, односно парадигма за создавање на фигуративните значења на говорните единици во францускиот и во македонскиот јазик, односно на блискост меѓу двата јазика во поглед на начинот на градење на значењето.

Во **првата глава** насловена како **Семиологијата како наука за знаците** даваме краток преглед на историјата на нашата дисциплина, семиологијата. Минувајќи го тривиалниот пат на различните определби и двоумења околу нејзиниот статус во научните кругови, таа сепак го определува својот предмет и го наметнува воочувањето на нејзината суштинска поврзаност со сите други научни дисциплини кои се занимаваат со проучување на знакот од различен аспект и во различни цели.

Ги разгледуваме и термините *семиологија* и *семиотика* кои во научната литература се јавуваат или како синонимни или, пак, како означувачи (називи) на две комплементарни дисциплини. Во секој случај, генерален став е дека терминот *семиотика* е повеќе поврзан со англосаксонската, а терминот *семиологија* со европската наука.

Во последниот дел од првата глава правиме паралела меѓу семиологијата и семантиката, со оглед на фактот што и двете се интересираат за значењето, при што посебно се задржуваме на размислувањата на Чарлс Морис, Гремас и Бенвенист.

Во втората глава насловена како Семиологија на органите на говорот ја прецизираме темата што ја избравме во нашата студија. Најпрво го дефинираме говорот како совршен симболички систем, способен да обезбеди соодветна замена за искуството и доживувањето на физичкиот и општествениот свет која може бесконечно да се пренесува во времето и просторот. Следи начинот на кој говорот се реализира преку здруженото делување на органите од говорниот апарат кои се и предмет на нашето проучување. Потоа се задржуваме одделно на неколку органи кои земаат директно или индиректно учество во процесот на образување, емитување и приемање на говорот: *устата, јазикот, забите, носот и увото*.

Пред да преминеме на суштината на нашето истражување, се задржуваме на карактеристиките и структурата на корпусот на кој се темели нашата анализа, при што ги наведуваме основните карактеристики што еден корпус нужно треба да ги поседува: *репрезентативност, исцрпност и хомогеност*. Нашата анализа се базира на два корпуса, француски и македонски, составени од говорни единици кои содржат барем една лексема која означува говорен орган. За да бидат дел од корпусот, тие говорни единици треба да го исполнат следниот услов: да имаат фигуративно значење кое се однесува на говорот. Во однос на нивната типологија, прецизираме дека избраните единици припаѓаат на три рамништа на говорот: *лексемско, фраземско и паремиско*, определени врз основа на три критериуми: бројот на елементи на единицата, нејзината функција и нејзината меморизираност. И покрај различните ставови во однос на разграничувањето на фраземското и паремиското рамниште, во последново ги вброивме пословиците, афоризмите, гатанките, благословите, клетвите, вицеите и интерактивните единици. Францускиот корпус содржи вкупно 327 единици, а македонскиот, и покрај недостатокот од збирки со единици со фигуративно значење, вкупно 325 единици.

Во наредното поглавје се задржуваме на семиолошката перспектива на проучувањето на говорните органи која се потпира на семиолошката теорија на францускиот лингвист, семиолог и етимолог Пјер Гиро. Семиолошката доктрина на Пјер Гиро се отсликува во неговата *структурална етимологија* која подразбира собирање богат лексички материјал и откривање на структурата која ги подредува неговите елементи, минувајќи преку нивна етимолошка анализа. Според него, длабоко вкоренета во семиолошкиот механизам се наоѓа аналошката мисла која секое ново искуство го гради и го организира калкирајќи го врз структурата на некое минато искуство. Тие минати искуства се архетиповите кои се пренесуваат токму преку јазикот и неговите творби - митовите, басните, суеверијата, пословиците кои претставуваат нивни несвесни пренесувачи.

Во следното поглавје од втората глава ги образложуваме теориските основи на семиолошката анализа на органите на говорот. Со други зборови, објаснуваме на кој начин Гироовата доктрина е применета во нашиот труд и

со која цел. Во анализата на етимолошката или лексичката категорија претставена од неговиот корпус, Гиро тргнува од претпоставката дека правилностите забележани на ниво на формата на знакот би можеле да бидат показатели за правилност и на ниво на значењето. Анализата ги открива парадигмите, односно елементарните структури на кои се базира создавањето нови зборови во францускиот лексички систем. Појдовна точка во нашата анализа се фигуративните значења што двата народа, францускиот и македонскиот, им ги даваат на претходно избраните органи на говорот. Нив ги проучуваме врз основа на говорните единици (лексемски, фраземски и паремиски) кои го сочинуваат францускиот и македонскиот корпус. Потпирајќи се на работата на македонскиот семантичар Звонко Никодиновски, нашата лексичка категорија ја дефинираме како **"фигуративни значења на органите на говорот"**: на ниво на изразот, заедничка основа на нејзините елементи е **"семиолошка фигура 'орган на говорот'"**, а на ниво на содржината **"фигуративно значење 'човечка особина'"**. Анализата на овие заеднички особености ни овозможува да ја откриеме матрицата или парадигмата која го создава фигуративното значење. Во ова поглавје ги претставуваме и четирите аспекти на анализата на избраните референти, применувајќи ја методологијата на Никодиновски: *симболички, семиолошки, семантички и аксиолошки (вредносен)*. Во *симболичкиот аспект* даваме преглед на симболиката на говорните органи во различни култури. Во *семиолошкиот аспект*, преку еден семазиолошки пристап, правиме првична класификација на говорните единици врз основа на семиолошката фигура дефинирана како релација која лежи во основата на фигуративното значење. Како семиолошки фигури се јавуваат анатомијата и функциите на говорните органи, а секоја од овие фигури содржи повеќе семиолошки признаци. Во *семантичкиот аспект* на анализата тргнуваме од фигуративните значења со цел да ги откриеме семантичките признаци кои ги обединуваат значењата на примерите во рамките на ист семиолошки признак. Во *аксиолошкиот (вредносниот) аспект* ја определуваме референтната вредност (поим што, заедно со интеркомуникативната вредност, е воведен од страна на Никодиновски) на семантичките признаци кои се izdelуваат во претходно направената анализа на фигуративните значења на француските и на македонските говорни единици. Значењето на признаците и нивната бројна состојба ги претставуваме табеларно со цел споредбата меѓу резултатите од двата корпуса да биде попрегледна и појасна. Појаснуваме и дека крајната цел на нашето истражување е, преку систематизирање на фигуративните значења, да утврдиме на кој начин проучуваните референти се восприемаат во двете култури и каква вредност им се придава: позитивна, негативна, неутрална или неодредена.

Третата глава насловена како **Семиолошка анализа (или анализа на фигуративните значења) на органите на говорот**, која е всушност главниот дел од нашето истражување, е посветена на конкретна анализа на единиците од францускиот и македонскиот корпус од четирите аспекти за кои веќе

зборување. Семиолошката анализа на говорните единици доведе до следниот резултат: носот е единствениот орган кој не покажува никаква еквивалентност меѓу француските и македонските семантички признаци. Кај сите други говорни органи, иако не постои совршена еквивалентност меѓу изразот и содржината на лексичката категорија **"фигуративни значења на органите на говорот"**, сепак во рамките на секој семиолошки признак во францускиот и во македонскиот корпус се јавува барем еден ист или сличен семантички признак. Сметаме дека овој заклучок ја потврдува поставената хипотеза која, на некој начин, укажува на постоење на парадигма за создавање на фигуративното значење во двата проучувани јазика, односно дека и други заеднички семиолошки фигури кои се однесуваат на говорните органи би генерирале исто или слично значење во францускиот и во македонскиот јазик. Со оглед на просторната оддалеченост меѓу францускиот и македонскиот народ, овој заклучок упатува на нивната меѓусебна културна блискост.

Исто така, по востановувањето на семиолошката дефиниција на секој орган составена од сите семантички признаци кои се издвоија во текот на анализата, како и по утврдувањето на бројот на исти признаци за секој орган во двата јазика, заклучивме дека устата е органот кој покажува најголем број исти признаци во францускиот и во македонскиот јазик (17). На второ место се наоѓа јазикот (13), на трето увото (9), на четврто забите (5), а носот е повторно единствениот орган во кој нема ниту еден заеднички семантички признак. Тоа е и очекувано со оглед на претходно добиениот резултат кој востанови целосна различност во значењето на примерите. Ова укажува на фактот дека особините на човекот кои се манифестираат низ фигуративните значења на устата имаат **најголема**, а оние кои се поврзани со носот **најмала сличност** во двете јазични и културни заедници.

Во однос на вредносниот статус на петте органи на говорот, односно на особините на кои тие упатуваат, статистичката анализа на референтната вредност на нивните семантички признаци утврди дека и во двата корпуса преовладуваат примерите со **негативна** вредност (57 % во францускиот и 52 % во македонскиот корпус). Истата состојба се констатира и во глобалната семиолошка дефиниција која ги содржи сите семантички признаци на сите говорни органи заедно за секој јазик:

- во францускиот корпус, од вкупно 71 семантички признак, 10 (14 %) се позитивни, **38 (54 %) се негативни**, 11 (15 %) се неутрални, а 12 (17 %) се неодредени;
- во македонскиот корпус, од вкупно 65 семантички признаци, 10 (15 %) се позитивни, **29 (45 %) се негативни**, 16 (25 %) се неутрални, а 10 (15 %) се неодредени.

Сите резултати укажуваат на фактот дека говорните органи што ги избравме како референти се доживуваат **негативно** и во францускиот и во македонскиот јазик. Тоа значи дека во нивното учество во говорниот процес тие симболизираат човечки особини што не се оценуваат позитивно.

Врз основа на претходно изнесените констатации, можеме да кажеме дека двете цели зададени на почетокот од ова истражување се постигнати: проучување на семиолошките и семантичките признаци на фигуративното значење на говорните органи и определување на референтната вредност на вториве, како и востановување на семиолошката дефиниција на овие органи. Исто така, сметаме дека нашата прва хипотеза дека семиолошката фигура која го генерира фигуративното значење на проучуваните говорни единици го овозможува утврдувањето на нивниот семиолошки статус во француската и во македонската јазична и културна заедница е потврдена. Имено, семиолошката и семантичката анализа на корпусот ни овозможи да ја утврдиме реалноста која се крие зад фигуративната употреба на органите на говорот и која функционира според принципите на аналошката логика. Она што за нас е од особена важност е тоа што утврдивме дека начинот на кој проучуваните референти се доживуваат во двете заедници е доста сличен, а тоа го покажа одредениот број идентични семантички признаци во семиолошките дефиниции на говорните органи. И референтната вредност на семантичките признаци во двата јазика е идентична, односно и двете заедници негативно ја оценуваат реалноста на која упатуваат нашите референти. Друго значајно сознание е дека фигуративното значење и во двата јазика се генерира на сличен начин, определен од семиолошкиот признак, односно фигура како основа на фигуративното значење. Општиот заклучок кој може да се донесе врз основа на горекажаното е дека географската оддалеченост меѓу два народа и нивните јазичи и различниот културно-општествен контекст во кој тие еволуираат не мора нужно да водат кон дијаметрално различни ставови во поглед на восприемање и вреднување на стварноста која во голема мера е идентична и за двете заедници.

На самиот крај од трудот даваме и индекс на француските и македонските говорни единици на кои се темели нашата анализа.

ПРИКАЗИ

Нина Анастасова Шкрињариќ

„БИОГРАФИЈА” НА ЕДНА КНИГА

(кон македонското издание на *Морфологија на сказнаџа*
од Владимир Ј. Проп: *Македонска реч*, Скопје 2009)

Турбулентна “биографија” на една револуционерна книџа

Наспроти скромната биографија на Владимир Јаковлевич Проп (1895-1970)¹, неговата книга *Морфологија на сказнаџа* може да се пофали со богата и турбулентна „биографија”. Оваа мала книшка на големиот руски научник и фолклорист (“мала книшка” во однос на обемот од стотина страници, но велелепна по однос на влијанието што го имаше врз светската научна мисла), од моментот на својата прво-објава² во 1928 година - до денес, доживеа и сѐуште живее бурен и динамичен самостоен живот. Се работи за дело кое го има статусот на една од најпопуларните книги во светската фолклористика, книга која се вбројува меѓу клучните дела на 20-от век. Во таа смисла, рускиот семиотичар Елеазар Мојсеевич Мелетински со право ќе каже дека е во прашање „книга која одела напред пред своето време, но и книга на која времето не ѝ одземало ништо од нејзиниот сјај и значење”.

Морфологија на сказнаџа на В. Проп (познат како “пионер на структуралната фолклористика”) по многу што го заслужува квалификативот “револуционерна”. Револуционерноста на делото се согледува во фактот што В. Проп со својот метод на структурално-типолошка анализа се јавува како претходник и предвесник на структурално-типолошките истражувања на Запад, кои во Франција и САД се

¹ Биографијата на Проп може да се скицира во неколку реченици: студирал на Историско-филолошкиот факултет во Петроград, а по завршувањето на студиите работел како наставник по германски јазик. Во дваесетите години учествувал во работата на повеќе научни установи во Петроград/Ленинград (Комисијата за народни приказни на Руското географско друштво; Институтот за историја на уметноста; Институтот за култура на говор и др.) каде ги објавува првите научни трудови. Во 1932 год. почнува да работи на Ленинградскиот универзитет, а со професура се занимава од 1938 год. Покрај фундаменталните два наслова: *Морфологија на сказнаџа* (1928) и *Историски корени на волшебнаџа приказна* (1946), Проп ги објавил и делата: *Руски јуначки еп* (1955; 2. изд. 1958) и *Руски аграрни празници* (1963), а посмртно се објавени: збирката кратки трудови *Фолклор и сиварност* (1976) и *Проблемите на комиката и смејта* (1976).

² В. Проп: *Морфологија сказки*, Ленинград, 1928.

јавуваат во знакот на структуралната лингвистика дури во 50-те години (цели три децении по фундаменталното дело на Проп).

Книгата *Морфологија на сказнајта*³ наидува на голем одзив не само во матичната средина (во Русија), туку буквално насекаде во светот, каде по углед на Проп се јавуваат бројни трудови со морфолошки интерпретации (цел еден наплив од „про-проповски“ студии од областа на структуралната анализа). Клучен момент за репопуларизацијата (всушност, актуализацијата!) на овој наслов ќе биде англискиот (американскиот⁴) превод, кој ќе ѝ обезбеди на книгата „поголема резонанца и своевиден светски продор“. Од овој момент, книгата почнува да живее нов живот и се интензивира нејзиното издавање и преиздавање: во 1969 година во Русија излегува второто издание⁵ на *Морфологијата на сказнајта*, како прва книга која има чест да ја отвори едицијата: „Истражувања во областа на фолклорот и митологијата на Истокот“ (токму споменатото издание е во основата на македонскиот превод), по што се нижат серија преводи на сите светски јазици: англиски, италијански, француски, германски, чешки, полски, словачки, романски, јапонски и многу други.

По запознавањето на западните научници со класичното дело на В. Проп, меѓу почитувачите и продолжувачите на Проповиот модел се јавуваат видни имиња на водечки светски фолклористи и семиотичари: Е. М. Мелетински, Г.Л.Пермјаков, В.В. Иванов, В.Н.Топоров, К. Леви-Строс, А.Ж.Гремас, А.Дандис и многу други. Иако во одгласите кои ги предизвика Проповата *Морфологија на сказнајта* преовладуваа афирмативните тонови (акламација и восхит), книгата доживеа и неколку посериозни приговори (М. Лити, К. Леви-Строс), а некои од нив прераснаа во жестоки полемики. Полемиката помеѓу Владимир Ј. Проп и Клод Леви-Строс резултираше со извонредни текстови-студии кои си ги разменија двајцата опоненти, бранејќи го сопствениот метод на работа.

Големиот француски антрополог и структуралист Клод Леви-Строс генерално искажува длабока почит и високи оценки за делото на

³ Проповата *Морфологија на сказнајта* во првобитната верзија (во ракописот поднесен за печатење) имала поширок наслов: *Морфологија на волшебнајта сказка*, но издавачот самоволно го сменил насловот во *Морфологија на сказкајта*, сметајќи дека на тој начин книгата ќе привлече поширока публика. Значи, непрецизност во насловот (во рускиот јазик *сказка* има пошироко значење, имено руското „сказка“ е народна приказна во поширока смисла, а сказните се означени како „волшебнајта сказка“) оди единствено на сметка на издавачот.

⁴ V. Propp: *Morphology of the Folktale*. (Edited with an Introduction by Svatava Pirkova-Jakobson). Bloomington 1958 (Indiana University Research Center in Anthropology, Folklore and Linguistics. Publication Ten).

⁵ В. Ј. Проп: *Морфологија сказки*, 2-е изд., „Наука“, Москва, 1969.

Проп, но во неговите коментари се провлекува и извесна доза на критика, којашто силно ќе го навреди Проп. Текстот на Леви-Строс (каде ја објаснува разликата помеѓу структурализмот и формализмот, врз примерот на Проповата *Морфологија на сказната*), Проп ќе го доживее не само како напад, туку пред сè како предизвик за научнички дуел. Фрлената раквица, Проп решава да ја подигне, прифаќајќи ја понудата на издавачката куќа *Einaudi* да напише одговор на статијата на Леви-Строс (тој смета дека на тој начин “читателите ќе станат сведоци на двобојот, и ќе можат самите да застанат на страната на оној, во кого ќе видат победник”). Одговорот на В. Проп е содржан во полемичкиот текст: „Структуралното и историското проучување на сказните“, кој е објавен како поговор кон италијанскиот превод на *Морфологија на сказнаџа*⁶ (италијанскиот издавач, подоцна го поканува и Леви-Строс да даде свој одговор, но тој одбива, не сакајќи да ја продлабочува полемиката).

Проп vs Леви-Строс (формалистички vs. структуралистички)

Полемиката започнува откако Клод Леви-Строс во својот приказ⁷ на *Морфологија на сказнаџа* (1960), покрај позитивните оценки му упатува на Проп и неколку сериозни забелешки, во врска со неговиот метод на работа и неговите заклучоци. Главно, тој го критикува Проп поради: 1. одвојувањето на содржината од формата, 2. одвојувањето на сказната од митот; 3. занемарувањето (игнорирањето) на етнографскиот контекст, до кој се доаѓа единствено по пат на историско истражување (Леви-Строс смета дека во усната традиција, морфолошкото проучување е јалово, доколку не е оплодено со етнографски опсервации)⁸.

Во врска со првата Леви-Стросова забелешка, спорот помеѓу двајцата големи истражувачи, вообичаено се толкува како спор на

⁶ V. Propp, *Morfologia della fiaba, Con un intervento di Claude Levi-Strausse e una replica dell'autore*, Torino, 1966, str. 201-229 (“Struttura e storia nello studio delle favole”). /Цитирано според: *Morfologija na bajkata*, Beograd, Prosveta, 1982/

⁷ Насловот на текстот на К. Леви-Строс во оригинал гласи: “La structure et la forme. Reflexions sur un ouvrage de Vladimir Propp, Cahiers de l’institut de Science économique, serie M, no. 7, mars 1960, консултиран посредно преку српското издание на *Морфологија на байкаџа* (К. Леви-Строс: “Struktura i forma, razmishljanja o jednom delu Vladimira Proppa” vo: *Morfologija bajke*, str.203-238)

⁸ К. Леви-Строс ги смета сказните за понепогодни за структурална анализа, прашувајќи се зошто Проп се определил да го испроба структурално-типолошкиот метод токму врз сказните, а не врз митот, за потоа сосема произволно да заклучи дека единствената причина е тоа што Проп не бил етнолог, и не располагал со адекватен митски материјал. Всушност, Леви-Строс како да изумува дека Проп е фолклорист, а не теоретичар кој случајно го избира материјалот на кој ќе ги докажува своите работни хипотези.

релација: *структуралистичко-формалистичко*⁹. Структуралистот Леви-Строс го обвинува Проп за формализам, приговарајќи му дека неговото истражување е *формалистичко* и *историско* (поради предубедувањето дека формалистите го проучуваат материјалот независно од историјата). Леви-Строс му забележува на Проп дека тој (како и другите приврзаници на формалниот метод) наполно ги одвојува формата (која е погодна за морфолошка анализа) од содржината (која ја третира како заменива, и сосема произволна). Забелешката дека Проп се занимава само со морфолошко проучување и дека го запоставил историското проучување¹⁰, сведочи дека Леви-Строс го изумува или пренебрегнува постоењето на втората книга – *Историски корени на волшебниот приказна*. Во својот одговор, или подобро кажано, во својата одбрана, Проп експлицитно објаснува дека *Морфологија на бајките* е всушност само прв дел од замисленото двотомно истражување, со тоа што во вториот дел била предвидена токму споредбено-историска студија за сказната.

По однос на втората забелешка на Леви-Строс (дека Проп не ги познава вистинските односи помеѓу митот и сказната), може да се каже дека Проп и Леви-Строс навистина тука се наоѓаат на различни позиции. Леви-Строс смета дека митот и сказната коинцидираат и коегзистираат, со тоа што сказната претставува одредено „слабење на митот“ (според Леви-Строс, сказните се „митови во минијатура“ кои оперираат со послаби опозиции од оние коишто ги среќаваме во митот: опозициите во сказните не се космолошки, метафизички и природни како во митот, туку се: локални, општествени и морални). Од друга страна, В. Проп инсистира на историската разлика помеѓу митот и сказната, односно се застапува за „историското првенство на митот над сказната“, истакнувајќи дека митот и сказната се „два степенa во историјата на раскажувањето кои се наоѓаат во однос: предок-потомок“. Наспроти Проп кој тврди дека потеклото на сказната треба да се бара во најархаичните митови (неговата теза е дека сказната се раѓа од митот), Леви-Строс смета дека митот и бајката користат иста супстанција и постојат паралелно (повикувајќи се на своето етнографско искуство, тој укажува дека кај некои племиња и ден-денес митот и сказната коегзистираат).

Останува заклучокот дека иако В. Проп и К. Леви-Строс водат полемика како најлути опоненти, всушност имаат многу заеднички научни постулати (само што едниот ги постулира врз основа на сказ-

⁹ Во предговорот кон американското издание на книгата, Сватава Пиркова-Јакобсон сосема погрешно го посочува В. Проп како ортодоксен и активен руски формалист.

¹⁰ Леви-Строс вели: „да се одвои формалистичкото проучување од историското проучување, тоа е типична формалистичка грешка, исто како што е погрешно да се проучува граматиката, а лексиката да се остави за подоцна“.

ните, а другиот за основа ги зема митовите). Заеднички именител во нивните „научни лаборатории“ се: идејата за нужноста од синхронија и дијахронија (истовремено читање по хоризонтала и вертикала); бинарните блокови; хипотезата дека сите познати сказни/митови се само низа од варијанти на еден единствен тип; и др. Во таа смисла, сосема е во право Е.М. Мелетински кога констатира дека „двајцата великани Проп и Леви-Строс, трагаат по решението на проблемот, поаѓајќи од двата спротивни краја.“¹¹

Пройовиоџи истражувачки корџус:

В. Проп го разгледува фолклорот како интернационална појава, но при тоа е наполно свесен дека е невозможно фолклористот да го познава целиот материјал. Во таа смисла тој истакнува дека поради *појовиорливостта* и *закономерността* во фолклорот, истражувањето може да започне дури и ако не е исцрпен целиот материјал (во тој случај не е пресудно дали се земени предвид 100, 200, 300 или 5000 варијанти и верзии). Наспроти дотогашниот начин на истражување (за еден мотив или сижет, да се собираат сите запишани варијанти и да се компарираат), В. Проп ги разгледува волшебните приказни како едно цело, а сите сижети како взаемно поврзани (сметајќи дека е невозможно мотивот да се изучува изолирано)¹². Истакнувајќи дека „не е важен квантитетот на документите, туку квалитетот на анализата“, Проп се решава да работи врз корпус од сто сказни. Фокусирајќи се исклучиво на бајките од збирката на А. Н. Афанасјев, неговата експертиза ги опфаќа сказните од бр.50 до бр. 151 од неговиот зборник¹³ (инаку, под сказни, Проп ги подразбира приказните кои во индексот на Арне-Томпсон се означени со броевите од 300 до 749).

Морфологија на сказнаџа (Геџе како моџо!)

Паѓа во очи дека сите девет глави од *Морфологија на сказнаџа*, започнуваат со мото кое содржи мисла преземена од Гете (се работи за серија трудови на Гете од областа на ботаниката и остеологијата, обединети под заедничкиот наслов *Морфологија*, како и извадоци од

¹¹ Е.М.Мелетински: „Структурно-типологическое изучение сказки“ -поговор кон второто издание на *Морфологија на сказнаџа*, Москва, 1969. (Цитирано според преобјавата на текстот „Структурално-типолошко проучавање бајке“ во: *Морфологија бајке*, Београд, Просвета, 1983. стр. 282.

¹² Исто така Проп смета дека не е можно да се изучува една фолклорна појава со ограничувањето на материјалот само во рамките на еден народ – дека тоа би довело до погрешни заклучоци. Преку анализа на етнографските супстрати на различни народи, може да се пополнат „белите дамки“ во други системи. Но Проп сфатил дека да се познава сестрано и длабоко целиот светски материјал (заедно со митовите, обредите, обичаите и фолклорот) е напосто невозможно.

¹³ А.Н.Афанасјев: *Народные русские сказки*, т.1-3, Москва, 1950.

неговите дневници)¹⁴. Функцијата на епиграфите само навидум нема видлива врска со текстот, но како што објаснува самиот Проп, епиграфите се тука да го изразат восхитот кон Гете, но и да го кажат она што во книгата не е речено. Имено, Проп не го позајмува терминот „морфологија“ ниту од граматичките, ниту од ботаничките прирачници чија основна цел е систематиката, туку го презема терминот на Гете, со цел да покаже дека егзактните методи можат да се применат и во хуманистичките науки. Пристапувајќи кон структурално-морфолошко проучување на сказните, В. Проп ги издвојува составните делови на сказната, а крајната цел на ваквото проучување е да се даде опис на сказната според нејзините составни единици (*морфологија*), и да се воочи односот на тие делови, едни кон други, но и во однос на целината.¹⁵

Говорејќи за методот на В. Проп, Е. М. Мелетински¹⁶ со право забележува дека пред Проп доминирале т.н. „атомистички концепции, кои за неразложлива раскажувачка единица ги сметаат мотивот или сижето во целина“.¹⁷ Наспроти овие концепции, В. Проп се залага за разложување на мотивите и сижетите, докажувајќи дека специфичноста на сказната не е во мотивите (најдобар аргумент е фактот дека мотиви слични на оние од сказните, можат да се пронајдат и во други жанрови), туку во извесни структурни единици околу кои се групираат мотивите. Напуштајќи го проучувањето според мотивите, Проп го предлага проучувањето според функциите, афирмирајќи ја *функцијата* како основен раскажувачки атом. Според Мелетински, најважната операција која ја врши Проп врз текстот на сказната е *расчленувањето* или *сеґментацијата* на текстот на низа сукцесивни дејства. Издвоените фрагменти од текстот кои содржат одредена функција, претставуваат

¹⁴ Проп негодува затоа што во англискиот превод на неговата книга, преведувачот воопшто не ја сфатил функцијата на епиграфите и сметајќи дека се во прашање непотребни „украси“, на варварски начин ги исфрлил од текстот (цитирано според: В. Проп: „Структурално и историјско проучавање бајке“, во: *Морфологија* бајке (Просвета:1982) стр. 241.

¹⁵ Сепак, во полемиката со Леви-Строс, Проп ќе признае дека терминот „морфологија“ не бил баш најсреќното решение, и дека попрецизно ќе било да го употребел потесниот поим „композиција“, дури и евентуално својата книга да ја насловел како: *Композиција на сказната (волшебната приказна)*.

¹⁶ Е. М. Мелетински, *ibid*, стр.265).

¹⁷ А.Н.Веселовски во својата недовршена *Историска поетика*, сижетите ги набљудува како комбинации на мотиви, а основачот на т.н. финска школа- Анти Арне, извршил класификација на сказните според основните мотиви (во суштина, претставниците на финската историско-географска школа, тргнуваат од сижетот како основна единица во фолклорот). Наспроти ваквата пракса, Проп истакнува дека сижето не е единица, туку е комплекс, што значи дека не е постојана туку е променлива величина, поради што не може и не треба да се поаѓа од сижетите при изучувањето на сказната.

раскажувачки синџири, а сите функции кои следат една по друга во времето, чинат своевидна линеарна синтагматска низа¹⁸.

Практично гледано, сказната може да се изложи со кратки реченици од типот на овие: „родителите одат во шума“, „родителите им забрануваат на децата да излегуваат од дома“, „змејот ја грабнува девојката“, при што сите *предикации* ја даваат *композицијата* на бајката, а сите *субјекти*, *објекти* и други делови во реченицата, го одредуваат *сизејто*.¹⁹ Проп всушност врши кондензација на содржината на сказната во низа кратки реченици, а потоа тие реченици ги воопштува на тој начин што секое конкретно дејство го подведува под одредена функција, формулирана најчесто во вид на именка која го изразува дејството (*оддалечување, измама, борба, забрана, ислучување, бежство...* и сл.). Функциите ги кодира и означува со условен знак (буква или симбол), со што секоја сказна добива своја формула, налик на хемиските формули. Во границите на издвоените функции (31 на број)²⁰, се развива дејството во сите сказни.

Врз основа на изнесеното, В. Проп ги постулира следниве заклучоци (дури и ги наведува аподиктички, во вид на теореми): 1. Треба да се разликуваат *постојани* и *променливи величини* во сказната; 2. Постојани, непроменливи елементи во бајката се *функциите на ликовите*, независно од тоа кој и како ги изведува; 3. Бројот на функциите во сказната е ограничен (*31 функција*).; 4. Редоследот на функциите е истоветен.; 5. Сите бајки имаат структура од ист тип.

Постојани и променливи величини во сказната

Надоврзувајќи се на Жозеф Бедије²¹ којшто прв во народните приказни ги издвојува постојаните (константните) и променливите (варијабилните) величини, В.Проп констатира дека константни елементи во сказната се функциите на ликовите. Имено, Проп воочува дека често пати во бајката исти функции им се припишуваат на различни ликови (се менуваат само имињата и атрибутите на ликовите, а нивните функции остануваат исти). За проучувањето на бајката, важно е *што прави ликовите* во сказната, а прашањата *кој прави* и *како прави* не се пресудни, па оттука Проп предлага сказната да се проучува според *функциите на ликовите*, сметајќи ги за основни

¹⁸ E.M. Meletinski, *ibid*, str.271

¹⁹ На друго место Проп ќе каже дека сизето соодветствува на содржината, а композицијата соодветствува на формата, и дека тие се неодвоиви, како што и формата и содржината се неодвоиви.

²⁰ Леви-Строс смета дека одделни функции коишто Проп ги издвојува како посебни, всушност се само трансформации на една иста функција (на пример, „заминувањето“ на јунакот и „враќањето“ се само позитивна и негативна пројава на функцијата „оддалечување“).

²¹ J. Bedier : *Les fabliaux*. Paris, 1893.

составни делови на сказната. Под *функција*, Проп ја подразбира постапката на ликот одредена со оглед на нејзиното значење за текот на дејството. Редоследот на функциите, кој го диктира самата сказна, Проп го означува како *композиција*, истакнувајќи дека многу сижети во основата може да имаат иста композиција (значи, композицијата е константен фактор, а сижето е варијабилан фактор). Редоследот на функциите е секогаш ист, иако во сказната понекогаш ги нема сите функции, сепак тоа не го менува законот за редоследот. Бајките кои содржат истоветни функции се сметаат за бајки од *истї иїиї*.

В. Проп воочува дека некои функции можат да се *расїределатї* во *їарови*: недостаток-ликвидирање на недостатокот²², забрана-кршење на забраната; распрашување-издавање на тајната; борба-победа и сл. Врз основа на Проповите согледби за парноста или бинарноста на функциите (т.н. *бинарни блокови*), подоцна А.И. Гремас спојувајќи ги функциите по парови, ќе го редуцира нивниот број на дваесет функции. Некои функции можат да се *расїределатї* во *їруїи* (*секвенци*), на пример: проверката на јунакот од страна на дарителот, јунаковата реакција и наградувањето-чинат една целина; или пак: нанесувањето штета, испраќањето, одлуката на јунакот да се спротистави и заминувањето - го сочинуваат заплетот во сказната.

Со речникот на Проп, морфолошки, сказна се нарекува секој развој на дејството од нанесување штета или недостаток, преку меѓу-функциите, кон свадбата како завршна функција („јунакот се жени и стапува на царскиот престол“) или други функции кои се користат како расплет (завршните функции некогаш се јавуваат и како: награда, плен, спасување од потера или отклонувањето на почетната неволја). Овој развој на дејството Проп го нарекува *їек*, а секое ново нанесување штета или секој нов недостаток, создава нов тек. Една бајка може да има неколку текови, при што еден тек може да следи непосредно по другиот, или пак тековите да се преплетуваат при што првиот тек привремено запира, за да се вметне новиот тек.

Ако внимателно се проучат сказните кои се состојат од два тека, во кои едниот тек содржи „борба“, а другиот содржи „тешка задача“, ќе се забележи дека борбата секогаш е во првиот тек, а тешката задача во вториот тек.²³ Со спојувањето на овие два тека, ја добиваме единствената композициона шема која лежи во основата на сказните, и доаѓаме

²² Овој пар функции, А. Дандис ги смета за “нуклеарна низа *моїивемї*”, посочувајќи ги сказните на американските Индијанци кои за разлика од европските сказни, се сведуваат исклучиво на оваа проста структура.

²³ Паѓа во очи забелешката на Проп дека двата пара функции Б(орба)-П(обеда) и З(адача)-Р(ешение) скоро никогаш не се среќаваат во една иста бајка, но во низата функции заемаат приближно исто место, поради што Проп заклучува дека сказните со Б-П и З-Р припаѓаат на различни формации.

до бајката која може да се смета за архетип од кој потекнуваат сите други бајки (т.н. *йрабајка*). На тој начин, врз основа на наведената структурна анализа, Проп ја утврдува инваријантната сижетна шема (праформата на сказната), во однос на која сите други сказни претставуваат само синцир од варијанти. Проп истакнува дека врз основа на наведената шема, би можеле самите да составиме неограничен број сказни (количеството на можните комбинации дури може и математички да се пресмета!), кои ќе бидат изградени според истите закони како и народната сказна (а Леви-Строс додава дека на тој начин е возможно да се претпостават и сите непознати сказнични варијанти „исто онака како што врз основа на астрономските закони, го изведуваме постоењето на невидливите ѕвезди“).²⁴

Пройовиош модел: од синхронија кон дијахронија

В. Проп смета дека на дијахрониското (историско-генетичко) проучување на сказната, мора да му претходи строг опис на сказната по синхронија (со други зборови, синхронијата мора да ѝ претходи на дијахронијата).²⁵ Уште во почетниот дел од *Морфологија на сказнаиџа*,²⁶ В. Проп истакнува дека проучувањето на структурата на сказните е предуслов за нивното историско проучување (како последователна истражувачка фаза со којашто се зафаќа во книгата *Исџориски корени на волишебнаиџа йриказна*).

Вообичаено се вели дека втората Пропова книга (*Исџорискиџе корени на волишебнаиџа йриказна*²⁷), во руската наука го има истиот статус и значење какво што има *Злаиџнаиџа џранка* на Џ. Фрејзер за западно-европската наука. Оваа книга Проп ја започнува со изложување на ставовите кои се изнесени во *Морфологија на сказнаиџа* (имено, тој најпрво ја дефинира сказната преку композицијата, а откако го утврдува единството во композицијата на сказните, го третира прашањето за причините за таквото единство). Како да се објасни поинаку сличноста на сказната за принцезата-жаба во Русија, Германија, Франција, Индија, кај црвенокожците во Америка или на Нов Зеланд, во случај кога историски не се потврдени врски помеѓу тие

²⁴ K. Levi-Stros: *Struktura i forma*, str.218 (цитирано според: *Morfologija bajke*, Prosveta, 1982).

²⁵ Додека структурниот модел во првата книга е линеарен и синтагматски, во следната етапа на истражувањето (во втората книга) функциите добиваат етнографска интерпретација, која оди по дијахронија и сказната се разгледува на генетски план.

²⁶ Првобитната верзија на *Морфологија на сказнаиџа*, поточно ракописот кој Проп го поднел за печатење во редакцијата на Државниот институт за историја на уметноста, содржел и една дополнителна глава во која Проп направил обид за историско објаснување на сказната (таа глава не влегла во конечниот текст на книгата, но Проп подоцна ја развил во книгата: *Исџориски корени на волишебнаиџа йриказна*).

²⁷ В. Ё. Проп: *Исторические корни волшебной сказки*, Ленинград, 1946.

народи. Поаѓајќи од оваа констатација, Проп го поставува прашањето: „доколку сите сказни се толку еднообразни по форма, значи ли тоа дека тие потекнуваат од ист извор?“ Ова прашање, според Проп, не може да го одговори *морфолог*, туку *историчар*, и токму од оваа перспектива тој ќе им пристапи на сказните во својата втора книга, каде ги истражува генетичките извори на сказната како жанр.

На тој начин, од морфолошкиот опис на сказните, Проп поминува кон објаснување на историските причини за нивната појава, кои треба да се побараат во раната историја или праисторијата, на оној стадиум на развој на човековото општество којшто го проучуваат етнографијата и етнологијата. Во таа смисла, во *Историскиот корен на волшебната приказна*, со помош на богата фолклорно-етнографска граѓа, Проп ја доведува сказната како жанр (во целина, а не одделни нејзини сижети) во најтесна врска со култот и религијата (со обредот и митот), вршејќи исклучително впечатлива ритуално-митолошка и социо-антрополошка експертиза. При тоа Проп се залага за стадијално изучување на жанровата и поетичката природа на фолклорот (исто како Џ. Фрејзер, Л. Леви-Брил, А. Веселовски), а негова базична претпоставка е дека сказната зачувала траги од исчезнатите форми на социјален живот. Конкретно, Проп заклучува дека волшебната приказната целосно се темели на: 1. *иницијациониот обреден комплекс*; и 2. *циклусот претстави за смртта* (тезата на В. Проп е дека овие два обредни комплекса се тесно поврзани, и дека токму во тој ритус треба да се бараат генетичките извори на сказната како жанр)²⁸.

Проп на македонски: примено, интегрално!

Останува да заклучиме дека со македонскиот превод на *Морфологија на сказната*, е исчекорен крупен чекор (иако со огромно задоцнување, но дотолку подрагоцен и во вистинска смисла на зборот *историски*- е потфатот на издавачот „Македонска реч“ – да го приреди капиталното дело на В. Проп на македонски јазик). Се надеваме дека по првиот исчекор, сам по себе ќе уследи и вториот чекор (во име на држењето чекор со светската научна мисла), и дека наскоро ќе го добиеме и македонскиот превод на втората круцијална книга на Проп – *Историски корени на волшебната приказна*. Публикувањето на двете книги заедно, во вид на едно интегрално двотомно издание, би значело постхумно реализирање на желбата на Владимир Ј. Проп, да ги стави пред очите на научната јавност, двете студии во континуитет (како прв и

²⁸ Поради одредени категорични ставови (пред сè ставот дека сказната во целост се темели на иницијацијата како обред) Проп бил обвинет за игнорирање на разновидноста на општествено-битовите односи, а Виктор Жирмунски го обвинува Проп за непотребно архаизирање на приказните.

втор дел од едно пообемно истражување), при што тие вземно би се дополнувале и дообјаснувале. Таквото интегрално издание би му ја обезбедило на Владимир Проп посакуваната рехабилитација во однос на полемиката со Клод Леви-Строс, а на македонската читателска публика би ѝ овозможило средба со највозбудливото и најпровокативното дело на Проп – *Историски корени на волшебнајта приказна*. Продолжението на *Морфологија на сказнајта*, се надеваме, следува во најскоро време!

Ирина БАБАМОВА

ОД ФРАНЦУСКО-МАКЕДОНСКИТЕ ЛИНГВИСТИЧКИ ИСТРАЖУВАЊА

(приказ на трудот на д-р Маргарита Велевска, Инфинитивните конструкции во францускиот јазик и нивните еквиваленти во македонскиот јазик. – Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2009 г., 257 страници)

Во мај 2009 година, издавачкиот фонд на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ се збогати со нова книга под наслов *Инфинитивните конструкции во францускиот јазик и нивните еквиваленти во македонскиот јазик*. Книгата претставува научен труд во кој д-р Маргарита Велевска ги презентира резултатите од својата повеќегодишна научноистражувачка работа, потврдени и за време на одбраната на нејзината докторска дисертација под ист наслов. Како докажан познавач на француската лингвистика, Велевска прави компаративна студија за францускиот и за македонскиот јазик прифаќајќи го научниот предизвик да расветли еден важен синтаксички домен во кој централното место го има инфинитивот, конструкциите што тој ги образува во францускиот јазик и нивните еквиваленти во македонскиот јазик.

Овој труд се карактеризира со дескриптивен карактер, а со оглед на тоа дека проучувањето на прашањата околу инфинитивот се проследуваат во два јазика, францускиот, кој го зачувал, и македонскиот, кој го загубил инфинитивот, овој труд се карактеризира и со споредбен, поточно со контрастивен карактер.

Методолошкиот пристап што се следи при изработката на овој труд, внимателно селектираниот и подробно анализиран корпус од примери, не водат кон неколку општи согледувања кои јасно говорат за високата научна вредност на ова дело. При разработката на синтаксичката проблематика, авторката не се ограничува само на една одделна научна теорија туку хронолошки разгледува повеќе теориски пристапи на полето на синтаксата. Тргувајќи од Платон и Аристотел, па земајќи ја потоа предвид граматиката на Пор-Роајал и француските Енциклопедисти од XVIII век, Велевска доаѓа до синтаксичките теории кои го обележаа XX век, оние на структуралистите, особено на Тениер, и оние на функционалистите претставени до Мартине, а подоцна и од Пјер Ле Гофик. Од аспект на македонскиот јазик, обидувајќи се да најде соодветни еквиваленти на структурите на францускиот инфинитив,

авторката се раководи пред сè од неодминливиот прирачник на Лилјана Минова-Ѓуркова, *Синтакса на македонскиот стандарден јазик* и од *Граматиката на македонскиот литературен јазик* од Блаже Конески. Ваквата теориска заснованост на трудот го засилува впечатокот дека во анализите на корпусот се вградени современи научни толкувања.

Трудот содржи синхрониски анализи за инфинитивните конструкции во современиот француски јазик и за конструкциите кои се јавуваат како нивни еквиваленти во современиот македонски јазик, но и дијахрониски согледувања во врска со хронологијата на еволутивниот процес на инфинитивот како граматичка категорија.

Всушност, книгата претставува целина во која дијахрониските согледувања постапно нè воведуваат во проблематиката за инфинитивот, во процесите на неговото исчезнување од балканските јазици и од македонскиот јазик, како и во теориите за причините кои довеле до неговото исчезнување.

Процесите на губење на инфинитивот од македонскиот јазик и неговото постепено заменување со *да*-конструкции ја поткрепуваат претпоставката што ја поставува Велевска во овој труд. Таа претпоставка оди во насоката дека токму *да*-конструкцијата или глаголската именка се јавуваат како најчест еквивалент на францускиот инфинитив во македонскиот јазик (покрај од глаголската именка, одделните видови зависносложени реченици и други конструкции). За тоа цел, авторката им посветува посебно внимание на овие две граматички форми.

Предмет на одделна анализа е сврзникот *да*, познат во лингвистичката терминологија и како функтор, партикула или частичка, и неговата појава во синтаксички независни и во зависносложени конструкции. Притоа, Велевска ја посочува *да*-конструкцијата како „најчест и најсоодветен еквивалент на инфинитивните конструкции во францускиот јазик“ (стр. 47). Во делот, пак, посветен на глаголската именка во современиот македонски јазик, покрај прегледот на досегашните проучувања на оваа граматичка категорија во трудовите на македонските лингвисти Б. Конески, Л. Минова-Ѓуркова, Б. Корубин и И. Чашуле, особено внимание ѝ се посветува и на констатацијата дека глаголската именка се јавува како замена на некогашниот инфинитив.

Насочувајќи го својот интерес поконкретно кон опозицијата *глагол* наспроти *именка* и кон обидите на разни лингвисти (Платон, Аристотел, Дионисиос Тракос, Фердинанд Боп, Дести де Траси, Ј. Добровска, П.Е. Рихтер, Л. Тениер, Клод Ажеж, Петар Губерина, Андре Мартине, Емил Бенвенист, Гистав Гијом, Георги Шоптрајанов, Кростос Клерис) за прецизно одредување на глаголските, односно на именските обележја на една форма, Велевска постепено нè воведува во анализата на двојната, именска и глаголска, природа на инфинитивот. За таа цел во трудот се поместени одделни и детални анализи на именските и на глаголските функции на инфинитивот.

Анализата на именската функција на инфинитивот на формално-синтаксичко рамниште е претставена низ три поттеми, во кои мошне јасно и прегледно се прикажуваат случаите кога инфинитивот се јавува најпрвин со функција на **примарен реченичен член** (прва поттема), поточно во улога на *субјект, субјект во безлична конструкција, атрибут, објект, директен објект, индиректен објект*, а потоа и со функција на **примарен помошен член** (втора поттема), поточно во улога на *прилошка определба, или прилошкоопределбени зависносложени реченици*. Одделно внимание им е посветено на *временските (темпорални), причинските (каузални), последичните(консекутивни), целните(финални), условните (кондиционални), допусните (концесивни) и на споредбените (компаративни)* зависносложени прилошкоопределбени реченици. Секој од примерите кои послужиле за илустрација на овие функции на инфинитивот во францускиот јазик е проследен со превод на македонски јазик од каде јасно може да се согледа дека како еквиваленти во македонскиот јазик се јавуваат да-конструкцијата и глаголската именка. Прегледот на именската функција на инфинитивот ја опфаќа и анализата на неговите функции како **второстепен реченичен член** (трета поттема), поточно анализата на експанзиите (ширењето, додавањето реченични делови) кога инфинитивот се среќава со функција на *определувачко дополние на именка, на придавка, на замена*. Притоа, како негови еквиваленти во македонскиот јазик се среќаваат да-конструкцијата, глаголската именка или именка. Меѓу функциите на инфинитивот како второстепен реченичен член анализирани се и неговите функции на *апозиција* и на *одвоена апозиција* кога тој се третира како „изолиран атрибут“ или „одвоен епитет“. Илустрирањето на секоја од овие функции на инфинитивот со примери од францускиот јазик и со решенија што се нудат во однос на неговите еквиваленти во македонскиот јазик, ни дава прегледна слика за состојбата во двата јазика. Во прегледот на еквивалентите во македонскиот јазик како аналитичен јазик, Велевска ги наведува следниве форми: да-конструкција, глаголска именка, зависносложена реченица, личноглаголска форма.

По деталната анализа на инфинитивот во именска функција, претставени се и глаголските функции со кои може да се јави инфинитивот, па предмет на анализа се случаите кога тој се јавува во *инфинитивна реченица*, или инфинитивна зависносложена синтагма, во *независна реченица*, или апсолутна конструкција кога инфинитивот е центар на реченицата со сопствен именски конституент со кој управува, како и случаите кога инфинитивот учествува во глаголски перифрази, или конструкции во кои на инфинитивот му претходи помошен глагол. Улогата на предикативен центар што може да ја има инфинитивот во независни реченични конструкции, ја наведува авторката да ги издвои и да ги анализира следниве типови конструкции: *наративниот тип* на конструкција, претставен преку т.н. „наративен инфинитив“, *извичната (екскламативна) реченица, заповедна (императивна) реченица и прашална (интерогативна) реченица*. При

паралелното следење на состојбата во македонскиот јазик, авторката издвојува и посебни еквиваленти за секоја од наведените реченични структури: во конструкцијата со наративен инфинитив изнаоѓањето еквивалент е овозможено од контекстот и е претставено преку личноглаголски форми од свршен глагол во аорист или несвршен глагол во презент или имперфект. Во извичните реченици, каде се регистрирани бројни примери во кои инфинитивот има способност за изразување нијанси на силни чувства (задоволство, желба, критика, чудење, вознемиреност, лутина итн) инфинитивот може да го најде својот македонски еквивалент во желбените реченици, со да-конструкција, но и со глаголска именка или со општа именка. Меѓу еквивалентите, пак, на заповедните конструкции регистрирани се искази со личноглаголска форма, слично како и кај прашалните конструкции.

Во трудот посебно се разгледува и прашањето врзано за *инфинитивната реченица*, позната и како конструкција со двоен објект од кои едниот е инфинитив, а другиот е именска група или личнозаменска форма. Како центар на конструкцијата, инфинитивот тука се врзува за воведни глаголи од типот на глаголите за перцепција, за зборување или мислење, како и за фактивните глаголи.

Целината на овој обемен труд ја дополнуваат и анализите на *супстантивираниот инфинитив* кој како резултат на промената за граматичката класа преминува во редот на именките. Негови еквиваленти во македонскиот јазик се најчесто именки.

Во заклучокот, Велевска на доста концизен начин ги сумира сознанијата за секоја тема и поттема од своето истражување, поточно за секоја функција во која може да се употреби инфинитивот.

Кон трудот е приложена богатата *библиографија* со одделно реперторирани библиографски рефернци на латиница и кирилица, како и библиографија на реченици. Приложен е и *додаток* кој содржи три листи во кои одделно се подредени француски глаголи кои се конструираат со инфинитив без посредство на предлог, глаголи кои се конструираат со предлогот *de* + инфинитив и глаголите кои се конструираат со предлогот *à* + инфинитив.

Јасното претставување на извршените анализи и заклучоци нѝ дозволуваат да го препорачаме овој труд како неодминлив прирачник за студентите кои ги изучуваат францускиот и македонскиот јазик и да го сметаме за значаен и оригинален прилог кон француско-македонските контрастивни лингвистички проучувања. Неговото значење се зголемува уште повеќе заради фактот што овој труд можеме да го сметаме и како вовед во истражувањата на некои сеуште отворени синтаксички теми на кои укажува авторката и кои можат да произлезат од двојната природа на инфинитивот во францускиот јазик, како и од неговото учество во образувањето перифразични конструкции и конструкции со двоен објект.

ПРЕДАВАЊА

Златко Крамарик (Хрватска)

ЗА ИМЕТО И ЗА ИДЕНТИТЕТОТ

Предавањето е одржано на 26 мај 2009 година, на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје

Со предавањето „За името“ би сакал да предупредам на некои трауматични прашања (како името, идентитетот, идеологијата, родовата политика...) со кои моментално се соочува и македонската книжевност и теорија, како и македонската политика. Нема никакво сомневање дека сите тие прашања истовремено се и предмет на интерес на многу современи хуманистични дисциплини (антропологија, етика, теорија на политика, теорија на литература, деконструкција, теорија на говорни чинови, феминистичка теорија...). Проблемите врзани за идентитетот се појавуваат најчесто во времињата на криза: кога се доведени во прашање сите постоечки вредности и принципи, кога постоечките шеми на животот не даваат задоволителни одговори на предизвиците на времето, а ништо „ново“ со кое би се супституирало „старото“ не се нуди. Се работи за состојба во која поединци/општества се наоѓаат во некаков „празен простор“ на социјални норми, а сè заедно доведува до засилена несигурност и неизвесност. Во една таква „немирна состојба“ потрагата по идентитет се сведува на решавање на односите помеѓу поединецот и општеството во целост. Она што може да дејствува како своевиден парадокс е фактот дека излезот од овој „заканувачки“ однос многумина го гледаат во „неотрадиционализмот“, бидејќи искуството (преданието, митот...) ги учи дека само традиционалните модели на идентитетот можат да понудат сигурност во време на криза. Тоа значи дека „желбата за корените и етнификацијата на светот“ во такви ситуации се покажуваат како единствено можно и разумно решение.

Во тој контекст може да се набљудува националната идентификација која станува посебно важна во време на поголеми општествени промени во кои доаѓа до менување на традиционалниот модел на идентитет и до потребата за формирање нов (мислам дека по деведестеттите години „македонскиот случај“ претставува парадигматски пример) и во такви времиња многумина решението го гледаат во враќање кон традицијата. Во такви немирни времиња етничкиот/националниот идентитет станува особено важен бидејќи може да понуди стабилна (природна) и непроменлива јатка на припадност.

Во современите теории за идентитетот се зборува главно за поимите непостојаност и променливост. Се смета дека идентитетот претставува само временска стабилизација на значењето. Затоа, кога се зборува за него, треба да бидеме свесни дека не е можно да се зборува за постојан идентитет, туку само за негово „постоење“ кое поради многу причини е подложно на различни трансформации и промени. Идентитетот е променлива категорија и како таква зависи од политичко-историските промени бидејќи секој нов животен/политички контекст (1) може да бара поместување во поинаков – понекогаш дури и противречен – идентитет од оној претходниот. Според тоа идентитетот треба да се сфати како процес, идентитетот не е нешто што е дадено еднаш засекогаш, истиот се менува во текот на живот, се изградува, влегува во односи со други идентитети, а интеракцијата со нив неопходно произведува и определени промени кај идентитетот. Токму затоа и К. Тејлор можел да заклучи дека „мојот идентитет битно зависи од моите дијалектички односи со другите“ (1991, 48); и како таков претставува договор помеѓу припишани и прифатени атрибути.

Би можеле да кажеме дека идентитетот е, поправо, јазичен опис, перформативна конструкција формирана во и низ дискурсот, а неговото значење се менува со оглед на промената на категориите место, време, околности... Не треба да се заборави дека околностите во кои се формира идентитетот се многу различни, културно и историски специфични, така што нашите идентитети често се формираат под влијание на колонијализмот, расната и сексуалната потчинетост и националните судири – политичките случувања во деведесеттите години на минатиот век на просторите на екс-Југославија, на најлош можен начин ја потврдуваат точноста на ова горка констатација.

Понатаму, не само дека констелациите на идентитетските категории постојано се менуваат, туку се оформуваат и нови, сосема различни категории на идентитет па затоа би било соодветно кога субјектот би се набљудувал како пресек на меѓусебно здружени родови, сексуални, расни, класни, религиски и други културни идентификации.

Од досега реченово произлегува дека идентитетот не е фиксен предмет или непроменлива суштина на единката, туку перформативно-дискурсивна конструкција – истото, на пример, важи и за „родот“ – родот не е стабилна категорија, туку општествена творба која се конституира во рамките на дискурсот и јазикот. Во книгата „Нација. Текст. Идентитет – интерпретација на црнилата на македонската историја“ ја разработувам тезата на Рут Водак дека во дискурсот и преку него се формираат и националните идентитети. Имено, авторката ја истражувала дискурсивната конструкција на национален идентитет во различни општествено-јазични и дискурсивно-аналитички форми. Во тие свои истражувања таа се потпираше на различни теоретски концепти – концептот на „замислена заедница“ на Б. Андерсон, концептот на „хабитус“ на П. Бурдје, концептот на „дискурсот“ на М. Фуко. Концептот на дискурс таа го презема во смисла на општествена активност на

создавање значења преку јазикот, имено дека дискурсот ги формира општествените активности на создавање јазик преку јазикот, поточно дека дискурсот ги формира општествените и политичките практики, а истовремено е формиран од нив; „од една страна, ситуациониот, институционалниот и општествениот контекст го формираат дискурсот и влијаат врз него, а од друга страна, дискурсот дејствува врз општествената и политичката реалност“ (2006, 112).

Но, доколку нестабилноста, променливоста, пластичноста темелно го определува поимот „идентитет“, тогаш логично се наметнува прашањето дали во сите периоди на нивното траење може на индивидуата/државата да се реферира со исто име. Со ова прашање ја отвораме релацијата помеѓу името и идентитетот!

И во ова предавање „За името и за идентитетот“ ќе го истражувам односот помеѓу името и идентитетот и тоа во смисла дека преку чинот на именувањето се изразува јазичен ангажман кој обезбедува лични, културни, родови, национални и други идентитети. Во самиот чин на именувањето е содржана врската помеѓу оној кој именува/именувачот и оној кој се именува/именуваниот, но исто така, се изразува и однос кон сродството, културата и историјата, при што во секој чин на именување се воведува и етичко-политичка релација (2). Исто така може да се каже дека чинот кој го создава субјект не е раѓањето, туку именувањето. А бидејќи чинот на именувањето е втемелен во определен контекст и во определено време, значи дека би можел да се материјализира и малку поинаку!

Темата за идентитетот поттикнува расправа секогаш кога некој ќе си го постави прашањето „кој сум јас“ или кога со истото прашање ќе биде соочен од некој друг. И ако прашањето го постави другиот, тогаш најчест одговор ќе биде соопштувањето на сопственото име. Всушност, треба да се запрашаме дали таквиот начин на претставување или едноставно повикување на сопственото име, може да даде вистински одговор на поставеното прашање. Сметам дека само таквиот начин на претставување не е адекватан одговор на поставеното прашање! Имено, да се даде некому име значи: „дека некого сме сопреле на извесно место во граматиката“ (Л. Витгенштајн), поточно сме пропишале место од кое лицето (или државата) ќе се одзива во иднина (3). Иако преку чинот на именувањето се изразува јазичен ангажман кој обезбедува културни, родови, национални, политички и други идентитети, тој претставува само почеток во процесот на создавањето на идентитетот. Откако именувањето е извршено, станува важен чинот на повикувањето, односно начинот на кој тоа име се употребува. Затоа употребата на името го поставува неговиот носител во посебен однос кон лицето кое го употребува истото. Именувањето може да претставува дел од процесот на прифаќање на една индивидуа/група во некоја културна, религиска или друга заедница, или, исто така, може да претставува и дел од процесот на исклучување/елиминација од таа заедница. Според тоа, името може да претставува и посебен товар за неговиот носител.

А токму таа димеџија на името сјајно е обработена во драмата „Ромео и Јулија“ на В. Шекспир. И не само тоа, туку драмата на најпластичен начин ги рефлектира и актуалните политички и други трауми на денешна Македонија која е соочена со реална можност: доколку сака активно и рамноправно да учествува во глобалната политика, таа мора да „ земе некое друго име“ и наместо „Македонија“ да се нарече поинаку! „Парадоксално, сместени во идентитет без име (од перспектива на Другиот), Македонците се осудени на прилично болна (колективна и индивидуална) ситуација на (меѓународна) невидливост и замрзнат и одложен идентитет кој живурка во бескрајна криза. Ситуацијава произведе ранлив (а не нестабилен или „слаб“ во една пост-структуралистичка смисла) Македонски Субјект“ (К. Колозова, 2003, 303). Со оваа „силна“ споредба сакавме да демонстрираме како употребата на определено „име“ неопходно генерира и определен општествено-политички ангажман кој мора да има и етичка димензија.

Ја поставувам сега појдовната премиса на моето предавање: губењето на сопственото име е еднакво на губењето на животот (4)! Имено, сметам дека ослободувањето од името не е можно во текот на животот. Нечије име секогаш прави нечија, негова/нејзина суштина и како такво тоа е неодделиво од нивното битие. Суштеството (Ромео, Македонија...) живее во своето име бидејќи имињата не можат да бидат уништени – името не го губи неговото значење кога носителот е уништен (Л. Витгенштајн). Значи, за да може да се опише уништив (смртен, времен) субјект, имињата би требало да бидат неуништливи (бесмртни, невремени). Оттаму следува дека името е независно од егзистенцијата на неговиот носител. „Нешто црвено може да се уништи, но самото црвено не може да биде уништено, зашто значењето на зборот „црвено“ е независно од егзистенцијата на некој црвен предмет“ (параграф 55). Одделувањето на името од неговиот носител и продолжување на животот „надвор од сопственото име“ сепак е возможно, но бара радикално одделување од сите историски, роднински и причински врски кои се напластени во името, откажување од низа идентитетски категории (нација, пол, професија...) и преземање на други или нови. Алтернатива за смртта е преземање нов идентитет; ако повеќе не сум Ромео, тогаш неопходно сум некој друг. Или, врз примерот со името „Македонија“, тоа би значело дека името на државата би требало да се супституира со некое друго име! И кога Јулија го моли Ромео да биде како роза, таа сака да го оддели од името во смисла на сите родословни и каузални врски кои одекнуваат во неговото име. Таа сака тој да го промени името (О! be some other name – О, зошто друго немаш име!*) што според Дерида може да значи две работи: (а) да се земе друго сопствено име, или (б) да се земе друг вид име кое не е човечко, име на предмет, конкретно, некоја лична именка: Ромео на крај го заменува сопственото име со лична

* Вилијам Шекспир. *Единаесет драми* (превод од англиски Драги Михјловски). Скопје: Каприкорнус, 2003 стр. 577

именка – именката љубов“ и во таа „двојна апорија“ на сопственото име тој ќе загуби сè: и името, и љубовта, и животот! Со други зборови, тој во драмата не успева да се реализира како „индивидуалност“, значи неговиот идентитет не може да се смета за граѓански/демократски тип на идентитет (5).

Од Шекспировата драма се гледа дека Ромео го мрази своето име дури во мигот кога Јулија (а во случајот на Македонија улогата на Јулија ја презема меѓународната заедница, Грција...) тоа го бара од него. Тоа значи дека откажување од сопственото име може да се посака само преку повикот на другиот, во име на другиот (и ако сега го аплицираме тоа врз „македонскиот случај“, ќе видиме дека драмава за несреќни љубовници воопшто не е толку наивна колку што тоа на прв поглед можеби изгледа; затоа секое иронизирање на оваа „наивна“ приказна, во контекст на пост-модернистичка парадигма би било крајно некоректно; оваа приказна за „несреќни љубовници“ е многу поактуелна од приказната за несреќното и неодлучно данско кралче бидејќи отвора мноштво прашања: дали сите имиња по смртта на нивните носители преживуваат, дали може меморијата да се уништи, а името да се избрише или да изгори до нечитливост (6)) зашто „тој не може да го сака тоа сам од себе, и покрај фактот што таа еманципација му е дадена како можност да биде конечно самиот тој од другата страна на името – можност конечно да живее зашто своето име тој го носи како својата смрт. Сам од себе тоа не може да го сака зашто тој не постои без своето име“ (Ж. Дерида, 1992, 430). И сосема е во право Катерина Колозова кога во насилното давање на името го гледа „крајното насилство врз Субјектот преку фаталната фрустрација на желбата. Тоа се врши преку негација, потполно отстранување на нејзиниот („Посакуван“) Субјект. Во сите три случаи („Македонија“, „Балканот“, „Југоисточна Европа“ – заб. З. К.), Субјектот (носителот) на оваа негација е европски Субјект како глобален и глобализирачки Субјект. Едноставната геометриска фигура изградена од вектори на моќта кои се на дело во двата случаја (во случајот на Македонија и во случајот на Балкан/Југоисточна Европа) одржува колонијално потчинување/создавање на Балканот и Македонскиот Субјект. Овие процеси се одигруваат со постколонијалниот свет во позадина, што создава впечаток дека се стреми кон превладување и напуштање на колонијалниот субјективитет/субјективизација и тоа, сосема парадоксално, токму преку процесот на глобализацијата“ (исто).

Интерпретирајќи ја драмата „Ромео и Јулија“, Ж. Дерида посочува на улогата на името без референт, поточно на неговото преживување и по смртта на неговиот носител, но спротивно сопствените тези за контингентност и времена стабилизација на значењето, Дерида го става акцентот на името како суштина, како есенција на поединечно суштество, неодделиво од неговиот носител, а само патем посочува на можноста за одделување на субјектот од името на некој идентитет. Би можеле, всушност, да кажеме дека ниту Јулија, а уште помалку Ромео, не се сигурни каде припаѓаат, односно дека нивната трагедија е резултат на потрага по идентитет. Имено, сосема е

очигледно дека и двајцата не успеваат да се сместат себеси меѓу различните стилови и примери на однесување. Во таа смисла, во право се оние кои велат дека идентитетот е етикета која значи бегство од несигурност. Најпосле, и кризата на идентитет е, во најголема мера поврзана со несигурноста која предизвикува збрка и загриженост. Иако најчесто се поврзува со дисфункционалноста на општествените институции во целост, кризата на идентитет има подлабоки корења во превирањата во самата култура, поради што доаѓа до промени во парадигмите и моделите на општествената комуникација и општественото однесување. Во своите текстови Д. Бел ја поврзува кризата на вредноста (и создавањето *аномии*) со брзите промени на моделите во културата, кои се проследени со многу поважната појава на дезинтеграциски фактори. Ми се чини дека оценката на Т. Розак, онаа за драматичните промени во современата цивилизација кои тој ги опишува како време во кое „приватното искуство за откривање и исполнување на персоналниот идентитет станало субверзивна политичка сила со големи размери“, би можеле, сосема слободно, да ја аплицираме и врз времето на Шекспировата трагедија „Ромео и Јулија“.

Значи, чинот на именувањето го содржи и односот помеѓу оној кој го дава името и оној кој се одзива на него, но воедно со него се отвораат и релациите кон сродството, културата и историјата кои се, на извесен начин, проникнати во тоа име. Со тоа уште еднаш се потврдува дека во секој чин на именување е содржан етичкиот момент, па станува сосема јасно дека од името (поточно, од борбата за името – како во случајот со Македонија) произлегуваат и општествениот ангажман и етичката обврска. Сосема е јасно дека секоја промена на името секогаш е дел и од определена политичка акција! Но тие акции најчесто се конструкции на погледот на „Другиот“, негова проекција на тоа како нешто треба да изгледа и како би требало да се именува. Така, во секој акт на именување, и чинот на насилството станува иманентен!

Прашањата од типот „кој сум јас“, „кои сме ние“, „кој е другиот“, често се поставуваат. Во нив не треба да се гледа ништо невообичаено бидејќи поимот идентитет е темелно својство на човечкото постоење. Прашањето „кој сум јас“ неопходно го провоцира и одговорот на едно друго прашање „каде јас припаѓам“. Човекот не е сам во вселената, ниту поединецот во групата, ниту општеството (какво и да е) не постои само за себе. Во секојдневниот живот, ние ги распрснуваме овие континууми на едно специфично „ние“ – на моето семејство, на мојата класа, на мојата заедница. Но, треба да се нагласи дека единката различно го дефинира тоа свое „јас“ имајќи ја предвид припадноста кон некоја етничка или граѓанска нација. Во првиот случај, етничката припадност се смета за фундаментална во самоопределбата на идентитетот – ја следи Хердеровата формула – па, единката ја доживува самоидентификацијата примарно како етничка идентификација – присвојувајќи си некои од атрибутите кои ѝ припаѓаат на нацијата (како „трудољу-

бивост“, „чесност“), т. е. на нејзиниот национален карактер кој го „вовлекува“ во својата персонална структура – и секундарно, како колективен идентитет, кога проблемите се разгледуваат, пред сè, преку категоријата припадност, но и преку конституирањето на претставата за поимот „ние“, како израз на партикуларна (етничка) заедница. Со тоа се постигнува цврста врска помеѓу поимите „јас“ и „ние“, во еден специфичен, етнички контекст. Но, релацијата „јас“ и „ние“ може да биде конституирана и преку хомогенизирање на поимот „наше“ и исклучување на поимот „другост“. Во тој случај, „јас“ станува субординирано на „ние“, на една етничка група во која националниот авторитет ја презема улогата на примарен супер-его.

Белешки:

(1) Овде е, пред сè, интересно Статеновото читање на „Филозофски истражувања“! Имено, овој автор ги чита како деконструкција на традиционалното разбирање на знакот, при што реферира и на процесот именување, на релацијата меѓу името и именуваниот, како „чудна врска меѓу зборот и објектот“. Во далечната интерпретација на Витгенштајновата филозофија на јазикот, како и онаа на Дерида, Статен изведува заклучок за зборот како за „транзитна“, преодна есенција. Секој нов контекст со себе носи и сопствен аспект на значење, кое станува непредвидливо до неговото активирање во некој иден контекст.

За современите теоретски проучувања границите на идентитетот често се дефинираат со помош на концепти или системи од правила, а според Витгенштајн правилата не се друго туку „стандарди за споредба“. И стандардите и границите можат да се определат, но ниту правилата, ниту границите не мораат да бидат определени. Како што вели Х. Статен: „со оглед на тоа дека секоја општествена пракса продолжува преку различни лица, меѓусебно различни во смисла на примена на кое било правило, секоја форма на живот секогаш е пресечена со дивергентни линии на можна пракса: формата е преодна есенција, секогаш во процес на есенцијално варирање на себеси. Според ова гледање, формата на живот не познава самоидентичност, ниту пак има единствена форма, ниту ја имаат правилата, ниту пак ја имаме ние“ (1984, 134). Прашањето кое се отвара од наведената формулација, гласи: како да се разберат другите, како во такви околности да се живее со Другите? Слично прашање поставуваат и теоретичарите на „радикалната“ демократија (Е. Лаклу и Ш. Муф), кога врз основа на претпоставките на Л. Витгенштајн и Ж. Дерида (кои пак, се однесуваат на проблемот *одговорност на политичкото дејствување*), се обидуваат да воспостават нов концепт на мислење за демократијата кој суштински се разликува од оној, рационалистичкиот, а поместувањето се читува во тоа што, освен залагањето за еднаквост, „радикалите“ се залагаат и за постоење на различност. На тој начин „радикалите“ го афирмираат постмодернистичкиот пристап кон идентитетот

кој акцентот го става на самата дилема за избор на идентитет, т.е. како воопштена афирмација на плурализмот и хетерогеноста, на „политиката на разлики“ која пак, претставува удар врз догматскиот универзализам. И токму во еден таков амбиент, граѓанскиот (културно-политички) идентитет се доживува како заедница која не е заснована врз митот за заедничкото потекло на „крвта и тлото“, туку историски формирана преку државата и културата како „симболички универзум“ кој на единките им нуди општи рамки на оријентација во дадена политичка заедница. Во такви околности, единките не се во крвно сродство со нивната заедница, туку се нејзин дел бидејќи живеат и дејствуваат во неа, како граѓани кои добиле државјанство на таа политичка заедница и така стекнале „граѓанство“. За тоа нешто, не е неопходна хомогенизација по етничка линија, бидејќи во еден националитет не се случува потполна идентификација меѓу „јас“ и „ние“, туку единките можат да припаѓаат истовремено и на својата етничка група и на пошироко сфатената (граѓанска) нација, оставајќи си простор за формирање и на други видови колективен идентитет. Бидејќи едно национално „ние“ не подразбира редукција на етничкиот/националниот идентитет (како едно од обележјата на некоја културно-политичка заедница), националната идентификација не станува ексклузивна (во смисла на вклучување/исклучување) и не генерира етнички/национални антагонизми.

(2) Во ова предавање не го елаборирав посебно проблемот на политичко-етичката одговорност на именувањето, па останав должен да одговорам на неколку важни прашања:

а) Дали конституирањето на субјектот му претходи на именувањето или именувањето дополнително го создава она на кое се повикува како на завршен чин, поточно дали, воопшто, „безимениот“ субјект е субјект?

б) Која е општествената улога на прекарот или псевдонимот?

г) Може ли нагласувањето на името да доведе до промена на неговото значење?

д) Дали името умира заедно со неговиот носител?

ѓ) Каква е врската меѓу личното име и националниот идентитет?

е) Како името создава општествен ангажман и етичка обврска?

(3) Во книгата *Нација. Текст. Идентитет – интерпретации на црнилата на македонската историја* (Загреб, 2009) покажав како Другите/Бугарите/Србите/Грците секогаш сакале да го колонизираат-/окупираат токму она „место“ од кое Македонците, во текот на историјата, се одзивале. Би можел да кажам дека историјата на македонската нација и не е ништо друго туку борба, „местото“ на тоа одзивање да се одбрани, односно се работи за „место“ кое пред сè, најмногу им припаѓа на Македонците! Имено, и ним им е јасно дека оној кој ќе успее да го колонизира ова „свето“ место, ги исклучува, засекогаш, сите други потенцијални „одзивачи“: правото на одзивање е решено со самиот чин на именување! И токму тука, според мое мислење, би требало да се бара родното тло на секој, па и на македонскиот

национализам, кој не е ништо друго, туку оној вид на политичка чувствителност „кој настојува да воспостави самоопределени нации-држави како општествени мобилизации, за да ги оствари или одбрани нациите, и кој како пасионирана лојалност и приврзаност кон една нација, како културна заедница која доделува идентитет, станал најважната определба на општествениот и личниот живот во неодамнешната историја“ (Л. Лонгман, 2006, 66). Но, сите тие активности ќе останат без успех, ако не успееме да го засведочиме името во самата заедница. Исто така, мораме да бидеме свесни дека времето на национализмот не е поминато и дека ние допрва влегуваме во фазата на неонационализам (Л. Гринфелд) бидејќи, не само што национализмот е сеприсутен, туку како глобална појава нацијата продира во сите сфери на човечката активност и обезбедува општо прифатени спојки за воспоставување взаемни односи.

(4) Во драмата „Ромео и Јулија“ љубовта се случува и покрај нивните имиња; заради името тие умираат, но преку нивните имиња тие и преживуваат. Она што ги раздвојува во нивната љубов се нивните семејствата (во нашиот случај државите!) кои се спротивставени на имиња. И токму затоа што имињата ги одделуваат, тие би сакале трајно да ги одделат од сопствените имиња: О Ромео, Ромео, зошто си ти Ромео?/Откажи се од татко ти, отфрли го името,/а ако неќеш, заколни се дека ме сакаш/и јас повеќе нема да сум Капулети. — и тогаш следува нејзината клучна аргументација: Само името твое ми е душман,/ти си тоа што си и да не си Монтаги./Што е тоа Монтаги? Не е ни рака, ни нога,/ни дланка ни лице ниту кој било друг дел/од еден човек. О, зошто друго немаш име!/И што има во едно име? Трендафилот/и под друго име исто така убаво ќе мириса./Така и Ромео, да не се вика Ромео,/ќе го задржи она мило совршенство што го има/и без името свое. Ромео, отфрли го името/а место името — кое не е дел од тебе —/земи ме мене.*

Можеби во проекцијата на Јулија, името „Ромео“ навистина и не е дел од битието на нејзиниот сакан, тоа претставува само пречка, оти каква било супституција/празно име би можело да ја задоволи нејзината желба, оти би било зрело да му се подари на саканиот нов идентитет кој не би бил товар за иднината на врската, но во случајот на „Македонија“, ниту со најголеми напори не може да се здогледа тој сурогат/празно име, кое би можело да роди таков идентитет кој нема да ги иритира Другите/соседи.

(5) Гезин Шван го дефинира граѓанскиот/демократскиот политичкиот идентитет како сплет на граѓански етос со соодветни психички диспозиции и идентификација на граѓаните со темелен нормативен консензус. Ромео не е граѓанин бидејќи во своето дејствување тој воопшто не е слободен. Интересно е дека во своето дејствување Јулија е многу послободна од него, нејзината

* Вилијам Шекспир. *Единаесет драми* (превод од англиски Драги Михјловски). Скопје: Каприкорнус, 2003 стр. 577

индивидуалност е каде-каде поизразена и кај неа препознаеме силна воља да биде автономна, да извојува право за донесување суштински одлуки. Сите тие елементи се неопходни претпоставки за создавање на чувството за слобода, лично достоинство, право на самоопределување.

(6) По спалувањето останува пепелта, а пепелта, во согласност со филозофијата на Ж. Дерида, е целосно несекавање, уништување на самото секавање; но во пепелта сепак останува – иако нечитливо – името на лицето што исчезнало во огнот. Секое системско бришење на името доведува до уништување на архивата која не е ништо друго освен организирано секавање за името (на пример Јад Вашем).

Од самата драма „Ромео и Јулија“ произлегува дека губењето на сопственото име е еднакво на губењето на животот. Доколку по некоја случајност се откажеме од сопственото име, тогаш ние не можеме да поништиме ништо освен самите себеси. И во тој контекст треба да се има разбирање за оние случаи кога нацијата станува трауматски објект, која не организира само уживање на националната заедница во себе (и уживање по себе), туку претставува и страв од потенцијално загрозување на нацијата од страна на другите. Затоа не сум склон да ги применувам истите критериуми врз промената на „Балкан“ во „Југоисточна Европа“ и на евентуелната промена на името „Македонија“ во „Х“, бидејќи никакво потпирање на Фуковата теориска традиција и на концепцијата на Џ. Батлер за „перформативноста“, како што го прави тоа К. Колозова, нема да ме убедат дека промената на името Балкан во Југоисточна Европа, како дел од еден голем политички проект – (ре)конструкција на нови геополитички и културен идентитет – може да се спореди со насилството кое произлегува од барањето една држава да се откаже од нејзиното име, традиција, идентитет... И ако во промена на името/(ре)конструкцијата на идентитетот Балкан во Југоисточна Европа, може да се види одраз на еден веќе прилично конкретен, „материјален“ или „реален“ феномен кој никогаш не е „само име“, тогаш во случајот со Македонија тоа не држи. Во вториот случај навистина се работи „само за име“ кое ПОСТОИ заедно со својот историски багаж! Затоа никако не смееме да дозволиме некои „реалитети“ да исчезнат со исчезнувањето на името кое умира.

Преведе од хрватски јазик: Соња Должан

Литература:

- Derrida, J. (1992), *Acts of Literature*, New York. London.
- Kolozova, K. (2003), *Identitet (jedinstva) u izgradnji: O smrti "Balkana" i rođenju „Jugoistočne Europe“*, u Dušan I, Bjelić&Obrad Savić, ur. *Balkan kao metafora, Između globalizacije i fragmentacije*, Beogradski krug, Beograd. str. 295-307.
- Longman, L. (2006), „The Social Psychology of Nationalism: To Die for Sake of Strangers“, u Gerard Delanty, Krishan Kumar, ur. *The Sage Handbook of Nations and Nationalism*, London, Thousand Oaks, New Delhy, str. 66-83.
- Staten, H. (1984), *Wittgenstein and Derrida*, Lincoln, London.
Taylor, Ch. (1991), *The Malaise of Modernity*, Anasi, Toronto.
- Wittgenstein, L. (1998), *Filozofska istraživanja*, Zagreb.
- Wodak, R. (2006), „Discourse-analytic and Socio-linguistic Approaches to Study of Natiob(alism)“, u Gerard Delanty, Krishan Kumar, ur. *The Sage Handbook of Nations and Nationalism*, London, Thousand Oaks, New Delhy, str. 104-117.

Wolfgang Motsch

DIE DEUTSCHE SPRACHE IM ZEITALTER GLOBALER VERÄNDERUNGEN¹

Wie steht es heute um die deutsche Sprache? Diese Frage wird in letzter Zeit in der Öffentlichkeit immer häufiger gestellt. Nicht selten mit sorgenvollem Unterton. Zu Wort melden sich vor allem Angehörige bildungs- und kulturtragender Berufe, aber auch Naturwissenschaftler und Ärzte, die Befürchtungen über den Zustand und die Entwicklung ihrer Muttersprache äußern, die sie als den zentralen Indikator nationaler Identität empfinden. Gefordert wird in solchen Wortmeldungen häufig mehr öffentliches Engagement für die Sprachpflege. Lange Zeit wurden sprachpflegerische Aktivitäten von den germanistischen Fachleuten nicht recht ernst genommen. Es gab aber sowohl in der alten Bundesrepublik wie auch in der DDR Zeitschriften und Publikationen, die sich diesem Thema widmeten. Auch die Dudenredaktion machte in speziellen Veröffentlichungen auf ‚Sprachschwierigkeiten‘ aufmerksam, das heißt auf häufige Fehler aus der Sicht der aktuellen Normen. Es gehört aber wohl zu den wesentlichen Veränderungen der Nachkriegszeit in Deutschland, dass die ehemals herrschende schulmeisterliche Strenge gegenüber Abweichungen von den geltenden orthoepischen, orthographischen und grammatischen Normen der deutschen Hochsprache einer grundsätzlich toleranteren Einstellung gewichen ist. Die Verwendung regionaler oder sozialer Varianten des Deutschen in den kommunikativen Domänen der Hochsprache galt als strikter Fehler und Zeichen mangelnder Bildung. Aus der Sicht dieses Normenbewusstseins strotzen die Reden vieler Politiker unserer Tage – besonders aus dem süddeutschen Raum – nur so vor groben Fehlern.

Die distanzierte Einstellung vieler Germanisten zur Sprachpflege beruht nicht auf wissenschaftlichem Hochmut gegenüber sprachhüterischen Laien, sondern findet eine Erklärung, wenn man sich verdeutlicht, dass dieses Thema in der Vergangenheit fest in der Hand teutschtümelnder Lehrer und weniger Wissenschaftler gleicher Couleur war. Ein Blick in das Vorwort eines der

¹ Vortrag im Rahmen der Veranstaltungsreihe „Offene Fakultät“ vom 29.05.2007 an der Philologischen Fakultät „Blaže Koneski“ zu Skopje während der Gastdozentur Prof. Dr. Wolfgang Motsch¹ (SS 2007, Stiftungsinitiative Johann Gottfried Herder); Die Organisation oblag der Philologischen Fakultät und dem Lehrstuhl für Übersetzen und Dolmetschen.

Flaggschiffe sprachpflegerischen Eifers, Gustav Wustmanns Allerhand Sprachdummheiten, verdeutlicht den nationalistischen Geist vieler Aktivitäten dieses Typs. Ich zitiere aus dem Vorwort:

Die Sprache wird heute so schnell umgebildet, dass sie heute verkommen und verlottert ist. Unbeholfenheit und Schwerfälligkeit, Schwulst, Ziererei und grammatische Fehlerhaftigkeit nehmen zu. An die Stelle einer guten Schriftsprache ist eine hässliche Papiersprache getreten. Dazu kommt noch die Ausländerei, eine Erbschwäche der Deutschen. Der Deutsche mag so alt werden, wie er will, er wird immer und ewig der Affe der anderen Nationen bleiben. Franzosennachäfferei und Engländernachäfferei sind verbreitet. Der eigentliche Herd und die Brutstätte dieser Verwilderung sind die Zeitungen, genauer die Tagespresse. (...) Vor allem sind die Juden an diesem Verfall schuld: Ein großer Teil unseres heutigen Sprachunrats geht ausschließlich auf das Judendeutsch der Berliner und Wiener Tagespresse zurück.

Natürlich muss man die Zeit der Entstehung des Wustmannschen Werkes in Betracht ziehen. Ein – aus heutiger Sicht - penetranter Nationalismus und Antisemitismus herrschte damals nicht nur in Deutschland. Aber immerhin erlebte das 1891 zuerst veröffentlichte Buch bis 1966 14 Auflagen. Nach dem 2. Weltkrieg wurden natürlich die aufhetzerischen antisemitischen Passagen weggelassen. Die meisten germanistischen Linguisten betrachten die möglichst präzise Beschreibung der Normen der deutschen Hochsprache oder ihrer regionalen Varianten als die zentrale wissenschaftliche Aufgabe. Dazu kommt die Erforschung des Wortschatzes und der kommunikativen Bedingungen und Regularitäten von Texten und Gesprächen.

Wohl bemerkt, die Motive der wortstarken Verteidiger einmal geprägter oder historisch entstandener sprachlicher Normen sind heute keinesfalls nationalistisch zu nennen. Man darf wohl auch mit Fug und Recht behaupten, dass auch die immer häufiger zu hörenden Klagen über die Überwanderung des Deutschen durch Anglizismen keine nationalistische Quelle haben. Ich denke, es ist das in jüngster Zeit wieder erwachte nationale Selbstbewusstsein vieler Deutscher, das hier zur Geltung kommt. Schließlich ist ja gerade die deutsche Sprache das am wenigsten durch die Nazizeit entwürdigte Identifikationsmerkmal nationalen Stolzes. Man spricht heute wieder in aller Öffentlichkeit über lange Zeit unter Tabu stehende Begriffe wie Nationalbewusstsein und Nationalstolz. Wörter wie Leitkultur gehen Politikern wieder ohne innere Hemmungen über die Lippen. Die Hüter des nach dem 2. Weltkrieg entstandenen Zeitgeistes mussten offensichtlich einer neuen Generation weichen, die die furchtbaren Verbrechen des Krieges, für die Deutsche verantwortlich sind, zwar nicht leugnet, daraus aber nicht den Schluss zieht, dass Deutsche über Generationen hinweg zu einem Schuldbewusstsein

verpflichtet sind. Wer sich diesem Regime zu widersetzen wagte, musste die Holocaustkeule fürchten, um ein treffendes Wort von Martin Walser zu verwenden. Wie gesagt, man darf heute wieder ungestraft in der Öffentlichkeit über Leiden und Verbrechen reden, die deutsche Menschen im 2. Weltkrieg erlitten haben, ohne dass ihnen eine persönliche Schuld zuzuschreiben wäre. In diesem Zusammenhang wird besonders auf die Aussiedlung mehrerer Millionen Menschen aus jahrhundertealten deutschen Siedlungsgebieten und auf militärisch so sinnlose Bombardierungen wie die Dresdens verwiesen. Dabei muss man bedenken, dass die unmittelbar Betroffenen ja Alte, Frauen und Kinder waren. Für Soziologen sind das gerade die Unterprivilegierten Schichten einer Gesellschaft.

Es ist also nicht wiedererwachter Nationalismus, der als Grundmotiv für Diskussionen um den Zustand des heutigen Deutschen verantwortlich zu machen wäre. Dafür spricht – nebenbei bemerkt – auch die Tatsache, dass die Hauptakteure auf diesem Feld selbst keine direkten Beziehungen mehr zu dem unheilvollen Geist des deutschen Nationalismus haben. Ganz im Gegenteil, sie gehören einer Generation an, die die radikal-kritische Welle geistig verarbeitet hat, die durch die 68er Bewegung ausgelöst wurde. Das hässliche Häuflein von Neonazis spielt in diesem Zusammenhang keine Rolle. Es ist intellektuell gänzlich überfordert, sich zu Themen wie Sprachkritik öffentlich zu äußern.

Ich möchte mich in diesem Vortrag vor allem mit drei Fragen befassen:

1. Welche Rolle spielt die deutsche Sprache in der heutigen Welt, besonders in Europa?
2. Sind Anglizismen sozusagen die Killerviren, die die Existenz des Deutschen bedrohen?
3. Sind die immer häufiger zu hörenden Sorgen um einen Verfall des Deutschen wirklich begründet?

Zum ersten Punkt: welche Rolle spielt die deutsche Sprache heute in der Welt, besonders in Europa.

Weltweit wird Deutsch von etwa 110-120 Millionen Menschen gesprochen. Ich muss einschränkend anmerken, dass diese Zahlen auf Schätzungen und bevölkerungsstatistischen Angaben beruhen. In der Weltrangliste steht Deutsch damit an 10. bzw. 11. Stelle. Englisch sprechen 520 – 580 Millionen Menschen, Spanisch 330 – 417 Millionen, Französisch 130 Millionen. Die Spitze nimmt natürlich Chinesisch ein.

In Europa steht Deutsch mit 92 Millionen Erst- und Zweitsprachler an zweiter Stelle hinter Russisch, das im europäischen Raum von 120 Millionen Menschen als Erst- oder Zweitsprache gesprochen wird. Es folgen Englisch mit 58 Millionen Sprechern, Italienisch mit 58 Millionen, Spanisch mit 38 Millionen und Polnisch mit 37 Millionen. Deutsch wird in Deutschland, Österreich, Teilen der

Schweiz, Luxemburg und einigen weiteren Regionen gesprochen (Quelle: G. Price, *Encyclopaedia of the Languages of Europe*, 1998). Die Angabe 92 Millionen bezieht sich nur auf die Mitgliedstaaten der EU, enthält also nicht die Zahl deutsch sprechender Schweizer. Man kann also sagen: fast ein Viertel der Bevölkerung der EU-Länder ist deutschsprachig. Das erklärt bedauerlicherweise auch die eher peinliche Tatsache, dass ein großer Teil der Deutschen monolingual ist, nur eine Sprache spricht. Ganz anders sind die Proportionen in Luxemburg, Dänemark, Finnland, Ungarn und Mazedonien. In diesen Ländern ist der Anteil der Mehrsprachler an der Gesamtzahl der Einwohner wesentlich größer. Immerhin wurde in Untersuchungen festgestellt, dass auch in Deutschland die Zahl der Mehrsprachler rasch wächst.

Deutsch hat sicher keinerlei Chancen, dem Englischen den ersten Rang als Zweitsprache und erste Schulsprache abzulaufen. Dafür sorgt der erdrückende Einfluss der Vereinigten Staaten auf alle Lebensbereiche moderner Gesellschaften. Zu bedenken ist in diesem Zusammenhang natürlich auch das Bild von Deutschen und ihrer Sprache, das der 2. Weltkrieg in vielen Teilen Europas hinterlassen hat. Nach dem 2. Weltkrieg verlor Deutsch seine einst führende Rolle als 1. Fremdsprache in Europa. Gewisse Vorteile, die sich aus der großen Zahl von Gastarbeitern ergaben, konnten die Verluste nicht ausgleichen. Noch einen Gedanken möchte ich in diesem Zusammenhang äußern. Man hört immer wieder, Deutsch sei schwieriger zu erlernen als Englisch. Wenn man den Aufwand an Fleiß bedenkt, der notwendig ist, um die wenigen Regeln und vielen Ausnahmen der Deklination deutscher Nomen, Pronomen, Artikel, Adjektive und der Konjugation der Verben zu erlernen, muss man diese Einschätzung gerade als Lehrer Deutsch lernender Ausländer bestätigen. Es gibt keine systematischen Gründe für drei Genera, für die große Zahl von Flexionsklassen für Nomen, für die Anzahl von Kasus oder für die Unterscheidung schwach konjugierter Verben von stark konjugierten. Das sind einfach historisch entstandene sprachliche Tatsachen. Das Englische hat, wie das Niederländische und die meisten nordischen Sprachen die Flexion stark vereinfacht.

Zum zweiten Thema meines Vortrags: Bedroht das Englische tatsächlich die deutsche Sprache?

Ich habe bereits darauf hingewiesen, dass das Deutsche für das Englische kein ernst zu nehmender Konkurrent im Kampf um Sprecher ist. Dabei muss man sich stets vergegenwärtigen, dass es ja im strengen Sinne nicht das im United Kingdom gesprochene Englisch ist, das so siegreich ist. Es ist das Englische, das sich in einer der vielen ehemals britischen Kolonien entwickelt hat, die Version des Englischen, die sich in den Vereinigten Staaten von Amerika herausgebildet hat. Wenn wir von Anglizismen sprechen, so sind das fast ausschließlich Wörter und Wendungen der amerikanischen Variante des europäischen Englisch. Ein Zeichen, wenn man so will, des Siegeszuges des american way of life. Nordamerika ist heute Trendsetter auf fast allen Gebieten menschlicher Aktivitäten, in Wissenschaft und Technik, im Handels- und Bankwesen, in der Unterhaltung, im Sport und in

der Mode man denke nur an die Rolle, die die einst vom Schneider Lewi für Farmer entwickelte Kleidung heute in der ganzen Welt spielt. Amerikanische Filme dominieren die Kinowelt, amerikanische Musik Heimanlagen, Rundfunk und Diskos. Was aus Amerika kommt gilt besonders bei jüngeren Menschen als besonders cool und trendy. Diese Dominanz unseres Lebens durch US-amerikanische Einflüsse hinterlässt nicht zu übersehende Spuren in unseren Sprachen.

Ob man das beklagt oder begrüßt, man muss es in jedem Fall als Tatsache akzeptieren. Das Deutsche hat eine historische Chance, die Rolle zu übernehmen, die das Englische heute besetzt hält, ein für alle Mal bei der Abstimmung über die Nationalsprache der Vereinigten Staaten verspielt, wo es vom Englischen mit einem hauchdünnen Vorsprung geschlagen wurde.

Wie sehen sie denn nun aus, die Schäden oder auch Vorteile, die Anglizismen dem Deutschen und anderen Nationalsprachen heute zufügen oder zuteil werden lassen? Fremde Sprachen haben seit je das Deutsche wie auch andere europäische Sprachen, besonders den Wortschatz, beeinflusst. Das ist das Ergebnis von Kontakten mit anderen Sprachen, die durch den friedlichen Handel ebenso wie durch kriegerische Begegnungen und Überwanderungen zustande gekommen sind. Römische Legionäre trugen ihre Sprache in die eroberten Kolonien. Das Lateinische erlebte so eine Metamorphose in den romanischen Sprachen. Auch das heutige Englisch, eine ursprünglich germanische Sprache, ist von lateinischen Einflüssen stark durchsetzt. Händler und Missionare brachten das Lateinische auch in germanische Gebiete, die die Römer nicht erobern konnten. Auch nach dem Niedergang des römischen Weltreiches blieb Latein über einen langen historischen Zeitraum die europäische Gelehrten- und Kirchensprache.

Auch zwischen den europäischen Sprachen, die sich seit dem 15. Jahrhundert vom Lateinischen emanzipierten, gab es in reichlichem Maße ökonomische, kulturelle und nicht zuletzt auch durch militärische Ziele ausgelöste Kontakte. Das Ergebnis solcher Kontakte finden wir heute in großer Zahl im deutschen Wortschatz. In den meisten Fällen wissen nur noch Sprachhistoriker, dass es sich um ursprüngliche Fremdwörter handelt: Latinismen und Graecismen (*Markt, Straße, Kirche, Fenster, Keller, Zelle, Kaiser*), Romanismen (*abonnieren, Büro, Klischee, Balkon, Restaurant; blanko, Giro, Adgio*).

Seit dem Ende des 19. Jahrhunderts wächst die Zahl von Anglizismen. Die erste Streitschrift gegen diese Entwicklung wurde 1882 veröffentlicht, Hermann Dunkers ‚Wider die Engländerei in der deutschen Sprache‘. Waren es anfangs noch Kontakte mit England, die zur Übernahme von Anglizismen führten, so wurden diese sehr bald durch Kontakte mit den Vereinigten Staaten abgelöst. Neu an der damit ausgelösten Entwicklung ist, dass Anglizismen nur selten durch direkte Kontakte deutscher Sprecher mit Englischsprechenden ins Deutsche gelangen, sondern vermittelt durch Massenmedien. Rundfunk, Fernsehen, massenhaft verbreitete Werbeplakate und Werbebroschüren, Produktverpackungen und Gebrauchsanweisungen sind heute das Vehikel für den Transfer von Anglizismen

ins Deutsche. Dazu kommen schriftliche und mündliche Hinweise in Kaufhäusern, auf Bahnhöfen und Flugplätzen sowie in anderen öffentlichen Einrichtungen.

Anglizismen sind in der deutschen Öffentlichkeit seit Jahren das bevorzugte Thema der Sprachkritik ebenso wie der sprachpolitischen Diskussion. Aus Umfragen, Beiträgen in der Presse und in Rundfunksendungen sowie aus Leserbriefen in prominenten Tageszeitungen geht hervor, dass die rasche Zunahme von Anglizismen im deutschen Wortschatz von vielen Deutschen heftig kritisiert wird. Nicht selten ist damit der Vorwurf verbunden, die sorglose Übernahme englischer Ausdrücke in deutsche Texte sei Ausdruck einer verantwortungslosen Haltung zur deutschen Sprache und damit auch zur deutschen Kultur. Es ist festzustellen, dass solche Missfallensäußerungen oder Anmahnungen von Sprachloyalität gegenwärtig viel öfter vorkommen als vor einem Jahrzehnt. Wie bereits gesagt, ist die Bereitschaft solche Sorgen öffentlich zu äußern wohl ein Zeichen für ein erwachendes Nationalgefühl der jüngeren Generationen. Anglizismen bereiten in einigen Kommunikationsbereichen tatsächlich Verständnisprobleme. Nicht zuletzt vielen älteren Menschen, die kein Englisch gelernt haben und oft ratlos vor Hinweisen der Bahn, der Post und der Kaufhäuser stehen. Besonders verbreitet sind Anglizismen im Sport, in der Trivialunterhaltung (um den gebräuchlicheren Terminus Entertainment zu vermeiden) und in den Massenmedien. Viele eingebürgerte Romanismen werden nun durch Anglizismen ersetzt:

Appartement : Apartment

Bankier : Banker

Mannequin : Model

Rendezvous : Date

Pardon : Sorry

Hotels bieten heute ganz selbstverständlich *single rooms* und *all inclusive* Preise an. Der ‚Verein deutsche Sprache‘ begründet seine Haltung gegen Anglizismen so:

Unsere Sprache, die sich jedem Mitglied der deutschen Sprachgemeinschaft als Muttersprache immer neu erschließt, erleidet (...) durch den übermäßigen Zustrom von Wörtern und Wendungen aus dem angloamerikanischen Sprachraum nicht wieder gut zu machende Schäden mit zerstörerischen Folgen für die gedankliche Selbstfindung des Individuums.’

Die Befürchtung, dass solche Folgen tatsächlich eintreten, wird von den meisten deutschen Germanisten nicht geteilt. Natürlich muss man Leserbriefe ernst nehmen, in denen darauf hingewiesen wird, dass viele englische Ausdrücke verwendet werden, die eine große Zahl von Lesern nicht versteht. Etwa: *shareholder value*, *outsourcing*, *couch potato* u.v.a. Auf der anderen Seite sind

Wörter wie *Shopping, Kids, cool, Drink, Party, okay* sicher für jeden Deutschen verständlich. Dennoch werden auch solche eingebürgerten Anglizismen von vielen Kritikern abgelehnt. Es geht ihnen also nicht nur um die Verständlichkeit dieser Wörter. Neben den Kritikern gibt es natürlich die für den Import von Anglizismen verantwortlichen deutschen Sprecher, und das sind nicht wenige. Ihre Motive sind schwer zu durchschauen. Nicht selten dürfte die Zweisprachigkeit der Importeure englischer Ausdrücke die Ursache sein. Sie geben sich nicht die Mühe, nach einem entsprechenden deutschen Ausdruck zu suchen. Andere finden es sicher cool, sich mit Englischkenntnissen zu schmücken. Wie Sozialpsychologen festgestellt haben, gehört ja die Selbstrepräsentation zum zentralen Verhaltensrepertoire des homo socialis. In der Szenensprache der Jugendlichen gehören Anglizismen zu den markanten Identifikationsmerkmalen. Wieder andere Deutsche sind unentschieden, finden nur die übertriebene Verwendung englischer Ausdrücke als Makel. Man muss ja nicht gerade von einem *Event* sprechen, wenn man eine interessante Veranstaltung meint. Auf der anderen Seite schätzt der Tourist doch wohl fremde Länder, in denen Gaststätten als *Restaurant* markiert sind und Speisekarten ein *Steak* anbieten. Ein Vorteil, der einem in Ungarn so richtig bewusst wird, wo nämlich durch rigorose Sprachreinigung *Etterem* verordnet wurde und landessprachliche Speisekarten dem Fremdling nichts veraten, welche Köstlichkeiten hinter den geheimnisvollen Wörtern verborgen werden. Die Vereinheitlichung von Terminologien, die bei zunehmender internationaler Mobilität und damit auch der Kommunikation immer wichtiger wird, dürfte ein zweifelfreier Vorteil sein. Dagegen zu kämpfen käme einem Kampf gegen Windmühlenflügel gleich.

Wörter wie *Handy*, eine von Deutschen geschaffene Sprachschöpfung für englisch *mobile telefon*, sind fest im Deutschen verankert. Auch in Preisausschreibungen ist es bislang nicht gelungen, einen gleichwertigen deutschen Ausdruck zu finden. *Handy* ist ebenso durchsetzungskräftig wie ehemals *Nonnen-Kloster*, ein Wort, das Sprachreiniger einst durch *Frauenzwinger* ersetzen wollten.

Die Einstellung zu Anglizismen ist in aller Regel weniger durch sachliche Kenntnisse als durch emotionale Wertungen geprägt. Was sagt denn die einschlägige Forschung dazu? Das dreibändige "Anglizismenwörterbuch von Carstensen und Busse (1993-96 veröffentlicht) führt 3500 Anglizismen an, die seit dem Kriegsende ins Deutsche gelangten. Zuverlässigere Kriterien für die Auswahl wendete eine Forschungsgruppe des Instituts für Deutsche Sprache in Mannheim an. Sog. Eintagsfliegen und reine Fachwörter wurden nicht berücksichtigt. Das Ergebnis: Durch ca. 1000 Neologismen, die mehr als zufällig benutzt werden, ist der Wortschatz der deutschen Standardsprache seit 1991 angereichert worden. Davon sind 40% rein deutsche Wörter und Wendungen, noch einmal 40% sind Anglizismen und die restlichen 20% sind Mischbildungen mit englischem Anteil.

Einige Beispiele aus dem Neologismenwörterbuch des IDS:

Reine Anglizismen:

Anchorman, Banking, Blinddate, Bodypiercing, Browser, Callcenter, chatten, Chatgroup, Computer, Cybersex, Direktbanking, downloaden, E-Mail, Flatrate, Gate, Homepage, Internet, Laserprinter, Mobbing, Online, Receiver (häufig risajwe gesprochen), Server, Stringtanga, updaten, upgraden, Web, Wellness, zappen.

Verben werden nach deutschen Regeln konjugiert. Also:

Ich laode up

Ich werde das uploaden

Ich habe das upgeloadet

Das ist leicht upzuloaden

Hybridbildungen:

Ärztchopping, Babyklappe, Bungeespringen, Einkaufsmall, Eventcharakter, Handyverbot, Internetliteratur, Outdoorjacke, Partydroge, Realityfernsehen, Soundkarte, verlinken, Webseite, wegzappen.

An den Beispielen kann man ablesen, dass es weniger der kontinentaleuropäische Einfluss ist, der die Anglizismen in das Deutsche strömen lässt. Hauptquelle ist das in den Vereinigten Staaten gesprochene Englisch. Die Beispiele machen zugleich deutlich, dass die meisten der aufgeführten Anglizismen und Hybridbildungen so fest im deutschen Wortschatz verankert sind, dass es Vereinen und einzelnen Persönlichkeiten schwer fallen dürfte, diese Wörter durch deutsche zu ersetzen. Auch eine durch Politiker und einzelne Persönlichkeiten - wie jüngst Rolf Hochhuth - immer wieder einmal geforderte gesetzliche Regelung dürfte wenig Erfolg haben, wenn es um Termini geht. Anders als in Frankreich - und neuerdings auch in Polen - hat eine gesetzliche Regelung aber in Deutschland gegenwärtig keine Chance. Sie wird von Fachwissenschaftlern abgelehnt. In Deutschland gibt es nur gesetzliche Regelungen für den Schutz von Minderheitensprachen, das ist das Sorbische, das Dänische, das Friesische und neuerdings auch das Niederdeutsche. Der gesetzliche Schutz sichert kulturellen Vereinen, die für diese Sprachen wirken, finanzielle Förderung. In diesem Zusammenhang ist es vielleicht interessant zu hören, dass sich auch die Royals um das britische Englisch Sorgen machen. Prinz Charles hat kürzlich auf den unerträglichen Zustrom von Amerikanismen hingewiesen. Das Königshaus *is not amused*.

Der langjährige Direktor des IDS Mannheim, Gerhard Stickel, hat einen wichtigen Gesichtspunkt in die Diskussion um Anglizismen eingeführt. Nach seiner Auffassung sind es nicht in erster Linie und allein Wörter und Wendungen, die eine Gefahr darstellen, sondern ein Domänenverlust des Deutschen. Als

Domäne wird in der Soziolinguistik ein kommunikativer Sach- und Lebensbereich bezeichnet, in dem eine Sprache oder Variante der Sprache verwendet wird. Domänen sind z.B. die Wissenschaften, die Schule, die Politik, die Kirche, die Familie, der Sport, die Jugendtreffs. Stickel weist darauf hin, dass in einigen Wissenschaften bereits ein Domänenverlust festzustellen ist. Deutsche Naturwissenschaftler, Techniker, Mediziner, Sozial- und Wirtschaftswissenschaftler, auch viele Geisteswissenschaftler sind praktisch zweisprachig. Sie haben keine Mühe, sich über Fachthemen englisch zu verständigen. Insbesondere Publikationen sind in einigen Wissenschaften vorwiegend oder sogar ausschließlich Englisch. Deutsch, das bis ins erste Jahrzehnt des 20. Jahrhundert internationale Wissenschaftssprache war, hat diese Rolle nach dem 2. Weltkrieg verloren. Englisch ist mit Sicherheit die globale Wissenschaftssprache der nahen Zukunft. Vielleicht wird es von dieser Rolle einmal durch das Chinesische verdrängt. Das ist zwar noch pure Spekulation aber wer weiß? Wenn ich jünger wäre würde ich vorsichtshalber schon mal Chinesisch lernen.

Viele deutsche Wissenschaftler verwenden schon heute das Englische auch in der innerdeutschen Fachkommunikation. Es ist ernsthaft zu befürchten, dass sich deutsche Physiker, Chemiker, Biologen, vielleicht auch Mediziner schon in wenigen Jahren zu Fachthemen nur noch englisch äußern können. Da in unserer Zeit Fachsprachen auch einen nicht unbedeutenden Einfluss auf die Allgemeinsprache haben, kann diese Entwicklung zu ernststen Kommunikationsproblemen zwischen Fachwissenschaftlern und interessierten Laien führen. Ganz abgesehen davon, dass als Folge dieses Trends deutsche Fachsprachen mit ihrer reich entwickelten Terminologie ihre Geltung verlieren. Sie werden nicht mehr weiter entwickelt und sterben aus, weil sie für die aktuelle Fachdiskussion nicht mehr gebraucht werden.

Ähnliche Tendenzen zur Diglossie (funktionalen Zweisprachigkeit) sind in der Wirtschaft und im Finanzwesen zu beobachten. Einige große, global agierende Konzerne mit Sitz in Deutschland haben bereits für ihre deutschen Mitarbeiter Englisch als Konzernsprache eingeführt. Zu nennen sind u.a. Daimler-Crysler und Bertelsmann. Wichtige Prozesse in der Wissenschaft wie in der Wirtschaft werden also schon heute englisch abgewickelt. Am Ende einer solchen Entwicklung könnte die – auch im Wortschatz stark von Anglizismen durchsetzte – deutsche Sprache auf die Domänen Familie, Freundeskreis und Folklore beschränkt werden. Das befürchten die Schwarzseher unter den Kritikern dieser Entwicklung. Dieses Schicksal der deutschen Sprache müssten die vielen kleineren Nationalsprachen Europas und der ganzen Welt natürlich mit dem Deutschen teilen.

Ich halte solche Kassandrarufo für leicht übertrieben. Obwohl Kassandras Warnungen ja berechtigt waren. Geisteswissenschaftler und Vertreter vieler anderer Disziplinen verwenden Englisch nur als eine von vielen Publikationssprachen. Deutsch ist noch immer die Sprache der Kindergärten, Schulen und Universitäten. Die Loyalität gegenüber der deutschen Muttersprache

brachten 2001 38 deutsche Wissenschaftler, darunter auch Naturwissenschaftler und Mediziner, in einem offenen Brief an die Kultur- und Wissenschaftsminister der Bundesländer zum Ausdruck. Der Brief war überschrieben: ‚Sicherung und Ausbau von Deutsch als nationaler Wissenschaftssprache‘. Am wenigsten zu befürchten ist, dass deutsche Schriftsteller und Publizisten ihre Muttersprache aufgeben werden.

Noch ein kurzer Blick auf die Sprachensituation in der EU sei mir gestattet. Hauptverkehrssprache in den Behörden der EU ist BSE (Bad Simple English), eine reduzierte, amerikanisch geprägte Form des Englischen. Auch McEnglish, MacLanguage oder Internationalish genannt. Wenn man Wirtschaftler und viele Beamte der EU fragt, so erhält man die Antwort: eine einzige Sprache sei sowohl am effektivsten als auch am billigsten. Tatsächlich werden die meisten für den internen Betrieb gedachten Dokumente in Englisch, Französisch und Deutsch verfasst. Das Sprachproblem ist aber noch nicht grundsätzlich geregelt. Man rechnet sich leicht aus, dass die kleineren EU-Länder eine Arbeitssprache bevorzugen, die größeren dagegen – nicht zuletzt aus Prestige Gründen – ihre Nationalsprache gern als eine von mehreren offiziellen Sprachen sehen würden. Die Bundesregierung hat übrigens ein sog. Marktmodell vorgeschlagen: Jedem EU – Abgeordneten ist es freigestellt, eine Sprache zu wählen. Das Land, aus dem er kommt, muss aber für alle anfallenden Übersetzungskosten aufkommen.

Deutsch hat, das heben Experten hervor, mit der Osterweiterung der EU an Bedeutung gewonnen. Man führt das auf die traditionelle Funktion des Deutschen als Verkehrs- und Schulsprache in diesem Raum zurück. Deutsch ist in vielen neuen EU-Ländern zweite Fremdsprache. In Befragungen rangiert Deutsch hinter Englisch als nützlichste Fremdsprache im Rahmen der EU.

Um die Zukunft der Nationalsprachen Europas bemüht sich heute eine 2003 in Stockholm gegründete ‚Europäische Föderation nationaler Sprachinstitutionen‘. Diese Vereinigung umfasst fast alle zentralen Sprachinstitute Europas. Deutschland wird durch das IDS Mannheim vertreten. Erklärtes Ziel ist die Bewahrung und Weiterentwicklung der europäischen Hochsprachen sowie die Förderung der Mehrsprachigkeit. Empfohlen wird das Barcelona-Prinzip M+2 (Muttersprache + 2 Fremdsprachen). Dazu sollten Hör- und Leseverständnis für weitere Sprachen kommen.

Ich komme nun zum dritten Punkt meines Vortrags: Verfällt die deutsche Sprache?

Wenn man Hans Weigel Glauben schenkt, ist das schon seit langer Zeit der Fall. Er veröffentlichte nämlich schon 1974 ein Buch unter dem originellen Titel ‚Die Leiden der jungen Wörter.‘ Ich zitiere daraus:

Jede Zeit sagt, dass derzeit die Sprache so gefährdet und von Zersetzung bedroht sei wie nie zuvor. In unserer Zeit aber ist die Sprache tatsächlich so bedroht wie nie zuvor (...) Der Journalismus ist

schuld, der geschriebene Journalismus und der gesprochene des Radios und Fernsehens (...) Die Bildungsexplosion hat beträchtlichen Sprachschaden angerichtet. Und das Schrecklichste an der Bildungsexplosion ist nicht die ständig wachsende Zahl von Schülern und Studenten, sondern die ständig wachsende Zahl von Lehrern und Professoren.

Solche Kritik kommt meist von Laien. Seriöse Germanisten unterscheiden zwischen Sprachveränderung und schludrigem Sprachgebrauch, das heißt zwischen dem Beginn von Systemveränderungen und tatsächlichen Verletzungen geltende Normen.

So wird die allmähliche Zurückdrängung des Genitivs häufig als Präzedenzfall angeführt. Auch der Abbau des Konjunktivs und der starken Flexion wird in diesem Zusammenhang häufig als Argument angeführt.

Das Haus meines Sohnes
Meines Sohnes Haus
Sein Haus

sind die traditionellen Möglichkeiten für den Ausdruck von Genitivattributen. Dazu kommen aus Dialekten immer häufiger Ausdrücke, die den Kasus Genitiv vermeiden:

Das Haus von meinem Sohn
Von meinem Sohn das Haus

Es handelt sich hier um Präpositionalphrasen mit der Präposition *von*, die den Dativ regiert. Auch bei Präpositionen verliert der Genitiv seine Domänen meist an den Dativ:

Wegen des schlechten Wetters
Wegen dem schlechten Wetter

Trotz des Verlustes
Trotz dem Verlust

Auch Verben, die ein Genitivobjekt verlangen, werden bedrängt. Schon lange stehen nebeneinander:

Ich erinnere mich der schönen gemeinsamen Tage.
Ich erinnere mich an die schönen gemeinsamen Tage.

Die Verwendung des Genitivobjekts ist heute eher gehobenen Stilsphären vorbehalten. Die Ausdrucksweise ist konnotiert. Normal ist die Verwendung eines Präpositionalobjekts. Verben, die von vornherein als gehoben konnotiert sind, sind da sicherer. Zu *Wir gedenken des teuren Verstorbenen* Gibt es keine Varianten.

Seit geraumer Zeit wird erinnern auch als transitives Verb verwendet:

Ich erinnere die schönen gemeinsamen Tage.

Diese Verwendung von *erinnern* ist mir zuerst bei Uwe Johnson aufgefallen, einem der bedeutendsten deutschen Gegenwartsschriftsteller.

Die natürliche Sprache unterliegt gesellschaftlichen Konventionen und Konventionen sind stetigem Wandel unterworfen. Was aus der Sicht aktueller Normen als scheinbarer Fehler beginnt, ist nicht selten der Anfang eines Wandels von Sprachnormen. Das wusste man in der bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts vorherrschenden historisch-vergleichenden Sprachwissenschaft sehr gut. Obwohl Jakob Grimm Sprachveränderung grundsätzlich als Sprachverfall betrachtete. Die Konjugation mit Ablaut nannte er stark, die Konjugation mit enklitischen Endungen schwach. Diese Terminuswahl drückt eine Wertung aus. Tatsächlich erweist sich die schwache Konjugation als die stärkere. Immer mehr Verben gehen in die schwache Flexion über, die ja die systematischere ist. Um nur ein Beispiel zu nennen: Das Präteritum von *schrauben* war einmal *schrob*. Heute lautet es *schraubte*. Als Relikt erhalten ist noch das Partizip 2, allerdings mit übertragener Bedeutung: *verschroben*.

Attributive Adjektive werden im Deutschen dem Nomen vorangestellt. Es heißt *das rote Röslein*. In früheren Sprachperioden war auch *Röslein rot* erlaubt. Nachgestellte Adjektive begegnen uns auch in Speisekarten *Karpfen blau*, *Aal grün*, *Forelle gebraten*. Neuerdings findet man immer häufiger *Sport total*, *Fußball pur*, *Musik pur*.

Veränderungen sind häufig das Ergebnis von Analogien. Für grammatische Laien ist das schwer erkennbar. Dazu ein Beispiel:

Im Sommer diesen Jahres fahre ich nach Italien.

Nach den Regeln ist natürlich zu erwarten:

Im Sommer dieses Jahres

Man hört oder liest aber nicht:

Die Jacke dieses Kindes

Der Fahrer dieses Autos

Zu erklären sind solche Abweichungen durch eine Analogie zu semantisch nahe liegenden Zeitbezeichnungen mit Adjektiven:

Im Sommer nächsten Jahres

Im Sommer letzten Jahres

Hier wird das Adjektiv ganz den Regeln entsprechend stark flektiert. Das Demonstrativpronomen ist aber kein Adjektiv, sondern folgt der Deklination des bestimmten Artikels. Diese unterscheidet sich von der starken Adjektiv-Deklination nur im Genitiv Singular Masculinum.

Ein ähnlich gelagerter Fall ist das Adverbiale *des Nachts*. Der Genitiv von *die Nacht* ist natürlich *der Nacht*. Vorbild für eine analogische Angleichung sind Fälle wie:

des Morgens, des Mittags, des Abends

Ein weiteres, häufig als Beispiel für Sprachverfall angeführtes Beispiel, ist die Verwendung der kausalen Konjunktion *weil* ohne Inversion.

Ich muss jetzt gehen, weil mein Freund auf mich wartet.

Ich muss jetzt gehen, weil mein Freund wartet auf mich.

Weil wird im zweiten Beispiel wie *denn* verwendet, im ersten Beispiel wie *da*. *Da* bezeichnet einen kausalen Zusammenhang zwischen zwei Sachverhalten, *denn* drückt dagegen eine Erklärung aus. *Denn* leitet einen besonderen Sprechakt ein. Der Sprecher nimmt an, dass der Hörer Zweifel an der Mitteilung haben könnte. Mit *da* und *weil* mit Inversion wird dagegen ein kausaler Zusammenhang zwischen zwei Sachverhalten in einem Sprechakt geschildert. Ob diese Ausweitung des Gebrauchs von *weil* sinnvoll ist, kann man bezweifeln. Sie gewinnt aber immer mehr Sprecher. Soll man sie wirklich, wie es eine Bürgerinitiative ‚Rettet den Kausalsatz‘ fordert, bekämpfen? Dies sind Beispiele für systematische Veränderungen der Grammatik einer Sprache. Ganz anders sind nach meiner Auffassung Abweichungen zu beurteilen, die man als usualisierte Fehler bezeichnen kann. Auch dazu möchte ich einige Beispiele anführen.

Korrektes Deutsch ist:

Der Vortrag findet am Mittwoch, dem 23. Juni, statt.

Die Apposition richtet sich nach dem Kasus des Bezugswortes. In unserem Beispiel ist das gut erkennbar der Dativ.

Mittwoch, der 23. Juni, ist mein Geburtstag.

Die Sitzung wird auf Mittwoch, den 23. Juni, verschoben.

Wir haben heute Mittwoch, den 23. Juni.

Häufig liest oder hört man aber – leider sogar von Mitarbeitern der Grammatikabteilung des Instituts für deutsche Sprache in Mannheim:

Die Sitzung findet am Mittwoch, den 23. Juni, statt.

Für eine solche Veränderung sehe ich keinen systematischen Grund, denn eine Aufgabe der Kongruenzregel müsste ja wohl eher keine Flexion sein (also: *Am Mittwoch, 23. Juni, auf Mittwoch, 23. Juni, Mittwoch, 23. Juni*) und nicht Ersatz des Kasus des Bezugswortes durch den Akkusativ. Warum in Gottes Namen gerade der Akkusativ? Solche Fehler werden allenfalls durch häufige Wiederholung akzeptabler.

Bleiben wir bei Datumsangaben. Unsinnig finde ich auch Konstruktionen wie

In 1989 fiel die Mauer.

An Ostern besuchen wir unsere Eltern.

An Weihnachten ruhen wir uns aus.

Ich sehe keinen plausiblen Grund für die Ersetzung der hochsprachlichen Formen

1989 fiel die Mauer.

Zu Ostern besuchen wie unsere Eltern.

Zu Weihnachten ruhen wir uns aus.

Unsystematisch und eher systemstörend sind auch orthoepische Veränderungen wie die folgenden:

Man hört recht häufig – besonders von Politikern und Journalisten – **Konsens** und **Konvoi** mit Betonung des Präfixes. Fremdwörter mit diesem Präfix werden im Deutschen, wie die meisten deutschen Präfixe, nicht betont.

Konflikt, **Konkurs**, **Kontakt**, **Kontrast**, **Konzert**, **Konvoi**, **Konsens**.

Niemand würde sagen:

Heute gehe ich ins **Konzert.*

Ich habe einen **Konflikt mit meinem Chef.*

Einen Mangel an Sprachgefühl beobachte ich auch häufig bei einigen Nachrichtensprechern. Sie beherrschen die Regeln für Kontrastbetonung nicht. So kann man hören:

*In der kommenden Woche wird Bundespräsident Köhler **seine Entscheidung** bekannt geben.*

Normalbetonung wäre:

*In der kommenden Woche wird Bundespräsident Köhler **seine Entscheidung** bekannt geben.*

Die Betonung im ersten Beispiel setzt als Präsupposition voraus: im Kontrast zu anderen, bereits gefällten Entscheidungen.

Der NDR wirbt für sich *als Sender für den **ganzen** Norden*. Niemand kommt aber auf die Idee, diesen Sender als kleinen Provinzsender Norddeutschlands zu betrachten. Hier ist die Kontrastbetonung geradezu kontraproduktiv.

Falsch ist auch

*Nüsse dürfen wieder wegen ihrer **ungesättigter Fettsäuren** gegessen werden.*

Selbst wenn dieser Satz von einem Minister in einer Bundestagsrede verwendet wird. Das Adjektiv muss in diesem Kontext schwach flektiert werden, muss also *ungesättigten* lauten. Die Adjektivflexion ist übrigens ein ausgesprochener Stolperstein für viele Deutsche.

Mir persönlich missfallen auch viele Neubildungen der Werbesprache. *Unkaputtbare Bierflaschen* finde ich scheußlich. *Kaputt* ist nämlich ein Adjektiv. Als Basis von Derivationen mit dem Adjektivsuffix *-bar* treten aber nur Verben auf. Zu erwähnen sind in diesem Zusammenhang auch Fehler in der Wortwahl. Politiker verwenden gern Wörter wie *Ansinnen*. Als *Ansinnen* bezeichnet man eine unzumutbare Forderung oder Bitte. Das Wort gehört eigentlich zum gehobenen Wortschatz. Neuerdings wird es immer häufiger in der Bedeutung von *Anliegen* verwendet, also ‚einen Wunsch äußern‘.

Wenn vom Sprachverfall die Rede ist, darf die Jugendsprache nicht fehlen. Der Jugend wird gern vorgeworfen, ihr fehle das Verständnis für die Sprache als ‚heiligstes Gut der Nation‘, sie habe das Bewusstsein für den Rangunterschied zwischen gehobenem und vulgären Sprachgebrauch verloren. Man spricht vom Halbstarkenchinesisch oder Teenagerjargon. Sprachwissenschaftler weisen jedoch mit Recht auf einige Besonderheiten des Sprachverhaltens Jugendlicher hin. So muss man zwischen den Domänen unterscheiden, die Besonderheiten des Sprachgebrauchs steuern sowie zwischen den sozialen Schichten, denen auch Jugendliche angehören. In den sog. Peergroups verwenden viele Jugendliche eine Variante des Deutschen, die aus der Sicht der Hochsprache durch Normverstöße, Neuschöpfungen, Umdeutungen, Bedeutungsverschiebungen und Anspielungen geprägt ist. Ein Außenstehender wird folgenden Satz kaum verstehen:

Die Nichtrallerin hat sich mit ihren Achselkaffee mal wieder total zum Host gemacht.

Er soll das auch gar nicht verstehen. Sprache dient hier gerade der Gruppenidentifikation. Diese Funktion der Sprache wird vor allem an einem raschen Wechsel der Schlagwörter deutlich. Wörter wie *dufte*, *knorke* und *schnieke* aus meinen Jugendjahren kennt heute kein Jugendlicher mehr. Die jeweils wirklich aktuellen Wortfavoriten findet man in keinem einschlägigen Wörterbuch. Solche Wörter sterben ebenso schnell aus, wie sie entstehen. Wörter der Jugendsprache werden gern von Medien und Werbetexten übernommen. Wahrscheinlich hält man den Prestigewert bestimmter Wörter für besonders werbewirksam. Ein Discounter wirbt zum Beispiel mit dem Slogan *Geiz ist geil*.

Das Vermögen, die Hochsprache zu verwenden und in den angemessenen Domänen richtig zu verwenden, ist – wie Untersuchungen gezeigt haben – im Grunde genommen bei Jugendlichen nicht schlechter oder besser entwickelt als bei Erwachsenen. Es besteht ja in Deutschland Schulpflicht und die Hochsprache ist zugleich Schulsprache. Eine Forschergruppe in Mainz hat z.B. 523 Abituraufsätze aus fünf Schulen der alten Bundesländer von den vierziger bis in die neunziger Jahre untersucht. Ergebnis: Die Wortschatzdifferenzierung ist größer geworden, die Zahl der Rechtschreibfehler hat dagegen um 81% zugenommen. Insgesamt betrachtet kommen die Forscher zu dem Ergebnis, dass die sprachlichen Fähigkeiten der Versuchsgruppe in den alten Bundesländern eher besser als schlechter geworden sind. Solche Untersuchungen machen deutlich, dass die

emotional gefärbte Sprachkritik häufig zu einseitig und übergeneralisierend vorgeht. Durch genauere Untersuchungen wird sie jedenfalls stark relativiert.

Ich komme zu dem Ergebnis, dass von einem Zerfall der deutschen Sprache nicht die Rede sein kann. Wie alle entwickelten Kultursprachen verfügt das Deutsche über ein riesiges für unterschiedliche kommunikative Zwecke differenziertes Arsenal von Wörtern und Wendungen, das ständig wächst, durch die Bildung neuer Lexikoneinheiten ebenso wie durch die Übernahme von Ausdrücken anderer Sprachen. Neben dem Zuwachs von Wörtern muss übrigens auch mit der Aufgabe von Wörtern gerechnet werden. Viele neu gebildete Wörter kommen nur in den Texten vor, für die sie gebildet wurden, sie sind gewissermaßen Eintagsfliegen. Das gilt auch für Fremdwörter. Das deutsche verfügt über hoch entwickelte Wortbildungsmöglichkeiten. Es findet eine ständige Verschiebung von Wörtern und grammatischen Regularitäten aus den Fachsprachen, Regionalsprachen und Soziolekten in die Hochsprache statt. Die Einstellung der meisten Deutschen zu ihrer Sprache ist so stabil, dass die von einigen Kritikern befürchtete Kreolisierung in absehbarer Zeit keine Chancen hat. Im Argen sind eher die Ansprüche, die jeder Einzelne – oder ganze Gruppen – an ihre eigenen sprachlichen Leistungen stellen. Wie zu erwarten, liegen Welten zwischen den sprachlichen Leistungen bedeutender Schriftsteller und einfachen Menschen, die sich in eng begrenzten Lebensräumen bewegen und minimale Ansprüche an die Beteiligung am kulturellen Leben stellen. Das wird wohl immer so sein, denn mit einer Nivellierung der Bildung und der kulturellen Bedürfnisse ist sicher auch im Zeitalter der Globalisierung nicht zu rechnen. Eher ist damit zu rechnen, dass die unterprivilegierten Schichten noch isolierter und eingeschränkter leben werden. Das Leben von Couchpotatos und Menschen, die Fußball für den eigentlichen Mittelpunkt des Lebens halten, stellt natürlich geringe Ansprüche an die Kommunikationsfähigkeit.

Nach meiner Auffassung sollte sich Sprachkritik in erster Linie mit den sprachlichen Ansprüchen derjenigen befassen, die durch ihre öffentliche Rolle Vorbildwirkung haben. Das sind in erster Linie Journalisten, Politiker, Lehrer und Beamte wie auch Angestellte im öffentlichen Dienst. Zu kritisieren ist neben ausgesprochenen Sprachschludrigkeiten auch das nachlassende Vermögen sich differenziert und situationsgerecht auszudrücken. Zur Kritik sollte auch die Herausstellung von Vorbildern zählen. Für vorbildlich halte ich die Zeit, die Süddeutsche Zeitung, die FAZ sowie nicht wenige Fernsehsendungen mit dokumentarischem Charakter. Den Spiegel habe ich nicht in die erste Reihe gestellt, weil in dieser Zeitschrift herausragende sprachliche Leistungen nicht selten durch ein Imponiergehabe der Schreiber abgewertet werden. In kleineren Zeitungen ist dagegen ein z.T. peinliches Niveau festzustellen. Das gilt vor allem für Beiträge, die von freischaffenden Schreibern dieser Zeitungen selbst verfasst werden. Auf fast jeder Seite findet man grammatische Fehler, unglückliche Wortwahl, verunglückte Metaphern, wenig Empfindlichkeit für sprachliche Variation, die durch kommunikative Situationen bedingt sind, und nicht zuletzt

orthographische Fehler. Die richtige Wahl von *das* und *dass* ist fast schon Glückssache. Zugegeben, diese Schreiber stehen unter Zeitdruck. Sie können nicht, wie von Thomas Mann berichtet, einen ganzen Tag und mehr an einer einzigen Seite sitzen. Das ist aber keine Entschuldigung für Schludrigkeiten.

Die Kernfrage lautet also, was soll man tun, um das Bewusstsein für eine niveauvolle, den verschiedenen kommunikativen Bedingungen angemessene Sprache als Merkmal persönlicher Kultur anzuheben? Der Schule kommt da natürlich eine wichtige Rolle zu. Ich bin aber nicht sicher, ob alle Deutschlehrer dieser Aufgabe gewachsen sind. Der Anfang müsste deshalb an den akademischen Ausbildungsstätten für Lehrer gemacht werden. Große Vereine, die noch größere Pamphlete in die Welt schicken, werden vermutlich wenig erreichen. Die Wahl eines Wortes des Jahres sowie eines Unwortes, sehe ich als einen Versuch, Methoden der Werbung auf ein seriöses Ziel anzuwenden. Abgesehen davon, dass die Wahl häufig durch eine Bewertung der Sachen, die durch sprachliche Ausdrücke bezeichnet werden, fällt, also keine wirklich sprachliche Wertung beinhaltet, heißt das genau genommen den Teufel mit Belzebub auszutreiben versuchen.

Viel wirksamer scheint mir die Initiative und das Vorgehen von Bastian Sick zu sein. Bastian Sick hat unter dem Titel ‚der Dativ ist dem Genitiv sein Tod‘ nun schon drei Bücher veröffentlicht, die ein erstaunlich großes Publikum gefunden haben. Jedes seiner Bücher wurde ein Bestseller. Ich denke, er hat genau den Ton getroffen, der kulturell Interessierte anregt, über ihre sprachlichen Leistungen nachzudenken. Es gelingt ihm, die belehrenden Bestandteile seiner Texte in einen interessanten und amüsanten Kontext zu verpacken. Seine Texte drücken kaum überzogene Befürchtungen aus, sie bleiben sachlich, und sie sind auch nicht schulmeisterlich formuliert, das heißt so, dass man gleich schlechte Noten befürchtet, wenn man sich ertappt fühlt.

Ich hoffe, dass sich viele der hier angeschnittenen Fragen auch auf die Situation des Mazedonischen übertragen lassen und freue mich auf eine anregende Diskussion.

